

CİLT
1

3. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

29 MAYIS
05 HAZİRAN 2011
BOSNA HERSEK - MOSTAR

BALKANLAR İÇİN YENİ PERSPEKTİFLER

KONU BAŞLIKLARI

- Antropoloji ve Tarih
- Din
- Dil ve Kültür
- Edebiyat
- Eğitim
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- Sağlık
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Spor
- Turizm
- Uluslararası İlişkiler

WWW.SBEKONGRE.SAKARYA.EDU.TR

sarı sahnük'tan gül babaya

BİLDİRİLER KİTABI

3.ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

29 MAYIS-5 HAZİRAN 2011

BOSNA HERSEK-MOSTAR

Balkanlar İçin Yeni Perspektifler

BİLDİRİ KİTABI
CİLT I

EDİTÖRLER

PROF.DR. SELEN DOĞAN

DOÇ.DR. SELAHATTİN KARABINAR

ARŞ.GÖR. U MUT SANEM ÇİTÇİ

ARŞ.GÖR. ONUR KÖKSAL

UZM. AHMET ŞANSLI

METEHAN KÜÇÜKER

Bir kongrenin ardından;

Dünyada bilim üretme merkezlerinin başında üniversiter kurumlar gelir. Bu kurumların üretmenin yanında üretilen bilginin yayılması ve paylaşılmasını sağlamak gibi bir görevi de söz konusudur. Bilginin yayılması ve paylaşılması için kullanılan yol ve yöntemler çok çeşitli olmasına rağmen en çok kullanılanı kongre, seminer, sempozyum düzenlemektir. Biz de bunun için yola çıktık ve 1., 2. derken Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresinin 3'ncüsünü gerçekleştirme şerefine nail olduk. Gönümüzden geçen daha nicelerinin yapılması. Bu kongreler sayesinde bilim insanlarının iletişimine, bilgilerin paylaşılmasına vesile olabilirsek kendimizi mutlu ve bahtiyar sayacağız.

3 ayrı salonda toplam 6 oturumda gerçekleştirilen 3.Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi'ne 178 bildiri başvurmuştur. Hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edilen toplam 77 bildiri kongrede sunulmuş ve tartışılmıştır. Bu arada değerli bilim kurulu üyelerine de teşekkür ederiz.

Zor, meşakkatli ve stresli bir iştir kongre düzenlemek. Bunu bilerek ve göze alarak bu işe soyunduk. Bize her zaman destek olan Sakarya ve Niğde Üniversiteleri Rektörlüklerine teşekkür borçluyuz. Ayrıca Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongrelerinin başlamasında büyük gayretleri ve değerli katkıları için Prof.Dr.Recai COŞKUN'a, 3. Kongre boyunca bizi yalnız bırakmayan Sakarya Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof.Dr. Musa EKEN'e, Niğde Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof.Dr. Murat ALP'e, Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Gültekin YILDIZ'a çok teşekkür ederiz. Değerli ekip arkadaşlarımız Umut Sanem ÇİTÇİ, Ahmet ŞANSLI, Onur KÖKSAL başta olmak üzere diğer yürütme kurulu üyesi meslektaşlarımız sayesinde bu iş daha kolay oldu. Kendilerine çok ama çok teşekkür ederiz.

Kongre öncesinde, sırasında ve sonrasında herhangi bir nedenle kırdığımız arkadaşlardan ricamız; kusurumuza bakmamalarıdır. Yaşanan güzellik ve hoşluklar siz değerli katılımcılara, olumsuzluklar ise bizlere aittir.

Başka kongrelerde görüşmek üzere sağ ve esen kalın.Sevgi ve Saygılarımızla...

KONGRE KOORDİNATÖRLERİ;

PROF.DR.SELEN DOĞAN

DOÇ.DR.SELAHATTİN KARABINAR

Danışma Kurulu

Prof. Dr.	Musa EKEN	Sakarya Üniversitesi Rektör Yardımcısı
Prof. Dr.	Murat ALP	Niğde Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Bilim Kurulu

Prof. Dr.	Abitter Özulucan	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr.	Adiba Dozic	Tuzla Üniversitesi
Prof. Dr.	Adil Kurtić	Tuzla Üniversitesi
Prof. Dr.	Alaeddin Yalçınkaya	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali Rıza Abay	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr.	Aytekin İşman	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Azmi Özcan	Bilecik Üniversitesi
Prof. Dr.	C. Gökhan Bahşi	Hamburg University / Almanya
Prof. Dr.	Cemalettin Taşkıran	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Cihangir Akın	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Ekrem Tatoğlu	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr.	Erhan Birgili	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	F. Beylü Dikeçligil	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr.	Gültekin Yıldız	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	H. Kürşat Güleş	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Hajro Kofrc	Tuzla Üniversitesi
Prof. Dr.	Hakan Poyraz	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Halil Kalabalık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Haluk Selvi	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Harun Taşkın	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin Akay	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin Özgen	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin Tokay	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	İrfan Morina	Prishtine Üniversitesi/Kosova
Prof. Dr.	Kadir Ardiç	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr.	Kamil Aydın	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	M.Fatih Kirişçiöğlü	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet Alpargu	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet Şişman	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mevlüt Karakaya	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Muhsin Halis	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Musa Eken	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Musa Şaşmaz	Niğde Üniversitesi

Prof. Dr.	Nijaz Karić	Tuzla Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman Karamustafa	Rize Üniversitesi
Prof. Dr.	Ömer Anayurt	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Rahmi Karakuş	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Rami Memushaj	Tiran Üniversitesi /Arnavutluk
Prof. Dr.	Recai Coşkun	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Remzi Kılıç	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr.	Salih Şimşek	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Sedat Kuçı	Priştine Üniversitesi/Kosova
Prof. Dr.	Selahattin San	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr.	Selen Doğan	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr.	Suat Cebeci	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Tahir Akgemci	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Vahdettin Sevinç	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Vahit Türk	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Yılmaz Özkan	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Yusuf Hamzaoğlu	Kiril ve Metodij Üniversitesi/Makedonya
Prof. Dr.	Z. Gönül Balkır	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr.	Zeki Doğan	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Ahmet Vecdi Can	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Ali Deran	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Ali Yakıcı	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Arif Bilgin	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Bilgehan Atsız Gökdağ	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Cengiz Alyılmaz	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Erman Coşkun	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Esen Gürbüz	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Faruk Çolak	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatih Yücel	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Habib Yıldız	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan Bülbül	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan Mujaj	Priştine Üniversitesi/Kosova
Doç. Dr.	Hayati Beşirli	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Hikmet Koraş	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Kemal İnat	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Maja Kazazic	Mostar Cemal Bijedić Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa Akal	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	N. Tolga Saruç	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Nafiz Tok	Niğde Üniversitesi

Doç. Dr.	Osman Köksal	Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Özden Özbay	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Selahattin Karabınar	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Selim Kılıç	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Şaban Kayıhan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Taha Niyazi Karaca	Bozok Üniversitesi
Doç. Dr.	Tuncay Bayrak	Western New England College / Amerika
Doç. Dr.	Turgut Tok	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Ünsal Ban	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Vahit İmamoğlu	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Yaşar Kaya	Malatya Üniversitesi
Doç. Dr.	Yusuf Sarınay	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü
Doç. Dr.	Zeki Parlak	International University of Sarajevo
Yard. Doç. Dr.	Adnan Doğruyol	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Barış Çaycı	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Cevdet Şanlı	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Duygu Uçgun	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Ebru Temiz	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Ferit Bulut	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Fikret Soyer	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Gökhan Karaatlı	Indiana Uni. Purdue Uni. Fort Wayne / Amerika
Yard. Doç. Dr.	Hasan Eker	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Hayrettin Evirgen	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	İrfan Haşlak	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Kamil İşeri	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Köksal Şahin	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Kubilay Yazıcı	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Mehmet Ekiz	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Mehmet Özdemir	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Meryem Nur Aydede	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Mesut Sağnak	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Neşide Yıldırım	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Osman Güzide	Shepherd Üniversitesi / Amerika
Yard. Doç. Dr.	Paki Küçükker	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Semih Şahinel	TOBB Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Türker Eroğlu	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Xhelajdin Zumberaj	Priştine Üniversitesi / Kosova
Yard. Doç. Dr.	Osman Karatay	Ege Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Recep Özkan	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Recep Yılmaz	Sakarya Üniversitesi

Yard. Doç. Dr.	Serkan Hazar	Niğde Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Yusuf Ziya Sümbüllü	Tuzla Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Zeki Gürel	Gazi Üniversitesi
Dr.	Meryem Duygun Fethi	Leicester Üniversitesi / İngiltere

Koordinatörler

Prof. Dr.	Recai Coşkun	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Selen Doğan	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Selahattin Karabınar	Sakarya Üniversitesi

Yürütme Kurulu

Yard. Doç. Dr.	Ali Taş	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Fikret Soyer	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç. Dr.	Ömer İskenderoğlu	Niğde Üniversitesi
Öğr. Gör.	Serdar Orhan	Sakarya Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Şaban Köktürk	Sakarya Üniversitesi
Arş. Gör.	Edina Ustavdic	Tuzla Üniversitesi
Arş. Gör.	Mirsada Behram	Mostar Cemal Biyediç Üniversitesi
Arş. Gör.	Onur Köksal	Niğde Üniversitesi
Arş. Gör.	Umut Sanem Çitçi	Sakarya Üniversitesi
Uzman	Ahmet Şanslı	Sakarya Üniversitesi
Uzman	Semih Bitim	Sakarya Üniversitesi
Dr.	Ergin Jable	Kosova Priştina Üniversitesi
	Emina Vildic	Sakarya Üniversitesi SBE Öğr.

<p>SALON 1: ESTERGON</p> <p>BİRİNCİ OTURUM/PRVO ZASJEDANJE</p>
<p>OTURUM BAŞKANI: PROF.DR.ZUHAL KÜLTÜRAL</p>
<p>Türk Dünyası İle Yakınlaşma Yollarına Türk Dünyasından Bir Bakış</p> <p><i>Arş.Gör. Erdem Utku Eke</i></p>
<p>Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Ve Balkan Göçmenleri</p> <p><i>Doç.Dr. Hulusi Doğan, Arş.Gör. Engin Üngüren</i></p>
<p>Makedonya'da Bir Türk Cemiyeti: "Yücel Teşkilatı"</p> <p><i>Arş.Gör. Ferit Salim Sanlı</i></p>
<p>Sancak'tan İstanbul'a Boşnakların Yarım Asırdır Süren Aile İçi Ekonomik Dayanışma Değerleri: Zayednitsa</p> <p><i>Öğr.Gör. Ayten Davutoğlu</i></p>
<p>Modern Dünyada Mülteci Sorunu</p> <p><i>Yrd.Doç.Dr. Reşat Açıkgöz, Yrd.Doç.Dr. Ruhut Yaşar,</i> <i>Arş.Gör. Ahmet Ayhan Koyuncu</i></p>

TÜRK DÜNYASI İLE YAKINLAŞMA YOLLARINA TÜRK DÜNYASINDAN BİR BAKIŞ

Arş. Gör. Erdem Utku EKE¹

ÖZET

Türk Dünyasının birbirli ile yakınlaşması ve bu yakınlaşma sonucunda birliğe doğru giden yolda etkin bir sonuç hiç şüphesiz kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerin doğru bir şekilde tesis edilmesi ile elde edilecektir. Kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerin Türk Dünyası ile yakınlaşmaya katkısının önemini anlayabilmek için ise öncelikle sürekli tekrarlanan bir yanıştan kurtularak farklı bir şekilde olaya yaklaşmamız gerekmektedir. Bu yanlış, kendi bakış açımızla yani Türkiye’de yaşayan Türklerin penceresinden konuya bakmakla alakalıdır. Sovyetler Birliğinin yıkılmasından bu yana sürekli “Türk Dünyası ile ilişkilerin güçlendirilmesi” adına atılan adımların geneli, karşılıklı olarak kültürel, ekonomik veya siyasi olmaktan ziyade bizim kafamızdaki düşüncelerin Türk Dünyasına benimsetilmesi yönünde olmuş, bu dayatmacı yaklaşımın sonucunda ise soydaşlarımızın bize yaklaşması yerine bizden uzaklaşması gibi istenmeyen bir durum ortaya çıkmıştır.

Bu yazıda, yapılan yanlışları tekrarlamamak adına, yaşadığım şehir olan Ankara’da kişisel ilişkilerim neticesinde ulaşabildiğim burada okuyan, ikamet eden yahut kısa süreli de olsa Türkiye’de bulunmuş soydaşlarımızın fikirlerini ve kültürel, ekonomik, siyasi alanların onlara göre nasıl tesis edilmesi gerektiğini ve ne ifade ettiğini sizlere aktarmaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler:Türk Dünyası, Türk Birliği,Kültürel İlişkiler

GİRİŞ

Türk Dünyası ile ilişkileri artık devletler ve dolayısıyla hükümetler arası olmaktan çıkartıp bunu halklar arası boyuta taşıyabilmek çok büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar her bir bağımsız Türk Cumhuriyeti, tek ve büyük bir halk olan Türk halkına mensup bireyleri çatısı altında barındırsa da, zaman içerisinde her bir Türk boyu bazı kendine has kültürel özellikleri muhafaza ederek Türk kültürünün daha da

¹ Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

zenginleşmesine katkı . İşte bu farklılığı, bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasında, özellikle sivil toplum örgütleri aracılığıyla halklar arası ilişkileri güçlendirerek, ortak kültürümüzün içine dahil etmek mümkün olacaktır. Bu noktada da aslında elimizde büyük bir avantaj olan, Türkiye'ye Türk Dünyasının dört bir yanından gelen bütün öğrenci soydaşlarımızla iletişimin doğru ve güçlü bir şekilde kurulması önem kazanmaktadır. Kendi ülkelerine döndüklerinde, Türkiye'de gördükleri eğitimin sonucunda okudukları bölümlere göre belli mevkilere gelecek olan soydaşlarımızın öncelikle burada okurken Türkiye için edindikleri izlenim, ekonomik kültürel ve siyasi ilişkileri belirlemede anahtar role sahiptir. Dolayısıyla daha Türkiye'den ayrılmadan onların şu an ki görüşlerini dikkate almak, gelecekte oluşturulacak muhtemel Türk Birliği için ortak bir fikir yürütmeyi şimdiden bizlere sağlamış olacaktır.

Türk Dünyasından arkadaşların görüşlerini paylaşmadan önce bir başka önemli hususu da belirtmek gerekir. Türk Dünyası ile birliktelik sağlama yolunda atacağımız her adım için önem arz eden kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkiler birbiriyle bağlantılı kavramlar olup, birlikte doğru bir şekilde kullanılmalıdır. Birbiriyle alakalı olan kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerin, bir arada yanlış bir biçimde yürütülmesi Türk Dünyası ile yaklaşma sürecini olumsuz etkileyecektir.

EKONOMİK-KÜLTÜREL-SİYASİ İLİŞKİLER VE BUNLARIN KENDİ ARALARINDAKİ ETKİLEŞİMİ

"Büyük Öğrenci Projesi"² ile Türk Dünyasının farklı bölgelerinden Türkiye'ye getirilen öğrencilerin tamamına yakını, Türkiye'de bulunduğu süre boyunca geçim sıkıntısı çekmiştir ve ne yazık ki çekmeye devam etmektedir.³ Doğaldır ki kendi ülkesindeki hayat standardının çok altında bir vaziyette burada okuyan hiçbir öğrencinin, bizim hayalimizdeki gibi büyük bir Türkçü şuurla ve Türkiye sevgisiyle bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Burada ekonomik alandaki ilişkilerin devletler arasında kurulmasından çok Türkiye'ye okumaya gelen öğrencilerin ekonomik anlamda ne durumda oldukları önem kazanmaktadır. Sadece Türk Dünyasından gelen öğrenciler için değil, bütün insanlar için temel gereksinim şüphesiz karnını doyurabilip, geçimini sağlayabilmedir. Türkiye içindeki Türk Dünyasına mensup

² TİKA Başkanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü İşbirliğinde yürütülen bu proje kapsamında, Türk Cumhuriyetleri ve Akarba Topluluklarda yaşayan öğrenciler, TCS adı verilen ayrı bir sınavla gelip burslu olarak Türkiye'deki üniversitelerde 1992 yılından beri okutulmaktadır.

³ 2011 yılı itibarıyla TCS sınavıyla burslu okuyan öğrencilerin aldığı burs aylık 325TL'dir.

öğrencilerin ekonomik anlamda karşı karşıya kaldığı kötü durum, soydaşlarımızla kültürel olarak yakın ilişki kurmaya çalışmamız ve zaten geçmişimizde var olan birlikteliğin vermiş olduğu bir beklenti ile birleştiğinde ortaya normalden daha güçlü olumsuz bir etki çıkarmaktadır. Ekonomik ilişkinin yanında kültürel ilişkiyede sahip olduğumuz Türk Dünyası söz konusu olduğunda ekonomik olarak sıkıntı çeken soydaşlarımızın uğradığı hayal kırıklığı ne yazık ki daha da artmaktadır. Herhangi bir şekilde Türkiye hakkında, bizim düşündüğümüz yahut düşlediğimiz kadar olmasa da, bilgi edinip bir sempatiyle gelen insanların burada yaşadığı ekonomik sıkıntılar, kültürel alandaki yakınlığımızla birleşince, diğer dünya ülkelerinden gelen öğrencilere göre soydaşlarımız açısından daha büyük bir travma ortaya çıkmaktadır. Kısacası kültürel alanda yakınlık bir avantaj gibi görünürken, ekonomik alandaki başarısızlıkla birlikte bir dezavantaja dönüşmektedir.

Ekonomik alandaki ilişkileri, siyasi alandaki ilişkilerle de bir arada inceleyebiliriz. Burada durum daha vahim bir hal almaktadır. Ekonomik ilişkileri güçlendirmek adına bağımsızlıklarının ilk yıllarında Türk Cumhuriyetlerine siyasi ilişkiler sonucu Türkiye'den politikacılar ile birlikte giden Türk iş adamları, bakir piyasalara adeta bir talan anlayışıyla girmiş ve maalesef soydaşlarımıza karşı oldukça kötü bir imaj çizerek büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştır.⁴

Başlanılıp para alındıktan sonra bitmeyen projeler, normal bedelinin üstünde fiyatlarla yapılan anlaşmalar, sonradan durumun hükümetlerce fark edilmesi sonucunda Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan soydaşlarımızın bize karşı yeni yeni oluşmaya başlayan güvenini ne yazık ki büyük ölçüde zedelemiştir. Bu da bize ekonomik alandaki başarısızlıkların siyasi ilişkilerle birleştiğinde ortaya çıkardığı artan olumsuzluğu göstermektedir.

Bütün bu sıkıntıların giderilebilmesi adına, bu sıkıntılara maruz kalan soydaşlarımızın düşünceleri, ekonomik, kültürel ve siyasi alanların ilişkileri güçlendirmedeki önem sırasını belirleyecektir.

ÖĞRENCİLERİN GÖZÜ İLE TÜRKİYE'YE BAKIŞ

İlk olarak Büyük Öğrenci Projesi ile hali hazırda Türkiye'de okuyup mezun olan Türkmenistanlı arkadaşım Muratgeldi Şahnazarov'un⁵ bu konuya yaklaşımını paylaşmak istiyorum. Murat, Türkiye'ye geldiği 2003 yılından önce burayı

⁴Türkmenistan ile alakalı bir değerlendirme için bkz. Talu S. "Türkiye-Türkmenistan Gerçeği ve Alınması Gereken Dersler" (2006) Global Yorum İnternet Dergisi

⁵ Hacettepe Üniversitesi, Maliye Bölümü 2010 yılı mezunu.

evlerindeki uydudan izlediği Türk kanallarından az çok tanımakta. Türkiye'ye ilkgeldiğinde Türkiye Türkçesi'ni bilmeyenler için zorunlu tutulan TÖMER⁶ eğitimine tabi olmuş. Bu eğitim sırasında çok ilginç tespitleri var; "Biz gelir gelmez kaldığımız yurttan siz bizdensiniz siz de Türksünüz diyen Türk arkadaşlar ile tanıştım. Aynı millettense olmanın gereği olan aynı dili konuşabilme konusunda başlarda sıkıntımız vardı. Kaldı ki Ruslarla, Yunanlılarla hatta Afrika'dan gelen öğrencilerle TÖMER'de aynı sınıftaydık. Bir yandan bize Türk olduğumuzu söylerlerken diğer yandan yabancılarla bir arada Türkçeyi öğrenmemiz ve de kimsenin bizim dilimizi bilmeyip anlamaması en çok kafamı kurcalayan şey oldu" diyor Murat. Şüphesiz farklı bir Türk lehçesini konuşan biri ilk anda anlaşmada sıkıntı çekeceği kısa sürede Murat Türkiye Türkçesini iyi şekilde öğrenmiş. Geldikleri zaman 2003 yılında aldıkları aylık burs miktarı 75TL, bunun dışında bir geliri diğer bütün arkadaşları gibi ne yazık ki Murat'ın da yok. Sadece Murat için değil, genel olarak bütün Türk Dünyasından gelen öğrenciler için de aileden maddi anlamda destek çoğunlukla mümkün olmamakta. Murat'ta 200 dolar⁷ aylık gelire sahip bir ailenin çocuğu. İlk defa geldiği bir ülkede ilk başgösteren sıkıntı doğal olarak ekonomik alanda ortaya çıkıyor. Yurtlarda bedava barınma imkanı sağlansa da oniki kişilik odalara sahip Tahsin Banguoğlu⁸ yurdunda, kendi memleketinde alışmış olduğu yaşam biçiminden çok daha farklı bir durumla birdenbire karşı karşıya kalıyor. Devlet yurtlarının koşulları elbette bütün öğrenciler için sorun teşkil etse de konu Türk Dünyası ve buradan okumaya gelen soydaşlarımız olunca ayrı bir hassasiyetin gösterilmesi ileriye dönük bir yatırım olarak düşünülmeli. Murat da, "Buraya gelirken tabiki her şeyin güllük gülistanlık olmayacağını bilincindeydik fakat yine de beklentilerime karşın ilk anda edindiğim izlenimler Türkiye'yi herhangi bir ülkeden farklı kılmıyordu. Buda bende ve benim gibi yeni gelen birçok arkadaşımın hayal kırıklığı yaratmıştı" diyerek, altı sene öncesine dönük biraz sitem dolu ifadeyle o ilk dönemi anlatıyor.

Kuşkusuz Türk Dünyasından gelen her soydaşımız için burada edildiği ilk izlenim çok önemli. Siyasal alandaki ilişkiler sonucu buraya gelen, ekonomik alanda yeterli imkanı sağlayamama sonucunda sıkıntılar çeken öğrenci soydaşlarımız, ne yazık ki

⁶ Ankara Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi bünyesinde ayrı ayrı faaliyet gösteren Türkçe Öğrenim Merkezleri. TCS ile gelen öğrenciler ücretsiz olarak bakanlıkça belirlenen bir TÖMER'de 1 sene boyunca Türkçe dil eğitimi görmektedir.

⁷Türkmenistan'da en son tespit edilen kişi başına düşen milli gelir 1340 dolar. Özsu B."

Türkmenistan Ülke Etüdü"(2005), İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

⁸ 1989 yılında faaliyete geçen 3000 yatak kapasiteli Kredi Yurtlar Kurumuna bağlı Ankara'da bulunan devlet yurdu.

dünyada diğer ülkelere nazaran bize büyük bir üstünlük sağlaması gereken kültürel alandaki yakınlığımızın vermiş olduğu beklentilerle büyük bir çöküntüye uğruyor. Burada öne çıkan kültürel alanın önemi, ekonomik ve siyasi alandaki olumlu ilişkilerle desteklenmeyince, normalden daha büyük bir olumsuzluğun doğması da kaçınılmaz oluyor.

Bir başka Türkmenistanlı soydaşım Serdar Kakajanov'un⁹da çektiği sıkıntılar farklı değil. Fakat O'nun, ekonomik alanın önemini gösteren oldukça önemli bir tespiti var. Türkiye'de okuyan yabancı öğrencilere karşılıksız olarak verilen "Başbakanlık Bursu" 2004 yılından itibaren başbakanlık tarafından kesilmiş. Bunun dışında burs veren veya yardımda bulunan malum bir takım cemaat ve vakıflar dışında herhangi bir resmi Türk kurumu yok. Fakat ilginç bir şekilde Japonya, burada okuyan özellikle Türk Cumhuriyetlerinden gelen yabancı öğrencilere Nippon Bursu¹⁰adıyla bursolanağı sağlamakta. Serdar, "Hiç alakasız bir ülkede, alakasız insanlara, geleceğe yönelik kendilerine karşı minnet duygusunu uyandırmak adına burs veren Japonya'nın yanında, kardeş olarak gördüğümüz Türkiye'nin Ankara'da önceleri bedava olan otobüs biletlerimizden bile para alması¹¹İnsanın ağrına gidiyor" diyerek yine yanlış uygulanan politikaların olumsuz etkilerini bizlere gösteriyor.

Buraya kadar anlattığım sıkıntılar genel olarak ekonomik alanda başgösterse de işin kültürel alandaki boyutu da çok farklı değil. Örneğin, Kazakistanlı ŞahmuratKhurmetbek¹² kaldığı yurdun önünde kız arkadaşıyla samimi bir şekilde dolaşırken, "hepimiz Türküz, siz de Türksünüz" diye zamanında dostça yaklaşan bir grup tarafından esaslı bir dayak yemiş. Kırgızistanlı Sabır Allakuliyev¹³ ise aynı yurtda aynı grup tarafından yurda içkili geldiği bahane edilerek dayağa maruz kalmış. Yakın dostum olan iki arkadaşa, "Bizim kültürümüzde on kişinin bir kişiyi dövdüğü ne zaman görülmüş? Onlar Türk ise biz nasıl Türk olabiliriz?" gibi haklı sebeplerle Türk Dünyası ile ilişki kurabilme becerimizin ne denli düşük seviyede olduğunu ispat ediyor. Neredeyse cumhuriyet tarihine eş gelen bir süre boyunca

⁹ Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü 2009 yılı mezunu.

¹⁰ Aylık 100 dolar karşılıksız verilen burs için Japonya'dan gelen bir heyet karşısında mülakata girilerek üniversite ikinci sınıftan itibaren burs almak mümkün. Bunun dışında aranan şart Türkistan coğrafyasından gelen öğrenci olma.

¹¹ 2002 yılından itibaren Büyük Öğrenci Projesi kapsamında TCS sınavıyla Ankara'da ki üniversitelere gelen burslu öğrencilerin bedava otobüs bileti kullanma hakkı Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin isteği sonucunda kaldırılmıştır.

¹² Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü 2007 yılı mezunu.

¹³ Selçuk Üniversitesi, Fizik Bölümü 2007 yılı mezunu.

Sovyet esaretinde kalan bir halkı, kendi bağımsız ve hür bir şekilde her türlü örf ve ananesini, dini inançlarını yerine getirebildiği durumla karşılaştırabilmek için Türkistan coğrafyasından gelen soydaşlarımız hakkında daha çok öğrenecek şeyin var olduğunu bize gösteriyor.

Kırgızistanlı Sabır, şu sözleriyle kendine göre hangi alanın daha çok önem arz ettiğini çok net ortaya koyuyor. Sabır'a göre "eğer aynı milletin çocukları, aynı kültürün insanları olduğumuzu hatırlamak istiyorsak önce karnımızı bugün doyurabilecek miyiz derdinden kurtulmak gerekiyor" buda Türk Dünyasındaki soydaşlarımızın "ekonomik alana" verdikleri önem derecesini bize gösteriyor. Ekonomik sıkıntılar sadece burada okuyan soydaşlarımızın maruz kaldığı bir sorun değil. Buradaki her bir soydaşımızın ailesi de kendi memleketlerinde rahat bir yaşam sürebilmek için yeterli gelir düzeyine sahip olmaktan çok uzak. Özellikle Kırgızistan, Türkmenistan gibi ekonomik alanda geri kalmış Türk Cumhuriyetlerinde memur maaşları 400 doları geçmiyor.¹⁴Bu durum, geçinmede sıkıntı çeken aile bireylerinin, Türk Dünyası ile ilgili meselelere kafa yormasını Sabır'ın dediği gibi büyük ölçüde engelliyor. Burada bir tespit yapmak gerekirse, ülkelerin ekonomik durumunu iyileştirebilmek için muhakkak ki devletlerin hükümetler nezdinde adım atması gerekmektedir. Fakat en azından buraya gelen öğrencilerin bireysel olarak ekonomik anlamda kendilerini rahat hissedebilmeleri için sivil toplum kuruluşları aracılığı ile veya normal toplumda yaşayan bireyler olarak bir şeyler yapmak yine Türk Birliği açısından ileriye dönük olumlu bir katkı sağlayacaktır.

Nispeten ekonomik olarak son dönemde petrol ve gaz ihracatıyla atılım sağlayan Azerbaycan uyruklu soydaşlarımızdan Kamran Resulov¹⁵ Türkiye'de okuduğu müddet boyunca aile desteğini elde eden şanslı azınlık durumundaki soydaşlarımızdan. Önem sıralamasında da tahmin edebileceğiniz gibi ekonomiyi ilk sıraya koymuyor. Kamran, kültürel ilişkilerin önemini vurguluyor ve esasen bunun siyasi ilişkilerden tamamen bağımsız bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyor. Türkiye'deki devletin yerine Türk halkı, Azerbaycan'daki devletin yerine Azerbaycan halkıyla ilişkilerini geliştirebildiği ölçüde Türk Dünyasındaki bütünleşme de hız kazanacaktır diyor. Daha güzel bir örnek vererek şunu söylüyor, "Ne zaman ki Türkiye'deki kardeşlerimiz, yani Türk halkı, Bakü'nün, Taşkent'in Aşkabat'ın yerini haritada Paris'in, Londra'nın, New York'un yerini bildiği kadar bilebilirse Türk Birliği

¹⁴ En son yapılan tespitlere göre en düşük memur maaşı 120 dolar asgari ücret ise iki ülkede de 80 dolar civarındadır. "Ülke Raporları", Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME) Yayınları

¹⁵ Hacettepe Üniversitesi, Maliye Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

yanlı Turan için şartlar hazır hale gelmiş demektir...” Kamran’ın bu iddialı sözleri aslında, ilişkilerin hükümetler arasında yürütülmesinden ziyade, halklar arasında özellikle de sivil toplum örgütleri kanalıyla yürütülmesi gerektiğini göstermesi açısından önem arz ediyor. Son dönemde Türk halkının Türk Dünyasına bakışı elbette Kamran’ın anlattığı kadar geride olmasa da yine de ilgi düzeyinde ne yazık ki Türk Dünyası, batı kültürüne nazaran ilk sıralarda yer bulamıyor. Bu da bütün dikkatlerini Türkiye’ye vermiş, sürekli Türkiye televizyon kanallarını izleyip, Türkiye’deki müzikleri dinleyen Türk Dünyasındaki soydaşlarımızın haklı olarak dikkatlerinden kaçmıyor. İster istemez “Biz bu denli hasret ve ilgi ile Türkiye’yi takip ederken, Türkiye’de ki kardeşlerimiz bize aynı yakınlığı niçin göstermiyor?” sorusunu sormalarına yol açıyor.

Değerli hocam ve bu konuda önemli tespitlere sahip olan Doç. Dr. Hasan Ali Karasar’ın¹⁶ Kamran’ın duygularına tercüman olan ifadesiyle, hükümetlerin çıkar gözeterek kurduğu ilişkiler, hükümetler değiştiğinde farklılık gösterdiği gibi ne yazık ki halkların duygu ve düşüncelerini yansıtmaktan da çok uzak kalıyor.¹⁷ Bu bakıma esas olan Türk Dünyasında ilişkilerin güçlenmesi adına halkların yani bizlerin kurabildiği ilişkiler, daimi ve çıkar gözetmeksizin, bütünleşmeye giden yolda hizmet edebilecek kaliteye sahip oluyor.

Siyasi alanın önemine vurgu yaparak onu ilk sıraya koyan Bahtiyar Ataşov,¹⁸ Türkiye’de okulunu bitirdikten sonra iş hayatına burada devam etmeye karar vermiş Türkmenistanlı bir soydaşımız. Bahtiyar biraz da Türkmen halkının sosyokültürel yapısından yola çıkarak bütün Türk halklarının lideri takip etme hususunda eğilimi olduğunu bu yüzden siyasi ilişkilerdeki olumlu süreci, halklarında örnek alarak takip edeceğini söylüyor. En azından Türkmenistan halkı için bu durumun kesinlikle böyle olacağına ısrar ediyor. Ayrıca Türkiye’ye gelen soydaşlarımızın uğradıkları hayal kırıklıklarının nedenini de siyasi iktidarların yahut devlet kademelerinin ilgisizliğine bağlıyor. Bu bakıma devletlerin ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti devletinin bu süreçte daha etkin rol oynaması gerektiğini düşünüyor. Burada her ne kadar devletler arası kurulacak olan siyasi ilişkileri önemli gibi görse de Bahtiyar’ın asıl

¹⁶ Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim Görevlisi.

¹⁷ Değerli Hocamın bu tespitini, çok defa Türk Ocağı çatısı altında vermiş olduğu seminerler ve sohbetler esnasında bizzat dinleme şansına sahip oldum. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Karasar H. A, Kuşumbayev S. “Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya’da Birlik Arayışları 1991-2001” (2009) Ötügen Neşriyat

¹⁸ Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Makina Mühendisliği Bölümü 2002 yılı mezunu.

vurguladığı, kurulacak ilişkiler neticesinde yine halkın bilinçlenerek birbirleri arasında ki ilişkiyi kuvvetlendirmesi anlamına geliyor.

SONUÇ

Ekonomik, kültürel ve siyasi alanlara verdikleri önem soydaşlarımız açısından farklı farklı olsa da, hepsi Türk Dünyasının birlik olması için istekli ve ayrı ayrı fikirlere sahip. Ayrıca birliğe giden süreçte artık devletler kadar hatta devletlerin yönetim kademelerinden daha fazla içinde barındırdıkları halkların kurulacak ilişkilerde söz sahibi olması gerektiği herkesin bulduğu ortak payda. Yazının başında da değindiğim gibi soydaşlarımızın da en az bizim kadar Türk Dünyasının bütünleşmesi yolunda söz sahibi olmaları ve fikirlerine yer verilmesi ekonomik, kültürel ve siyasi alandaki ilişkiler kadar önem taşıyor. Bununla birlikte, yaptığım görüşmeler sonucunda çoğunluğun muzdarip olduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı kati suretle bu konuda adım atılarak gerek yurtiçinde gerekse diğer Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan soydaşlarımızın hayat standartlarının yükseltilmesi, sorunun çözümünde ilk sırada görünüyor. Fakat bütünleşme yolunda sağlam köprülerin kurulması için kültürel alanın önemini de hiç kimse inkar etmiyor. Kaldıkı halklarımız arasındaki bu kültür birliği belki de ekonomik ilişkilerin iyileşmesinde temel teşkil ediyor.

Siyasi alanın önemi her ne kadar az dile getirilsede hızlı bir şekilde yol alarak sonuca ulaşabilmek için siyasi ilişkilerin gerekliliğini unutmamak gerekiyor.

Kısacası, bu üç temel alan ne kadar birbirinden bağımsız ve önemli ise bir o kadar da iç içe geçmiş ayrılmaz bir bütün olarak karşımıza çıkıyor ve bu şekilde ele alınması da kaçınılmaz oluyor.

KAYNAKÇA

Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği, Eğitim Temsilciliği, Ankara.
Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara.

KARASAR, Hasan A., KUŞKUMBAYEV, Sanat K. (2009), **Türkistan Bütünleşmesi: Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001**, Ötüken Neşriyat, Ankara.

ÖZSU, Bahar (2005), **Türkmenistan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

TALU, Sabahattin(2006), **Türkiye-Türkmenistan Gerçeği ve Alınması Gereken Dersler**, Erişim tarihi 12 Ocak 2011 www.globalyorum.com

Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Yapısı ve Dış Ticareti (2008), T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara.

Türkmenistan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği, Eğitim Temsilciliği, Ankara.

Ülke Raporları, Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME) Yayınları, Ankara.

Yurtdışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, **Öğrenci Rehberi,** Erişim tarihi 15 Ocak 2011 www.yeogm.meb.gov.tr

SÜMERBANK NAZİLLİ BASMA FABRİKASI VE BALKAN GÖÇMENLERİ

Doç. Dr. Hulusi DOĞAN¹

Arş. Gör. Engin ÜNGÜREN²

ÖZET

Bu çalışmada Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın Genç Türkiye ekonomisindeki yeri ile Balkanlardan gelen göçmen işçilerin fabrika için taşıdıkları kilit rol konu edilmektedir. Çalışmada bizzat Atatürk tarafından açılan ve ülke ekonomisine 66 yıl hizmet veren fabrikanın ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan taşıdığı önemin yanısıra, 40'lı yıllarda Balkanlardan gelen göçmen işçilerin fabrikanın kuruluş ve gelişim sürecindeki hayati rol vurgulanmaktadır. Özellikle savaş yıllarının ardından işgücü kısıtlılığının en yoğun olduğu bir dönemde Fabrikanın balkan göçmenleri, balkan göçmenlerinin de fabrika için taşıdığı anlam ve önem çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, Nazilli, Balkanlar.

GİRİŞ

9 Ekim 1937 tarihinde Ulu Önder Atatürk Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışı için Nazilli'dedir ve savaş alanlarındaki zaferlerden sonra, sanayi alanında başlatılan topyekün mücadelenin bir tanesini daha ziyaretleriyle şereflendirmektedirler. Bu ziyaret sanayileşme, kalkınma yolunda makinalarla, tezgahlarla çalınacak bir musikisinin başlangıcı anlamına gelmektedir. Şevket Süreyya Aydemir (1981: 379-381) 9 Ekim günü Nazilli'de çalmaya başlayan sanayinin musikisini şu cümlelerle anlatmaktadır:

"Burada fabrika takımların, bölüklerin, taburların, geçit resmi için sıralanıp yerlerini aldıkları bir karargah meydanına benziyordu. Ve bir karargah meydanı gibi, burada da bir kumanda bekleniyordu. Kumanda duyulmadı ama, Atatürk'ün arkasında duran müdürden, sessiz bir işaret verildi... Atatürk, bunu her halde beklemiyordu. O'nu, oraya çıkardıkları zaman, belki etrafı görmesini, belki fabrika halkına bir şeyler söylemesini istediklerini düşünmüş olabilirdi. Ama, öyle olmayıp da, ayağının altındaki dünya ve etrafını saran hava böylesine birden harekete gelince, önce hatta biraz şaşakaldı. Ne yapacağını bilmedi de denebilir. Önce biraz sarsıldı. Braz

¹ Akdeniz Üniversitesi, Alanya İşletme Fakültesi, hulusidogan@akdeniz.edu.tr

² Akdeniz Üniversitesi, Alanya İşletme Fakültesi, enginunguren@akdeniz.edu.tr

etrafından bir şeyler sormak ister gibi yaptı. Ama, işte o anda, belki kendi bile farkında olmadan ağzından şu kelimeler döküldü:

-İşte bu bir musikidir!"

Nitekim Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası da bu musikiyi 66 sene hiç susmadan icra edecek, ürettiği rengarenk basmalarla ülkeyi baştan başa süsleyecektir. Ancak Ata'nın bizzat kendi elleriyle açarak bizlere teslim ettiği fabrikada yarım asırdan daha fazla bir süre çalınan bu musiki 2000'li yıllara gelindiğinde belki de bir daha hiç duyulmamak üzere kaybolup gidecektir. 2003 yılı Temmuz ayında Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası fillen yaşam sahnesinden silinirken, fabrikanın geride bıraktıkları da tarihçiler, iktisatçılar ve işletmeciler için irdelenmeye değer bir miras olarak kalacaktır (Doğan, 2007a: 105-109).

Özellikle Ulu Önder Atatürk'ün sanayileşme sürecinde bu fabrikayı neden kurduğu, fabrikanın genel olarak ülke ekonomisine neler kattığı ve 2000'li yıllara gelindiğinde Etibank ve diğer Sümerbank fabrikaları gibi bu fabrikanın neden kapandığı soruların ülke geleceğine yönelik çıkarımlar yapma noktasında cevap bulması gereken öncelikli konular arasında yer alacaktır. Öte yandan 1974 yılında elde ettiği 71,5 milyon liralık karla Türkiye'nin o yıl en büyük 100 işletmesi arasında 26.ncı sırada yer alan Fabrika'ya (Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi 1974 Yılı Raporu) emek verenleri de unutmamak gerekmektedir. Gençlerini, eğitilmiş insanlarını başta Çanakkale'de olmak üzere ülkenin dört bir yanındaki cephelerde kaybeden Genç Türkiye Cumhuriyeti için yeni kurulan fabrikalarda çalışacak her bir birey çok büyük bir değer anlamı taşımaktadır. Özellikle 40'lı ve 50'li yıllarda bırakınız eğitilmiş ve deneyimli insanları, vasıfsız bireyleri bile fabrikada istihdam edebilmek önemli bir adım anlamı taşımaktadır. Nitekim Fabrika kayıtları da o yıllarda 10'lu yaşlarda çocukların fabrikada çalıştığını göstermektedir. Fabrika'da okuma yazma kurslarının açılması, bu kurslara belirli süre devam edenlere ilkökul diploması verilmesi de hem eğitime hem de işgücüne olan ihtiyacı göstermektedir. Dolayısıyla fabrikanın ilk yıllarında Balkanlardan gelen göçmen işçilerin fabrika be ülke ekonomisi için ifade ettiği anlam irdelenmesi gereken bir konu niteliğindedir.

NAZİLLİ SÜMERBANK BASMA FABRİKASI

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, Cumhuriyetin ilanından hemen sonra yurt çapında başlatılan İktisadi mücadelenin Ege Bölgesine yansıyan somut yüzüdür. Nitekim Ulu Önder 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'ndeki açılış konuşmasında bu İktisadi mücadelenin önemini şöyle dile

getirmektedir: "Kazanılmış zaferlerin ve uğranılmış başarısızlıkların tümü iktisadi durumla ilgilidir... Milletimiz düşman ordularını mahvetmiştir. Tam bağımsızlık için şu kural vardır: Milli egemenlik, mali egemenlikle desteklenmelidir. Bizleri bu hedefe götürecek tek kuvvet ekonomidir. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça payidar olamaz." Bu anlamda Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Ata'mızın ısrarla vurguladığı tam bağımsızlığa ulaşma doğrultusunda iktisadi zaferlere yönelik atılmış en önemli ulusal adımlardan bir tanesidir (Tekin, 1997: 211-212; Sabır, 2003).

Aynı zamanda bu fabrika gerek İzmir İktisat Kongresi'nde, gerekse Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda açıkça ifadesini bulan "hammaddesi yurt içinde yetişen ya da yetiştirilebilen sanayi dallarının kurulması" ilkesinin açık, somut bir uzantısıdır (Gülerman, 1987: 85-87). Ege Bölgesi'nde yetiştirilen pamuğun yine ülke içinde işlenerek hem ürün, hem kazanç olarak ülke insanına dönmesi düşüncesinin gerçeğe dönüşüm sürecidir. Bu amaçla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-1937) çerçevesinde Nazilli'ye iplik, dokuma ve basma olmak üzere üç kısımdan oluşan bir tekstil kombinasyonunun kurulması uygun görülmüş ve söz konusu kombinasyonun temeli 25 Ağustos 1935 tarihinde dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından atılmıştır (Tekin, 2003: 24).

Beş milyon liraya mal olacağı hesaplanan fabrika için kaynak, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması ve hayata geçirilmesinde de etkili olan Ruslar'dan büyük ölçüde kredi temini yoluyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca fabrikanın gerek inşaa plan ve uygulamalarında, gerekse üretime geçiş süreci ve sonrasında Rus uzmanlardan büyük destek ve yardım alınmıştır (Tekin, 2003: 23-24; Yerasimos, 1980: 692-693).

29 Ekim 1937'de açılması planlanan Fabrika, çevre il ve ilçelerden gelen 4000'e yakın amele grubunun geceli gündüzlü çalışmasıyla hedeflenen tarihten tam 20 gün önce bitirilerek Ulu Önder Atatürk'ün de katıldığı görkemli bir törenle 9 Ekim 1937 tarihinde hizmete açılmıştır. Sonradan yapılan ekiyelerle 7.144.000 liraya mal olan fabrika açıldığı tarihte yıllık ortalama 3.189 ton iplik ve 23 milyon metre ham bez üretim kapasitesine sahiptir (Tekin, 2003: 25; Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi Raporu, 1982: 1; Cavid, 1940: 3; Gencosman, 1978: 38-39). Üretim kapasitesinin sonraki yıllarda daha da arttırıldığı fabrika 70'li yıllarda adeta zirve yapmakta ve 1974 yılında elde ettiği 71,5 milyon liralık karla Türkiye'nin o yıl en büyük 100 işletmesi arasında 26.ncı sırayı elde etmektedir (Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi 1974 Yılı Raporu).

Başta Atatürk olmak üzere İsmet İnönü, Celal Bayar, Adnan Menderes, Kenan Evren gibi dönemin en büyük devlet adamlarının gelip ziyaret ettiği fabrika modernizasyonundaki gecikme ve yetersizlikler, pazardaki değişimlere ayak uyduramama, artan siyasi baskı ve beklentiler, sık yönetici değişikliği ve sendika baskıları gibi türlü nedenlerle sonraki yıllarda sürekli zarar etmeye başlamış ve nitekim Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 14.11.2000 tarih ve 2000/83 no'lu kararı ile Adnan Menderes Üniversitesi'ne devredilmiştir. Bu karar gereğince 30 Nisan 2002 tarihinde fabrika önce üretim dışı bırakılmış, 31 Temmuz 2003 tarihinde de fiilen üniversiteye devredilmiştir (Doğan, 2007a).

Faaliyette bulunduğu 66 yıl süresince Fabrika sadece ekonomik bir birim değil, sineması, tiyatrosu, spor kulüpleri, camisi, okulu ve kütüphanesi ile de bir eğitim, kültür ve sanat merkezi olarak Nazilli'ye ve ülkeye hizmet vermiştir.

BALKAN GÖÇMENİ İŞÇİLER

Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası yurdun her yöresinden, her köşesinden insana ekmek kapısı olmuştur. Birakınız il ya da ilçeleri yüzlerce, binlerce kilometre uzaklıkta bulunan köylerden insanlar Nazilli'ye, fabrikaya çalışmak üzere gelmişlerdir. Bugün insanlar iş bulmak umuduyla İstanbul'a, İzmir'e giderken 40'lı, 50'li yıllarda bu illerden insanlar çalışmak için Nazilli'ye gelmektedir (Doğan, 2007b; 669-697). Daha ilginç fabrikanın yurtdışından gelecek birçok insana da iş olanağı sağlamış olmasıdır. Bulgaristan'dan İran'a, Suriye'den Macaristan'a, hatta Katar'dan Rusya'ya kadar dünyanın dört bir yanından gelen insanlara fabrika umut kapısı olmuştur. Fabrikanın 66 yıllık yaşam serüveninde kayıtlarına ulaşabildiğimiz 30 binin üzerindeki çalışan arasında 1.209 işgörenin yurtdışından geldiğini ve bunların 1125'inin de Balkan göçmeni işçiler olduğunu görmekteyiz (Tablo 1). Balkanların neredeyse hemen her köşesinden gelen insanların olduğu Fabrika'da, özellikle Yunanistan'dan gelen göçmen vatandaşlarımızın çoğunlukta olduğu (% 74.2) dikkat çekmektedir. İstanköy'den gelen göçmen işçilerimizin % 42.1 ile genel toplam içerisinde de ilk sırada yer aldıkları belirlenmiştir. Onları da sırasıyla İskece (% 8.08), Selanik (% 3.91), Rodos (% 3.91) ve Girit'ten (% 3.02) gelen işçilerin izlediği görülmektedir. Fabrika'ya Bulgaristan'dan gelerek çalışan göçmen vatandaşlarımızın oranı ise % 12.9'dur. Bunların 71'i (% 6.31) Fabrika'nın işçi kayıtlarına Bulgaristan doğumlu olarak yazılırken, diğerleri doğdukları şehir isimleri ile kaydedilmiştir. Geldikleri şehir olarak Kırcaali'liler genel toplam içerisinde ilk sırada (% 1.24) yer alırken onları sırasıyla Ruscuk (% 0.97), Mestanlı (% 0.97),

Varna (% 0.71), Rezgrad (% 0.62), Eskicuma (% 0.53) ve Filibe'den (% 0.53) gelen işçiler izlemektedir.

Tablo 1. Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nda Çalışan Balkan Kökenli İşçiler

ÜLKE (ŞEHİR)	İŞÇİ SAYISI	%	ÜLKE (ŞEHİR)	İŞÇİ SAYISI	%
BULGARİSTAN	71	6.31	YUNANİSTAN	11	0.97
Rezgrad	7	0.62	Dedeagaç	11	0.97
Eskicuma	6	0.53	Dimetoka	15	1.33
Kırcaali	14	1.24	Drama	14	1.24
Kubrat	3	0.26	Florina	5	0.44
Petric	3	0.26	Girit	34	3.02
Plevne	2	0.17	Grebene	23	2.04
Ruscuk	11	0.97	Gümülcine	14	1.24
Mestanlı	11	0.97	İskece	91	8.08
Varna	8	0.71	İstanköy	474	42.1
Vidin	2	0.17	Karaferya	8	0.71
Silistre	1	0.08	Kavala	10	0.88
Filibe	6	0.53	Kesriye	6	0.53
MAKEDONYA			Midilli	10	0.88
İstip	8	0.71	Rodos	44	3.91
Kalkandelen	2	0.17	Sakız	6	0.53
Kratova	1	0.08	Selanik	44	3.91
Koçana	3	0.26	Sisam	2	0.17
Kumanova	2	0.17	Serfice	8	0.71
Manastir	25	2.22	Vodina	3	0.26
Tikves	36	3.20	Yanya	2	0.17
Usturmca	8	0.71	BOSNA	9	0.80
Üsküp	24	1.13	GRADIŞKA	1	0.08
KÖSTENCE (ROM)	4	0.35	YUGOSLAVYA	3	0.26
İŞKODRA (ARN)	1	0.08	RUMELİ	6	0.53
PİRİŞTİNE (KOSOVA)	12	1.06	TOPLAM	1125	100

Kaynak: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası işçi kayıtları

Makedonya'dan gelen göçmen işçilerin oranı ise % 9.69'dur. Genel toplam içerisinde Tikves'den gelen göçmen işçiler % 3.20 ile ilk sırada yer alırken, onları Manastir (% 2.22), Üsküp (% 1.13), Usturmca (% 0.71), İstip (% 0.71) ve Koçana'dan gelen (% 0.26) vatandaşlarımız izlemektedir. Fabrika'ya Piriştine'den gelerek çalışan vatandaşlarımızın sayısı ise 12'dir. Fabrika'da çalışan Bosna'lı vatandaşlarımızın sayısı 9 iken (% 0.80), Gradişka'lı da 1 göçmen vatandaşımız bulunmaktadır. Fabrika kayıtlarına doğum yeri Yugoslavya olarak geçen vatandaşlarımızın sayısı 3 iken, doğum yeri Rumeli olarak kaydedilen göçmen vatandaşlarımızın sayısı da

6'dır. Ayrıca Fabrika'da çalışan 4 Köstence'li ve 1 de İşkodra'lı vatandaşımız bulunmaktadır.

Tablo 2: Balkan Kökenli İşçilerin Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'na Giriş Yıllarına Göre Dağılımları

Yıl	İşçi Sayısı	%	Yıl	İşçi Sayısı	%	Yıl	İşçi Sayısı	%
1937	12	1.06	1953	26	2.31	1969	1	0.08
1938	16	1.42	1954	11	0.97	1970	4	0.35
1939	15	1.33	1955	13	1.15	1970	2	0.17
1940	14	1.24	1956	18	1.60	1972	-	
1941	66	5.86	1957	32	2.84	1973	2	0.17
1942	78	6.93	1958	20	1.78	1974	2	0.17
1943	51	4.53	1959	3	0.26	1975	1	0.08
1944	197	17.5	1960	3	0.26	1976	-	
		1						
1945	206	18.3	1961	10	0.88	1977	1	0.08
		1						
1946	51	4.53	1962	3	0.26	1978	1	0.08
1947	34	3.02	1963	1	0.08	1979	3	0.26
1948	21	1.87	1964	5	0.44	1980	3	0.26
1949	34	3.02	1965	1	0.08	1981	-	-
1950	47	4.18	1966	3	0.26	1982	2	0.17
1951	35	3.11	1967	2	0.17	1983	-	-
1952	32	2.84	1968	3	0.26	1984	4	0.35
Giriş Kaydı Olmayan							36	3.20
TOPLAM							1125	100

Kaynak: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası işçi kayıtları.

Tablo 2'de ise Balkanlardan gelen göçmen işçilerimizin Fabrika'ya giriş yıllarına göre dağılımları yer almaktadır. Tablo'ya bakıldığında Balkan göçmeni işçilerimizin en çok 1945 (% 18.31) ve 1944 (% 17.51) yıllarında Fabrika'ya giriş yaptıkları görülmektedir. Bunda 2. Dünya Savaşı'nın etkisi olduğu söylenebilir. Türkiye'nin savaşın dışında kalması, bir anlamda güvenilir ve ekmek kapısı olarak görülmesi göçmen vatandaşlarımızın kararlarında etkili unsur olarak değerlendirilebilir. Göçmen vatandaşlarımızın fabrikaya girişlerinde 60'lı yıllardan itibaren azalan bir seyir olduğu gözlemlenmektedir. Fabrika'ya giriş oranları 1950'li yıllarda % 2-4 oranlarında seyrederken, ilerleyen yıllarda bu oran % 1'in altına düşmektedir.

Bunda ülkeye dönen göçmen vatandaşlarımızın sayısındaki azalış ile, Fabrika'daki işleyiş düzeninin rayına oturmuş olmasının etkili olduğu söylenebilir. Genel anlamda bakıldığında ise göçmen vatandaşlarımızın % 61.93 gibi çok büyük bir çoğunluğunun Fabrika'ya 1940 ve 1947 yılları arasında girdiği belirlenmiştir.

SONUÇ

Ulu Önder Atatürk'ün ölümünden tam 1 yıl, 1 ay, 1 gün önce açmış olduğu Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası 66 yıl süresince ülke ekonomisine hizmet vermiş, on binlerce insana da ekmek kapısı olmuştur. Öyleki Suriye'den Azerbaycan'a, Katar'dan Rusya'ya, hatta Fizan'a kadar dünyanın dört bir yanından gelen insanlara umut kapısı olmuştur. Nitekim bu fabrika Balkanların hemen hemen her köşesinden gelen göçmen vatandaşlarımızın da ekmek kapısı, geçim kaynağı olmuştur. Vidin'li, İşkodra'lı, Manastır'lı, Üsküp'lü, Bosna'lı, Piriştine'li, Rezgrad'lı kısacası Balkanların hemen hemen her köşesinden gelen vatandaşlarımızın isimlerini Fabrika kayıtlarında görmek olanaklıdır. Adeta Balkanlardaki Türk izleri gibi, Fabrika kayıtları da Balkan göçmeni işçilerimizin isimleriyle süslenmektedir. Bu bağlamda fabrika, Balkanların Türklerle, Türklerin Balkanlarla yoğurulum ve kaynaşımının nice somut uzantılarından bir tanesi niteliğindedir. Balkan göçmeni vatandaşlarımıza ekmek kapısı olan Fabrika'yı bir Balkanlı olan, Selanik'li Mustafa Kemal Atatürk'ün açması da ayrı bir anlam taşımaktadır. Balkanları, Atatürk'ü, O'nun yadigarı olan Sümerbank ve Etibank'ı, kısacası tarihi, kültürü, ekonomisi ve tüm değerleriyle geçmişi bilmek ve ona her anlamda sahip çıkabilmek de en temel sorumluluğumuz ve önceliğimiz olarak bilinmelidir.

KAYNAKÇA

AYDEMİR, Ş. S. (1981), **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

CAVİD, S. (1940), "Nazilli Kombinasi", **İktisadi Yürüyüş**, Y. 1, S. 21.

DOĞAN, H. (2007a), **Sanayinin Musikisinden Bilginin Türküsüne: Her Yönüyle Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası**, Detay Yayıncılık, Ankara.

DOĞAN, H. (2007b), "Sanayinin Musikisi Nasıl Başladı? Nasıl Bitti?: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikasına Tarihsel Bir Bakış", **Ege Üniversitesi, İİBF Akademik Bakış Dergisi**, C. 7, S. 2: 669-697.

GENÇOSMAN, Z. (1978), "Nazilli Basma Fabrikası Atatürk'ün Açtığı Son Tesis Oldu: İşte Bu Bir Musikidir", **Sümerbank**, C. 17, S. 197: 38-39.

GÜLERMAN, A. (1987), **Türkiye'nin Ekonomik ve Toplumsal Yapısı**, Anadolu Matbaacılık, Ankara.

SABİR, H. (2003), "Atatürk'ün İktisat Zihniyeti", *www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGİ* (29.08.2006).

Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi 1974 Yılı Raporu(1975), T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Ege Matbaası, Ankara.

TEKİN, S. (1997), **Tanzimat'tan Cumhuriyete Nazilli**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

TEKİN, S. (2003), "Sanayileşmenin İlk Örneklerinden Biri: Nazilli Basma Fabrikası", **Tarih ve Toplum**, C. 39, S. 230.

YERASİMOS, S. (1980), **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, Gözlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

MAKEDONYA'DA BİR TÜRK CEMİYETİ: "YÜCEL TEŞKİLATI"

Arş. Gör. Ferit Salim SANLI¹

ÖZET

Balkanlar adına son iki yüzyıl, yaşanan büyük acıların neticesinde bir "göç" olgusunu her daim gündemde tutmuştur. Kitlesele göç dalgalarının yaşandığı bu coğrafyada, Makedonya önemli bir mevkii işgal etmekte ve burada yaşayan Türkler bu "olgudan" nasibini almaktadırlar. 1952-1967 yılları arasında yaşanan "kitlesele göç" dalgasının arka planında ise, Makedonya'da zuhur etmiş olan bir cemiyetin etkisi müşahede edilmektedir. "Milliyetçi, anti-komünist,mukaddesatçı" gibi sıfatların isnat ettirilebileceği bu cemiyete "Yücel" adı verilmiş ve bu örgüt "etkin" faaliyetleri vesilesiyle 1940'lı yıllarda Makedonya'da oldukça müessir olmuşturlar. Teşkilatın aktif yapısı ise, bir yerde "tevkif" edilmelerinin en önemli sebebi olmuş ancak etkileri Makedonya Türklüğü adına günümüze kadar tevarüs etmiştir.

Bu tebliğde, Yücel teşkilatının hangi şartlar altında doğduğu irdelenirken, teşkilatın yapısı, kurucuları, ideolojik kaynakları, faaliyetleri ve teşkilatın bağlantıları hakkında bilgiler verilmeye gayret gösterilecek ve her ne kadar Makedonya Türklüğü adına önemli olsa da üzerinde pek de fazla çalışılma yapılmamış olan bu konuyu Türk entelijansiyasının gündemine getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Yücel, Üsküp, Türkiye

GİRİŞ

Makedonya; kendisine atfedilen "*Makedon Salatası*", "*ırklar müzesi*", "*barut fıçısı*", "*Balkanların kalbi*" gibi sıfatlarla maruf bir bölgedir(Çavuşoğlu,2005:123). Bu bölge, içerisinde birçok Türk'ü ihtiva eder ve Makedonya'daki Türk varlığı 1633 yıllık bir maziye sahiptir. Zira Makedonya'daki Türk varlığının kökenleri 378 yılına kadar uzanmaktadır ve Orta Asya bozkır kültürünün taşıyıcıları olarak Hunlar bu topraklara ulaşmıştır. Avarlar ve kendilerine tabi Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Kuman-Kıpçaklar bu topraklara vasıl olmuş, birçok Anadolu beyi ve bizzat Osmanlılar(Makedonya 1372 yılı itibariyle Osmanlılar tarafından fethedilmiştir) tarafından iskân ettirilen Türkmenler, bu topraklar üzerinde "yerleşik" bir hayat sürdürmüştür(Çavuşoğlu,2005:124). Ancak bilhassa son iki yüzyıl; burada meskûn

¹ Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Türkler adına bir olguyu gündeme getirmiştir: "Göç". Bu olguyu, tebliğe konu olan Yücel Teşkilatı'ndan "Mehmet Ardıcı" şu sözlerle açıklamaktadır:

"Göç etmek fikrinde olmayanlar, 'buralarda doğduklarını, kısmet ise son nefeslerini yine buralarda vermeyi düşündüklerini' söylüyorlardı. Toprak her şey demektir. Asırlardır buraların sahipliğini yapmışlar, ekip biçmişler. Doğmuşlar-ölmüşler... Çeyizler bu topraklardan yapılmış, davullar hep bu topraklar sayesinde dövülmüş... Hepsinden de mukaddes olanı, anaların, ataların ve tüm sevilenlerin kabirleri burada... Düşün bir: Aynı köy, kasaba veya şehirlerde, hemen hemen aynı günlerde "merhaba" demişsiniz dünyaya güneşe. Büyükleriniz ilk defa fısıldamışlar adlarınız ezanlarla, tekbirlerle kulacıklarınıza. Evleriniz bir başka şenlenmiş... İlk çocuk oyunları ile ilk dostluklara adım atmışsınız o saf, temiz gülücükleriniz ile... Bazen çekişecek olmuştunuz aranızda. Hemen büyükler demişler ki; 'Bre çocuklar, akransınız sizler, aynı mahalledensiniz, Türk'sünüz bre... İlk ders bu olmuş. Birleşme'nin, birlik olmanın ne demeye geldiğinin idrakine bu yoldan erişmişsiniz..."(Ardıcı,1991:66,67).

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı en büyük facialardan birisi olan 93 Harbi neticesinde, Balkanlardan Türkiye'ye bir çok "Türk" göç etmek zorunda kalmıştır. Mc Carthy'den aktaran Yıldırım Ağanoğlu, bu sayının "1.253.500" olarak belirtmektedir(Ağanoğlu,2001,33). Bu hadiseyi sistematik anlamda ilk büyük "göç" dalgası olarak nitelendirmek yanlış olmasa gerekir ve 1912-1913 yılında vuku bulan Balkan Harbi neticesinde ağırlıklı olarak Anadolu'ya olmak üzere birçok Türk muhacir konumuna gelecektir(Çavuşoğlu,2005:120). Bu iki dönemde Balkanlar'dan göç etmeyen Türkler için ise oldukça meşakkatli günler başlamıştır çünkü Türkler "ağır vergiler", "eziyetler", "soygun", "öldürme" ve sair baskılara muhatap bırakılmıştır. Bundan ötürü, 1923-1938 yılları arasında Romanya'dan 115.000, 1923-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan 220.000,1923-1945 yılları arasında Yunanistan'dan ise 400.000 kişi Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmıştır. Tebliğin ana konusunu ilgilendiren Yugoslavya'dan ise 110.000 civarında Türk, "anavatan" olarak nitelendirdikleri Türkiye'ye göç etmiştir(Ağanoğlu,2006:27). Son büyük "kitlesele göç" dalgası ise 1952-1967 yılları arasında olacaktır ve Türkiye Cumhuriyeti'nin "Türk soyundan olan ve Türk kültürüne bağlı bulunan" kıstasına bağlı bulunarak Anadolu topraklarına bir çok Türk avdet edecektir(Çavuşoğlu,2005:121). Yaşanan "son kitlesele göçün" arka planında o dönemde Yugoslavya'nın tabiiyetinde olan Makedonya'da vuku bulan "Yücel Olayı" bulunmaktadır. Bu tebliğ dâhilinde, Yücel Teşkilatı'nın kuruluşu, teşkilata dahil olan isimler, teşkilatın ideolojik kaynakları, faaliyetleri ve teşkilat mensuplarının tevkifatı hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

TEŞKİLATIN OLUŞUMU

Yücel olayında tevkif olan Şerafettin Yücelden "yücel" kelimesini tarif ederken kelimenin temelinde "yüce" sıfatının bulunduğuna işaret eder. Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde yücel kelimesinin hayranlık ve saygı duygusuyla beraber "yüksek, yüce dağlar" olarak belirtildiğini ifade eden Yücelden; olumlu anlamda kullanılan bu kelimenin "kelime dünyasında eşine zor rastlanır bir tepe" olduğunu iddia eder. Yücelden ayrıca "yücel" kelimesinin "mümtaz", "falk", "mualla", "ali", "ulu", "seçkin", "muazzam" ve "tefeyyüz" sözcükleri ile eş anlamlı olduğunu söyler ve "yücel" sözcüğüyle; "ileriye yani tefeyyüze, ülküye, ideale doğru bir hareketin" simgeliğini beyan eder (Yücelden, 1970:69). Bu ifadelerden, teşkilatın niçin "yücel" adıyla kurulduğu hakkında fikir sahibi olunabilir.

"Yücel" teşkilatının hangi yıl kurulduğu noktasında farklı beyanlar ileri sürülmektedir. Yıldırım Ağanoğlu, Şerafettin Yücelden ve Kul Mehmet müstearını kullanan bir zat, 1941 yılını öne sürerken (Ağanoğlu, 2006:30), (Yücelden, 1969:25), (Mehmet, 1974:27), Sabahaddin Zaim 1944 yılını (Zaim, 1969:41), Yaşar Aytek ve Refik Özer ise teşkilatın kuruluş yılı olarak 1945 yılını (Aytek, 1974:1), (Özer, 1945:6) zikretmektedir. Ancak Refik Özer, Alman işgalinin yaşandığı 1941 yılında; "milli varlığı", "manevi değerleri", örf ve adetleri" korumak ve kollamak adına milliyetçi Türk gençliği tarafından "Yücel teşkilatının" ilk nüvesinin kurulduğunu belirtmektedir (Özer, 1945:6). Kuşkusuz bu muğlâklığın altında, teşkilatın "resmi" bir yapısının olmaması önemli rol oynamaktadır. Tarihler arasındaki farklar, orada yaşayan münevver Türklerin faaliyetleri arasındaki aşamalara biçilen roller ile doğru orantılıdır ancak "Yücel" isminin ne zaman verildiği ve bu isim altında ne zaman teşkilatlandırıldığı üzerine kati bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yargan Buyruk müstearı ile "Yücel Teşkilatı" hakkında yazı kaleme alan bir zata göre, 1941 yılında, "Slavlığa karşı Türklüğün yaşaması ve bağımsızlığı için", "Milli Türk Örgütü" isminde bir teşkilat kurulmuş ve "yöresindeki Türklerce içtenlikle" tutulan bu teşkilat giderek güçlenerek "Yücel" namını almıştır (Buyruk, 1974:25).

Mehmet Ardıcı'nın eserine müracaat edildiğinde ise, 1920'li yılların sonlarına doğru, Makedonya-Sancak-Kosova-Bosna'da yaşayan Müslüman cemaatin bir araya gelerek "Cemiyet" adı altında bir patriği gözlemlenmektedir. Seçimlere de katılan bu partinin 14 milletvekili kazandığını belirten Ardıcı, bu partinin Makedonya Türk cemaati nezdinde önemli işlevler gördüğünü ifade etmekte ve de bilhassa Belgrad Üniversitesinde eğitim görmekte olan Türk gençlerinin "milliyetçi bir kadro" tesis ettiğini ileri sürmektedir (Ardıcı, 1991:19). Yine Ardıcı, 1941 yılında Üsküp'te Türkler

tarafından kurulan "Y.R.Z" isimli bir grubun varlığına işaret etmekte ve bu grubun "Ata Hoca"²adında bir zatın riyasetinde kurulduğunu belirtmektedir(Ardıcı,1991:41).

Dışişleri Bakanlığı'na Üsküp Konsolosluğu tarafından 1941 yılında gönderilen bir belge de, o yılının Üsküp'ü hakkında bir takım izlenimler doğurması açısından önem teşkil etmektedir. 2.Dünya savaşı sırasında Almanların nüfuz alanına giren ve Bulgarlar tarafından işgal edilen Üsküp hakkında belgede yer alan şu sözler çarpıcı durmaktadır: *"Türlere ticaret ve sanat ruhsatıyelerinin verilmesinden taallül gösterilmektedir. Türk amele iş bulmakta zorluk çekiyor. Öyle ki, kasabalardaki Türkler arasında zaruret ve sefalet korkunç bir şekilde artmaktadır"*(BCA.030-0-010-000-000-253-705-4). Bu bilgiye istinat ederek, işgalin Türkler adına ciddi anlamda iktisadi zorluklar çıkardığı anlaşılabilir. Belgede yer alan bir diğer bilgi ise "Yücel Teşkilatı"³nın nasıl bir zeminde oluştuğu hakkında ipuçları vermektedir: *"Türklerin içinde münevver denilebilecek kimseler ancak birbirilerinin kuyusunu kazmakla meşgul olduklarından buradaki Türklüğün hiçbir teşkilatı yoktur. Üsküp'te Türklerin belediye nezdinde bir mümessili bulunmasını vilayet terviç etmekte ise de aradaki nifak ve şikak bu mümessilin seçilmesine engel olmaktadır"*(BCA.030-0-010-000-000-253-705-4). Bu noktada teşkilatın kurulması noktasında Türkiye'nin oynamış olduğu rol üzerinde bir nebze de olsa durmak gerekmektedir.

Adı konulmuş olsun ya da olmasın "Yücelciler", 1943 yılında Üsküp'te bulunan Türk Konsolosluğu ve Konsolos Vekili olan Emin Vefa Gerçek ile irtibata geçmiştir(Ağanoğlu,2006:32). 1945 yılında bu göreve konsolos olarak atanan Şevki Erdoğan'ın nezaretinde yedi kişiden müteşekkil merkez komitesi kurulan teşkilat; Belgrat Türk büyükelçisi Kamil Koperler ile temasa geçmiş ve tüzüklerini sunmuştur(Özer,1998:7). Bu hususta "Makedonya Memleket Halk Cephesi Heyeti" tarafından yayımlanan mahkeme evraklarında önemli bilgiler bulunmaktadır. Davada yargılanan bir Yücelci olan Ali Abdurrahman sorgusu esnasında; teşkilatın oluşum safhasında yapılan üçüncü toplantıda Türk konsolosluğu ile irtibata geçilmesini teklif ettiğini ve Şuayib Aziz'i konsolosla kendisinin tanıştırdığını ifade eder (Makedonya Memleket Halk Cephesi Heyeti,1948:34). Bu sözlerden sonra savcı kendisine şu soruyu sormuştur: "Aziz ne vakit nizamnamenin ve yeminin yazılmasını ortaya sürdü?"Ali Abdurrahman bu soruya cevaben, Şuayib Aziz'in,

²"Ata Hoca" namı ile anılan bu kişi muhtemelen "Ataullah Kurtiş Hocaefendi"³dir. Yıldırım Ağanoğlu'nun "Üsküp Kitabı" adlı eserinden öğrenildiği kadarıyla, Ata Hoca Üsküp'te doğup, yüksek tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu esnasında Üsküp'e geri dönen Ata Hoca, "Meddah Medresesinde" hem hadis hem de Arapça dersleri vermiştir. Medrese mütevellî heyeti ile "siyasi" anlaşmazlıkları bulunan Ata Hoca, 1938 yılında ulema meclisi üyeliğine atanmış ve 1948 yılında vefat etmiştir(Ağanoğlu,2008:147).

Belgrat'tan döndükten sonra bu karara vardığını ve bu kararı almasında Belgrat'taki temsilcinin talimatının etkin olduğunu belirtir(Makedonya Halk Cephesi Heyeti,1948:35). Yaşar Aytek de bu noktada mahkeme tutanakları teyit edecek bilgileri "Yücel Oluşuyor" başlığı altında şu şekilde sunmaktadır: "**Türklük için en tehlikeli günlerde henüz adı bile bulunmayan Türk Milliyetçi Teşkilatına girmiş, bu teşkilat adına Belgrat Türk Büyükelçisi ile temas kurduktan sonra teşkilat üyelerini toplamış, Türkiye'nin Belgrat'taki Türk Büyükelçisinin şu taleplerini bildirmiştir: Teşkilatın bir tüzüğü ve bir Ant' olmalıdır**"(Aytek,1974:2).

Şuayib Aziz'in sorgulanması esnasında ise Türk konsoloslugu ile nasıl irtibata geçtikleri sorulur. Aziz bu soruya cevaben, Türk konsoloslugu ile irtibata geçmeyi "arkadaşları" ile birlikte aldıklarını belirtir ve konsoloslukla irtibata geçerek; "teşkilatlanma" adına "direktif" almak istediklerini söyler. Aziz'in sorguda söyledikleri kadıyla, konsoloslukta kendisine iyi davranılmış, yardım edileceği sözü verilmiş ancak daha faydalı olabilmesi hasebiyle "elçilik" ile irtibata geçilmesi telkini yapmıştır (Makedonya Halk Cephesi Heyeti,1948:46). Aziz, sorgusunun devamında Belgrat'a hareket etmeden evvel, konsolosluktan referans mektubu istediğini ve bu mektup vasıtasıyla Büyükelçi ile görüşebildiklerini anlatır(Makedonya Halk Cephesi Heyeti,1948:50). Büyükelçi Şuayib Aziz'e , "teşkilatlanma" noktasında yardım edeceklerini belirtir ancak onların da büyükelçiliğe Üsküp hakkında "malumat" toplamaları gerektiğini zikreder(Makedonya Halk Cephesi Heyeti,1948:51). Esasında, Yücelciler ile ilgili müspet ya da menfi görüşleri içeren vesikaların hepsinde bu bilgiler ışığında bir mutabakat bulunmaktadır. Burada şu faraziye ortaya atılabilir. 1941 yılı itibarıyla, konsoloslugin Türkiye'ye gönderdiği belgenin ifade ettiği gibi Üsküp'te yaşayan Türkler adına "hatırı sayılır" bir "teşkilat" bulunmamaktadır ve Türkiye bu durumdan muzdarıptır. Dönemin konjonktürü itibarıyla orada memnun olmayan Türklerinde "teşkilatlanma" çabası içerisinde olması iki tarafın "ortak bir zemin" de uzlaşmalarına olanak tanımıştır. Açıkça görülmektedir ki, "Yücel" teşkilatı Türkiye ile organik bir ilişki içerisinde ve yazının ileri safhalarında görüleceği üzere Türk büyükelçiliği, bu teşkilattan "istihbarat" noktasında yardım alacaktır.³

Bu minvalde, "Yücel teşkilatının" hangi uluslararası koşullar altında doğduğu ve diğer devletlerle olan ilişkisi de dikkate değerdir. Teşkilatın en azından "nüvesinin" oluşturulduğu yıllar bilindiği üzere II.Dünya Savaşı'nın devam etmekte olduğu

³Yıldırım Ağanoğlu'ya göre, Bulgarların Üsküp'ü işgal ettiği yıllarda, Yücelciler Türkiye Cumhuriyeti'nin Üsküp Konsoloslugu'nun güvenliğini sağlamıştır.(Ağanoğlu,2006:38).

senelerdir ve bu Makedonya;Almanların nüfuz alanına bağlı olarak Bulgarlar tarafından işgal edilmiştir. Mehmet Ardıcı; Balkan ülkelerinden hem "harp" öncesinde hem de "harp" esnasında "aristokrasi" sınıfının siyasi ve iktisadi menfaatleri istikametinde "Nazilerle" işbirliği yaptığını belirtmektedir(Ardıcı,1991:14). Ardıcı'nın eserinin ilerleyen safhasında ise 1937 itibarıyla Şuayib Aziz ile yaptıkları bir sohbetten bahsedilmekte ve Almanların Balkanlar üzerinde "muhtemel bir yayılma" ihtimalinden konuşulduğu ifade edilerek Yugoslavya'da Tito kanadına mensup olanların "Stalin", Kral kesimine yakın olanların ise İngiltere'den yardım aldığı belirtilmektedir(Ardıcı,1991:22). Ardıcı'ya göre, Almanya'nın Balkan politikası belli olunca Bulgarlara "çengel" atmış ve bu hamleden sonra İngiltere atağa geçerek Bulgaristan'a Romanya'nın Dobruca bölgesini teklif etmiştir(Ardıcı,1991:27). Ancak, Balkanlar'da beklenen olmuş ve Alman yayılmasından sonra Bulgaristan'a "Makedonya" bölgesi emanet edilmiştir.

Mahkeme evrakları gözlemlendiğinde, Yücelcileri "Almanlar" ile dostluk içerisinde olduğu ibareleri görülmektedir. Tevkif edilenlerden Ali Abdurrahman'ın sorgusunda bu minvalde soru sorulmuş ve Abdurrahman soruya cevaben önce "istilacılara" karşı savaşmak fikrinde olduklarını ancak "konsolos" ile irtibata geçtikten sonra "*Almanlar bizim dostumuzdur*" yanıtını almalarının akabinde görüş değiştirdiklerini ifade etmiştir(Makedonya Memleket Halk Cephesi Heyeti,1948:26). Mahkeme tutanaklarına göre Bulgarlar işgalden çekildikten sonra da Yücelcilerin Almanlar ile irtibatı devam etmiş ve Yücelciler Almanlarında telkinleri ile o dönemde zuhur eden "halk kurtuluş hareketlerine" katılmışlar ve bilgi toplamışlardır(Makedonya Halk Cephesi Heyeti,1948:27). Dönemin Üsküp Konsolosluğu tarafından Türkiye'ye gönderilen bir belge de yer alan şu cümleler de Almanlar'ın bölgedeki Türkler hakkında bir "tasarrufunun olduğunu" düşündürmektedir: "*Üsküp'de Alman S.S teşkilatına mensup dört memur Makedonya'daki cereyanları takip etmektedir. Bunların başı olan zat son günlerde Almanya'ya gidip ve avdetinden sonra, tanıdığı Türklerden Üsküp'te Alman idaresinin teessüsünden memnun kalıp kalmayacaklarını sormaya başlamıştır*"(BCA.030-0-010-000-000-253-705-5).

Yücelcilerle alakalı olumlu görüşler sarf eden eserlerde de bu teşkilatın Almanlar ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu belirtilmektedir. Mesela Ağanoğlu,Şuayib Aziz'in Balkanlar'da "Stalin" tehlikesinin "farkında" olduğunu ve İngilizler ile işbirliği yapan Stalin'in "Müslümanları Balkanlar'dan silme planları" yaptığını düşünmektedir. Bundan dolayı Almanların güneydoğu Balkanları emniyete almak adına Türk ve Müslümanların dostluğu kazanmak isteyeceğini düşünen Şuayib, Ağanoğlu'na göre "*illeri görüşlülük*" göstermiştir(Ağanoğlu,2006:28). Eserin ilerleyen bölümlerinde,

Bulgarlar'ın Üsküp'ü işgal ettiği yıllarda, teşkilatın Almanlar ile temasa geçerek "akıllı" bir politika izlediğini savunan Ağanoğlu; bu sayede Bulgarların Türk cemaatine karşı kötü davranılmamasının sağlandığı belirtilmiştir(Ağanoğlu,2006:37).Zira, birazdan belirtileceği üzere Bulgarlar'ın işgal sürecinde Türk cemaati ile ilişkileri iyi olmamıştır. Bu minvalde Ardıcı, o dönemde şu sözleri sarf ettiğini aktarır:"*Biz Türk-İslam Camiası'nın var olma şartları Almanya'nın atacağı adımlara bağlı kalmaktadır. Bakalım, bu badireden kurtulup kendi devletimizi kurabilecek miyiz?*(Ardıcı,1991:30). Almaların Polonya'yı işgali ile birlikte ise Şuâyib Azız'ın evinde yapılan bir toplantıdan bahseden Ardıcı; Azz'ın şu cümleleri aktardığını belirtir: "*Almanların Polonya'yı işgal etmeleri büyük harbin adeta müjdecisi gibi geliyor. Çok geçmeden de buralar nasibini alacağına benzer yangınlardan...*"(Ardıcı,1991:31). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Yücelcilerin Almanlara "somut" bir sempatisi ve "ilişkisi" bulunmaktadır. Ancak mahkemede Yücelciler ayrıca "Anglo-Amerikan" ülkelerle de işbirliği yapmakla da suçlanmıştır.

Mahkeme tutanaklarına göre Ali Abdurrahman'ın sorgusunda "teşkilata" başka kimlerin yardım ettiği sorusu sorulmuş ve Abdurrahman "İngiliz-Amerikalılar"(Makedonya Memleket Halk Cephesi Heyeti,1948:37) cevabını vermiştir. Bir diğer tevkif edilen Yücelci olan Nazmi ise sorgulamasında; bu grubun vazifeleri arasında "*harbe teşvik edici propaganda*" yapmak olduğunu belirtmiştir. Nazmi'ye göre bu teşkilat "Anglo-Amerikanlar" ve Türkiye'nin dâhil olduğu bir grup ile Sovyetler Birliği arasında bir savaşın zuhur etmesinin kaçınılmaz olduğunu ve Anglo-Amerikanların müdahalesiyle Yugoslavya'da bulunan "Halk İdaresi'nin" yıkılacağını öngörmüştür(Makedonya Halk Cephesi Heyeti,1948:66).Nazmi sorgusunda ayrıca aralarında yaptıkları bir toplantıda Ali Abdurrahman'ın "Anglo-Amerikanların" "*bir değişiklik olması için uğraşacaklarını*" söylediğini iddia etmiştir(Makedonya Halk Cephesi Heyeti,1948:68).Suçlamalara göre "Ankara radyosu" ve "Londra Radyosu" bu "reaksiyonun" oluşması noktasında mühim bir rol ifa etmiştir. Yücelciler ile ilgili diğer kaynaklarda iddia edilen bu destek ile alakalı herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Sadece Yaşar Aytek'in incelemesinde, Alman işgali bittikten sonra Ruslar'ın Tuna'yı geçmelerinin Amerika ile İngiltere'nin "işlerini ağırdan almaları" sonucunda gerçekleştiğini ve bu sayede Tito'nun Yugoslavya'ya hâkim olduğu belirtilmektedir. İncelemede bu olay "Amerika ve İngiltere'nin büyük bir hatası" olarak nitelendirilmektedir(Aytek,1974:1).

Yücel mensuplarının işgal sürecinde Bulgarlar ile münasebetleri ise "olumlu" olmamıştır. Ağanoğlu, Bulgarların işgali sürecinde "kan kusturdıklarını" ifade ederken(Ağanoğlu,2008:141), Altan Dellorman'da Bulgar işgali sırasında

Makedonya'daki Türklere "zulüm" yapıldığını ileri sürmektedir(Dellorman,1973:180). Yaşar Aytek ise, 1941 yılında Makedonya'da yiyecek, giyecek ve yakacak gibi malzemeleri almak için kupon dağıtan bir Bulgar memurunun, sıra bekleyen bir Türk'e; "*çekil Çingene*" diyerek bağırdığını anlatır. Buna mukabil sıra bekleyen Türk, kendisinin "Çingene" olmadığını,"Türk" olduğunu söyleyince memur şu tepkiyi vermiştir: "*Ošte po lošo*(Daha da beter). Aytek'e göre bu "acı anı" Türklerin oradaki örgütlenmesinin ilk tohumu olmuştur(Aytek,1974:1). Üsküp konsolosluğundan Türk Hariciyesi'ne gönderilen mezkûr belgede de, Makedonya'da bulunan "komitecilerin" de Bulgar işgalinden muzdarip olduğu çünkü Bulgar Hükümeti'nin "en ufak teşkilatın başına bile" Bulgarları geçirdiğinden söz edilmektedir(BCA.030-0-010-000-000-253-705-5).

TEŞKİLATIN FAALİYETLERİ ve TEVKİFATI

Buraya kadarki süreçte, Yücelciliğin oluşumu, Yücel teşkilatının oluşum sürecinde mevcut bulunan ulusal ve uluslararası denge ve bu mihraklar ile Yücelcilerin münasebetli irdelenmeye çalışılmıştır. Bu safhada ise Yücelcilerin önde gelenleri, Yücelciğin ideolojisi, faaliyetleri ve mahkeme süreci anlatılmaya çalışılacaktır.

Teşkilatın kurucusu olan Şuayib Aziz 1930 yılına kadar Üsküp'te "Ataullah Medresesinde" tahsil görmüş daha sonra ise "Mısır El Ezher Üniversitesi"ne gidip; "fıkıh, tasavvuf ve kelim ne Nasrani felsefesi" derslerini alarak üniversiteyi ikinci sırada bitirmiştir(Ardıcı,1991:143).Mezuniyetinden sonra Türkiye'ye gelip, Ankara Üniversitesi'nde "ilahiyat" dersleri vermek üzere anlaşılan Şuayib; allesini almak için döndüğü Üsküp'ten savaşın çıkması hasebiyle geri dönememiş ve hayatını çiftçilik yaparak hayatını idame ettirmek durumunda kalmıştır(Ağanoğlu,2008:139).Teşkilatın bir diğer önemli ismi olan Nazmi Öner ise Belgrad Üniversitesi'nde "hukuk" tahsili görmüş, Üsküp'e geri döndükten sonra ise "Tefeyyüz Mektebinde" ve "Türk Öğretmen Okulunda" öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Tito rejimi esnasında ise "Üsküp İdare Mahkemesi Genel Sekreterliği" görevini yürütmüştür(Ardıcı,1991:143).Ali Abdurrahman ise Üsküp'te hem matbaacılık hem de öğretmenlik vazifesini yürütmüş, Adem Ali ise teşkilatın silah temini ve saklanması görevini ifa etmiştir(Ağanoğlu,2008:139).⁴Diğer önemli isimler ise Şerafeddin Yücel, Refik Şerif Mehmed, Hakkı Tevfik, Münir Süleyman,

⁴Yücelciler ile ilgili bir makale yazan Sabahaddin Zalm ise bu dört kişiyi şu şekilde tasvir etmektedir: "*Şuayib...teşkilatın tabii ve gerçek başkanı ve Yugoslavya'daki Müslümanların en bilgiliydi...Ali Abdurrahman irfan sahibi,kuvvetli bir sezgiş mallık,hoş sohbet, girgin ve otoriter haliyle muhtinde sevilen,sayılan faal bir insandı...Nazmi Ömer...ağır başlı,temkinli hall ile güven veren bir münevverdi...Adem Ali...sessiz sedasız haliyle kendini çevresine sevdiren,sakin fakat mertliğin timsall bir insandı...(Zalm,1969:3).*

Burhanettin Haşim, Ahmet Halil Mustafa, Necati Recep, Halit Şükrü gibi isimlerdir ve bu isimlerin büyük çoğunluğu "öğretmenlik" yapmaktadır(Ağanoğlu,2008:139).

Yücelciliğin oluşumunda ve faaliyetlerini yürütme noktasında o dönemde varlık gösteren Türk okullarının çok önemli bir tesiri bulunmaktadır. O dönemde Üsküp'te bulunan "Tefeyyüz" ilkokulunun ve "İrfan" kız ilkokulunun bu minvalde dikkate değer işlevleri bulunmaktadır(Aytek,1974:1). Halim Çavuşoğlu'nun bir makalesinde ise bu iki okulun yanında "Şefkat" kız sanat okulunun mevcut bulunduğuna işaret edilmekte ve Makedonya Federe Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra bu okullarda Türkçe derslerinin hem sayısının arttığı hem de Türkçe derslerinin "Latin" harfleriyle verildiği belirtilmektedir.(Çavuşoğlu,2007:143)

Yücelciliğin tesis edilmesinde bir diğer önemli rolü; 23 Aralık 1944 yılında yayıma başlayan "Birlik" adlı gazete oynamıştır. Gazetenin başına Nazmi Ömer ve Ali Abdurrahman geçirilmiş ve gazete Makedonya'daki "komünist" rejim tarafından zorluk çıkarılmadan neşredilmeye başlanmıştır. Ardıcı bunun sebebi olarak gazetenin "Makedonya'daki Arnavut propagandasına ve idealizmine mukabil olmak üzere bir denge unsuru"(Ardıcı,1991:65) olarak görüldüğünü öne sürmüştür. Aytek ise bu durumu şu şekilde izah etmektedir: "Birlik gazetesi, basın kuvvetini iyi bilen komünist liderler tarafından büyük bir ilgiyle karşılanıyor. Komünist idareciler, kendi emellerine yararlı olur inancıyla az çok Müslüman kültürleri bir toplantıya çağırıp, geniş bir kadro sağlayacaklarını sanıyorlar..."(Aytek,1974:1).Dellorman ise o dönemde Yugoslavya'nın Alman birliklerine karşı savaş halinde olduğunu belirterek, yeni idarenin maddi imkanlarının çok kısıtlı olduğuna ve cılız bir kadroyla çıkarılan "Nova Makedonya" isimli gazete dışında herhangi bir gazete olmadığı için bu "esnekliğin" sağlandığına işaret etmektedir(Dellorman,1974:188).Nitekim, "logosunun yanında minare olan" gazetenin "komünistler" tarafından Yücelcilerin elinden alınması çok zaman geçmeyecek ve Yücel mensuplarının gazete ile alakaları kesilecektir(Ağanoğlu,2006:36).⁵

Yücelciliğin teşkil edilmesindeki "ideolojik" argümanlar ise muhtelif sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bunlardan en önemlisi hiç kuşkusuz anti-komünist bir duruşu sergilemeleridir. Ancak, Baskın Oran bu hususta farklı bir görüşü dile getirmektedir. Baskın Oran, 1930'lu yıllarda Türklerin, "milli ve dini" haklara kavuşmak adına

⁵ Altan Dellorman, gazetenin "el değiştirmesi" olayını şu şekilde anlatmaktadır:"Moşa Piyade'nin Yugoslav Komünist Partisi olan Borba gazetesinde yayınlanan ve Türkiye'ye çok ağır hücumlarda bulunan "Bosfor Dödüküsü" adlı başmakalesinin Birlik gazetesinde de Türkçe olarak yayınlanmasını istediler. Gazetenin genç ve ölücü idarecileri bu isteği yerine getirmedi. Fakat, bu yüzden de gazeteden yavaş yavaş uzaklaşmak zorunda kaldılar. Birlik'in başına komünist idareciler getirildi ve gazete Makedonya'daki Türkçe yayın organı haline sokuldu"...(Dellorman,1973:189).

"komünistler" ile işbirliği yaptığını ancak bu desteğe rağmen savaştan sonra Türklerin isteklerinin yerine getirilmediklerini belirterek; bu durumun "Yücel" teşkilatının kurulmasını teşvik ettiğini ifade etmektedir (Oran,1993:136). Bu bilgiler ışığında, Yücel mensuplarının anti-komünizminin "ideolojik" olmaktan önce "siyasi" ve "sosyo-kültürel" sebeplerden kaynaklandığı düşünülebilir. Bir diğer ideolojik kaynak ise "Arnavut milliyetçiliğine" karşı bir tavır takınmalarıdır. II. Dünya Savaşı esnasında, bilhassa Bulgar işgali esnasında Türkler üzerinde "Arnavutlaştırma" politikası uygulanmış, Türk çocuklarının devam ettiği okullara "Arnavut milliyetçisi" öğretmenler atanmış⁶ ve savaş sonrasında yeni idare tarafından "*Soyadı Kanunu*" vasıtasıyla Türklerin daha önce "yeviç" veya "yeva" ekleriyle Sırpça'ya tatbik edilen soyadları bu kez "I" eki sayesinde Arnavutça'ya adapte edilmiştir (Çavuşoğlu,2007:130). Ardıcı da "Arnavut" milliyetçiliğini işaret ederek, Yücel teşkilatının zamanında tedbir olarak, Türk cemaatinin eritilme politikasına karşı durduğunu belirtmektedir (Ardıcı,1991:20).

Yücelcilerin ideolojilerine örnek olarak verilebilecek bir diğer emsal ise, "ileri gelen Türk aydınlarını temsilen" Şuayib Aziz'in başkanlığında, "Üsküp Komünist Partisi" yetkilileri ile yapılan bir toplantıdır. Toplantıda "Üsküp Komünist Partisi" yetkililerinden birisi Türk aydınlarına; "*kadınlarınızı, evlerinizi, bahçelerinizi ve mahrem yerlerinizi gizleyerek ne geçecek elinize, açılmanız gerekir*" demiştir. Şuayib Aziz ise bu öneriyi; "*Beyler, kadın örtünmesi dinimizce emredilmiştir. Buna setr-i avrat derler. Namus anlayışımız tesettüre ve aile yapımıza bağlılıkla ölçülüdür. Bırakın bizler utanalım dinimizden, kültürümüzden, örtümüzünden sizin yerinize*" cevabını vermiştir (Murat,2010:8). Burada, Yücel teşkilatının "dindar" bir yapıyı temsil ettikleri görülmektedir. Bu minvalde, Yücel teşkilatı mensubu olan Mehmet Ardıcı'nın eserinde bir çok vurguya rastlamak mümkündür. Türkiye'de yaşanmış olan "kılık kıyafet" devrimini dahi eleştirmiş olan Ardıcı (Ardıcı,1991:59); eserinde "kiyafet devrimi" yaşayan Makedonya'lı Türk kadınlarını da telin etmektedir. (Ardıcı,1991:60)

Mahkeme tutanaklarına bakıldığı vakit ise, Yücel teşkilatının ideolojisi hakkında şu bilgilere ulaşmak mümkündür. Ali Abdurrahman sorgusunda, yaptıkları propagandalarda; "köylülerin toprakları ellerinden alınacak", "bu idare altında din

⁶ Dönemin "Arnavutlaştırma" siyasetini Yaşar AYTEK şu şekilde tasvir etmektedir: "Dünyada okul kuruluşunu yoktan var etmek çok güç bir şeydir...Stalin'in dümen suyunda yürüyen Yugoslavya,Türkiye'ye karşı soğuk harp içinde bulunmakta,Türkiye'den ne öğretmen, ne kitap getirebilmekte...Arnavutluk'la sıkı fıkı bulunulduğu o devrede Tito Arnavutları himaye etmekte...Bir çok Türk, 'Türküme' demek şöyle dursun Arnavut mekteplerine gitmekte öyle ki,*eski Türkçe yazarı Abdülhak Hamit'e öğretmenlik teklif edildiğinde, 'Ben Arnavutum' diyerek bu çağırışı kabul etmemekte...*" (AYTEK1974:2).

kalmayacak”, “özel sektör barındırılmayacak” ibarelerini kullandıklarını belirtmektedir(Makedonya Halk Cephesi Heyeti,1948:33). Yücel Teşkilatı ile alakalı bir tebliğ sunan Av.Salih Murat ise, dönemin mevcut kanunlarından “*her türlü millet,din ve ırk ayrımı yapılmayacak*” kanunu ile “ateistliğin-dinsizliğin yolunu açma” niyetinin olduğunu iddia etmektedir(Murat,2010:5).Ayrıca Murat’a göre “*toprak reformu ve kolonizasyon kanunu*” vasıtasıyla Makedonya’daki Müslüman Türklerin mal ve mülklerine el koyulma amacı güdülmüştür⁷(Murat,2010:5).Bu bilgiler ışığında,Yücelcilerin “ muhafazakar orta sınıfı” temsil eden bir yapı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Yücel mensupları arasında yer alan ve tevkif edilen Refik Özer’e göre, “teşkilatın” beslendiği ideolojik kaynaklar arasında ise; Atatürk’ün “Büyük Nutku”, Mehmet Akif’in “Safahat”ı, Ziya Gökalp,Mehmet Emin,Namik Kemal ve Yahya Kemal⁸ yer almaktadır(Özer,1998:7).

Yücelciler’in faaliyet alanını ise iki kısma ayırmak yerinde olacaktır. Birinci kısım Yücelcilerin, sosyo-kültürel faaliyetleri, ikinci kısım ise “istihbarat” alanına dair yaptıkları çalışmalardır. Sosyo-kültürel faaliyetlerine bir göz atıldığı takdirde, Yücel teşkilatının, daha önce zikredildiği üzere Latin Alfabesiyle ilk Türkçe gazeteyi çıkardıkları, Üsküp radyosunda ilk Türkçe yayını ve Türkçe eğlence programlarını düzenledikleri gözlemlenmektedir. Ayrıca, Yücel mensupları ilk Türk öğretmen kurslarını organize etmiş ve bu kurslar sayesinde birçok Türk öğretmenin yetişmesine olanak sağlamıştır. Okullar için Türkçe okuma kitapları hazırlayan Yücel mensupları, Üsküp’de bulunan “Sokolski Dom” tiyatrosunda müsamere yapılması adına da bir çok eseri Türkçeye çevirme uğraşını vermiştir(Yücelden,1970:70).Şerafettin Yücelden, Yücel mensuplarının bu faaliyetleri “karşılıksız” yaptıklarını ifade ederken amaçlarının, “*ırktaşlarını komünizme karşı*” korumak ve onlar arasında “*Atatürkçülüğü yayarak; Türkiye*

⁷ Salih Murat’ın tebliğinde, Boşnak Tarih Enstitüsünün kurucusu olan Adil Zülfikariç’in konuyla alakalı şu sözleri aktarılmıştır: “*Osmanlıların Balkanlardan çekilmelerinden sonra getirilen tüm toprak kanunlarının amaçları Yugoslavya’da, Müslümanları fakir fakara durumuna düşürmek ve yurtlarını terk etmek gayesiyle getirilmiştir... Dalmıçya’da gerçekleştirilen toprak reformuna, devlet Makedonya’da kıyasen orada malların Pazar değerlerinden 56 misli daha pahalı ödemiştir(Bilen bilir ki Dalmıçya’da taşlıktan ve tozluktan başka hiçbir şey yoktur)...Yugoslavya’da yapılan toprak reformu Müslümanların mallarının gasp edildiği, haydutlar gibi çalındığı ve tam manasıyla bir soykırım ve genel bir trajedi olduğunu düşünüyorum*”(Muat,2010:5).

⁸ Şerafettin Yücelden 26.2.1971 tarihli “Bizim Anadolu” adlı gazetede “Yücel”in beslendiği bir kaynak olarak Yahya Kemal’i sayar ve şu anekdotu anlatır: “*1946 yılının bir yaz akşamı arakadaşlar Üsküp’un Zincirli Tekkesi’nin sofasında oturuyorduk... Bilmem nasıl oldu,rahmetli Şuayib efendi konuşma esnasında birdenbire Yahya Kemal’in ‘Mohaç’ adlı şiirini ezberden okudu ki hepimiz meftun olduk...Bu efsunlu şiir bize güç vermiş,kavî düşmana karşı direnme azmimizi arttırmıştı.*”(Bizim Anadolu,1974:7).

Cumhuriyeti sevgisini” arttırmaya çalışmak olarak nitelendirmiştir(Yücelden,1969:26).

Yücelcilerin bir diğer “faaliyet” alanı ise “istihbarat” alanında yapmış oldukları çalışmalardır. Yücel mensupları bu “bilgileri” hem Üsküp Konsolosluğu adına hem de Belgrad Büyükelçiliği adına yapmaktadır. Bu hususta hem mahkeme tutanaklarında(Makedonya Memleket Halk Cephesi Heyeti,1948:55,57,58,59,63,75,76) geçen zabıtlarda hem de Yücel mensubu olan Mehmet Ardıcı'nın eserinde(Ardıcı,1991:55,56,57,62,63) birçok ilgiye rastlamak mümkündür. Başlıca istihbarat talepleri arasında; Makedonya ile ilgili toplumsal bilgiler, bölgedeki diğer gruplar ve Makedonya'nın siyasi manzarası yer almaktadır.

Yücel teşkilatının genişlemesi, dönemin iktidarının dikkatini çekmiş ve toplu olarak yapılan üç tutuklama ile teşkilat sona ermiştir. İlk tutuklamalar 19 Eylül 1947 yılında başlamıştır(Murat,2010:6). Tutuklamalar ve mahkeme sürecinde, teşkilata isnat ettirilen suçlar arasında başat rol oynayanlar; “rejim karşıtlığı”, “Yugoslavya'ı yıkma teşebbüsü”, “anti-komünizm”, “Türkiye ile olan bağıntı”, “diğer illegal teşkilatlar ile işbirliği içerisinde olma”, “emperyalist dünya ile temas kurma” iddialarıdır(Makedonya Halk Cephesi,1948:93-97). Bahsedilen üç davada önce tutuklanan sonra da hüküm giyen yüzü aşkın insan bulunmakta ve bunların yarısından fazlasını öğretmenler oluşturmaktadır. Diğer tutuklular ise yoğunluklu olarak dönemin Türk aydınları ve esnaflarından müteşekkildir(Murat,2010:6). Teşkilatın kurucuları arasında yer alan Şuayib Aziz, Ali Abdurrahman, Nazmi Ömer ve Adem Ali, 24 Şubat 1948 tarihinde idama mahkum edilmiş ve idam kurşuna geçirilme suretiyle gerçekleştirilmiştir. Diğer 60 kişi ise, 20 yıllık mahkumiyetten(0 dönemde müebbet cezası olmadığı için en fazla 20 yıllık hapis cezası bulunmaktadır), 1 aylık sürgünde çalıştırılma cezasına kadar olan müeyyide yelpazesine tabii tutulmuşlardır(Özer,1998:11-15).⁹

SONUÇ

Yücel teşkilatına dair olumlu bir bakış içerisinde olan eserlere müracaat edildiği takdirde, teşkilatın halk itibarında olumlu rol oynamasının ve faaliyetlerinin,

⁹ Altan Dellorman, mahkeme sürecinde yer alan bazı isimler hakkında şu bilgileri vermektedir: “Bu mahkemede, iddia makamını Savcı Yardımcısı Blagoye Popovski işgal etmekteydi. Türkiye'ye ve Türklere büyük bir düşmanlıkla saldıran bu Popovski, sonradan İstanbul Başkonsolosluğuna tayin edildi. **Zira Türkler unutkan bir millettir.** Yücel davasının olduğu günlerde Makedonya Adalet Bakanlığı makamında bulunan Pavel Şatef ise eski bir komiteciydi... Zamanında aç kaldığı günlerde İstanbul'da çıkan *Son Posta* gazetesinin Sofya muhabirliğini yapmış ve burada yayınlanan *Dellorman* adındaki Türk gazetesinin matbaasında yarı çıplak gecelediği çok olmuştur. (Dellorman,1973:191). Hapishane süreci için ayrıca bkz. (Ardıcı,1991).

dönemin siyasi erkini bu tevkifata zorladığı düşünceyi ortak bir kanı olarak yer almaktadır. Ancak Deliorman; 1947 yılının sonlarına doğru Sovyet baş delegesi Vişinski ile Türkiye'nin Birleşmiş Milletler baş delegesi Selim Sarper arasında yaşanan polemige dikkat çekmekte ve Selim Sarper'in konuşmasının Yugoslavya'da bulunan "Türk düşmanlığını" tahrik ettiğini düşünmektedir(Deliorman,1973:192).Bu noktada, Türkiye'nin "mahkeme" sürecinde ne yaptığına bakmak yerinde olacaktır

"Rumeli'nin Sesi" adlı dergide Ocak 2009 yılında "Eren Eriş Atala" tarafından yayınlanan "Yücelcilerle İlgili 2 Yeni Belge" yazıya kadar, Yücel teşkilatına dair neşriyatta, mahkeme sürecine dair tek haberin 9 Mart 1948 tarihli "Trakya Postası" adlı yerel bir gazetede yayınlandığı¹⁰ belirtilmektedir. Ancak Atala'nın yazısına bakıldığı takdirde,28 Ocak 1948 senesinde(idamların infazından yaklaşık bir ay önce), Şevket Bilgin tarafından da "Yeni Asır" gazetesinde, konuyla alakalı geniş bilgiler sunulmaktadır(Atala,2009:42).Ayrıca, Atala'nın gündeme getirdiği diğer belgede ise; dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ile yapılan bir röportajdır. Sadak; kendisine sorulan; "Yugoslavya'da on altı Türk'ün mahkumiyeti ve bu işe bir konsolosumuzun isminin karıştırılması meselesi için ne düşünüyorsunuz" sorusuna şu şekilde cevap vermiştir: "Bu hususta benim de malumatım sizinki kadardır. Filhakika bir nevi suikast oyunu tertip edilerek bazı Türklerin mahkemeye verildiği,bu aralarda konsoloslarımızdan birinin de isminin geçtiğini gazetelerde gördüm." Bu cevabın üzerine muhabir; "Bu hususta bir teşebbüste buldunuz mu" sorusunu sormuş ve şu cevabı almıştır: "**Tarafımızdan herhangi bir teşebbüste bulunmuş değildir**"(Atala,2009:43). Yücel mensupları, Türkiye'nin bu olaya müdahale etmesini beklemişlerdir. Bu noktada tevkif edilen Mehmet Ardıcı'nın şu sözleri dönemin "psikolojisini" özetler suretindedir: "En büyük tepkiyi, Türkiye'den bekliyorlardı. Fakat umdukları olmadı. **Rahatça o masum dört can kardeşimizi ölüme gönderdiler...**"(Ardıcı,1991:143).

Tebliğin başında yer aldığı üzere "göç" olgusu Balkan Türkleri adına "kaçınılmaz" bir olgu durumundadır. Bu tevkifat ve akabinde gelişen olaylar neticesinde, "serbest göçlere müsaade" edilme tarihi olan 1952 yılından 1968 yılına kadar 170.000 civarında Yugoslavya Türkü Türkiye'ye göçmek durumunda kalmıştır(Çavuşoğlu,2007:137) ve bu süreç günümüze kadar devam edegelen bir durum olma niteliğini kaybetmemiştir.

¹⁰ Haber, "Üsküpte oynanan kanlı dramdan Medeniyet Utansın" başlığıyla eie alınmış ve şu cümlelerle tamamlanmıştır: "Öldürülen her Türkün kanını uzaklardan kalplerimize akıtıyoruz.Fakat,bir gün gelecek,onların intikamını düşmanlarımıza kan kusturarak kar kat alacağız.Şimdilik rüyalarımız içinde doğduğumuz yerleri şöyle hatırlıyor ve avunuyoruz"(Trakya Postası,1948).

KAYNAKÇA

Ağanoğlu, Yıldırım; **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi:Göç**,Kum Saati Yayınları,İstanbul,2001.

_____ ; **Yeryüzü Mektupları: Üsküp Kitabı**,2.B,Flde Yayınları, İstanbul,2008.

_____ ; **Yücel Teşkilatı**, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği,2.B,İstanbul,2006.

Ardıcı,Mehmet; **Yücelciler 1947**,İnsan Yayınları,İstanbul,1991.

Atala,Eren Eriş; "**Yücelcilerle İlgili İki Yeni Belge**",**Rumeli'nin Sesi**,sayı:11,2009.

Aytek,Yaşar; "**Yücel Olayı**",**İstanbul Gazetesi**,20 Mart 1974.

BCA.030-0-010-000-000-253-705-4.

BCA.030-0-010-000-000-253-705-5.

Buyruk,Yargan; "**Yücel ve Türklerin Örgütlenmesi**",**Türk Dünyası**,sayı:32,1974.

Çavuşoğlu,Halim; "**Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-67 Kitlesele Göçü ve Bursa'daki Göçmen Kesimi**",**Baltam Türklük Bilgisi 4**, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Eylül 2006, Prizren/KOSOVA.

_____;"**Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri**",**Billig**,sayı:41,2007.

Deliorman,Altan;**Yugoslavya'da Müslüman-Türk'e Büyük Darbe**,Boğaziçi Yayınları,İstanbul,1973.

Mehmet,Kul; "**26.Yılında Yücel Şehitleri**",**Türk Dünyası**,sayı:32,1974.

Murat,Salih;"**Yücel Mahkemesi ve Hukuki Süreci**",**Yücel Teşkilatı Paneli**,2010.

Özer,Refik;**Yücelciler**,Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği,İstanbul,1998.

Trakya Postası,9 Mart 1948.

Yücel:İşpiyon-Terorist Teşkilatının Muhakemesi,Makedonya Memleket Halk Cephesi Heyeti,Üsküp,1948.

Yücelden,Şerafettin, "*Pls Yücel*",**Türk Dünyası**,sayı:18,1970.

Yücelden,Şerafettin; "*Quo Vadis* ",**Türk Dünyası**,sayı:14,1969.

Zalm,Sabahaddin; "*Hürriyetini Kaybetmiş Türkler ve Milli Türk Teşkilatı:Yücel*",**Türk Dünyası**,sayı:14,1969.

Zaim,Sabahaddin, "*Milliyetçi Yücel Olayı*",**Bizim Anadolu**,26 Şubat 1971.

SANCAK'TAN İSTANBUL'A BOŞNAKLARIN YARIM ASIRDIR SÜREN AİLE İÇİ EKONOMİK DAYANIŞMA DEĞERLERİ: ZAYEDNİTSA *

Ayten DAVUTOĞLU¹

ÖZET

Türkiye’de Balkan göçmenleri Batıdaki bazı örneklerde olduğu gibi sosyo-ekonomik adaptasyon sorunu yaşayan, ekonomik sosyalleşme yetersizliği nedeniyle refahtan az pay alan ve ekonomik dışlanma tehdidi ile karşı karşıya kalan sosyal gruplar olarak görülmezler. İktisadi anlamda başarılı bu göçmen gruplardan biri de Boşnaklardır. 1960’lı yılların ilk yarısından itibaren Sancak bölgesinden İstanbul’a göç eden Boşnakların, göçün tüm maddi ve manevi zorlukları ve dil sorununa rağmen bugün ekonomik olarak yeterli ve başarılı bir sosyal grup olmalarının nedeni onların sosyalleşme sürecinde edindikleri aile içi değerler ve tutumlarda aranmalıdır.

Literatürde göçmenlerin ekonomik dünyalarına ait “anlam haritaları”nın çıkarılmasına yönelik çalışmalarda ciddi bir eksiklik söz konusudur. Bu çalışma iktisat sosyolojisi perspektifiyle Türkiye’de göçmenlerle yapılan ilk ekonomik sosyalleşme çalışmasının verileri kullanılarak hazırlanmıştır. Bu türden çalışmalar sonucu elde edilecek veriler iktisat ve sosyoloji başta olmak üzere pek çok alana katkıda bulunacaktır.

Bu araştırma İstanbul’da yaşayan Boşnak göçmenlerin ekonomik başarılarının hangi aile içi değerlerle ilişkili olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Saha araştırması 2010 yılında İstanbul Yıldırım Mahallesinde 104 kişilik bir örneklem grubunda kültürel duyarlılık anketi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonuçları Yıldırım Mahallesinde yaşayan Boşnak göçmenlerin ekonomik sosyalleşmeye dair en belirgin aile içi değerlerinin başında Boşnakça da *zayednitsa* denilen aile içi ekonomik birliktelik anlamına gelen ekonomik dayanışma değeri olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Boşnak, ekonomik kültür, değer, aile içi ekonomik birliktelik *zayednitsa*

*Bu bildirideki veriler İstanbul Üniversitesi SBE tarafından 2010’da onaylanan “Boşnak Göçmenlerde Aile İçi Ekonomik Sosyalleşme :İstanbul Yıldırım Mahallesi Örneği” adlı yazara ait yüksek lisans tezinden alınmıştır.

(Zayednitsa Boşnakçada birliktelik anlamına gelen bir sözcüktür)

¹ Öğretim Görevlisi, Yıldız Teknik Üniversitesi/ Modern Diller Bölümü aytendavut@yahoo.com

GİRİŞ

Küreselleşmeyle bugünün dünyasını şekillendiren olguların başında hiç kuşkusuz 'insanların akışı' diğer bir deyişle göç hareketleri gelmektedir. Bu göç hareketleri ile birlikte "kültürlerin adalar halinde var olmaları olanaksızlaşmıştır" (Giddens,2008: 64). Bu açıdan bakıldığında, ülkelerarası farklı göç dalgaları ile birlikte artık pek çok toplumun homojen yapılar halinde var olduklarını söylemek mümkün değildir. İnsan topluluklarının göç hareketleri çok sayıda ülkenin kültürünü ve etnik görünümünü temelden etkileyecek biçimde değiştirmektedir. Bu değişim yalnızca etnik ve kültürel alanla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda karşılıklı etkileşim ve kaynaşmayla, göçmenler ülkelerin ekonomik dinamiklerinin biçimlenmesinde de etkili olmaktadır. Böylelikle göçmen toplulukların sahip oldukları öz kaynakları, bilgiyi anlamlandırma biçimleri ve sahip oldukları değerler, mikro ve makro düzeyde bir ülkenin ekonomik yapısını da etkilemektedir(Lansford vd.,2007).

Türkiye de tarih boyunca yoğun göç dalgalarına tanıklık etmiş ve sayısız iç ve dış göç hareketi yaşamış bir ülkedir. Ülkemiz, tarihi süreç içinde özellikle dış göç hareketleri ile sayıları milyonları bulan Balkanlardan gelen Müslüman ve Türk göçmenlerin yerleşebilecekleri vatanları olarak gördükleri bir son duraktır. Bu yönüyle Türkiye için dış göç olgusu, yukarıda sözü edilen göçmenlerin İnsan akışı olarak görüldüğü yaklaşımdan ve pek çok ülkenin göç ve göçmenlik ile ilgili algılamalarından farklıdır. Türkiye ve Balkan göçmenleri ilişkisi kapsayıcı ve olumlu bir karakteristiğe sahiptir.

Dış göçe ilişkin bu farklı ve olumlu algılama ülkemizdeki göçmenlerin ekonomik dünyayı anlamlandırmalarını ve ekonomik başarılarını da etkilemiştir. Türkiye'de Balkan göçmenleri Batıdaki bazı örneklerde olduğu gibi sosyo-ekonomik adaptasyon sorunu yaşayan; ekonomik sosyalleşme yetersizliği nedeniyle toplumda refahtan az pay alan ve ekonomik dışlanma tehdidi ile karşı karşıya kalan sosyal gruplar olarak görülmemişlerdir. Bunun ilk nedeni bu göçmenlerin göçlerini anavatanına doğru yapmış olmaları yani göçün istikametinin anavatan olması, ikinci olarak da dış göçlerle Balkanlar'dan Türkiye'ye gelen Türk ve Müslüman göçmenlerin kültür dünyalarının tarihsel süreç boyunca anavatanları ile bağının kopmamasıdır.

Türkiye'de yaşayan Balkan göçmeni bu gruplardan biri de Boşnaklardır. İstanbul başta olmak üzere Bursa, İzmir, Adapazarı, Kırklareli gibi illerde yerleşmiş olan Boşnak göçmenlerin, göçle ilgili yaşanan pek çok sıkıntının üstesinden gelmeyi başardıkları ve ekonomik bakımdan yeterli ve başarılı bir sosyal grup özelliğine sahip oldukları görülmektedir.

Bu çalışma 1960'lı yılların ilk yarısından itibaren Sancak bölgesinden İstanbul Yıldırım mahallesine yerleşen Boşnakların ekonomik sosyalleşmelerini araştırmaktadır. Boşnaklar, göçün tüm maddi ve manevi zorluklarının yanı sıra dil sorununa rağmen bugün ekonomik olarak yeterli ve başarılı bir sosyal grup olarak var olabilmişlerdir. Bunun önemli bir nedeninin onların ekonomik sosyalleşme sürecinde edindikleri aile içi değerlerinden biri olan ve Boşnakçada zayednitsa denilen aile içi ekonomik dayanışma geleneği olduğu düşünülmektedir.

EKONOMİK SOSYALLEŞME KAVRAMI VE AİLE İÇİ DEĞERLER

Ekonomik sosyalleşme kavramı"ekonomik dünya ile ilgili anlamlandırmaları içeren, bilgi edinimi, ekonomik dünyada işlevsel olabilmek için gerekli becerilerin geliştirilmesi ve ekonomik davranışların ilgili değer ve tutumlar doğrultusunda öğrenilmesini içeren sosyalleşme süreci" olarak tanımlanmaktadır(Moschis,1987).

İnsanların yaşamları boyunca ekonomiye ilişkin davranışlarını yönlendiren değer ve tutumların edinildiği bir süreç olan ekonomik sosyalleşmenin aynı zamanda ekonomik kültür olarak da kavramsallaştırılması mümkündür. Bu bağlamda göçmenlik ve ekonomik kültür ilişkisinin ilk boyutu, aile içi değer ve tutumların geliştirilmesidir.

Değer; bireyin ya da sosyal grubun; üyelerinin davranışlarının hangilerinin -yöntem ve araçsal olarak- istenilir olduğuna dair o grubun belirleyici karakteristiğini oluşturan açık ya da örtülü algısıdır(Kunkel,1965:265). Sosyal değerler; bir toplumun varlığı, birliği, işleyişi ve devamı açısından, toplumun çoğunluğu tarafından doğruluğu ve gerekliliği kabul edilen ve uyulması gereken genelleştirilmiş ahlaki inançlar ve prensiplerdir(Doğan,2008:321). Çeşitli kültürel pratiklerle gelecek nesillere aktarılan değerler, ekonomi ve kültür alanlarının bağlantı noktasıdır ve bu nedenle sosyal grupların sahip oldukları değerler aynı zamanda onların ekonomik kültürlerinin temel taşlarıdır(Throsby,2001:36).

Ekonomik davranış ve kültürel değerler ilişkisi önemlidir. Değerler ve anlamlandırma sistemleri ya da bir diğer deyişle kültürel faktörler ekonomik davranışların analizinde önemli değişkenler olarak ele alınmalıdır(Ercan,2009:219). Çünkü her şeyden önce bireyler içinde yaşadıkları toplumun bir üyesi haline gelme süreçlerinde toplumun sosyokültürel dokusunu içselleştirerek, kişiliklerine katarlar ve diğerleriyle kurdukları sosyal ilişkilerde bir anlam ve değer dizisi üzerinden davranışlarını (eylemlerini) gerçekleştirirler(Walstad,1996).Kültürel değerlerin içkin olduğu bu davranışların başında ekonomik davranışlar gelmektedir.

Tüm sosyal gruplar gibi göçmenlerin de aile içi ekonomik sosyalleşmelerinde değerler dizisi üzerinden hareket etmeleri onların ekonomik davranışlarını ve anlamlandırmalarını da önemli ölçüde etkilemektedir(Goodnow,1997). Bu nedenle göçmenlerde ekonomik kültürün doğru değerlendirilmesi için ilk olarak aile içi değerlere bakılmalıdır. Çünkü bu değerler göçmenlerin ekonomik davranışlarını ve başarılarını belirleyen önemli kültürel bileşenlerdir(Swedberg,2003).

DÜNYADA GÖÇMENLERLE YAPILAN EKONOMİK SOSYALLEŞME ÇALIŞMALARININ NİTELİĞİ

Her bilim dalının kendi niteliklerine uygun göç tanımları olmasına rağmen **göç**; "belirli bir zaman ve mekânda bireylerin veya sosyal grupların kısa veya daimi süreli bir mekân ve sosyo-kültürel alana yerleşmeleri" olarak tanımlanmaktadır(Türkyılmaz vd.,1998:25). Bu tanımdaki sosyo-kültürel alana yerleşme sürecinin göçmenler bakımından ekonomik sosyalleşme boyutu da bulunmaktadır.

Sosyo-kültürel yapı ve ekonomik adaptasyon arasındaki ilişkiyi ortaya koymak göçmen çalışmalarının önemli bir saha çalışması kısmını oluşturmaktadır. Göçmenler geldikleri topluma uyum sağlama süreçlerinde pek çok sorunla karşılaşır. Konuşma, dinleme, okuma -yazma hatta iletişim kurma da dahil olmak üzere farklı bir sisteme adapte olmak durumundadırlar. Bu sistemleri öğrenmek bilgi edinmeyi ve edinilen bilgileri en kısa sürede istenilen davranışa dönüştürmeyi gerektirir. Bu öğrenme süreci durağan olmayan aksine dinamik ve çok yönlü bir süreçtir. Bu nedenle birbiriyle ilişkili pek çok karmaşık etkenin dahil olduğu göçmenlik ve ekonomik kültür ile ilgili yapılacak sosyolojik araştırmalar 'stratejik bir araştırma alanı' olarak tanımlanmaktadır(Merton,1987:2).

Göçmenlik ve ekonomik kültür kavramı bağlamında bu stratejik alana dair literatürün büyük kısmını, göçmen ailesini bütünleşme (entegrasyon) sorunu çerçevesinde yetersiz ekonomik sosyalleşme nesnesi olarak inceleyen çalışmalar oluşturmaktadır.

1990'lardan itibaren etnisite, kültürel çatışma ve entegrasyon kavramları ile birlikte göçmen ailesini ele alan çalışmalar giderek artmıştır. Göçmen ailesinin özellikle Batı Avrupa kaynaklı çalışmalarda bir araştırma konusu ya da nesnesi yapılmasının altında oldukça trajik ve çarpıcı bir gerçek yatmaktadır. Göçmen ailesinin bizzat kendisi göçmenlerin yaşadıkları entegrasyon güçlüklerinin esas sebebi olarak görüldüğü için inceleme konusu yapılmıştır. Batı, bu ailelerin içinde bulunduğu değerler sistemini ve kolektif inançları onların kendilerini toplumdan dışlamalarına

sebeplere bir problem olarak algılanmıştır(Grillo,2008:20).Bu nedenle 1990'lerden bugüne göçmenlerin ekonomik sosyalleşmelerine ilişkin tarihsel algılamaya 'başarısızlık' (failure) üzerinden geliştirilmiştir. Bir diğer deyişle göçmenler yetersiz ekonomik sosyalleşme öznesi olarak algılanmışlardır. Sözelimi Amerika'da göçmenlerin ekonomik performanslarının düşüklüğüne dair çalışmalar göçmenlerin ve yerlilerin arasındaki ekonomik uçuruma işaret etmektedir(Borjas,2008:17). Yapılan bazı çalışmalarda beyaz ve yerli Amerikalılar ile kıyaslandıklarında Afrikalı Amerikalıların, Hispaniklerin ve diğer göçmen azınlıkların daha fazla borç yükü altında oldukları, tasarruf yapmakta çok zorlandıkları, ev sahibi olma oranlarının çok düşük olduğu ve hatta sigorta gibi sosyal güvenlik araçlarından daha az faydalanabildikleri tespit edilmiştir(Bowen vd., 1997). Özetle Batı'dan bakıldığında göçmenlerin ekonomik sosyalleşme süreci yetersiz ve başarısız olarak görülmektedir.

Muhakkak ki yetersiz ekonomik sosyalleşme ise hem bireyin kendisi bakımından hem de içinde bulunduğu toplum bakımından pahalıya mal olur(Beutler ve Dickson, 2008:82). Göçle şekillenen Kanada ve Amerika gibi toplumlar bakımından düşünüldüğünde; göçmenlerin ekonomik sosyalleşme süreçlerinin nesiller açısından yeterli bilgi ve becerileri kazandıracak bir biçimde işlevsel olmadığı durumlarda, bu maliyetin büyük toplum ve göçmen sosyal grubun kendisi bakımından yaratacağı olumsuzlukların daha fazla olacağı kesindir. Ancak bu durumun sebeplerini araştırırken Batı merkezli bazı çalışmalarda olduğu gibi etnosentrik bir bakış açısıyla yalnızca göçmen ailesinin öz değerlerini ve inanışlarını suçlamak doğru bir yaklaşım değildir. Göçmenlerin yetersiz ekonomik sosyalleşmenin altında yatan sebeplerin en önemlilerinden biri de büyük toplumun azınlığı ya da 'öteki'ni dışlama eğilimi olduğunu da unutmamak gerekir.

Oysa Türkiye'de yaşayan Balkan göçmeni gruplardan biri olan Boşnakların ekonomik sosyalleşmeleri hiçbir dönem İngiltere'de yaşayan Hintli ya da Pakistanlı göçmenler ya da Amerikada ki Meksikalılar ile aynı sosyal ve kültürel makro koşullarda gerçekleşmemiştir. Bu Türkiye'de Balkan göçmenleriyle yapılacak olan ekonomik kültür çalışmaları göz ardı edilmemesi en önemli gerçeklerden biridir.

Özetle Boşnaklarla birlikte Balkan göçmeni diğer sosyal gruplar, başka ülkelerdeki göçmen grupların aksine, literatürde de belirtilen ekonomik yetersizlik ve dışlanma sorunlarının maruz kalmamıştır. Bu gerçeğin çeşitli sosyolojik ve ekonomik çalışmalar ile ortaya konulması dünyada ekonomik sosyalleşme ve göçmenlik literatüründe

Balkan göçmenleri ve Türkiye başlığı altında özgün kültürel değerlerin yer almasını sağlayacaktır.

BOŞNAK GÖÇMENLERİN EKONOMİK SOSYALLEŞMELERİNİN ÖZGÜN KARAKTERİ

Türkiye’de Boşnak göçmen ailesinin ekonomik sosyalleşmesi özgün bir nitelik taşımaktadır.

Göç etme bireysel bir süreçten çok bir grup sürecidir. Çünkü göç kararı hem aileyi hem de yerel topluluğu da içine alan kolektif bir karar ile alınır(Portes,1995:45). Yönüne göre ya da karar verme açısından göç hareketleri farklı şekillerde sınıflanmalar yapılabilir. Yönüne göre göç hareketleri; iç ve dış göçler, göçe karar verme açısından; gönüllü ve zorunlu göçler, göç edenlerin niteliklerine göre ise işgücü ve beyin göçü olarak sınıflanmalar mevcuttur. Bu göç sınıflandırması açısından araştırmanın yapıldığı gruptaki Boşnakların 1960’lardan sonra Boşnakların Türkiye’ye yaptığı göçgönüllü bir göç hareketiolarak nitelendirilebilir. Bu göçü Balkanlardan yapılan diğer Türk göçlerinden farklı kılan kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır. Bunların başında Boşnakların tarihsel olarak yerleştikleri toprakları bir daha dönmek üzere terk ederek anavatanları olarak gördükleri Türkiye’ye yerleşme istekleri gelmektedir. Boşnaklar Osmanlı döneminde fetih hareketleri çerçevesinde Rumeli’ye yerleşmiş diğer Anadolu kökenli Türk nüfustan farklı olarak Müslümanlıkla buldukları coğrafyada tanışmış, anadili Boşnakça olan Slav kökenli bir topluluktur. **Ancak Boşnaklar Balkanlarda tarihsel olarak Müslüman olmaları nedeniyle Türk olarak görülmüştür.** Hem geçmişte hem de son yüzyılda yaşanan etnik savaşlar boyunca Sırbistan’dan çekilme sırasında pek çok Türk’ün malını ve mülkünü yok pahasına satarak, canlarını kurtarabildikleri anlaşılmaktadır(Şahin,2010). Boşnaklar Türk oldukları için zulümlerle karşılaşmışlar, katledilmişler ama ‘*Türk değiliz*’ dememişlerdir. Bu açıdan bakıldığında 1960’larda geldikleri coğrafyada savaş ve kargaşa olmamasına rağmen, Boşnaklartoplumsal hafızalarında yer etmiş olanTürklerin anavatanı Türkiye’dir inancıyla Türkiye’ye göç etmişlerdir.

İster iç göçler ister dış göç hareketleri olsun tüm göç hareketlerinin demografik, sosyal ve ekonomik etkileri bulunmaktadır(Murat,2006:350).

Yerleşilen yerde karşılaşılan yeni durum, bir başka deyişle göçün sonuçları, göç edenler açısından olduğu gibi yerli halk için de yeniden bir oluşum anlamına gelmektedir. “Göç, karşılaşılan kültürlerin ‘benzeşme’ eğilimini güçlendirdiği gibi,

dışlanma veya azınlık haline gelme gibi nedenlerle, 'ayırışma' ve 'kültürle kimliğin vurgulanması' sonucunu da doğurabilir." (Aydın ve Emiroğlu,2003:342-43).

Türkiye'de yaşayan Boşnaklar dil ve ırkı bakımından farklı olmalarına rağmen kendilerini hiçbir zaman azınlık olarak nitelendirmemişlerdir. Bu nedenle onlar yerli halk için **bizim Boşnaklardır**. Bizim Boşnaklar Amerika'da, Almanya'da veya İsveç'te yaşayan Boşnakların aksine, aynen İstanbul'da yaşayan Kayserilinin memleketini özlemesi gibi Bosna'yı -Sancak'ı özlerler ancak hiçbir zaman Türkiye'de kendilerini diaspora olarak görmemişlerdir. Bu durum onların Türkiye'ye göçünün vatanlar arası olmasıyla ve Boşnakların vatandaşlık temeline dayalı milliyetçilik açısından Türkleşmiş olmaları ile açıklanabilir.

Hem büyük toplumun onları kabul etmiş olması hem de kendilerinin kültürel aidiyet olarak bütünleşme sorunu yaşamamış olmaları Boşnakların ekonomik sosyalleşmelerinin özgün bir karaktere sahip olmasını sağlamıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI ve YÖNTEMİ

Bu çalışma İstanbul Yıldırım Mahallesi'nde yaşayan Boşnak göçmenlerin ekonomik başarılarının hangi aile içi değerlerle ilişkili olduğunu kendi anlamlandırmaları ile ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma İstanbul'da Boşnakların yoğun olarak yaşadıkları Bayrampaşa ilçe sınırları içinde yer alan Yıldırım mahallesi'nde yapılmıştır. Örneklem seçimi için Boşnak sivil toplum örgütüne üyeliğin aidiyet ve kültürel duyarlılığın yüksek olduğunun bir göstergesidir varsayımından yola çıkılarak Bosna Sancak Sosyal Kültür Yardımlaşma Derneği üyelerinden 104'ü seçilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak özgün bir **kültürel duyarlılık anketi** kullanılmıştır. Soru formundan elde edilen istatistiksel verilerin analizi iki şekilde gerçekleştirilmiştir. İlk olarak seçenekli sorular bilgisayar ortamında SPSS (Statistical Package For Social Sciences) 16.0 paket programında yapılmıştır. Tanımlayıcı veri analizinde; frekans, yüzde, ortalama, analizlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca derinlemesine görüşmeler ile niceliksel veri setinin anlamlandırılması sağlanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Anket formunu yanıtlayanların cinsiyetleri, yaşları ve eğitim durumlarına ilişkin veriler şu şekildedir: araştırmaya katılanların 54'ü erkek, 50' si ise kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların 3'ü 18- 25 yaş arasında, %24'ü 26-35 yaş

arasında, %41'i 36-45 yaş arası,%17 si 45-55 yaş arası, %14'ü 56-65 yaş arasındadır. Görüşmecilerin 16'sı bekar, 83'ü evli, 4'ü dul ve biri boşanmış olduğunu ifade etmiştir. Araştırmaya katılanların % 30'u lise mezunu, % 19'u ilkokul mezunu, %18'i üniversite mezunu, % 2'si ilkokul terktir. Araştırmada okuryazar olmayan katılımcı olmamıştır.

Boşnakların İktisadi Başarıları ve Aile İçi Ekonomik Birliktelikleri: "Zayednitsa" Geleneği

Ekonomik dünyanın anlamlandırılmasında göçmen grubun kendisini nasıl algıladığı önemlidir. Bir başka ifadeyle, Boşnakların kendilerini ekonomik olarak başarılı bir grup olarak tanımlamaları gerçeği tek başına bile çok önemlidir. Çalışmada bu başarının nedeni arandığından "Boşnakların ekonomik başarıları onların hangi aile içi değerlerine bağlıdır" sorusu bu gerçekten yola çıkılarak hazırlanmış sorulardan biridir. Görüşmecilerin yarısından fazlası (%51) Boşnakların aile içinde tüm kardeşlerin kazançlarını biraraya getirme "birliktelik" (zayednitsa) anlayışının sosyal grubun ekonomik başarısının sebepleri arasında görmektedir.

Boşnakların aile içi ekonomik sosyalleşmelerinde bu çalışmanın özelinde en dikkati çeken kavramlardan ve deneyimlerden biri de "zayednitsa" yani "birliktelik" anlayışlarıdır. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda zayednitsa yani "birliktelik" anlayışı şu şekilde tarif edilmiştir: "Bu Yugoslavya'dan kalma bir köklü bir gelenektir. Köy yaşamında toprağın işlenmesi konusunda geniş ailelerde zorunlu olarak var olan işbölümü ve sonrasında kazancın biraya getirilerek eşit paylaşılması geleneği göç sonrasında Boşnaklar tarafından Türkiye'de şehir yaşamında da devam ettirilmiştir.

Birliktelik anlayışı meslekleri ve kazançları ne olursa olsun tüm kardeşlerin gelirlerini ailenin en büyüğü olarak "baba"ya vermeleri ve babanın bu kazancın nasıl değerlendirileceğine karar vermesi anlamına gelmektedir". Böylelikle göçmen aileler daha kısa sürede "kendilerini toplamaktadırlar".Bir arada yaşayan ve gelirlerini birleştiren kardeşler, anne ve babadan oluşan aileler kısa sürede arsa almış ve ev yapmışlardır. Tüm erkek kardeşlerin "kat" sahibi olmaları ve evlenmelerinden sonra da birlikteliğin uzun yıllar devam ettirildiği aileler olmuştur. Bu gelenek özellikle ticari hayatta kardeşlerin ortak girişimlerinin olduğu ailelerde aile içi işbirliği ve dayanışmayı sağlayarak bir tür aile şirketi yapılanmasının gerçekleştirildiği böylelikle "zayednitsa" nın ticari başarının yakalanmasında etkili olduğu ifade edilmiştir.

SONUÇ

Sosyal grupların kendilerini konumlandırmaları ile kendilerini nasıl algıladıkları onların ekonomik sosyalleşme süreçlerinde çok önemlidir. Bu çalışma eski Yugoslavya'nın Sancak bölgesinden tüm sosyo-ekonomik düzenlerini geride bırakarak 1960'lı yıllarda ülkemize göçmüş olan Boşnakların ekonomik dünyanın anlamlandırılmasında yeterli ve başarılı bir sosyal grubun özelliklerini taşıdıklarını göstermektedir. Bu durumun Boşnakların aile içi ekonomik dayanışma değerleri ile çok yakından ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçları Yıldırım Mahallesinde yaşayan Boşnak göçmenlerin en belirgin ekonomik sosyalleşme karakteristiklerinden birinin aile içi (ekonomik) birliktelik anlamına gelen "zayednitsa" olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomik dayanışma değeri olarak aile içinde tüm aile fertlerinin ortak bütçeleme yapması olarak tanımlanabilecek bu değer Boşnak ailesinde nesiller arası aktarılması istenen ekonomik sosyalleşmeye ilişkin değerlerden biridir. Göçmen sosyal grupta aile içi (ekonomik) birliktelik yani "zayednitsa",- kısıtlı imkânlarla göç edilen ülkede ekonomik olarak birikim yapmak ve yaşamını sürdürmek için var olması gereken bir değerdir. Para ve para yönetimi ile ilgili dayanışmacı değerleri ve tutumları içeren öğretilerden biri olarak da alınabilecek olan aile içi ekonomik dayanışma Boşnaklar tarafından kendi ekonomik başarılarının önemli bir nedeni olarak anlamlandırılmaktadır.

Sonuç olarak araştırma Türkiye'ye dış göçle yaklaşık yarım asır önce gelmiş İstanbul Yıldırım mahallesinde yerleşik Boşnakların ekonomik sosyalleşme ve ekonomik dünyayı anlamlandırmalarına dair bir durum tespiti çalışmasıdır. Araştırmanın farklı sosyal gruplarla karşılaştırmalı olarak yapılması durumunda ekonomik sosyalleşme sürecinin diğer sosyokültürel ortamlarda nasıl işlediğine yönelik verilerin elde edilmesi ile Türkiye'de insanların ekonomik davranışlarını etkileyen değer ve tutumların ortaklıkları ve farklılıkları ortaya koymak mümkün olacaktır. Bu araştırma bu yönde atılmış mütevazı bir adım niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Aydın Suavi ve Emiroğlu Kudret (2003),**Antropoloji Sözlüğü**, Kudret Yayınevi Ankara.

Beutler Ivan ve Dickson Lori (2008),**Consumer Economic Socialization**,s.83-103 in Handbook of Consumer Finance Research,Ed. Jing Jian Xiao ,Springer Books New York.

Borjes, George J.(2008), **Issues in the Economics of Immigration**, University of Chicago Press, Chicago.

Bowen, Faulcon C., Daniel Lago J., ve Marilyn Furry (1997),“Money Management in Families: A Review of The Literature With a Racial,Ethnic and Limited Income Perspective”, **Advancing The Consumer Interest**,Vol.9,S.2,s. 32-42.

Doğan, İsmail (2008), **Sosyoloji**,Pegem Yayınları, Ankara.

Ercan, Fuat (2009), **Toplumlar ve Ekonomiler**, Bağlam Yayınları, Ankara.

Giddens, Antony (2008), **Sosyoloji**, Haz.Cemal Güzel,Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Grillo, Ralph (2008), **Family in Question:Immigrant and Ethnic Minorities in Multicultural Europe**, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Kunkel, John H. (1965), “Values and Behaviour in Economic Development”, **Economic Development and Culture**,Vol.13,S.3,s.265.

Lansford, Jennifer,Deater-Deckard Kirby ve Bornstein Marc (2007), **Immigrant Families In Contemporary Society**,Guilford Press,New York.

Merton Robert K. (1987), “Three Fragments From a Sociologist Notebook: Establishing the Phenomenon, Specified Ignorance, and Strategic Research Materials,” **Annual Review of Sociology**, C.13,s.1-28.

Moschis, George P. (1987), **Consumer Socialization: A Life Cycle Perspective**,Boston.

Murat, Sedat (2006),**Dünden Bugüne İstanbul’un Nüfus ve Demografik Yapısı**, İTO Yayınları, İstanbul.

Portes, Alejandro (1995),**The Sociology of Immigration Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship**, Sage Newyork.

Swedberg, Richard (2003), **Principles of Economic Sociology**, Princeton University Press, Princeton.

Şahin, Naci (2006), “XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu’ya yapılan Göç hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-kültürel Etkileri” , **Afyon Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** ,C.8 ,S.1.

Throsby, David (2001), **Economics and Culture**, Cambridge University Press New York.

Türkyılmaz, Ahmet vd.(1998),**Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göçeden Ailelerin Sorunları**, Ankara Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını,Ankara.

Walstad, William (1996), Economic Knowledge and The Formation Of Economic Opinions And Attitudes s. 162-182,in Economic Socialization: The Economic Beliefs and Behaviours of Young People ,Ed.Peter Lunt ve Adrian Furnham.

MODERN DÜNYADA MÜLTECİ SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ¹

Yrd. Doç. Dr. Ruhat YAŞAR²

Arş. Gör. Ahmet Ayhan KOYUNCU³

ÖZET

Bu çalışmada, modern dünyada önemli bir insanî sorun olan mülteçilik konusu ele alınmaktadır. Çalışma, mülteçilik sorununun daha insani bir çerçevede çözülebilir bir sorun olduğu iddiası üzerinde odaklanmaktadır. Kendi tercihleri olmayan bir yaşamı yaşamak zorunda olan ve zulümden kaçan insanların trajik yaşamlarını daha insani bir yaşama dönüştürmek için uluslararası toplum, STK'lar ve aracı ülkeler el ele verdiklerinde her iki taraf için de faydalı olabilecek projeler üretebileceklerdir. Bu çalışmada bu konuyla ilgili bazı öneriler dile getirilmiş ve çalışmanın bu konuya ilişkin daha geniş çalışmalara bir giriş niteliğinde olması amaçlanmıştır. Çalışma konuya ilişkin yapılmış teorik ve uygulamalı araştırmalardan bir derleme olarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, İltica, Sığınmacı, Savaş, Sivil toplum.

GİRİŞ

Yaşadığımız çağ, başta insani değerler olmak üzere, insan hak ve özgürlükleri ihlalleri bakımından birçok olumsuzluğa tanıklık etmektedir. Özellikle, savaşlar ve iç çatışmalar sırasında insan hakları ihlalleri daha fazla yaşanmakta ve işkence, katliam, cinayet, tecavüz ve göç gibi olaylara daha sık rastlanılmaktadır. Bunun yanı sıra, yoksulluk, açlık, siyasi baskı ve terör gibi toplumsal faktörlerle deprem, sel ve kuraklık gibi doğal felaketler de insan hakları ihlallerine yol açan nüfus hareketleri ve mülteçiliğe neden olabilmektedir. Bütün bu nedensel faktörler, günümüz dünyasının en önemli sorunları arasında yer alan mülteçiliği de doğrudan etkilemektedir.

Temelde bir yer değiştirme (göç) hareketi ve yaşadığı yerden/vatanından kop(arıl)ma anlamında bir sürgün olarak görülebilen mülteçilik, mültecilerin bireysel

¹ Muş Alparslan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, r.acikgoz@alparslan.edu.tr

² Kilis 7 Aralık Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, ruhat@hotmail.com

³ Muş Alparslan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi, a.koyuncu@alparslan.edu.tr

tercihlerinden ziyade temel bazı siyasal, ekonomik, toplumsal ve dini/ideolojik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Son çeyrek asırda sayıları gittikçe artan mülteciler, geçiş ülkelerinde ve mülteci kamplarında insan onurunu zedeleyen zor şartlar altında bir yaşam mücadelesi vermektedirler. Özellikle, mülteci kamplarında temel altyapı hizmetlerinden yoksun bir şekilde ve tamamen uluslararası yardımlarla yaşamlarını sürdürmeye çalışan mülteciler, ne yaşamlarına varoluşsal bir anlam katabilmekte ne de mevcut yaşamlarını değiştirebilme gücüne ve imkânına sahiptirler. Açık cezaevlerini andıran mülteci kamplarındaki çadır ve barakalarda yaşamaya mahkûm edilen hayatlar, zincire vurulan kabiliyetler ve sönmeye yüz tutmuş umutlar, modern dünyanın yüz yüze kaldığı temel çelişki alanlarından birini oluşturmaktadır.

18. yüzyılda Aydınlanma hareketiyle birlikte giderek modernleşen dünyanın, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle insanlara daha rahat bir yaşam olanağı sunacağı varsayıyordu. Modern zamanlarda artık insan hakları ihlallerinin görülemeyeceği, işkence, soykırım, tecavüz ve toplu katliam gibi vakaların meydana gelmeyeceği düşünülmekteydi. Ancak, tam aksine insanlık modern zamanlarda daha önceki yıllarda görülmemiş büyük insani yıkımlara tanıklık etti. Kitlesel yoksulluk ve açlık, soykırım, işkence, zorunlu göç, kimyasal ve nükleer felaket gibi olaylar, modern dünyanın sıklıkla şahit olduğu vakalar arasında yer almaktadır. Bütün bu olaylar, modern çağ insanların insani değerlerden ve temel ahlâki prensiplerden ne kadar uzak yaşadıklarını açık bir şekilde göstermektedir. Bugün temel bir insani sorun haline alan mültecilik meselesini de bu açıdan ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir.

TARİHSEL OLARAK MÜLTECİLİK VE MÜLTECİLER

Mültecilik denilince ilk akla gelen savaşlar ve göç hareketleridir. Bu iki olgu (savaşlar ve göçler) insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir. Her ne kadar Camus (1985: 40) savaşları anlamsız ve saçma olarak görse de, Özdoğru'nun (2008) bildirdiğine göre, M.Ö. 3600 yılından bu yana kayıtlı tarihte 14.500 büyük savaş meydana gelmiş ve bu savaşlarda dört milyardan fazla insan hayatını kaybetmiştir. Bu rakam, günümüz dünya nüfusunun üçte ikisine denk gelmektedir. Ancak, geçmiş dönemlerde meydana gelen savaşlarla günümüzde (özellikle 20. yüzyıl başlarından bu yana) meydana gelen savaşlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların başında öldürme aracı olarak kullanılan silahların yapısında meydana gelen değişme ile savaşlarda ölen insanların değişen figürü gelmektedir. Günümüzde ateşli silahlarla birlikte kimyasal silahların da kullanılması ve savaşlarda ölenlerin çoğunun sivillerden oluşması, modern

dönemlere özgü bir durumdur. Örneğin, Birinci Dünya Savaşında ölenlerin %10'u, İkinci Dünya Savaşında ise ölenlerin %50'si sivillerden oluşmuştur. 1945'ten sonra ise savaşlardaki can kaybının %90'ını siviller oluşturmaktadır (Özdoğru, 2008). Modern savaşların en büyük tahribatlarından biri de, milyonlarca insanı yurtlarından etmesi ve mülteci kampları gibi mekânlarda yaşamaya mahkûm etmesidir.

Savaşlar gibi göçler (kitlesele nüfus hareketleri) de, toplumların yapısını ve insanların yaşamlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Göçler iklim değışiklikleri ve afetler gibi doğal faktörlerden kaynaklandığı gibi, ekonomik, siyasal ve dinî nedenlerden ötürü de meydana gelebilmekte; gönüllü veya zorunlu bir biçim alabilmektedir. M.Ö. 586'daki Babil esaretinden sonra Yahudi kavminin tüm dünyaya dağılmasından (diaspora) 620'li yıllarda Müslümanların Habeşistan ve Medine'ye olan hicretlerine, M. S. 4. yüzyıl ortalarında meydana gelen büyük kavimler göçünden 1492'de İspanya'dan Osmanlıya doğru gerçekleşen Yahudi göçüne ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında (93 Harbinde) Balkanlardan Anadolu'ya doğru gerçekleşen kitlesele göçlere kadar tarihte meydana gelen göç hareketleri insanların yaşamlarını doğrudan etkilemiştir. Özellikle, göçler sırasında yaşanan katliam ve dramları ayrıca belirtmek gerekir. Burada vurgulanması gereken önemli bir husus da, göçlerin çoğu zaman savaşlar sırasında meydana gelmesidir. Örneğin, 93 Harbi esnasında bir milyonu aşkın Müslüman teba Anadolu'ya göç etmiş, yüz binlercesi de ırkçı gruplar tarafından katledilmiştir. Aynı şekilde, 1859-64 yılları arasında gerçekleşen ve adına "Büyük Kafkas Sürgünü" denilen göç hareketi sırasında da büyük insani krizler ve katliamlar yaşanmıştır. Ancak, bu göçlerde günümüzdekinden farklı olan nokta, mülteci konumuna düşenlerin insan hakları ihlallerine uğramadan uygun yerlere yerleştirilebilmiş olmalarıdır. Günümüzde ise bu süreç oldukça sıkıntılı bir şekilde yürütülmektedir.

Kınık'ın (2010: 36) belirttiğine göre, tarihçiler, genel olarak, halkların göç ve sürgün hareketlerini üç ana başlık altında toplamaktadırlar. Birincisi, Filistinliler ve bir zamanlar Yahudilerin durumu gibi, vatansızlık nedeniyle yapılan göçlerdir. İkincisi, geçici bir güçlük ya da baskı sonucu oluşan göçlerdir. İç savaş sonrası ülkelerini terk eden Yunanlılar, Vietnamlılar, İrlandalılar ve Basklar bu kategoride yer almaktadır. Üçüncüsü ise, anavatanındaki sosyo-ekonomik şartların hayatın idamesi için uygun olmaması durumunda meydana gelen göçlerdir. Lübnan ve Hint diasporaları bu şekilde vuku bulmuştur. 20. yüzyılda da büyük nüfus hareketleri ve diasporalar yaşanmıştır. Kınık'ın (2010: 38) bildirdiğine göre, 1915 yılında çıkarılan "tehcir kanunu" ile Anadolu'da yaşayan yaklaşık bir milyon Ermeni zorunlu göçte tabi tutulmuştur. 1947 yılında Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasından sonra şu ana kadar dünyanın gördüğü en geniş göç dalgası yaşanmış ve yaklaşık olarak 18

milyon Müslüman ve Hindu mübadele edilmiştir. 1945 ve 1961 yılları arasında Berlin duvarının inşa edilmesiyle birlikte 3,7 milyon Doğu Alman Batı'ya göç etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaşı takip eden yıllarda ise yakın tarihin en büyük insan göçlerinden biri meydana gelmiş; tahminen 40 milyondan fazla insan 1945 Mayıs'ında yerlerinden edilmiştir. Günümüzde bu şekil göç hareketlerine bağlı olarak anavatanlarının dışında yaşamak zorunda kalan insanların sayısı 200 milyona yaklaşmıştır. Giddens'in uluslararası göç raporundan (2002) aktardığına göre, dünyada bugün yaklaşık 175 milyon insanın doğduğu ülkeden farklı bir ülkede ikamet etmektedir. Bu rakam dünya nüfusunun yaklaşık %3'üne tekabül etmektedir (Giddens, 2008: 569).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen kitlesel nüfus hareketleri ise daha çok Üçüncü Dünya ülkelerinde görülmüştür. Günümüzde Asya, Afrika ve Ortadoğu'da birçok ülkede farklı etnik ve dinî kimliğe sahip milyonlarca mülteci yaşamaktadır. Mültecilerin çoğunun, yoksulluk ve ekonomik nedenlerden ziyade, savaş, iç çatışma ve siyasî baskı sonucu kaçmış olması oldukça manidardır. Örneğin, Ürdün ve Suriye'deki Filistinli mülteciler, Demokratik Kongo'daki Ruandalı mülteciler, Hindistan'daki sayıları 10 milyonu bulan Bengalli, Vietnamlı ve Kamboçyalı mülteciler, İran İslam devrimi sonrası ülke dışına kaçan rejim muhalifi mülteciler, 1979 ve 2001 yıllarından sonra Afganistan'dan kaçan Afgan mülteciler, 1991 Körfez Savaşı ve sonrası Irak'tan kaçarak İran'a sığınan 1,3 milyon ve Türkiye'ye sığınan 460 bin Kürt Mülteci, 2003 yılında Amerika'nın tekrar Irak'ı işgal etmesinden sonra ülkeden kaçan Iraklı mülteciler, Türkiye'de özellikle 1980'lerden sonra yaşanan terör ve çatışma ortamından dünyanın değişik yerlerine kaçan yarım milyona yakın Türkiye vatandaşı, 1990'lı yıllarda Balkanlarda, özellikle Bosna ve Kosova'da, yaşanan savaşlar ve çatışmalar neticesinde yerlerini terk eden binlerce insan ve Sudan'ın güneyinde ve Darfur bölgesinde yaşanan çatışmalar sonucu yerlerinden edilmiş beş milyona yakın kişi, savaşların, çatışmaların ve siyasî baskıların insanların yaşamlarını ve geleceklerini ne kadar etkilediğini gösteren çarpıcı örneklerdir.

GÜNÜMÜZDE MÜLTECİLER

Arapça bir sözcük olan "iltica" güvenli bir yere sığınmak anlamına gelmektedir. Bu sözcükten türeyen "mülteci" kavramı ise, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde "dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasî düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği korkusu ve endişesi taşıyan, bu sebeple ülkesinden ayrılan/ayrılmak zorunda bırakılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen, iltica ettiği/sığındığı ülke tarafından endişeleri haklı bulunan yabancılar için

kullanılan sosyolojik bir kavram ve aynı zamanda hukuki bir statü" olarak tanımlanmaktadır (UNHCR, 2011). Diğer bir tanım ise 1984 yılında kabul edilen *Cartagena Bildirgesi* tarafından şöyle yapılmıştır: Mülteciler "yaygın şiddet, dış saldırı, iç çatışmalar, yaygın insan hakları ihlalleri ya da kamu düzenini ciddi olarak bozan diğer durumlardan dolayı yaşamları, güvenlikleri ya da özgürlükleri tehdit altında olduğu için ülkelerinden kaçan kişilerdir" (Kınık, 2010: 38). Ancak, günümüzde bütün mültecileri aynı konumda değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Mültecileri yaşadıkları yerler ve statülerine göre üç gruba ayırmak mümkündür:

İltica ettiği ülkede vatandaşlık hakkı ve hukukî statü kazanan mülteciler.

Bir geçiş ülkesinde (örneğin Türkiye'de) bulunan ve hukukî işlemleri devam eden mülteciler.

Herhangi bir statüsü bulunmayan ve kendi ülkesinden başka bir ülkede mülteci kamplarında yaşayan mülteciler.

Bunlardan ikinci grupta yer alanlar için "sığınmacı" tabirini kullanmak daha doğru olur. Yukarıda mülteciler için bahsedilen nedenlerden ötürü ülkesini terk edip bir başka ülkenin korumasını talep eden bir kişi, ileri sürdüğü iddialar doğrulanıncaya kadar sığınmacı statüsünde kalmaktadır (Deniz, 2008: 189).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ise anavatanlarından ayrılmak zorunda kalan insanları beş farklı statüde takip etmektedir:

Mülteciler (Refugees),

Sığınmacılar (Asylum-seekers),

Geri dönenler (Returnees),

Ülke içinde yerlerinden edilimler (Internally Displaced Persons-IDPs),

Vatansızlar (Stateless Persons).

UNHCR, bunlardan başka şu üç grup insanla da ilgilenmektedir: a) yurtlarına dönen mülteciler, b) evlerine dönen IDPs, c) bu kategorilerden herhangi birine girmeyen ancak UNHCR'den koruma ve yardım talep edenler (UNHCR, 2009). Aralık 1950'de mültecilere koruma sağlamak ve onların sorunlarına çözüm bulmak amacıyla dünya hükümetlerine yardım etmek üzere Birleşmiş Milletler tarafından kurulan ve 1951'de göreve başlayan UNHCR, günümüzde 116 ülkede 10 milyon civarında mülteci ile 13

milyon civarında ülke içinde yerinden edilmiş insan da dâhil olmak üzere toplam 33 milyon kişiye yardım etmektedir (Gaude, 2008).

Günümüzde mültecilerin ve ülke içinde yerinde edilen insanların sayısı giderek artmaktadır. UNHCR, 2007 yılında mültecilerin ve zorunlu göç edenlerin 67 milyon gibi rekor bir sayıya ulaştığını belirtmektedir. 2008 Global Trends'e göre, 2008 yılı sonu itibariyle dünyada zorla yerinden edilmiş 42 milyon insan bulunmaktadır. Bunların 15,2 milyonunu mülteciler, 827 binini sığınmacılar, 26 milyonunu ise ülke içinde yerlerinden edilenler teşkil etmektedir (UNHCR, 2009). Yüksek Komiserlik, mülteci sayısının artmasında son yıllarda gıda fiyatlarına bağlı olarak artan yoksulluğa ve insan hakları ihlallerine dikkat çekmektedir. Raporda kötü muamele ve güvenlik sorunları sebebiyle ülkesinden kaçmak zorunda kalanların sayısının 9,9 milyondan 11,4 milyona ulaştığı ve bu sayının yarıya yakınının Iraklı ve Afganlı mültecilerden oluştuğu belirtilmektedir. Yıldırım (2008) ise, 1948'den bu yana İsrail işgalinden dolayı 5,6 milyon Filistinlinin yaşadığı yeri terk etmek zorunda kaldığını ve Ortadoğu'da Filistinlilerin üç kuşaktır yaşadıkları mülteci şehirlerinin oluştuğunu ifade etmektedir. Yıldırım'a göre 2003 yılından bu yana Irak'ta 2,5 milyon kişi yurtdışına iltica ederken 4 milyon kişi de ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Sudan, Somali, Bangladeş, Sri Lanka, Pakistan ve Afganistan gibi ülkelerde geniş insan kitleleri, hem ülke içinde yer değiştirmek hem de sığınmak talebinde bulunmak üzere başka ülkelere göç etmek zorunda kaldılar. Yıldırım'a göre, mülteciler desteklenmedikleri takdirde, organ mafyaları, misyoner kuruluşlar, insan tacirleri gibi gruplar tarafından suiistimal edilebilmekte; uyuşturucu bağımlısı olabilmekte ve suç şebekelerine dâhil edilebilmektedirler.

İster sığınmacı isterse mülteci olarak değerlendirilsin, çeşitli sebeplerden yaşadığı toprakları, öz vatanını, işini ve mesleğini, özgürlüğünü, akraba ve dost bütün sevdiklerini terk edip bir başka yabancı ülkede ve iklimde yaşamaya mecbur kalmak, mültecilerin nasıl bir iç dünyaya sahip olduklarını göstermeye yetmektedir. Kınık (2010: 39), bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: "Yıllardır yaşadığı topraktan sökülen bir ağacın başka bir coğrafyada, bambaşka bir iklimde ve alışık olmadığı bir ormanda yeniden dikilerek yaşamak zorunda kalmasına benzetebileceğimiz mülteçilik, bir insan ve bir toplumun karşılaşılabileceği en trajik durumlardan biridir."

Bu noktada sorulması gereken temel bir soru var: Kendi tercihi olmayan bir hayatı yaşamak zorunda kalmak bir insan (mülteci) için ne anlama gelmektedir? İnsan özgürlüğüyle, bilinçli tercihleriyle ve yaşamına kendinden bir şeyler katarak hayatının varoluşsallığına bir anlam katabilir. Hegel, "insanın hakiki varlığı onun

eylemidir" der. Eylemsiz bir hayat, özellikle özgür iradeyle ortaya çıkmayan bir yaşam, bir değer, bir inanç insan için fazla anlamlı gelmemektedir. Varlık dünyasında akıl, şuur ve irade gibi sıfat ve kabiliyetlere sahip bir insan olarak yaratılmış olup da, bu sıfat ve kabiliyetlere uygun bir yaşamdan mahrum bırakılmak, insan için varlığı yokluk derecesine indirmekte, varlıkla yokluğu eşdeğer kılmaktadır.

Mülteciler, daha önce ağaç metaforunda ifade edildiği gibi, oldukça trajik bir süreçten geçmektedirler. Mültecilerin yaşadıkları sorunları birkaç başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Bunlar; eğitim sorunları, barınma sorunu, psiko-sosyal sorunlar, dil konusundaki sorunlar, sağlık sorunları, sosyal ilişki kurma sorunları ve ekonomik sorunlar olarak ifade edilebilir (Buz, 2008: 4). Üçüncü ülkelere nakline ilişkin süreç uzadığında bu sorunlar daha da çekilmez hale gelmektedir. Prosedürün uygulanması 6 aydan başlayıp bazen 2-3 yıla kadar uzayabilmektedir (De Jong, 1998: 692).

Mülteciler İslam gelenek ve göreneklerine göre sığındıkları toplumun asli üyesi sayılırlar (Yaman, 2008). Bu bağlamda Müslüman toplumların bu konuda daha hassas davranmaları gerekmektedir. Mültecilerin yaşadığı ülkelerin önemli bir kısmı da Müslüman devletlerdir. Kendi tercihleri olmayan bir hayatı yaşamak zorunda olan bu insanlar, yaşadıkları sorunları ancak, iltica ettikleri ülkelerde ve iltica başvurusunun sonucunu beklediği ülkelerde daha ilgili bir toplum ve daha ilgili yetkililer vasıtasıyla hafifletebilirler. Hepimiz potansiyel olarak mülteciyiz. Bu çerçevede ilticaya ve mültecilere bir yük olarak bakılmasından ziyade temel bir insan hakkı ve bu temel insan hakkından yararlanmaya çalışan insanlar olarak bakılmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Halepçe katliamının simgesi haline gelen fotoğrafı çeken Türk gazeteci Ramazan Öztürk, katliamdan 20 yıl sonra 2008 yılında bir haber kanalında kendisine sorulan "aradan 20 yıl geçti, şu an ne hissediyorsunuz?" sorusuna şu karşılığı vermişti: "20 yıldır şu soruyu kendime soruyorum ve hâlâ cevabını bulmuş değilim: Bir insan başka bir insana bunu nasıl yapabilir?" İnsanın insana karşı zulmünün bir örneği olan bu katliamdan sonra binlerce insan mülteci konumuna düşmüştü. Bunun gibi modern dünyada meydana gelen birçok olay, masum ve sivil insanları evsiz ve yurtsuz bırakıp mülteci konumuna düşürmektedir. Dolayısıyla, Öztürk'ün kendisine sorduğu soruyu mülteçilik bağlamında insanlığa sorabiliriz. Bugün modern dünyada bazı insanlar (mülteciler), temel insani hak ve özgürlüklerden yoksun bir şekilde yaşayamaya mahkûm olmuşlarsa, diğer insanların hiçbir sorumluluk duygusu

taşımadan rahat bir şekilde yaşamaya devam etmeleri hangi insani vicdanla bağdaşır, hangi insani onura yakışır?

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden bu yana nüfus hareketlilikleri her zaman yaşanmış bir olgudur. Bu nüfus hareketleri içerisinde mültecilik, özellikle geçtiğimiz yüzyılda daha trajik bir hal almıştır. Modern dünyada savaşların gittikçe sivilleri daha fazla etkilemesi, mültecilik ve iltica kavramlarını hem sosyal bilimlerin hem de uluslararası toplumun ilgi alanına sokmuştur. Uluslararası toplum mültecilere ilişkin farklı dönemlerde farklı tavırlar sergilemiştir. Cenevre Sözleşmesi'nin ilk metninde mülteci tanımlaması 1 Ocak 1951 tarihi ve Avrupa Coğrafyası ile sınırlı tutulmuştur. Yani 1 Ocak'tan önceki bir zaman diliminde ve Avrupa coğrafyası içerisinde zulme uğrayanlar mülteci olarak kabul edilmiştir. Ancak 1967 yılında New York Protokolü ile zaman ve coğrafi kısıtlamalar kaldırılmıştır (Buz, 2008: 4). Bunun dışında özellikle Soğuk Savaş döneminde komünizm korkusu sebebiyle daha müsamahalı davranılan mültecilere, Sovyet Bloğunun çökmesiyle birlikte daha ilgisiz ve müsamahasız davranılmaya başlanmıştır. Gelişmiş ülkeler bu bağlamda ikircikil bir tavır sergilemişlerdir.

Temel insan hakları ihlallerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mültecilik, günümüzdeki en önemli sorunlardan birisi olarak tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Bir insanlık sorunu olmasına rağmen, bazı ülkeler, özellikle bazı gelişmiş ülkeler, günümüzde mültecilere ilişkin duyarsız tavırlar sergilemektedirler. Bunun bir nedeni, muhtemelen mültecilerin önemli bir kısmının gelişmekte olan ülkelerde yaşıyor olmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler ise mültecileri, sosyal ve ekonomik açılarından bir yük olarak görmektedir. Özellikle kırılgan ekonomik yapıları için, mültecileri bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Mültecilere kapıların tam olarak açılması, bu ülkelere mülteci akını olacağı gerekçesiyle reddedilmektedir. Ancak, bilim ve teknolojiye son derece gelişmiş ve büyük ölçüde zenginleşmiş bir dünyada mültecileri kaderleriyle baş başa bırakmak insan onuruna yakışan bir davranış değildir. Çünkü İnsan Hakları Sözleşmesinin 14. Maddesinin 1. Fikrasında "herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma hakkı ve sığınma olanaklarından faydalanma hakkı vardır" denilmektedir (Kuyaksil, 2002: 263). Ülkeler bu bağlamda, mültecileri bir yük olarak görmekten ziyade, temel insan haklarını (beslenme, barınma, güvenlik vb.) temin edecek bir konuma sahip olmalıdırlar.

Bu bağlamda uluslararası toplum, özellikle siyasi alanda, köken ülkelerde, öncelikle bu sorunlara yol açan savaş, iç savaş, insan hakları ihlalleri, ekonomik sorunlar ve siyasi konularda daha duyarlı olarak sorun trajik bir boyuta gelmeden müdahale etme yolunu kullanmalıdır.

Sonraki süreçte mültecileri barındıran ülkelerin maliyetlerini paylaşarak bu ülkelerin tedirginliklerini gidermelidir. Mültecilere ilişkin yapılan projeler daha geniş kapsamlı desteklerle yeni açılımlara kapı aralamalı ve sorunları giderici kapsamda olmalıdır. Mültecilerin en önemli sorunu olan barınma, eğitim, istihdam ve sağlık gibi konularda sadece aracı ülkeye sorumluluk yüklenmemeli, uluslararası toplum da bu konuda üzerine düşeni yapmalıdır.

Bunun dışında özellikle sivil toplum bu konuya daha duyarlı olmalı, bölge halkı ile mülteciler arasında bir köprü vazifesi görmelidir. Mültecilerin eski yaşamları ile yeni yaşamları arasında çok önemli farklılıklar olduğu için yeni yaşamlarına alışmakta güçlük çeken mültecilere rehabilite edici çalışmalar yapılmasına öncülük etmelidir. Bölge halkının daha yakın ilgisi şüphesiz mülteciler için bir rahatlama sağlayacaktır. Bu bağlamda bölge halkının konuya ilişkin bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar da sivil toplum örgütleri tarafından yapılmalıdır.

Aracı ülkeler açısından önemli bir nokta ise mültecileri bir yük olarak görmekten ziyade karşılıklı fayda sağlayabilmenin yollarını aramaktır. İkinci Dünya Savaşından dolayı Avrupa'yı terk edip Amerika'ya yerleşen göçmenlerin bir kısmı buldukları uygun ortamda Amerika'nın bilimsel ve düşünsel yaşamına çok önemli katkılar sağlamışlardır. Benzer şekilde ülkemizdeki üniversitelerde de böyle hocalar çalışmış ve ülkemizin bilimsel ve düşünsel yaşamına önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca bu mülteciler köken ülke ile iyi ilişkiler kurma noktasında bir köprü vazifesi görebilme özelliğine de sahip olacaklardır. Dolayısıyla bu anlamda iki ülke arasında ticari, kültürel, siyasi ilişkilerin gelişmesinde ön ayak olabileceklerdir.

Çeşitli sebeplerle zulüm ve haksızlığa uğrayan mazlumlara ve mağdurlara yardım etmek hepimizin insani görevidir. Bu insani görevi, karşılıklı faydaya çevirerek daha insani bir yaşam sağlamak imkânsız değildir. Çalışmamızda bu imkânların çok sınırlı bir boyutunu ele almaya çalıştık. Çalışmamız bu konu üzerinde daha yoğun düşünme ve daha geniş katılımlı çalışmalar yapılmasına bir giriş niteliğinde kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

BUZ, S., (2008), "Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili", **Polis Bilimleri Dergisi**, C. 10, S. 4, ss. 1-14.

CAMUS, A. (1985), **Veba**, (Çev. Oktay Akbal), Say Yayınları, İstanbul.

DE JONG, C. D. (1998), "The Legal Framework: The Convention Relating to the Status of Refugees and the Development of Law Half a Century Later", **International Journal of Refugee Law**, vol.10, no.4.

DENİZ, Y. (2008), "Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili", **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı: 22, s. 187-204.

GAUDE, M., (2008), "Mültecilik: Sorunlar, Tanıklıklar ve Çözüm Önerileri" Sempozyumundaki Konuşması, **Düşünce Gündem**, Sayı: 44.

GİDDENS, A., (2008), **Sosyoloji**, Yay. Haz. Cemal Güzel, (Çev. Hüseyin Özer ve Diğerleri), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

KINIK, K. (2010), "Göç, Sürgün ve İltica", **Hayat Sağlık**, Sayı: 2, s. 36-39.

KUYAKSİL, A., (2002), "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", **İnsan Hakları Bilgileri**, Ankara.

ÖZDOĞRU, F., (2008), "Dünyada Mülteci Hareketleri, Türkiye'nin Konumu ve Mültecilerin Karşılaştıkları Sorunlar", **Düşünce Gündem**, Sayı: 44.

UNHCR (2009), **2008 Global Trends: Refugees, Asylum-Seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons**. UNHCR, The UN Refugee Agency.

UNCHR,(2011),

<http://www.unhcr.org.tr/MEP/FTPRoot/Dosyalar/Anasayfa/sozlesme.pdf>

YAMAN, A., (2008), "İslam Kaynaklarında ve Geleneğinde Mültecilik Algısı", **Düşünce Gündem**, Sayı: 44.

YILDIRIM, B., (2008), "Mültecilik: Sorunlar, Tanıklıklar ve Çözüm Önerileri" Sempozyumundaki Konuşması, **Düşünce Gündem**, Sayı: 44.

SALON 1: ESTERAGON

İKİNCİ OTURUM/ DRUGO ZASJEDANJE

OTURUM BAŞKANI: PROF.DR. MUHİTTİN ATAMAN

Türkiye Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik İlişkileri

Doç. Dr. Asiman Guliyev, Uzman. Ülker Akberli

Demokratikleşme ve Avrupa Birliği: Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri Örneği

Çiğdem Şahin, Coşkun Kayabalı

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Balkan Politikasında Enerjinin Artan Önemi

Yrd.Doç.Dr. Merve İrem Yapıcı

Rus Dış Politikası Açısından Nato'nun Kosova Müdahalesi ve Kosova'nın Bağımsızlığı: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?

Yrd.Doç. Dr. Utku Yapıcı

TÜRKİYE VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Doç. Dr. Asiman GULİYEV¹

Uzman. Ülker AKBERLİ²

ÖZET

1992 yılında bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile aramızdaki ortak değerler (din, dil, kültür ve coğrafi yakınlık) nedeniyle bağımsızlıklarının ilk günlerinden itibaren başlayan işbirliği, bir takım olayların etkisiyle değişen bir hızla devam etmektedir. Bu ilişkilerden biri olan ekonomik ilişkiler; dış ticaret, müteahhitlik, yatırım, bankacılık, finans ve diğer alanlarda gerçekleşmektedir. Ancak bu ilişkiler yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında gerçekleşen ekonomik ilişkilerde daha kalıcı adımlar atılması için bazı yapısal düzenlemelere gidilmesi ve bir takım önlemler alınması gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin çökişüne kadar Dünya'da bağımsızlığı tanınan tek ülke idi. Bu tarihten sonra, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin çöküşüne bağlı olarak beş yeni bağımsız Türk cumhuriyeti kuruldu. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti için bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü Türkiye Avrupa ve Çin arasında olan bu bölgede bir güce sahip olabilecekti, fakat bu avantaj bugüne kadar yeterince kullanılamamıştır. Bunun önemli nedenlerinden birisi Rusya'nın bu ülkeleri de içine alacak şekilde oluşturduğu Bağımsız Devletler topluluğudur. Çünkü, genellikle bu ülkeler ticareti kendi aralarında yapmayı tercih etmektedirler. Türk Cumhuriyetlerinin BDT Ülkelerinden sonra ikinci olarak Türkiye ile ticaret yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmada amaç, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ulaştırma Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine dayanarak coğrafi bakış açısından yeni yaklaşımlar sunmak ve bu ülkelerle ticaretin gelişmesi için yeni öneriler öne sürmektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Ekonomik İlişkiler, Dış Ticaret

GİRİŞ

1992 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri'ni ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılması ile

¹ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, TUDİF, Dekan Yardımcısı, q.asiman@box.az

² Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, YL, Öğrencisi

birlikte Türkiye'nin önüne kendi kanından, dininden ve kültüründen olan büyük bir coğrafya açılmıştır. Bu ülkelerle Türkiye arasında yıllarca farklı bloklarda yaşamının verdiği hasret ve duygusallıkla da bağımsızlıklarının ilk yıllarında önemli yakınlaşmalar gerçekleşmiştir.

Zengin doğal kaynaklara sahip olmaları nedeniyle bir çok ülkenin gözü Türk Cumhuriyetleri üzerindedir ve ayrıca Rusya hala bu Cumhuriyetleri egemenliği altında görme eğilimini devam ettirmektedir. Bundan dolayı, diğer ülkelerle ilişki kurmasına pek sıcak bakmamaktadır. Merkezîyetçi sistemden serbest piyasa ekonomisine geçme çabası içinde olan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ortak değerler ve coğrafi yakınlık nedeniyle bağımsızlıklarının ilk günlerinden itibaren başlayan işbirliği, dünyada yaşanan konjonktürel dalgalanmalara rağmen (Rusya Krizi, Türkiye'de yaşanan krizler), değişen ve gelişen bir hızla devam etmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları ekonomik imkan yanında, sistem değiştiriyor olmanın zorlukları da bu ülkeleri her türlü tesire ve tavsiyeye açık hale getirmiştir. Batı ülkelerindeki sermaye fazlalığı yanında, bu ülkelerin uzun dönemde ihtiyaç duyacakları hammaddelerin bu bölgede bulunuyor olması, diğer dünya ülkeleri ile birlikte batı ve ABD ülkelerini de Orta Asya'ya çekmiştir.

Bölge ülkeleri ile Türkiye Cumhuriyetinin ilişkileri ve bölgeye yabancı ülkelerin ilgisi aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN XXI. YÜZYILDA GENEL EKONOMİK DURUMU

Avrasya jeopolitik hattında fiziki ve ideolojik hakimiyetini kuran ve Japon denizinden Batı Almanya sınırlarına kadar uzanan merkezi planlı ekonomik ideolojinin çöküşe geçmesi, Türk Cumhuriyetleri'nin de içinde yer aldığı SSCB'nin 1991 yılında çökmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çöküşle birlikte, diğer Cumhuriyetler gibi, Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını kazanarak planlı ekonomik sistemden piyasa mekanizmasına geçme ve dış dünya ile ekonomik bağlar kurma arayışına girmişlerdir. Böylece Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri, merkezi planlı ekonomik sistemden piyasa mekanizmasına geçme hususunda ekonomik dönüşüm programları başlatmışlardır. Bu süreçte, klasik üretim yapısı(emeği yoğun kullanan) dayanan ve buna bağlı olarak da klasik arz ve tedarik sisteminin önemli ölçüde devam etmesi, bu ülkelerin Rusya'ya bağımlılıklarının kısmen devamına yol açmıştır. Eski SSCB ulaştırma yapısının Rusya Federasyonu'na merkezi bir konum sağlaması, Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya'ya

bağımlılıklarındaki devamlılığın önemli bir diğer nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya Federasyonu ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkilerin yıldan yıla azalan bir trend izlemesine rağmen, hala ağırlığını koruduğu görülmektedir. Bu durum, ülke ekonomilerin global ekonomilere uyum sağlama hızının artmasıyla birlikte Rusya Federasyonu'na olan ekonomik bağımlılıkları azalması beklenmektedir. Rusya finansal krizi; öncelikle çevresindeki ülkelerin daha sonra da Rusya ile ekonomik ilişkisi olan diğer ülkelerin ekonomilerini çok büyük oranda etkilenmiştir. Ancak özellikle Türk

Cumhuriyetleri'nin borçlanma imkanlarını daraltarak borçlanma maliyetlerini arttırmış, dolayısıyla söz konusu ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda bu ülkeler, merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde sıkışıp kalmışlardır. Piyasa ekonomisine geçme çerçevesinde fiyatların dünya fiyatlarına yaklaştırılması, eski ticaret kalıplarını yıkmış ve ödemeler sisteminin ülke aleyhine bozulmasına neden olmuştur. Üretim düşüşü ve ticaretin azalması, takas sisteminin ortaya çıkması, para sisteminin başboşluğa dönüşmesi, bu Cumhuriyetlerde önemli sorunlara yol açmıştır.

Bağımsızlık sonrasında Türk Cumhuriyetleri'ndeki ekonomik yapıyı incelediğimizde karşımıza çarpıcı gelişmeler çıkmaktadır. Siyasi bağımsızlığın getirdiği coşku, Türk Cumhuriyetleri'nde kısa bir süre içinde yerini ekonomik bağımsızlığın elde edilmesi çabasına bırakmıştır. Ancak bu ülkeler, büyük enerji ve tarımsal üretim potansiyeline sahip olmalarına rağmen bu potansiyeli hayata geçirememiş ve böylece serbest piyasa ekonomisine geçişleri de yavaşlamıştır. Özellikle enerji potansiyellerinin uluslararası piyasalara nakli konusunda Rusya Federasyonu'na bağımlılıklarının devam etmesi, ekonomik bağımsızlığını elde etmelerini daha da zorlaştırmaktadır. Ayrıca gerek enerjinin uluslararası piyasalara taşınması gerekse de tarımsal üretimi artırmak için gerekli olan kısa ve orta vadede başta finansman olmak üzere, teknoloji, yönetici sınıf, kalifiye iş gücü gibi ihtiyaçları karşılamada sorunlarla karşılaşmaları ekonomik bağımsızlıklarını elde etme sürecini etkilemektedir. Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım.

Türk Cumhuriyetleri bugünkü üretim imkanları dikkate alındığında, büyük imkanlara sahip oldukları ham petrol, doğal gaz, endüstriyel hammaddeler yanında sınırlı sayıda sanayi ürünleri ihraç edebilecek durumdadırlar. İthal etmek ihtiyacında oldukları ürünler ise başta temel besin maddeleri olmak üzere genel olarak tüketim mallarıdır. Zengin kaynaklara sahip bu Cumhuriyetlerin ekonomik sıkıntılarının arkasındaki temel etmen Rusya Federasyonu'na olan bağımlılıklarıdır. Siyasi

bağımsızlıklarını 13 yıl önce kazanmalarına rağmen, ekonomik bağımsızlıklarını tam olarak elde edememişlerdir.

Beş Türk Cumhuriyeti ile Türkiye'nin temel göstergeleri aşağıdaki tabloda kıyaslanmıştır.

Başlıca göstergeler	Türkiye	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Azerbaycan	Özbekistan	Toplam
Yüzölçümü (Km ²)	780.000	2.724.900	199.900	491.200	86.600	448.900	3.951.500
Nüfus (Milyon)	65	14.8	4.9	5.4	7.8	24.9	57.8
GSMH (Milyar \$)	201	17.3	1.4	3.2	4.2	18.4	44.5
İhracat (Milyon \$)	27	9.139	504	1.143	1.745	2.300	14.831
İthalat (Milyon \$)	41	5.052	554	1.382	1.172	2.600	10.462
Dış ticaret hacmi (Milyon \$)	68	14.739	1.051	2.621	2.778	4.155	25.344
Toplam dış borç (Milyar\$)	114	7.5	0.9	2	1	3.1	14.5

Mevcut durumda, ekonomik büyüklükler açısından Türkiye'nin tüm verilerinin (yüzölçümü hariç), Türk Cumhuriyetleri'nin toplam verilerinden çok daha büyük değerlere sahip olduğu Tablo 1'de görülmektedir. 1999 yılı itibariyle, Türk Cumhuriyetleri'nin toplam 44.5 milyar dolar olan GSMH'sı, Türkiye'nin GSMH'sından yaklaşık beş kat daha küçüktür. Ülkelerin dış ticaret hacimleri karşılaştırıldığında; Türk Cumhuriyetleri'nin toplam dış ticaret hacmi 25.3 milyon dolar iken Türkiye'nin 68 milyon dolardır. Türk Cumhuriyetleri'nin toplam dış borç miktarları da Türkiye'nin dış borç miktarından oldukça küçüktür.

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KÜRESEL MALİ KRİZDEN SONRAKİ EKONOMİK DURUMU.

Dünya yeni bir finansal dönemin içine girmiş bulunmaktadır. Yaşanılan küresel ekonomik kriz, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı yapılmaksızın tüm ülkeleri derinden etkilemektedir. Dev tsunamiler, küçük büyük herkesi yani tüm dünyayı tehdit etmektedir.

Finans krizi sırasıyla kredi, likidite ve güven krizine dönüşmüş olup, yaşanan krizin 1929 Büyük Buhran'dan sonra yaşanan en büyük ekonomik kriz olduğu çoğu iktisatçılar tarafından dile getirilmektedir.

Klasik ve keynezyen politikalar, artık ekonomik problemlerin çözümüne yönelik fikirleri üretememektedir. Yaşadığımız sadece finans krizi değil, finans ve reel sektörü içine alan tam bir ekonomik krizdir.

ABD’de enflasyon 54 yıl sonra ilk kezeksiye düşmüş, Dünya devi Nike, şirket tarihinin en büyük işten çıkarma operasyonuna imza atmış, ülkemizin GSYİH’sı kadar büyüklüğe sahip finans devi Lehman Brothers batmış, Freddie Mac ve Fennie Mae ulusallaştırılmış, tüketimde 2. Dünya Savaşı günlerine dönmüş, Fortune 500 listesinde tarihi düşüşler yaşanmış ve özetle ekonomik kriz dünya ekonomilerini derinden sarsmıştır.

ABD başta olmak üzere birçok finansal merkezde tahvil ve kredi piyasaları çökmüş, yatırım bankacılığı modeli iflas etmiştir.

Euro bölgesi yılın ilk çeyreğinde % 4,6 ile 14 yıl sonra rekor oranda küçülmüştür. Japonya, 1995 yılından sonra en büyük daralmayı yaşamıştır. ABD 40 yıl sonra en yüksek küçülme rakamları ile karşı karşıya kalmıştır.

Krizin ülkemize olan yansımalarının nasıl gerçekleşeceği konusu uzun zamandır üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı bir konuydu. Ancak bugün küresel krizin teğet geçeceği söylemi geride bırakılmış ve içinden geçmekte olduğumuz krize vurgu yapılmaya başlanmıştır.

KÜRESEL EKONOMİK KRİZİN TÜRKİYE’YE YANSIMALARI

Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülke ekonomilerinin finans kesimleri, krizden büyük zarar görmüşlerdir. Birçok finans devi kuruluş iflas noktasına gelmiş, bazıları ise Hükümetlerin gerçekleştirdiği dev operasyonlar sonucunda faaliyetlerine devam edebilmişlerdir.

Türkiye ise gelişmiş ülkelerde görülen problemlerin benzerlerini yaşamamıştır. Bugün Türkiye’nin finans kesiminin mali verileri incelendiğinde diğer ülkelere göre oldukça güçlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Türkiye bankacılık sistemi, 2001 krizi sırasında yaşadığı yapısal dönüşüm sayesinde bugün küresel krizden hemen hemen hiç zarar görmemiştir.

Küresel bazda finans sektöründe ciddi sıkıntılar yaşanmasına ve risklerin hızla arttığı bir döneme rağmen Türk bankacılık sistemi güven veren ve istikrara katkı yapan bir performans sergilemektedir.

Bankalar 2001 krizinden gerekli dersi aldıklarından dolayı kredi vermek konusunda ince eleyip sık dokumaktadırlar. Ancak sadece bankacılık sisteminin sağlıklı

işlemesi, sağlıklı bir piyasa ekonomisi için yeterli değildir. Reel sektör-bankacılık ilişkisinin mutlaka güçlendirilmesi gerekmektedir. 2009 yılı içerisinde, sorunlu kredilerin toplam krediler içindeki payı giderek artmaktadır. Batık kredilerin toplam kredilere oranı % 4,5'un üzerine çıkmıştır. Takipteki krediler yılbaşından bu yana % 24,3 artmıştır.

Banka kredisini ödeyemediği için kara listeye giren kişiler, tefecilerden borçlanmaktadır. Tefecilik suçunun kaynağında, kredi kanallarında yaşanan tıkanma ve artan kredi kartı harcamalarının yattığı iddia edilmektedir. Bankaların, geri ödenemeyen krediler yüzünden son bir yılda el koydukları malların sayısı artış göstermiştir.

Türkiye reel kesimi, küresel krizden nasibini fazlasıyla almıştır. Küresel kredi musluklarının kısılması, kredi maliyetlerinin artışı, yurtdışı pazarların daralması gibi daha birçok nedenden ötürü reel sektör büyük kayıplar yaşamıştır. Bu kayıp, ülkemiz makro ekonomik göstergelerine de yansımıştır. Büyüme, işsizlik ve enflasyon rakamları, ülkemizin büyük çapta bir daralmayla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Merkez Bankası da bu durumu teyit etmekte ve krizden çıkışın çabuk ve kolay olmayacağını belirtmektedir. Merkez Bankası ve TÜSİAD, yılın ilk çeyreğinde çift haneli küçülme beklemektedir. Uluslararası derecelendirme kuruluşu Moody's, Türkiye ekonomisi için, Ocak ayında dile getirdiği 2009 büyüme tahminini, küçülme yönünde, binde 8'den % 4'e çıkarmıştır. Türkiye, dünya genelinde 2008 yılı dördüncü çeyrekte Tayvan'dan sonra en fazla daralan ikinci ülke olmuştur.

IMF beklentisine göre, Türkiye'nin GSYİH'sı 2009 yılında % 24,3 düşecek, ancak Türkiye dünyanın en büyük 17. ekonomisi olmaya devam edecektir. Kişi başına millî gelir sıralamasında ise Türkiye 60. sırada yer alacaktır.

Yıllık enflasyon Nisan 2009'da % 6,13 ile Merkez Bankası'nın 2009 yılsonu tahmini olan % 6'ya şimdiden yaklaşmıştır. Mayıs 2009'da TÜFE % 0,64'lük artışla, yıllık enflasyon % 6,1'den % 5,2'ye belirgin bir düşüş göstermiş ve tarihindeki en düşük değere gelmiştir.

ÜFE ise aylık % 0,05'lik bir düşüş gösterirken, bu doğrultuda yıllık ÜFE de düşmeye devam ederek % 2,5 gerilemiştir. Enflasyondaki düşüş, Merkez Bankası'nın faiz indirme silahını daha agresif kullanmasına olanak tanımaktadır.

Merkez Bankası kısa vadeli faizleri Mayıs ayı Para Politikası Kurulu Toplantısı sonucunda yarım puan daha indirmiştir. Borçlanma faizi yıllık % 9,25'dir. Böylece

Para Politikası Kurulu son 7 toplantıda toplam 7,5 puan faiz indirimi gerçekleştirmiştir.

Tarihin en düşük faiz oranları yakalanmasına rağmen reel sektör oksijensiz kalmaya devam etmektedir. Çünkü bu düşüşlerin nedeni, talebin daralması ve işlerin durması anlamına gelmektedir.

İşsizlik 2008 yılında ortalama % 11 olmuş, Ocak 2009 sonuçlarına göre tarihi rekorları alt üst etmiştir: % 16,1. Şubat 2009 sonuçlarına göre %15,8 olmuştur. İşsizlik rakamları, yurtdışı talepte toparlanmanın hızını kesebilecek önemli bir risk olarak görünmektedir.

Bütçe açığı ilk 5 ayda 20 milyar TL'yi aşmıştır. Yeni kurulan şirket sayısı, 2009 yılı ilk 5 ayda % 27,6 azalmıştır.

Ekim 2008'den bu yana baş aşağı giden ihracat Mayıs'ta da trendi değiştirmemiştir. Türkiye'nin Mayıs ayı ihracatı geçen yılın aynı ayına göre % 39,9 gerileyerek 7,3 milyar dolar olmuştur. İlk beş aylık ihracat 35,8 milyar dolara, geriye dönük bir yıllık ihracat ise % 9,9 düşüşle 108,4 milyar dolara gerilemiştir.

Hükümet 2009 Mart yerel seçimlerinin ardından krizle yüzleşmiş ve ekonomik hedefleri revize etmiştir. Pek çok ülke de, hedeflerini revize etmiştir.

Ekonominin belkemiği olan sektörlerden;

İmalat sanayi % 10,8,

İnşaat % 13,4,

Ticaret % 15,4,

Ulaştırma % 7,1 oranında daralmıştır.

Bununla birlikte; "Krizin dibi görüldü mü görülmedi mi?" tartışması devam etmektedir. Ancak sokaktaki tablo; reel sektörün siftoh yapmadan kepenk indirdiğini, işçi çıkartmak zorunda kaldığını ve zarar ettiğini göstermektedir. Piyasada bir likidite sorunu bulunmakta, firmalar alacaklarını tahsil edememekte ve pek çok işletmenin kapanma noktasına geldiği görülmektedir.

Son aylarda ekonomik göstergelerde kısmi de olsa iyileşmeler gözlenmeye başlamıştır. Bloomberg Profosyonel Güven Endeksi 21,2 puandan 38,72 puana yükselmiştir. Dünya büyüme hızı açısından öncü gösterge olarak kabul edilen Global PMI (Sanayi Üretim Endeksi), Eylül 2008'den beri en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Global PMI Üretim Endeksi, Mart ayındaki 40,1 değerine göre yükselerek Nisan ayında 43,2 olmuştur. Halen büyüme-daralma dönemlerini ayıran 50 seviyesinin

altında olsa da, endeksin 2008 Eylül'den beri en yüksek seviyesine çıkması, krizde dipten dönüldüğüne yönelik düşünceleri güçlendirmektedir. Güvenin artmasıyla birlikte petrol fiyatları da, 2009 yılının en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Petrol ve emtia fiyatlarının artması, talebin canlanması anlamına gelmektedir.

İyimserlik rüzgarları, ülkemizde de esmeye başlamıştır ancak küresel krizden çıkışın aynı çabuklukta ve kolay olmayacağı görünmektedir.

2009 yılı içerisinde açıklanan üretim rakamları, sanayinin krizden ağır bir darbe aldığını gözler önüne sermektedir. Türkiye 2009 Şubat'ta sanayinin dörtte birini kaybetmiştir. Sanayi üretiminde yaşanan küçülme son yılların en sert daralması olmuştur. 1994 krizi, 1999 Asya-Rusya krizi, 2001 krizinde yaşanan tüm daralmaların üstündedir.

Türkiye tarihinin en büyük krizi olarak bilinen 2001'de bile sanayi üretimi böylesine küçülme yaşamamıştır.

Sanayi üretimimiz;

1994 krizinde % 16,3,

1999 krizinde % 10,2,

2001 krizinde ise % 11,4 küçülmüştür.

Elektrik tüketimi 2009'un ilk ayında geçen yılın aynı ayına göre % 10 azalmış, şubat ayının ilk yarısında tüketimde görülen düşüş ise % 10,4 olmuştur.

Sanayi üretimi, Şubat 2009'da, bir önceki yılın aynı ayına göre % 23,7 gerilemiştir. Sanayi üretimindeki düşüş, Mart 2009'da hız keserek sürmüştür: - % 20,9. Buna karşın düşüş, bir önceki aya göre hız kesmiştir.

Toplam sanayi % 23,7 küçülürken en büyük daralma % 44,8 ile sermaye mali imalatında yaşanmıştır. Reel sektörün yeni yatırıma niyeti olmadığını gösteren bu verinin yanı sıra dayanıklı tüketim mali imalatı % 25,7, ara mali imalatı % 24,2, dayanıksız tüketim mali imalatı % 14,8 ve enerji % 11,0 oranında küçülmüştür.

Sanayi üretimi Nisan 2009'da geçen yılın aynı ayına göre % 18,5 gerilemesine karşın düşüş bir önceki aya göre hız kesmiştir. Nisan 2009'da endeksin % 97,4 olduğu belirlenirken, sanayi üretimi endeksi bir önceki aya göre ise % 1,4 artış göstermiştir. En büyük düşüş ise Nisan 2009'da % 41,8 ile sermaye mali imalatında görülmüştür.

İmalat Sanayi sektörü endeksindeki daralma ise % 23,5 olarak gerçekleşmiştir. Mart 2009'da geçen yılın aynı ayına göre en büyük düşüş % 42,2 ile sermaye mali

imalatında görülmüştür. Dayanıklı tüketim malı imalatı % 28, aramalı imalatı % 22,2, dayanıksız tüketim malı imalatı % 8,9, enerji % 6,5 düşüş yaşamıştır. İmalat Sanayi Üretim Endeksi alt gruplarının değişim oranları incelendiğinde, en yüksek düşüş oranı % 53,1 ile motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatında gerçekleşmiştir.

Bunu, % 41,8 ile büro makineleri ve bilgisayar imalatı, % 40,7 ile kok kömürü rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı izlemiştir. Gıda ve İçecek % 4,8, tekstil % 20,4, giyim eşyası % 18,6, ana metal sanayi % 27, mobilya % 32,9 üretim düşüşü takip etmiştir.

İmalat sanayinde kapasite kullanım oranı Mart ayında, geçen yılın aynı ayına göre 16,5 puan azalmış ve % 64,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2008 yılı Mart ayında % 81,2 olan üretim değeri ağırlıklı kapasite kullanım oranı, 2009 yılının Mart ayında % 64,7 olarak hesaplanmıştır. Kapasite kullanımını 2009 yılının Şubat ayında % 63,8 düzeyindeydi.

Kapasite kullanım oranındaki yıllık düşüş sürse de oranlar aylık bazda artış göstermeye başlamıştır. Bu rakam 2009 Kasım'dan sonra en yüksek düzey olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, imalat sanayinde kapasite kullanım oranı, geçen yılın aynı ayına göre 14,9 puan azalırken, bir önceki aya göre 2,1 puan artmıştır.

Sanayideki durumun en önemli göstergesi kabul edilen imalat sanayii kapasite kullanımı oranı ise, Mayıs 2009'da son 6 ayın zirvesine çıkmıştır. İmalat sanayinde kapasite kullanım oranı Mayıs 2009'da, geçen yılın aynı ayına göre 12 puan azalmış ve % 70,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. İyileşmede, KDV ve ÖTV İndirimlerini içeren 6. kriz paketi etkili olmuştur.

Buna göre, imalat sanayinde kapasite kullanım oranı, geçen yılın aynı ayına göre 12 puan azalırken, bir önceki aya göre 3,6 puan artmıştır. 2008 yılı Mayıs ayında % 82,4 olan üretim değeri ağırlıklı kapasite kullanım oranı, bu yılın Mayıs ayında % 70,4 olarak hesaplanmıştır.

Sanayicinin cirosu 2009 yılının Şubat ayında geçen yılın aynı dönemine göre % 15,5, siparişleri ise % 20,2 azalmıştır. Bir önceki aya göre ise ciro % 0,6 artarken, siparişler % 3,1 azalış göstermiştir.

Mart 2009'da, iş yerlerinin, tam kapasiteyle çalışmamasının nedenleri arasında % 52,7 ile talep yetersizliği ilk sırada yer almıştır.

Ana Sanayi Grupları sınıflamasına göre en yüksek ciro düşüşü % 34,5 ile dayanıklı tüketim malı imalatında görülmüştür. Bunu, % 27,9 ile sermaye malı imalatı takip etmiştir. Aynı dönemde imalat sanayi alt bölümlerinde en yüksek düşüş oranının % 58,1 ile büro makineleri ve bilgisayar imalatında gerçekleştiği görülmüştür. Bunu, % 43,2 ile motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı ve % 42,7 ile mobilya imalatı izlemiştir.

Özetle, bugün yaşanan ekonomik kriz, tüm dünyayı etkisi altına alan çok şiddetli bir krizdir. Dünya ekonomisi, işsizlik ve durgunluk problemiyle mücadele etmektedir. ABD ve Japonya gibi dev ekonomilerde bile tarihin en büyük işsizlik oranları yakalanmıştır.

Ülkemiz ekonomisini krizin ne kadar etkilediği konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmaktadır. Ancak özellikle ekonomik kalkınmanın itici gücü konumundaki sanayi sektöründe yaşanan gerileme, ekonomik krizin Edirne'den içeri girdiğini ve Kars'a kadar ulaştığını gözler önüne sermektedir. Bundan sonra yapılacak olan, krizin ciddiyetini kavrayıp, krize karşı savunma mekanizmalarını geliştirmektir. Bu kriz tüm ülkeleri derinden sarsan bir virüs konumunda olsa da, etkili bir ilaç tedavisiyle yaraların erken sürede kapanabilmesi mümkündür.

Bugün Türkiye ekonomisi zor koşullardan geçmektedir. Ekonomide kötünün iyisine sevinilmektedir. Ama bunlar yeterli değildir. Bu nedenle yalancı baharlara ve kısmi iyileşmelere temkinli yaklaşılmalıdır.

Son olarak uygulamaya konulan yeni teşvik sistemi, istihdam paketi ve kredi garanti fonu düzenlemeleri, kriz ile derinden sarsılan reel sektöre ilaç gibi gelecektir. Ancak özellikle işsizlik konusunda alınacak önlemlerin sonuçlarının yakından takip edilmesine ve gerektiği takdirde yeni tedbirlerle takviye edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Paketin başarılı olabilmesi için işverenler ile birlikte işsizleri de kapsam altına alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KANBOLAT,H. (1997), "Bağımsızlıklarının Beşinci Yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar (1986-1996)" , Yeni Türkiye, Yıl: 3, S: 15, Mayıs-Haziran 1997, s. 1119-1123;TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, Ankara, 1996, s. 94-99;

Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler I, Kitap: 1,2,3, Ankara, 1993.

DiE. (2000), Dış Ticaret İstatistikleri 2000, s. 271-272.

ABBASOV, R. (2000), "Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar: Kırgızistan Örneği", Avrasya Etüdüleri, S: 18, Sonbahar-Kış, s.46.

<http://de.wikipedia.org/wiki/Turkmenistan>

<http://www.die.gov.tr/uid/tablo-c-I-tr.htm>

<http://de.wikipedia.org/wiki/Kirgizistan>

DEMOKRATİKLEŞME VE AVRUPA BİRLİĞİ: MERKEZ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Çiğdem ŞAHİN¹
Coşkun KAYABALI²

ÖZET

1989 yılında komünist rejimlerin yıkılmasından 15 yıl sonra, Mayıs 2004 tarihinde sekiz Merkez ve Doğu Avrupa ülkesi Avrupa Birliği (AB) tam üyesi olmuşlardır. Demokratikleşme bağlamında, bu ülkelerin tam üyeliklerinin önemli boyutları bulunmaktadır. Bu çalışmada, demokratikleşme sorunlarının kavramsallaştırılması amacıyla, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin (MDAÜ) 1990'ların ortalarından 2004 yılına kadarki siyasal süreçleri ele alınacaktır. Bu durumun, demokratik gelişimle tam üyelik arasındaki bağlantıya ne katkıda bulunduğu sorusuna cevap aranacaktır. Bu kapsamda şu konulara açıklık getirilecektir: AB'ye katılım dinamikleri; AB'nin koşulları, kapsamı ve sınırları; MDAÜ'nün adaylık dönemlerinde bu politikanın iç politikalarına etkileri. Sonuçta, gelecek üye ülkelere yönelik olarak, bu ülkelerin 2004 genişleme dalgasında yaşadıkları demokratikleşme deneyimlerinden temel dersler çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Demokratikleşme, MDAÜ, Genişleme, Tam Üyelik.

GİRİŞ

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Doğu Avrupa'daki rejimlerin yıkılması ile birlikte Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri (MDAÜ), devletçi ekonomiden pazar ekonomisine geçiş sürecini yaşamaya başlamışlardır. Bu sürecin başlarında yaşanan sıkıntılar, yerini yeniden yapılanmanın getirdiği siyasal ve ekonomik reformların hayata geçirilmesi dönemine bırakırken, Avrupa Birliği (AB) de tarihten gelen bağları ve coğrafi yakınlıkları nedeniyle komşularında yaşanan gelişmelere

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada MYO, cigdemsahln@comu.edu.tr

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada MYO, ckayabali@comu.edu.tr

seyirci kalmamış ve bu ülkelerle gerek ticari ve ekonomik gerekse siyasi anlamda bir yakınlaşma içerisine girmiştir.

Bu süre zarfında AB, öncelikle MDAÜ'nün demokratikleşme ve liberal ekonomiye geçiş sürecini destekleyici nitelikte işbirliği yöntemleri oluşturarak söz konusu ülkeler için teknik-mali yardım programlarını (PHARE) yürürlüğe koymuştur (Council Regulation (EEC) No. 3906/89). Daha sonra MDAÜ ile ilişkileri daha sağlam temellere oturtmak üzere bu ülkelerle tercihli ticari ilişkileri esas alan "Avrupa Anlaşmaları"ni akdetmiş, böylece AB, 1995 yılından itibaren MDAÜ'nün başlıca ticari ortağı haline gelmiştir. 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasından itibaren Almanya'nın öncülüğünde başlayan MDAÜ'lere doğru genişleme stratejisi, AB'nin dış politikasının en önemli parçası haline almıştır. Gerek siyasi gerekse sosyo-ekonomik olarak tek başlarına istikrar ve refahı yakalayamayacaklarının bilincinde olan MDAÜ de AB'ye kayıtsız kalmamışlar ve 1994 yılından itibaren AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmaya başlamışlardır.

Aralık 1997 tarihinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nin ardından ise yeni üye devlet adaylarının (MDAÜ) isimlerinin resmîyet kazandığı görülmüştür.³ O yıllar için MDAÜ'lerin yanı sıra Türkiye, Kıbrıs ve Malta'nın da tam üyeliklerinin gerçekleşmesi durumunda, AB oluşumunun 21. yüzyılın en büyük siyasi ve ekonomik entegrasyon hareketine dönüşmesi beklenmiştir. Ancak, gerek AB açısından gerekse katılımcılar açısından genişleme süreci, önemli teknik, ekonomik ve siyasi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, özellikle "Gündem 2000" raporu, Lüksemburg, Cardiff ve Helsinki Zirveleri sonuç bildirgeleri ile Avrupa Komisyonu tarafından 13 aday ülke için hazırlanan yıllık değerlendirme raporları, genişlemenin geleceğine ve genişleme sürecinde bu ülkelerin konumuna ışık tutmuştur.

KOPENHAG KRİTERLERİ

1993 yılının Haziran ayı içinde Danimarka'nın dönem başkanlığında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde, AB'ye tam üye olmak isteyen adaylar için yeni kriterler belirlenmiş ve bu kriterler aracılığı ile AB kendi kimliğini yeniden tanımlamıştır. Bu kriterlerin hedefi, soğuk savaş yıllarında Doğu Bloğu'nun bir parçası olan MDAÜ'nün ve Baltık ülkelerinin tam üyelik hedeflerine yönlendirilmesidir (Ülger, 2006: 122). Üç ana başlık altında toplanan ve adayların tam üye olmaları için uymaları zorunlu olan Kopenhag Kriterleri şunlardır:⁴ — Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, İnsan haklarını, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını teminat altına alan

³ Luxembourg European Council, 12-13 December 1997, Presidency Conclusions.

⁴ Copenhagen European Council, 21-22 June 1993, Presidency Conclusions'ta belirtildiği gibi.

kurumların istikrarını sağlamak, (siyasi kriter); – İşleyen bir pazar ekonomisine sahip olunmasının yanı sıra, AB içindeki rekabet baskısı ile piyasa güçleri karşısında durabilmek yeteneğine sahip olmak, (ekonomik kriter); – Siyasi, Ekonomik ve Parasal Birlik de dahil olmak üzere tam üyelikten kaynaklanan yükümlülüklerle uyum yeteneğinin olması, (Ekonomik ve Parasal Birliğe uyum, Topluluk müktesebatına uyum, Topluluk müktesebatını uygulayabilmek için idari ve hukuki kapasite).

YENİ KATILIM STRATEJİSİNİN TEMEL ARAÇLARI

AB'nin başta MDAÜ olmak üzere, son gruptaki aday ülkelere yönelik olarak uyguladığı stratejinin temel araçları, aslında AB'nin demokratikleştirme araçları olarak da kabul edilebilir. Çünkü bu araçlar yoluyla işlettiği sistem ve içerikleri, AB'nin bu ülkelerden neleri yerine getirmesini istediğinin, daha doğrusu nasıl demokratikleşmelerini istediğinin temel araçlarıdır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2005; 15-22).

Avrupa Anlaşmaları: MDAÜ-AB arasında 1992-1996 yılları arasında imzalanarak yürürlüğe giren "Avrupa Anlaşmaları", taraflar arasında ticareti serbestleştirmek ve geliştirmek, ekonomik, sosyal, kültürel, ve mali işbirliğini sağlamak, MDAÜ'nün demokrasi ve piyasa ekonomisine geçişine yardımcı olmak ve bu ülkelerin aşamalı olarak AB'ye entegre olabilmelerinin alt yapısını tesis etmek amacıyla düzenlenmiş olan "Ortaklık Anlaşmaları"dır. AB-Türkiye arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Gümrük Birliği Anlaşması'nın Avrupa Anlaşmaları ile eşdeğer olduğu belirtilmektedir.

Katılım Ortaklığı: Katılım öncesi stratejisinin başlıca araçlarından biridir. Aday ülkenin tam üyeliğe hazırlanmak için yerine getirmesi gereken temel kısa ve orta vadeli öncelikleri ortaya koyan ve bu önceliklere destek olmak için AB'nin vereceği mali yardımları ve bu yardımların koşullarını gösteren, aday ülke ile AB'nin ortaklaşa hazırladıkları kapsamlı bir metindir. Katılım ortaklıkları zamanla değiştirilebilmekte olup, kamuoyuna açıktır.

Ulusal Program: AB'nin teknik yardımıyla aday ülke tarafından hazırlanan müktesebata uyumda atılacak adımların ve diğer katılım önceliklerinin uygulanmaya sokulma sırasını ve bu uygulamalar için öngörülen kurumsal ve mali gereksinimler ile uyum takvimini gösteren kapsamlı bir faaliyet planıdır.

Tarama (screening)-Müktesebatın Analitik İncelenmesi: Uyum sürecinde ve tam üyelik müzakereleri esnasında Topluluk müktesebatını daha iyi anlayarak ortaya çıkabilecek problemleri belirlemek ve çözmek, bu şekilde süreci hızlandırmak

amacıyla, AB komisyonu teknik servisleri ile aday ülke kamu yönetimi yetkilileri arasında mevzuatların 31 ana başlık altında incelenmesi için kurulan bir diyalog mekanizmasıdır.

Komisyon, aday ülkelerin politik, ekonomik ve diğer kriterleri yerine getirmede ne ölçüde ilerlediğini Düzenli İlerleme Raporları ile belirlemekte ve önerilerini Konsey'e sunmaktadır. Komisyon, bu raporların hazırlanması esnasında Tarama Raporları (Screening Report), Avrupa Anlaşmaları, Katılım Ortaklıkları ve Müktesebatın benimsenmesi için Ulusal Programlar gibi bütün izleme araçlarını etkin bir şekilde kullanmakta ve bunlar arasında irtibat kurmaktadır. Konsey, Komisyonun Düzenli İlerleme Raporlarını inceleyerek aday ülkelerle tam üyelik müzakerelerin başlanması, sürdürülmesi ya da tam üyeliğe kabul edilmesi konularında nihai kararları almaktadır.

BEŞİNCİ GENİŞLEME DALGASI İÇİNDE MDAÜ

Avrupa Toplulukları'ndan ilki olarak 18 Nisan 1951 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Kurucu Antlaşması) ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT/ European Coal and Steel Community), 25 Mart 1957'de iki ayrı anlaşma olarak imzalanan Roma Anlaşmaları ile kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM/European Atomic Energy Community) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET/European Economic Community) kurucularının ardından, Avrupa Birliği günümüze kadar 5 genişleme dalgası yaşamıştır. Bugün hala 5. dalganın içinde yer almaktadır. MDAÜ, beşinci genişleme dalgası içinde, aynı anda en kalabalık tam üyelik süreci yaşayan ülkeleri oluşturmaktadır.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesinde AB Konseyi, Komisyon'un "Gündem 2000" raporu doğrultusunda demokratikleşme ve liberalleşme yönünde önemli yol almış olan Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Estonya ve Kıbrıs'ın tam üyelik için aday ülkeler olduğunu ilan etmiştir. Aday ülkeler arasında yer almayan Türkiye'nin ise sadece tam üyeliğe ehil olduğu teyit edilmiştir. Yine aynı Zirve'nin sonuç bildirgesinde, Kopenhag kriterlerini yerine getirme düzeylerine göre söz konusu ülkeler üç temel kategoriye ayrılmıştır. Birinci kategoriye oluşturan, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Kıbrıs'ın özellikle Kopenhag siyasi kriterini önemli ölçüde yerine getirdikleri ve ekonomik kriterlere uyum yolunda hızlı adımlar attıkları belirtilerek, bu ülkelerle 1998 yılı içinde tam üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiştir. Ancak Kıbrıs, ilk grup içinde

yer almakla birlikte durumu siyasi sorun ipoteği altında olduğundan birinci grup içinde bir alt grubu oluşturmuştur.

Tam üye adaylıkları kabul edilmekle birlikte, Kopenhag kriterlerine uyum açısından ilk gruba göre daha geri bir aşamada bulunan Slovakya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya ve 10 Eylül 1998 tarihinde tam üyelik başvurusunda bulunan Malta ise ikinci kategoriye oluşturmuştur. Lüksemburg Zirvesinde, bu ülkelerle tam üyelik müzakerelerinin daha ileri bir tarihte başlatılmasına karar verilmiştir. Söz konusu Zirvede adaylığı kabul edilmeyen, ancak daha sonra 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi kararları ile AB üyeliğine aday olan Türkiye ise üçüncü kategori içinde yer almıştır.

AB, 2002 yılı sonundan itibaren yeni üye devletleri kabul etmeye hazır olacağını açıklamıştır. AB Komisyonu'nun en son yayınladığı düzenli izleme raporu doğrultusunda Helsinki Zirvesinde, Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği kabul edilen ve ekonomik kriterlere uymak için gerekli tedbirleri almaya hazır görülen Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Malta, Romanya ve Slovakya ile tam üyelik müzakerelerinin 2000 yılında başlatılmasına karar verilmiş ve müzakereler açılmıştır. (Birinci grup aday ülkelerle müzakereler 1998 yılında başlatılmıştı). 16 Nisan 2003 tarihinde bu ülkelerle Katılım Anlaşmaları imzalanmış (Official Journal L 236, 23 September 2003), 1 Mayıs 2004'te tam üyelikleri gerçekleşmiştir.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DEMOKRATİKLEŞTİRİCİ BİR AKTÖR OLARAK MDAÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Eski Komünist 8 ülkenin Mayıs 2004'te AB tam üyesi olmaları, AB'nin son genişleşme dalgasının oldukça tartışmalı bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Komünist sistemin çöküşüyle demokrasiye geçiş süreçleri bağlamında da tarihi olan bu olay, bu ülkelerin dönüşüm süreçlerinin de ilginç olmasına neden olmaktadır. Özellikle AB'ye katılımlarının 1993 Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmelerine bağlanması, MDAÜ'nün demokratikleşme süreçlerini bir kat daha ilginç kılmaktadır. Çünkü Kopenhag kriterlerini yerine getirmek üzere, işleyen piyasa ekonomilerine sahip olmaları, demokrasi, hukukun üstünlüğüne saygılı, insan hakları ve azınlık haklarını koruyan kurumların varlığı ve aynı zamanda bu kurumların istikrarlı olmaları konusunda gösterecekleri performansın sistemli olması gereği bulunmaktaydı (Pridham; 373).

AB'nin doğruya doğru genişleme sürecinde demokratikleştirici bir aktör olarak konumu, özellikle MDAÜ'nün kendilerince kabul edilmektedir. Bu bağlamda genişleme konusunun demokratikleştirme kapsamında aynı bir araştırma konusu

olma potansiyeli bir gerçektir. Bu konuya farklı açılardan bakılarak (sosyolojik, siyasal, tarihsel...vb) yapılan analizler mevcuttur. Ancak bu bakış açılarının AB'ye katılım dinamikleriyle iç siyasal gelişmelerin karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmasından genellikle uzak kalınmıştır. Bu konuda örnek bir çalışma, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti konusunda Deegan-Krause'a aittir (Pickering, 131). Gerçekte MDAÜ'nün AB'ye katılım süreçleri, oldukça farklı, kendine has bir özellik sergilemektedir. Demokratikleşme çalışmalarının ışığında, karşılaştırmalı analizlerle ele alınmalıdır.

Yukarıdan gelen AB baskısı, bu baskılara ülkelerin içinden gelen tepkiler ve demokratik şartların etkilenme olasılıkları, bu ülkelerin katılım sürecinde sergiledikleri ilerleme ve davranış kalıpları kapsamında alındığında, değişik sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerin Brüksel'in şartlarını sorgulamaksızın kabul etmelerinin temel nedeni, genişleme dinamikleri ve tam üyelik beklentileridir (Vachudova, 2006; 2). Eski komünist yeni demokrasilerin kendi politik, ekonomik ve devlet kapasitelerinin bu koşulları karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesine yönelik faaliyetleri, AB ile bütünleşme taahhütleri üzerine temellenmiştir. Bu ülkelerdeki gelişmeler, AB'ye katılımı öncesindeki yıllar boyunca, Avrupa Komisyonu tarafından detaylı şekilde gözlemlenmiştir. AB'yi diğer bölgesel yapılanmalardan ayıran en önemli özelliklerinden biri zaten budur: Tam üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin katılım şartlarını yerine getirip getirmemesinin, doğrudan müdahale yoluyla, test alanı gibi değerlendirilerek takip edilmesi. AB'nin asıl niyeti, katılım öncesi şartların sıkı sıkıya sağlanmasından ziyade, katılım sonrasında bu şartların kesin olarak uygulanacağını garantileyen ön koşulların sağlanmasıdır.

Bu anlayış, AB'nin de takip ettiği ileri sürülen 'Üçüncü Dalga Demokratikleşme' dalgasının temel felsefesinden kaynaklanmaktadır. 1970'lerde başlayarak, bir şekilde çoğu Latin Amerika, Merkez ve Doğu Avrupa ve bir kısım Afrika ve Asya ülkelerine sıçrayan, 1980'ler ve 1990'da devam eden bu demokratikleşme dalgası, etki ettiği ülkelerdeki demokratikleşme sürecine ilişkin, akla şu temel soruyu getirmektedir: Demokrasinin ileri kapitalist toplumların dışındaki toplumlara uygunluğu nasıl değerlendirilmelidir? Eğer demokrasi bir önkoşul olarak kapitalizm ya da piyasa ekonomisi gerektiriyorsa, MDAÜ'de nasıl oldu da demokratik hareketler bu kadar çabuk güçlenmiştir? Bu temel soru, demokrasiye giden yolun entelektüeller tarafından yeniden düşünülmesine neden olmuştur. MDAÜ yanı sıra, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri de bu kapsamda ilginçtir. Orta sınıf ve belli düzeyde ekonomik büyüme şartları kesinlikle yoktur ve demokratikleşmenin oralara sıçraması oldukça

ilginçtir (Grugel, 1999; 5). MDAÜ düşünüldüğünde, on yıllarca orta sınıf üretememe koşullarına maruz kalmaları ve dolayısıyla kapitalist toplum yolunda ön koşulları bile yerine getirecek olanakları bulamamış olmamaları, demokratikleşme bağlamında bu soruyu daha da değerli kılmaktadır.

Sadece AB'nin değil, aslında aday konumundayken MDAÜ'nün de aldığı ve bu yolda kendilerine uyarladıkları dersler de olmuştur. Kurumsallaşmalarından ziyade, bu yolda AB'ye neredeyse kayıtsız şartsız evet demelerinin neredeyse tüm AB kapılarının açılmasında önemli bir etken olduğu açıktır. Örneğin, 9 Nisan 2003 tarihli MDAÜ'ye yönelik Avrupa Parlamentosu oylaması sonuçlarına bakıldığında, evet oylarının tüm ülkeler için 489-522 arasında olduğu, buna karşın hayır ve çekimser oylarının toplamda 44- 76 arasında olduğu görülmektedir (Karluk, 2007; 34). Son genişleme dalgasının ana ülkeleri olan MDAÜ'nün demokratikleşme bağlamında AB tarafından sıkı sıkıya ele alınmasının en önemli nedeninin, daha önceki genişleme dalgalarından alınan dersler olduğu açıktır (Delhey, 2001; 206).

Demokratikleşmenin kurumsallaşmasına AB bu kadar önem verirken, özelde MDAÜ'nün henüz bu şartları yerine getirmeden AB'ye tam üye olmalarının, aslında tarihsel ve düşünsel temeller üzerinden değerlendirilmesi gereklidir. Kendilerini Avrupa'ya ait hisseden, ancak yıllar süren komünist rejimin kapalılaştırma etkisiyle zihinlerdeki bu bilincin uygulamada yok olmaya yüz tutması, yine de bu ülkelerin 2004'e kadarki süreçte gerekli tam üyelik çalışmalarını yapmalarına engel olmamıştır. Demokrasinin henüz içselleştirilemediği 2003 yılında yapılan halkoylaması sonuçlarına bakıldığında bile (Tablo 3), katılımın bazı ülkelerde düşük olmasına rağmen, katılanların ciddi oranlarda AB'ye evet dediği görülmektedir. Türkiye ile karşılaştırıldığında, belki de en önemli fark budur. Türkiye'nin hissel olarak bile AB'ye ait hissetmemesi, toplumdaki bu yaygın örüntü, kurumsal çalışmaların içselleştirilmesi, dolayısıyla AB'ye tam üyelik beklentisinin içselleştirilmesini bile engellemektedir.

Tablo 3.MDAÜ' DE Yapılan Halkoylaması Sonuçları

Ülkeler	Halkoylaması Tarihi	Katılım	Evet (%)
Güney Kıbrıs	<i>Halkoylaması yapılmamıştır. Meclis onayı gerçekleştirilmiştir.</i>		
Malta	08.03.2003	91	53.6
Slovenya	23.03.2003	60.44	89.64
Macaristan	12.04.2003	45.62	83.76

DEMOKRATİKLEŞME VE AVRUPA BİRLİĞİ: MERKEZ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Litvanya	10-11.05.2003	63.05	89.94
Slovakya	16-17.05.2003	52.15	92.46
Polonya	07-08.06.2003	58.85	77.45
Çek Cum.	13-14.06.2003	55.21	77.33
Estonya	14.09.2003	64.02	66.83
Letonya	20.09.2003	72.53	67

SONUÇ

MDAÜ'nün demokratikleşmesi ile AB'nin genişleme süreci, iki ayrı dinamik olarak ele alınmakla birlikte, artık birbiriyle kesişen ve hatta MDAÜ özelinde, örtüşen iki konu haline gelmişlerdir. Kendileri açısından henüz sona eren komünist rejimin ardından liberal, özgür ve bunları garantileyeceğini düşündükleri AB'ye katılma yönünde niyet gösteren bu ülkelerde, tabii ki süreç farklı işlemiştir (Slovakya örneğinde olduğu gibi) (Ivanov, 2004). Ancak hepsinin ulaştığı ortak sonuç olan tam üyelikte, ortak olan bir diğer boyut da, demokratikleşmeleri yolunda AB'ye katılım hedefinin motor güç şeklinde işlemiş olmasıdır.

AB'de bu ülkelerin başvurularını kısa zamanda değerlendirerek, aslında bir bakıma kalıcı demokrasi haline gelmelerinde verdiği desteği göstermiştir. Diğer bir deyişle, AB'den aldıkları katılım sözü, MDAÜ'nün demokrasinin yerleştirilmesi ve demokratik sistemin hızlı bir şekilde oturtulması yönündeki adımlarını hızlandırmıştır. AB her ne kadar kendisi tek bir demokratik sistem örneği sergilememekle ve Kopenhag siyasi kriterleri konusunda bu şartları garantileyecek kurumların somut olarak ne olacağı hakkında açık bir şema sunmamakla birlikte, asgari demokrasi koşullarında MDAÜ'ye bir yol haritası çizdiği açıktır.

Bununla birlikte, Avrupa coğrafyasında yeni ayırım hatlarının ortaya çıkmaması için bütün olarak bu ülkelere kapısını açtığı da bir başka gerçektir. 2007 yılındaki Bulgaristan ve Romanya katılımları, bu çerçeveden bakıldığında anlamlıdır. Kendilerini izole edilmiş hissetmesi muhtemel bu devletlerin en asgari şartları yerine getirmelerine rağmen AB tam üyesi olmaları konusunda sorulan soruların temel cevabı budur.

Her ne kadar AB'nin MDAÜ'ne yönelik genişleme dalgasının demokratikleşme yönündeki olumlu sonuçları öne çıksa da, olumsuz bazı sonuçların da olduğu kabul edilmelidir. Bu sonuçların hepsinin bir arada ifade edilebileceği kavram, demokrasi

açığıdır. Gittikçe kurumsallaşan ve bu kurumsal kargaşa içinde Parlamento'nun ihmaliyle Avrupa halkı gözündeki meşruiyeti azalan AB'nin demokrasi açığı gün geçtikçe büyümektedir. Hal kendinde böyleyken, henüz yeni demokrasi olmuş MDAÜ'de nasıl bir temsil kültürüne öncülük edeceği tartışmalıdır. Görünen odur ki, henüz kendi demokrasi açıklarını kapatamamış AB, bu açığı doğuya doğru genişlemesiyle MDAÜ'ye de ister istemez getirmiş bulunmaktadır.

Bu ülkelerin AB'ye tam üyelikleri, oldukça ilginç bir örnektir. Sadece AB genişlemesi içinde değil, ülkelerin Avrupa coğrafyası içinde kendi iç dinamikleri bakımından da ilginç bir tarihsel kesite ev sahipliği yapmışlardır. Dolayısıyla bu ülkelerin AB üyelik süreçlerinden çıkarılması gereken dersler bulunmaktadır. Öncelikle görülen odur ki, katılım yönündeki istek çok önemlidir. AB'nin bir parçası olup olmama konusundaki halk desteği ve iktidar icraatları önemlidir. Bununla birlikte, AB'nin koşulsallık özelliği (Kopenhag kriterleri gibi), bazı durumlarda çifte standartların uygulandığı gibi bir izlenimi haklı olarak aday statüsündeki ülkelere kazandırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da, bir niyet tarafın niyet ve istekliliği karşımıza çıkmaktadır ki, o taraf da AB'nin ta kendisidir.

Tam üyelik başvurusuyla katılım anlaşması imzalanması arasındaki sürenin en uzun dokuz yıl olduğu MDAÜ'nün AB nezdinde farklı bir konuma sahip olduğu bir gerçek olmakla birlikte, özellikle bu ülkelere yönelik olarak belirlenen Kopenhag kriterlerinin en fazla zamanını işgal ettiği Türkiye gibi bir aday ülkenin kendi konumunu, tutumunu, kararlılığını ve gerçekliğini ciddi şekilde gözden geçirmesi gerekmektedir. AB her ne kadar koşulsallık ilkesinden hareket etse de, karşı taraftaki ülkeye bakış açısı, o ülkenin kararlılık ve tutumları, taviz derecesi ve tavizsizlik ciddiyetine bir şekilde önem vermekte, ona göre de stratejisinde oynamalar yapabilmektedir. Bir aday ülke için, AB'nin satır aralarını okuyabilmek, tam üyelik kapılarının açılmasında yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

DELHEY, J. (2001), "The Prospects of Catching Up New EU Members: Lessons for the Accession Countries to the European Union from Previous Enlargements", **Social Indicators Research**, No. 56, Netherlands: Kluwer Academic Publishers. ss. 205-231.

GRUGEL, J. (1999), "Contextualizing Democratization", **Democracy Without Borders: Transnationalization and Conditionality in New Democracies**, Ed: Jean Grugel, Florence, KY, USA: Routledge, ss. 3-23.

Ivanov, K. S. (2004), "Retihking EU Enlargement and Democracy", **First Global Conference on Redefining Europe: Federalism and the Union of European Democracies**, Prague, Czech Republic.

İktisadi Kalkınma Vakfı (2005), **Avrupa Birliği ile Katılım Müzakereleri Rehberi**, Yayın No: 84, İKV Yayınları, İstanbul.

Karluk, R. (2007), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul.

Pickering, P. (2006), "Path to Democratization: Circuitous in Slovakia but not in the Czech Republic", **Taiwan Journal of Democracy**, Vol. 2, No. 1, ss. 131-136.

Pridham, G. (2006), "European Union Accession Dynamics and Democratization in Central and Eastern Europe: Past and Future Perspectives", **Government and Organization**, Vol. 41, No. 3, ss. 373-400.

Ülger, İ. K. (2006), **Avrupa Birliği Rehberi**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.

Vachudova, M. A. (2006), "Democratization in Postcommunist Europe: Illiberal Regimes and the Levesage of the European Union", **Conference of Waves and Troughs of Post Communist Transitions: What Role for Demestic vs. External Variables?**, Center on Democracy, Development and Rule of Law, Stanford University, ss. 1-14.

AB Başkanlık Konferansları'nın Sonuç Bildirgeleri: http://europa.eu/european-council/index_en.htm

Council Regulation (EEC) No. 3906/89 on economic aid to certain countries of Central and Eastern Europe: http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sqa_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&numdoc=089R3906&lg=en

European Council, Luxembourg European Council, 12-13 December 1997, PredicencyConclusions:http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm

European Council, Copenhagen European Council, 21-22 June 1993 PredicencyConclusions:http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf

Ortaklık Anlaşmaları (Avrupa Anlaşmaları):
http://ec.europa.eu/enlargement/press_corner/keydocuments/index_archive_en.htm

Treaty Establishing The European Coal and Steel Community and Annexes I-III,
Paris, 18 April 1951:

http://eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/11951K/tif/TRAITES_1951_CECA_1_EN_0001.tif

European Parliament Voting Results: <http://www.elections2004.eu.int/ep-elections/sites/en/yourparliament>

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE RUSYA'NIN BALKAN POLİTİKASINDA ENERJİNİN ARTAN ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. Merve İrem YAPICI¹

ÖZET

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte sancılı bir dönüşüm süreci içerisine giren Rusya Federasyonu, 2000 yılında iktidara gelen Putin yönetimi ile birlikte toparlanma dönemine girmiş, özellikle 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren ülke içinde sağlanan ekonomik ve siyasi istikrarın sonucunda uluslararası arenada etkili bir aktör olma konumuna yükselmiştir. 1990'lar ve 2000'ler arasında ülke içinde yaşanan bu farklılaşma, dış politikaya da yansımış; uzunca bir süre Balkanlarla ilgilenemeyen Moskova, yakın dönem içerisinde bölgeye yönelik gerçekleştirdiği enerji atılımlarıyla dikkatleri üzerine toplamıştır. Enerji temelli bir politika izleyen Rusya Federasyonu, bu politikasıyla hem bölge devletlerini enerji alanında kendisine bağımlı kılmayı hem de Avrupa'ya yönelik enerji sevkiyatında süreklilik sağlamayı hedeflemiştir. Bildiride, Soğuk Savaş sonrası dönemde Moskova'nın Balkan politikasında yaşanan değişimler incelenmiş, özellikle son dönemde gerçekleştirilen enerji projeleri aracılığıyla bölgede tesis edilen Rus etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Putin, Yeltsin, Gazprom, Güney Akım.

GİRİŞ

Güneydoğu Avrupa olarak da tanımlanan Balkanlar, eski Yugoslavya ardılı devletler ile Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'nin Trakya bölümünü içeren bir coğrafyaya tekabül etmekte ve Avrupa'nın yanı başında yer alan bu stratejik konumu nedeniyle Rusya Federasyonu (RF) dış politikasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Hem Akdeniz hem de Karadeniz'e çıkışı olan Balkan coğrafyası, Rusya ile Güney Avrupa ve Kuzey Afrika ülkelerini birbirine bağlamakta, Moskova'nın önemli ticaret merkezlerine çıkışını sağlamaktadır. Kültürel ve dinsel yakınlığın da etkisiyle tarih boyunca Balkan coğrafyasına önem atfeden Rusya, Çarlık döneminde bölgedeki Slav kökenli halkları kendi hükümdarlığı altında bir

¹ Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Böl., mervelrem@hotmail.com.

araya getirmeyi hedeflerken, Sovyet döneminde bölgeyi sosyalist kampa dâhil etme çabası içinde olmuştur.

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Rusya nezdinde Balkanların taşıdığı önem azalmış gibi görünmektedir. Zira Yeltsin iktidarı boyunca kendi iç sorunları ile uğraşan Rusya, söz konusu bölgeye karşı kayıtsız kalmış, Bosna Savaşı'nda "Slav kardeşi" Sırlara yönelik gerçekleştirilen NATO askeri müdahalesinde bile ciddi bir etkinlik gösterememiştir. 1990'lar boyunca Batı merkezli bir dış politika anlayışını benimseyen Yeltsin iktidarı, dış politikada ABD'ye verilen önceliği zaman zaman "yakın çevre" ülkeleri ile dengelemeye çalışmış, bundan dolayı dikkatini Balkanlardan ziyade BDT coğrafyasına taşımıştır. 1999 yılında Kosova'da gerçekleştirilen NATO askeri müdahalesi, Rusya'nın yeniden Balkanlara dönmesine neden olmuşsa da, Moskova'nın söz konusu bölgeye yönelik politikası Sırbistan ile sınırlı kalmıştır. Nitekim Yeltsin iktidarı Kosova müdahalesi sırasında kendi çıkarlarını korumaya çalışarak tüm dikkatini Sırbistan'a çevirirken, başta Bulgaristan olmak üzere diğer bölge ülkelerini ihmal etmek ile suçlanmıştır.

Bu noktada Putin iktidarı ile birlikte bölgeye yönelik gerçekleştirilen enerji odaklı girişimler önem kazanmaktadır. Çok yönlü bir dış politika yaklaşımını savunan Putin, Sırbistan dışındaki diğer Balkan ülkeleri ile de ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiş, bu doğrultuda enerjiyi bir dış politika aracı haline dönüştürmüştür. Bu makalede amaçlanan başta Güney Akım Projesi olmak üzere Rusya'nın bölgeye yönelik enerji odaklı girişimlerini analiz etmek ve bu doğrultuda 2000li yıllarda Balkanlarda oluşan Rus etkisinin boyutlarını ortaya çıkartabilmektir.

YELTSİN DÖNEMİNDE RF'İN BALKAN POLİTİKASI

1990'lar boyunca Moskova, ekonomik kırılganlıklar, borçlanmaya dayalı ekonomi politikaları ve Batı yanlısı oligarkların siyaset üzerinde artan etkinlikleri sonucunda merkezinde Batı'nın yer aldığı bir dış politika izlemiş, ancak ülke içi ve dışında yaşanan gelişmelere bağlı olarak bu Batı yanlısı eğilimi zaman zaman "yakın çevre" politikaları ile sınırlandırmıştır. Balkan ülkelerine yönelik somut bir dış politikanın üretilmediği bu dönemde, Moskova'nın bölgeye yönelik tek girişimi NATO'nun Bosna ve Kosova müdahaleleri sırasında Sırbistan'ın yanında yer almak olmuştur. Üstelik Bosna Savaşı sırasında Sırlara verilen destek, Batıya yönelik herhangi bir yaptırıma dönüşmemiş, bu bağlamda etkinliği olmayan kuru bir desteğin ötesine geçememiştir.

1993 Aralığı'nda gerçekleştirilen parlamento seçimlerine kadar Batı'dan bağımsız bir Bosna politikası oluşturamayan Moskova, seçimlerden radikal milliyetçi güçlerin zafer ile ayrılması sonucunda Sırp tarafının haklarını daha fazla gözetilen bir politikaya geçiş yapmıştır. Nitekim Yeltsin yönetimi 1994 yılı itibarıyla Sırlara yönelik güç kullanımının karşısında yer almış ve oluşturulan Temas Grubu'na katılarak Batılı devletleri diplomatik çözüm yollarına ikna etmeye çalışmıştır (Cross, 2002: 12). 1995 yılının ortalarına kadar Batı'nın kararsızlık içinde olması Moskova'nın işini kolaylaştırırken, bu tarihten sonra askeri müdahale konusunda Batı'da oluşan uzlaşma Rusya'nın Bosna Savaşı'ndaki rolünü sınırlandırmıştır (Kubicek, 1999/2000: 553-554). Sonuçta Batı'nın pasifliğinden faydalanarak 1994 sonrasında daha aktif bir politika izleyen Rusya, gerekli askeri ve ekonomik güçten yoksun olmasının bir sonucu olarak 1995 yılının ikinci yarısında Bosna üzerindeki tüm inisiyatif ABD'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Eleştirdiği NATO bombardımanları sonrasında Bosna'da ateşkesin sağlanması ve yeni bir dünya düzeninin kurulması için Temas Grubu'nun çalışmalarına katılan Moskova, Dayton Anlaşması'nın uygulanması için görev yapacak NATO liderliğindeki askeri güç IFOR'a asker göndermiştir (Khotkova, 2002: 18).

Bosna'nın aksine NATO'nun 1999 Martı'nda gerçekleştirdiği Kosova müdahalesi, Sırlara verilen desteğin Batı'ya yönelik ciddi bir muhalefete dönüşmesine yol açmıştır. Bu müdahale sonucunda ABD ile ilişkilerine belli bir mesafe koyan Yeltsin iktidarı, Başbakan Yevgeni Primakov ve kabinesinin merkezci dış politika yaklaşımının da bir sonucu olarak NATO nezdindeki tüm temsilcilerini Brüksel'den çekmiş, Moskova'daki NATO Dokümantasyon Merkezi'ni ve NATO Temsilciliği'ni kapatmış, yapılması planlanan ABD-Rusya ortak askeri tatbikatını iptal etmiş (Lynch, 1999: 68-69) ve NATO ile Rusya arasındaki temel forum olan Daimi Ortaklık Konseyi'nden çekilmiştir (Solana, 1999: 119). Rus toplumunda büyük bir tepkiyle karşılanan Kosova müdahalesi, Primakov'un Atlantik üzerindeki uçağını geri döndürerek ABD gezisini son anda iptal etmesine neden olmuştur (Primakov, 2008: 373-376). 1999 Nisanı'nda Washington'da düzenlenen NATO Zirvesi'ne katılmayı reddeden Moskova, bu zirvede kabul edilen ve NATO kuvvetlerinin alan dışı kullanılmasına olanak sağlayan Yeni Stratejik Konsepti eleştirmiştir. Hatta Rus ordusu, bu konseptte ve Kosova'daki müdahaleye misilleme olarak muharebe gücünü arttıracak önlemler almaya başlamış, çeşitli tatbikatlar düzenlemiştir (Labarre, 2001: 47).

Ancak Kosova'ya yönelik NATO müdahalesini eleştiren Primakov Hükümeti, bu sorunun savaş değil diplomasi yoluyla çözümünü savunmuş, IMF kredilerine olan

bağımlılığın da etkisiyle NATO ile askeri çatışma seçeneğine uzak durmuştur (McFaul, 1999: 405). Nitekim sembolik olarak Adriyatik Denizi'ne bir Rus istihbarat gemisi gönderilse bile, Primakov Hükümeti, Kosova Savaşı'na askeri olarak dâhil olmayacağını açıklamıştır (Lynch, 2001: 20). Bu bağlamda Primakov, uluslararası hukukun ve BM'nin savunuculuğunu yaparak NATO'yu sıkıştırmanın yollarını aramış, NATO'nun BM kararı olmaksızın gerçekleştirdiği bu operasyonu hukuk dışı olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Rus Başbakan, 1998 Eylülü'nden 1999 Mayıs'ına kadar devam eden görev süresi boyunca ABD hegemonyasına karşı başta Çin ve İran olmak üzere farklı güç odakları ile ilişkilerini geliştirme çabası içinde olmuştur.

Oligarkların baskıları sonucunda Primakov'un başbakanlıktan alınması ile Moskova'nın Kosova politikasında bazı değişimlerin yaşandığı gözlenmiştir. Batı yanlısı reformistlerin ve oligarkların yoğun lobicilik faaliyetleri sonrasında Yeltsin, eski başbakanlardan Viktor Çernomırdin'i Kosova'dan sorumlu temsilci olarak atamış, bu atama Primakov'un uluslararası hukuk ve BM'yi ileri sürerek NATO'yu engelleme çabalarını sona erdirmiştir (McFaul, 1999: 406). NATO ve ABD yönetimi tarafından son derece olumlu karşılanan Çernomırdin'in arabuluculuk faaliyetleri ile Moskova'nın rolü, Batı merkezlerinin mesajlarını Belgrad'a ileten bir aracı konumuna indirgenmiştir. Kremlin, Kosova sorununun çözümüne yönelik herhangi bir öneride bulunmayan Çernomırdin'in arabuluculuk girişimleri öncesinde bir ön koşul olarak NATO hava saldırılarının durdurulması talebinde bulunmamış, yani arabuluculuk daha doğrusu aracılık görevini koşulsuz üstlenmiştir (Arbatova, 2001: 68).

Kosova politikasının yönetimine Primakov'un yerine Washington'a yakın Çernomırdin'in getirilmesinin ardından Moskova'nın ABD'ye yönelik çeşitli tavizlerde bulunduğu gözlenmiştir. 1999 Haziranı'nda ABD Savunma Bakanı William Cohen ile Rusya Savunma Bakanı Igor Sergeyev arasında imzalanan anlaşma sonucunda Rusya'nın Kosova'daki uluslararası barışı koruma gücü KFOR'a asker göndermesine karar verilmiştir (<http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid.=2130>). Ancak bu anlaşma uyarınca NATO bünyesindeki güce katılacak Rus birliği, önceden talep edildiği gibi kendi bağımsız mıntıkasında değil, NATO ülkelerinin mıntıklarında konuşlandırılacaktır. Sonuçta Primakov sonrasında Moskova'nın Kosova politikasının ABD ve NATO doğrultusunda şekillenmeye başladığını söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere, Yeltsin döneminde Rusya'nın Balkan politikası sadece patlak veren çatışmalar ile sınırlı kalmış, üstelik Primakov dönemi hariç tutulursa bu çatışmalarda bağımsız bir politikadan çok ABD'nin taleplerini gözetten bir politika izlenmiştir. Putin

döneminde bölgede daha bağımsız ve aktif bir politikanın izlendiği göze çarpmaktadır. Bu politikanın en önemli aracını ise enerji oluşturmaktadır.

PUTİN DÖNEMİNDE RF'İN BALKAN POLİTİKASI

2000 yılında gerçekleştirilen seçimler sonucunda başkanlık koltuğuna oturan Putin'in temel amacı, içeride bölge liderleri ve oligarklara karşı merkezi otoriteyi güçlendirirken, dışarıda çok yönlü ve dengeli bir siyaset izlemektir. Ülke ekonomisi güçlenmeden Batı'ya direnmenin zor olduğunu ileri süren Putin'e göre, öncelikle Batılı ülkeler ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmalı, ABD liderliğindeki tek kutupluluğa karşı Asya ülkeleriyle ittifaktan çok Avrupa ülkeleriyle ekonomik işbirliğine gidilmeliydi (Rangsimaporn, 2008: 8-9). Dış politikanın temel amacının ülke içindeki ekonomik kalkınmayı hızlandırmak olduğunu ileri süren Rus lider, bir anlamda ekonomik amaçlara ulaşabilmek için dış politikanın araçsallaştırılmasını savunmaktaydı. Bu doğrultuda 2000li yıllar boyunca Rus dış ticaretinde % 50'nin üzerinde bir paya sahip olan Avrupa Birliği ülkelerine dış siyasette bir öncelik verilmeliydi. Rus enerji kaynakları açısından en büyük pazarı oluşturan Avrupa Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinde hiç kuşkusuz Balkan coğrafyasının önemi yadsınamazdı.

Rus yönetiminin 2000li yıllar boyunca Avrupa'ya öncelik veren ancak başta "yakın çevre"si olmak üzere diğer bölgeleri de ihmal etmeyen çok yönlü dış politika yaklaşımı, Balkanları Avrupa'ya geçişte önemli bir enerji koridoru olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayı da Rusya'nın Balkanlardaki varlığı ticaret ve enerji alanlarıyla sınırlı kalmıştır (Kamalov, 2008: 149). Putin'in ekonomi temelli dış politika yaklaşımı ile örtüşen bu durum, aslında bir zorunluluktur. Zira alternatif olarak Slav kimliği üzerinden yürütülecek bir politika, yüzünü Avrupa'ya dönmüş Balkan devletleri üzerinde çok da başarılı olamayabilir. Üstelik Yugoslavya'nın parçalanması sonucunda bağımsızlıklarını kazanan Hırvatistan, Makedonya ve Slovenya gibi devletler açısından Sırlara karşı mücadelelerinde yanında yer alan Batı dünyasının, bu mücadelenin karşı tarafında yer alan Rusya'dan çok daha güvenilir olduğu aşikârdır. Hepsi Slav olmakla birlikte dini inanç nedeniyle ayrılaşan ya da ayrılaştırılan bu uluslar, kendilerini yeniden Sırp ve dolayısıyla Rus etkisi altında bir araya getirecek bir Slav devletinden duydukları endişe nedeniyle midir bilinmez, Slav kimliği vurgusu yapmaktan kaçınmaktadırlar.

Balkan Ülkelerine Yönelik Enerji Projeleri ve Güney Akım

Moskova'nın Avrupa'ya gaz sevkiyatını Balkan ülkeleri üzerinden geçirmeyi hedefleyen Güney Akım Projesi, şuanda Rusya'nın bölgeye yönelik en önemli enerji projesini oluşturmaktadır. Ancak bu projenin öncesinde de bölge devletleri ile Rusya arasında enerji alanında ilişkilerin varlığından söz etmek mümkündür. İlk olarak 1994 yılında Rus ve Yunan petrol şirketleri tarafından ortaya atılan ancak taraflar arasındaki anlaşmazlık yüzünden bir türlü uygulamaya geçirilemeyen Transbalkan Boru Hattı, 2005 Nisanı'nda Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan arasında gerçekleştirilen üçlü toplantıda ele alınmış ve bu hattın inşası konusunda anlaşmaya varılmıştır (Kamalov, 2008: 156). Rusya'nın Boğazlardaki tanker trafiğini rahatlatmak ve petrol ulaşım yollarını çeşitlendirmek amacıyla geliştirdiği, Burgaz-Dedeağaç Petrol Boru Hattı olarak da bilinen bu proje uyarınca yıllık 35 milyon ton petrol sevkiyatının gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Rus petrolünü Bulgaristan'ın Karadeniz limanı Burgaz'dan Yunan limanı Dedeağaç'a taşıyacak olan bu hat, 300 kilometre uzunluğunda olacak ve kapasitesi 50 milyon tona kadar çıkartılabilecektir. Yaklaşık 1,5 milyar dolara mal olacak projenin uygulanması için 2008 Şubatı'nda Trans-Balkan Petrol Boru Hattı Şirketi kurulmuş, Bulgaristan ve Yunanistan'ın % 24,5 hisse ile ortak oldukları bu projenin % 51'lik kısmına Rus şirketleri Transneft, Rosneft ve Gazprom Neft tarafından oluşturulan konsorsiyum sahip olmuştur (<http://www.turkrus.com/haber-hatti/20749-qrusya-burgaz-dedeagactan-kesincekiliyor-samsun-ceyhanin-onu-acilacakq.html>).

Söz konusu boru hattı, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını by-pass ederek, petrolün Ege üzerinden dünya piyasalarına açılmasını öngörüyordu. Ancak 2009 Temmuzunda Bulgaristan'da iktidara gelen yeni hükümet, projenin tamamlanmasını engeller bir tutum takındı. Zira Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov, Kasım 2010'da 24 Çasa Gazetesine verdiği demeçte, boru hattından yayılabilecek petrolün bölgedeki yaban yaşam alanlarının flora ve faunalarına zarar verebileceği gerekçesiyle boru hattı inşaatını askıya aldıklarını açıkladığını duyurdu (<http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1314753&Date=25.03.2011&Kategori=ekonomi&b=Burgaz-%20Dededagac%20petrol%20boru%20hatti%20askiya%20alindi>).

2009 yılında iktidara gelen Borisov hükümetinin Rusya ile ilişkiler konusunda kendinden önceki sosyalist hükümetten farklı bir yaklaşım sergilemesi, alınan bu kararda belirleyici oldu. Daha önceki hükümeti Bulgaristan'ın enerji piyasasını Rusya'ya terk etmekle suçlayan Borisov, ülkesinin Moskova'ya yönelik enerji

bağımlılığını azaltmayı temel hedef olarak belirledi. Gerçekten de 2007 yılı itibarıyla büyük ölçüde Rus gaz ve petrolüne bağımlı hale gelen Bulgaristan'da, devlet gaz tekeli Bulgargaz'ın dağıttığı 4 milyar metreküp doğalgazın % 92'si Moskova tarafından temin edilmekteydi. Ayrıca Balkanların en büyük rafinerisi olan Bulgaristan'daki Neftochim Burgas, Rus petrol şirketi Lukoil'in kontrolü altında bulunmakta ve ülkedeki Kozloduy Nükleer Santralinde Rus yakıtı kullanılmaktaydı (Dzhambazova, 2009). Üstelik Bulgaristan'da yaşanan ekonomik darboğaz da hükümetin enerji projelerine karşı temkinli bir tutum takınmasını zorunlu kıldı.

Bulgaristan'ın projeye yönelik bu tavrı karşısında Rus Enerji Bakanı Sergey Şmatko, Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattından çıkacaklarını, ortak olan Bulgaristan ve Yunanistan'dan da masrafları talep edeceklerini açıkladı. 2011 Şubatı'nda Ria Novosti'ye değerlendirmelerde bulunan Şmatko, proje ile ilgili tüm faaliyetlerin durdurulduğu ve Bulgar hükümetinden son resmi kararın beklendiğini belirtti (<http://www.turkrus.com/haber-hatti/20903-qstratejik-evlilik-qdendi-qbosanmaq-kapida-moskova-ustune-qtazminatq-istiyor.html>).

Ancak Borisov hükümetinin ülkesindeki Rus enerji projelerine yönelik olumsuz tavrı, Burgaz-Dedeağaç Projesi ile sınırlı kaldı. Zira Rus-Bulgar ortaklığında gerçekleştirilecek Belene Nükleer Santrali ve Güney Akım Projeleri için adımlar atılmaya devam edildi. 2010 Aralığı'nda Rusya ile Bulgaristan, Bulgaristan toprakları üzerinde yer alacak Belene Nükleer Santrali projesi için ortak bir şirketin kurulması yönünde memoranduma imza atıldılar (<http://zaman.bg/belene-nukleer-sant-ralinde-rusya-ile-anlasmaya-varildi/>).

Güney Akım Projesi'ne gelecek olursak; bu proje, Moskova tarafından AB destekli Nabucco Projesi'ne karşı ortaya atılmış olup, sadece Bulgaristan değil pek çok bölge devletinin katılımını içermektedir. Azeri, İran, Irak ve Mısır gazının Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya ve Macaristan güzergâhını izleyerek Avrupa'ya ulaştırılmasını öngören Nabucco Projesi Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını sınırlandırmayı amaçlamıştır. Rusya'nın Belarus ve Ukrayna ile yaşadığı gaz krizlerinin, bu iki ülke üzerinden Rus gazı ve petrolünü ithal eden Avrupa ülkeleri için sıkıntı yaratması Rusya'ya yönelik gaz bağımlılığının sorgulanmasına ve bu projenin ortaya atılmasına yol açmıştır (Yapıcı, 2010: 435). Moskova ise enerjide en büyük pazarını oluşturan Avrupa'ya gaz akışının devamı için alternatif bir güzergâh önererek Nabucco Projesi'ni etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

Güney Akım Projesi, Rus doğalgazını Karadeniz'in altından Bulgaristan'a ve oradan da Avrupa'ya ulaştırmakta, böylece Nabucco Projesi'nin aksine Türkiye'yi devre dışı

bırakmaktadır. Deniz seviyesinin 2000 metre altından geçecek ve 900 km uzunluğunda olacak bu hattın Bulgaristan'da ikiye ayrılması, hatlardan birinin Yunanistan ve İtalya'ya, diğerinin ise Sırbistan, Macaristan, Avusturya ve İtalya'ya doğalgaz taşıması öngörülmektedir. Güney Akım'ı gerçekleştirecek olan konsorsiyum South Stream AG'de İtalyan ENI firmasının, Fransız EDF firmasının ve Alman BASF firmasının % 15'er hisseleri bulunmaktadır. Gazprom ise % 50 ile konsorsiyumda en fazla hisseyi elinde bulunduran şirket konumundadır (<http://www.avrasya-haber.net/rusya/putin-guney-akimi-istikrara-kavustu>).

Gazprom, 2015 yılında faaliyete geçmesi düşünülen Güney Akım Projesi için ilk etapta Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile anlaşmalar imzalamıştır. 15 Mayıs 2009 tarihinde Soçi'de gerçekleşen buluşmada Bulgaristan'dan Energy Holding, Yunanistan'dan Desfa ve Sırbistan'dan Serbiagaz'ın yetkilileri, Gazprom ile projenin hayata geçirilmesi konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Aynı zirvede Rus enerji devi Gazprom ile İtalyan şirketi ENI, yapılacak boru hattının yıllık taşıma kapasitesinin daha önce öngörülenin iki katına çıkartılarak 63 milyar metreküpe ulaştırılmasına karar vermişlerdir (Bush, 2009).

İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'dan sonra Rus iktidar, Slovenya'yı projeye dâhil etme konusunda adımlar atmış ve bu adımlar 14 Kasım 2009 tarihinde taraflar arasında projeye ilişkin imzanın atılmasıyla sonuçlanmıştır (<http://www.euractiv.com.tr/enerji/article/putin-slovenyanin-onayi-ile--rus-guney-akim-nabuccoya-karsi-1-0-one-gecirdi-007736>). Benzer süreçte Macaristan'ın da dâhil edildiği projeye, 2010 Martı'nda Hırvatistan Başbakanı Jadranka Kosor ile Rus meslektaşı Vladimir Putin arasında imzalanan anlaşma ile Hırvatistan da katılmıştır. Bu arada söz konusu Balkan devletleri ile projeye katılım konusunda anlaşmalar imzalanırken, bu devletlerin topraklarından geçecek boru hatlarının İnşası için tarafların yarı yarıya hisseye sahip oldukları ortaklıklar kurulmuştur. Örneğin, projenin Hırvatistan ayağı Rus Gazprom ve Hırvat Plinacro arasındaki bir ortaklık tarafından inşa edilirken (<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2010/03/04/feature-02>), Slovenya ayağı ise Gazprom ve Slovenya şirketi Geoplin Plinovodi arasında eşit ortaklık temelinde kurulan bir şirket tarafından yönetilecektir (<http://www.enerjiport.com/2011/03/24/gazprom-slovenya-guney-akim-konusunda-anlasma-sagladi/>).

Hırvatistan'ın da Güney Akım'a dâhil edilmesiyle birlikte bu projede yer alan Balkan ülkelerinin sayısı beşe ulaşmıştır. Moskova'nın Hırvatistan hamlesi, bu ülkeyi projeye dâhil etmenin ötesinde, ülkenin Adriyatik kıyılarına enerji bağlamında

ulaşmak olmuştur. Zira Hırvatistan'ın Adriyatik kıyısındaki Omisalj Limanı'ndan Macaristan'ın kuzeyine uzanan, bu doğrultuda Balkanlar ve Orta Avrupa'ya Ortadoğu kaynaklı ham petrolü taşıyan Adriyatik Petrol Ulaşım Hattı (JANAF), bu hatta söz sahibi olmak ve bunu kendi ham petrol ihracatı için kullanmak isteyen Moskova'nın dikkatini çekmektedir. Ayrıca Rus petrol devleri Lukoil ve Gazpromneft, Omisalj'da depolama kapasitesi kazanmayı ve bu suretle burada bir uluslararası ham petrol spot piyasası tesis etmeyi planlamaktadır. Nitekim Güney Akım Projesi'nin yanı sıra bu konuların da taraflar arasındaki görüşmelerde ele alındığı bilinmektedir (<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=957848>).

Moskova, Hırvatistan'ı yukarıda ifade edilen ekonomik gerekçeler ile Güney Akım Projesi'ne dâhil etmeye çalışırken, Hırvatistan da bazı beklentiler ile hareket etmiştir. Doğalgazının yaklaşık yarısını Moskova'dan ithal eden bu Balkan ülkesi, yerli üretimin giderek azalması ile ithalatta artış beklentisi içine girmiştir. Bunun sonucunda Güney Akım'a katılmakla gelecekte Rusya'dan daha büyük ithalat kotaları koparmayı umut etmiş olabilir (<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2010/03/04/feature-02>).

Bulgaristan'daki Borisov hükümetinin Güney Akım Projesi'ne karşı ilk başlardaki tavrı, Moskova kaynaklı diğer enerji projelerine olduğu gibi olumsuz olmuştur. Nitekim mevcut hükümet 11-12 Haziran 2010 tarihlerinde yaptığı açıklamalarda Bulgaristan için öncelikli hattın Nabucco olduğunu, Güney Akım'ın ise sorunlu bir proje olduğunu dile getirmiştir. Borisov hükümetinin bu tavrı karşısında Rusya, Bulgaristan'ın yerine Romanya'nın projeye dâhil edilebileceğini gündeme getirmeye başlamıştır. Ancak 2010 Kasım'ında Sofya'ya giden Rus Başbakan Putin, Bulgar hükümeti ile söz konusu hattın Bulgaristan topraklarından geçirilmesine ilişkin anlaşmayı imzalamıştır. Mevcut transit geçişlerde Bulgaristan'ın 600 milyon Euro kazandığını hatırlatan ve Güney Akım'ın tamamlanmasının ardından bu rakamın 2,5 milyar Euro'ya çıkacağını ifade eden Putin, Gazprom'un Bulgaristan'a 2012 sonuna kadar piyasa fiyatlarından % 5-7 oranında indirim yapacağını açıklaması ile elini güçlendirmiş ve Bulgar hükümeti projenin imzalanması konusunda ikna edebilmiştir (<http://www.turkrus.com/haber-hatti/19491-rusyayi-rahatlatan-imza-bulgaristan-nihayet-guney-akima-qtamamq-dedi.html>). Böylece Moskova tarafından indirimli gaz satışı karşılığında Bulgaristan'ın Güney Akım'a imza atması sağlanmıştır.

Kosova'nın Bağımsızlık İlanına Moskova'nın Tepkisi

Güney Akım Projesi örneğinde görüldüğü üzere bir yandan bölgedeki enerji projelerine hız kazandıran Putin ve ardından gelen Medvedev iktidarları, öte yandan

bölgeye yönelik kimlik siyasetini sınırlı da olsa devam ettirmişlerdir. Slav kardeş Sırlara verilen destek ile özdeşleştirilen bu kimlik siyaseti, Kosova'nın bağımsızlığı olayında kendisini göstermiştir. Kosova'nın AB ve ABD'den gelen destek ile 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilân etmesi, Moskova tarafından tepkiyle karşılanmış, Rusya Dışişleri Bakanlığı bu ilânı kınadığını açıklayarak, BM Güvenlik Konseyi'ni acilen toplantıya çağırmıştır. Buna ilaveten Kosova ile Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeleri arasında bağlantı kuran Putin iktidarı, bu bağımsızlık ilanının Güney Osetya ve Abhazy'a örnek teşkil edeceğini ileri sürmüştür. Nitekim 7 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan Ordusu'nun Güney Osetya'ya girmesi sonucunda bölgeye yönelik askeri müdahalede bulunan Moskova, Güney Osetya üzerinde askeri yönetimini tesis etmiş ve 26 Ağustos'ta Güney Osetya ve Abhazyanın tek taraflı bağımsızlık ilânlarını tanıdığını açıklamıştır (Yapıcı, 2010: 440-441).

Balkanlarda varolan bütüncül bir Yugoslavya'nın bölgede güçlü bir Rus etkisinin tesisine yol açmasından endişelenen Batı dünyası, nasıl ki Sırp merkezli Yugoslavya'yı parçalayarak, daha doğrusu parçalanmasını kışkırtarak Rus etki sahasını daraltmayı hedeflediyse, Moskova'nın buna misilleme olarak yaptığı şey de aynı yöntemle "yakın çevre"sindeki Batı etkisini azaltmak olmuştur. Zira Gürcistan'ın giderek NATO ve AB çizgisine yaklaşması, Rus yönetimini Batı'nın izlediği metodu izleyerek yani ülkedeki parçalanmayı kışkırtarak bölgedeki etkisini tesis etmeye sevk etmiştir.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından kapitalist sisteme hızlı bir şekilde eklenme çabası içine giren Moskova, Yeltsin dönemi boyunca bu ekonomik çaba doğrultusunda Batı merkezli bir dış politika izlemiş ve Balkanlara gereken önemi gösterememiştir. Bosna ve Kosova Savaşları'nda bile bölgedeki temel müttefiki ve Slav kardeşi Sırların yanında etkili bir mücadele sergileyememiş, Batı'dan ekonomik yardım sağlama kaygısı bağımsız ve etkili bir Balkan politikası oluşturmasını engellemiştir.

2000li yıllarda iktidara gelen Putin ile birlikte enerjiye bağlı olarak ekonomide yaşanan düzelmeye, Batı merkezli bir dış politikadan çok yönlü bir dış politikaya geçiş kolaylaştırmış, buna paralel olarak Balkanlara yönelik yeni dış politika hamlelerini gündeme getirmiştir. Dış politikada enerjiyi araçsallaştıran Putin iktidarı, özellikle "yakın çevre" ülkelerine karşı izlediği bu stratejiyi Balkan devletlerine de uygulayarak bölgede etkin olmayı amaçlamıştır. Balkan devletlerine yönelik enerji arzını arttıran ve bu alanda bağımlılık yaratmayı amaçlayan Moskova, enerji

açısından temel pazar olan Avrupa'ya Balkan devletleri üzerinden enerji sevkiyatı gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda ortaya atılan Güney Akım Projesi ile birlikte, Avrupa'ya farklı güzergâhlar üzerinden Rus gazının gönderilmesi amaçlanmıştır. Ukrayna, Belarus ve Baltık Devletleri üzerinden geçen hatların Avrupa tarafından gaz tedarikinin güvenliğinde yeterli bulunmaması ve alternatif kaynak arayışına gidilmesi, Avrupa'ya gaz satışının devamlılığı için Moskova açısından Balkan güzergâhını zorunlu hale getirmiştir. Bu projenin gerçekleştirilmesi için pek çok Balkan devleti ile anlaşmalar imzalanmıştır.

Enerjiyi bölge politikasının temeline oturtan Moskova, 2000li yıllarda bölge devletlerine yönelik kimlik siyaseti yapmaktan kaçınmış görünmektedir. Bunun belki de tek istisnası Kosova'nın bağımsızlık ilânında gösterilen tepki olmuştur. Ancak bu tepki de, Sırp kardeşlerin hakkını korumaktan öte Gürcistan'da ayrılıkçılığı destekleyerek etki sahasını koruma politikasına zemin oluşturma gayreti olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

ARBATOVA, Nadia Alexandrova (2001), "European Security after the Kosova Crisis: the Role of Russia", **Southeast European and Baltic Sea Studies**, Cilt: 1, s. 64-79.

BUSH, Jason (2009), "Gas Pipelines: South Stream Gets a Boost", **Business Week Online**, 19.05.2009.

CROSS, Sharyl (2002), "Russia and NATO toward the Twenty-First Century: Conflicts and Peacekeeping in Bosnia-Herzegovina and Kosovo", **The Journal of Slavic Military Studies**, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 1-58.

DZHAMBZOVA, Boryana (2009), "Bulgaria: Rethinking a Relationship", **Transitions Online**, 23.11.2009.

KAMALOV, İlyas (2008), **Putin Dönemi Rus Dış Politikası: Moskova'nın Rövanşı**, İstanbul, Yeditepe Yayınları.

KHOTKOVA, Helena (2002), "The Russian View: Problems and Perspectives In the Balkans", **National Security and the Future**, Cilt: 3, Sayı: 1-2, s. 17-22.

KUBİCEK, Paul (1999/2000), "Russian Foreign Policy and the West", **Political Science Quarterly**, Cilt: 114, Sayı: 4, s. 547-568.

LABERRE, Frederic (2001), "NATO-Russia Relations and NATO Enlargement in the Baltic Sea Region", **Baltic Defence Review**, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 46-69.

LYNCH, Dov (1999), "Walking the Tightrope: the Kosova Conflict and Russia in European Security, 1998-August 1999", **European Security**, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 57-83.

MCFAUL, Michael (1999), "Russia's Many Foreign Policies", **Demokratizatsiya**, Cilt: 3, Sayı: 7, s. 393-412.

PRİMAKOV, Yevgeniy (2008), **Politikanın Mayınlı Tarlası**, Çev. Fatma Ankan, İstanbul, Selis Kitaplar.

RANGSİMAPORN, Paradorn (2008), "Russian Perceptions and Policies in a Multipolar East Asia under Yeltsin and Putin", **International Relations of the Asia Pasific**, s. 1-38.

SOLANA, Javier (1999), "NATO's Success In Kosovo", **Foreign Affairs**, Cilt: 78, Sayı: 6, s. 114-120.

YAPICI, Merve İrem (2010), **Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler**, Ankara, USAK Yayınları.

<[http://www.avrasya-haber.net/rusya/putin-guney-akimi-istokrara-](http://www.avrasya-haber.net/rusya/putin-guney-akimi-istokrara-kavustu)

[kavustu](http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid.=2130)>.<<http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid.=2130>>.

<<http://www.enerjiport.com/2011/03/24/gazprom-slovenya-guney-akim-konusunda-anlasma-sagladi/>>.

<<http://www.euractiv.com.tr/enerji/article/putin-slovenyanin-onayi-ile--rus-guney-akim-nabuccoya-karsi-1-0-one-gecirdi-007736>>.

<<http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1314753&Date=25.03.2011&Kategori=ekonomi&b=Burgaz-%20Dededagac%20petrol%20boru%20hatti%20askiya%20alindi>>.

<<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2010/03/04/feature-02>>.

<<http://www.turkrus.com/haber-hatti/19491-rusyayi-rahatlatan-imza-bulgaristan-nihayet-guney-akima-qtamamq-dedi.html>>.

<<http://www.turkrus.com/haber-hatti/20749-qrusya-burgaz-dedeagactan-kesin-cekil-lyor-samsun-ceyhanin-onu-acilacakq.html>>.

<<http://www.turkrus.com/haber-hatti/20903-qstratejik-evlilikq-dendi-qbosanmaq-kapida-moskova-ustune-qtazminatq-istiyor.html>>.

<<http://zaman.bg/belene-nukleer-sant-ralinde-rusya-ile-anlasmaya-varildi/>>.

<<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=957848>>.

RUS DIŞ POLİTİKASI AÇISINDAN NATO'NUN KOSOVA MÜDAHALESİ VE KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIĞI: TEHDİT Mİ YOKSA FIRSAT MI?

Yrd. Doç. Dr. Utku YAPICI¹

ÖZET

1999 NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) Kosova Operasyonu ve Kosova'nın 2008 yılında kazandığı bağımsızlık ilk bakışta Rus dış politikası adına "güç oyununda" önemli iki kayıp olarak değerlendirilebilir. Ancak gerek NATO'nun müdahalesi gerekse Kosova'nın bağımsızlığı Rusya Federasyonu (RF) tarafından sonraki süreçte dış politika yapım sürecinde kullanılan araçlar şekline dönüşmüşlerdir. NATO müdahalesi zamanla RF tarafından yakın çevresinde gerçekleştirdiği müdahalelerde bir emsal olarak değerlendirilmiştir. RF'nin 2008 yılında gerçekleştirdiği Gürcistan Müdahalesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Rus tarafı tıpkı 1999 Kosova Operasyonu'nda olduğu gibi 2008 tarihli Kosova'nın bağımsızlık ilanını da fırsata dönüştürmenin yolunu aramıştır. 1999 yılında Çeçenya'da kontrolün sağlanmasının ve ülke genelinde merkezi yönetimi güçlendirme yönünde alınan önlemlerin ardından ayrılıkçılık tehdidi azalan Rus devlet yönetimi, ülke içinde Kosova'nın bağımsızlığının ayrılıkçı gruplar tarafından bir emsal olarak yorumlanmasından çekinmemeye başlamıştır. Eşzamanlı olarak "yakın çevrede" bu emsalden yararlanarak jeopolitik gücünü perçinlemenin yollarını aramıştır. Bu bağlamda ilk olarak Gürcistan'a bağlı Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımıştır. İlerleyen süreçte Rus devlet yöneticileri tarafından, Rus nüfusun yoğun olarak yaşadığı örneğin Ukrayna'nın doğusunun ve Moldova'nın Transdinyester bölgesinin bağımsızlıklarını tanıma stratejisinin bir rezerv olarak elde tutulduğu gözden kaçmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Kosova, NATO, insani müdahale.

GİRİŞ

17 Şubat 2008 tarihinde Kosova Parlamentosu tarafından ilân edilen Kosova'nın bağımsızlığı, sadece yerel sonuçları olan tek taraflı bir hukuksal işlem olmaktan ziyade bölgesel ve küresel düzeyde önemli sonuçları olan bir sürecin anahtar eylemlerinden biri olarak tanımlanabilmektedir. Bu süreç, Soğuk Savaş sonrası

¹ Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Böl., yapiclutku@hotmail.com.

dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) hegemonya arayışına dayanan yeni küresel sistemin inşasıdır.

12 Mart 1999 tarihinde Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan'ın yeni NATO üyeleri olarak kabul edilmeleri ve hemen ardından 24 Mart 1999'da ABD'nin öncülüğünde NATO tarafından Kosova Operasyonu'nun Birleşmiş Milletler (BM) kararı olmaksızın başlatılması, 23-25 Nisan 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen NATO Washington Zirvesi'nde ilan edilen NATO'nun yeni Stratejik Konsepti'nin² örgütün doğuya genişlemesine hiçbir sınır koymaması³ gibi gelişmeler ABD'nin küresel hegemonyasının inşasındaki küresel ve bölgesel adımlar olarak değerlendirilmektedir.

ABD, küresel hegemonyasını güçlendirme yönünde aktif bir dış politikaya yönelirken, Soğuk Savaş'ın iki kutbundan biri olan Sovyetler Birliği'nin ardılı RF'de önemli iç değişimler yaşanmış, kabaca devlet yönetiminde Atlantikçi düşünce zayıflamış Avrasyacı düşünce güçlenmiştir. Örneğin RF'nin Balkanlardaki etkisini sağlama idealinin Batılı demokrasilerle ortaklık ilişkileri kurma konusunda daha büyük bir ideale feda edildiği bir dönem olarak yorumlanan Andrei Kozirev'in dışişleri bakanlığı dönemi (1991-1996) son bulmuş, "Kosova ayrılıkçılığına" karşı daha sert ve pragmatik bir yaklaşımı Avrasyacılığın çok kutupluluk fikrinin paralelinde savunan Yevgeni Primakov dış politika yapım sürecinde etkinleşmiştir (Averre, 2009: 577). 2000'li yıllardan itibaren Putin'in iktidarıyla birlikte çok kutupluluk söylemi RF dış politikasının şekillenmesinde daha da belirleyici bir hal almaya başlamıştır.

Bu çalışmada, Kosova'nın bağımsızlığı süreci Rus dış politikasına etkisi bağlamında değerlendirilecek, bağımsızlık sürecine RF devlet yönetiminin tepkisi aktarılacak; Kosova'nın bağımsızlık sürecinin ve elde edilen bağımsızlığının Rus Dış Politikası açısından bir tehdit mi yahut bir fırsat mı olarak değerlendirildiği ve gerçekte bir tehdit mi yahut fırsat mı olduğu ikiz sorularına tarihsel verilerle cevap aranmaya çalışılacaktır.

KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIĞINA GİDEN SÜREÇ VE RF'NİN TEPKİSİ

1950'den itibaren "özyönetim politikası" sayesinde kendi eğitim kurumlarına, kültürel merkezlerine ve basın yayın organlarına sahip olma gibi haklar elde eden

² NATO'nun Stratejik Konsept Belgeleri, İttifakın hedefleri ve bunlara ulaşmak için gereken politik ve askeri yolları belirleyen dokümanlardır.

³ Bu konuda bkz. "The Alliance's Strategic Concept", **NATO Resmî İnternet Sitesi**, 24 Nisan 1999, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm>, (05.02.2010).

ve 1974 tarihli Yugoslavya Anayasası ile özerklik statüsüne kavuşan Kosova'nın özerkliği 1987 yılında Slobodan Miloşević'in Sırbistan yönetimini ele geçirmesiyle birlikte zayıflatılmış, 1989'da ise kaldırılmıştı (Karakoç, 2006: 228-229). Kosova Parlamentosu 1990'da yeni anayasa kabul etmiş, 22 Eylül 1991'de ise Kosova Cumhuriyeti'ni ilân etmiş, ancak bu ilân Kosova'nın bağımsızlığını sağlamaya yetmemişti. 24 Mart 1999'da başlatılan ve on bir hafta süren NATO hava operasyonu bağımsızlığa giden sürecin en önemli kilometre taşını oluşturdu (Karakoç, 2005: 229-233).

1999 NATO Operasyonu

1999 NATO Operasyonu, RF için şu iki olasılığı göstermesi bakımından önemliydi: (1) Bu operasyon, uluslararası düzeyde kuvvet kullanmanın BM Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmadan gerçekleşme olasılığını ortaya koyuyordu. (2) Üstelik bu operasyonun doğurduğu NATO'nun yeni stratejik konsepti, olasılığı büyütecek bir niyeti ifade ediyordu. Stratejik Konsept'in ortaya koyduğu esneklik vasıtasıyla örgüt tarafından tanımlanacak her yeni tehdit, yeni askeri eylemlere gerekçe olarak kullanılabilirdi (Averre, 2009: 576). Sonuçta BM sistemi içinde onaylanmayan kuvvet kullanma uygulamaları, BM'nin etkisiz kaldığını gösteren bir emsale dayanarak, NATO gibi rakip görülen oluşumlar tarafından tekrarlanabilirdi. Böylelikle inşa edilen "yeni düzen", RF'nin bölgesel ve küresel çıkarlarının aleyhine işletilebilirdi.

Böyle bir ortamda, müdahale öncesi döneme damgasını vuran RF-NATO yaklaşması sona erdi. Dönemin Başbakanı Primakov, Atlantik üzerindeki uçağını geri döndürerek ABD gezisini son anda iptal etti (Primakov, 2008: 373-376). Primakov Hükümeti NATO nezdindeki tüm temsilcilerini Brüksel'den geri çekti. Moskova'daki NATO Dokümantasyon Merkezi'ni ve NATO Temsilciliği'ni kapattı. Yapılması planlanan ABD-Rusya ortak askeri tatbikatını iptal etti (Lynch, 1999: 68-69). Mayıs 1997'de imzalanan NATO-Rusya Kurucu Senedi'ne dayanarak oluşturulan ve Temmuz 1997'de işlemeye başlayan Dalmi Ortaklık Konseyi'ni Mart 1999'da askıya aldı. (Karakoç, 2006: 239).

RF yetkilileri NATO müdahalesinin BM Şartı'na aykırı olduğu ve bu çerçevede müdahalenin uluslararası hukuka uygun olmadığı tezinden hareket ettiler. Güvenlik Konseyi'nin izni olmaksızın bölgesel anlaşmalar uyarınca ya da bölgesel örgütler tarafından hiçbir zorlama eylemi gerçekleştirilemeyeceğini vurgulayan BM Şartı 53. maddenin de ihlâl edildiği görüşünü savundular. Sadece kuvvet kullanma eyleminin hukukiliği değil, kuvvet kullanma biçiminin hukukliliğini de sorguladılar. Sırp nüfusun

bombalandığı, yurttaşların ayrımsız bir biçimde öldürüldüğü ve uzun vadeli ekonomik sonuçları olan eylemlere girişildiği tezi ile müdahale sırasında gerçekleşenlerin hem savaş sırasında insani değerler temelinde uyulması gereken devletlerarası hukuk kurallarını saptayan 1949 Cenevre Konvansiyonu'na hem de hem de Helsinki Nihal Senedi'ne aykırılığını seslendirdiler. Örneğin RF Dışişleri Bakanı Igor Ivanov, operasyonu "işgale bahane oluşturmak için bir insancıl felaket yaratmayı amaçlayan bir bombalama" olarak tanımladı. Bir taraftan Kosova ayrılıkçılığını terörizm ile ilişkilendirerek Kosova hareketinin uluslararası düzlemde kazandığı meşruiyeti azaltmaya çalıştı, diğer taraftan Kosova'yı ABD'nin politik ve askeri diktatörlüğünü dünyaya dayatmada bir araç olarak tanımlayarak, "yeni dünya düzeninden" muzdarip devlet ve toplumsal grupların desteğini kazanmaya çalıştı. (Averre, 2009: 576-578). Averre'nin ifade ettiği gibi RF'nin 1999 NATO Operasyonu'na yönelik tepkisi şu amaç bağlamında sunulmaktaydı: "Bugün Yugoslavya'nın egemenlik hakkını koruyarak dünyayı ve Avrupa'yı neokolonyalizmin yeni biçiminden; NATO kolonyalizminden korumak..." (Averre, 2009: 579)

Sonuç olarak Arbatova'nın belirttiği gibi, 1999 NATO Operasyonu uluslararası sistem düzeyinde kritik bir eşliğe karşılık geliyordu. RF'nin Batı ile ilişkileri, Avrupa-Atlantik işbirliğinin geleceği ve Avrupa'nın güvenliği gibi konular uluslararası toplumun çatışma sonrası stratejisine ve Kosova Sorunu'ndan Rusya ve Batı'nın nasıl çıkacağına bağlı olarak şekillenecekti (Arbatova, 2001: 64).

Operasyon Sonrası Süreç: NATO-Rusya Arasında "Zorunlu İşbirliği"

RF'ye 1999 Kosova Operasyonu'nun hemen başında hâkim olan "idealist" söylem, Mayıs 1999'da Atlantikçi görüşleri paylaşmayan Primakov'un başbakanlık görevinden alınmasının da etkisiyle orta vadede Batı-Doğu karşıtlığını yeniden üreten ve kolonyalizmle mücadele retoriği üzerine oturan politik sonuçlar doğurmadı. Sistem içerisinde hâlâ etkili olan oligarkların baskıları sonucunda Primakov'un başbakanlıktan alınması ile Kosova politikasında bazı değişimler yaşandı. Batı yanlısı "reformistlerin" ve "oligarkların" yoğun lobicilik faaliyetleri sonrasında Yeltsin, Viktor Çernomırdin'i Kosova'dan sorumlu temsilci olarak atadı. Bu atama, Primakov'un uluslararası hukuk ve BM'yi ileri sürerek NATO'yu engelleme çabalarını sona erdirdi (Yapıcı, 2010: 366). RF NATO ile ilişkisi üzerinden olayların içinde yer alarak daha fazla söz sahibi olma gibi daha az iddialı bir politikaya yöneldi (Karakoç, 2006: 239). Daimi Ortaklık Konseyi Mayıs 2000'de toplantılara yeniden başladı. Bir yıl sonra NATO, Moskova'da bir Enformasyon Bürosu açtı (Bennett, 2003: <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/art1.html>). Esas önemlisi, ABD ve Rus Savunma Bakanları William S. Cohen ve Igor Sergeev

tarafından imzalanan 18 Haziran 1999 tarihli anlaşmayla Rus birliklerinin Kosova'da görev yapan uluslararası barış gücüne katılmaları gerçekleşti (<http://www.cnn.com/WORLD/europe/9906/18/russia.kosovo.04/>)

Diğer taraftan, 1999 Kosova Operasyonu Rus iç politikası açısından da önemli sonuçlar doğurdu. RF'de toplum düzeyinde geleneksel olarak tutunum bulan Batı karşıtı hisler bu operasyona bağlı olarak kuvvetlendi. Bu durum Rusya'nın uluslararası itibarının daha fazla olduğu dönemlere yönelik olarak gelişen bir toplumsal özlemi beraberinde getirdi (Arbatova, 2001: 64; Kagarlitski, 2008: 341). Toplumsal tepkinin yoğunlaşmasıyla eşzamanlı olarak Kosova konusunda RF'de çok da alışık olunmayan bir politik oydaşım oluştu. Bu süreçte Yugoslavya'ya karşı kuvvet kullanımı, Rusya-NATO arasındaki işbirliği fikrini itibarsızlaştırarak Atlantikçi ekolü zayıflattı (Arbatova, 2001: 65-66). Müdahale sonrasında Primakov'un yerine Atlantikçi çizgiden gelen isimlerin dış politika yapım sürecinde ön plana alınması, bir anakronizm örneği oluşturdu. Toplumsal taleplerle örtüşmeyen bir iktidar profili yarattı.

Bu gelişmelerin etkisiyle, Rus yönetimi sürecin kendi inisiyatifinde olduğu mesajını hem Sırp nüfusa, hem iç kamuoyuna hem de dünyaya verebilmek için bir dizi eylemde bulundu. 18 Haziran 1999 tarihli anlaşmanın hemen öncesinde Rus heyetinin başkanı General Leonid Ivaşov, NATO'yu ortak komuta yapısı yerine kendi bölgesini ilan etmekle tehdit etti. Ardından da Bosna Barış Gücü'nde görevli Rus birlikleri henüz barış gücü konusunda anlaşma sağlanmadan Yugoslavya'ya girmeye başladı. (<http://www.radikal.com.tr/1999/06/12/dis/rus.html>) Anlaşmanın ardından da gerilimler sürdü. Temmuz 1999'da Rahoveç'in ardından Prizren ve çevresinde de 2 bin 500 Rus askeri konuşlandırabilmek için NATO ile görüşmelerde bulunulması Arnavut nüfusta öfkeye yol açtı. (<http://www.radikal.com.tr/1999/07/12/dis/04kfo.html>) Ancak sonuç olarak RF, Barış Gücü'ne katılmanın gerekçesi olarak sunduğu kendi bölgesine sahip olamadı. Üstelik askeri müdahalenin sorumlusu olarak gördüğü ABD ve müttefiklerinin bu kez barış güçleri olarak Kosova'da konuşlanmalarına izin vermek durumunda kaldı (Arbatova, 2001: 69-71). Bu durum, ülke kamuoyunda Atlantikçiliği daha da zayıflattı.

ABD'li karar alıcılar ise Atlantikçi ekolün RF'de daha da zayıflamasını engellemek için Moskova ile yapıcı ilişkiler kurma yönünde bir stratejinin faydalı olabileceğini kararlaştırdılar. Hem ABD'nin hem de NATO'nun Balkanlardaki eylemlerinin Rusya ile uzun vadeli ilişkileri nasıl etkileyebileceği konusunda daha dikkatli düşünmek zorunda olduğunu ifade ettiler. RF'nin KFOR'a dahilini son tahlilde bir zorunluluk

olarak sunup bu yolla Batı kamuoyu nezdinde meşrulaştırmaya çalıştılar (Kosovo/Operation Allied Force After-Action Report, 2000: 4).

KOSOVA'NIN BAĞIMSIZLIĞI VE RF'İNİN TEPKİSİ

Kosova'nın bağımsızlığına RF birbiriyle çelişkili gibi gözükken –ancak olmayan- iki tepki vermiştir. İlk olarak bağımsızlığın diğer bağımsızlık arayışındaki bölgeler için bir emsal oluşturabileceği kaygısına odaklanan bir söylemi uluslararası düzleme taşımıştır. İkinci olarak ise bu emsalin varlığını bir süre sonra kabullenmiş, emsali bu kez yakın çevresindeki politik hamlelerini meşrulaştırmak için kullanmıştır.

Kosova'nın Bağımsızlığının Emsal Oluşturup Oluşturmadığı Konusu

1999 NATO Kosova Operasyonu sonrasında görülen Kosova'nın statüsü konusundaki (devletin toprak bütünlüğü/self determinasyon çelişkisi) tartışmalar RF açısından büyük önem taşımaktaydı. Çünkü Kosova Operasyonu sonrasında RF bir taraftan Avrupa'da kendisi için uygun görmediği güvenlik gelişmeleriyle karşı karşıya kalmaktaydı. Diğer taraftan Kosova'nın bağımsızlık ilânının uluslararası kabul görmesi durumunda özellikle Kuzey Kafkaslardaki etnik gerginlikler göz önüne alındığında, RF kendi toprak bütünlüğü aleyhine işleyebilecek bir emsalle yüzleşmek durumunda kalabilirdi. (Averre, 2009: 578). Bu nedenle bazı araştırmacılar, RF'nin Kosova'nın bağımsızlığına Çeçenya Sorunu nedeniyle karşı olduğu fikrini dile getirmektedirler (Jun, 2008: 17).

Bu noktada, henüz 1999 yılında, RF, Kosova'nın olası bağımsızlığının ülke içinde ayrılıkçı hareketler için emsal teşkil edebilme sorunuyla yüzleşmekten kaçınma adına bir strateji geliştirdi. Ayrılıkçı hareketleri sistem dışı bırakma yönünde bir inisiyatif ortaya koydu. Ekim 1999'da gerçekleştirdiği Çeçenya Operasyonu (İkinci Çeçenya Savaşı) ile Çeçenya'da denetimi sağladı. Sonrasında yerel birimler üzerindeki merkezi hâkimiyeti güçlendirmeye yönelik bir dizi adım attı. (Yapıcı, 2007: 79-86, 141-156).

2008 yılında gerçekleşen Kosova'nın bağımsızlık ilânının hemen öncesi ve sonrasında RF'den gelen tepki de hem uluslararası hukuka aykırılığı vurgulayan saptamalara hem de bağımsızlığın dünya çapında bir emsal olarak yorumlanabileceği kaygısına ve bu kaygıya ilişkin tehdiide dayandı. Örneğin RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Ocak 2008'de "Kosova, dünyada ayrılıkçı hareketlerin etkin olduğu iki yüz bölgede emsal olarak değerlendirilebilir" açıklamasında bulundu (Bardos, 2008: 56). Dönemin RF devlet başkanı Vladimir Putin, Kosova'nın bağımsızlığına destek vererek ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin

uluslararası hukuku açıkça ihlâl ettiklerini, BM Şartı ve 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına aykırı eylemde bulduklarını ifade etti. Kosova'nın bağımsızlığını "feci bir emsal" olarak değerlendirildi. Kosova'nın bağımsızlık deklarasyonunun uluslararası ilişkilerin on yıllar boyunca değil, yüzyıllar boyunca oluşan tüm sistemini dağıtacağına ve önceden kestirilemeyen sonuçlara yol açabileceğine işaret etti (Jun, 2008: 16). RF, Kosova'nın bağımsızlığını onaylayan bir kararın BM Güvenlik Konseyi'nden geçmesini engelledi (Bardos, 2008: 54).

RF'nin bu resmi tavrı, ülke içi ayrılıkçılık ile bağlantılı kaygılara dayanmıyordu. Çünkü 2008 yılı itibariyle Çeçenya Sorunu Rus yönetimin istediği doğrultuda çözülmüş, ülkede yerel birimler üzerindeki kontrol arttırılmıştı. Bu tavır, uluslararası arenada Kosova Sorunu üzerinden ayrılıkçılık problemi yaşayan ülkelerin desteğini kazanma ve ABD'nin Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya yerleşmesini durdurabilme kaygılarına dayanmaktaydı. RF, Doğu Avrupa'da "istikran" bozabilecek Doğu Ukrayna ve Transdinyester, Kafkasya'da "istikranı" bozabilecek Güney Osetya ve Abhazy kartlarının elinde olduğunu ve "emsalin" bu bölgelerde de kullanılabileceğini üstü kapalı olarak ifade ediyordu.

ABD yönetiminin Rus yaklaşımına tepkisi, RF'nin ifade ettiği ancak Rus kaygılarının ifadesi olmayan emsal kaygılarını gidermeye yönelik vurgularını arttırmak oldu. Şubat 2008'de gerçekleşen bağımsızlık ilânının ardından ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, Kosova'nın bağımsızlığının diğer çok etnikli devletlerde bağımsızlık ilânlarına emsal teşkil edemeyeceğini "Kosova'nın özel durumu" ve "alışılmadık tarihsel faktörler" kavramlarına yer vererek açıkladı. Yugoslavya'nın parçalanması olgusu, Kosova'da yaşanan "etnik temizlik" ve bağımsızlık öncesi dönemde bölgenin BM yönetimi altında bulunmasını "alışılmadık tarihsel veriler" arasında değerlendirdi.⁴

Kosova Emsalini Kullanan Dış Politika

RF yönetimi, Kosova'nın bağımsızlığı konusundaki gelişmeleri engelleyemedikçe, bu ilânı bir dış politika aracı olarak kullanma stratejisine hız verdi. Eğer Kosova, Batı sponsorluğunda Rus müttefiki Sırbistan'dan bağımsızlık kazandıysa, örneğin Güney Osetya ve Abhazy da Rus sponsorluğunda ABD müttefiki Gürcistan'dan bağımsızlık kazanabilirdi. (Friedman, 2008: http://www.stratfor.com/weekly/russo_georgian_

⁴ Bkz. "Statement by Secretary of State Condoleezza Rice - US Recognizes Kosovo as Independent State", **ABD Tiran Büyükelçiliği Resmi İnternet Sitesi**, 18 Şubat 2008, <http://tirana.usembassy.gov/08pr_0219.html>, (25.02.2010). Kosova'nın tanınmasıyla ilgili ABD tavn konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. "United States Recognizes Kosovo as an Independent State", **The American Journal of International Law**, Temmuz 2008, C. 102, S. 3, s. 638-640.

war_and_balance_power). Rus görüşüne göre iki bağımsızlık ilânı arasında meşruiyet bakımından herhangi bir fark olması söz konusu değildi. Böylelikle, Kosova emsali, ABD'nin Kafkasya üzerindeki etkisini sınırlandırmak amacıyla RF tarafından kullanılabilirliidi. ⁵

Bu bağlamda öncelikle 2008 yılında RF'nin Gürcistan'a yönelik olarak gerçekleştirdiği BM Güvenlik Konseyi kararına dayanmayan askeri müdahale, Kosova örneğine vurgu yapılarak meşrulaştırılmaya çalışıldı. RF'nin BM Daimi Temsilcisi Vitali Çurkin'in ifadesiyle "Evet, kuvvet kullanma kötüydü. Ancak NATO da zamanında Kosova'da kuvvet kullanmamış mıydı?" (http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/F2ADFD90B8D45803C32574B50045D286). 1999 yılında NATO tarafından gerçekleştirilen Kosova Operasyonu'nun "insani müdahale" kavramsallaştırmasıyla meşrulaştırılmaya çalışılmasında olduğu gibi RF tarafından Gürcistan Operasyonu Gürcü "etnik temizlik hareketine" karşı önce "ülke dışındaki yurttaşları insan hakları ihlallerine karşı koruma"; uluslararası düzlemde tepkilerin gelmesinin ardından da "insani müdahale" kavramsallaştırmalarıyla sunuldu⁶ (Cunliffe, 2009: <http://www.spiked-online.com/index.php?/site/article/6388/>).

RF'nin 26 Ağustos 2008 tarihinde bağımsızlıklarının tanınması için kendilerine başvuruda bulunan Abhazya'nın, Güney Osetya ile birlikte bu talebini kabul ettiğini ilan etmesi de Kosova emsaline dayandırıldı (<http://www.nytimes.com/2008/08/27/world/europe/27russia.html>). Hatta Rus resmi yetkilileri tarafından BM

⁵ Sırbistan tarafı da Rus görüşünün paralelinde görüşler ileri sürmüştür. Örneğin Sırbistan Dışişleri Bakanı Vuk Jeremic Ağustos 2008'de gerçekleşen Gürcistan-Rusya Federasyonu çatışmasını Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılmasının etkisiyle gerçekleşmiş bir çatışma olarak yorumlamıştır. "Serb FM Links Georgia War to Kosovo Independence", **Sırbistan Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 21 Ağustos 2008, <http://www.mfa.gov.rs/FDP/wt310808_e.html>, (25.02.2010). 2008 Ağustos'ta gerçekleşen Rusya Federasyonu-Gürcistan çatışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Utku Yapıcı, "Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Temmuz-Eylül 2008, C. 63, S. 3, s. 185-190.

⁶ Rusya Federasyonu, Gürcistan Operasyonu'nu ilk olarak ülke dışında yaşayan yurttaşlarını insan hakları ihlallerine karşı koruma kavramsallaştırmasıyla meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak Rusya Federasyonu'nun özellikle Güney Osetya ve Abhazya bölgelerinde yurttaşlık dağıtma faaliyetleri uluslararası düzlemde tepki çekince bu kez "insani müdahale" kavramsallaştırmasına dayanmaya başlamıştır. İnsan hakları ihlalleri karşısında yabancı bir devletteki halkın korunması yönünde silahlı kuvvet kullanımı anlamına gelen insani müdahale, Rus yurttaşlığının elde edilmesi konusundaki tartışmaları bertaraf etmesi nedeniyle Rus yönetimi tarafından sıklıkla seslendirilmiştir. Bkz. Giorgi Kvelashvili, "Russia's Efforts to Sell Its Military Aggression Against Georgia as 'Humanitarian Intervention'", **Georgian Daily**, 2 Şubat 2010, <http://georgiandaily.com/index.php?option=com_content&task=view&id=16758&Itemid=132>, (25.02.2010). AB'nin Rusya Federasyonu'nun Gürcistan Müdahalesi'ne yönelik tavrı konusunda bkz. Svante E. Cornell, "EU Inquiry Rejects Russia's Justifications for Georgia War", **Central Asia-Caucasus Institute Analyst**, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/5188>>, (25.02.2010).

Güvenlik Konseyi oturumunda Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığının tarihsel ve hukuksal nedenlerle Kosova'dan daha kabul edilebilir olduğu iddia edildi.⁷

RF, Kosova emsalinden yararlanarak güvenlik politikası oluşturma noktasında semboleştirmelere de başvuruyor. 17 Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlık ilanından yaklaşık 200 yıl önce 17 Şubat 1810'da Abhazya'nın Çarlık Rusyası'na katılması gerçekleşmişti. 17 Şubat 2010'da Kosova'da bağımsızlık gününün kutlandığı vakitlerde; "iki yüz yıl kadar unutulmuş birleşme günü" Abhazya Devlet Başkanı Bagapş'ın da katılımıyla Moskova'da kutlanmak, RF-Abhazya ilişkilerinin derinleştirilmesi konusunda önemli kararlar alınmaktaydı.⁸

Sonuç

İlk bakışta 1999 NATO Kosova Operasyonu ve ardından Kosova'nın 2008 yılında kazandığı bağımsızlık Rus dış politikası adına "güç oyununda" önemli bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu bağımsızlık, her şeyden evvel RF'nin Balkan coğrafyasında, ABD ve/veya AB etkisi karşısında bir mevzi daha kaybetmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu müdahale, zamanla RF tarafından yakın çevresinde gerçekleştirdiği müdahalelerde bir emsal olarak değerlendirilmiş ve Rus dış politikası tarafından araçlaştırılmıştır. RF'nin 2008 yılında gerçekleştirdiği Gürcistan Müdahalesi bu çerçevede değerlendirilebilir.

Benzer bir biçimde Kosova'nın bağımsızlık ilanı, Balkanlar üzerindeki güç mücadelesinde süregelen trendi perçinlemiş, bu boyutuyla jeopolitik düzlemde RF'nin kaybı anlamına gelmiştir. Ancak, Rus tarafı tıpkı 1999 Kosova Operasyonu'nda olduğu gibi 2008 tarihli Kosova'nın bağımsızlık ilanını da fırsata dönüştürmenin yolunu aramıştır. 1999 yılında Çeçenya'da kontrolün bir savaş sonucunda sağlanmasının ve ülke genelinde merkezi yönetimi güçlendirme yönünde alınan önlemlerin ardından ayrılıkçılık tehdidi azalan Rus devlet yönetimi, ülke içinde Kosova'nın bağımsızlığının ayrılıkçı gruplar tarafından bir emsal olarak yorumlanmasından çekinmemeye başlamıştır. Eşzamanlı olarak "yakın çevrede" bu emsalden yararlanarak jeopolitik gücünü perçinlemenin yollarını aramıştır. Bu bağlamda ilk olarak Gürcistan'a bağlı Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını

⁷ Ayrıntılar için bkz. "Стенограмма комментариев Постоянного представителя Российской Федерации при ООН В.И.Чуркина в ходе заседания Совета Безопасности по ситуации в Грузии по завершении выступлений членов Совета, Нью-Йорк, 28 августа 2008 года", **Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 30 Ağustos 2008, <http://www.mid.ru/bnp_4.nsf/sps/F2A DFD90B8D45803C32574B50045 D286>, (25.02.2010).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Day of Non-Identical Twins: Kosovo, Abkhazia", **RIA Novosti**, 18 Şubat 2010, <<http://en.rian.ru/analysis/20100218/157931893.html>>, (16.03.2010).

tanımıştır. İlerleyen süreçte Rus devlet yöneticileri tarafından, Rus nüfusun yoğun olarak yaşadığı örneğın Ukrayna'nın doğusunun ve Moldova'nın Transdinyester bölgesinin bağımsızlıklarını tanıma stratejisinin bir rezerv olarak elde tutulduğu gözden kaçmamalıdır.

KAYNAKÇA

"Agreement Reached on Russian Role in Kosovo Force", **CNN.com**, 18.06.1999, <<http://www.cnn.com/WORLD/europe/9906/18/russia.kosovo.04/>>, (16.03.2010).

ARBATOVA, Nadia Aleksandrova (2001), "European Security after the Kosovo Crisis: The Role of Russia", **Southeast European and Black Sea Studies**, Cilt: 1, S. 2, s. 64-78.

AVERRE, Derek (2009), "From Pristina to Tskhinvali: the Legacy of Operation Allied Force in Russia's Relations with the West", **International Affairs**, Cilt: 85, S. 3, s. 575-591.

BARDOS, Gordon N. (2008), "The Regional and International Implications of Kosovo Independence", **Mediterranean Quarterly**, Cilt: 19, S. 4, s. 54-67.

BENNETT, Christopher (2003), "Etkili Ortaklıklar", **NATO Dergisi**, S. 3, <<http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/turkish/art1.html>>, (15.02.2010).

CORNELL, Svante E., "EU Inquiry Rejects Russia's Justifications for Georgia War", **Central Asia-Caucasus Institute Analyst**, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/5188>>, (25.02.2010).

CUNLIFFE, Phillp, "The Legacy of Kosovo? International Paternalism", **Spiked Online**, 24.03.2009, <<http://www.spiked-online.com/index.php?site/article/6388/>>, (04.02.2010).

"Day of Non-Identical Twins: Kosovo, Abkhazia", **RIA Novosti**, 18.02.2010, <<http://en.rian.ru/analysis/20100218/157931893.html>>, (16.03.2010).

FRIEDMAN, George, "The Russo Georgian War and the Balance of Power", 12.08.2008, **Stratfor**, <http://www.stratfor.com/weekly/russo_georgian_war_and_balance_power>, (16.03.2010).

JUN, Li (2008), "A New Cold War?", **Beijing Review**, 06.03.2008, s. 16-17.

KAGARLITSKI, Boris (2008), **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon**, çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, İthaki Yayınları.

KARAKOÇ, Jülide (2006), "ABD'nin Soğuk Savaş Sonrası Hegemonya Çabaları Etkisinde NATO'nun Kosova Müdahalesi", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, S. 1, s. 227-242.

"KFOR'la İşbirliğine Ret", **Radikal**, 12.07.1999, <<http://www.radikal.com.tr/1999/07/12/dis/04kfo.html>>, (04.02.2010).

Kosovo/Operation Allied Force After-Action Report (2000), <http://books.google.com.tr/books?id=22pQ2jPcRzsC&printsec=frontcover&dq=Kosovo/Operation+Allied+Force+After-Action+Report&source=bl&ots=-Ilmi_PxO1&sig=yD4qIJtGdpAJjrTtaRofX160WT0&hl=tr&ei=A5mgS-W3HYeGmwO4w6XpDA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=6&ved=0CCEQ6AEwBQ#v=onepage&q=&f=false>, (16.03.2010).

KVELASHVİLİ, Giorgi, "Russia's Efforts to Sell Its Military Aggression Against Georgia as 'Humanitarian Intervention'", **Georgian Daily**, 02.02.2010, <http://georgiandaily.com/index.php?option=com_content&task=view&id=16758&Itemid=132>, (25.02.2010).

LEVY, Clifford J., "Russia Backs Independence of Georgian Enclaves", **The New York Times**, 26.08.2008, <http://www.nytimes.com/2008/08/27/world/europe/27russia.html?_r=1>, (06.02.2010).

LYNCH, Dov, "Walking the Tigtrope': The Kosovo Conflict and Russia in European Security", **European Security**, 1998-August 1999, Cilt: 8, S. 4, s. 57-83.

"Стенограмма комментариев Постоянного представителя Российской Федерации при ООН В.И.Чуркина в ходе заседания Совета Безопасности по ситуации в Грузии по завершении выступлений членов Совета, Нью-Йорк, 28 августа 2008 года", **Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, 30.08.2008, <http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/F2ADFD90B8D45803C32574B50045D286>, (25.02.2010).

PRIMAKOV, Yevgeniy (2008), **Politikanın Mayıs Tarlası**, İstanbul, Selis Kitaplar.

"Rusya Başına Buyruk", **Radikal**, 12.06.1999, <<http://www.radikal.com.tr/1999/06/12/dis/rus.html>>, (08.02.2010).

"Serb FM Links Georgia War to Kosovo Independence", **Sırbistan DıŐıŐleri Bakanlığı Resmİ İnternet Sitesi**, 21.08.2008, <http://www.mfa.gov.rs/FDP/wt310808_e.html>, (25.02.2010).

"Statement by Secretary of State Condoleezza Rice – US Recognizes Kosovo as Independent State", **ABD Tiran B y kel illiği Resmİ İnternet Sitesi**, 18.02.2008, <http://tirana.usembassy.gov/08pr_0219.html>, (25.02.2010).

"The Alliance's Strategic Concept", **NATO Resmİ İnternet Sitesi**, 24.04.1999, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm>, (05.02.2010).

"United States Recognizes Kosovo as an Independent State", **The American Journal of International Law**, Temmuz 2008, C. 102, S. 3, s. 638-640.

YAPICI, Merve İrem (2010), **Rus Dış Politikasını Oluşturan İ  Etkenler**, Ankara, USAK Yayınları.

YAPICI, Utku (2008), "Gürcistan Savaşı:  ncesi ve Sonrası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 63, S. 3, s. 185-190.

YAPICI, Utku (2007), **Yeni Soğuk Savaş – Putin, Rusya ve Avrasya**, İstanbul, Başlık Yayın Grubu.

SALON 1: ESTERGN

ÜÇÜNCÜ OTURUM/ TRECE ZASJEDANJE

OTURUM BAŞKANI: DOÇ.DR. BİROL KOVANCILAR

Sosyal Bilgiler Öğretiminde Drama Yönteminin Etkilliliği

Arş. Gör. Fethullah Malbeleşi, Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Sağlam

**Matematik Öğretiminde Şifreleme Etkinliklerinin Kullanılması: "Yer Değişirme"
Şifrelemesi Örneği**

Şaban Can Şenay, Doç.Dr.Ahmet Şükrü Özdemir

**Milli Eğitimden Evrensel Öğretime: Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Milli Eğitim
Kavramına Yüklene Anlamlar**

Yrd. Doç.Dr. Ahmet Eskicumalı Yrd. Doç.Dr. Ömer Faruk Tutkun

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Hamedoğlu

Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Etik

Yard. Doç. Dr. Fatma Ünal

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE DRAMA YÖNTEMİNİN ETKİLİLİĞİ

Arş. Gör. Fethullah MALBELEĞİ¹
Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim SAĞLAM²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Sosyal Bilgiler öğretiminde yöntem olarak kullanılan dramanın bu derse katkısının ortaya konmasıdır. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak, Sosyal Bilgiler dersinde drama yönteminin etkinliğinin tartışılması amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre drama yönteminin Sosyal Bilgiler öğretiminde öğrencilerin akademik başarısına, öğrenilen bilgilerinin kalıcılığına ve Sosyal Bilgiler dersine yönelik tutumlarına olumlu katkı sağladığı; bunun yanında öğrencilerin yaratıcılıklarına, demokratik tutumlarına, benlik kavramlarına olumlu yönde katkıda bulunduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, drama yöntemi, etkililik.

GİRİŞ

Sosyal Bilgiler dersi içeriği itibariyle öğrenciyi hayata hazırlayan, onun toplumsallaşması adına çok önemli role sahip bir derstir (Barth ve Demirtaş, 1997). Bu dersin içeriğinin öğrenci tarafından kazanılması ileriki yaşamında karşılaşacağı problemlerle başa çıkabilmesi adına çok önemlidir. Bu derste amaç sadece bilginin aktarılması ve böylece bilgi donanımı kazandırma olmamalıdır. Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersinin işlenişinde öğrencileri toplumsal ve fiziksel yaşama adapte edebilecek, öğrenme sürecine aktif olarak katabilecek yöntemlerin kullanılması önem arz etmektedir. Bu yöntemlerden birisi de drama yöntemidir. Drama, çocuk eğitimi için günümüzde daha fazla kullanılmaya başlayan, özellikle okul öncesi eğitimde kullanılan bir yöntemdir. Drama, tek başına açıklayıcı bir terim değildir. "Psikodrama", "yaratıcı drama", "tiyatro" ve "eğitici drama" gibi terimlerle de ifade edilmektedir (Önder, 2007: 32). Bu drama türlerinden eğitim öğretim sürecinde kullanılan yaratıcı drama ve eğitici dramadır. Eğitici drama, önceden belirlenmiş açık ve net eğitim amaçları olan, tüm çocukların kendi öğretmenleri ile birlikte, daha çok büyük motor hareketlerle yaptıkları, ifade etmeye, rol oynamaya, canlandırmaya ve tartışmaya dayalı grup etkinliğidir (Önder, 2007: 36). Eğitici dramanın bu özellikleri

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, İlköğretim Bölümü, Artvin fmalbelegi@artvin.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, İlköğretim Bölümü, Sakarya hsaglam@sakarya.edu.tr

göz önünde bulundurulduğunda, öğrenciyi merkeze alan ve onun birçok beceriyi birlikte kullanmasına, dolayısıyla birçok beceriyi öğrenmesine imkân sağlayabilecek bir yöntemdir.

DRAMA YÖNTEMİ

Drama yöntemi, tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Eğitici drama, diğer drama çeşitlerini de içerisinde barındıran çocukların konuya eğitim amaçlı olarak katılmalarıdır. Eğitici dramada amaç yalnızca oyun yaratmak, ya da psikolojik yaşantılar sonrasında bilinçlenmek değildir. Amaç, anlamak, farkına varmak ve öğrenmektir. Oyun ve terapi amaçlı psikodrama, eğitici drama için birer araçtır (Önder, 2007: 33). Drama yöntemi, çeşitli öğretim ve öğrenim amaçları için, kendiliğinden meydana gelen, hazırlıksız, yaşam tecrübelerinin aslına benzer, canlı sunuları gerçekleştirme yöntemidir. Bir başka deyişle bir takım durum ve olayların hareket, konuşma, taklit gibi öğelerden yararlanarak hayali bir ortam içerisinde canlandırılmasıdır (Hesapçioğlu, 1997). Eğitimde drama, herhangi bir konuyu, doğaçlama, rol oynama gibi tekniklerden yararlanarak, bir kümeyle ve küme üyelerinin birikimlerinden, yaşantılarından yola çıkarak canlandırmalar yapmaktır. Bu canlandırma süreçlerinde oyunun genel özelliklerinden yararlanılır ve bir lider, drama öğretmeni eşliğinde ve yapılacak çalışmaların amacına, kümenin yapısına göre önceden belirlenmiş ortamda eğitimde drama süreci gerçekleştirilir (Adıgüzel, 2009: 21). Eğitimde dramada, drama unsurlarının, belirlenmiş amaçlarla eğitim durumlarına aktarılması olarak gerçekleştirilir.

Dramanın temel unsurlarından birisi taklittir. Taklit edemeyen bir çocuk drama etkinliğine katılamaz. Taklit etme davranışıyla ilişkili olarak dikkat ve bellek yetenekleriyle, zihinsel olarak simgeleştirme yeteneği dramanın uygulanabilmesi için gereklidir (Önder, 2007: 37). Bu özelliğiyle drama öğrenciyi belli yeterliliklere sahip olmak adına zorlamaktadır. Bu durum öğrenciyi hem süreç içerisine dahil etmektedir, hem de zihinsel becerilerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Geleneksel yöntemler öğrenciden çok fazla düşünmesini beklememektedir. Onun iyi bir dinleyici olarak aktarılanı alması beklenmektedir. Drama yönteminde ise öğrenci öğrenme sürecine aktif olarak dahil edilerek, zihinsel becerilerini kullanması sağlanmaktadır. Drama yönteminde bahsedilen zihinsel becerilerin yanında sosyal beceriler de öğrencilerden beklenmektedir. Öğrencilerin drama sürecinde işbirliği yapabilmesi ve iletişim kurabilmesi gerekmektedir.

DRAMANIN ÖĞELERİ VE AŞAMALARI

Dramada süreci tasarlayan, biçimlendiren, yöneten *drama lideridir (öğretmen)*. Lider drama sürecinin en önemli ögesi olmakla birlikte drama sürecinin son noktasını lider değil *grup üyeleri (öğrenciler)* belirler. Lider yönlendirme işlevini yerine getirir. Bunun yanında dramanın yapıldığı *mekân* da önemli unsurlardandır. Liderin dramadaki rolü gereği drama konusunda yeterli olması gerekmektedir. Drama tekniklerini bilen, iletişime açık, gerektiğinde tiyatro tekniklerinden yararlanabilen, yaratıcı ve yeterli oyun dağarcığına sahip, grubun lideri olmasının yanında yeri geldiğinde üyesi olabilen, katılımcı, güven veren, doğal, çözümleyici kişidir (Adıgüzel, 2009: 23).

Dramada amaç tiyatro yapmak değildir. Bu nedenle sürece odaklanmak gerekir. Grup üyelerinin drama etkinliklerine katılmasında sürekliliğinin sağlanması için çok fazla beklentiye girmeden, sürekli motive etmek gerekir. Çünkü katılımcılar dramanın önemli bir ögesidir. Aynı zamanda amaç eğitimsel hedeflere ulaşmaktır. Dramanın unsurlarından birisi de *konudur*. Konu belli eğitimsel amaçlar çerçevesinde oluşturulur. Bir ders konusu, yarım bırakılmış bir öykü, gazete haberi dramanın konusunu oluşturabilir. Dramanın bir diğer unsuru *tekniklerdir*. Dramada en fazla rol oynama ve doğaçlama teknikleri kullanılır. Bunun yanında rol değiştirme, pantomim, zihinde canlandırma, öykü canlandırma gibi teknikler vardır (Sever Yalçınkaya & Mazman, 2009).

Drama genel olarak üç aşamadan oluşur. Bu drama liderinin yapacağı çalışmaya göre şekillenebilir. Bu aşamalar şu şekildedir;

Hazırlık-Isınma: Bu aşamada daha çok içe dönük çalışmalar yapılır. Güven kazanma, uyum sağlama gibi grup iletişimini sağlayacak çalışmalar yapılır. Genelde çocuk oyunları ve türetilmiş oyunlar oynanır. Temel özelliği eğlendirici olmasıdır.

Canlandırma: Bu aşamada konu çerçevesinde, drama teknikleriyle (rol oynama, doğaçlama, vb.) uygulama gerçekleştirilir. Drama çalışmalarındaki tüm yaşantılar, paylaşımlar, değerlendirmeler bu aşamadaki uygulamalar üzerinden yapılır.

Değerlendirme-Tartışma-Paylaşım: Drama çalışmalarında elde edilen sonuçlar bu aşamada değerlendirilir. Duyguların, düşüncelerin paylaşımı bu aşamada yapılır. Öğrenilenlerin kazanıma dönüşüp dönüşmediği ve bu durumun gelecek yaşama etkisinin olup olmayacağı, tüm drama yaşantı ve süreçlerinin nasıl algılandığına yönelik duygu ve düşüncelerin paylaşıldığı bölümdür (Adıgüzel, 2009: 29).

YÖNTEM

Bu çalışmada, araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırmanın kapsamına giren literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Tarihsel yöntem araştırmacının ilgili kaynaklar ve yayınlar üzerinde yaptığı incelemelerde kullandığı yöntemdir (Şen, 2005). Bu yöntem doküman inceleme yöntemi kapsamına da girer. Doküman inceleme, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187). Literatür taraması, veri toplama ve toplanan verinin öneminin tartışılması, toplanan verilerin problemle ilişkisinin kurulması ve bilginin sınıflandırılması aşamalarından oluşan bir süreçtir (Şen, 2005).

Araştırma neticesinde elde edilen veriler sayısallaştırılarak analiz yapılacağı gibi, sayısallaştırmadan da düzyazı şeklinde rapor edebilir (Şimşek ve Yıldırım, 2008: 200). Bu çalışmada Sosyal Bilgilerde drama yöntemi uygulanarak yapılan araştırmaların sonuçlarına ulaşılmaya çalışılmış ve ulaşılan çalışmaların bulguları ve sonuçları incelenerek Sosyal Bilgiler dersinde drama yönteminin etkililiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar da düz yazı şeklinde sonuç kısmında rapor edilmiştir.

YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Aylıkçı (2001) yaptığı çalışmada Sosyal Bilgiler öğretiminde drama tekniğini kullanmanın kalıcılığın artırılmasına etkisini ortaya koymayı amaçlamıştır. Deneme modeline uygunluk gösteren araştırma 1999-2000 öğretim yılı İstanbul ili Kadıköy İlçesi Bostancı 23 Nisan, Zehra Hanım ve Müfredat Laboratuvar İlköğretim Okulu 4. sınıflarından seçilen 56 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Ön test ve son test sonuçları karşılaştırıldığında, drama tekniği kullanılarak ders işlenen grupta ve düz anlatım yöntemi kullanılarak ders işlenen grupta belli bir öğrenme meydana gelmiştir. Ancak drama tekniği kullanılarak ders işlenen grupta öğrenmenin ve öğrenilenlerin kalıcılığının daha fazla olduğu görülmüştür.

Atar (2003) yaptığı çalışmada eğitici dramının, sosyal bilgiler dersi coğrafya konularının öğretiminde hatırdı tutma ve başarı düzeyleri üzerindeki etkisi araştırmıştır. Yapılan çalışma 2001-2002 eğitim-öğretim yılında İstanbul ili, Ümraniye ilçesi Çağrıbey İlköğretim Okulu 6/A ve 6/C sınıftaki 78 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Araştırma için ilköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler dersi coğrafya ve dünyamız ünitesi seçilmiştir. Araştırma sonucunda drama tekniği kullanılarak

ders işlenen grupta öğrenmenin ve öğrenilenlerin akılda kalıcılığının daha fazla olduğu görülmüştür.

Özer'in (2004) yaptığı çalışmada yaratıcı drama yönteminin İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılmasının öğrencilerin akademik başarılarına ve demokratik tutumlarına etkisi araştırılmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen bulgulara göre yaratıcı drama yönteminin demokratik tutumların uzlaşma boyutunda anlamlı etki gösterirken, empatik duyarlılık boyutunda ve akademik başarılarında anlamlı bir etki oluşturmamıştır (Akt: Aykaç, 2008).

Taşkıran'ın (2005) yaptığı çalışmada drama yönteminin Sosyal Bilgiler dersinin öğrenilmesinde ve öğrencilerin benlik kavramının gelişmesindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre drama yönteminin öğrencilerin ders başarılarına ve benlik kavramlarının gelişmesine olumlu yönde katkı sağladığı anlaşılmıştır (Akt: Aykaç, 2008).

Zayimoğlu'nun (2006) yaptığı çalışmada 6. Sınıf Sosyal bilgiler dersinde yer alan "Coğrafya ve Dünyamız" ünitesinin yaratıcı drama yöntemiyle işlenmesinin öğrencilerin derse dönük başarıları ve tutumlarına etkisi incelenmiştir. Araştırma Van ilinde eğitim gören 50 altıncı sınıf öğrencisiyle yapılmıştır. Deneysel yöntemin kullanıldığı araştırma sonucunda öğrencilerin tutum puanlarının ve başarı puanlarının deney grubu lehine yüksek olduğu görülmüştür.

Aykaç'ın (2008) yaptığı çalışmada ilköğretim 4.sınıf Sosyal Bilgiler Dersi, "Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler" öğrenme alanına bağlı "Hep Birlikte" temasının yaratıcı drama yöntemiyle işlenmesinin, öğrencinin başarısını ne ölçüde etkilediğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Uygulamadan elde edilen sonuçlara göre drama yöntemi ile derse işlenen grubunun başarısının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca bu çalışmada nitel veriler de değerlendirilmeye alınmış, öğrencilerden alınan değerlendirme formları incelenmiştir. Öğrencilerin verdikleri cevapların içerik analizi sonuçlarına göre, diğer yöntemlere göre daha iyi öğrendikleri, konuyu daha iyi anladıkları, Sosyal Bilgiler dersini daha çok sevdikleri ve öğrenme sürecinde mutlu oldukları anlaşılmıştır.

Günaydın'ın (2008) yaptığı çalışmada 6. Sınıf Sosyal Bilgiler dersinde yer alan "Demokrasi Serüveni" konusunda yaratıcı drama yönteminin kullanılmasının öğrencilerin dersteki erişilerine ve Sosyal Bilgilere yönelik tutumlarına etkisi araştırılmıştır. Uygulama sonucunda öğrencilerin derse karşı tutumları ve erişileri drama yöntemiyle ders gören öğrencilerinin lehine artış göstermiştir.

Altıkulaç'ın (2008) yaptığı araştırmada 8. sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi "Kurtuluş Savaşı" ünitesinde yaratıcı drama yönteminin kullanılmasının öğrencilerin öğrenme düzeyine ve derse yönelik tutumlarına etkisi araştırılmıştır. Ön test son test kontrol gruplu deneysel desenin kullanıldığı araştırmada Ankara ili Elmadağ ilçesinin iki farklı okulundan toplam 96 öğrenciyle çalışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre drama yöntemi öğrencilerin öğrenme düzeyine ve derse karşı tutumlarına olumlu yönde katkı sağlamıştır.

Debre'nin (2008) yaptığı araştırmada 6. sınıf Sosyal Bilgiler dersinde coğrafya konularının anlatımında dramatizasyonun kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına ve kalıcılığına etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma İstanbul ili Fatih ilçesinde eğitim gören 38 öğrenciyle yapılmıştır. Deneysel yöntemin kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgulara göre dramatizasyonun öğrencilerin akademik başarılarına ve bilgilerin kalıcılığına olumlu yönde katkıda bulunduğu anlaşılmıştır.

Esen'in (2008) yaptığı araştırmada 9. sınıf Coğrafya dersi Fiziki Coğrafya konularının drama yöntemiyle işlenmesinin öğrencilerin akademik başarılarına ve bilgilerinin kalıcılığına etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu araştırma Ankara ili, Altındağ ilçesinde eğitim gören 54 dokuzuncu sınıf öğrencisiyle gerçekleştirilmiştir. Deneysel desenin kullanıldığı araştırmada uygulama sonucu elde edilen bulgular sonucunda drama yönteminin öğrencilerin akademik başarılarına ve bilgilerinin kalıcılığına olumlu katkı sağladığı anlaşılmıştır.

Göncüoğlu'nun (2010) yaptığı araştırmada 6. Sınıf Sosyal bilgiler dersi demokrasi konularının işbirlikli öğrenme ve drama yöntemiyle işlenmesinin öğrencilerin başarısına etkisi araştırılmıştır. Araştırma Niğde ilinde öğrenim gören 46 altıncı sınıf öğrencisiyle yapılmıştır. Deneysel desenin uygulandığı çalışmada işbirlikli öğrenme ve drama yöntemi uygulanan deney grubu uygulama sonucu elde edilen bulgulara göre daha başarılı bulunmuştur.

SONUÇ

Sosyal Bilgiler dersinde drama yönteminin kullanılmasıyla ilgili yapılan araştırmalar sonucunda ulaşılan tezler ve makaleler incelendiğinde, yapılan araştırmaların deneysel yöntem kullanılarak yapıldığı anlaşılmıştır. Deneysel yöntem, bilimsel yöntemler içerisinde en kesin sonuçların elde edildiği araştırmadır. Çünkü araştırmacı karşılaştırılabilir işlemler uygular ve daha sonra onların etkilerini inceler, bu tür araştırmaların araştırmanın sonuçlarının araştırmacıyı en kesin yorumlara

götürmesi beklenir (Büyüköztürk ve Diğ., 2010: 13). Yapılan çalışmalar ön test son test kontrol gruplu deneysel desenle yapılmıştır. Bu araştırma deseninde iki grubun uygulama öncesi denk olması ve farklı bir deneysel işlemde geçtikten sonra uygulama sonrasında tekrar karşılaştırma yapılarak yargıya varılması amaçlanmıştır.

Yapılan araştırmaların sonuçlarına göre drama yöntemi öğrencilerin akademik başarılarına olumlu yönde katkıda bulunmaktadır. Araştırmaların tamamına yakınında bu bulguya ulaşılmıştır. Yalnızca Özer'in (2004) yaptığı araştırmada drama yönteminin öğrencilerin demokratik tutumların uzlaşma boyutunda anlamlı etki gösterirken, empatik duyarlılık boyutunda ve akademik başarılarında anlamlı bir etki göstermediği anlaşılmıştır. Drama yöntemi, genel itibarıyla grupla yapılan, öğrencilerin öğrenme sürecine katılım sağladığı bir yöntemdir. Bir etkinliğe birlikte katılım, katılanların genel dürtü düzeylerini yükseltebilmektedir. Özellikle çocuk tarafından oyun olarak algılanan drama etkinlikleri, diğer birçok etkinliğe göre çocuğun ilgisini uyandırabilir ve bu nedenle tüm gelişim alanlarında daha iyi performans göstermesine neden olabilir (Önder, 2007: 105)

Bilgilerin kalıcılığıyla ilgili yapılan araştırmaların bulguları incelendiğinde, drama yönteminin bilgilerin kalıcılığına olumlu katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Keyser'e (1975) göre gerçek nesnelerin ya da gerçek nesnelerin yerine konulan simgesel nesnelerin de yardımıyla çeşitli konulardaki birçok kavram (büyüklük, ağırlık, vb.) ve bu kavramlara ait tanımlayıcı, açıklayıcı bilgiler, drama ile daha çabuk ve kalıcı olarak öğrenilebilir (Akt: Önder, 2007). Araştırma sonuçları da bu tespitle örtüşmektedir.

Drama yönteminin, öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersine yönelik tutumlarına etkisinin incelendiği araştırmalarda ortaya çıkan sonuç yine olumludur. Öğrencilerin drama yöntemiyle Sosyal Bilgiler dersini işleme, onların bu derse karşı olumlu tutumlar geliştirmesini sağlamıştır. Buna ek olarak Aykaç'ın (2008) yaptığı araştırmada nicel yöntemlerin yanında nitel yöntem olarak, işlenen ders sonrası öğrencilerden alınan değerlendirme formları içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İnceleme sonucunda öğrencilerin derse yönelik olumlu düşüncelerini belirten "Mutlu, merak, heyecan, sevinç, eğlence" kelimelerini ifade ettikleri gözlenmiştir. Bu bulgular da drama yönteminin, öğrencilerin derse yönelik tutumlarına olumlu yönde katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Yapılan araştırmaların incelenmesi sonucunda elde edilen sonuçlara göre drama yöntemi, öğrencilerin demokratik tutumlarının, benlik kavramının ve yaratıcılıklarının gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bu özelliklerin gelişebilmesi için

öğrencinin kendini toplum içerisinde bulunan bir birey olarak görebilmesi gerekmektedir. Birey bu özelliğini diğer insanlarla iletişim kurarak sağlayabilir. Bunun için de öğrenme sürecine etkin bir şekilde katılması zorunludur. Öğrencinin sürece etkin olarak katılabilmesi için duygularını, düşlem gücünü, imgeleme yetisini, imgesel düşünceyi, hatta düşlerini devreye sokabilmesi gerekir. Drama yöntemi bu imkânı sağlamaktadır (Adıgüzel, 2009: 25). Schunk'a (1991) göre drama yöntemi sayesinde, örneğin ortamda var olmayan nesnelerin zihinde canlandırılması gibi çalışmalar öğrencinin yaratıcılığını geliştirebilir (Önder, 2007). Ayrıca drama yöntemi sayesinde öğrenci grup içerisinde yaşantılar gerçekleştirerek, başkalarıyla uyumlu, sınırlarını bilen bir özellik kazanabilir (Önder, 2007: 99)

Sonuç olarak drama yöntemi Sosyal Bilgiler dersinin içeriğinin kazandırılmasına ve amaçlarına ulaşmasına olumlu katkı sağlayabilecek bir yöntemdir. Bu nedenle sosyal bilgiler konularının özelliğine göre drama yöntemine yer vermek sosyal bilgiler dersinin etkililiğini artıracığından önemli görülmektedir. Farklı zaman ve mekânlarda yapılan araştırmalar buna işaret etmekte, bu yargıyı desteklemektedir.

KAYNAKÇA

ADIGÜZEL, H. Ö. (2009). "Dramada Amaç ve Özellikler", **İlköğretimde Drama**, Ed: Ali Öztürk, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ALTIKULAÇ, A. (2008). "8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Bir Öğretim Tekniği Olarak Drama", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.

ATAR, G. (2003). "Eğitici Dramanın Sosyal Bilgiler Dersi Coğrafya Konularının Öğretiminde Kullanmanın Öğrenmenin Kalıcılığı Üzerindeki Etkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, İstanbul.

AYKAÇ, M. (2008). "Sosyal Bilgiler Dersinde Yaratıcı Dramanın Yöntem Olarak Kullanılmasının Öğrenci Başarısına Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.

AYLIKÇI, E. Ş. (2001). "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Drama Yönteminin Kalıcılığın Artırılmasında Kullanılması", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, İstanbul.

BARTH, J. L., DEMİRTAŞ, A. (1997). **İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi**,: YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitim Geliştirme Projesi, Ankara.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. ve Diğ. (2010). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Pegem Akademi, Ankara.

DEBRE, İ. (2008). "İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Coğrafya Konularının Öğretiminde Ders Anlatım Stratejisi Olarak Dramatizasyonun Kullanılmasının Öğrencinin Başarı Düzeyine Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.

ESEN, M. (2008). "9. Sınıf Coğrafya Dersi Konularının Öğretiminde Drama Klasik Yöntemlerin Karşılaştırılması", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.

GÖNCÜOĞLU, Ö. G. (2010). "6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Demokrasinin Serüveni Ünitesinin Öğretiminde Drama ve İşbirlikli Öğretim Yöntemlerinin Öğrenci Tutum ve Başarısına Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Niğde.

GÜNAYDIN, G. (2008). "İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminde Drama Yönteminin Erişi Ve Tutum Üzerindeki Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, İzmir.

HESAPÇIOĞLU, M. (1997). **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, Beta Yayınları, İstanbul

ÖNDER, A. (2007). **Yaşayarak Öğrenme İçin Eğitici Drama**. Epsilon Yayınları, İstanbul.

SEVER, R., YALÇINKAYA, E., MAZMAN, F. (2009). "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Etkili Bir Öğretim Yöntemi: Dramatizasyon", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13 (1), ss. 155-166

ŞEN, Ü. S. (2005). "Sanat Eğitiminde Bilimsel Araştırma Yöntemlerinin Kullanılması", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 5 (1): ss. 345-360.

TAŞKIRAN, S. (2005). "Drama Yöntemi İle İlköğretim Dördüncü Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinin İşlenişinin Öğrenme Ve Öğrencilerin Benlik Kavramına Etkisi Yönünden Değerlendirilmesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya.

YILDIRIM, A., ŞİMŞEK, H. (2008). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayınları, Ankara.

ZAYİMOĞLU, F. (2006). "İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi "Coğrafya Ve Dünyamız" Ünitesinde Yaratıcı Drama Yöntemi Kullanımının Öğrenci Başarısı Ve Tutumlarına Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.

MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE ŞİFRELEME ETKİNLİKLERİNİN KULLANILMASI: "YER DEĞİŞTİRME" ŞİFRELEMESİ ÖRNEĞİ

Ş.Can Şenay¹

Doç. Dr. Ahmet Ş.Özdemir²

ÖZET

Şifreleme en basit anlamda bir bilginin istenmeyen kişiler tarafından öğrenilmesini engellemek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Dünyanın birçok ülkesinde *şifreleme ve kodlama*, ilköğretimden başlayarak tüm öğretim kademelerinde özel bir ders veya matematik dersi içerisinde bir öğrenme alanı olarak verilmektedir. Fakat ülkemizde özellikle ilköğretim düzeyinde böyle bir uygulama yoktur. Bu çalışmamızda öğrencilerin, şifre, şifreleme, deşifre gibi kavramları tanımaları, *yer değiştirme* şifrelemesini kullanarak verilen düz metni şifrelemeyi veya şifreli metni deşifre etmeyi öğrenmeleri, "bir doğal sayının pozitif bölenleri" ve "asal sayı" kavramlarının öğrenilmesinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Hazırladığımız şifreleme etkinlikleri bir ders planı çerçevesinde, Konya İli Karatay İlçesi'nde bir özel ilköğretim okulundaki 20 adet yedinci sınıf öğrencisine iki ders saati süresinde uygulanmıştır. Etkinlik kâğıtlarından ve araştırmacının gözlemlerinden elde edilen veriler, betimsel olarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışma sonunda öğrenciler, şifreleme etkinliklerini beğendiklerini hatta günlük hayatlarında kullanabilecekleri belirterek benzer etkinliklerin daha çok yapılmasını istemişlerdir. Sonuç olarak şifreleme etkinliklerinin, ilköğretim düzeyinde de rahatlıkla kullanılabileceğini ve bazı matematik kavramların öğrenilmesinde ve pekiştirilmesinde faydalı olabileceğini söyleyebiliriz.

Anahtar Sözcükler: Şifreleme, yer değiştirme şifrelemesi, matematik öğretimi, asal sayı.

GİRİŞ

İnsanların gizli haberleşmeye ihtiyacı olduğu günden beri şifreleme teknikleri vardır. Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde de doğru bilgiye sahip olmak kadar bu

¹ Marmara Üniversitesi, Matematik Eğitimi Doktora Öğrencisi, cansenay@hotmail.com

² Marmara Üniversitesi, A. Eğitim Fakültesi, Matematik Eğitimi Bölümü Öğr.Üyesi
ahmet.ozdemir@marmara.edu.tr

bilginin güvenli bir şekilde paylaşılmasının da ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Günlük hayatımızdaki basit e-bankacılık işlemlerinden devletlerin gizli askeri ve siyasi bilgilerinin paylaşımı ve korunmasına kadar pek çok alanda gerekli güvenliğin sağlanmasında şifreleme ve kodlamanın büyük bir rolü vardır.

Şifre oluşturma ve şifre kırma bilimi olarak bilinen kriptoloji dünyanın en ilgi çekici bilim dallarından biridir ve günümüzde bu alanda birçok araştırma yapılmaktadır.

Şifreleme kelimesinin kökü Eski Yunancadan gelir ve "gizem bilimi" anlamı taşır. Şifrelemeyi, bilgi güvenliği alanında matematiksel çözümler üreten ve bunları analiz eden bir bilim olarak düşünebiliriz. Şifrelemenin bilgi güvenliği sağlamak için çözüm üreten alt bilim dalına şifreleme, önerilmiş çözümleri analiz eden ve çürütmeye çalışan alt bilim dalına ise kripto analiz denir (Boyacı ve Kara, 2009).

Şifrelemeyi ilk olarak bundan 4000 yıl önce Nil nehri kıyısındaki Menet Khufu'da yaşamış olan Mısırlı bir katip, efendisinin hayatını anlatmak için kullanmıştır.

Gizliliğin askeri istihbaratta önemli olmasından dolayı şifreleme bu alanda da kullanılmıştır. Askeri haberleşmede şifreleme kullanan ilk ulus İspartalılardır. MÖ 5. yüzyılda geliştirdikleri bir cihazı tarihin ilk yer değiştirme sistemini uygulamak için kullanıyorlardı. Askeri haberleşmelerde şifrelemenin bir diğer önemli kullanımı Roma döneminde oldu. Büyük Roma İmparatoru Julius Caesar, komutanlarıyla kendi geliştirdiği bir yerine koyma sistemini kullanarak haberleşiyordu.

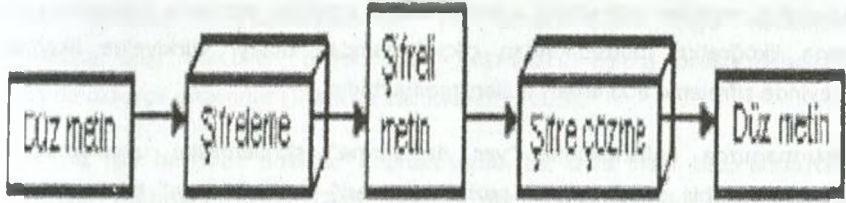
İlk ciddi şifre (kripto) analiz çalışmaları Araplar tarafından yapıldı. Araplar şifreleme çalışmalarına edebiyatta ve matematikte çağın ilerisinde oldukları MS 600'lü yıllarda başladılar. Arapların şifreleme konusunda yazdıkları ilk eser, Abdurrahman el-Halil İbn-i Ahmed tarafından MS 718 yılında kaleme alınan *Kitab-ül Muamma* adlı kitaptır. Bu kitapta Abdurrahman el-Halil, Bizans imparatoru tarafından gönderilen Yunanca bir şifreli mektubun çözümünü verir (Babaoğlu, 2009). İlk şifre (kripto) analiz çalışması yapanlardan biri de Ebū-Yūsuf Ya'kūb ibn Ishāk el-Kindi'dir. El-Kindi, şifreleme biliminde Sezar tarafından bulunan ve uygulanan tek alfabeli yerine koyma şifreleme yöntemini geliştirerek frekans analizini bulan ilk kişidir (vikipedi, 2011). Şifre anlamına gelen İngilizce "cipher" ve Fransızca "chiffre" sözcükleri bu dillere Arapçadan (cifr ya da cifir) geçmiştir.

Batı'da günümüze kadar kesintisiz olarak gelen politik şifreleme ortaçağda başladı. Avrupa'da şifrelemenin ilk günlerinden beri her iki temel yöntem, yani hem kodlar (açık metni oluşturan kelimelerin anlamlı ya da anlamsız başka kelime ya da

sayılarla yer değiştirmesi) hem de şifreler (açık metnin belli bir algoritmaya göre şekil değiştirmesi) kullanılmıştır (Babaoğlu, 2009).

Çalışmamızın bu bölümünde şifreleme ile ilgili bazı temel kavramlardan ve araştırmamızda kullandığımız "yer değiştirme" şifrelemesinden bahsedeceğiz.

Bir göndericinin alıcıya açık ağlar üzerinden gönderdiği iletilere düz metin (plain text) adı verilir. Bu iletinin içeriğini saklamak üzere yapılan gizleme işlemi de şifrelemedir (encryption) böylece ileti başkalarının anlayamayacağı bir şekle dönüştürülmüş olur. Şifrelenmiş bir iletiye şifreli metin (cipher text) ve şifreli metni düz metine geri çevirme işlemine şifre çözümü (decryption) denir (Kodaz ve Botsalı, 2010). Şekil 1' de bu süreç gösterilmiştir.

Şekil 1. Şifreleme ve şifreyi çözme aşamaları.

Şifreleme teknikleri genel olarak klasik ve genel anahtarlı şifreleme teknikleri olarak iki kısma ayrılır. Klasik şifreleme tekniklerinden biri de "yer değiştirme" şifrelemesidir. Bu yöntemde açık mesajın harflerinin sayısal değerleri değiştirilmeden yerleri tekrar düzenlenmektedir. Buna göre şifrelenecek düz metin sütun sayısı önceden belirlenmiş bir tabloya satır satır yerleştirilir ve tablo sütun sütun okunarak şifreli metin oluşturulur. Şifreli metnin oluşturulmasında önceden belirlenmiş bir anahtar da (kelime veya sayı olabilir) kullanılabilir.

Günümüzde şifreleme teknikleri eğitim ile ilgili araştırmalarda da kullanılmaktadır. Peng (2002), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada öğrenci merkezli öğretim metotlarından olan problem merkezli öğretimin bir uygulaması olarak şifreleme etkinliği kullanmıştır. Buna göre öğrencilere bir düz metin verilmiş ve bu düz metni şifreli bir metin haline getirmeleri daha sonrada şifreli metni kullandıkları yöntemle göre deşifre etmeleri istenmiştir. Özdemir ve Güler (2008), ilköğretim sekizinci sınıf öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada modüler aritmetik konusunun öğretiminde şifreleme aktivitelerinin kullanılmasının öğrenci matematik başarılarını

pozitif yönde etkilediğini, geleneksel öğretim metoduna göre başarının daha olumlu yönde olduğunu belirtmiştir.

Problem Durumu

Matematiği öğrenmek; temel kavram ve becerilerin kazanılmasının yanı sıra matematikle ilgili düşünmeyi, genel problem çözme stratejilerini kavramayı ve matematiğin gerçek yaşamda önemli bir araç olduğunu takdir etmeyi de içermektedir (MEB, 2009). Bundan dolayı farklı etkinliklerin matematik öğretiminde kullanılmasının yararlı olacağı da açıktır.

Şifreleme ve kodlama, dünyanın birçok ülkesinde çeşitli öğretim kademelerinde bağımsız bir ders olarak veya bazı matematik kavramlarının öğretilmesi amacı ile matematik dersleri içeriğinde yer almasına rağmen şifreleme tekniklerinde çoğunlukla modüler aritmetiğin kullanılması ve modüler aritmetik konusunun 2005 yılında ilköğretim müfredatından çıkarılmasından dolayı Türkiye’de ilköğretim düzeyinde şifreleme etkinlikleri kullanılmamaktadır.

Araştırmamızda kullandığımız “yer değiştirme” şifrelemesini uygulamak için öğrencilerin, “bir doğal sayının pozitif bölenleri” ve “asal sayı” bilgilerine sahip olmaları yeterlidir. Bundan dolayı bu teknik, bu kavramların öğrenilmesini pekiştirmek için ilköğretim düzeyinde rahatlıkla kullanılabilir.

Bu noktalardan hareketle araştırmanın problem cümlesi “ şifreleme tekniklerinden *yer değiştirme* şifrelemesi etkinliklerinin matematik öğretimine katkıları nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada öğrencilerin;

Şifreleme ve şifrelemeyle ilgili temel kavramları tanımaları,

Şifreleme tekniklerinden “yer değiştirme” şifrelemesini kullanarak verilen düz metni şifrelemeleri veya şifreli metni deşifre etmeleri,

Kullanılan etkinliklerle “bir doğal sayının pozitif bölenleri” ve “asal sayı” kavramlarının öğrenilmesini geliştirmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın;

20 öğrenci üzerinde,

İlköğretim ikinci kademenin yedinci sınıfında,
İki ders saati süresinde,
yapılması araştırmamızın sınırlılıklarıdır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, betimsel araştırma türlerinden biri olan "örnek olay incelemesi" kullanılmıştır.

Örnek olay çalışmaları, bir program, bir kişi, bir işlem, bir süreç, bir kurum ya da bir sosyal grup gibi spesifik bir olguyu derinlemesine araştırmak için oldukça elverişli bir desendir. Bununla birlikte, tek bir vakanın seçilmesi, "gerçek" hakkında olabildiğince çok ve anlamlı bilgi de verebilmektedir. Adelman, Jenkins ve Kemmis (1983; Akt: Merriam, 1988) bunu "bir sınıftan yalnızca bir spesifik durumu çekip çıkarmak" şeklinde tanımlamaktadırlar. Ele alınan sınırlı olgu hakkında derinlemesine bilgi verebilen örnek olay çalışmaları, eğitim araştırmalarının doğasına da oldukça uygundur (Vural ve Cenkseven, 2005).

Araştırmamız için belirtilen amaçlar doğrultusunda bir ders planı hazırlanmıştır. Ders planının hazırlanmasında CIMT (Centre for Innovation in Mathematics Teaching) "Mathematics Enhancement Programme" (2010) ve "İlköğretim Matematik Eğitimi 6-8. Sınıflar Öğretim Programı" ndan (MEB, 2009) yararlanılmıştır. Ayrıca ders planının uygulanması ve araştırma verilerinin toplanmasında kullanılmak üzere şifreleme etkinliklerinden oluşan " Öğrenci çalışma kâğıdı " hazırlanmıştır. Bu etkinlikler hazırlanırken, ilköğretim matematik dersi 6. sınıf öğretim programındaki sayılar öğrenme alanı ve doğal sayılar alt öğrenme alanında bulunan şu kazanımlar dikkate alınmıştır:

Doğal sayıların çarpanlarını belirler.

Asal sayıları belirler.

Araştırmanın çalışma grubunu Konya İl'i'nin Karatay İlçesi'ndeki bir özel ilköğretim okulunun 20 adet yedinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde, hazırlanan ders planı çalışma grubuna iki ders saatinde (80 dak.) uygulanmıştır. Öğrenci çalışma kâğıtları öğrencilere dağıtılarak öğrencilerden verilen düz metinleri şifrelemeleri veya şifreli metinleri deşifre etmeleri istenmiştir. Tüm öğrencilerin derse katılımını sağlamak için soru - cevap ve beyin fırtınası gibi öğretim tekniklerinden faydalanılmıştır. Uygulamamızın sonunda öğrencilerden, dersin işlenişi ve etkinliklerle ilgili görüşleri yazılı olarak alınmıştır.

Öğrenci çalışma kâğıtlarından, ders sonu öğrenci görüşlerinden ve araştırmacının gözlemlerinden elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle bulgular düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Çalışmamızın bu bölümünde öğrenci çalışma kâğıtlarından ve araştırmacının gözlemlerinden elde edilen bulgular örnekler verilerek yorumlanmıştır. Verilerin yorumlanmasında, araştırmamızın amaçları doğrultusunda öğrencilere sorulan "tetikleyici soru" lar ve bu sorulara verilen cevaplar kullanılmıştır.

Dersin başlangıcında, "Şifre nedir?", "Şifreyi niçin kullanırsınız?", "Şifreleme nedir?" soruları yöneltilerek öğrencilerin konuya ilgileri çekilmiş daha sonra *yer değiştirme* şifrelemesi hakkında kısa bir açıklama yapılarak etkinliklere başlanmıştır.

Tetikleyici soru 1. : Verilen metni şifrelemek için yerleştireceğimiz tablonun boyutlarını nasıl tespit edebiliriz?

Bu soruya öğrencilerin verdikleri bir cevap örneği aşağıdaki gibidir:

Ö₁: Verilen metnin harflerini sayarsanız daha sonrada tablonun satır ve sütun sayılarını buna göre ayarlarız.

Bu sorudan sonra öğrenciler, 1. Etkinlikte verilen " Bu akşam bize gelin" cümlesinin harf sayısı olan 16 sayısına uygun tablo boyutlarının, 4 x 4, 8 x 2, 2 x 8, 16 x 1 olabileceğini belirterek cümleyi öğrenci çalışma kâğıdındaki olası örnek tabloya yerleştirerek şifrelemişlerdir. Öğrenci çalışma kâğıtlarından bir örnek Şekil 2' de verilmiştir.

Etkinlik 1: Aşağıda verilen mesajı yer değiştirme yöntemiyle şifreleyiniz.

Mesaj: BU AKŞAM BİZE GELİN

B	U	A	K	Ş	A	M	B	I	Z	E	G	E	L	İ	N

Şifrelenmiş mesaj: B U A K Ş A M B I Z E G E L İ N

Şekil 2. Örnek Öğrenci Kâğıdı.

Tetikleyici soru 2. : Bu şekilde şifrelenmiş bir mesajı nasıl deşifre edebiliriz?

Bu soruya öğrencilerin verdikleri bir cevap örneği aşağıdaki gibidir:

Ö₂: Aynı şekilde şifreli metnin harf sayısını buluruz ve ona göre tekrar tabloya yerleştiririz.

Bu sorudan sonra öğrencilerden 2. Etkinlikte verilen şifreli metni deşifre etmeleri istenmiştir. Öğrenci çalışma kâğıtlarından bir örnek Şekil 3'de verilmiştir.

Bu sorularla öğrencilerin "bir doğal sayının pozitif bölenleri" ni bulmaları ve bunları bir şifreleme etkinliğinde nasıl kullanabileceklerini keşfetmeleri amaçlanmıştır. Öğrencilerin verdikleri cevaplar belirlenen amaca uygunluk göstermektedir.

Bu iki tetikleyici sorudan sonra öğrencilerin "asal sayı" kavramı ile ilgili bilgilerini geliştirmek amacıyla hazırlanan 3. Etkinlikte öğrencilerden " Okuldan sonra bize gel" cümlesini şifrelemeleri istenmiştir. Bunun için öğrenciler, verilen cümlenin harf sayısının 19 olduğunu tespit ettikten sonra bu harf sayısına uygun tablo boyutlarının

Etkinlik 2: Aşağıdaki şifreli mesajı deşifre ediniz.

Sifrelenmiş mesaj: Y S A D A İ Y E R N A L İ E Ğ İ N M İ M

Harf sayısı: 19

Olası tablo boyutları:

Satır sayısı: 4 Sütun sayısı: 5

Satır sayısı: 12 Sütun sayısı: 2

Tablo:

Y	S	A	D	A	İ	Y	E	R	N	A	L	İ	E	Ğ	İ	N	M	İ	M	
S	A	D	A	İ	Y	E	R	N	A	L	İ	E	Ğ	İ	N	M	İ	M		
A	L	İ	E	Ğ	İ	N	M	İ	M											
E	Ğ	İ	N	M	İ	M														

Mesaj: YANIL SİNEM YA B. dalem

Şekil 3. Örnek Öğrenci Kâğıdı.

ancak 1x19 veya 19x1 olabileceğini belirtmişlerdir. Öğrencilerden, bu boyutlardaki tabloları kullanarak verilen cümleyi şifrelemeleri istendiğinde " Bu tablolarla mesajı şifreleyemeyiz" cevabı alınmıştır. Bunun üzerine öğrencilere şu soru yöneltilmiştir:

Tetikleyici soru 3. : Mesaj niçin şifrelenememiştir?

Öğrenciler bu soruyu, verilen cümledeki harf sayısının şifrelemede kullanılacak tabloyu oluşturmaya uygun olmadığı çünkü 19 sayısını sadece 1x19 veya 19x1 şeklinde yazabileceklerini belirterek cevaplamışlardır. Bunun üzerine öğrencilere, "Verilen mesajın harf sayısı 23 olsaydı durum ne olurdu?" sorusu yöneltilmiştir. Biraz düşündükten sonra öğrenciler, " yine aynı olurdu" cevabını vermişlerdir. Bundan sonra, 19 ve 23 sayılarının asal sayı olduğunu ve asal sayıların 1 ve kendisinden başka pozitif bölenlerinin olmadığı gerçeğini öğrencilere göstermek amacıyla şu soru sorulmuştur:

Tetikleyici soru 4. : Bu sayıların ortak bir özelliği var mıdır? Bu tür sayılara ne ad verilir?

Öğrenciler, her iki sayının da asal sayı olduğunu ve asal sayıların 1 ve kendisinden başka bölününce olmadığını kısa bir sürede söylediler. Öğrenciler aynı zamanda verilen bir mesajın şifrelenebilmesi için harf sayısının asal sayı olmaması gerektiğini de tespit etmişlerdir. Bundan sonra öğrencilere şu soru yöneltilmiştir:

Tetikleyici soru 5. : 3. Etkinlikte verilen mesajı şifrelemek için ne yapabiliriz?

Bu soruya öğrencilerden birisi aşağıdaki cevabı vermiştir:

Ö₃: Mesajın harf sayısını asal sayı olmayacak şekilde ayarlamalıyız bunun için de mesajın sonuna ekstra harf ekleyebiliriz.

Bu cevaptan sonra öğrencilere, eklenen ekstra harfe *sahte harf* adı verildiği söylenerek etkinlikteki cümleyi uygun sayıda sahte harf ekleyerek şifrelemeleri istenmiştir. Şekil 4'de bu etkinlik için bir öğrenci örneği verilmiştir.

Etkinlik 3: Aşağıda verilen mesajı yer değiştirme yöntemiyle şifreleyiniz.

Mesaj: OKULDAN SONRA BİZE GEL

Harf sayısı: 19 Sahte harf sayısı: 1

Tablo:

O	K	U	L	D
A	N	S	O	N
B	A	B	I	Z
E	G	E	Z	X

Şifrelenmiş mesaj: OAREKNAGUŞBFLÖİL ÖNİZX

Şekil 4. Örnek Öğrenci Kâğıdı.

4. etkinliğimizde, yer değiştirme şifrelemesinin daha güvenli olmasını sağlayan "anahtarlı" şifreleme kullanılmıştır. Anahtarlı şifrelemede, tabloya yerleştirilen mesaj, anahtarın belirttiği sıraya göre sütun sütun yazılarak şifrelenir. Bu etkinlikte öğrencilerden, verilen cümleyi kendi anahtarlarını kullanarak şifrelemeleri istenmiştir. Şekil 5'de bu etkinlik için bir öğrenci örneği verilmiştir.

Etkinlik 4: Aşağıda verilen mesajı anahtar kelime yardımıyla şifreleyiniz.

Mesaj: PAZAR GÜNÜ KULEDE BULUŞALIM

Harf sayısı: 24

Anahtar: 6x4

Tablo: 6 1 3 5 4 2

6	1	3	5	4	2
P	A	Z	A	R	S
Ü	N	G	Ü	N	Ü
E	K	E	B	Ü	L
U	S	Ü	L	Ü	M

Şifrelenmiş mesaj: AÜD3G1ZNEÜEATUUÜDÜLPEA

Şekil 5. Örnek Öğrenci Kâğıdı.

Son olarak öğrencilerden ders ve içeriği hakkındaki görüşleri yazılı olarak alınarak ders sonlandırılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmamızda, " şifreleme tekniklerinden yer değiştirme şifrelemesi etkinliklerinin matematik öğretimine katkıları nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. Bunun için hazırlanan etkinlikler öğrencilere uygulanmış, öğrencilerin bu etkinlikleri anlamalarında herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Öğrenci çalışma kâğıtlarından ve öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgular, ilköğretim matematik dersi öğretim programındaki "Doğal sayıların çarpanlarını belirler." ve "Asal sayıları belirler." kazanımlarının, şifreleme etkinlikleri kullanılarak geliştirilebileceğini göstermiştir. Ayrıca öğrencilerin derse katılımları ve ders sonundaki olumlu görüşleri, bu tip etkinliklerin, daha farklı matematiksel kavramların öğrenilmesi ve öğretilmesi açısından etkili olabileceğini de göstermektedir. Özdemir ve Güler'in (2008) yaptıkları çalışma da bu sonuçları doğrulamaktadır. İlköğretim düzeyinde benzer bir çalışmanın bulunmamasından dolayı araştırmamızın eğitime sağlayacağı katkı da göz ardı edilmemelidir.

Benzer çalışmaların, farklı seviyelerde öğretim seviyesine uygun şifreleme teknikleri seçilerek daha geniş gruplarla yapılması faydalı olacaktır. Aynı zamanda bu tip araştırmaların yapılması, günümüzde birçok alanda kullanılan, özellikle de bilginin güvenliği açısından büyük önem arz eden *şifreleme ve kodlama* biliminin, ilk ve orta öğretim seviyelerinde öğrencilere tanıtılması ve ilgilerinin bu konulara çekilmesi bakımından da önemlidir.

KAYNAKLAR

Akar Vural, R. ve Cenkseven, F. (2005), *Eğitim Araştırmalarında Örnek Olay (vaka) Çalışmaları: Tanımı, Türleri, Aşamaları ve Raporlaştırılması*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi, yıl 6, sayı 10, s. 126-139.

Babaoğlu, A. (2009), *Kriptolojinin Geçmişi: Bir Şifreleme Algoritması Kullanmadan Önce Son Kullanım Tarihinine Bakın!*, TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, yıl 42, sayı 5, s: 24-27.

Boyacı, U. K. ve Kara, O. (2009), *Bilgi Güvenliği Problemlerine Matematiksel Yaklaşım Getiren Bir Bilim Dalı: Kriptoloji*, TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, yıl 42, sayı 5, s: 42-47.

Centre for Innovation in Mathematics Teaching, *Mathematics Enhancement Programme*, <http://www.cimt.plymouth.ac.uk/projects/mep/default.htm> adresinden 15. 11. 2010 tarihinde saat 14:40 da alınmıştır.

Kodaz, H. ve Botsalı, F. M. (2010), *Simetrik ve Asimetrik Şifreleme Algoritmalarının Karşılaştırılması*, Selçuk Üniversitesi, Teknik Bilimler Yüksekokulu, Konya, Teknik-Online Dergi, cilt 9, sayı 1-2010, s: 10-23.

MEB (2009), *İlköğretim Matematik Eğitimi 6-8. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.

Özdemir, A. Ş. ve Güler, E. (2008) "Modüler Aritmetik konusunun öğretiminde şifreleme aktivitelerinin matematik başarısına etkisi", Proceedings International Conference On Educational Sciences (Ices '08)

Peng, G. (2002), *Two Student-centred Teaching Methods in Mathematics, The China Papers*, October 2002, p: 12-17.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi, Ankara.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Kindi> adresinden 10. 03. 2011 tarihinde saat 20:15 de alınmıştır.

MİLLİ EĞİTİMDEN EVRENSEL ÖĞRETİME: TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇİNDE MİLLİ EĞİTİM KAVRAMINA YÜKLENE ANLAMLAR

*Yrd. Doç.Dr. Ahmet ESKİCUMALI

*Yrd. Doç.Dr. Ömer Faruk TUTKUN

*Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HAMEDOĞLU

GİRİŞ

Ülkelerin eğitim siyasetleri, ülkenin yetiştirmek istediği gençliğin özellikleri, yeni neslin sahip olması gereken temel değerler, gelecekte ihtiyaç duyulacak olan iş gücünün nitelikleri ile ilgili konularda izlenecek temel ilkelerle saptanır. Bu ilkeler ülkelerin eğitim siyasetlerinin genel çerçevesini belirler. Her ülkenin eğitim siyaseti kendine özgü temel ilkelere sahiptir. Ülkelerin yetiştirmek istediği gençlikten beklentileri, temel değerleri ve kültürel yapıları milletlerin kendilerine ait, kültürel yapılarını dikkate alan bir eğitim siyasetinin olmasını gerekli kılmaktadır.

Eğitimin iki temel amacı vardır. Bunlar toplumsal ve bireysel amaçlar şeklinde ifade edilebilir. Her devlet ideal bireyin ve toplumun oluşması için eğitimi bireysel ve toplumsal amaçlar etrafında şekillendirir. Toplumsal amaçların ön planda tutulduğu toplumlar genel olarak milli devletlerdir. Milli devletlerde milli eğitim felsefeleri belli bir milletin hayat felsefesine dayanır. Dünya üzerinde yaşayan herhangi bir milletin öncelikli olarak düşünülmesi milli devletlerin en önemli özelliğidir. Bu yüzden milli devletlerin eğitim felsefeleri de 'Milli' olarak nitelendirilir. Devletlerin bütün birimlerindeki politikalarının milli olması beklenir. Özellikle eğitim politikalarının milli özellikler taşıması daha çok beklenir ve önemsenir. Bu önemden dolayı birçok ülkede eğitim politikaları belirlenirken parti politikalarından üstün tutulmakta ve partiler üstü bir anlayışla ülke menfaatleri çerçevesinde politikalar belirlenmektedir. Belirlenen bu eğitim politikaları da hükümetlerce siyasallaştırılmadan devam ettirilmelidir. Türkiye'de Eğitim Bakanlığının önüne 'milli' kelimesi eklenerek eğitimin milli olması gerektiğine vurgu yapılmış, her fırsatta eğitimin milli olması gerektiği ve siyasi partilerin politikalarından etkilenmemesi gerektiği çeşitli çevrelerce dile getirilmiştir. Eğitim politikasının milli olmasıyla ifade edilmek istenen düşünce her dönemde farklılık göstermiştir. Bu araştırma milli eğitimden evrensel öğretime

* Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

* Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

* Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

uzanan bir yolda Türk eğitim düşüncesinin tarihsel gelişimini değerlendirmektedir. Araştırmada bu amaçla yönelik olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Ziya Gökalp'in ortaya atmış olduğu milli eğitim kavramının ifade ettiği anlam nedir?
2. Atatürk milli eğitim kavramını nasıl yorumlamaktadır?
3. Cumhuriyet döneminde milli eğitim kavramı etrafındaki tartışmalar nelerdir?
4. Çok partili hayata geçişten sonra milli eğitim anlayışında ne gibi değişiklikler olmuştur?
5. Türkiye'nin Avrupa Birliğine giriş sürecinde milli eğitimin ifade ettiği anlam nedir?

Milli eğitim kavramının incelenmesi araştırmada Meşrutiyet döneminden başlayarak günümüze kadar olan eğitim hareketleri ve politikalarını kapsamaktadır. Milli eğitim düşüncesinin ortaya çıkışı ve Ziya Gökalp'in bu konudaki görüşleri öncelikli olarak ele alındıktan sonra dönemin diğer eğitimcileri ve Atatürk'ün milli eğitim düşüncesine yer verilecektir. 1920'li yıllardan itibaren eğitim politikası olarak benimsenmiş olan milli eğitimin bu süreç içerisinde geçirmiş olduğu aşamalar, bu süreç içerisinde milli eğitime yüklenen anlam ve bu anlamda meydana gelen değişiklikler ele alınmıştır. Bu çalışmada ortaya konulacağı gibi milli eğitim kavramının taşıdığı anlam değişik dönemlere göre farklılaşmaktadır.

Ziya Gökalp ve Milli Eğitim Düşüncesinin Doğuşu

Osmanlı Devleti son dönemlerinde her alanda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da batılılaşma çabaları içerisine girmiştir. Bu batılılaşma çabaları mevcut eğitim düzeninde bir değişiklik getirmekten eğitimde yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Eğitimde batılılaşma çabalarında başarısız olan Osmanlı aydınları köklü düzenlemenin gerekliliğini ifade etmişler ancak düşüncelerini uygulama fırsatı bulamamışlardır. Osmanlı Devleti'nde batılılaşma hedefine ulaşmak için eğitimin batıya yönelik olarak düzenlenmesinin gerekliliği ifade ediliyordu. Tanzimat ile birlikte batı modelinde eğitim kurumlarının açılması eğitim sisteminde gerçekleştirilmek istenen değişimi sağlayamamıştı. Aksine bu dönemde eğitime yönelik atılan batıcı adımlar eğitimde çok başlılığı getirmişti. Osmanlı Devleti'nin mevcut medrese eğitiminin yanında Tanzimat'ın batı modelinde oluşturulmuş eğitim kurumları eğitimde ikilik oluşturmuştu. Bu eğitim kurumlarının yanında yabancı okullar ve azınlık okulları da yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde görülen bu eğitim manzarası bilim ve aklın nimetlerinden uzak, dini temelli ve milli olmayan bir manzaraydı. Ayrıca bu üç farklı eğitim kurumu birbirine yabancı

bireyler yetiştiriyordu ve eğitim sisteminin yetiştirdiği farklı düşünce yapılarına sahip bireyler toplumsal yapının da zarar görmesine sebep oluyordu. Yabancı okullar ve azınlık okulları da eğitimi sistemine zarar veriyordu. Bu okullar ortak bir çerçevede oluşturulmuş programlar yerine Osmanlı Devleti'nin yıkılışa götüren süreci oluşturuyor, milli birliğe zarar veriyordu.

Osmanlı Devleti'nin batı medeniyetine karşı kendini üstün olarak görüp, bilim ve teknikten uzak kalması, medeni dünyanın gerçeklerine yüz çevirmesi devleti sıkıntılı bir sürece sokmuştur. Her alanda geri kalan Osmanlı son döneminde gerilemenin getirdiği sonuçlardan kurtulmak için çareler aramıştır. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi devleti yıkılışa götüren süreçten kurtulmak için nelerin yapılması gerektiği ile ilgili tartışmaların yaşandığı bir dönemdir. II. Meşrutiyet döneminde fikir hayatının zenginliği dikkat çekmektedir. Bu zenginlik içerisinde Ziya Gökalp'ın önemli bir yeri vardır. 'Osmanlı Devleti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan nasıl kurtulur?' sorusuna cevap arayan Gökalp, kurtuluşu topyekün bir değişim çabasının gösterilmesinde aramaktadır.

Turhan'a göre Gökalp, milli oluşun tarihini seyri çizen hadiseleri birbirine bağlamak zaruretini duyan bir bilim adamıdır. Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan, Avrupa'da esen rüzgarla II. Meşrutiyet devrinde her biri bir yana savrulan aydınların, Türk tarihinin gerçeklerine ve dünya siyasetinin zaruretlerine uymayan zıt doktrinleri karşısında onlara akli selime ve bilime dayanan vatanseverliğin yolunu göstermiştir. Gökalp milli devletin dayandığı millet gerçeğinin bir nüfus topluluğu değil, bütün millet fertlerinin katılımıyla paylaşılan milli kültür olduğunu kavramıştır. Hayat bulan millet varlığı, dünya milletleri arasındaki yerini ancak bilim ve teknoloji ile güçlenerek koruyabilir (Akt: Uçak, 2008; 105, Özakpınar; 1998; 20-22).

Bir sosyolog olan Gökalp, toplumsal sorunların her alanıyla ilgilenmiştir. Eğitim de Ziya Gökalp'ın önemle üzerinde durduğu bir konudur. Eğitimin nasıl olması gerektiğine ilişkin bilimsel görüşleri ile II.Meşrutiyet dönemi eğitim tartışmalarına önemli katkılar sağlamıştır.

Ziya Gökalp tarafından ortaya atılan 'Milli Terbiye' kavramı, temelinde milli kültürü bulunduran milli bir eğitimi ifade etmektedir. Ziya Gökalp'ın eğitim düşüncesinde milli kültür üzerinde şekillenen 'milli' niteliklere sahip bir eğitimin önemli bir yeri vardır.

Ziya Gökalp'ın eğitim düşüncesi milli kültür üzerine kurulmuş, milli bir eğitimidir. Ziya Gökalp milli kültürü milli eğitimin bir kaynağı olarak düşünmüştür. Gökalp

ülkenin içinde bulunduğu durumu da milli kültürden yoksun, milli bilinç kazandırmakta yetersiz kalan eğitime bağlamıştır. Bu durumdan kurtulmanın yolu ise eğitimden, milli kültür üzerine inşa edilmiş, milli billinci kazandırabilecek bir eğitimden, geçtiğini ifade etmiştir. Milli bilince sahip yeni bir nesil yetiştirilmelidir.

Gökalp'in milli eğitim konusunda hareket noktası, toplumun ahlaki ve maddi güçleriydi (Ersanlı, 1996:74-75). Tıpkı Durkheim gibi Gökalp de eğitimi psikolojik bir olaydan ziyade sosyalleştirme aracı olarak ele alır: 'Terbiyenin gayesi milli fertler yetiştirmektir. 'Milli fertler yetiştirmek ise, doğrudan doğruya 'millet yapmak' demektir. Bununla beraber, hakiki ferdiyetler de ancak bu milli fertlerdir; çünkü fert, ancak milli kültürün temsilcisi olduğu zaman, bir şahsiyet sahibidir (...) Gayri milli fertler ise, dejenere dediğimiz şahsiyetsiz insanlardır' (Gökalp, 1973:50). Yani birey ancak kendi kültürünün gerçek bir temsilcisi olduğu zaman orijinal bir kişilik sahibi olacaktır (Heyd, 1979:62-65). Bu anlamda eğitim kişileri ulusal kültüre intibak ettiren sosyal bir olaydır. Her ulusun başka uluslardan kopya edilemeyecek kendine has ve bir evrensel olmayan bir kültürü olduğuna göre Türk çocuğuna verilecek eğitim de tamamen ulusal olmalıdır (Başgöz ve Wilson, 1968:45). Milli fertler yetiştirmek Gökalp'e göre milletin cansız unsurları olan gelenekleri, milletin faal ve canlı unsurları olan fertlerin vicdanda yaşatarak cansız geleneklerden canlı kurumlar meydana getirmekle mümkündür (Gökalp, 1973:50).

Ziya Gökalp'in eğitim düşüncesinin şekillenmesindeki en önemli çıkış noktası Durkheim'dir. Gökalp Durkheim sosyolojisinin temelinde yer alan milletin sahip olduğu değerlerin yeni yetişen nesle aktarılması anlayışı yer almaktadır. Gökalp buradan hareketle bireye toplumsal değerlerin kazandırılarak, 'toplumsal bireyin' yetiştirilmesini hedeflemektedir. Bu düşünce 'Millet' halinde bir toplumun oluşturulmasının tek yoludur. Toplumun değerlerinin, kültürünün, yeni nesillere aktarılacak benimsenmesinde eğitime büyük önem vermekte, milli kültürü aktaracak olan eğitimin de milli özelliklere sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre; 'Terbiye, bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesi demektir.' (Gökalp, 1918; 502).

Gökalp, eğitim ve öğretim kavramlarını birbirinden ayırmıştır. Eğitimi toplumun mevcut değerlerinin, kültürünün yeni nesle aktarılması olarak ifade ederken, kültürün milli olduğunu, kültürün aktarılması için gerekli olan eğitiminde milli olması gerektiğini belirtmiştir. Eğitimi kültürün kazandırılması süreci olarak ifade eden Gökalp, öğretimi ise medeniyetin ulaştığı gerçeklik yargılarının bireylere kazandırılması olarak tanımlamıştır. Gökalp'in bu ayrımından yola çıkarak öğretimin faydacı yanının ön planda tutulduğunu görmekteyiz. Ekonomik ve maddi çıkarlar,

rahat bir yaşam düzeni öğretimin hedefleri arasındadır. Bunun için öğretim milletler arası bir anlam taşır ve çağdaş medeni dünyanın bilim ve tekniği öğretim kavramının alanı içindedir.

Gökalp'e göre eğitim sayesinde yaşadığı toplumdan manevi güç alan bireyler, milli kültürde yani milletin değer yargılarında, kişiliğini inşa etmeye başlayacaktır (Köseihal, 1955; 189).

Gökalp (1992; 210-215) milli kültürün kazanılması konusunda eğitimde problemin medeniyetin ürünü olan tekniğin öğretilmesi değil, yabancı milletlerin geleneklerinin benimsenmesi olduğunu, bu geleneklerin kültür süzgecinden geçmeden milli hayata karışmasının bünyeyi tahrip ettiğini düşünmüştür.

Gökalp (1992; 28-36)'e göre biz ancak sosyolojinin usulleriyle milli kültürümüzü keşfedip, dinde, ahlakta, lisanda, iktisatta nasıl bir şahsiyete sahip olduğumuzu anladıktan sonra, milli terbiye devrine girebiliriz. Gökalp'e göre şimdiye kadar gerçekleştirilen beynelmil medeniyetçi eğitim milli kültürü ortadan kaldırmış ve milli olmayan fertler yetiştirmiştir. Osmanlı'nın son döneminde yapılan kurtuluş çarelerinin yüzeysel kaldığına işaret eden Gökalp, esas sorunun eğitimde olduğunu ifade etmiş, çözümünde eğitim de atılacak adımlarda aranması gerektiğini vurgulamıştır. Dönemin eğitim sistemi ile ilgili üç farklı tipin üç farklı dünya görüşüne sahip bir şekilde yetiştiğini ifade etmiş, bu karmaşık yapı sonucunda milli kültürü benimsemiş bireyin yetiştirilemediğini vurgulamıştır. (Gökalp, 1987; 40-70).

O, ülkemizde vatana en zararlı kimselerin medrese mekteplerden çıktığını belirtmiş, bunun sebebini de eğitim sistemimizin milli olmamasına bağlamıştır. Ziya Gökalp'in milli bir eğitim sistemine ilişkin görüşleri dönemin kozmopolit ortamından kaynaklanan sorunlara yöneliktir. Bu sorunlar çözümü ise milli kültür temelinde şekillendirilmiş milli eğitim sürecinde milli bilinci sahip bireyler yetiştirilmesidir. Bu noktada Dukheim'in eğitim görüşlerinden etkilenen ve onun düşüncelerini bir anlamda Türkçeleştiren Ziya Gökalp, toplumsal değerlerin yeni yetiştirilecek nesle aktarımının önemi üzerinde durmuş, değerlerle donanık yeni toplumsal bireyin yetiştirilmesinde de eğitime büyük önem vermiştir.

Ziya Gökalp 15 Eylül 1916'da İttihat ve Terakki Kongresi'nde 'Maarif Meselesi' başlığıyla yayınladığı yazıda uygulanan eğitimin getirdiği olumsuz sonuçlarla ilgili şunları ifade etmektedir:

'Türkiye'yi diğer ülkelerden ayıran bir özellik var. Başka milletlerde en seçiyeli ve ahlaklı kimseler tahsilde en ziyade ileri gitmiş fertler arasından çıktığı halde, bizde

çoğu kez bunun zıttı oluyor. Türkiye’de vatan için en muzır adamlar medrese yahut mektepten nasip alanlardır...Türkiye’de medrese ve mektep, terbiye ettiği fertlerin ahlak ve seclyesini bozuyor. Bunun sebebi, diğer milletlerin maarifi milli olduğu halde, bizim maarifimizin kozmopolit bir halde bulunmasıdır.’ (Gökalp,)

Gökalp, bu sonucu üç kitapçı örneğiyle açıklamaktadır. Ona göre İstanbul’da üç tür kitapçı bulunmaktadır. Sahafılar, Beyoğlu ve Babıali kitapçıları. Sahafıların sattığı kitapların maarifi Arap ve Acem kültürüne, Beyoğlu’ndaki kitapçıların sattıkları kitapların maarifi Avrupa kültürüne, Babıali’dekilerin maarifi ise Tanzimat’ın taklitçi kültürüne dayanmaktadır. Sonuçta bu üç farklı maarıften üç farklı kişilik yetişmektedir: Sofi, Levanten ve Tanzimat. Bu şekilde yetişen yeni nesil ortak ahlaki karakterden yoksun olmaktadır.

Milli terbiyeyi savunan Gökalp, medeniyetçi terbiyeye karşıdır. Ona göre Tanzimat öncesi İslam kültürünün etkisi altında gerçekleştirilen eğitim anlayışı ile Tanzimat sonrasında Fransız eğitiminin taklidi olarak ortaya çıkan eğitim anlayışı medeniyetçi düşüncelerdir. Gökalp medeniyetçi eğitim anlayışına karşı milli terbiyeyi savunmuş, kültür esasına dayalı milli eğitimin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Gökalp eğitim sisteminin amacını bir taraftan milli kültürün benimsenmesi olarak ifade ederken bir taraftan da çağdaş medeni dünyanın takip edilmesi olarak ifade etmiştir. Eğitimde medeni boyutun millilik boyutunun önüne geçmesi, toplumun kültürüne yozlaştırıcı etki yaparken, eğitimde millilik özelliğinin de bozulmasına yol açmıştır. Kültüre büyük önem veren Gökalp, kültürün kaybolmasının ulusun kaybolması anlamına geleceğini bunun içinde eğitimin milli bir ruha sahip olması gerektiğini ifade etmiş, bunu bir zorunluluk olarak görmüştür.

Gökalp’in eğitim ile ilgili yazdığı bir yazıda eğitim gayesini şu şekilde ifade ettiği görülür ‘Türklük, İslamlık, muasırlık’. (Gökalp, 1976a; 58). Gökalp’in bilinen meşhur formülünün eğitime bir yansıması olarak karşımıza çıkan bu formül kendisi tarafından da çok fazla kullanılmamıştır. Gökalp eğitimde takip edilmesi gereken gayeyi ‘milli terbiye, asri talim’ olarak formüle edecek, İslam ise bu formülün dışında kalacaktır.

Ziya Gökalp’in eğitimde çağdaşlaşma ve millileşme ile ilgili şu görüşleri onun millileşmeyi daha kapsamlı ele alarak çağdaşlaşmayı millileşme içerisinde ele aldığını göstermektedir:

‘Türk çocuğu Türk milletinin içinde yaşayacaksa, Türk milletinin harsına göre terbiye edilmelidir. Türk milleti yirminci asrın içinde yaşıyorsa, harsı da yirminci asra

mensup bir hars demektir. O halde, Türk çocuğu bu harsa göre terbiye görürse muasır bir terbiye görmüş olur. Mevut terbiyemizin fena neticeler vermesi terbiyemizin mevzuu milli hars olmasından değil, bilakis beynelmînel medeniyetler bulunmasındandır. Terbiyede yapılacak doğru bir inkılap medeniyete doğru gitmek değil medeniyeti bırakıp harsa doğru gitmek suretinde tecelli edebilir.’ (Gökalp, 1972; 15)

Eğitim ve öğretimde millileştirme düşüncesini savunan Gökalp ‘Milli eğitim, çağdaş öğretim’ şeklinde ifade etmiş, ‘Çağdaş eğitim, çağdaş kültür gibi millî hayatın bir olgusudur. Çağdaş öğretim ise, teknoloji gibi uluslararası uygarlıktan alınabilir. Eğitimimiz mutlaka millî olmalıdır. Çağdaş bir toplumda, millî eğitim yoluyla çocuğa çağdaş eğitim de verilmiş olur. Biz çağdaş bir toplumuz. Öyleyse eğitimimizin millî olması yeterlidir,’ görüşlerini savunmuştur.

Gökalp, millileşme ve çağdaşlaşma kavramlarını eğitim ve öğretim kavramlarında yapmış olduğu ayırım ile ifade etmeye çalışır. Gökalp’e göre millilik eğitimin amacı iken, çağdaşlık öğretimin amacıdır. Bu ilişkiyi açıklarken Avrupa’yı örnek vererek ‘Avrupa’nın kıymet hükümlerini, harsını ve eğitimini almak zorunda değiliz’ şeklinde millileşmeye ve eğitime açıklık getirirken, ‘Avrupa Medeniyetine fenniyat ve talim cihetinde son derece muhtacız’ ifadesiyle de çağdaşlaşmaya ve öğretime açıklık getirmektedir. (Gökalp, 1972; 30). Gökalp maarifin millileşme yönüyle milli kültüre, çağdaşlaşma yönüyle de medeniyete intibakı önem göstermektedir.

Gökalp’e göre eğitimin gayesi milli fertler yetiştirmektir. Milli fertler yetiştirmek ise, doğrudan doğruya ‘millet yapmak’ demektir. (Ergün, 1996; 136). Gökalp’e göre eğitim sistemimiz, milli kültüre göre yetişmiş, milli kültürün temsilcileri olan şahsiyet sahibi bireyler yetiştirmelidir. Gökalp, çocuğun toplum için yetiştirilmesini istemektedir (Ergün, 1996; 136).

Gökalp milli kültür üzerinde şekillenmiş ve milli kültüre önem veren milli bir eğitim verilmeli ve bu noktada asrı değerler kazandırılmalıdır. Gökalp okuldan yola çıkarak medrese ve Tanzimat okullarından daha farklı bir manayı ifade etmektedir. Medrese İslami bir eğitim verirken Tanzimat okulları ona göre sözde çağdaş eğitim vermektedir ki her iki oluşumda bir taraftan birbirine zıt bir eğitim yürütürken bir taraftan da milli değildir. Bu şekilde sürdürülen bir eğitim Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar sürmüştür. Gökalp milli dilin geliştirilmesi, milli tarihin öğretilmesi, İslami esaslarının okutulması ve bunların yanında matematik, fen ve yabancı dillerin öğretilmesine önem verilmelidir. (Koçer, 1991; 177-178)

Gökalp, Türkiye’de seçkinlerin eğitiminin gayri milli okullarda gerçekleştiğini ifade etmiş, müfredatın, kültürel etkinliklerin ulusallaştırılmasını ve seçkinlerin ulusal kültürden geçmişteki yabancılaşmasını dengelemek üzere halkın yaşamına katılmalarını önermiştir. Gökalp’e göre, Puşkin, Dante, Petrarca, Rousseau, Goethe ve Schiller’de hep kendi ulusal kültürlerinden aldıkları esin sayesinde dahi sanatçılar olabildiklerinin ve eğitimdeki milliliğinin önemini altını çizmiştir (Parla, 1999; 76).

Gökalp (1976)’e göre milli eğitim sürecinde milli kültürün kazandırılmasının önemli bir yanını da öğretmenler oluşturmaktadır. Eğitimcilerin bir telkinci olmaktan çok, aktardığı bilginin milli kültürle uyumu söz konusu olduğunda başarılı olabileceklerini vurgulamıştır. Çocuğun sosyal çevresi ile öğretmeninden aldıkları farklı olmamalıdır. Öğretmen çocuğu toplumun vicdanında yer alan kıymet hükümleri doğrultusunda milli kültüre göre yetiştirmelidir. (Gökalp, 1976; 68).

Gökalp milli eğitim konusundaki görüşlerinde milli bir eğitim politikasının geliştirilmesinin, bu politikanın takip edilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Modern usuller takip edilerek eğitimin çağa uygun hale gelmesi sağlanmalıdır. Gökalp, eğitim konusundaki düşünceleri ile hem II.Meşrutiyet dönemi eğitim tartışmalarına katkı yapmış hem de Cumhuriyet’in eğitim politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur.

‘Milli Eğitim’ Kavramı Etrafında Tartışmalar

İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim ile ilgili ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Eğitimin nasıl olması gerektiği konusunda dönemin önde gelen isimleri açıklamalarda bulunmuşlardır. Burada bu tartışmaların ‘Milli Eğitim’ kavramı etrafında gerçekleşen kısmını ele alacağız.

Ziya Gökalp’ın ‘Milli Terbiye’ olarak ifade ettiği eğitim ile ilgili görüşleri dönemin eğitim anlayışları içerisinde hem bireyciler tarafından eleştirilmiş hem de çağdaş eğitimi savunanlar tarafından eleştirilmiştir.

Ziya Gökalp eğitim ile ilgili ilk yazısını İslam Mecmuası’nda yazmıştır. Gökalp bu yazısında Tanzimat ile birlikte gelişen eğitim anlayışını eleştirmekte, bu anlayışın ortaya çıkardığı sorunlara değinmektedir. Eğitimi Türkçülük eğitimi, din eğitimi ve çağ eğitimi olarak ele alan Gökalp, bu üç farklı yaklaşımın birbiri ile uyumlu bir şekilde yürütülmesi gerektiğini vurgulamış ve aksi durumunda birbirinden farklı düşüncelere sahip, birbirinden habersiz, birbirinin karşısında bireyler yetişeceğini belirtmiştir. (Duru, 1965; 123-124).

Ziya Gökalp'in asıl eğitim yazıları Satı Bey'in çıkardığı 'Muallim' dergisinde yayınlanmıştır. Dönemin önemli eğitim tartışmalarından birisi Satı Bey-Ziya Gökalp arasında olmuştur. Satı Bey ve Gökalp arasında yaşanan eğitim tartışmaları modernleşme dönemi eğitim düşüncesinin gelişimi açısından önemlidir.

Ziya Gökalp'in döneminin önemli eğitimcilerinden olan Satı Bey Gökalp'in eğitim tanımlamasını eleştirmiştir. Gökalp'in eğitimin önüne milli ifadesini koyması Satı Bey'i eleştirileri ile karşılaşmıştır. Satı Bey'in bu eleştirilerine Gökalp eğitim ve öğretim kavramlarında ifade ettiği ayrım ile cevap vermiştir. Gökalp terbiyenin milli olarak ifade edilen kısmının eğitim olduğunu bunun yanında talim olarak ifade ettiği öğretimin bulunduğunu ifade etmiştir. Eğitim değer yargılarının öğretilmesi olarak ifade edilirken, öğretimde modern çağdaş dünyanın ulaştığı usullerin kazandırılması söz konusudur. Gökalp'e göre modern bir cemiyet olduğumuz için terbiyemizin milli olması önemlidir. Terbiyenin milli olması modern olmasını gerektirecektir (Gökalp, 1992; 86-88).

Satı Bey eğitimin kısmen milli olduğunu söylemiş ve Gökalp'in yaptığı eğitim tanımına ve milli olarak nitelenmiş bir eğitim anlayışını eğitimin kısırlaştırılması olarak ifade etmiştir. Satı Bey Türk milliyetçiliğine karşın Osmanlılık politikasının benimsemiştir. Ona göre eğitim bir yönüyle milli iken bir yönüyle milli değildir. Satı Bey'e göre milli eğitim için milletin özelliklerinin belirlenerek millet için gerekli gaye belirlenmelidir. Bu noktadan sonra bu gayeye ulaşmak için gerekli olan yol tartışmalıdır. Ona göre milli eğitim vatan eğitimini aşmayacak bir yol izlemeli, gelişmenin önünde bir engel olarak durmamalıdır. Milli eğitimi başka milletlere karşı nefretin oluşması değil, Ikendi milletine yönelik sevgiyi barındıran bir eğitim olmalıdır. Bu görüşleriyle Satı Bey Ziya Gökalp'in eğitim görüşleriyle çatışmaktadır.

Ziya Gökalp'in eğitim görüşlerini eleştiren çağdaş eğitimi savunanların önde gelen ismi olan Sadrettin Celal kültüre dayalı eğitimin çevre ve aile tarafından zaten verildiğini belirterek Osmanlı gibi geri kalmış memleketlerde aile ve toplumun eğitim üzerindeki etkisinin yıkıcı olduğunu düşündüklerinden okulların aile ve çevrenin etkisinden uzak tutulmasını söyleyerek öğrencilere çağdaş bir eğitim verilmesini savunmuştur.

1916 yılında Muallim adlı dergide yayınladığı "Asrî Terbiye" başlıklı yazısında asrî terbiyeyi şöyle savunmuştur: " Eğer terbiyenin gayesi Gökalp'in dediği gibi ferde değer yargılarını aşılacaksa , bunu çevre ve aile kendiliğinden yapmaktadır. Çevrenin ve ailenin eğitim üzerindeki etkisi ileri memleketlerde kurtarıcı, geri memleketlerde yıkıcı oluyor. Geri toplumlarda aile ocağının ve çevrenin verdiği

eğitimi okul da desteklerse bu, topluma yapılacak fenalığın en büyüğü olur. Geri memleketlerde eğitimcilerin, ilk işi okulları çevrenin ve aile ocağının etkilerinden uzak tutmak, onlarla ilişkilerini azaltmaktır. Değer yargılarına temel olan gelenekler ve kuruluşlar aslında akılcı ve kutsal esaslar değildir. Vaktiyle bir ihtiyaç için doğup sonra zorbalayan kuruluşlardır. Zaman değişir ama onlar değişmezler. Eğitmenin ödevi kötü gelenekleri yaşatmak değil, onları yok etmektir.” (Başgöz,1999:40)

Osmanlı Devleti'nin son döneminde eğitim politikasının şekillenmesinde etkili olan Ziya Gökalp, eğitimin milli, öğretimin çağdaş olması gerektiğini savunuyordu. Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak düşüncelerini sentezleyen Ziya Gökalp eğitimin bireyin ruhunda değer hükümleri meydana getireceğini ve bu değer hükümlerinin her toplumda farklılaştığını ifade ediyordu. Bu nedenle her milletin eğitimi o milletin değerlerine dayanmalı düşüncesini savunan Gökalp, eğitimin milli olmasının gerekli olduğunu savunuyordu. Öğretimi maddi ve teknik bilgilerin bireye aktarılması olarak tanımlayan Gökalp, milletlerarası bir özellik taşıyan bu bilgilerin çağdaş bir öğretim ile bireye kazandırılması gerektiğini savunuyordu. Ziya Gökalp bireyin şahsiyetinin geliştiği lise döneminde milli bir eğitimin verilmesinden yanaydı. Toplumsal sorunların altında eğitimin içinde bulunduğu karmaşayı gösteren Gökalp, eğitimin milli olması gerektiğini ifade ediyordu (Ergün, 1990; 453-457). Osmanlı Devleti'nin son döneminde eğitim politikasının şekillenmesinde etkili olan Gökalp milli eğitim düşüncesi Cumhuriyetin kurulması ile yeni devletin milli eğitim politikasının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Ziya Gökalp'in eğitim düşüncesi Atatürk'ün eğitim düşüncesinde ve CHP programı ile hükümet programlarında, Cumhuriyet dönemi eğitiminde yaşanan gelişmelerde etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde eğitim politikasındaki kargaşayı iyi analiz eden Gökalp'in eğitimde birliğin sağlanmasına yönelik düşünceleri 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılarak eğitimde birliğin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Milli Mücadele döneminin zaferle sonlanmasının ardından Türk toplumunun çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaştırma hedefiyle yola çıkan Atatürk bu hedefine ulaşmak amacıyla İnkılaplar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde hedef alınan temel düşünce milli, çağdaş ve laik bir toplumdur. Milli, çağdaş ve laik bir toplum oluşturma hedefine ulaşmak için en etkili yol milli bir eğitim sistemi kurmaktan geçiyordu. Milli mücadele döneminde toplumda ortaya çıkan milli birlik ve beraberlik duygusu, milli şuur anlayışı yeni devletin eğitim politikasının temelini oluşturuyordu. Ulusal bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sistemi milli olmalıydı. Bu amaca yönelik 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde milli eğitim programının oluşturulması konuşuldu. Atatürk kongrede yaptığı konuşmada önceki eğitim

sistemini eleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında uygulanan eğitim sisteminin etkili olduğunu vurgulamış ve yeni devletin eğitim politikasının Osmanlı Devleti'nin eğitim politikasından farklı olarak doğu ve batı etkisinden uzak millî bir politika olacağını ifade etmiştir.

Cumhuriyet dönemi ile beraber değişen eğitim politikasının amacı dönemin şartları ile uyumlu bir şekilde millî egemenlik ve tam bağımsızlık ilkesi çerçevesinde oluşturulmuştur. Millî birlik ve beraberlik anlayışı içerisinde bu anlayışı benimsemiş yeni nesillerin yetiştirilmesi eğitim politikasının amacı olmuştur. Bu dönem millî eğitim politikasının diğer bir yönü ise millî olmasının yanında çağdaş ve laik özellikler taşımasıdır. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde batı uygarlığının bilim ve teknikte geldiği nokta en çağdaş medeniyet noktasıdır. Çağdaşlaşma hedefi ile yola çıkan bir devletin bilim ve tekniği temele alan bir eğitim politikasına sahip olması gerekirdi. Dini eğitim programlarının yerine bilim ve akılı ön plana çıkaran eğitim politikasının sağlanması için eğitimin laik esaslar çerçevesinde yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Bu sayede millî, çağdaş ve laik bir eğitim politikası oluşturulmuş ve Osmanlı'nın ümmetçi anlayışının yerine millet kavramı etrafında şekillenen bir toplumun altyapısı oluşturulmuştur. Cumhuriyet Dönemi millî eğitim politikası halkçı özellikler taşımaktaydı. Özellikle okur yazar düzeyi çok düşük olan toplumda halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi, ilköğretim yaygınlaştırılması, fırsat eşitliğinin sağlanması ve tüm çocuklara eşit ve parasız eğitim sağlanması millî eğitim politikasının halkçı yönünü göstermektedir. Cumhuriyet döneminin ilk Maarif Vekili olan İsmail Safa Özler 'Misak-ı Maarif' ile dönemin eğitim politikasını belirlemiştir. Dönemin eğitim politikasının temel ilkelerini belirlemek için oluşturulan Maarif Misakı'nda eğitimin genel hedefi, Türk milletini medeniyet safında en ileriye götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak hassasiyetinin istilzam ettiği gayeye en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk ve irade ve kudretle yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin en büyük sorunu eğitimde Osmanlı'dan itibaren devam eden ikilik olmuştur. Cumhuriyet ile beraber, yetiştirilecek olan yeni nesle cumhuriyetin gerektirdiği değerlerin aşılması, siyasi olarak vatandaşlık bilincinin kazandırılması ve eğitim kurumlarının tek çatı altında toplanması için 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır.

Atatürk'ün Millî Eğitim Anlayışı

Cumhuriyet ile birlikte toplumun her düzeyinde gerçekleşen değişim ve bu değişim için gerekli çabalar yeni toplum düzeninin oluşturulmasına yöneliktir. Bu değişimin en belirgin olarak hissedildiği yer ise eğitim olmuştur. Cumhuriyetin ilanı yeni toplum düzeninin oluşturulmasına yönelik olarak toplumsal yapı ile ilgili çalışmalar

yapılmıştır. Bu çalışmaların gerekçesi ise cumhuriyetin bireyinin bir vatandaş olarak sahip olması gereken bilinç düzeyine ulaştırılmak istenmesidir. Bu hedeflerin başarıya ulaşmasının en etkili yolu olarak da eğitim görülmüştür.

Eğitim politikasının amaçları, devletin hedefleri, toplumun ihtiyaçları, bireylerin ilgi, istek ve arzuları dikkate alınarak belirlenir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişim devletin eğitim politikasını dolayısıyla gerçekleştirmek istenen eğitimin amaçlarında da değişimi gerektirir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde görülen eğitim anlayışı hem yapı olarak hem de felsefe olarak birbirinden uzak hatta birbirine zıt bir görünüm sergiliyordu. Medreseler, Tanzimat okulları ve yabancı okullar bu zıt yapıyı oluşturan unsurlardı. Osmanlı'nın son döneminde bu eğitim yapısı ile gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim milli olma özelliğine sahip değildi. Eğitim kurumları da ortak bir çatı altında bulunmadığından aralarında koordinasyon eksikliği bulunuyordu. Ayrıca bu eğitim kurumları birbirinden farklı eğitim felsefesine sahipti. Bu üç çeşit okul üç ayrı dünya görüşüne sahip insan yetiştiriyordu. Ülkenin vatandaşları arasında kültür birliği ve ülkü birliği yoktu. Bu durum, toplumda mevcut kültürel çelişkileri daha da artırıyor, millî birlik ve bütünlüğü ciddi bir şekilde zedeliyordu (Çaycı;2002:161). Özetlemek gerekirse Cumhuriyet dönemi öncesinde eğitim milli, laik ve çağdaş olma özelliğine sahip değildi.

Atatürk Cumhuriyet kurulmadan önce Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitimin içinde bulunduğu durumu fark etmiştir. 1923'te Cumhuriyet ilan edildiğinde yeni bir eğitim politikasına ihtiyaç vardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikası Cumhuriyet'in gerektirdiği şekilde kurulmalıydı. Cumhuriyetin ilk günlerinde Maarif Vekili İsmail Sefa Özler'in Türk Millî Eğitimi'nin amaçları olarak ifade ettiği sözler cumhuriyetle beraber takip olunacak eğitim politikasını ve bu politikanın amaçlarını belirliyordu. Buna göre Türk genci, milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, laik cumhuriyetin vatandaşı olarak yetiştirilmeli, ilköğretim yaygınlaştırılmalı ve okuma yazma öğretilmeli, Türk milleti çağdaş uygarlık düzeyine çıkarılmalı ve Türk olmak hassasiyetinin bir gereği olan bu gayeye ulaşmak için aşk, irade ve kuvvetle yetiştirilmeliydi.

Cumhuriyet'in ilanı ile eğitimde takip edilecek politika eğitimin her kademesinde Cumhuriyet yönetiminin gerektirdiği yeni bir nesil yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Eğitim politikası ülkenin ihtiyaç duyacağı nesilleri yetiştirmeyi amaçlamıştır. Cumhuriyet yönetimi bu dönemde yeni bir insan modelinin yetiştirilmesini gerekli görmüştür. Özodaşık (1999)'a göre eğitim politikaları bu amaçlar etrafında şekillenmiş ve iki noktada yoğunlaşmıştır: "Yeni nesil yetiştirmeye ilişkin siyasi ve

yasal düzenlemeler ve eğitimde yeni bir nesil yetiştirme çalışmaları' (Özodaşık, 1999; 62).

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşması için her alanda olduğu gibi eğitim alanında önemli adımlar atmıştır. Eğitimin içinde bulunduğu durumu değerlendiren Atatürk, eğitim alanında da yeni bir yapılanmaya gidilmesinin zorunluluğunu görmüştür. 'Eğitim ki; Bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüce bir sosyal toplum halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder' sözüyle eğitimin millet için önemini ortaya koymuştur (Atatürkçülük, 1988; 291).

Atatürk, eğitimi milli, laik, demokratik bir yapı içerisinde ele alıp geliştirmenin önemini vurgulamıştır. Bu şekilde düzenleneni bir eğitim politikası ile cumhuriyetin gerektirdiği yeni toplum yapısına uygun nesiller yetiştirmeyi bir hedef olarak belirlemiştir. Hedeflediği yeni modern toplumu milli ve modern bir eğitim sistemi ile oluşturup cumhuriyetin çağdaş bir seviyeye gelmesini planlamıştır. Atatürk eğitimin içinde bulunduğu durumu şu şekilde özetlemiştir: 'Toplumda yaygın bir bilgisizlik vardır, eğitim ve öğretim yöntemimiz uygun değildir, çocuklarımız üzerinde ailelerin baskısı vardır, eğitimimiz milli değildir, eğitimimizin şu anki amacı, kendini, hayatını bilmeyen her konuda yüzeysel bilgi sahibi, tüketici insan yetiştirmektir.' (Akyüz, 1992; 702).

Mevcut eğitim sisteminin durumunu bu şekilde ifade eden Atatürk, eğitim ile ilgili önemli adımların atılmasına katkı yapmıştır. Cumhuriyet ilan edilmeden önce Milli Mücadele yıllarında 16 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresini toplamıştır. Atatürk'ün eğitime vermiş olduğu önemin bir yansıması olarak eğitim sisteminin amaçlarının ne olması, eğitim sistemine nasıl bir anlayışın hâkim olması, nasıl bir geleceğin yetiştirilmesinin gerektiğini ortaya koymuştur. Atatürk'e göre eğitim gelecek nesilleri Türkiye'nin bağımsızlığını ve Cumhuriyeti koruyacak ve yükseltecek şekilde yetiştirilmeli, toplumu cehaletten kurtarmalı, bilgi ve ahlak düzeyini yükseltmeli, yeteneklerini geliştirmelidir. Eğitim çocuklara hürriyet vermeli, yeni neslin fazilet, fedakârlık, düzen, disiplin ve güven duygularını geliştirmelidir. Eğitim yarar üretici ve hayatta başarılı nesiller yetiştirmelidir. Eğitim milli olmalı ve bilme dayanmalıdır (Akyüz, 1992; 702).

'Bugün Ankara, Milli Türkiye'nin Milli Maarifini kuracak' sözüyle 1921'de Maarif Kongresi'nde Atatürk eğitimin milliliği üzerinde durmuştur. (ASvD, C2, 1952; 16). 16 Temmuz 1921'de daha savaş halindeyken Maarif Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmada 'Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim' sözleriyle

cumhuriyete kadar olan dönemde izlenen eğitim politikasının milletin geri kalmasında en önemli sebep olduğunu ifade etmiş ve 'Asırlarca süren derin idari ihmallerin devlet bünyesinde meydana getirdiği yaraları tedavi için harcanacak gayretlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda harcamamız lazım gelir.' sözleriyle içinde bulunulan durumdan kurtuluşunda yine eğitim sayesinde olacağını işaret etmiştir.

Atatürk'e göre milli eğitim politikasının amacı Türk milletini ileri medeniyetler seviyesine taşımak, gençleri Türk milletini yüceltecek aşk, irade ve kudretle yetiştirmek, onları milli, medeni, insani fikir ve hislerle donatmaktır. Milli eğitim politikası milliyetçi, cumhuriyetçi, halkçı, inkılâpçı, laik cumhuriyet vatandaşları yetiştirmelidir. Eğitim gençleri sağlam vücutlu, şen ve gürbüz yurttaşlar olarak yetiştirmelidir. Gençler bedence ve ruhça sağlam alışkanlıklara sahip olmalı, çevrelerine faal bir şekilde itibak etmelidirler. Eğitim bireylerin ekonomik hayatta başarılı olmalarını sağlayacak bilgi ve beceri kazandırmalı, bu sayede ülkenin ihtiyacı olan hizmet ve sanat adamlarını yetiştirmelidir.

Geleneksel eğitimin hem kuruluş hem de özü yönünden ulusal olmadığını; bu eğitimin dil, tarih, sanat yani bütüncül olarak kültürün gelişmesine uygun olmadığını; geleneksel eğitimin, bütünüyle bilimsel düşünüşe kapalı olduğunu; eğitimin gözünün bu dünyaya değil, öbür dünyaya yöneldiğini, bu nedenle de çağın gereklerini ve toplumun gereksinmelerine yanıt vermekten uzak bulunduğunu; geleneksel eğitim ve öğretim yöntemlerinin, yaratıcılığı engelleyici nitelikte olduğunu; yalnızca ezberciliğe dayandığını; bunun için yapıcı ve yaratıcı yeni nesillerin yetişmesinin sağlamaktan uzak bulunduğunu ileri sürmüştür (Aytaç, 1988:106).

Mustafa Kemal'e göre geleneksel eğitim sistemi Türk milletinin gerilemesinde en önemli etken olan eğitim sistemidir. Atatürk'ün düşünce yapısının eğitim ile ilgili ilkelerinin en önemli olanı ulusallık ilkesidir. Atatürk geleneksel eğitim konusundaki değerlendirmesinde eğitimin ulusal olmasını 16 Temmuz 1921 'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde açıklamıştır. Atatürk'e göre milli eğitim programı eski devrin boş inançlarından ve yaradılış niteliklerimizle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün etkilerden tamamen uzak, milli karakterimiz ve tarihimize uyumlu bir kültürdür. Milli dehanın gelişmesi ancak böyle bir kültür ile mümkündür. Herhangi bir yabancı kültür daha önce takip edilen yabancı kültürlerin olumsuz sonuçlarını tekrar ettirebilir.

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara özellikle varlığı ile, hakkı ile, birliği ile ters düşen bütün yabancı unsurlarla mücadele lüzumunu ve milli duyguya

dayanan düşünceleri büyük bir olgunlukla her karşıt düşünceye karşı şiddetle ve fedakarlıkla savunma zorunluluğu telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün manevi gücüne bu özellik ve yeteneklerin aşılması önemlidir. Sürekli ve müthiş bir mücadele şeklinde beliren milletlerin hayat felsefesi, bağımsız ve mıtlı kalmak isteyen her millet için bu özelliği büyük bir şiddetle istemektedir. (Atatürkçülük, 1.kitap, 297)

M.Kemal'in 'Milli terbiye' ifadesindeki kasıt Türk ulusunun her zamanki haliyle, sosyal ve hayati gereksinimleri ile çevrenin koşulları ve yüzyılın gerekleri ile tamamen uygun olmasıdır (Başgöz, 1995: 274-275).

Atatürk'ün eğitim düşüncesinin temelinde ulusal bir bakış açısı vardır. Eğitim düşüncesindeki ulusal bakış açısı çağdaşlık düşüncesiyle çelişen, çağdaşlığı dışlayan bir anlayış değildir. Yamaner (1999)'e göre Atatürk'ün eğitim konusuna ulusalcı bakışı;

'Çağdaş dünyaya, çağdaş bilime açık, ancak özde, ulusal değerleri temel alan bir eğitim anlayışıdır. Bu Osmanlı'nın dinci disiplinci eğitim anlayışına karşılık laik ve demokratik bir eğitim sistemidir. Bu sistemin hedefi; Atatürk'ün söylediği gibi yetişecek çocuklarımıza gençlerimize, görecekleri öğrenim sınırı ne olursa olsun her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine, ulusal geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereğinin öğretilmesidir (Yamaner, 1999: 107).

Mustafa Kemal ulusal bir eğitimle, çocukların ve gençlerin varlıklarına, haklarına birlik ve beraberliklerine ters düşen her türlü yabancı öğeyle mücadele edecek nitelikte ve güçte yetiştirilmesi kast edilmektedir (Oğuzkan, 1988: 118).

27 Ekim 1922'de Bursa'da yapmış olduğu bir konuşmada Atatürk, en verimli ve önemli görevin eğitim işleri olduğunu ve başarılı olmanın gerekliliğini ifade ediyor. Gerçek kurtuluşu eğitimde gören Atatürk ilkeli bir programın gerekli olduğunu bu programın ilkelerinin 'Sosyal hayatımız uygunluk ve çağın gereklerine uygunluk' olarak belirtiyor (ASD, 2006; 388)

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim anlayışının temel özelliklerini Akyüz (2001) şu şekilde sıralanmıştır:

Eğitime büyük önem verilmiştir. Başöğretmen sıfatı ile halka ve eğitimcilere manevi destek sağlanmıştır. Eğitimde genel olarak sayısal bakımdan önemli gelişmeler sağlanmıştır. Eğitimde birlik sağlanmıştır. Eğitim laikleştirilmiştir. Eğitim

demokratikleşmiştir. Tarih ve dil konularında millî bir amaca yönelik başlamıştır. Latin harfleri kabul edilmiştir. Kadın eğitimine büyük önem verilmiş ve karma eğitim gerçekleştirilmiştir. İlkokul öğretmenlerinin maaşları 1948'de devlet bütçesinden ödenmeye başlanmıştır. Bir süre, köy için eğitim ve öğretmen konusu üzerinde önemle durulmuş, bazı uygulamalara geçirilmiştir. Özellikle 1940'lara kadar halk eğitimine önem verilmiştir (Akyüz, 2001; 297-298).

Atatürk Dönemi Millî Eğitim Politikasının Temel İlkeleri

Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber eğitimin amaçları neler olmalıdır, nasıl bir eğitim anlayışı geliştirilmelidir, nasıl bir gelecek yetiştirilmek isteniyor sorularının cevabı olarak Atatürk tarafından belirlenen millî eğitim politikası temelde şu üç hedefe yönelmiştir: 'Millî kültür birliğini sağlamak, vatandaşlık eğitimi ve ilköğretimi yaygınlaştırmak, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş insan gücünü yetiştirmek' (Budak, 2003; 1).

Millî kültür Atatürk'ün üzerinde önemli durduğu bir konudur. Millî kültür birliğinin sağlanmasının Türk halkı için millet olma ve bir millet şeklinde varlığını devam ettirme noktasında önemli olduğunu vurgulayan Atatürk,

'Bir yurdun en değerli varlığı, yurttaşlar arasında ulusal birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetinin olgunluğudur. Ulus varlığı ve yurt erginliğini korumak için, bütün yurttaşların canını ve her şeyini derhal ortaya koymaya karar vermiş olmak, bir ulusun en yenilmez silahı ve koruma vasıtasıdır. Bu sebeple Türk ulusunun idaresinde ve korunmasında ulusal birlik, ulusal duygu ve ulusal kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir.'(Ezgi;1998b:671).

Millî kültür birliğinin sağlanmasının önemi üzerinde durmuştur. Atatürk millî kültür birliği ile ilgili olarak Maarif şurasında: '...Doğu ve Batıdan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, millî seciye ve tarihimize uygun bir kültür kastediyorum. Çünkü millî dehamızın tam gelişmesi ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir.' (Ezgi;1985:269), diyerek, millî kültür ile ilgili düşüncelerini açıklamıştır.

Millî kültür birliğinin sağlanması konusunda en etkili araç olarak eğitimi gören Atatürk, eğitimin millî kültür birliğinin sağlanma amacına yönelik olarak düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Eğitim konusunda söylemiş olduğu;

'Enönemli ve en verimli vazifelerimiz millî eğitim işleridir. Millî Eğitim işlerinde kesinlikle zafere ulaşmak lazımdır. Birmilletin gerçek kurtuluşu, ancak bu şekilde olur. Bu zaferin sağlanması için hepimizintek vücut ve tek düşünce olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lazımdır.'(Atatürkçülük;1988:293)

sözleriyle ifade etmek istediği programı Milli Terbiye Programı olarak isimlendirmiştir. Atatürk bu konuşmasında takip edilecek olan eğitim politikasının ana hatlarını belirlemiştir. Ana hatları belirlenen tek düşünce temeli üzerinde şekillenen Milli Terbiye Programı milli kültür birliğini sağlamaya dönük bir program olmalıydı. Çünkü milli bir eğitim programı hem milli kültürün inşasına yönelik olacak hem de milli birlik inşasına giden süreçte yapılması gerekenlerin belirlendiği bir program olacaktır. Buna yönelik olarak Atatürk, Milli Terbiye Programının, sosyal hayatımızın ihtiyaçlarına ve çağın gereklerine uygun olarak hazırlanmasını istemiştir (Atatürkçülük;1988:293).

3 Mart 1924'te ülke içindeki bütün eğitim kurumlarının tek bir çatı altında toplayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkartıldı. Bu kanun ile birlikte ülkede faaliyet gösteren bütün eğitim kurumları Maarif Vekâletine bağlandı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu bütün dini okulların kapatılmasını ve bunlar yerine İstanbul'da İlahiyat Fakültesi'nin ve imam-hatip okullarının açılmasını öngörüyordu. Bundaki amaç dini eğitimin tamamen devlet kontrolü altına alınmak istenmesiydi. 'Tevhid-i Tedrisat İslam medeniyeti ve kültürünün bin yıllık eğitim kurumları olan medreselerin kapatılmasını amaçlayan Türkçü-Batıcı siyasetin hedefine ulaşması için yasal bir dayanak olmaktan öteye gidemedi' (Kafadar 2004; 353).

Atatürk'ün önemle üzerinde durmuş olduğu milli kültür birliğinin sağlanmasına yönelik düşünceleri Osmanlı eğitim sisteminden kalan eğitimde çok başlı yapının sosyal yapıımız üzerindeki etkisini ortadan kaldırarak milli kültür birliğinin tesis edilmesine yönelikti. Bir anlamda milli kültür birliğinin sağlanmasına yönelik ihtiyaç Osmanlı eğitim sisteminden kaynaklanmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunun çözümüne yönelik atılan ilk adım da 3 Mart 1924' tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu olmuştur. Milli kültür birliğinin sağlanmasına yönelik atılan bu adım sonucunda ortaya çıkan kanuna göre;

Ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumları Maarif Vekâletine bağlanmıştır.

Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ya da özel vakıflarınca idare edilen tüm medrese ve mektepler Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekteplere ve medreselere ayrılan para, Maarif bütçesine geçirilecektir. Maarif Vekâleti yüksek din uzmanları yetiştirmek için Darülfünunda bir ilahiyat Fakültesi, imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı mektepler açacaktır (Genç;1998:19).

Cumhuriyetin eğitim politikasının Türk milletinin duygu ve düşünce anlamında bir olmasına yönelik olarak planlanması gerekiyordu. Çünkü bir milletin bireyleri ancak

ortak bir eğitim politikasının gereği olarak düzenlenmiş bir eğitim ile yetiştirilmelidir. Bu sayede ortak duygu ve düşünceler etrafında kenetlenmiş bir millet oluşturulabilir.

Tüm bunlar düşünülerek planlanmış bir eğitim politikasına yönelik atılmış bir adım olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ülkenin içinde bulunmuş olduğu eğitim karmaşasına son vermiştir. Eğitim ve öğretimin tek çatı altında toplanmasıyla Cumhuriyet yönetiminin gerektirdiği insan tipinin yetiştirilmesinde aynı felsefe kabul edilmiş ve aynı duygu ve düşünceleri paylaşabilen bireyler yetiştirilmiştir.

Atatürk döneminde eğitimi millileştirmek amacıyla önemli adımlar atılmıştır. Eğitim alanında oluşturulan bazı kurumlar eğitimin milli olması yönünde yararlı olmuştur. 15 Nisan 1931 tarihinde kurulan Türk Tarih Kurumu ve 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulan Türk Dil Kurumu bu adımların en önemlileridir. Milli eğitim için tarih ve dil alanında yapılan çalışmalar çok önemlidir. Milli tarih ve milli dil sayesinde milli eğitimin gerçekleştirilebilirdi. Dil alanında atılan adımlarda aynı düşünce hakimdir. Türk milleti milli dilini kazanmalı ve geliştirmelidir. Bu amaçla da Türk Dil Kurumu kurulmuştur.

Mustafa Kemal yeni devletin eğitim politikasının temellerini Türk milliyetçiliği üzerine kurmuştur. Devletin millet özelliğini barındırmayan hali göz önünde bulundurularak millet olma duygusunun kazandırılması ancak milli bir eğitim sayesinde olabilirdi. Eğitim milli duyguları geliştirebilecek, milli ve manevi değerlere sahip çıkarak bunları yeni nesle aktarabilecek aynı zamanda milli ve manevi değerlere karşı yabancı unsurlarla mücadele ruhunu kazandırabilecek nitelikte milli olmalıydı.

Atatürk'ün düşündüğü eğitim sistemi, eski devrin hurafelerinden ve milletimizin sahip olduğu özelliklerle hiçbir şekilde ilgisi olmayan yabancı düşüncelerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelebilecek her türlü zararlı etkilerden uzak, milli karakterimize uygun bir eğitim sistemidir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 programı beşinci kısmında 'Milli Talim ve Terbiye' başlığı altında milli talim ve terbiyedeki esaslarını açıklamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 programı eğitim işlerindeki temel taşın cehaletin ortadan kaldırılması olduğunu açıklamaktadır: 'Maarif siyasetimizin temel taşı, cehlin izalesidir.'(CHP). Programın cehaleti ortadan kaldırma hedefi onun milliyetçi ideolojiyi bireylerine empoze etmeye çalışması ile gerçekleşmeyecektir. Cehaletin ortadan kaldırılması ve eğitimin yaygınlaştırılması hedefleri milliyetçi yaklaşımın yeni nesil aracılığıyla halk tarafından da benimsenmesini sağlamaktır.

1931 programı: 'Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburlu ihtimam noktasıdır. Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türkiye Devletine hürmet etmek ve ettirmek hassası bir vazife olarak telkin olunur.'(CHP) ifadesiyle her derecedeki eğitim kurumlarında cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik bireylerin yetiştirilmesi önemle durulması gereken bir konudur.

Kaplan (2005)'e göre: 'Eğitimin amacı, evrensel bilgi ve kültür birikimini öğrencilere tanıtmak ve bu temel üzerinde eleştirel ve evrensel zihniyetli özgür insanlar yetiştirmek değildir. Milliyetçilik eğitimin ufuklarını sınırlar ve eğitimi dar bir kalıba sokar.' (Kaplan, 2005: 173).

Programa göre: 'Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlere uzak, üstün, milli ve vatanperver olmalıdır.'(CHP). Milliyetçi ideolojiyi temele alan bir eğitim sistemi ile yetişen öğrencilerin yabancı fikirlere düşmanca yaklaşması kaçınılmaz olacaktır. Bu da yabancı düşmanlığına zemin hazırlamaktadır. Programa göre hurafelerden uzak bir eğitim sisteminin aslında dini değerlerin eğitimin dışında bırakılması olarak görülebilir. Dini değerlerin dışında bütün vatandaşların etrafında toplanacağı değer olarak da milliyetçi bir bakış açısı getirilebilir.

Parti programında eğitimin milliyetçi ideolojisinin tarih eğitiminin de milliyetçi bir tarih eğitimi olmasını sağlaması kaçınılmazdır. Parti programında milliyetçi bir tarih eğitiminden şöyle söz edilmektedir: 'Fırkamız, vatandaşların, Türkün derin tarihini bilmesine fevkalade ehemmiyet verir. Bu bilgi Türk'ün kabiliyet ve kudretini, nefesine itimat hislerini ve millî varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz kavametini besleyen mukaddes bir cevherdir.'(CHP).

1931 CHP programı incelendiğinde milliyetçi ideolojinin ağır izleri açıkça görülmektedir. Tek parti iktidarının milliyetçi yaklaşımı, kendi dışındaki yani kendine yabancı bütün fikirleri zararlı olarak göstermektedir. Programda vurgulanan diğer bir nokta da milliyetçi ideoloji ile yetiştirilen bireylerin CHP programında belirtilen milliyetçi yaklaşımlar dışındaki yaklaşımlara karşı CHP'yi savunma zorunluluğudur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 programı ile 1935 programı arasında temelde bir farklılık bulunmamaktadır. Programın dilinde meydana gelen değişim dil devriminin sonucu olarak gerçekleşen Türkçeleşmedir.

1931 programında 'Millî Taim ve Terbiye' başlı altında görülen eğitim konusu 1935 programında 'Ulusal Eğitim' başlığı altında beşinci bölümde açıklanmıştır.

1935 programı da 1931 programı gibi eğitim işlerindeki temel taşın bilgisizliğin giderilmesi ve eğitimin yaygınlaştırılması olduğunu açıklamaktadır. Devletin eğitim ile ilgili görevini 'Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır.' şeklinde açıklarken 1935 programı: 'Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, layik ve devrimci yurddaş yetiştirmek, bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasıdır.' (CHP) şeklinde açıklanmaktadır. Bu eğitim hedefi CHP'nin altı oku'nu tamamlayıcı şekilde ifade edilmiştir.

1935 programı eğitimi yabancı fikirlere uzak, ulusal bir niteliğe sahip olarak şu şekilde tanımlamaktadır: 'Eğitim her türlü urasadan, yad ve yabancı fikirlere uzak, üstün, ulusal ve yurtçu olmalıdır.' (CHP).

İsmet İnönü dönemi eğitim politikalarında laik hümanist çizginin baskın olduğu bir dönemdir. Bu değişimin nedenini Dikici (2008) şöyle açıklamaktadır: 'Bu değişimin gerekçesi gerçekten Batılılaşabilmek için Batı medeniyetini meydana getiren eski Yunan ve Latin kaynaklarına inilmesi gerektiği olmuştur.' (Dikici, 179; 2008).

Atatürk döneminde batılılaşmanın bir gereği olarak laiklik ilkesi eğitim programlarının temel ilkelerinden iken bu dönemde batılılaşma hedefine ulaşmak için laik ve hümanist değerler eğitim politikalarında hakim değerler olarak yer almıştır. Eğitim alanında atılan bütün adımlar bu iki temel değer üzerine olmuştur. Dönemin eğitim politikaları laik değerler üzerine kurulmaya çalışılmış özellikle laik bir yaşam tarzının toplumun bütününe yaygınlaştırılması için kız öğrencilerin eğitilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Atatürk'ün ölümüyle başlayıp 1950'de Demokrat Parti iktidarı ile son bulan İsmet İnönü döneminde eğitim politikalarında Türk milliyetçiliği anlayışından uzaklaşmıştır. İsmet İnönü ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in milliyetçilik yerine hümanist anlayışı temel aldıkları bu dönemde materyalist Yunan ve Latin kültüründen çeviriler dikkat çekmektedir. Eğitim hümanist yaklaşımlarla ele alınmış ve 'Milli Eğitim' kavramı bu dönemde Atatürk döneminden farklı olarak milli yönünü yitirmiştir.

Çok Partili Sisteme Geçiş ve Milli Eğitim Anlayışını Yeniden Tanımlama Çabaları

Demokrat Parti döneminde eğitim politikaları şöyle özetlenebilir: Ülkenin batılılaşma politikası terk edilmemiş ancak tek parti döneminde görülen hümanist politikanın izleri silinmiş, batı klasiklerine yönelen eski politikalar yerini milli bir yaklaşım

sergileyerek yerli eserlere bırakmıştır. Köy enstitülerinin ve Halk evlerinin kapatılması bunların yerine yeniden Türk ocaklarının açılması milli eğitim politikasının belirgin uygulamalarıdır.

Demokrat Parti liberal ve İslami öğeleri ile dikkat çekiyordu. Milli eğitim politikası ise milli bir amaç etrafında şekilleniyordu. Millet olarak ortak duygu ve düşüncelerin pekiştirilmesi ve eğitim yolu ile millete ait değerlerin yeni nesillere aktarılması önemseniyordu. Demokrat Parti programları da milli eğitim sisteminde milli ve ahlaki temellerin kabul edildiğini, milletin manevi değerlerine önem verildiğini yeni neslin milletin değerleri ile yetiştirileceğini ifade ediyordu.

Demokrat parti siyasi ideoloji olarak belirlediği muhafazakar yaklaşımları eğitim politikasına çok etkili bir şekilde yansıtmıştır. Demokrat partili yıllar eğitim politikalarında liberalizm ile muhafazakar ideolojinin ön planda olduğu yıllardır.

Demokrat Parti'nin milli eğitim politikaları hükümetlerinin uygulayacağı milli eğitim politikasını etkilemiştir. 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti programının 34-42 arasındaki dokuz maddesi eğitim işleri ile ilgilidir.

'Madde 13. Partimiz bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözü ile bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkatle çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi, böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

Madde 14. Partimiz laikliği devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar, laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehasıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar.

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanütü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesini müsamaha olunmamalıdır.' (Demokrat Parti Tüzük ve Programı, 1946).

Vatandaşları arasında ortak bir tarihi, kültür ve ülkü birliği koyan, ayrımcılı da reddeden bir milliyetçilik prensibine bağlı olduğunu vurgulayan; bütün vatandaşlarını din ve ırk farkı gözetmeden Türk sayan Demokrat Parti eğitim kurumlarını da bu milliyetçilik prensibi tahakkukunda vazifeli saymaktadır. Demokrat Parti programı laikliği de vurgu yapmaktadır.

Programda dini düşüncelerin hükümet işlerinde etkili olmayacağını ancak diğer hürriyetler gibi din hürriyetinin de mukaddes olduğunu vurgulamaktadır. Dini eğitim meselesinin de önemine vurgu yapan parti programı din eğitiminin bir program dahilinde uygulanmasını önemsemektedir. Eğitim öğretim işlerinde birliği önemseyen Demokrat Parti programına göre: 'Maarif sistemimizde, Milli Eğitim ve Öğretim vahdeti prensibinin taraftarıyız.' maddesiyle bunu açıklamıştır (Ekinci, 1994; 66).

I.Menderes hükümeti 22 Mayıs 1950'den 9 Mart 1951 tarihine kadar hükümette kalan Adnan Menderes'in başbakanlığını yaptığı hükümettir. I.Menderes Hükümeti'nin programında milli eğitim konusuna:

'Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlâkı sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevî kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan, gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insanî kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yasamanın teminatı sayılamaz.' denilerek yer verilmiştir (Ekinci, 1994; 11).

I.Menderes Hükümeti programında milli eğitim ile ilgili olarak milli ve manevi değerlere çok fazla önem verildiği görülmektedir. Milli ve manevi değerlerin bu kadar önemsenmesinin sebebi o dönemde yaşanan komünizm endişesidir. Demokrat Parti Komünizm ile ilgili olarak mücadelesini programında şu şekilde vurgulamıştır: „İrticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz.“ (TBMM)

I.Menderes Hükümeti programında geçmişte uygulanan maarifin plandan mahrum olduğu vurgulanmakta ve bunun sonucu olarak da verimli bir eğitim sisteminin oluşmadığı açıklanmaktadır. Programda eğitim işleri büyük milli bir dava olarak görülmekte ve önemle ele alındığı vurgulanmaktadır. Eğitimin demokratik bir ruh ile takip edileceği, ilimin geldiği son noktada teferruatlı bir plan çerçevesinde eğitim

işlerinin sürdürülebilmesi için gerekli kanun tasarıları için çalışılacağı hükümet programında belirtilmektedir.

II.Menderes Hükümeti programında millî eğitim ile ilgili olarak komünizm karşıtı ve milliyetçi tutumların devam ettiğini görmekteyiz.

'Kökü dışarıda olan teşkilatın faaliyetini fikir hürriyeti çerçevesi içinde mütalâa etmek ve müsamaha ile karşılamak bizim için mümkün değildir. Bir çete halinde ve gizli teşkilât olarak muhayyel bir istilanın öncülüğü vazifesini görmeye yeltenenlere karşı kanuni tedbirlerimiz daima şiddetli olacaktır. Bu nev"i faaliyetleri biz, fikir hürriyetiyle asla alâkalı görmemekteyiz. Bu mücadelede ilk programımızda da izah ettiğimiz gibi birinci hedefimiz kanuni kıstaslar elde etmektir. Türk hakimine bu nev"iden suçları teşhis edip cezalandırabilmek imkânlarını vermek lazımdır. Bunun için sarîh tarif ve kıstaslara dayanan kanun maddelerine ihtiyaç aşîkardır. Bu ihtiyaca uyarak Hükümetçe hazırlanan kanun tadilleri Yüksek Meclisin komisyonlarında tetkik ve müzakere halindedir.' (TBMM)

Programdaki bu ifade hükümetin yabancı düşünce akımlarına, özellikle dönemin tehlikeli akımlarından biri olan komünizme karşı yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır.

II.Menderes Hükümeti"nin programında yer alan millî eğitime ilişkin ifadeler, Demokrat Parti"nin programında yer alan ifadelerle ve I.Menderes Hükümeti"nin eğitime ilişkin görüşleri ile örtüşmektedir. II.Menderes Hükümeti"nin programında eğitim işleri konusunda şu ifade dikkat çekicidir:

„Gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre manevî ve insani kıymetlere teçhiz edemiyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakîl bir millet olarak yaşamının teminâtı sayılamaz. Gençliğimizin "Vatan" ideali etrafında toplanmasını hareket noktası olarak alıyoruz."

Hükümet programda millî, manevî ve insani değerlere vurgu yapmakta ve yetişen yeni nesil bir "Vatan" ideali etrafında birleştirme idealini savunmaktadır.

Atatürk dönemi eğitim politikalarında hakim olan millî yaklaşım Millî Şef dönemi eğitiminde hümanist batıcı bir anlayışa dönüşmüştür. Demokrat Parti dönemi ise eğitim politikasının millî ve manevî değerler üzerine kurulduğu bir dönemdir. Demokrat parti kendi ideolojisi olan milliyetçi-muhafazakar çizgilyl eğitim politikalarında da takip etmiştir. Millî eğitim milliyetçi değerler ile muhafazakar uygulamalar çerçevesinde belirlenmiş bir politika olmuştur.

Milliyetçi-muhafazakâr çizgiye rağmen Milli Şef dönemi hümanist uygulamalarından da tamamen vazgeçilmiş değildir. Özellikle tarih ders kitaplarında hümanist yaklaşımın izleri devam etmektedir. Kandır (2005) 'e göre 'Her ne kadar Türk tarihi konuları nispeten artırılsa da hümanist tarih eğitimi anlayışının temelini oluşturan Eski Yunan ve Romatarihi konuların ağırlıklarını aynen korumuşlardır.' (Kandır, 2005; 124).

Bu dönemde yazılan tarih ders kitaplarında, millileşme gayretleri olsa da, konuların ağırlığını Eski Yunan ve Roma oluşturmuştur. 1946 yılında yazılan Tarih I kitabı, Demokrat Parti döneminde de kullanılmıştır. Bu kitapta, Eski Yunan ve Roma tarihi konuları kitabın muhtevasının % 80'ini oluşturmaktaydı. Bu durum bize, milli şef döneminde ortaya konulan hümanist tarih eğitimi anlayışının aynen devam ettiğini göstermektedir. Her ne kadar tarih eğitiminde millileşme çabaları amacına ulaşmasa da, konuların ele alınış biçimi, tarih terminolojisi ve Türk tarihine ait konuların bir miktar artırılması bu dönemde tarih eğitimi alanında ki bazı olumlu değişikliklerdir. (Kandır, 2005; 127).

SONUÇ

1960-1980 dönemi eğitim politikalarının yasal dayanaklarının oluşturulduğu bir dönemdir. Bu dönemde milli eğitim milli ve manevi değerlere yönelmiş, milli kültürün milli eğitim ile bireylere aktararak bir milli kimlik inşası hedeflenmiştir. Cumhuriyet döneminin kırılma noktalarından birisi olan 12 Eylül 1980 Türkiye'de birçok konunun tekrar irdelenmesi gerektiğini gündeme getirdi. 1980 Türkiye'de demokrasinin ve cumhuriyetin yeniden şekillendiği bir dönemdir. 1980 tarihiyle birlikte yeni bir düzen, yeni bir anayasa Türkiye'nin geleceğini belirlemiştir. 1980 sonrası milli eğitim politikasına bakıldığında cumhuriyetin diğer dönemlerinden bağımsız bir politikanın varlığından söz edilemez. Bu dönemin milli eğitim politikasına baktığımız Osmanlı Devleti'nden itibaren görülen temel değerler ile cumhuriyetin temel niteliklerinin etkili olduğu bir dönem olarak ifade edebiliriz. Milliyetçilik ve batılılaşma ekseninde dönemin de kendine özel şartları milli eğitim politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. 1980 sonrası milli eğitim politikasının temelinde devletin resmi ideoloji ile birlikte milliyetçiliği ve batılılaşma çabalarını görebiliriz. Bunun yanında liberalizm ve neo-liberalizm düşüncesinin oluşturduğu siyasi ortam da milli eğitim politikasının yönünü belirlemiştir. Milliyetçilik ile beraber yeni ekonomik modelin etkisi eğitimde görülmektedir. Bu şekilde bir taraftan ülkenin iç dinamiklerine uygun bir eğitim politikası benimsenirken diğer taraftan dış dünya ile etkileşimin sağlanabilmesi hedeflenmiştir. Yani milli eğitim politikası milliyetçilik, batılılaşma ve liberal ekonomik modelin benimsenmesi ile temel dinamiklerini oluşturmuştur. Devletin ideolojik yönlendirme aracı milliyetçilik

İlköğretim düzeyinden itibaren vurgulanırken lise ve yükseköğretimin de ekonomiye yönelik hedefler ulaşmak için düzenlendiği görülmektedir. 1980 sonrası eğitim Kemalizmi ve Atatürkçülüğü resmi bir politika olarak içermektedir. Ayrıca 1980 sonrası uygulamalar milli eğitim politikası milliyetçilik ile birleştirilmiş dini bir özellik de içermiştir.

Milli eğitimin günümüzdeki görünümü cumhuriyetin diğer dönemlerine göre çok büyük farklılık göstermektedir. Milli eğitim politikasının temel unsurları olan müfredatlarda gerçekleştirilen reformlar milli eğitim politikasını milli çizgiden uzaklaştırarak daha evrensel bir yapıya taşımıştır. 1980 sonrası gerçekleşen liberal politikalara paralel değişimler 2000 sonrasında milli eğitimde kendisini evrensel bir boyutta göstermiştir. Yeni müfredatın geliştirilmesinin gerekçelerine bakıldığında küreselleşmenin etkisi görülmektedir. Küreselleşme sürecinin sebep olduğu bu değişimler milli eğitimi de etkilemiştir. Çağdaş dünyada yaşanan gelişim ve değişimlere ayak uydurma çabaları milli eğitimi bu yöne itmştir. Müfredatın içeriğinde bireylere kazandırılması gereken temel değerlerde değişimler olmuştur. Milli değerlerin etkisi azalarak evrensel değerlerin etkisi artmıştır. AB üyelik süreci de bu değişimde etkili bir diğer unsurdur. Son yıllarda milli eğitim ile ilgili ortaya atılan görüşler ve yapılan tartışmalarda günümüzde milli eğitimin zayıflamasına sebep olmuştur. Özellikle anadilde eğitim tartışmalar ve talepleri, milli eğitimimizin milli ritüellerinden olan 'Andımız ve İstiklal Marşı' nın kaldırılmasına yönelik tartışmalar ve milli eğitim bakanlığının yabancı dil eğitimi kapsamında uygulamayı hedeflediği yabancı İngilizce öğretmenleri uygulaması milli eğitimin zayıfladığının göstergesidir.

OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINDA ETİK

Yrd. Doç. Dr. Fatma ÜNAL¹

ÖZET

Çocukların gelişimlerinin en hızlı olduğu ve sağlıklı bir birey olarak yetişmesinde temel yapı taşlarının atıldığı kritik bir öneme sahip olan erken çocukluk döneminde çocukların gelişimleri, içinde buldukları ortamdan, etkilenir ve çocuklar yaşadıkları ortamdan izler taşır. Bu dönemde çocuklara sağlanan eğitim fırsatları, olumlu ve destekleyici çevre şartları onların gelişmelerinde büyük önem taşır. Betimleyici yöntemin kullanıldığı bu çalışmanın amacı, okul öncesi eğitim kurumlarında eğitim etkinliklerinin planlanması, uygulanması, değerlendirilmesi sırasında uyulması gereken etik ilkelerin ortaya konulmasıdır. Eğitim ve öğretimin bütün boyutlarıyla dinamik bir yapıya sahip olması, bu süreçte önemli bir rol üstlenen eğitim personelinin özellikle çocuklarla doğrudan birebir ilişkilerinden dolayı öğretmenlerin görevlerinin ve bu görevin gerektirdiği niteliklerin sürekli sorgulanması, geliştirilmesi ve yerine getirilmesini gerekli kılmaktadır. Öğretmenlik mesleğinin kalitesi, bireyleri ve toplumu doğrudan etkilediği için, bu alandaki kalitenin sağlanması, mesleği yürüten kişilerin, etik ilkelere göre davranma sorumluluğunu artırmaktadır. Ülkemizde bazı meslek alanlarının etik kodları yönetmeliklerle belirlenmiştir. Öğretmenlik mesleği alanının etik kodlarını ele alan, alana özgü bir yönetmelik bulunmamaktadır. Dünyadaki duruma bakıldığında, öğretmenler için etik ilkelerin belirlendiği uygulamaların olduğu görülür. Farklı ülkelerde öğretmenler için hazırlanmış etik ilkeler incelendiğinde, "Öğretmenlik Etik İlkeleri" ana başlıklarının genelde birbirlerine benzediği görülmektedir. Bu başlıklar; "Öğretmenlik mesleğinin profesyonel sorumluluklarını", "Mesleki etik davranışlarını", "Mesleki uygulama ve performanslarını", "Öğretmenlerin meslektaşlarına karşı etik davranışlarını", "Öğrencilerine karşı etik davranışlarını", "Ailelere karşı etik davranışlarını" ve "Topluma karşı etik davranışlarını" kapsayan ilkeleri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Çocukluk Dönemi, Etik, Okul Öncesi Eğitim Kurumları

GİRİŞ

Literatürde etkinlik alanı olarak felsefenin bir dalı olarak belirtilen etik; De George (1999) tarafından, insana ilişkin kuralları, izlenmesi gereken değerleri ve yaşamda

¹Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Okulöncesi Eğitimi A.B.D,
funal@akdeniz.edu.tr

geliştirilmeyi hak eden karakter özelliklerini belirleyerek bireysel ve sosyal ahlaki deneyimimizin anlam kazanmasını amaçlayan sistematik bir çaba olarak tanımlanır.

Haynes'e (2002) göre etikte, belli tür eylemler ve uygulamalar arasındaki bağlantıları görmemize yardımcı olan, iyilik, dürüstlük, adalet, erdem ve suç gibi kavramlardan oluşan akılcı bir çerçeve kurulur ve bu çerçeveden yola çıkarak, toplumsal uzlaşma yoluyla, söze dökülmesi gerekmeyen evrensel anlamda kabul gören genel iyi ve kötü davranış kuralları ortaya çıkar.

Etik içinde, görevler, haklar ve yarar/zarardan oluşan üç ana çerçeve bulunmaktadır. Bunlar araştırmacılar için birtakım farklı sorular oluşturur (Aubrey, David ve Thompson, 2000). Özellikle, bir mesleğin icrası sırasında uyulması gereken kurallara işaret eden etik kodlar meslek mensuplarına yol gösterir. Belirlenen kodlar sayesinde oto kontrol ile düzenin sağlanmasına olanak sağlanır.

Meslek etiği, özellikle doğrudan doğruya insanla ilgili mesleklerde uyulması gereken davranış kuralları olarak tanımlanabilir. Meslek etiğinin önemli yanlarından biri, dünyanın neresinde olursa olsun aynı meslekte çalışan bireylerin bu davranış kurallarına uygun davranmalarının gerekli olmasıdır. Bunlar profesyonel hayatta kişilerin etik seçimler yapmasına rehberlik eden ilkelere (Kuçuradı, 1998., Ricks ve Bellefeuille, 2003). Dolayısıyla, meslek etiği kuralları uluslararası kuruluşlar ve meslek örgütleri tarafından belirlenen ilkeler çerçevesinde şekillenir.

Her toplum için öğretmen ve öğretmenlik mesleği özel bir öneme sahiptir. Çocuğun toplumsallaşmasında, toplumun kültür ve değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında, bireylerin ve toplumun bilinçlendirilmesinde, mevcut siyasi düzenin ve demokratik ideallerin korunmasında ve geliştirilmesinde ve ülkenin ekonomik kalkınmasında öğretmenin önemi tartışılmaz bir gerçektir (Eskicumalı, 2002).

Öğretmenlik kendine özgü profesyonel bir meslek alanıdır. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 43. Maddesinde; "Öğretmenlik mesleği, devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği" olarak tanımlanır. Buna bağlı olarak devletin öğretmenlerden temel beklentisi, öğretmenlerin bu görevlerini Türk Milli Eğitimin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak yerine getirmeleridir (RG, 24.06.1973/14574). Diğer meslek dallarında olduğu gibi profesyonel bir uğraş alanı olan "Öğretmenlik Mesleği"nin yerine getirilmesinde de etik ilkeler söz konusudur.

Eğitim öğretim hizmetleri; kurumun bulunduğu çevre, okulun olanak ve koşulları, kurumun etik iklimi, okulun yönetim yapısı, yönetsel anlayış ve işleyişi,

öğretmenlerin mesleki yeterlikleri, diğer çalışanların mesleki tutum ve davranışları gibi pek çok değişkenden etkilenir. Tüm örgütler gibi, okullar da, etik çevreler oluşturur. Diğer bir deyişle, okullar, öğrencilerine, işgörenlerine ve diğer unsurlarına yol gösterici bir dizi ahlaki değerler sağlar. Starratt'a (1991) göre okul etikleri, okul yönetiminin günlük karar vermesi ve okul yaşamına dahil olan kişilerin davranışları için sağlam bir temel oluşturan etik bir çevre sağlar (Rosenblatt ve Peled, 2002:349).

ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİMİNDE ETİK

Erken çocukluk dönemi, insan hayatının temelini oluşturan hayati öneme sahip kritik özel bir dönemdir. Bu dönemde çocukların içinde bulunduğu ortamın özellikleri, eğitimin niteliği, etkileşimde bulunduğu kişilerin tutum ve davranışları onların sağlıklı bireyler olarak yetişmelerinde önemli rol oynar. Her çocuğun kendi potansiyeli doğrultusunda gelişme hakkı vardır. Çocuğun kendi potansiyeli doğrultusunda gelişiminin desteklenmesinde yakın ve uzak çevresi sorumluluk taşımaktadır.

Kuruluş, yönetim, eğitim, görev ve işleyişi "Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği"nde belirtilen esaslara göre yapılandırılan Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmî ve özel okul öncesi eğitim kurumlarında eğitim bazı temel ilkelere dayanmaktadır. Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği (madde 7) ve Okul Öncesi Eğitim Programında "Okul Öncesi Eğitimin Temel İlkeleri" belirtilmiştir. Bu ilkelere; okul öncesi eğitimin çocuğun gereksinimlerine ve bireysel farklılıklarına uygun olması, çocukların tüm gelişim alanlarını destekleyecek şekilde planlanması, çocukların ilgi ve gereksinimlerini karşılayacak demokratik ve destekleyici eğitim ortamlarının sağlanması, oyunun çocukların en doğal öğrenme fırsatı olarak düşünülmesi ve çocukların oyun aracılığıyla öğrenebileceği etkinlikler düzenlenmesi gibi maddeler yer almaktadır (RG, 08.06.2004/25486., *Okul Öncesi Eğitim Programı*, 2006).

Bu ilkeler öğretmenlerin çocuklara karşı etik davranışlarında rehber niteliğindedir. Okul öncesi eğitim kendine özgü etik kurallara sahiptir. Bu kuralları bilmek ve uygulamak gerekmektedir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve Millî Eğitim Temel Kanunu'nda çocukların bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlamak temel ilke olarak benimsenmiştir. Çocukların duyu ve düşünce bakımından dengeli, bilimsel düşüncüyü benimsemiş, özgür ve geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, topluma karşı sorumluluklarını bilen katılımcı bireyler olarak yetişmeleri için,

onlara sağlıklı, güvenli, eğitici, hassas ortamlar sağlamak ve doğru model olmak gerekmektedir.

Çocukları ilgilendiren bütün kararlarda etik ilkeler bize yol göstermelidir. En temel ilke "çocuğun yararına" ilkesidir. Yapılacak tüm çalışmaların bu ilke üzerine temellendirilmesi ve çocuğa zarar vermekten kaçınarak, çocuğa saygısız, onur kırıcı, tehlikeli, istismar edici, yıldırıncı (sindirici), duygusal yönden ya da fiziksel olarak zararlı olan uygulamalar içerisinde yer almamak gerekmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri "Ulusal Erken Çocukluk Eğitimi Birliği" NAEYC (National Association for The Education of Young Children) küçük çocukların eğitimi ve bakımında karşılaşılan etik ikilemlerin çözümü için ortak bir temel oluşturan erken çocukluk eğitiminde gösterilmesi gereken etik davranış ilkelerini belirlemiştir (Feeney ve Freeman, 1999., Feeney ve Kipnis, 1998., Dahlberg ve Moss, 2006., Aubrey, David ve Thompson, 2000., Baptiste ve Reyes, 2002., <http://www.ssuclic.com/pdfs/ethics>).

Ulusal Erken Çocukluk Eğitimi Birliği (NAEYC), erken çocukluk eğitiminde etik davranış ilkelerini, "çocuklar", "aileler", "meslektaşlar" ve "toplum" gibi her biri farklı bir ilişki alanını ifade eden dört bölümde ele almıştır. Her bölüm erken çocukluk eğitimcisinin o alandaki temel sorumluluklarını anlatan bir giriş, profesyonel amaçlar ve uygulamaları açıklayan ilkeleri içermektedir. NAEYC, erken çocukluk bakımı ve eğitimindeki etik davranış standartlarının, çocuk eğitimi alanının tarihinden gelen temel değerler üzerine kurulduğunu belirtir. Bu temel değerler şunlardır (Feeney ve Freeman, 1999).

Erken Çocukluk Eğitiminde Etik Davranış Standartlarının Esas Aldığı Temel Değerler

Çocukluğun yaşam döngüsünde değerli ve benzersiz bir dönem olduğunu kabullenmek.

Çocuklarla olan çalışmaları, çocuk gelişimi üzerine temellendirmek.

Çocuk ve aile arasındaki yakın bağları takdir etmek ve desteklemek.

Çocukların en iyi aile, kültür ve toplum bağlamında anlaşılıp destekleneceğini fark etmek.

Her bireyin (çocuk, aile üyeleri ve meslektaşları) eşsizliğine, saygınlığına ve değerine saygı duymak.

Çocuk ve yetişkinlerin güven, saygı ve olumlu bakış açısını temel alan ilişkiler çerçevesinde tüm potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Erken çocukluk eğitiminde etik davranış standartlarına esas oluşturan bu temel değerler çerçevesinde, okul öncesi eğitim kurumlarında çocuklara, meslektaşlara, ailelere ve topluma karşı mesleki sorumluluklar sırayla ele alınmıştır.

Çocuklara Karşı Etik Sorumluluklar: Çocukluk yaşam döngüsünde eşsiz ve değerli bir dönemdir. Bu dönemde en önemli görev çocukların güvenliğini, sağlığını, beslenmelerini ve çocuklar için duyarlı ortamı sağlamaktır. Programda çocukların bireysel farklılıklarını, ilgi ve ihtiyaçlarını, çevreyi göz önünde bulundurarak düzenlemeler yapmak gerekir.

Çocuklarla çalışırken göz önünde tutulması gereken idealler: Erken çocukluk bakımı ve eğitiminin temel bilgilerini bilmek, sürekli eğitim ve hizmet-içi eğitim yoluyla bu bilgileri güncel tutmak. Program uygulamalarını çocuk gelişimi alanındaki ve ilgili disiplinlerdeki güncel bilgilere ve her çocuğa özgü bilgilere dayandırmak. Her çocuğun özgünlüğünün ve potansiyelinin farkında olmak ve saygı göstermek. Çocukların özel zayıf yönlerini/ zedelenebilirliğini önemsemek. Çocukların sosyal, duygusal, zihinsel ve fiziksel gelişimlerini teşvik eden, onların onur ve katkılarına saygı gösteren, güvenli ve sağlıklı ortamları yaratmak ve sürdürmek. Her çocuğun, erken çocukluk eğitimi programları kapsamında doğrudan oynama ve öğrenme hakkını bütünüyle desteklemek. Engelli çocukların uygun destek hizmetlerine ulaşmalarını sağlamak ve tüm çocuklara en uygun koşulları sağlamak için kaynaklara sahip çıkmak (Feeney ve Freeman, 1999).

Çocuklarla çalışırken uyulması gereken etik ilkeler;

Bu ilke, diğer bütün ilkelerden daha önceliklidir. "*Çocuklarla ilişki halindeyken, onlara zarar vermemek*". Çocuklara karşı, saygısız, onur kınıcı, tehlikeli, sömürücü, sindirici, duygusal olarak yaralayıcı ya da fiziksel olarak zarar verici uygulamaların içinde yer almamak.

Çocukları haklarından mahrum bırakmak, özel imtiyazlar vermek, ya da onları program veya etkinliklerden ırk, etnik köken, din, cinsiyet, ulusal köken, dil, yetenek ya da ebeveynlerinin statü, davranış veya inançları nedeni ile çıkartmak yoluyla ayrımcılık yapan uygulamaların içinde yer almamak.

Çocuk ile ilgili alınacak kararlara bu konuda bilgi sahibi tüm kişileri (çalışanlar ve ana-babalar dâhil) katmak.

Her çocuğun programdan yararlanma potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için, öğretme yöntemlerinde, öğrenme ortamında ve programlarda gerekli değişiklikleri yapmak, ailesi ile görüşmek ve alan uzmanlarının önerilerinden yararlanmak. Çocuk ve ailesi ile birlikte çalışmak için gösterilen bu çabalardan sonra, çocuk hala programdan yararlanamıyorsa ya da diğer çocukların programdan yararlanma yeteneğini ciddi olarak riske sokuyorsa, çocuğun ihtiyaçlarını belirlemek için ailesi ve ilgili uzmanlarla iletişim kurmak, bu ihtiyaçları en uygun şekilde karşılamak için gerekli ortam ve hizmetleri belirlemek ve aileye çocuğu uygun bir ortama yerleştirmesinde yardımcı olmak.

Çocuklara yönelik fiziksel, cinsel, sözel, duygusal istismar ve ihmal dâhil olmak üzere tüm istismar ve ihmal belirtilerini tanımak. Çocukları istismar ve ihmalden koruyan kanunları ve toplumsal kuralları bilmek ve takip etmek.

Çocuğa yönelik istismar ya da ihmalden şüphelenmek için geçerli nedenler varsa, durumu ilgili kuruluşlara bildirmek ve uygun önlemlerin alınmasını sağlamak. Uygun durumlarda, ailelere ya da velilere de bildirimln yapıldığı bilgisini vermek.

Başka bir kişi, çocuğa yönelik istismar ya da ihmal konusundaki şüphelerini bildirmişse, çocuğu korumak için gerekli işlemlerin yapılmasında o kişiye yardımcı olmak.

Çocuk koruma bürosu, istismar ya da ihmale uğramış çocuğa uygun korumayı sağlayamıyorsa, bu hizmetlerin iyileştirilmesi çalışmalarını için ortak ahlaki sorumluluğu üstlenmek.

Çocukların sağlığını ya da güvenliğini tehlikeye düşüren (ama böyle olduğu daha önceden bilinmeyen) bir uygulama ya da durumun farkına varıldığında, durumu düzeltebilecek ve çocukları benzer tehlikeden koruyabilecek kişilere haber vermek (Feeney ve Freeman, 1999).

Ailelere Karşı Etik Sorumluluklar:Çocukların gelişiminde aileler en önemli rolü üstlenirler ve öncelikli öneme sahiptirler. Hem aile, hem de eğitimciler çocuk için iyi olan şeyleri istemektedir. Öğretmenler mesleki sorumlulukları gereği ailelerle işbirliği yapmak için gerekli çabayı gösterirler. Çocuğun gelişimini desteklemek için ev ve okul arasında işbirliği oluşturmak öğretmenlerin birincil sorumluluğudur. Bu işbirliğinin temeli çocukların yararına olması ilkesine dayanır.

Ailelerle çalışırken göz önünde tutulması gereken idealler: Ailelerle karşılıklı güvene dayanan ilişkiler geliştirmek. Ailelere, çocuk yetiştirme sorumluluklarında destek olurken onların yetenekli ve güçlü yanlarını vurgulamak ve geliştirmek. Her ailenin

itibarına, kültürüne, diline, geleneklerine ve inançlarına saygı göstermek. Ailelerin, çocuk yetiştirme ile ilgili değerlerine ve kendi çocuklarıyla ilgili karar verme haklarına saygı göstermek. Her çocuğun gelişimini, ailesine gelişimsel bakış açısı çerçevesinde açıklamak ve ailelerin gelişimsel açıdan uygun erken çocukluk eğitimi uygulamalarının önemini anlamalarına ve değer vermelerine yardımcı olmak. Aile bireylerinin, çocuklarını anlamalarını geliştirmelerinde yardımcı olmak ve ebeveyn olarak becerilerini daha üst düzeyde geliştirmelerine katkı sağlamak. Aileler için destek ağları oluşturma çalışmalarına; ailelere diğer aileler, program personeli, toplumsal kaynaklar ve profesyonel hizmetlerle ilişki fırsatları yaratarak katılmak önemlidir. Onlara bu fırsatı sağlamak (Feeney ve Freeman, 1999).

Ailelerle çalışırken uyulması gereken etik ilkeler;

Ailelerin, çocuklarının sınıflarına ya da program ortamına girmelerine programı engellemeyecek şekilde fırsat vermek.

Ailelere uygulanan programın felsefesi, politikaları ve personelin nitelikleri hakkında bilgi vermek ve onlara neden bu yöntemle eğitim verildiğini anlatmak.

Programın başarıya ulaşabilmesi için uygulanacak aile katılım programları hakkında bilgi vermek. aile katılım programlarını uygulamak.

Aileleri izlenecek eğitim politikaları konusunda bilgilendirmek ve uygun durumlarda, alınacak kararlara katılımlarını sağlamak. Çocuklarını etkileyecek önemli kararlara ailenin katılımı sağlamak.

Çocukların geçirdiği kazalardan, enfeksiyonla sonuçlanabilecek bulaşıcı hastalık riskinden ve duygusal stres yaratabilecek olaylardan aileleri haberdar etmek.

Erken çocukluk bakımı ve eğitiminin kalitesini arttırmak için, nitelikli çocuk gelişimi araştırmacıları ile işbirliği yapmak. Ailelere, çocukları ile ilgili önerilen araştırma projelerini detaylı olarak anlatmak. Aileler herhangi bir yaptırıma maruz kalmadan, çocuklarının araştırma projelerinde yer almalarına/ almamalarına fırsat vermek hakkına sahiptir. Onların kararlarına saygı göstermek ve baskı yapmamak. Çocukların eğitime, gelişimine ve sağlığına herhangi bir şekilde zarar verecek araştırmalara izin vermemek ve katılmamak.

Aileler ile ilişkileri kişisel kazanç ya da özel çıkar sağlamak için kullanmamak. Bu tür ilişkileri desteklememek. Aile bireyleri ile çocuklarla yapılan çalışmalara zarar verebilecek ilişkilere girmemek.

Çocukların kayıtlarının gizliliğinin korunmasına özen göstermek. Bu kayıtların hangi koşullarda açığa çıkarılacağına belirlenmesi için yazılı politikalar geliştirmek. Bu politika belgelerini tüm program personeline ve ailelere vermek. Çocukların kayıtlarının aile üyeleri, program personeli ve gizlilik yükümlülüğü olan danışmanlar dışında açıklanması ailenin iznine bağlıdır (istismar ya da ihmal halleri dışında). Bu nedenle gizliliği sağlamak ve ailenin mahremiyet hakkına saygı göstermek. Aile yaşamına izinsiz müdahale etmekten ve gizli bilgilerin açığa çıkarılmasından kaçınmak. Ancak, çocuğun risk altında olduğuna yönelik unsurlar varsa, gizli bilgilerin çocuğun yararına müdahalede bulunabilecek kurum ya da kişilerle paylaşılmasına izin vermek.

Aile bireylerinin görüş ayrılığına düştüğü durumlarda, tarafların doğru karar almasında yardımcı olmak için, çocuk hakkındaki gözlemleri paylaşmak, sadece bir tarafı savunmaktan kaçınmak.

Ailelere destek olan toplumsal kaynakları ve profesyonel hizmetleri bilmek ve uygun şekilde kullanmak. Bunlara yapılan bir müracaatı, hizmetin uygun bir şekilde sağlandığından emin olmak için takip etmek.

Eğitim kurumlarında personelin ve ailelerin program ve çocukların gelişimi ile ilgili bilgi alışverişi yapması önemlidir. Bu yazışma ve haberleşmelerde kullanılan dile dikkat etmek ve ailelerin önerilerini yargılamamak (Feeney ve Freeman, 1999).

Meslektaşlara karşı etik sorumluluklar: Çalışma arkadaşlarının kişisel özellikleri ya da mesleki davranışları ile ilgili görüşlerin belirtilmesinde; kullanılan ifadelerin, birinci el bilgiye dayanmasına, çocukların ve programın yararına olmasına dikkat etmek. Çocukları ve programları ilgilendiren kararlarda, çalışanların eğitim, öğrenim, deneyim ve uzmanlıklarından uygun şekilde yararlanmak. Değerlendirme ve tavsiyelerde bulunurken, yargıların gerçeklere dayandırılmasına ve çocukların ve programın yararına uygun olmasına dikkat etmek. Çalışanlar için hizmet içi eğitim etkinlikleri düzenlemek. Bu etkinliklerle erken çocukluk eğitimi ile ilgili konularda çalışanların farkındalık, deneyim, bilgi ve becerilerinin gelişmesine katkı sağlamak. Çocukları korumak üzere oluşturulan yasa ve kuralları çiğnememek, bu kural ve düzenlemelere özenle uymak ve uymayanları uygun şekilde uyarmak gerekir.

Topluma karşı etik sorumluluklar: Çocuklar ve aileleri ile çalışan diğer profesyonellerle işbirliği yapmak. Yeterli, nitelikleri ya da karakteri o konuma uymayan kişileri işe almamak ya da iş için tavsiye etmemek. Programlardaki çocukları korumaya yönelik yasa ve düzenlemeleri bilmek. Programlardaki çocukları korumaya yönelik yasa ve düzenlemeleri ihlal eden uygulamalarda yer almamak.

Programın çocukları korumaya yönelik yasaları ya da düzenlemeleri ihlal ettiği ile ilgili kanıtlar varsa, durumu programdan sorumlu kişilere rapor etmek. Kabul edilebilir bir zaman süresi içinde değişiklik olmazsa, çözüm bulabilecek daha uygun yetkili birimlere durumu bildirmek. Çocuklara, ailelere veya öğretmenlere hizmet götürmekle sorumlu bir kişi ya da kuruluşun yükümlülüklerini yerine getirmediğine dair kanıtlar varsa, problemi uygun birimlere ya da topluma bildirmek konusunda ortak ahlaki sorumluluğu olduğunu kabul etmek gerekir (Feeney ve Freeman, 1999).

SONUÇ

Toplumların geleceği, toplum üyelerine sağlanan eğitimin niteliği ve yapısından etkilenir. Özellikle eğitim hizmetini sağlama sorumluluğu taşıyan öğretmen ve okul yöneticilerinin mesleki sorumluluklarını yerine getirirken etik ilkelere uygun davranmaları eğitimin niteliğini ve etkisini artırır. Bir felsefe disiplini olan etik, insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları, kuralları, doğru-yanlış ya da iyi kötü gibi ahlaksal açıdan araştırır. Bir mesleğe mensup kişilerin, nasıl davranması gerektiğini belirleyen, yazılı kurallar bütünü olan etik kod ise, ortak değerlere ve misyona sahip üyeler arasında aidiyet duygusunu artırır, topluma karşı görevlerinin olduğu bilincini canlı tutar. Otokontrol ile düzenin sağlanmasına olanak sağlar.

Öğretmenlik meslek etiği; profesyonellik, yetkinlik/yeterlilik, yararlı olmak ve zarar vermemek, sorumluluk, dürüstlük, insan haklarına saygı ve eşitlik, adalet/adil olma, sağlıklı ve güvenli bir ortamın sağlanması, tarafsızlık, mesleğe bağlılık ve sevgi gibi ilkeleri kapsar.

Öğretmenlerin; çocuklara, meslektaşlarına, ailelere, topluma karşı mesleki sorumluluklarını yerine getirirken, eşitlik, insan hakları, bilimsellik gibi evrensel değerleri temel almaları ve etik ilkelere göre hareket etmeleri gerekir. Eğitim sürecinde etik, eğitimin temel bileşenlerinden biri olmalıdır. Bu bağlamda;

Her bireyin (çocuk, aile üyeleri ve meslektaşlar) eşsizliğine ve değerine saygı duymak.

Çocuk ve yetişkinlerin güven, saygı ve pozitif bakış açısını temel alan ilişkiler çerçevesinde tüm potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olmak.

Çocuklara yönelik programların, çocuk gelişimi ve erken çocukluk eğitimi ile ilgili güncel bilgilere dayandırılmasını sağlamak.

Çocukları gözlemleyerek objektif olarak değerlendirmek ve güçlü yanlarına odaklanarak desteklemek.

Çalışmalarda ihtiyaç duyulan mesleki yeterliği sürekli geliştirmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aubrey, C., David, T., & Thompson, K. (Eds.). (2000). *Early childhood educational research : Issues in methodology & ethics*. Retrieved April 3, 2009, from [http:// site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc](http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc)

Baptiste, N., & Reyes, L.V. (Eds.). (2002). *Ethics in early care and education*. New Jersey: Pearson Merrill.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. 27.01.1995 Tarih ve 22184 Sayılı *Resmî Gazetede* Yayımlanan.

Dahlberg, G., & Moss, P. (2006). *Ethics and politics in early childhood education* (2th ed.). London: RotledgeFalmer.

De George, R. T. (1999). *Business ethics* (5th.ed.). New Jersey: Prentice Hall.

Eskicumalı, A. (2002). Eğitim, öğretim ve öğretmenlik mesleği. Y.Özden, (Ed.), *Öğretmenlik Mesleğine Giriş* içinde (2-31). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Feeney, S., & Kipnis, K. (1998). *Code of ethical conduct and statement of commitment*. Washington: D.C. Naeyc.

Feeney, S. & Freeman, N. K. (1999). *Ethics and the early childhood educator. National Association For The Education Of YoungChildren*. Washington: D.C. Naeyc.

Haynes, F. (2002). *Eğitimde etik*. (S. K. Akbaş, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kuçuradi, İ. (1998). *Uludağ konuşmaları özgürlük, ahlak, kültür kavramları*. Ankara Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Felsefe Dizisi.

Okul Öncesi Eğitim Programı, (2006). Ankara: M.E.B.Devlet Kitapları Müdürlüğü.1973). *1739 Sayılı millî eğitim temel kanunu*. 24. 06. 1973 Tarih, 14574 Sayı.(2004). *Okul öncesi eğitim kurumları yönetmeliği*. 08. 06. 2004 Tarih, 25486 Sayı.

Ricks, F., & Bellefeuille, G. (2003). "Knowing: The critical error of ethics in family work". Retrieved Marc 16, 2009, from <http://www.haworthpress.com>.

Rosenblatt, Z., & Peled, D. (2002). "The effect of school ethical climate on parental involvement in school". *Journal of Educational Administration*, 4 (40), 349-367. *Ethics In early childhood education*. (n.d.). Retrieved April 2, 2009, from <http://www.ssucic.com/pdfs/ethics>

SALON 1: ESTERGON

DÖRDÜNCÜ OTURUM/ CETVRTO ZASJEDANJE

OTURUM BAŞKANI: PROF.DR. GÜLTEKİN YILDIZ

Türkiye'nin Balkanlara Yönelik Dış Politikası

Doç. Dr. Nafiz Tok, Arş. Gör. Sami Kiraz

Çatışma Çözme Yaklaşımları: Türkiye Ve Bosna-Hersek'teki Ünveriste Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Faruk Şahin, Emin Serin, Ümit Ercan

İki Akdeniz Ülkesi Olan İspanya İle Fransa'nın Türkiye Algılaması

Prof. Dr. Muhittin Ataman, Doç. Dr. Veysel Ayhan, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Dalar

Eksen Kayması Tartışmasının Türkiye Dış Ticaret Verileri İle Analizi

Yrd.Doç.Dr.Seymur Ağayev, Prof.Dr.Osman Karamustafa

TÜRKİYE'NİN BALKANLARA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Doç. Dr. Nafiz TOK¹
Arş. Gör. Sami KİRAZ²

ÖZET

Son dönem Türk dış politikasında bölgeselleşme politikaları görülmektedir. Türkiye son dönemde Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlarda küresel güçlerden bağımsız bir şekilde kendine özgü politikalar üretmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politikasında önemli bir konumda bulunan Balkanlarda da bu değişimin yansımaları görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye için Balkanların önemini açıklamak, tarihi süreçte Türkiye'nin bölge politikasına değinip son dönemdeki değişimleri değerlendirmek olacaktır. Sonuç olarak, Türkiye'nin bölgede işbirliği ve istikrarı amaçlayan politikalarının kurumsallaştığı ve sürdürülebilir bir hal aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bölgeselleşme, Türk Dış Politikası

GİRİŞ: BALKANLARIN TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Türkiye, kurulduğu günden bu yana yüzünü Batı'ya çevirmiş bir devlet olarak Orta Doğu'lu olmaktan çok Akdenizli ve Balkanlı kimliğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, ülke topraklarının yüzde beşlik bir bölümünü oluşturan Trakya bölgesiyle de bir bakıma coğrafi anlamda bir Balkan ülkesi olan Türkiye için bölgeye yönelik üretilebilecek dış politika; stratejik, kültürel ve insani boyutlarıyla oldukça önemlidir. Bu önem şu başlıklar altında ele alınabilir:

Tarihsel Bağlar

Osmanlı İmparatorluğunun başlıca yayılma alanı olarak Balkanlarda süren 500 yıllık Osmanlı egemenliği, toplumlar arasında yoğun bir tarihsel mirasın oluşmasına neden olmuştur. Balkanların Osmanlı egemenliğinde kaldığı dönem bölgenin etnik, dinsel, dilsel, iktisadi ve kültürel yapısını önemli ölçüde etkilemiş ve günümüzde de devam eden ilişkilerde belirleyici faktörler olmuştur.

Bu tarihsel mirasın bazı Balkan Halkları için olumsuzluklar çağrıştırması, ilişkilere de yansımış ve tarafların karşılıklı önyargılara sahip olmasını da beraberinde

¹ Niğde Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ntok@nigde.edu.tr

² Niğde Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, samikiraz@nigde.edu.tr

getirmiştir. Özellikle Slav kökenliler ve Yunanlılar üzerinde çok etkili olan bu ön yargılar Türkiye'nin bölge devlet ve toplumlarıyla ilişkilerinde genel olarak kısıtlayıcı bir etken olmuştur. Zira, 1990'larda Türkiye'nin Balkanlarda izlediği aktif dış politika bu toplumlar tarafından Türkiye'nin Osmanlı dönemine dönme isteği olarak nitelendirilmiştir (Uzgel, 2006: 167).

Balkanlarda Osmanlı Egemenliği		
Devlet	Tarih	Süre (yıl)
Makedonya	1371-1913	542
Sırbistan	1389-1829	440
Bulgaristan	1396-1878	483
Yunanistan	1456-1830	374
Bosna	1463-1878	396
Amavutluk	1468-1912	444
Eflak	1476-1829	353
Kırım	1478-1774	296
Hersek	1482-1878	396
Moldovya	1504-1829	325
Hırvatistan	1526-1699	173
Macaristan	1526-1699	173

(Kaynak: Uzgel, 2006: s.168.)

Bir başka olumsuz öge olarak, özellikle 19. yüzyılda yoğun bir biçimde Avrupa'yı etkileyen Milliyetçilik akımları ve buna bağlı olarak artan ulus-devlet olma isteği Balkanlarda da kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. Ancak bir imparatorluk

bünyesinde yaşayan Balkan halklarının böylesi akımlarla çok daha geç tanışması ve siyasi birliklerini geç dönemlerde tamamlamaları nedeniyle günümüzde yaşanan siyasi ve iktisadi sorunlar da önceki dönemdeki Osmanlı egemenliğine bağlanmaktadır. Bu bağlamda, halklar kendi ulus inşa süreçlerinde bir ötekileştirme yaparak bu süreci Osmanlıya ve dolayısıyla Türklere karşı bir kimlik mücadelesi şeklinde yaşamışlardır. Neticede de, Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan devletlerine yakınlaşma çabaları hep bu eksende görülerek rahatsızlıklara neden olmuştur.

Türkiye'de Yaşayan Balkan Kökenli Nüfus

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Osmanlı'nın Balkanlardan geri çekilme süreci hızlanarak, Balkanlardan Türkiye'ye 100 yıl sürecek olan göç dalgaları başlamıştır. Özellikle 1980'lerin sonunda Bulgaristan'dan gelen zorunlu göçlerle de birlikte Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli nüfusun 5-7.000.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Böylesi bir nüfusun Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerindeki etkisi ise, bu insanların önemli bir kısmının geldikleri topraklardaki akrabalık bağlarının devam ediyor olması ve yaşanan her türlü sıkıntının onları da doğrudan ilgilendiriyor ve etkiliyor olmasıdır. Ayrıca Türkiye'de kurulan Balkan dernekleri³ de dış politika karar alma süreçlerinde etkili olarak Türkiye'nin olası politikalarını şekillendirebilmektedir.

Balkanların Coğrafi ve Stratejik Önemi

Balkanlar bölgesi, kurulduğu günden bu yana Türkiye için coğrafi ve stratejik anlamda ciddi bir önem taşımaktadır. Bu durum bir nevi sacayağına benzetilerek söylenebilir ki; coğrafi yakınlık ve buna bağlı olarak öncelikli dış politika bölgelerinde Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu bölgeleri ile birlikte Türk Dış Politikasının iskeletini oluşturan unsurlardan birisidir. Bölgenin Türkiye için coğrafi ve stratejik önemi ekonomik ve siyasi başlıklarla sistematik bir biçimde ifade edilebilir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olan Avrupa'ya ulaşımın bu bölge üzerinden geçmesinin zorunlu olması Türkiye için Bölgeyi hayati öneme sahip kılmaktadır. Bölgede yaşanabilecek her türlü siyasi ya da ekonomik kargaşa Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir.

Siyasi açıdan bölgenin önemine bakıldığında da durum çok farklı görülmemektedir. İlk olarak, Türkiye'nin iki Balkan komşusu olan Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki

³ Bu derneklerden en fazla bilinenleri; Arnavut Kültür ve Dayanışma Derneği (1952), Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği (1975), Balkan Türkleri Dayanışma ve Kültür Derneği (1985), Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği sayılabilir.

olması bir Türkiye karşıtı ittifakın (askeri ve siyasi) ortaya çıkması durumu Türkiye'nin çekinmesi gereken bir senaryodur. Ayrıca, Türkiye'nin Balkanlarda bulunan tek toprak parçası olan Trakya bölgesinin, İstanbul ve Boğazlar savunması konusunda yeterli "ülke derinliği"⁴ sağlamaması nedeniyle bölge, Balkanlardan gelebilecek olası bir saldırı için stratejik savunma bölgesi olarak değerlendirilmektedir.

Balkanlardaki Türk ve Müslüman Azınlıklar

Önceki bölümde belirtilen Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli nüfus ve bölge ülkeleri için etnik ve dinsele bağlarından da kaynaklanan nedenlerle Türkiye çoğu zaman Balkanlarda yaşanan gelişmelere seyirci kalamamıştır. Ülke içindeki Balkan lobisi böylesi durumlarda, ailesel bağları da bulunan bu grupların yalnız bırakılmaması için Türkiye hükümetlerini yönlendirmektedirler. Ayrıca Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslüman azınlıklarla ilgili olarak da, Türkiye'nin sorumluluğu ikili ve çok taraflı anlaşmalarla hukuksal zemine kavuşmuştur (Fullner ve Lesser, 1993: 145-150). Bu nedenle Türkiye'nin Bölge halkalarıyla olan ilgisi Türkiye için bölgeyi hayli önemli kılmaktadır.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE VE ÖNCESİNDE TÜRKİYE'NİN BALKANLARA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti için öncelikli dış politika amacı kendi sınırlarını ve güvenliğini sağlamak olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden dönemde Türkiye, bu amaçla da hareket ederek Balkan Devletleri ile mümkün olduğu kadar iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde bir Balkan devletine karşı yapılan tek dış politika hamlesi 9 Şubat 1934'te Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye arasında imzalan Balkan Antantı olmuştur. Antant 2. Balkan Savaşı'nda ve I. Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakları yeniden almak isteyen Bulgaristan'a karşı oluşturulmuştur. Ancak 2. Dünya Savaşı sırasında Balkanların büyük bölümünün Alman işgaline uğraması sonucu Balkan Antantı geçerliliğini yitirmiştir. Bunun dışında, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politikası çoğunlukla "İyi Komşuluk" ve "Saldırmazlık" anlaşmaları ile teknik konularda işbirliği şeklinde kendisini göstermiştir.⁵

⁴ Muhtemel bir saldırı durumunda, savunma kuvvetlerinin geri çekilebilmesi ve en uygun yerde düşmanla savaşabilmek için geri çekilebileceği coğrafi alanın varlığı.

⁵ "Türk-Bulgar Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması (1929)", "Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması (1930)", "Türkiye ile Yunanistan Arasında Samimî Anlaşma Misakı Yasası (1933)", "Türk-Romen Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi (1929)", "Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Adil Tavsiye, Uzlaşma ve Tahkim Antlaşması (1933)", "Türkiye-Armavutluk Dostluk Antlaşması (1923)" anlaşmaları Türkiye'nin

İkinci Dünya Savaşı sırasında neredeyse tamamı Nazi işgaline ve Sovyet temizlemesine maruz kalan Balkanlarda bu tarihten sonra uluslararası sistemin de bir gereği olarak iki kutup ortaya çıkmıştır: Kapitalistler ve Sosyalistler. Böylesi bir ortamda Türkiye'nin Balkan politikasını belirleyen faktör ise şüphesiz ki kendi dahil olduğu Batı bloğunun bakış açısından olmuştur. Savaş sonrası beliren yeni dengelerde Türkiye ve Yunanistan ABD liderliğindeki kapitalist blok içinde yer alırken; Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan Sovyetler Birliği liderliğindeki sosyalist blok içinde yer almıştır. Balkanların bir diğer önemli devleti Yugoslavya ise 1948'den sonra kendi bağımsız sosyalist yolunu geliştirmiştir.⁶ Böylesi bir ortamda Türkiye'nin Balkan politikasını belirleyen faktör ise şüphesiz ki kendi dahil olduğu Batı bloğunun bakış açısından olmuştur. Bu nedenle, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Balkan devletleri ile ilişkileri oldukça sınırlı seviyede gerçekleşmiş ve çoğunlukla da sorunlu ilişkiler olmuştur. Hatta aynı blok içerisinde yer almalarına karşın Türkiye ve Yunanistan da Kıbrıs, Ege Denizi ve azınlıklar gibi sebeplerle olumlu gelişme kaydedememiş ve 1974 yılında da savaşın eşliğinden dönmüştür.

1990'a kadar devam eden süreç içerisinde, ilişkilerde gerçekleşen ve dikkate değer denebilecek gelişmeler oldukça sınırlı olmuştur. Özellikle "Balkan Paketi" ve "Balkan İttifakı" deneyimleri gösterilebilecek örneklerden en önemlileridir. 1953'de Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Sovyetler Birliği'ne karşı imzalanan bu pakt daha sonra İttifak'a dönüştürülmüş ve gerek Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs Sorunu ve gerekse Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin düzelmeye başlaması ile 1958'de fiilen 1960'da resmen sona ermiştir.

1960'lardan sonra ve özellikle 70'li yıllarda çok yönlü dış politikaya geçmeye çalışan Türkiye'nin bölgeye olan ilgisinin arttığı söylenebilir. Özellikle Yunanistan'a karşı destek bulabilmek adına Arnavutluk ve Romanya ile iyi ilişkiler kurulmuştur. Ayrıca 1970'li yılların sonlarına doğru bağlı bulunduğu Blok lideri ABD ile ilişkilerin bozulmasında da bu yakınlaşmaların etkisi olmuştur. Ancak Türkiye için öncelikli önem arz eden iki komşusu Yunanistan ve Bulgaristan'la sorunlu ilişkiler 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. Neredeyse bütün Soğuk Savaş süresince Bulgaristan ile yaşanan Türk ve Müslüman azınlıklar meselesi iki ülkeyi çok defa karşı karşıya getirmiştir.

Balkan politikasının hangi prensipler üzerine inşa edildiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

⁶ Yugoslavya iç politikada "sosyalist yönetim modeli" ve dış politikada "bağılantısızlık stratejisi / hareketi" geliştirerek dahil olması beklenen Sovyet Bloğu'ndan farklılaşmıştır (Sancaktar, 2010: çevrimiçi).

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'NİN BALKANLARA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

Yukarıda da belirtildiği üzere Soğuk Savaş süresi boyunca Türkiye'nin Balkanlara yaklaşımı çok ihtiyatlı olmuştur. Ancak 1990 sonrası Türkiye'yi bölgede aktif bir dış politikaya izlemeye iten dinamikler 1980'lerden itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Bu tarihlerde Balkanlarda başlayan sosyalizmden kapitalizme geçiş ve bölge devletlerinin Batı sistemine entegre olma çabaları Türkiye'nin önünü ciddi ölçüde açmıştır. Bunun nedenleri olarak başlıca; bölgeden gelecek olası bir komünist saldırı tehdidinin ortadan kalkması ve hemen hemen aynı dönemlerde gerçekleşen Sovyetler Birliği'nin parçalanarak iki kutuplu yapının değişmesi gösterilebilir.

Böylesi bir değişim başlarda Türkiye için ciddi bir fırsat olarak görülmüş, aynı zamanda tarihsel bağlarının da güçlü olduğu Balkanlarda yaşanan bu değişimlerden önemli ekonomik ve siyasi avantajlar sağlanabileceği umut edilerek uzunca bir süredir devam eden bölgeyi uzaktan izleme politikası terk edilmiştir. Ancak bu politika değişiminin bölgenin geneli tarafından hoş karşılandığını söylemek de imkansızdır. Söylem bazında Türkiye tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nu zaman zaman referans gösteren Türkiye hükümetlerinin bu tutumu Balkanlar'daki gayrimüslim ve Türk olmayan halklar ve devletler tarafından olumsuz karşılanmıştır.

Türkiye için de tablonun olumlu olmadığı çok zaman geçmeden kendini göstermiştir. Yugoslavya'nın parçalanması, savaşların ve çatışmaların yaşanması, etnik temele dayalı milliyetçi siyasetin gelişmesi, ayrılıkçı hareketlerin güçlenmesi, Batı Avrupa ile olan ticaret yollarının aksaması, göçlerin artması, bölgede kurulan yeni hükümetlerin Türkiye'ye yönelik belirsiz politikaları, AB üyesi Yunanistan'ın bölgede hiç olmadığı kadar etkin hale gelmesi gibi gelişmeler Türkiye'yi kendisini gelecek dönemde bölgede nasıl konumlandıracağı yönünde tercihler yapmaya itmiştir (Sancaktar, 2006: 57). Bu durum uluslararası sistem bazında değerlendirildiğinde, bütün güçlü aktörlerin bölgede yaşayan halkların ve devletlerin hamiliğine soyunması şeklinde kendisini göstermiştir ve hiçbir aktörün bölgenin tamamını kapsayan bir politika izleme olanağı kalmamıştır. Davutoğlu'nun da belirttiği üzere; *"Soğuk Savaş sonrası Balkanlar'da yaşanan gelişmeleri tahlil etmek sadece bölgesel bir analizi değil, uluslararası sistemin ana unsurlarını da kapsayan daha geniş ölçekli bir analizi gerektirmektedir* (Davutoğlu, 2010: 293). Bu bağlamda, Türkiye'nin bölge politikası değerlendirildiğinde, başta NATO ve BM olmak üzere uluslararası örgütlerin aldığı kararlar doğrultusunda aktif bir dış politika izleyerek bölge politikalarını inşa ettiği söylenebilir.

1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politikası üç konu üzerinden anlatılarak temel dinamikler ortaya konabilir. Türkiye bu süre içerisinde barış temelinde karşılıklı politikalar geliştirerek bölge halkalarının ve devletlerinin sorunlarının uluslararası toplumun gündemine taşınması konusunda önemli uğraşlar vermiştir. İlk olarak, yeni Yugoslavya Devleti'nin toprak bütünlüğünün sağlanmasının bölgede istikrar için ilk adım olacağını düşünen Türkiye, bölgede başlayan iç çatışmalar ve istikrarsızlık ortamında özellikle Bosna halkının zulme uğraması sonucunda uluslararası toplum tarafından yapılacak her türlü yaptırımın uygulanmasına katılmış, hatta bu süreç içerisinde bu devletle (Yeni Yugoslavya sonrasında Sırbistan) ticari ilişkilerini de durdurmuştur. Aynı politika Kosova sorunu sırasında da izlenerek Türkiye'nin tutumu net bir biçimde ortaya konmuştur.

Türkiye'nin Bosna savaşındaki izlediği aktif dış politika da bu dönem Türk dış politikasını yansıtan önemli olaylardan bir diğeridir. Slovenya ve Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılmaları ve devlet olarak ABD ve AB tarafından tanınmaları sonrası aynı yolu izleyen Bosna-Hersek ve Makedonya da birer devlet olarak tanınmışlardır. Bunun üzerine Sırlardan oluşan federal ordu Bosna topraklarını işgal etmeye başlamış ve çok kanlı çatışmalar ve sivil halka yönelik katliamlar ortaya çıkmıştır. Türkiye bu gelişmelerden büyük rahatsızlık duyarak ve tek taraflı bir askeri müdahalenin durumu daha da kötüleştireceğini düşünerek üyesi bulunduğu bütün uluslararası örgütleri (BM, AGİT, AK, UNESCO ve İKÖ) Bosna'da yaşanan katliamı durdurmak için harekete geçirmeye çalışmıştır. Ardından NATO ve BM tarafından oluşturulan kuvvetlere de yoğun destek vermiştir. En son olarak "adil olmayan barış"⁷ şeklinde bir tanımla literatüre giren Dayton Anlaşması'nın (1995) imzalanmasıyla gecikmiş de olsa bölgede çatışmaların durmasında önemli rol oynayan Türkiye, barış yanlısı taraflar tarafından da takdir görmüştür (Uzgel, 2006: 495-499).

Türkiye açısından 1990'lı yıllarda bölgede yaşanan en karmaşık ve zor sorunlardan birisi olarak ortaya çıkan Kosova sorunu, Türk dış politikasını fazlasıyla etkilemiş ve zaman zamanda Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Daha önceki sorunlarda (Bulgaristan Türklerine yönelik baskılar, Bosna'daki savaş, Makedonya sorunu) tereddüt etmeden harekete geçen Türkiye bu sorunda genellikle ağır kalmakla eleştirilmiştir. Genel bir ifadeyle, merkezi yönetime karşı etnik ve dinsel bir azınlığın

⁷ Diploması tekniği bakımından önceki benzerlerinden farklılaşan Dayton Anlaşması'nın imza sürecinde, savaşan tarafların temsilcileri bir hava üssüne kapatılarak, yaratılan sanal haritalar yardımıyla toprak paylaşımı konusunda anlaşmaya zorlanmıştır. Ortaya çıkan anlaşma tam olarak hiçbir tarafı memnun etmese de barışın sağlanması savaşın devamına tercih edilmiştir. İzbetgöbiç tarafından da bu durum "adil olmayan barış" şeklinde tanımlanmıştır (Uzgel, 2006: 498).

ayrılması ve komşu ülkelerdeki akrabalarıyla birleşme talebi içerisinde nedeniyle konu Türkiye açısından kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan çekincelere neden olmuştur. Ancak Türkiye'den normal şartlarda merkezi otorite lehine ve statükonun devamını içeren bir tutum sergilemesi beklenirken, bu beklenti karşılık bulmamıştır. Özellikle 1998'de başlayan askeri müdahale sonrası Türkiye Yugoslavya'nın karşısında yer alarak Kosovalı Arnavutları desteklemiştir. Süreç boyunca Bosna savaşına kıyasla daha ağır kaldığı iddia edilse de Türkiye, yine uluslararası örgütler ve özelde ABD aracılığıyla çatışmaların durdurulması yönünde tavını ortaya koymuştur. 1999'da NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması sırasında da gerek askeri gerekse teknik anlamda müdahaleye katılmıştır. Ayrıca barışı koruma güçlerine de 1000 kişilik bir birlikle katılan Türkiye savaş sonrası süreçte de bölgede aktif olarak etkili olmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, Balkanlar'da 1990'lı yıllar Türkiye açısından başlarda bir fırsat olarak görülmüş, ancak çok geçmeden sürecin olumsuzluklarıyla da karşılaşarak dış politikasında büyük bir enerjiyi bölgeye harcamak zorunda kalmıştır. Ancak, bazı istisnai durumlar dışında Türkiye bu yıllarda bölgede barış ve istikrar için önemli bir mesai harcamış ve ilkeli denebilecek bir dış politika ortaya koymuştur. 2000'li yıllarda ise, yeni güç dengeleri, uluslararası aktörlerin dış politika açılımları ve Türkiye'nin değişen dış politikası bölgede yeni bir süreç başlatmıştır.

TÜRKİYE'NİN SON DÖNEM BALKAN POLİTİKASI

Son dönem Türk dış politikası Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu tarafından şekillendirilmektedir. 2003 yılında Başbakan danışmanlığı yapan Davutoğlu 2009 yılından itibaren Dışişleri Bakanı olarak Türk dış politikasını yönlendirmektedir. Dışişleri Bakanı, siyasi kariyeri başlamadan önce 2001 yılında bir akademisyen olarak Türk dış politikasının nasıl olması gerektiğini "Stratejik Derinlik" kitabında anlatmaktadır.

Stratejik Derinlik çalışmasında Davutoğlu, dış politika oluşum sürecinin artık sadece devletlerle kurulan ikili ilişkilerden oluşmadığını, bunun ötesinde birbiri içine geçmiş ve birbirini etkileyen öğelerin olduğu çok daha karmaşık bir süreç olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Davutoğlu dış politikanın geçmişi, günümüzü ve geleceği birbirine bağlayan tarihsel derinlik çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini savunmaktadır. Davutoğlu'nun dış politika planlamasında yer alan diğer bir faktör ise coğrafi derinliktir. Buna göre dış politika, dahill, bölgesel ve küresel dinamikler dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Kısaca Stratejik Derinlik kitabı Türkiye'nin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik faktörlerini dikkate alarak Türkiye'nin nasıl bir dış politika izlemesi gerektiğini anlatmaya çalışmaktadır (Öniş-Yılmaz, 2009: 4-5).

Dışişleri Bakan Davutoğlu 20 Mayıs 2010 tarihinde "Foreign Policy" dergisine verdiği röportajda Türkiye'nin son dönem dış politikasını metodolojik olarak üç, uygulama alanı bakımından beş başlık altında açıklamaya çalışmıştır. İlk metodolojik prensibe göre, dış politikanın kriz odaklı olması yerine uzun vadeli hedeflerin bulunduğu vizyoner bir yaklaşım benimsenmelidir. Örneğin Türkiye'nin Ortadoğu politikası çok boyutlu bir yaklaşımla Lübnan, Filistin ve İsrail sorunlarına çözüm üretmelidir. Sadece PKK terör örgütüyle mücadele düzeyine indirgenmemelidir. İkinci metodolojik prensibe göre, dış politika, tüm dünyayı kapsayacak şekilde tutarlı ve sistematik olmalıdır. Yani Türkiye'nin Orta Asya'da, Ortadoğu'da ve Balkan'larda izlediği politikalar birbiriyle tutarlı ve ilişkileri geliştirme amacıyla olmalıdır. Üçüncüsü, Türkiye bölgesinde "yumuşak güç"⁸ olmalıdır. Komşuları için bir tehdit algısı oluşturmamalıdır. Diğer bir ifade ile Türk siyasetçi ve diplomatlar yeni bir dil geliştirmeli ve ekonomik-sivil güç ön plana çıkarılmalıdır.

Türkiye dış siyasetini oluştururken beş tane prensibi takip etmektedir. Bunlardan ilki güvenlik ve demokrasi arasındaki dengenin korunmasıdır. Özellikle 11 Eylül (2001) olayından sonra terörle mücadele kapsamında bu konuda hassasiyet göstermektedir. İkincisi, komşularla sıfır sorun ilkesidir. Komşu ülkelerle siyasi ve ekonomik işbirliğine bu dönemde önem verilmektedir. Üçüncüsü, Türkiye önleyici ve ön alıcı baş diplomatlığını uygulamaya çalışmaktadır. Türkiye'nin bölgesel politikasını uygulayabilmesi için; herkes için güvenlik, siyasi diyalog ve ekonomik entegrasyonun olduğu bir ortam olmalıdır. Bunun için bölgede çatışmanın olmaması gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye Ortadoğu'da olduğu gibi Balkanlarda da Sırbistan ve Bosna arasında var olan meselede uzlaştırmacı bir konumda bulunmuştur. Dördüncüsü çok boyutlu dış politikadır. Türkiye dünyadaki tüm ülkeler ve kuruluşlarla ilişki ve diyalog halinde bulunmaktadır. Örneğin Rusya ile ilişkilerini geliştirirken bunu AB'ye bir alternatif olarak düşündüğünden değil, dış politikanın çok boyutlu olması gerektiğine inandığındandır. Son prensip ise Türkiye'nin uluslararası siyasette daha aktif bir politika izlemesini ön gören ritmik diplomasi. Bu dönemde Türkiye pek çok uluslararası kuruluşta aktif rol almış, 2009 ve 2010 yıllarında Balkanlarda İşbirliğini artırmak için oluşturulan Güneydoğu Avrupa İşbirliği Sürecinin iki dönem başkanlığını yapmıştır (Davutoğlu, 2010).

Davutoğlu'nun düşünsel boyutta dile getirdiği dış politika perspektifinin somut adımlarını son yıllarda görmekteyiz. Türkiye son dönemde geliştirdiği ilişkiler, bölgesel örgütlenmeye verdiği önem, bölgesel kriz durumlarında uzlaştırmacı tavır ve

⁸ Soft Power

jeoekonomik avantajlarını kullanarak Balkan ülkeleri ile geliştirdiği ekonomik ilişkiler sonucunda sıfır sorun politikasını başarıyla uygulamaktadır.

2008 yılının Şubat ayında kurulan Bölgesel İşbirliği Konseyi, bu tarihten itibaren Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İşbirliği süreciyle eşgüdümlü hareket kararı almıştır. Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan, Romanya, Yunanistan, Hırvatistan, Moldova ve Karadağ'ın tam üye olarak katıldıkları bu oluşum, bölgede işbirliği ve istikrarın geliştirilmesi yönünde faaliyetlerde bulunmaktadır. Türkiye bu konseye 2009 ve 2010 yıllarında başkanlık etmiş ve tüm üye ülkelerin katılımıyla Türkiye'de zirveler gerçekleştirilmiştir.

2010 yılında Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İşbirliği Zirvesi'nde Türkiye'nin gerçekleştirdiği diğer bir şey ise Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Dışişleri Bakanlarını gayri resmi bir şekilde bir araya getirerek sorunlara çözüm aramasıdır. Yapılan toplantılarda somut sonuçlar elde edilemese de üçlü danışma toplantılarının her ay tekrarlanmasına karar verilmiştir. Yapılan toplantılar sonucunda diplomatik çözümün ilk aşaması olarak 9 Şubat 2010 tarihinde Bosna-Hersek Sırbistan'a büyükelçi atama kararı almıştır (Yanıkdağ, 2010). Türkiye'nin bölgede çatışmaların önünü almak ve istikrarı korumak için gösterdiği çabalar olumlu yönde karşılanmaktadır.

Türkiye'yi bölgede sıfır sorun politikası uygulamaya ve bölgesel istikrarı sağlamaya güdeleyen bir diğer etken Türkiye'nin jeoekonomik avantajlarını kullanmak istemesidir. Günümüzde bir ölçüde devletlerin yaşamsal çıkarları ekonomik temelde belirlenmekte ve stratejiler buna göre çizilmektedir (İnan, 2011: 80-83). Son dönemde ise, Türkiye'nin komşu ülkeleri ile gelişen ekonomik ilişkilerin bir boyutu da Balkanlarda görülmektedir. Bazı örneklerle açıklamak gerekirse:

Makedonya ile olan dış ticaret hacmimize baktığımızda, 2003 yılında 126 milyon dolar ihracatımız 27 milyon dolar ithalatımız bulunmaktaydı. Bu rakamlar 2010 yılında ithalatta 262 milyon dolar, ihracatta 52 milyon dolara yükselmiştir.

Bulgaristan ile 2003 yılında ihracat 619 milyon dolar, ithalat 684 milyon dolar iken 2010 yılı verilerine göre bu rakamlar ihracatta 1.497 milyon dolar, ithalatta 1.700 milyon dolar bulmuştur.

Arnavutluk ile 2003 yılında ihracat 113 milyon dolar, ithalat 4.5 bin dolar iken 2010 yılında ihracatta 241 milyon dolar, ithalatta 86 bin dolara yükselmiştir.

Karadağ ile 2006 yılında ihracat 7.7 milyon dolar, ithalat 762 bin dolar iken 2010 yılında ihracat 27 milyon dolar, ithalat 6 milyon dolara yükselmiştir⁹.

⁹ Bu İstatistikî bilgiler Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

Görüldüğü gibi Balkan ülkeleri ile ticaret hacmimiz artmıştır. Ticaret alanında yaşanan bu olumlu gelişmeler bölgedeki istikrarın ve işbirliğinin bir sonucudur. Jeoekonomik ilişkiler, uluslararası alanda coğrafyasından bağımsız düşünilemeyen devletlerin birbirlerine olan davranış yapısını gelecekte de olumlu yönde etkileyecektir.

SONUÇ YERİNE: SÜRECİN DEVAMLILIĞI

Türkiye'nin son dönemde Balkan ülkeleriyle geliştirdiği iyi ilişkileri sadece sıfır sorun politikasına bağlamak doğru olmayacaktır. Bu dönemde gelişen bölgesel dinamikleri ve uluslararası sistemin bölge konjonktürüne etkisini de dikkate almak gerekir. Bu etkilerden biri Balkan ülkelerinde AB sürecinde görülen demokratikleşme hamleleridir. Gerek azınlık hakları gerekse seçimler sonucu parlamentolarda azınlıkların partilerinin kendilerine yer bulabilmeleri, bölgede ülke içi ve ülkeler arası gerilimi azaltmaktadır. Örneğin, Türkiye'de Balkanlarda yaşayan Türk nüfus kadar Türkiye'ye göç etmiş Balkan göçmeni nüfusu bulunmaktadır. Bu bağlamda Balkanlarda ülke içinde yaşanan gerilim diasporanın baskısı sonucu ülkeler arası soruna dönüşebilmekteydi. Ancak günümüzde ülkelerin demokratikleşmesi ve etnik gerilimlerin azalması Balkan ülkelerinin birbiriyle işbirliği yapmasını kolaylaştırmaktadır.

Balkanlarda bölgesel barış ve işbirliğinin gelişmesi yönünde atılan diğer bir adım ise, Balkan ülkelerinin kendi okullarında okutulan tarih kitaplarında komşularına yönelik hakaret ve kışkırtıcı ifadelerin çıkarılması yönünde fikir birliğine varmalarıdır. Bu projenin başarıyla sürdürülmesi ve tamamlanması durumunda ülke halklarının toplumsal hafızalarında ve algılarında değişimler yaşanacak ve bu ülke halkları birbirlerini bir tehdit olarak görmeyecektir.

Dünyada işbirliği üzerine çalışan teorisyenlerden biri olan Karl Deutsch, işbirliği ortamı için karşılıklı yakınlık olması gerektiğini savunur. Karşılıklı yakınlığın ön koşullarından biri ise ülkelerarası seyahat eden nüfus oranının fazla olmasıdır (ARI, 2004: 452-453). Çünkü seyahat eden nüfus oranı arttıkça ülkelerde birbirini tanıyan insan sayısı artar. Ülke halklarının birbirlerini tanımaları, daha önceden ülkeler hakkında edinilmiş önyargıları kırmak ve daha da yakınlaşmak için en etkin yöntemlerden biridir. Bu bağlamda, Türkiye en son olarak Sırbistan ile de vizeleri kaldırmıştır. Bu tür faaliyetler ülkeler arası dolaşımı artıracaktır.

Türkiye'nin son dönemde dış politikada komşu ülkelerle "sıfır sorun" prensibi çerçevesinde bölgeselleşme politikası izlenmektedir. Günümüzde bu politikanın izlenmesini kolaylaştırılan uluslararası konjonktür de bölgesel işbirliğinin devam

etmesini sağlamaktadır. Türkiye'nin izlediği politikanın uzun vadeli olması için politikaların kurumsallaşması gerekmektedir. Yukarıda sözü edilen diğer faktörler bu anlamda önemlidir. Bu politikanın kurumsallaşması sonucu Balkan ülkeleri arasında uluslararası konjonktürden bağımsız olarak bölgesel istikrar ve işbirliğinin devamlılık kazanacağını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

NATION, Craig R. (2003), "The Turkic and Other Muslim Peoples of Central Asia, the Caucasus and the Balkans", **Turkey's New Geopolitics, From Balkans to Western China**, Ed: Graham E. Fullner ve Ian O. Lesser, Westview Pres., Boulder, ss.145-150.

UZGEL, İlhan (2006), "Balkanlarla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed: Bakan Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 167-181, 481-523.

SANCAKTAR, Caner (2010), "Türkiye'nin Balkanlar'dan Kopuşu ve Geri Dönüşü", **TASAM**, 24.06.2010, <http://www.tasam.org/tr/icerik/154/turkiyenin-balkanlardan-kopusu-ve-geri-donusu.html> (çevrimiçi 05 Mart 2011).

SANCAKTAR, Caner (2006), "Sosyalizmin Yıkılış Sürecinde Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile İlişkileri", **Stratejik Öngörü**, Sayı: 9, ss. 51-69.

DAVUTOĞLU, Ahmet (2010), **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, Ellinci Basım.

DAVUTOĞLU, Ahmet (2010), "Turkey's Zero-Problems Foreign Policy", **Foreign Policy**,

http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_foreign_policy (Çevrimiçi 10 Mart 2011)

ÖNİŞ, Ziya, YILMAZ, Şuhnaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism During The AKP", **Forthcoming in Turkish Studies**, Bahar 2009.

YANIKDAĞ, Tülin, "Balkanlarda Türk Diplomasisi: Bosna Hersek, Sırbistan, Hırvatistan Temasları"

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=682:balkanlarda-tuerk-diplomasisi-bosna-hersek-srbistan-hrvatistan-temaslar&catid=95:analizler-balkanlar&Itemid=143 (Çevrimiçi 11 Mart 2011)

İNAN, Şükrü, "Dünyada ve Türkiye'de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi", **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, ss: 79-117.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇATIŞMA ÇÖZME YAKLAŞIMLARI: TÜRKİYE VE BOSNA-HERSEK'TEKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Faruk ŞAHİN¹

Dr. A. Emln SERİN²

Ümit ERCAN³

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımları arasında farklılık olup olmadığını araştırmaktır. Araştırmaya, Türkiye'den 98 üniversite öğrencisi ve Bosna-Hersek'ten 92 üniversite öğrencisi olmak üzere toplam 190 kişi katılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; çatışmayla yüzleşme, genel/özel davranış, yaklaşma/kaçınma, kendini açma davranışlarına ilişkin görüşler açısından Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri arasında farklılık bulunmuş, duygusal ifade bakımından farklılık bulunmamıştır. Bununla birlikte, Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımlarından yüzleşme, genel davranış, çatışmaya yaklaşma, kendini açma ve duygusal ifade yaklaşımlarını kullandıkları söylenebilir. Türkiye'deki üniversite öğrencileri ise çatışma çözme yaklaşımlarından özel davranış, çatışmaya yaklaşma, kendini açma ve duygusal ifade yaklaşımlarını tercih ettikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Çatışma Çözme Yaklaşımı, Türkiye, Bosna-Hersek.

GİRİŞ

Çatışma gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Yaşamın her anında ve her türlü sosyal ilişkide çatışma kaçınılmazdır. Her bir birey bir diğerinden farklıdır, herhangi bir durumda çatışma söz konusu değilse o zaman bireyler arasında anlamsız bir etkileşimin varlığı söz konusudur. Çatışma, çoğu kişi tarafından olumsuzluğu ifade eden bir kavram olarak algılsa da, aslında ne olumsuz bir durumun ne de olumlu bir durumun habercisidir. Bununla birlikte, çatışma söz konusu olduğunda bireylerin çatışmayı algılamaları ve çözme yaklaşımları, bu süreci yapıcı ya da tersi olarak yıkıcı şekilde sonlandırmalarına neden olmaktadır (Basım vd., 2009: 21; Şahin vd.,

¹ Millî Savunma Bakanlığı, *fsahin11@hotmail.com*

² Kara Kuvvetleri Komutanlığı, *emlnserin@hotmail.com*

³ KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü, *ercanumit@yahoo.com*

2009: 154). Bireylerin çatışmayı çözmeye yaklaşımları çok farklı unsurlardan etkilenmektedir. Farklı toplumlardaki bireylerin çatışmayı algılama biçimleri ve çatışmayı çözmeye yaklaşımları kültürün etkisiyle farklılaşmaktadır (Avruch ve Peter, 1993: 132). Çatışma durumunda bireylerin nasıl bir tepki vereceği büyük ölçüde, kendi farkındalıklarına ve algılamalarına, öğrenme geçmişlerine, model almalarına ve içinde yaşadıkları topluma göre değişmektedir (Akkirman, 1998: 2).

Kültür, bireylerin bakış açılarına ve seçimlerine şekil vererek, çatışma çözmeye yaklaşımlarını ve çatışmanın sonuçlarını olumsuz veya olumlu şekilde etkilemektedir (Ting-Toomey, 1994: 195). Bu yüzden; çatışma çözmeye yaklaşımlarında, farklı toplumlara ait bireylerin nasıl bir strateji kullandıklarını bilmek, çatışma sürecinin olumlu ve yapıcı şekilde sonlandırılmasına etki edebilecektir. Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözmeye yaklaşımları arasında farklılık olup olmadığı araştıran bu çalışmada; öncelikle çatışma ve çatışma çözmeye yaklaşımı kavramları kısaca açıklanmış daha sonra araştırma yöntemi ve sonuç kısmına yer verilmiştir.

ÇATIŞMA KAVRAMI

Çatışmanın çok çeşitli tanımları bulunmaktadır. Yapılan tanımlamalara bakıldığında, çatışmanın; etkileşim içerisinde bulunan ikiden fazla tarafın amaç, düşünce, görüş, beklenti, çıkar, inanç gibi farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlık, uyuşmazlık, zıtlığın olması ve bir tarafın amacına ulaşmasını diğer tarafın engellemesi sonucu ortaya çıkan bir süreç olarak tanımlandığı görülmektedir (Fisher, 1990: 4; Karip, 2003: 3; Koçel, 2003: 395). Etkileşim içerisinde olan taraflar arasında bu tür anlaşmazlık olması veya tarafların bu şekilde algılaması olağandır. Bununla beraber, tarafların birbirini engelleyerek karşı bir eylemde bulunması çatışmayı doğurmaktadır. Çatışmaya çeşitli unsurlar neden olmaktadır. Genel olarak; tarafların ilgi, ihtiyaç ve çıkarları uyuşmadığında; istek ve tercihlerinin yapılması engellendiğinde; kısıtlı bir kaynağın var olması durumunda; tutum, değer, amaç ve yetenekler uyuşmadığında; etkili iletişim olmadığında çatışmanın ortaya çıkabileceği söylenebilir (Dökmen, 1994: 82; Karip, 2003: 26).

Araştırmacılar, çatışma türlerini farklı şekilde tanımlamaktadırlar. Çatışma türleri değer, veri, çıkar, yapısal ve ilişki kategorilerinde ele alındığı gibi (Moore, 1996: 35), Rahim (1992) tarafından yapılan sınıflandırmada çatışmalar kaynaklarına ve düzeylerine göre olmak üzere iki ana başlık altında toplanmıştır. Düzeylere göre yapılan sınıflandırmada çatışma, bireysel çatışma, bireyler arası çatışma, grup içi ve gruplar arası olarak sınıflandırılmaktadır. Bireyin kendisiyle olan çatışmaları içsel

çelişkileri içerirken, kişiler arası çatışmalar iki taraf arasındaki uyumsuzlukları, gruplar arası çatışmalar ise grup içindeki veya iki grup arasındaki uyumsuzlukları içermektedir (Karip, 2003: 20-24). Kişilerarası çatışmalar bağlamında, çatışma, bilişsel (kişinin kendi ihtiyaçlarının, çıkarlarının veya isteklerinin diğer kişilerle bağdaşmadığı anlayış veya düşünce), duygusal (bir takım uyumsuzluğu işaret eden bir etkileşime veya duruma karşı korku, kızgınlık, umutsuzluk veya üzüntü biçiminde sergilenen tepkiler) ve davranışsal (fikirlerin açıkça ifade edildiği, duyguların gösterildiği, karşı tarafın ihtiyaçlarını karşılama engeli olarak kendi ihtiyaçların karşılandığı) unsurları içermektedir (Basım vd., 2009: 21; Mayer, 2000: 4; Şahin vd., 2009: 154). Kişilerarası ilişkilerde çatışma, olumsuz sonuçlara neden olabileceği gibi olumlu sonuçları da beraberinde getirebilir (Kriesberg, 1998: 22). Bu açıdan çatışmaların, olumlu ve yapıcı bir değişimi ortaya çıkarma işlevini de yerine getirdiği ifade edilmektedir (Basım vd., 2009: 21). Olumlu sonuçlara bakıldığında; çatışma, konuyu netleştirmeye yardım etmekte, tarafların çözüme katılımını artırmakta, problem çözme kalitesini geliştirmekte, iletişimi artırmakta ve böylelikle sosyal ilişkiyi güçlendirmektedir (Karip, 2003: 39). Çatışma sürecinin olumlu veya olumsuz sonuçlanması, çatışmanın nedenlerine, tarafların çatışmayı nasıl algıladığına ve çözümünü için tarafların nasıl yaklaşım sergilediğine bağlıdır.

ÇATIŞMA ÇÖZME YAKLAŞIMLARI

Bireyler karşılaştıkları çatışma durumlarını çözmek için çeşitli çatışma çözme yaklaşımlarını geliştirebilir ve uygulayabilirler. Çatışma çözme yaklaşımı, karşılaşılan çatışmanın nasıl sonuçlanacağı ile doğrudan ilişkilidir (Callanan vd., 2006: 131). Çatışma çözme kavramı; iki veya daha fazla taraf arasında mevcut uyumsuzluğun ve anlaşmazlığın sona erdirilmesi konusunda izlenen yaklaşımın vurgulandığı ve çözümün uzlaşma ile eşit tutulduğu bir süreç olarak tanımlanabilir (Basım vd., 2009: 59).

Literatürde çatışma çözme yaklaşımı konusunda birçok model önerilmiştir. Mevcut yaklaşımların çoğunun iletişim sürecine odaklandığı ve bu yaklaşımların uygulandığı takdirde elde edilecek sonuçlar veya tarafların çıkarları üzerinde durulduğu görülmektedir (Basım vd., 2009: 59; Şahin vd., 2009: 154). Kişilerarası ilişkilerde iletişim eksikliği veya etkin olmayan iletişim, ortada bir uyumsuzluk olmasa bile çatışmaya neden olabilmektedir. Tarafların durumu farklı algılayışları, tutum ve davranışları çatışma sürecinde bilgi paylaşımını ve iletişimin önemini ortaya koymaktadır (Fisher, 1990: 44). Çatışma durumunda bireyler, hem kişisel hem de kültürel faktörlerden dolayı farklı davranış ve iletişim tarzları sergileyebilmektedir. Tarafların sergiledikleri farklı tepkilerin bilinmesi çatışmanın çözülmesi

açısından önem arz etmektedir. Bu maksatla Goldstein (1999), Ting-Toomey (1994)'in kültür ve iletişim sürecine dayalı çalışmasını esas alarak, çatışma süreci içerisinde bireylerin sergiledikleri iletişim biçimlerine odaklanan bir çatışma çözme yaklaşımı geliştirmiştir. Bu yaklaşımda yer alan "yüzleşme", "genel/özel davranış", "yaklaşma/kaçınma", "kendini açma" ve "duygusal ifade" çatışma çözme yaklaşımları kısaca aşağıda açıklanmıştır.

Tarafların aralarındaki uyumsuzluk veya anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasına yönelik isteklerini ifade eden "yüzleşme", çatışma çözmede önemli bir rol oynamaktadır. Yüzleşmeyle ilgili olarak farklı kültürlerde farklı değerler olabilir. Bu durum, çatışma çözme, çatışmadan kaçınmayı, çatışmayı şiddetlendirmeyi, karşı tarafa meydan okumayı etkileyebilir. Kısaca, kültürden kültüre farklılık gösteren yüzleşme davranışı, çatışma sürecindeki tarafların yüzleşme derecesini ifade etmektedir. "Genel davranış" bireylerin kendilerini her ortamda rahat hissetmesini, rahat davranış sergilemesini ve böylelikle çatışma davranışlarını da her ortamda ve rahat bir şekilde sergilemesini ifade etmektedir. Tam tersi olarak, "özel davranış" bireylerin davranışlarını ya tam olarak sergileyememesini veya sadece sınırlı ortamlarda sergileyebilmesini ifade etmektedir. Kültürel farklılıkların bireyin genel veya özel davranışı üzerinde etkisi vardır. Kısaca, genel/özel davranış boyutu, bireylerin çatışma davranışlarını sergileme tarzları arasındaki farka odaklanmaktadır. "Çatışmaya yaklaşma/kaçınma", genel anlamda bireylerin çatışmayı nasıl algıladıklarıyla ilişkilidir. Bazı bireyler, çatışmanın olumlu yönlerine odaklanarak ve hoşgörülle karşılayarak çatışmaya yaklaşırken; bazı bireyler ise, çatışmayı olumsuz bir durum olarak algılamakta ve çatışmadan kaçmaktadırlar. Çatışmaya tahammül etme derecesi veya hoşgörülü olma kültürden kültüre farklılaşmaktadır. Kısaca, çatışmaya yaklaşma/kaçma boyutu, kişiler arası çatışmada bireylerin çatışmaya yönelik yaklaşma ve kaçma davranışları üzerinde durmaktadır. "Kendini açma", aralarında uyumsuzluk veya anlaşmazlığın yaşandığı tarafların kendi rollerini, geçmişte yaşananları ve geleceğe yönelik bireysel ihtiyaç ve arzularını içermektedir. Taraflar arasında bilgi paylaşımını ve etkili iletişimi kolaylaştırdığı için kendini açma, çatışmayı çözme açısından önemlidir. Diğer boyutlar gibi kendini açma da kültürden etkilenmektedir. Kısaca, kendini açma boyutu bireylerin çatışma durumunda kendilerini ifade etme farklılıkları üzerinde durmaktadır. Her birey duygularını ifade etmede kendini ne kadar rahat hissettiği açısından farklıdır. Kültürün de duyguları rahatça ifade etmede etkisi vardır. Aralarında uyumsuzluğun veya anlaşmazlığın yaşandığı tarafların çatışma süreçlerinde duygularını rahat biçimde sergilemeleri, çözüme olumlu katkı

yapmaktadır. "Duygusal ifade" boyutu bireylerin duygularını ifade etmede gösterdikleri farklılıklar üzerinde durmaktadır (Goldstein, 1999).

Özetle, kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarının benimsenmesinde, bireysel özelliklerle birlikte kültürel özellikler de etkilidir. Özellikle bireylerin duygu ve düşüncelerini ifade tarzında, davranışlarını sergilemede, iletişim biçimlerinde farklılıklar kişilerarası çatışmaların çözülmesinde önemlidir.

Bu çalışmada, Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımları araştırılmış ve her iki grubun çatışma çözme yaklaşımları bakımından farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalara bakıldığında, Bozoğlu (2010)'ın çalışması Balkan ülkeleri (Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Makedonya, Arnavutluk ve Türkiye) üniversite öğrencilerinin çatışma ve şiddete ilişkin farkındalık düzeyleri ile çatışma çözme stillerini incelemiştir. Literatürde yer alan diğer çalışmaların ise çatışma çözme yaklaşımlarının ilgili kavramlarla olan ilişkisini araştıran çalışmalar olduğu gibi, farklı toplumdaki bireylerin çatışma çözme yaklaşımlarını araştıran kültürlerarası çalışmalar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Bosna-Hersek'te yaşayan bireyleri kapsayan ve çatışma çözme yaklaşımlarını bir başka toplumdaki bireylere göre kıyaslayan çalışmaların bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın ilgili alana bu açıdan katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Özetle, bu çalışmanın temel araştırma sorusu, "Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımları bakımından önemli farklılık var mıdır?" şeklindedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye ve Bosna-Hersek'te üniversiteye devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini oluşturmak için amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan ve yaygın olarak kullanılan kolay ulaşılabilir örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre yapılmıştır. Araştırmanın Türkiye örneklemini, Hacettepe ve Başkent üniversitelerinin çeşitli bölümlerinde öğrenim görmekte olan toplam 98 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın Bosna-Hersek örneklemini, Slobomir P. Üniversitenin çeşitli bölümlerinde öğrenim görmekte olan 92 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, cinsiyet ve yaş gibi demografik özellikler yanında, öğrencilerin kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarını belirlemek amacıyla "Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımları Ölçeği" kullanılmıştır. Goldstein (1999) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe uyarlaması Arslan (2005) tarafından yapılmıştır. Ölçekte toplam 75 madde yer almaktadır. Ölçek bireylerin "yüzleşme", "genel/özel davranış", "yaklaşma/kaçınma", "kendini açma" ve "duygusal ifade" boyutlarıyla çatışma çözme yaklaşımlarını 15'er madde ile belirlemektedir. Bu maddeler, beşli Likert ölçeğine göre katılımcılar tarafından cevaplandırılmıştır (örnek madde "Tartışmalarda duygularımızı göstermek, güçsüzlüğümüzün ifadesidir."). Bu araştırmada, Türkiye'deki üniversite öğrencileri için "Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımları Ölçeği" Türkçe formu, Bosna-Hersek'teki öğrenciler için orijinal (İngilizce) formu kullanılmıştır. Her iki örneklemede, alt ölçeklerin kabul edilebilir güvenirlik katsayıları aldığı görülmüştür (bkz. Tablo 1).

Veri Değerlendirme Tekniği

İstatistiksel analizler, araştırma verilerinin SPSS 13.0 paket programında kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. "Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımları Ölçeği"nde yer alan alt ölçeklerle diğer değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı hesaplanarak belirlenmiştir. Değişkenlerin puanlarını betimlemek amacı ile aritmetik ortalama ve standart sapma kullanılmıştır. Demografik özelliklere göre farklılıkların ortaya konduğu analizlerde; yüzde hesaplaması, aritmetik ortalama, standart sapma ve t testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Betimsel İstatistikler

Araştırmaya, Türkiye'de öğrenim görmekte olan 98 (% 51.5) üniversite öğrencisi ile Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan 92 (% 48.5) üniversite öğrencisi olmak üzere toplam 190 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılan Türkiye'de öğrenim görmekte olan 98 üniversite öğrencisinin yaşları 17 ile 28 (Ort.= 20.33) arasında değişmekte ve 48 kişisi kadın, 50 kişisi ise erkektir. Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan 92 üniversite öğrencisinin yaşları 19 ile 33 (Ort.= 20.79) arasında değişmekte ve 55 kişi kadın, 37 kişisi ise erkektir.

Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı hesaplanarak belirlenmiştir. Değişkenlerin puanlarını betimlemek amacı ile aritmetik ortalama ve standart sapma kullanılmıştır.

Tablo-1: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişken	1	2	3	4	5	6	7
1. Yaş	-	-0,12	-0,20	-0,25*	-0,16	-0,06	0,05
2. Cinsiyet	0,02	-	-0,14	0,08	-0,07	-0,37**	-0,32**
3. Yüzleşme	0,05	-,027	(.88)\(.74)	0,10	-0,01	0,30**	0,44**
4. Genel/özel davranış	0,17	0,09	,316(**)	(.67)\(.72)	0,50**	0,05	0,13
5. Duygusal ifade	-0,12	0,12	0,06	0,24* (.78)\(.67)	-	0,01	-0,03
6. Yaklaşma/ kaçınma	-0,01	0,15	-0,26**	0,06	0,37** (.73)\(.79)	-	0,60**
7. Kendini açma	-0,20*	0,10	-0,22*	0,01	0,20*	0,50** (.68)\(.81)	-

** $p < 0.01$, * $p < 0.05$. Diagonalın altında kalan değerler Türkiye, üstünde olan değerler Bosna-Hersek içindir. Parantez içindeki değerler ölçeğin güvenirlik katsayısıdır (α).

Tablo 1'de görüldüğü gibi, hesaplanan 21 korelasyondan Türkiye örneklemini için 8'i, Bosna-Hersek örneklemini için 7'si en az $p = .05$ düzeyinde olmak üzere istatistiksel anlamlılığa sahiptir. Tablo 1 incelendiğinde, yaş ve cinsiyet gibi demografik değişkenlerin çatışma çözme yaklaşımlarıyla düşük düzeyde ilişkili olduğu veya ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Çatışma çözme yaklaşımlarının ülkelere göre karşılaştırılmasına ait sonuçlar Tablo 2'de yer almaktadır. Analiz sonuçlarına bakıldığında, Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışmayla yüzleşme, genel/özel davranış, yaklaşma/kaçınma, kendini açma davranışları bakımından gerek .05 gerekse .01 anlamlılık düzeyinde önemli bir farklılık göstermektedir. Analiz

sonuçları; Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışmayla yüzleşme, genel davranış, çatışmaya yaklaşma ve kendini açma davranışlarına ilişkin görüşleri Türkiye'de öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerin görüşlerine göre daha yüksek şekilde yorumlanabilir.

Tablo 2: Çatışma Çözme Yaklaşımlarının Ükelere Göre Karşılaştırılması

Değişken	Ülke	N	Ort.	Ss	S.D.	t	P
Yüzleşme	Türkiye	98	2,79	,43	188	7,616	,000
	Bosna-Hersek	92	3,26	,42			
Genel/özel davranış	Türkiye	98	2,80	,34	188	10,293	,000
	Bosna-Hersek	92	3,38	,42			
Yaklaşma/ kaçınma	Türkiye	98	3,14	,27	188	3,755	,000
	Bosna-Hersek	92	3,35	,46			
Kendini açma	Türkiye	98	3,06	,32	188	4,446	,000
	Bosna-Hersek	92	3,30	,41			
Duygusal ifade	Türkiye	98	3,26	,29	188	0,663	,508
	Bosna-Hersek	92	3,30	,44			

Çatışmada duyguları rahatça ifade etme davranışını sergilemeye ilişkin görüşler açısından, Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t = 0,663, p = .508$).

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımları bakımından farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; çatışmayla yüzleşme, genel/özel davranış, yaklaşma/kaçınma, kendini açma davranışlarına ilişkin görüşler açısından

Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri arasında farklılık bulunmuş, duygusal ifade bakımından farklılık bulunmamıştır. Genel olarak, Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımlarından yüzleşme, genel davranış, çatışmaya yaklaşma, kendini açma ve duygusal ifade yaklaşımlarını kullandıkları söylenebilir. Türkiye'de öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri ise çatışma çözme yaklaşımlarından özel davranış, çatışmaya yaklaşma, kendini açma ve duygusal ifade yaklaşımlarını tercih ettikleri söylenebilir. Bu sonuçlar; Bozoğlan (2010: 65)'in çalışmasında, Balkan ülkeleri (Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Makedonya, Arnavutluk ve Türkiye) üniversite öğrencilerinin çatışma çözme stilleri arasında farklılık olduğuna ilişkin sonucuyla uyumludur.

Yaşamın ayrılmaz bir parçası olan çatışmayı algılama ve çözme yaklaşımı, sonuçları açısından önemlidir (Basım vd., 2009: 21; Şahin vd., 2009: 154). Bu araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar çeşitli açıdan ilgili alana katkıda bulunacağı söylenebilir. Birincisi, Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımları bakımından farklılık olup olmadığı araştıran bu çalışma, kültürel farklılıkların çatışma çözme yaklaşımlarını etkilediğini belirten önceki çalışmaları (Avruch ve Peter, 1993; Bozoğlan, 2010; Ting-Toomey, 1994) destekler niteliktedir. Ayrıca, bu çalışmayla bireylerin çatışma çözme yaklaşımlarının ortaya konması, çatışma süreci sonunda daha olumlu ve daha yapıcı sonuçların ortaya çıkmasına katkıda bulunacağı söylenebilir. Özellikle, bu çalışmada, Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımlarından yüzleşme, genel davranış, çatışmaya yaklaşma, kendini açma ve duygusal ifade yaklaşımlarını kullandıkları ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın en sorunlu bölgelerinden Balkanlar da yer alan Bosna-Hersek'te çatışmaların sık yaşandığı bilinmektedir. Etnik, dini, ekonomik ve benzeri birçok faktör yaşanan çatışmaların nedenlerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, ülke barışına katkıda bulunmak her bireyin görevleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle, geleceğin sosyal, siyasal, ekonomik, eğitim gibi çeşitli alanlarda görev alabilecek üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımlarını bilmeleri, çatışmanın çözümü için önemlidir.

Bu çalışmanın bir takım kısıtları vardır. Birinci kısıt örnekleme ile ilgilidir. Bu çalışmada, amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan kolay ulaşılabilir örnekleme tekniği kullanılmıştır. Elde edilen sonuçların genellenebilirliği için daha fazla katılımcıya ulaşılacak örneklemin belirlenmesi gerekmektedir. İkinci olarak, çatışma çözme yaklaşımlarına etki eden kültürel faktörler bu çalışmaya dahil edilmemiştir. İlerde yapılacak çalışmalarda, bu faktörlerin dahil edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, araştırmamızın kısıtlarına rağmen, bu çalışmayla Türkiye ve Bosna-Hersek'te öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin çatışma çözme yaklaşımları bakımından genel olarak farklılık gösterdiği bulunmuştur.

KAYNAKÇA

AKKIRMAN, A. Deniz (1998), "Etkin Çatışma Yönetimi ve Müdahale Stratejileri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**,13, 1-11.

ARSLAN, Coşkun (2005), "Kişilerarası Çatışma Çözme ve Problem Çözme Yaklaşımlarının Yükleme Karmaşıklığı Açısından İncelenmesi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

AVRUCH, Kevin ve W. Black PETER (1993), "Conflict Resolution in Intercultural Settings: Problems and Prospects", **Conflict Resolution Theory and Practice: Integration and Application** Ed: Dennis J. D Sandole ve Hugo van der Merwe. Manchester: Manchester University Press, ss. 131-45.

BAHADIR, Bozoğlan (2010), "Balkan Ülkeleri Üniversite Öğrencilerinin Çatışma ve Şiddete İlişkin Farkındalık Düzeyleri İle Çatışma Çözme Stilleri", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

BASIM, H. Nejat, Fatih ÇETİN ve Akif TABAK (2009), "Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarıyla İlişkisi",**Türk Psikoloji Dergisi**, 24 (63), 20-34.

BASIM, H. Nejat, Fatih ÇETİN ve C. Harun MEYDAN (2009), "Kişiler Arası Çatışma Çözme Yaklaşımlarında Kontrol Odağının Rolü", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 21: 57-69.

CALLANAN, A., C. BENZİNG ve D. PERRİ (2006), "Choice of Conflict-Handling Strategy: A Matter of Context", **The Journal of Psychology**,269-270.

DÖKMEN, Üstün (1994), **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

FİŞHER, Ronald J. (1990), **The social psychology of intergroup and international conflict resolution**. Springer-Verlag, New York.

GOLDSTEİN, S.B. (1999), "Construction and Validation of a Conflict Communication Scale", **Journal of Applied Social Psychology**, 29(9): 1803-1832.

KARİP, E. (2003), **Çatışma Yönetimi**. Pegem Yayıncılık, Ankara.

KRİESBERG, Louis (1998), **Constructive conflict: From escalation to resolution**. Rowman & Littlefield, Lanham, MD.

KOÇEL, Tamer (2003), **İşletme Yöneticiliği**, Beta Basım Yayım, İstanbul.

MAYER, B. (2000), **The dynamics of conflict resolution**. Jossey-Bass, San Francisco.

MOORE, C. W. (1996), **The Mediation Process**. Jossey-Bass Publisher, San Francisco.

RAHİM, M. A. (1992), **Managing Conflict in Organizations**. Praeger, Connecticut.

ŞAHİN, N. Hisli, H. Nejat BASIM ve Fatih ÇETİN (2009), "Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarında Kendilik Algısı ve Kontrol Odağı", **Türk Psikiyatri Dergisi**, 20(2), 153-163.

TİNG-TOOMEY, Stella (1994), **The Challenge of Facework: Cross-Cultural and Interpersonal Issues**, State University of New York Press.

İKİ AKDENİZ ÜLKESİ OLAN İSPANYA İLE FRANSA'NIN TÜRKİYE ALGILAMASI¹

Prof. Dr. Muhittin Ataman,
Doç. Dr. Veysel Ayhan
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Dalar²

ÖZET

Yüz yüze görüşmeler yapılarak gerçekleştirilen bu çalışmanın asıl amacı AB'nin Akdeniz Havzasındaki en önemli iki ülkesi İspanya ile Fransa'nın Türkiye ve AB genişleme sürecine bakışlarındaki farklılıkları analiz etmektir. İspanya kamuoyu benzer tarihsel ve coğrafi nedenlerden dolayı daha çok Türkiye lehine görüşler beyan ederken AB'nin de değişimden geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak AB sürecini başlatan ve devam ettiren en önemli iki devletten biri olan Fransa'nın Türkiye algılaması olumsuz bir temelde şekillenmiştir. Fransa, AB içindeki ağırlıklı konumunu kaybetmek istemediği için Türkiye gibi ekonomik, siyasal ve toplumsal önemi büyük bir devletin üyeliğine karşı çıkmaktadır. Her ne kadar Avrupa kıtasındaki seküler siyasetin şekillendiği bir ülke olsa da Fransa, Katolik inancının siyaseti belirlemeye devam ettiği bir ülke olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, İspanya, Fransa, Algılama

GİRİŞ

Altı Batı Avrupa ülkesi tarafından başlatılan Avrupa Birliği (AB) süreci Soğuk Savaş'ın ve dolayısıyla iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesinden sonra gerçek manada kıtasal bir bütünleşme kurumu olarak ön plana çıktı. İskandinav bölgesi, Orta Avrupa, Doğu Avrupa, Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar gibi farklı isimler altında sınıflandırılan Avrupalı ülkelerin yer aldığı Avrupa kıtası, bazen Anglo-Sakson dünya ile Kıta Avrupası, bazen Batı ve Doğu, bazen de Güney ve Kuzey olarak bölündü. Farklı alt bölgelere mensup ülkeler, kıtasal bir bütünleşme öngören ve ortak politikalara dayanan AB'den farklı beklentiler içinde oldular. Farklı beklentilere sahip Avrupalı ülkelerin AB'nin genişleme sürecinde takındıkları tavırların da farklılaşmasına yol açtı. Bazı üye ülkelerin Avrupa algılaması daha çok kültürel ve

¹Röportajlara dayalı olarak yapılan bu çalışma, TÜBİTAK'ın destekleriyle gerçekleştirilmiştir. İspanya'daki kişilerle yapılan mülakatlar 19-24 Temmuz 2010, Fransa'daki kişilerle yapılan mülakatlar ise 27 Ağustos - 7 Eylül 2010 tarihleri arasında yapılmıştır.

² Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyeleri. Yazarların e-postaları: muhittinataman@yahoo.com; veyselayhan@gmail.com; mehmetdalar@hotmail.com

tarihsel olurken, bazılarının algılaması ise daha çok seküler siyasal, güvenlik ve ekonomik değerlere dayanmaktadır. Bir kısım Avrupalı AB sürecini seküler Roma ve

Grek medeniyetini, diğer bir kesim ise Kutsal Roma'nın sembolize ettiği Orta Çağ Hıristiyan medeniyetini yeniden kurma mücadelesi olarak görmektedir. Örneğin, tarihsel ve coğrafi nedenlerden dolayı Almanya Balkanlarda meydana gelen gelişmelere kayıtsız kalmazken, İspanya ile Fransa Akdeniz Havzasındaki gelişmelerle daha duyarlıdır. Üye ülkelerin AB'ne bakışlarındaki farklılıklar ve algılamalar, Türkiye söz konusu olduğunda da kendini göstermektedir. Farklı nedenlerden dolayı Akdeniz Havzasında yer alan İspanya ile Fransa'nın, Türkiye'nin AB ile ilişkileri bağlamında bir ortak tavır beklentisi gerçekleşmedi.

AB'nin genişleme sürecinde en çok tartışma konusu olan Türkiye'nin tam üyelik süreci AB'nin yeniden tanımlanmasına kadar giden derin bir tartışmanın hem konusu hem de nedeni oldu. Kuzey ile Güney Avrupa ülkelerinin genişleme sürecinde farklı beklentiler içinde olduğu ifade edilmektedir. Ancak güneydeki ülkeler arasında da Türkiye algılaması konusunda farklı bakış söz konusudur. Bu çalışmada, Akdeniz havzasının en önemli iki Avrupa ülkesi olan İspanya ile Fransa'nın Türkiye algılaması ve Türkiye'nin AB'ne tam üyelik sürecine bakışları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve iki ülke arasındaki algılama farklılığı gösterilmeye çalışılmıştır.

İSPANYA'NIN TÜRKİYE ALGILAMASI

İspanyol kamuoyunun Türkiye'ye bakışının irdelendiği bu bölümde, Uluslararası İlişkiler ve Ötekilerle Diyalog Vakfı (FRIDE), Akdeniz İçin Avrupa Enstitüsü (*European Institute of the Mediterranean*, IEMed) ve Akdeniz'in Üç Kültürü Vakfı (*Foundation of Three Cultures of the Mediterranean*) gibi İspanya'nın bazı saygın kuruluşlarının temsilcileriyle yapılan röportajlardan hareketle İspanya'nın Türkiye algılaması üzerinde durulacaktır. Yapılan görüşmelerde İspanyolların Türkiye'ye daha çok Akdeniz havzası çerçevesinde yaklaştığı görülmektedir. İspanya resmi ve sivil çevrelere göre, AB'deki Akdeniz bloğunun güçlendirilmesi çerçevesinde İspanya, Türkiye'nin tam üyeliğini en çok arzulayan ülkelerin başında gelmektedir. İspanya'daki mevcut hükümetin, ülkedeki siyasal partilerin, hem yerel hem de ulusal düzeyde siyasi yelpazenin her tarafından siyasetçiler genel anlamda Türkiye'nin AB üyeliğinden yana oldukları belirtmişlerdir. Dini duyguların zayıflamasıyla pragmatik, ekonomik, siyasi ve idari konuların ağırlık kazanması üzerine İspanyollar giderek Türkiye'yi daha kolay benimsemektedirler. Özellikle Türkiye ile İspanya'nın Birleşmiş Milletlerin öncülük ettiği medeniyetler ittifakında eş

başkanlık yapması, iki ülkenin medeniyetler arası diyalogun geliştirilmesinde liderlik yapması bu olumlu imaja önemli bir katkı sağlamıştır. Son zamanlarda Türkiye, medeniyetler ittifakı sürecinde olduğu gibi İspanyollar tarafından küresel barışa en çok katkıda bulunmaya çalışan devletlerin başında gelen bir ülke olarak bilinmeye başlanmıştır. Aşağıda İspanya'nın Türkiye algılaması birkaç noktada açıklanmaya çalışılacaktır.

İlk olarak, İspanya'nın geçmişte iki önemli medeniyete (hem İslam medeniyetine hem de Avrupa medeniyetine) ev sahipliği yapmış olması Türkiye'nin daha olumlu bir şekilde algılanmasını sağlamaktadır. İspanyollar, Türkiye'nin çok kimlikli yapısını olumlu bir nitelik ve zenginlik olarak İspanya'nın durumuyla benzerlik gösterdiğini düşünmekte ve Türkiye'nin Müslüman ülkelere yönelik açılımını anlayışla karşılamaktadırlar. İspanyollara göre, nasıl ki Latin Amerika İspanya için vazgeçilmez ise, Müslüman dünyası da Türkiye için vazgeçilmezdir. Bu durumun diğer AB ülkeleri tarafından da anlaşılması gerektiğini ifade eden İspanyollara göre, Türkiye'nin Müslüman dünyadaki konumu, İspanya'nın Latin Amerika'daki konumuyla karşılaştırılabilir. AB, Latin Amerika'ya ulaşmada ve çıkarlarını savunmada bu bölgeyle iyi ilişkilere sahip olan İspanya'dan istifade etmektedir. AB, İspanya'nın iyi ilişkilerini; aynı şekilde Latin Amerika ülkeleri de AB ile ilişkilerini daha çok Madrid üzerinden sağlamaya ve geliştirmeye çalışmaktadırlar. Benzer şekilde, küresel bir güç olma amacıyla olan AB, 1,5 milyar Müslüman'a ulaşmada Türkiye'nin yumuşak gücünden yararlanabilir. Türkiye Müslüman ülkelerle AB arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde aktif bir rol oynayabilir. Dolayısıyla AB'nin aktif ve etkili bir küresel güç olması için İspanya ve Türkiye gibi ülkelerin ikili bağlantılarını kullanmak zorundadır.

İkinci olarak, İspanya AB içindeki dengeleri, AB'nin bir nevi eksenini, Güney/Akdeniz ülkeleri lehine değiştirmek istediğinden Türkiye'den istifade etme düşüncesiyle Türkiye algılaması görece çok daha olumludur. AB'ye girmesinden bu yana sahip olduğu imkan ve potansiyele rağmen Avrupa siyasetinde beklediği rolü ve ağırlığı bulamadığını düşünen İspanya, AB içindeki dengeleri değiştirme amacındadır. AB içinde bir eksen kayması gerçekleştirmeye çalışan İspanya, Kuzey Avrupa ağırlıklı olan AB'deki dengeleri Akdeniz merkezli hale getirmek için adımlar atmaya çalışmaktadır. İspanyollara göre, Türkiye'nin tam üyeliğiyle birlikte AB'nin ağırlık merkezi Akdeniz'e kayacaktır. İspanya'nın AB'deki konumuna önemli bir katkı yapacağını düşünen İspanyollara göre, Türkiye'nin tam üyeliğiyle birlikte AB'nin ağırlık merkezi kuzeyden güneye kayacaktır. AB'deki kuzey kültürünün ağırlığının azalmasını isteyen İspanya, Akdeniz kültürünün AB'deki etkisinin artmasını, daha

çok önemsenmesini ve benzer şartlarda bulunan Türkiye'nin üyeliğiyle birlikte daha çok dikkate alınmasını bekliyor.

Bu bağlamda Türkiye'den beledikleri, Türkiye'nin yapay değil, gerçek reformları gerçekleştirmesidir. İspanyol kamuoyuna göre, son zamanlarda Türkiye'de gerçekleştirilen reformlar ile hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya başlatılan demokratikleşme süreci takdire şayandır. Türkiye'nin özellikle modernleşme, çağdaşlaşma ve demokratikleşme çabaları takdirle karşılanmaktadır. Devletin bir kanalının Kürtçe yayın yapmaya tahsis edilmesi ve üniversitelerde Kürtçe dil derslerinin verilmesi gibi Kürt dili konusunda atılan adımlar, medyanın çeşitliliği ile sivil toplum kuruluşların sayısının, etkisinin ve farklılıklarının artması konuları da dikkate değerdir. Türkiye, din ile demokrasinin birlikte var olabileceği ve laikliğin Müslüman bir toplum tarafından benimsendiği konusunda diğer Müslüman ülkeler için iyi bir model olabilir. Bu şekilde Avrupa ile Müslüman ülkeler arasında önemli bir bağlantı kurabilir ve medeniyetler arasında bir köprü görevi görebilir. Ancak atılması gereken bazı adımlar da vardır. Demokratikleşme sürecinde Müslüman ve Gayrimüslim azınlıklar konusunda olumlu adımların atılması gerekir. Çoğulculuğun normalleştirilmesi konusunda iyileştirmeler yapılmalı ve çözülmemiş Kürt sorunu kesin bir çözüme kavuşturulmalıdır. İspanyollara göre, Türkiye'de bir "devlet dini" olarak algılanan laiklik yeniden tanımlanmalı, bundan kaynaklanan dayatmalara son verilmelidir. Bu çerçevede demokrasiyle bağdaşmayan başörtüsü yasağının da kaldırılması gerekmektedir.

Üçüncü olarak, geleneksel olarak Katolik mezhebinin etkisinin güçlü bir biçimde hissedildiği İspanya'da seküler ve siyasi konular ve bakış açısı giderek daha ağırlıklı ve öncelikli olması Türkiye'ye bakışı da olumlu yönde değiştirmektedir. İspanya'ya İspanyollara göre, seküler bir oluşum olan AB daha çok demokratik değerleri önemsemektedir; kültürel ve dinsel değerler halk arasında önemsenirse de karar mercileri için fazla önemli değildir. Gerçekte AB'nin Türkiye'ye bakışını da belirleyen temel faktörlerden biri olan demokratik-seküler değer kültürel-dinsel değer aynı güncel gelişmelere ve konjonktüre göre değişmektedir. Genel anlamda AB'ni demokratik değerlerden oluşan bir bütünleşme olarak görenler, Türkiye'nin söz konusu olduğunda AB'ni daha çok kültürel/dinsel bir oluşum olarak tanımlamaya çalışmaktadırlar. Herhangi bir Avrupalıya AB'nin ne olduğu sorulduğunda ilk akla gelen cevap olan demokratik değerler, birlikte yaşama kültürü, insan hakları, azınlık hakları, ekonomik büyüme/refah, tek piyasa ve insanların barış içinde bir arada yaşama kültürü gibi konular etrafında bir tanımlamadır. Ancak aynı soru Türkiye ile irtibatlı olarak sorulduğunda kültürel ve dinsel değerlerden bahsedilir. Bunun temel

nedeni de Türkiye hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanan önyargılar olduğu iddia edilmektedir. Türkiye tarafından belirli kesimlerin de iddia ettiği gibi Türkiye söz konusu olduğunda sanki bazı özel şartlar devreye sokulmaktadır. Aslında Avrupalı Hıristiyan ülkeler arasında da ciddi kültürel ve dinsel farklılıklar vardır. Örneğin bir Finlandyalı ile bir Kıbrıslı arasında çok fazla benzerlik bulunmamaktadır. Öte yandan, her AB ülkesinde nüfusa oranı giderek artan ciddi bir Müslüman azınlık (yaklaşık 25 milyon Müslüman) bulunmakta; doğum oranları ve yeni göçler dikkate alındığında toplam nüfusa oranlarının gelecekte daha da artması söz konusudur. Türkiye'nin Avrupa Parlamentosu başta olmak üzere bütün AB kurumlarında bir sesi olmalıdır. Ancak Türkiye'nin tam üyeliği ve AB kurumlarına katılımıyla birlikte özellikle AB'nin küçük ülkelerinin sesi çok daha fazla azalacaktır. Bundan dolayı, Belçika ve Avusturya gibi ülkeler Türkiye'nin tam üyeliği konusunda daha olumsuz bir tavır takınmaktadır. Yani, sorun kültürel değil, daha çok çıkar merkezlidir. Türkiye'nin toplam nüfusu, nüfusunun niteliği dikkate alındığında kısa/orta vadede serbest dolaşım imkanının tanınması söz konusu olmayabilir. Bazıları Türklerin üyelikten kısa bir süre sonra AB ülkelerine göç edeceğini beklerken, bazıları ise kültürel ortamın uygunsuzluğu ile ekonomideki büyüme ve çeşitlenme dolayısıyla Türklerin AB ülkelerine göç edeceğine ihtimal veriyorlar.

Dördüncü olarak, Türkiye'nin yapısal olarak AB ile zaten bütünleştiğini, siyasi iradenin bu yönde tecelli ettiğini, geriye sadece teknik konuların kaldığı vurgulanarak Türkiye'ye yönelik benimseyici bir tavır sergilenmektedir. İspanyollar için, Türkiye'nin AB tam üyeliği konusunda siyasi karar zaten alınmış, geriye sadece teknik parametrelerin karşılanması ve Türkiye'nin bu konuda gereken değişimleri gerçekleştirmesi kalmıştır. Türkiye ile Avrupa'nın birbirine fazlasıyla bağımlı ve muhtaç olduğunu ve bu durumun uzun süre değişmeyeceğini ifade eden İspanyollara göre, Türkiye ekonomik alanda yapısal olarak AB ile bütünleşmiştir. ABD'ye bağımlılığının azalması ve dolayısıyla daha bağımsız bir dış politika izlemesi Türkiye'nin ABD ile ilişkileri eskiye nazaran daha az sorun oluşturmaktadır. AB, Türkiye'nin bağımsız ve çok taraflı dış politikasından fayda sağlayacaktır. Türk-ABD ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturan Türkiye-İsrail ilişkilerinin son zamanlarda gerginleşmesi ve bozulması da Türkiye-AB ilişkilerine farklı şekillerde yansımaktadır. Bazı kesimler bu gerginliğin Türkiye-AB ilişkilerine zarar vereceğini iddia ederken, bazıları da bunun taraflar arasındaki ilişkileri çok fazla etkilemeyeceğini ileri sürmektedir. Ayrıca, Türkiye özellikle son dönemdeki dış politika ataklarıyla, Ermeni ve İsrail konularında çözüm arayan taraf ve geçmişte takılmadan geleceğini şekillendirmeye çalışan bir ülke olarak görülmeye başlanmıştır. İspanyol kamuoyu için tarihsel birikim bugünün gerçeklerinde ve tartışmalarında pek önemli değil;

daha çok bugünün gelişmeleri, unsurları ve durumları tartışma konusu yapılmalıdır. Daha çok subjektif konuları içeren tarihsel faktörlere ve geçmişe takılmamak gerekir. Ancak bazılarına göre, öncelikle Kıbrıs'taki azınlık ve sınır sorunları çözüme kavuşturulmadan Türkiye'nin AB'ne tam üye olması söz konusu olmaz. Aslında tarihsel sorunlar daha çok Türkiye için işletilmektedir. İspanyolların da kabul ettiği gibi, Ermeni Sorunu daha çok subjektif bir unsur olarak Türkiye karşıtı tartışmalarda kullanılmakta, ancak kimse İspanya veya Fransa'nın Hindi Çini, Latin Amerika, Kuzey Amerika veya Kuzey Afrika'da yaptığı katliamlar için özür dileme talebinde bulunmamaktadır. Yine benzer şekilde kimse Yunanistan, Makedonya ile sorunları çözmeden üye yapılamaz veya başka bir konuda ilerleme sağlayamaz dememiştir.

Beşinci olarak, son ekonomik krizle birlikte ekonomik sorunları artan İspanya'nın, son zamanlarda ciddi bir ekonomik büyüme ve kalkınma hamlesi gerçekleştiren Türkiye'den ekonomik kazanç beklentisi Türkiye algılamasını olumlu yönde etkilemektedir. İspanyol kamuoyuna göre, tarihin, coğrafyanın, siyasi ve ekonomik çıkarların gerektirmesi üzerine Türkiye ile AB'nin çıkarları büyük ölçüde örtüşmektedir. Türkiye'nin tam üyeliği AB'nin ekonomik gücünü arttıracaktır. Son ekonomik kriz sırasında AB'den beklenen desteği göremeyen İspanyollara göre, ekonomik canlılığa sahip Türkiye gelecek yıllarda özellikle gıda sektörü konusunda AB'ye önemli bir ekonomik katkı sağlayacak ve iklim değişikliği sonucunda sorun olan gıda güvenliği konusunda AB'nin garantisi olacaktır. Ayrıca giderek güçlenen ve gelişen sanayisi, durağanlaşan Avrupa sanayisine yeni bir ivme kazandıracaktır. Farklı havzaların bir parçası olan Türkiye'nin tam üyeliği, AB'nin küresel siyasette etkili olmasına katkıda bulunacaktır. Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinin bir parçası olmasıyla AB, bu bölgelerdeki çıkarlarını daha kolay muhafaza edebilecektir. Türkiye'nin bu bölgelerle ilişkileri ne kadar güçlü olursa, Türkiye'nin AB için faydası ve önemi de o denli artar. Türkiye'nin Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi Türkiye'nin AB nezdindeki önemini ve ağırlığını arttırmaktadır. Türkiye'nin AB tam üyeliği, AB'nin dünya siyasetinde giderek daha çok güçlenen Müslüman ülkelerle ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. En azından AB'nin Müslüman toplumlar nezdindeki güvenilirliği artacaktır. Bu durum, Müslüman ülkelerin de kendi imkanlarıyla refaha kavuşabileceklerini ve kalkınabileceklerini hissettirecektir.

İspanyol kamuoyunun algılamalarına göre, Türkiye'nin AB tam üyeliğinin AB ülkeleri ve kurumları üzerinde olumsuz etkileri olduğu kabul edilmekle birlikte, olumlu etkilerinin ağırlıklı olmaktadır. Genel manada Türkiye'nin AB tam üyeliğinden özelde İspanya'nın genelde AB'nin olumlu olarak etkileneceğini düşünen İspanyollar, belli

durumlarda Türkiye'nin tam üyeliğinin AB ülkelerine olumsuz olarak yansıtacağını da belirttiler. Öncelikle, üyelik durumunda Almanya'dan sonra en büyük ikinci ülke olacak olan Türkiye'nin AB tam üyeliği AB'deki karar alma sürecini ve kurumların işleyişini çalışmaz hale getirebilir. Özellikle Lizbon Antlaşması'nın onaylanmasıyla oylama sistemindeki değişimden sonra Türkiye'nin tam üyeliğinin getireceği yük konusunda daha olumsuz düşünmektedirler. İkinci olarak, Türkiye'nin tam üyeliğiyle birlikte AB'nin yeniden yapılanma ihtiyacı ortaya çıkacak, varlığını devam ettirebilmek için kendini yenilemek zorunda kalacak; yeni kurumlar kurulmak zorunda kalacaktır. Bu da daha karmaşık ve hantal bir yapının ortaya çıkması demektir. Üçüncü olarak, Türkiye'nin nüfusunun kendileri için sorun olmadığını belirtenler bile küçük radikal grupların serbest dolaşım imkanından yararlanarak Avrupa'da bulunmasından endişe duyduklarını belirttiler. Dördüncü olarak, Türkiye'nin tam üyeliğiyle birlikte AB'nin Ortadoğu'ya komşu olmasının getireceği riskler vardır. Son zamanlarda Türkiye'nin bölge ülkeleriyle imzaladığı vize muafiyeti antlaşmaları dolayısıyla Suriye, Irak ve İran vatandaşlarının Avrupa'ya geçişleri kolaylaşacaktır. Tabii bu ülkelere kolaylıkla gelen fakir Afrika ve Asya ülkelerinden insanlar da daha rahat bir biçimde Avrupa'ya ulaşabilecekler. Tam üyelik durumunda Türkiye, yetkilerinin önemli bir bölümünü Brüksel'e devredecek, bir mevzuat uyumu gerçekleştirilecek, böylece ülkeye giriş çıkışlar yeni belirlenen kurallar çerçevesinde olacaktır.

FRANSA'NIN TÜRKİYE ALGILAMASI

Fransa'daki kurum ve kuruluş temsilcileriyle yapılan görüşmelerde Fransa kamuoyunun genle manada Türkiye algılamasının olumsuz olduğu kanaati belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki sayfalarda bu olumsuz algılamının bazı temel nedenleri üzerinde durulacaktır. İlk olarak AB'nin diğer güçlü ülkeleri gibi Fransa da Türkiye'nin tam üyeliğinin Fransa'nın AB'deki merkezi konumuna hanel getireceği beklentisiyle bu ülkede Türkiye'ye yönelik olumsuz bir algılamaya gelişmiştir. Fransa kamuoyunun, AB'nin diğer ülkelerinden farklı olarak AB'nin dış politikası gündeme geldiğinde kendilerine ayrıcalıklı bir konum tanımaktadırlar. Sarkozy'nin AB'nin sınırlarını tartışmaya açması bir anlamda Fransa'nın AB'nin genişlemesi politikası üzerinde söz sahibi olduklarına dair genel bir algılamının dışa vurumu olarak okunabilir. Türkiye'nin üyeliği sürecinde Fransa'nın oynayacağı role dikkat çeken Fransız kamuoyunun Türkiye algısının tam üyelik ve AB ile ilişkilerde belirleyici bir unsur olacağı dile getirilmektedir. Fransız kamuoyunu yönlendiren olguların başında kimliksel ve tarihsel tanımlamaların önemli olduğu düşünülmektedir. Hıristiyanlık ve Katoliklik sıradan bir Fransız'ın kendisini ve ötekini tanımlamada başvurduğu bir

unsur olduğu gözlemlenmektedir. Fransızların gündelik yaşamını yönlendiren bir unsur olmamasına karşın Türkiye konusu gündeme gelince din olgusu ilk etapta dile getirilen bir kimliksel farklılık olması dikkat çekicidir. Son dönemde Fransa'da gerçekleştirilen seçimlerin ana konusunun Türkiye'nin AB üyeliği olması da bu varsayımları desteklemektedir. Fransız kamuoyunda Türkiye'ye oldukça negatif sayılabilecek bir önyargı ile bakıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye üzerine bilimsel ve akademik çalışmalar yürüten kesimlerde bile önyargıların olması dikkat çekicidir. Bu önyargıların oluşmasında Fransızların kimliksel tanımlamalarını oluşturan konuların ve olayların belirleyici bir rol oynadığı düşünülmektedir.

İkinci olarak, Fransız kamuoyunda Türkiye'ye yönelik olumsuz yargıların ortaya çıkmasında Fransa'daki lobilerin, özellikle Ermeni diasporasının, etkisi çok büyüktür. Türkiye-AB ilişkileri kapsamında tam üyeliği desteklemeyen bazı yazarların ve akademisyenlerin özellikle Ermeni meselesi, Kıbrıs sorunu ve insan hakları ihlallerini dile getirmeleri ilginçtir. Strasbourg Üniversitesi Türkoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Paul Dumont'a göre Fransızların Türkiye algısını iyi anlayabilmek için bugüne değil, tarihe bakmak gerekir. Dumont Fransız entelektüellerinin çalışmalarında son dönemlere kadar Yunanistan'ın da içinde yer aldığı bölgeleri doğu olarak nitelendirdiğine dikkat çekmektedir. Fransa'daki Türkiye algısının oluşmasında tarihsel çatışmalar ve politik nedenlerin önemli bir rol oynadığına dikkat çeken Dumont'a göre, Fransız algısının oluşmasında hem Haçlı Seferleri hem de ondan da öncesine giden çatışmalar etkili olmuştur. Dumont Fransa'daki Türkiye algısının değiştirilmesinde propaganda ve dinlerarası işbirliği gibi unsurların etkisiz kaldığına, bunların yerine sanatsal, kültürel ve toplumsal düzeyde bir işbirliği ve tanıtım çalışmasının başarılı olacağını belirtmektedir.

Fransız kamuoyunun Türk dış politikasına bakışı ile AB üyelik süreci arasında belirgin bir farklılık olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu başta olmak üzere, Balkanlar ve eski SSCB topraklarındaki etkisini genişlettiği kabul edilmekle birlikte bu gelişmeler ile AB üyelik süreci arasında doğrudan bir bağlantı kurma konusunda genel bir kabulün oluşmadığı görülmektedir. *Institut Français des Relations Internationales* (IFRI) araştırma merkezi Türkiye uzmanı Prof. Dr. Dorothé Schmid ile yapılan mülakatta Türkiye'nin bölgesel bir rakip olarak tanımlanması ve algılanması dikkat çekmiştir. Schmid'e göre, Türkiye konusunda üç farklı aktörün birbiriyle çelişen bakış açıları bulunmaktadır. Türkiye'de ticari faaliyetlerde bulunan 400 civarında Fransız firmasının Türkiye'deki değişimi en hızlı algılayan kesim olduğunu ve bunların Fransa-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda daha aktif bir rol üstlenmeye çalıştığını ancak bunların kamuoyu ve politikacılar üzerindeki

etkisi istenen düzeyde olmadığını ifade etti. Ticari alanda faaliyet yürüten kesimler Türkiye üzerinden ürettiklerini Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerine ihraç etmenin önemli olduğunu görmelerine karşın Fransız politikacılar kamuoyunun da etkisiyle farklı bir dış politika izlemektedirler. Türkiye'nin tam üyeliğinin Fransa'da tartışma konusu dahi yapılmamasında kamuoyunun Türkiye algısının önemli bir rol oynamaktadır. Aslında yalnızca kamuoyunda değil diplomatların bir kısmında da Türkiye ile ilişkiler konusunda olumsuz bir yaklaşım olduğu ileri sürülebilir. Schmid'e göre sıradan bir Fransız, Türkiye konusunda yeterli derecede bilgi sahibi değildir. Hatta insanların gündelik yaşamında Türkiye'deki gelişmeler gündeme bile gelmez.

Üçüncü olarak, geleneksel olarak milliyetçilik damarı güçlü olan, fakat AB'nin kuruluşundan itibaren AB fikrinin en önemli sözcüleri olan Fransız kamuoyunun AB'ne olan inançları giderek zayıflamaktadır. Fransızlar AB'nin geleceği konusunda diğer üye ülkelerden daha fazla söz söyleme hakkına sahip olduklarına inanmaktadırlar. Güçlü bir AB kurulması yolunda başlayan sürecin son genişleme ve ekonomik krizlerden sonra Fransız kamuoyunun AB'ye olan inancını yitirmeye başladığı ileri sürülmektedir. Özellikle son genişlemenin ardından Fransız kamuoyunda Fransa'nın AB içindeki etkisinin tartışılmaya başlandığı belirtilmektedir. Genişlemenin getirdiği olumsuz yansımaların Türkiye'nin üyeliğini doğrudan etkilediği ileri sürülmektedir. AB karşılığının Fransız kamuoyunda artmasının ardından politikacılar Türkiye konusunda daha açık söylemler gündeme getirmeye başladılar. Schmid'e göre Fransız elitleri müzakere sürecinde daha önce AB değerlerini referans alan bir politik istikrar üzerinde durmaktaydılar, ancak kimliksel tanımlamaların kamuoyunda yükselmesinin ardından Fransız politikacılar da bunun üzerinde durmaya başlamışlar. Schmid Fransız kamuoyu özellikle de 11 Eylül sonrası dönemde Müslüman bir ülkenin AB üyesi olmasını daha açık bir dille eleştirdiğini ileri sürmektedir.

Dördüncü olarak, Fransız iç siyasetinin yapısı Türkiye'ye yönelik olumsuz algılamayı beslemektedir. Özellikle muhafazakâr ve radikal sağ kesimlerdeki İslam düşmanlığı, kültürel ve medeniyetsel karşıtlığı ön plana çıkarmakta ve bu da Türkiye aleyhine kullanılmaktadır. *Institut de Relations et Stratégiques (IRIS)* araştırma merkezinden Prof. Dr. Didier Billion da Sarkozy'nin seçim döneminde Türkiye'nin üyeliğine muhalefet ederek muhafazakar ve radikal sağ oylarını almaya çalıştığını ifade etti. Fransız kamuoyunda güçlü bir İslamofobi olduğunu, Fransız toplumunun ve devletinin kendisini seküler olarak tanımlamasına rağmen siyasi hayatta dinin oldukça kritik bir rol oynadığını ileri süren Billion'a göre bu durum Fransız

politikacıların söylem düzeyinde Türkiye'nin AB'ye üye olmasına karşı bir politika izlemelerine yol açmaktadır.

Centre d'études et de recherches internationales (CERI) araştırma merkezinden Prof. Dr. Riva Kastoryano ise Fransa'nın, Türkiye'nin üyeliğine olumsuz yaklaşımını oldukça farklı bir şekilde değerlendirmektedir. Ona göre AB'ni ürküten en önemli nedenlerden biri Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak güçlü bir ülke olması, diğeri ise Türkiye'nin AB ülkelerinin sömürgesi haline getirilemeyen bir ülke olmasıyla ilişkil olduğunu ileri sürmektedir. Sömürgeleştirilememiş bir devlet olarak Türkiye, AB'ne üye olduğunda Avrupalı ülkeler bugüne kadar yönettikleri Müslüman ülkelerden farklı bir devlet ve egemenlik anlayışıyla karşı karşıya kalacaklardır. Türkiye'nin ekonomik gelişmişlik, siyasal yapı ve toplumsal dinamizm olarak ciddi bir gelişme içinde olduğunu belirten Kastoryano, AB'nin ekonomik yapısının durma noktasına geldiğini ve krizden krize sürüklenmeye başladığını ifade etmektedir. AB üyeleri içinde ve arasında yaşanan sorunların etkisiyle milliyetçiliğin siyasal aktörler tarafından bilinçli bir şekilde desteklenmesi, Türkiye-AB ilişkilerinde ciddi sorunlara yol açacaktır. Muhafazakâr kesimler Türkiye'nin üyeliğine muhalefet etmelerinin temel nedeninin kimliksel algılamaların yanı sıra Türkiye ile Fransa'nın birbirine benzeyen yapılaraya sahip olmasıyla ilişkil olduğunu ileri sürmektedir. Her iki ülke de kendisini otoriter, güçlü ve devlet yapıları sağlam olarak görmektedir. Prof. Dr. Anne-Marie Le Gloannec ise Türkiye-AB ilişkilerinde bazı sorun alanları olduğunu ve bunların başında da Kıbrıs sorununun geldiğini ileri sürmektedir. Türkiye'yi etkili ve nüfuz sahibi bir ülke olarak gördüğünü belirten Gloannec'e göre, siyasal alanda Ermeni diasporasının etkin olduğunu, toplumsal düzeyde de Türkiye hakkında var olan önyargılar ile yanlış anlaşılmanın süreci etkilemektedir. Türkiye'nin AB'ne ne katacağı konusunda Avrupalı kesimleri ve toplumları ikna etmesi gerektiğini ifade eden Gloannec'e göre, uzun dönemde AB'nin de Türkiye'nin tam üyeliğinin Birliğe katkısını tartışması gerekmektedir.

Beşinci olarak, Türkiye'nin artan aktivizmi, özellikle Arap dünyasındaki iyileşen algısı ve artan etkisi, Fransa'nın aleyhine algılandığından Fransız kamuoyunun Türkiye algılaması daha da olumsuz oldu. *Centre d'études et de recherches internationales (CERI)* araştırma merkezinin Başkanı Prof. Dr. Christian Lequesne ise hem Türkiye-AB ilişkileri hem de son dönem Türkiye politikasındaki gelişmeleri başka açıdan değerlendirmektedir. Türkiye'deki ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmelerin kendisini şaşırttığını ifade eden Lequesne, özellikle ekonomik alanda çok dinamik ve dışa yönelik bir açılım içerisinde olduğunu ve bunun Türkiye'yi kısa sürede ticaret yapan ülkeler arasında önemli bir ülke haline getireceğini belirtmektedir. Elit

düzeyinde de ciddi bir değişim yaşandığını belirten Lequesne'a göre, uluslararası platformlarda karşılaştıkları Batılı merkezli eğitim kurumlarından mezun elitlerin yerini çeşitlenen bir kesim almıştır. Türk dış politikasının eskiden ABD/Batı tarafından yönlendirildiğini, son dönemde ise durumun değiştiğini belirtmektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya'nın yanında Afrika ve Latin Amerika'da da etkili olmaya başladığını ifade eden Lequesne, Türkiye'nin Arap ülkelerindeki algılamasının çok değiştiğini belirtmektedir. Pro-aktif dış politikanın yanı sıra toplumsal yapısı ve yumuşak gücü Arap bölgesindeki algılamaların değişmesinde önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Ortadoğu ülkeleri için Türkiye'nin bir çekim merkezi haline geldiğini ifade eden Lequesne'e göre, bölgesel sorunların çözümlenmesinde Irak, Afganistan ve diğer krizlerde Türkiye'nin yalnızca askeri değil yumuşak güç olarak da etkili bir aktör olduğunun görüldüğünü belirtmektedir. Fransa yeni dönemde Türkiye'nin öneminin farkına varmış, fakat üyelik sorunu daha çok kamuoyu ve Sarkozy yönetimi tarafından yönlendirildiğinde bu konuda sorunlar yaşanmaktadır. Sıradan Fransız vatandaşına göre Türkiye'nin AB içinde olmadığını belirten Lequesne'e göre, politikacılar da toplumsal hassasiyetleri dikkate alarak davranmakta, ancak bu politikanın daha fazla sürdürme imkanı da yoktur.

The American University of Paris Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Prof. Dr. Hall Gardner'e göre, kimlik olarak Avrupa'nın sınırları doğuda İran, kuzeydoğuda Rusya, Batı'da ABD ve güneyde Kuzey Afrika'yı içine almaktadır. Uzun dönemli düşünüldüğünde AB, tarihsel açıdan bakıldığında Avrupa'dan bağımsız bir gelişme göstermemiş olan Cezayir ile Rusya'yı içine alacak şekilde bir genişleme yapmak zorunda, hatta ABD'ni bile içine alabilir. Fransızların Türkiye'nin AB üyeliği konusunda politikalarını değiştirmesi ve uzun dönemli projeleri hayata geçirecek adımlar atması gerektiğini ifade etmektedir. *EU Institute for Security Studies*'ten Dr. Esra Bulut Aymat ve Dr. Rouzbeh Pars'ta yapılan görüşmede ise her ülkenin Türkiye politikasının farklılık gösterdiğini ancak büyük ülkelerin AB kurumlarındaki gücünü koruma yönünde bir takım tutumlara sahip olduğundan Türkiye'nin üyeliğine olumsuz yaklaşabileceklerine dikkat çekildi. Kurumsal olarak AB'nin, barış ve istikrar için Türkiye ile yakın bir diyalog kurma taraftarı olduğunu ve Avrupa güvenliği açısından sorun olabilecek muhtemel krizlere müdahalede Türkiye ile işbirliği yapılabileceğini öngörmektedir. Fransız siyasetini yönlendiren dinamiklerin farklı olduğunu belirten Aymat ve Pars'a göre, daha çok Sarkozy döneminde Türkiye'nin tam üyelik süreci tartışılmaya açılmış bulunmaktadır.

Fransa'daki görüşmelerde dikkat çeken olguların başında Fransız kamuoyunun Türkiye bakışında olumsuz unsurların varlığını koruyor olması gelmiştir. Fransız toplumunun Türkiye algısında birçok faktör rol oynaması yanında tarihsel önyargıların ve yanlış yönlendirmelerin toplum üzerinde etkisini sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Okul kitaplarından akademik çalışmalara kadar birçok alanda Ermeni sorunu, Kıbrıs meselesi, Müslüman kimlik gibi unsurların olumsuz olarak işlenmesi Türkiye'nin Fransa'daki imajını etkilemektedir. Türkiye'nin artan önemine dikkat çekilmesine karşın Fransız kamuoyunun bilinçli bir şekilde bazı lobilerin etkisi altında Türkiye'ye baktığı ifade edilmiştir. Fransızların önyargılarının oluşmasında Ermeni yazarlarının ve siyasetçilerinin etkili bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Osmanlı döneminde yaşanan rekabet, çatışma ve savaşların yanı sıra Ermeni sorunu, Kıbrıs meselesi ve insan hakları gibi konuların olumsuz bir şekilde ders kitaplarında ve akademik çalışmalarda yazılması önemlidir. Tüm bunlardan bağımsız olarak Fransa'daki İslam'a olumsuz bakışın da Türkiye algısının oluşmasında önemli bir yer tuttuğunu ifade etmek gerekir.

SONUÇ

Türkiye'nin Avrupa ülkelerindeki algılaması ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Kuzey ülkelerle karşılaştırıldığında Akdeniz Havzasındaki gelişmelere daha duyarlı Akdeniz ülkeleri kendi aralarında da farklı algılamalara sahiptir. Türkiye ile benzer tarihsel tecrübelere sahip olan ve AB içinde değişim talep eden İspanya kamuoyunun Türkiye'ye bakışı daha çok olumlu iken, AB'nin lokomotif iki ülkesinden biri olan, dolayısıyla geleneksel AB sürecini destekleyen ve AB içindeki merkezi konumunun zedelenmesini istemeyen Fransa kamuoyunun ise Türkiye'ye bakışı daha çok olumsuzdur. Fransa, AB içindeki ağırlıklı konumunu kaybetmek istemediği için Türkiye gibi ekonomik, siyasal ve toplumsal önemi büyük bir devletin üyeliğine karşı çıkmaktadır. Türkiye'nin tam üyeliğiyle birlikte merkezi konumu zayıflayacak olan ve her ne kadar Avrupa kıtasındaki seküler siyasetin şekillendiği bir ülke olsa da Katolik İncanının siyaseti belirlemeye devam ettiği bir ülke olan Fransa'nın, diğer medeniyetleri daha kolay bir şekilde ötekileştirmesine yol açmaktadır.

Türkiye'nin özelde İspanya ile Fransa'daki genelde ise Avrupa'daki İmajının düzeltilmesi için yapılması gereken çok şey vardır. Daha çok bilgi eksikliği ile tarihsel ve medeniyetsel önyargılardan beslenen olumsuz bakış açısı ancak sürekli bir kamu diplomasisinin yürütülmesi, iç siyasetteki demokratikleşme sürecinin ve siyasal istikrarın devam ettirilmesi ve ekonomik kalkınma hamlesinin kesintiye uğratılmaması ile mümkündür. AB ile Türkiye'nin gelecekteki performanslarının

karşılaştırmalı durumu bu bakış açısı üzerinde oldukça etkili olacaktır. Benzer siyasi, ekonomik ve kültürel becerilere ve benzer zaafılara sahip olan İspanya ile Türkiye arasındaki ilişkiler bundan da bağımsız olarak iyi olmaya, Fransa ile ilişkilerde ise gelgitler yaşanmaya devam edecek gibi görünmektedir.

EKSEN KAYMASI TARTIŞMASININ TÜRKİYE DIŞ TİCARET VERİLERİ İLE ANALİZİ

Osman KARAMUSTAFA¹

Seymur AĞAYEV²

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'nin Ocak 1996 – Eylül 2010 dönemine ait ihracat ve ithalat verileri kullanılarak ekonomik açıdan eksen kaymasının varlığı araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, batı ülkelerini temsilen AB ülkeleri ve doğu ülkelerini temsilen ise iki ülke grubu ile yapılan dış ticaret verileri kullanılmıştır. Doğu grubunu oluşturan ülke grupları Yakın ve Orta Doğu ülkeleri ile İslam Konferansı Teşkilatı ülkeleridir. Ülke gruplarına ait ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi ve bunların toplamdaki paylarının seyirleri incelenmiş, genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök sınamaları çerçevesinde uzun dönem ortalamalarından ve eğimlerinden sapmalar olup olmadığı, eğer varsa sapma dönemleri belirlenmeye çalışılmıştır. Birim kök sınama sonuçları ülke gruplarına ait ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi ve ihracat payı serilerinin durağan olmadıklarını gösterir. Özellikle ihracat yüzdesi serilerinin durağan olmadığı ve dış ticaret hacmi yüzdesi serilerinin sadece yöneyli modelde durağan olduğunu gösteren sonuçlar ekonomik açıdan eksen kayması görüşünü destekler mahiyetteki bulgulardır.

Anahtar Kelimeler: Eksen kayması, dış ticaret, birim kök, yapısal kırılma

GİRİŞ

Son dönemde, Türkiye'nin dış politikada gütmekte olduğu komşularla sıfır sorun politikası önemli siyasi sonuçlarının yanı sıra bölge ülkeleri ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerde de önemli değişikliklere neden olmaktadır. Türkiye artık Soğuk savaş döneminin tampon ülkesi olma özelliğini taşımamaktadır. Komşu Rusya, Suriye, İran ve Irak'ın yanı sıra birçok Arap ülkesi ve diğer birçok Asya ülkesi ile olan siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkiler daha önceki düzeylerinin çok üzerinde. Bölgesel sorunların çözümünde de geçmişle karşılaştırıldığında daha aktif rol alan Türkiye'nin yumuşak gücü hissedilmektedir.

¹ Prof. Dr., Rize Üniversitesi, İİBF, okaramustafa@hotmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Rize Üniversitesi, İİBF, seymur.agayev@rize.edu.tr

Dış politikada gözlemlenmekte olan bu gelişmeler olumsuz anlamda kullanılan eksen kayması tartışmalarına neden olmaktadır. Olumsuz anlamda eksen kayması ile ifade edilmek isten husus, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar Türkiye'nin kurmaya, geliştirmeye çalıştığı siyasal, toplumsal, kurumsal, ekonomik yapının bozulması veya gelişiminin engellenmesidir. Karşıt görüş ise ülke hedeflerinde sapma şeklinde ifade edilen eksen kayması görüşünü kabul etmemektedir. Karşıt görüş ülkenin uzun vadeli slyasal, toplumsal, kurumsal ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmede değışen koşulların ülke çıkarlarını korumak ve yeni kazanımlar elde etmek için değerlendirilmesi gerektiğini savunur.

Bu çalışmada Türkiye'nin Ocak 1996 – Eylül 2010 dönemine ait ihracat ve ithalat verileri kullanarak ekonomik açıdan eksen kaymasının varlığı araştırılmaya çalışılmıştır. Genellikle eksen kayması, ülke önceliklerinin batı toplumlarından doğu toplumlarına kaydığını ifade etmek için olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Fakat bu çalışmada eksen kayması dış ticaret göstergelerinin uzun dönem seyirlerinde sapma anlamında kullanılmış, batı ve doğu ülke grupları için ihracat, ithalat ve dış ticaret verilerinde böyle bir sapmanın olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada batı ülkelerini temsilen AB ülkeleri ve doğu ülkelerini temsilen ise iki ülke grubu kullanılmıştır. Doğu ülke grupları YOD (Yakın ve Orta Doğu) ve İKT (İslam Konferansı Teşkilatı) ülkeleridir. Çalışmada bu ülke gruplarına ait ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi, bunların toplamdaki paylarının seyirleri incelenmiş ve ADF birim kök testleri çerçevesinde uzun dönem ortalamalarında sapmalar olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

ADF DURAĞANLIK SINAMASI VE VERİ SETİ

Durağanlık özelliği, zaman serilerinin en önemli özelliklerinden biridir. Durağanlık özelliği zaman serisinin sabit uzun dönem ortalama etrafında dalgalanmasını, zamana bağlı olmayan sabit değışirliğe sahip olmasını ifade eder. Durağan serinin iki değeri arasındaki eşdeğışirlik zamana değil, sadece iki değeri arasındaki mesafeye bağlıdır (Enders, 1995, s.216). Bu nedenle, değışken serilerinin durağanlık özellikleri incelenerek serinin uzun dönem ortalaması etrafında dalgalandığına veya bu ortalama da kırılma(lar) olup olmadığına karar verilebilir. Bu çalışmada AB, YOD ve İKT ülke gruplarına yapılan ihracat, bu ülke gruplarından yapılan ithalat, bu ülke grupları ile dış ticaret hacmi ve bunların Türkiye'nin toplam ihracat, toplam ithalat ve toplam dış ticaret hacmindeki paylarına ait değışken serilerinin durağanlık özellikleri genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök sınamaları ile araştırılmıştır. Dickey ve Fuller (1981) ADF sınamasında zaman serilerinin durağanlıklarını incelemek için üç alternatif bağlaşım modeli önermiştir.

Bunlar; sabitsiz yönelimsiz, sabitli yönelimsiz ve sabitli yönelimli modellerdir. Bu ADF bağlaşımları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \alpha_1 trend + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

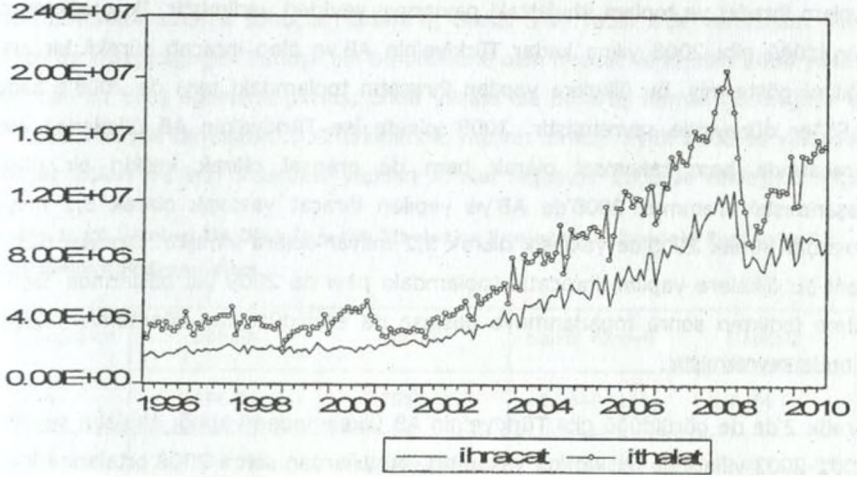
Yukarıdaki bağlaşım denklemlerindeki Y_t durağanlık sınamasına konu olan iktisadi değişken, Δ birinci dereceden fark operatörü, ε_t ise beyaz gürültülü veya bağımsız rastsal dağılım gösteren hata terimleridir. $\sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i}$, kendiyile ilişişim probleminin giderilmesi amacıyla ilave edilmiş bağımlı değişken gecikmelerini ve k ise beyaz gürültülü hata terimlerinin elde edilmesi için gerekli olan en uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. ADF sınamasında en uygun gecikme değeri Schwarz bilgi ölçütüne (SC) göre saptanmıştır. Her üç denklemden γ katsayısı negatif ve istatistiksel olarak sıfırdan farklı olması Y_t serisinin durağan olduğu veya birim kök içermediğı anlamına gelir. Araştırma Ocak 1996 – Eylül 2010 dönemine ait aylık veri seti kullanılarak yürütülmüştür. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınmıştır.

BULGULAR

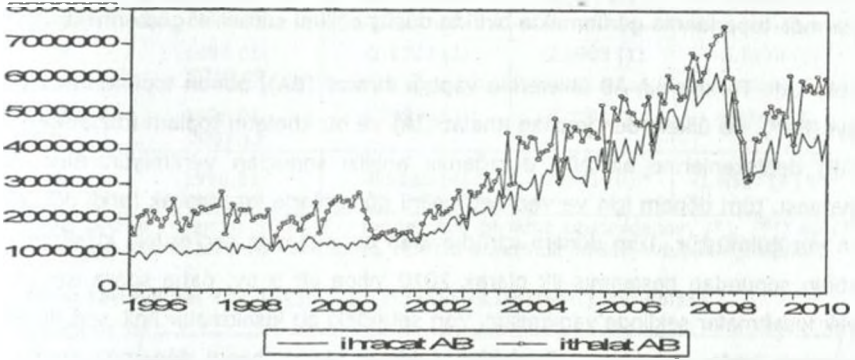
Grafik 1'de Ocak 1996 – Eylül 2010 dönemi için Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatı ifade edilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi 2001 yılında ithalatta önemli bir düşüş yaşanmakla birlikte, 2008 yılı sonlarına kadar ihracat ve ithalat artış eğilimi göstermiştir. ABD finans piyasasında başlayan ve yansımaları reel dünya ekonomisinde de ciddi üretim düşüşleri ve işsizlik artışları şeklinde görülen kriz Türkiye'nin ihracat ve ithalatını da etkilemiştir.

Eylül 2008'de Türkiyenin toplam ihracatı yaklaşık olarak 12.8 mlr dolar iken kısa bir süre sonra, Ocak 2009'da bu rakam yaklaşık 7.9 mlr dolara düşmüştür. Aynı şekilde 2008 yılı Temmuz ayında Türkiye'nin toplam ithalatı yaklaşık olarak 20.5 mlr dolar iken, 2009 yılı Şubat ayında yaklaşık 9.1 mlr dolar olmuştur. Grafikten de görüldüğü gibi, bu düşüş döneminden sonra özellikle ithalat hızlı bir şekilde toparlanmaya başlamıştır.

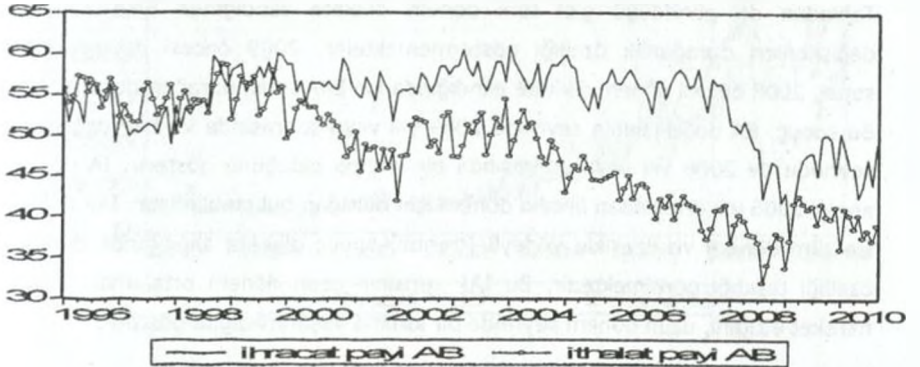
Grafik 1: Türkiye'nin İhracat ve İthalatı (1000 dolar)

Grafik 2: Türkiye'nin AB (27 ülke) ile İhracat ve İthalatı (1000 dolar)

Grafik 3: AB (27 ülke) ile İhracat ve İthalatın Toplamdaki Payları

Grafik 2 Türkiye'nin 27 AB üyesi ile olan ihracat ve ithalatı, Grafik 3'te ise bunların toplam ihracat ve toplam ithalattaki paylarının seyirleri verilmiştir. İki grafikten de görüldüğü gibi 2008 yılına kadar Türkiye'nin AB'ye olan ihracatı sürekli bir artış eğilimi göstermiş, bu ülkelere yapılan ihracatın toplamdaki payı da 2008'e kadar %55'ler düzeyinde seyretmiştir. 2008 yılında ise Türkiye'nin AB ülkelerine olan ihracatında hem rakamsal olarak hem de oransal olarak keskin bir düşüş yaşanmıştır. Temmuz 2008'de AB'ye yapılan ihracat yaklaşık olarak 6,1 milyar dolardan Aralık 2008'de yaklaşık olarak 3,2 milyar dolara inmiştir. Oransal olarak, yani bu ülkelere yapılan ihracatın toplamdaki payı da 2009 yılı başlarında %40'ın altına indikten sonra toparlanmaya başlasa da eski düzeyine dönmemiş %50'nin altında seyretmiştir.

Grafik 2'de de görüldüğü gibi Türkiye'nin AB ülkelerinden yaptığı ithalatın seyrinde 2001-2002 yıllarında bir kırılma yaşanmış, bu yıllardan sonra 2008 ortalarına kadar sürekli bir artış eğilimi gözlenmiştir. Bu ülkelerden yapılan ithalatın toplam ithalattaki paylarının da ifade edildiği Grafik 3'te ise 2000 yılından başlayarak bu oranın genel bir düşüş eğilimine girdiği görülmektedir. 2002-2003 ve 2009 yıllarında toparlanma görünmekle birlikte düşüş eğilimi süreklilik göstermektedir.

Tablo 1'de Türkiye'nin AB ülkelerine yaptığı ihracat (EA), bunun toplam ihracattaki payı (EAP), bu ülkelerden yapılan ithalat (IA) ve bu ithalatın toplam ithalattaki payı (IAP) değişkenlerine ait ADF durağanlık analizi sonuçları verilmiştir. Birim kök sinaması, tüm dönem için ve veri seti belirli dönemlerle kısaltılarak farklı dönemler için yürütülmüştür. Tüm dönem için durağan bulunmayan serilerdeki kısaltma veri setinin sonundan başlanmış ilk olarak 2010 yılına ait 9 ay, daha sonra ise altışar aylık kısaltmalar şeklinde yapılmıştır. Veri setindeki bu kısaltmalar ilgili seri durağan bulunana kadar yapılmıştır. Böylelikle yaklaşık olarak hangi dönemde seride bir kırılma olduğu bulunmuştur.

Tablodan da görüldüğü gibi tüm dönem dikkate alındığında EA, IA ve EAP değişkenleri durağanlık özelliği göstermemektedir. 2009 öncesi dönem için EA serisi, 2008 öncesi dönem dikkate alındığında ise EAP serisi durağan bulunmaktadır. Bu sonuç, EA değişkeninin seyrinde 2009 yılı veya sonrasında ve EAP değişkeninin seyrinde de 2008 yılı veya sonrasında bir kırılma olduğunu gösterir. IA değişkeni ancak 2006 yılı ortasından önceki dönem için durağan bulunabilmiştir. IAP değişkeni ise tüm dönem ve özellikle yöneyli (trendli) sonuç dikkate alındığında durağanlık özelliği taşıdığı görülmektedir. Bu IAP serisinin uzun dönem ortalaması etrafında hareket ettiğini, uzun dönem seyrinde bir kırılma yaşanmadığını gösterir.

EKSEN KAYMASI TARTIŞMASININ TÜRKİYE DIŞ TİCARET VERİLERİ İLE ANALİZİ

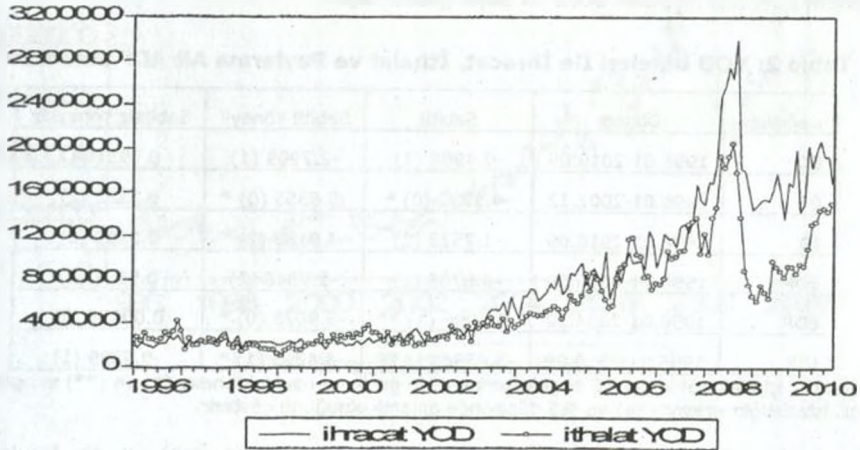
Türkiye'nin YOD ülkeleri ile olan ihracat ve ithalatın seyri ve bu değişkenlere ilişkin ADF birim kök sına sonuçları Grafik 4, Grafik 5 ve Tablo 2'de verilmiştir. Grafik 4'ten de anlaşıldığı gibi Türkiye'nin bu ülkelerle olan ihracat ve ithalatı 2003 yılından itibaren bir artış eğilimine girmiş, 2008 yılında ise bu artış her iki göstergede çok yüksek düzeyde olmuştur. YOD ülkelerine yapılan ihracat Eylül 2008'de yaklaşık 3 milyar doları ve bu ülkelerden yapılan ithalat Ağustos 2008'de yaklaşık 2 milyar

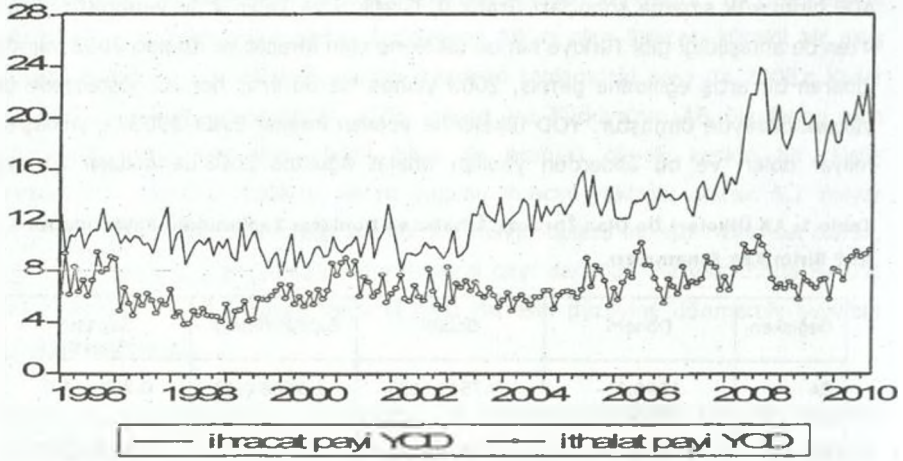
Tablo 1: AB Ülkeleri İle Olan İhracat, İthalat ve Bunların Toplamdaki Paylarına Ait ADF Birim Kök Sınamaları

Değişken	Dönem	Sabıtlı	Sabıtlı Yöneyl	Sabıtsız Yöneysiz
EA	1996.01-2010.09	-0.7512 (12)	-1.9648 (12)	0.7874 (12)
EA	1996.01-2008.12	-2.8624 (12) ***	-2.8831 (12)	-2.0198 (12) **
IA	1996.01-2010.09	-0.8361 (12)	-2.8019 (12)	0.5533 (12)
IA	1996.01-2003.06	-4.2487 (0) *	-4.2874 (0) *	0.2177 (2)
EAP	1996.01-2010.09	-2.1707 (1)	-2.6968 (1)	-0.3978 (1)
EAP	1996.01-2007.12	-3.7989 (1) *	-4.0184 (1) **	0.0743 (3)
IAP	1996.01-2010.09	-0.8118 (4)	-6.2641 (0) *	-1.6327 (4) ***

Parantez içindeki rakamlar SC bilgi kriterine göre gecikme uzunluklarıdır. (*), (**) ve (***) sembelleri ilgili istatistiğin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Grafik 4: Türkiye'nin YOD Ülkeleri İle İhracat ve İthalatı (1000 dolar)

Grafik 5: YOD Ülkeleri İle İhracat ve İthalatın Toplamdaki Payları

dolara ulaştıktan sonra keskin bir şekilde düşmüştür. Grafik 5’de YOD ülkeleri ile olan ihracat ve ithalatın toplamdaki payları sunulmuştur. Bu grafikte ihracat yüzdesinin özellikle 2008 yılının başlangıç aylarından sonra önemli düzeyde artış gösterdiği görülmektedir. Aynı dönemde Türkiye’nin toplam ihracatı azalmış (Grafik 1), Türkiye’nin AB ülkelerine yaptığı ihracat rakamsal ve oransal olarak azalmıştır (Grafik 2 ve Grafik 3). AB ülkelerine yapılan ihracat oransal olarak yaklaşık olarak %5-10 düzeyinde azalmıştır. Fakat YOD ülkelerine yapılan ihracat 2008’in ilk aylarından sonra rakamsal olarak azalmakla birlikte oransal olarak yaklaşık olarak %5-10 düzeyinde artmıştır. Grafik 5’te ihracat eğrisinin gösterdiği bu artışın kalıcı olduğu görülmektedir. Bu ülkelere yapılan ithalatın toplamdaki payı ise tüm dönem boyunca nispeten sabit bir seyir göstermiştir.

Tablo 2: YOD Ülkeleri İle İhracat, İthalat ve Paylarına Ait ADF Sınaması

Değişken	Dönem	Sabitli	Sabitli Yöneli	Sabitsiz Yöneysiz
ED	1996.01-2010.09	-0.4996 (1)	-2.7909 (1)	0.0931 (1)
ED	1996.01-2002.12	-4.5232 (0) *	-5.6355 (0) *	0.3322 (2)
ID	1996.01-2010.09	-1.7523 (2)	-4.0188 (2) *	0.0159 (0)
EDP	1996.01-2010.09	-0.8706 (2)	-2.7316 (2)	0.5935 (2)
EDP	1996.01-2004.12	-3.4006 (1) **	-5.9078 (0) *	0.00658 (2)
IDP	1996.01-2010.09	-3.4396 (1) **	-4.4893 (1) *	-0.5309 (1)

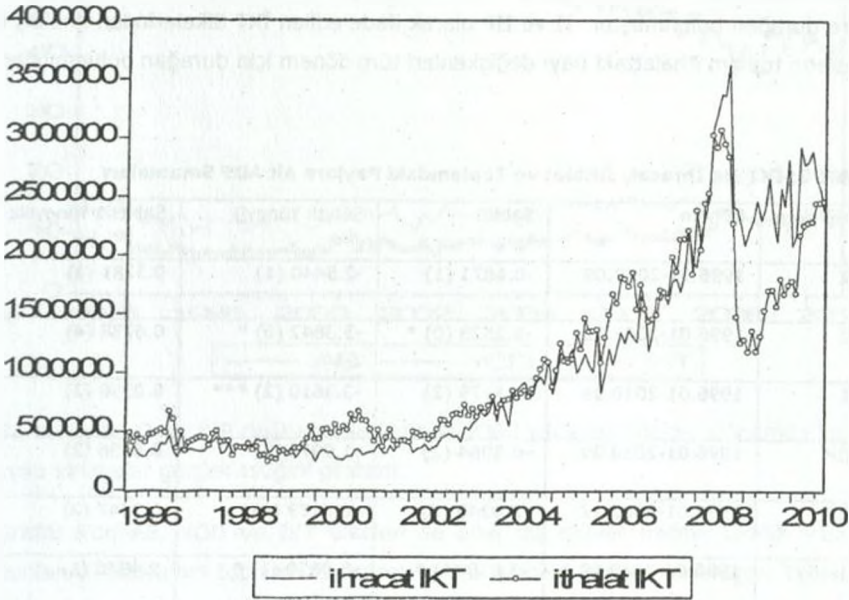
Parantez içindeki rakamlar SC bilgi kriterine göre gecikme uzunluklarıdır. (*) ve (**) simgeleri ilgili istatistiğin sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

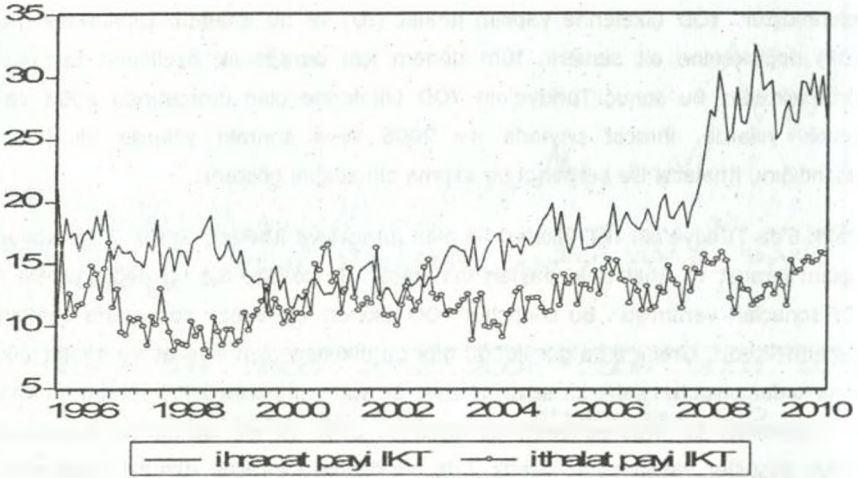
Tablo 2’de ifade edilen bulgular grafik sonuçlarını doğrular mahiyettedir. Böyle ki ihracat değişkenine ait seri (ED) ve YOD ülkelerine yapılan ihracatın toplamdaki

payı (EDP) değişkenine ait seriler tüm dönem için durağanlık özelliğine sahip olmazken, ED değişkeni 2003 öncesi ve EDP değişkeni 2005 öncesi için durağan bulunmuştur. YOD ülkelerine yapılan ithalat (ID) ve bu ithalatın toplamdaki payı (IDP) değişkenine ait serilerin tüm dönem için durağanlık özellikleri taşıdıkları görülmektedir. Bu sonuç Türkiye'nin YOD ülkelere olan ihracatında 2003 veya sonraki yıllarda, ihracat payında ise 2005 veya sonraki yıllarda bir kırılma yaşandığını, ithalatta ise herhangi bir sapma olmadığını gösterir.

Grafik 6'da Türkiye'nin İKT ülkeleri ile olan ihracat ve ithalatı, Grafik 7'de bunların toplam ihracat ve ithalattaki payları verilmiştir. Tablo 3'te ise bu değişkenlere ait ADF sonuçları verilmiştir. Bu sonuçları YOD ülkeleri için alınan sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Grafik 6'da görüldüğü gibi bu ülkelere olan ihracat ve ithalat 2003 yılına kadar nispeten sabit bir seyir izlemiştir. Bu yıldan itibaren 2008 ortalarına kadar bu değişkenler bir artış eğilimine girmişlerdir. 2008 yılında ise her iki değişkende keskin düşüşler yaşanmıştır. Grafik 7'de ise özellikle ihracat yüzdesi değişkeninin 2008 yılında kalıcı olarak %10 üzerinde bir artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu ülkelere yapılan ithalatın toplamdaki payında ise dalgalanmalar yaşanmakla birlikte uzun dönemde durağan bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 6: Türkiye'nin İKT Ülkeleri İle İhracat ve İthalatı (1000 dolar)

Grafik 7: İKT Ülkeleri İle İhracat ve İthalatın Toplamdaki Payları

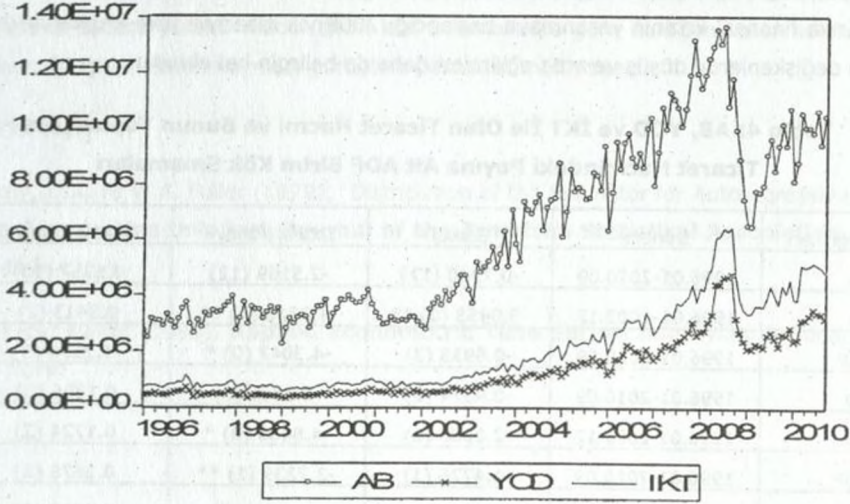
Birim kök analizi de aynı sonuçları vermektedir. Şöyle ki, EI olarak ifade edilen Türkiye'nin İKT ülkelerine ihracatı ve EIP olarak ifade edilen İKT ülkelerine ihracatın toplam ihracattaki payı değişkeni tüm dönem için değil de 2003 öncesi için durağan bulunmuşlar. EIP değişkeni 2003 öncesi dönem için sadece yöneyli ADF sinamasına göre durağan bulunmuştur. II ve IIP olarak ifade edilen İKT ülkelerinden ithalat, bu ithalatın toplam ithalattaki payı değişkenleri tüm dönem için durağan bulunmuşlar.

Tablo 3: İKT İle İhracat, İthalat ve Toplamdaki Paylara Ait ADF Sinamaları

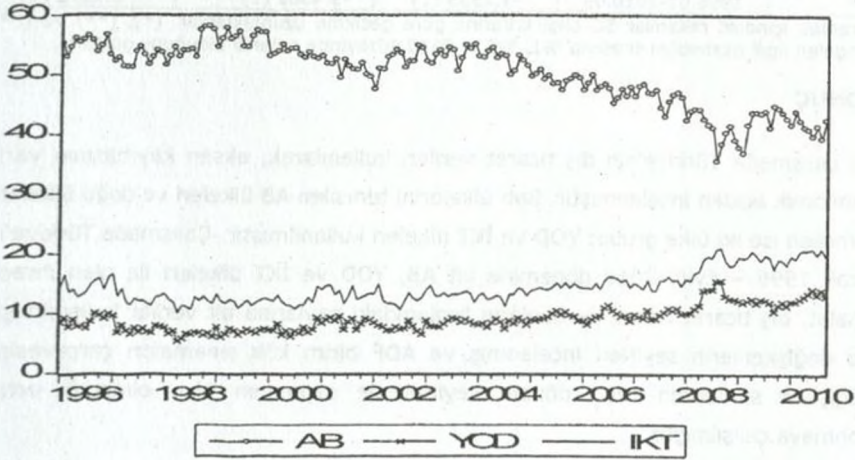
Değişken	Dönem	Sabitli	Sabitli Yöneyli	Sabitsiz Yöneysiz
EI	1996.01-2010.09	-0.6871 (1)	-2.5440 (1)	0.3781 (1)
EI	1996.01-2002.12	-5.2528 (0) *	-5.3842 (0) *	0.6738 (4)
II	1996.01-2010.09	-1.1379 (2)	-3.3610 (2) ***	0.0550 (2)
EIP	1996.01-2010.09	-0.3964 (2)	-1.9973 (2)	0.6436 (2)
EIP	1996.01-2002.12	-2.0340 (2)	-6.5189 (0) *	0.9647 (2)
IIP	1996.01-2010.09	-3.838 (1) *	-5.0650 (1) *	0.4976 (1)

(*), (**) ve (***) istatistiğin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Grafik 8: AB, YOD ve İKT Ülkeleri ile Ticaret Hacmi (1000 dolar)

Grafik 9: AB, YOD ve İKT Ülkeleri ile Ticaret Hacminin Toplamdaki Payları

Bu sonuçlar EI ve EIP değişken serilerinde 2003 yılı veya sonrası dönemde kırılma veya kırılmalar gerçekleştiğini gösterir.

Grafik 8'de AB, YOD ve İKT ülkeleri ile olan dış ticaret hacmi, Grafik 9'da ise bunların Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payları verilmiştir. Tablo 4'te ise bu değişkenlere alt ADF birim kök sınaması sonuçları sunulmuştur. Sonuçları her üç ülke grubuna ait dış ticaret hacminin seyirinde bir kırılma olduğunu göstermektedir. Durağanlık sonuçları dış ticaret payları için ise böyle bir kırılmanın varlığını yöneyli model istatistiği dikkate alındığında reddetmektedir. Grafik 9'da

görüldüğü gibi 2004 yılından itibaren AB dış ticaret hacmi payında belirgin bir düşüş seyri, doğu ülkelerinin dış ticaret paylarında ise artış seyri gözlemlenmektedir. Dünya finansal krizinin yaşanmaya başlandığı 2008 yılı itibarıyla ülke gruplarına ait bu değişkenlerde düşüş ve artış eğilimleri daha da belirgin hal almıştır.

Tablo 4: AB, YOD ve İKT İle Olan Ticaret Hacmi ve Bunun Toplam Dış Ticaret Hacmindeki Payına Ait ADF Birim Kök Sınamaları

Değişken	Dönem	Sabitli	Sabitli Yöneyl	Sabitsiz Yöneysiz
TA	1996.01-2010.09	-0.7940 (12)	-2.5169 (12)	0.6317 (12)
TA	1996.01-2003.12	-3.0453 (0) **	-4.0316 (0) **	0.8413 (2)
TAP	1996.01-2010.09	-0.6933 (3)	-4.3047 (0) *	-1.2574 (3)
TD	1996.01-2010.09	-0.9374 (0)	-2.8485 (0)	0.1386 (0)
TD	1996.01-2002.12	-2.0088 (2)	-4.8483 (0) *	0.1724 (2)
TDP	1996.01-2010.09	-1.4776 (1)	-3.7239 (1) **	0.1678 (1)
Tİ	1996.01-2010.09	-0.7256 (0)	-2.7878 (0)	0.4038 (0)
Tİ	1996.01-2002.06	-5.2544 (0) *	-5.2582 (0) *	-0.1731(2)
TİP	1996.01-2010.09	-1.2535 (1)	-3.4302 (1) ***	0.1872 (1)

Parantez içindeki rakamlar SC bilgi kriterine göre gecikme uzunluklarıdır. (*), (**) ve (***) simgeleri ilgili İstatistik'in sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'nin dış ticaret verileri kullanılarak, eksen kaymasının varlığı ekonomik açıdan incelenmiştir. Batı ülkelerini temsilen AB ülkeleri ve doğu ülkelerini temsilen ise iki ülke grubu; YOD ve İKT ülkeleri kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye'nin Ocak 1996 – Eylül 2010 dönemine ait AB, YOD ve İKT ülkeleri ile olan ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi ve bunların toplamdaki paylarına ait veriler kullanılmıştır. Bu değişkenlerin seyirleri incelenmiş ve ADF birim kök sınamaları çerçevesinde değişken serilerinin uzun dönem seyirlerinde sapmanın olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma sonuçları ekonomik açıdan eksen kaymasının varlığını desteklemektedir. Şöyle ki, Türkiye'nin AB ülkeleri ile olan ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi yüzdelerinin seyirlerinde araştırma dönemi başlarına göre belirgin bir azalma olduğu, YOD veya İKT ülkelerinin aynı değişkenlere ait seyirlerinde ise belirgin bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Ülke gruplarına ait pay değişkenlerinin serilerinde gözlemlenen bu artış ve azalış dünyada mali krizinin baş gösterdiği 2008 yılından itibaren çok daha belirgin hal almaktadır. ADF birim kök sınamaları sonuçları ülke gruplarına ait ihracat, ithalat, dış ticaret hacmi ve ihracat payı serilerinin durağan olmadıklarını, araştırma dönemi kısaltıldığında ise serilerin durağanlaştıklarını

gösterir. Özellikle ihracat yüzdesi serilerinin durağan olmadıklarını, seyirlerinde 2000'li yıllardan sonra kınımlar olduğunu gösteren sonuçlar ve dış ticaret yüzdesi serilerinin sadece yöneyli model birim kök sınamalarına göre durağan bulunmaları ekonomik açıdan eksen kayması görüşünü destekler mahiyettedir.

KAYNAKÇA

Dickey, D.A. ve W.A. Fuller (1979), "Distribution of the Estimator for Autoregressive Time Series with a Unit Root, **Journal of the American Statistical Assosiation**, 74, 427-431.

ENDERS, Walter (1995), **Applied Econometric Time Series**, John Wiley & Sons, New York.

<p>SALON 1: ESTERAGON</p> <p>BEŞİNCİ OTURUM/ PETO ZASJEDANJE</p>
<p>OTURUM BAŞKANI:DOÇ.DR. MUSTAFA MIYNAT</p>
<p>Kültür Aktarımında Kadınlar: Boşnak Kadınları(Sakarya Örneği)</p> <p><i>Yrd. Doç. Dr. Fatma Fidan, Yrd. Doç. Dr. Neşide Yıldırım</i></p>
<p>Kosova Basın-Yayın Hayatında I. Ve II. Nesil Türkçe Telif Eserler ve Müellifleri</p> <p><i>Yrd. Doç. Dr. Cevdet Şanlı, Dr. Ergin Jable, Arş. Gör. Kaan Yılmaz</i></p>
<p>Vakufnama Kao Mjesto Susreta Različnih Funkcionalnih Stilova I Primjena Odredbi Iz Vakufnama U Društvu</p> <p>Toplumdaki Farklı Usluplar ve Kanun Yapma İşlevlerinin Buluşma Yeri Olarak Vakıfname</p> <p><i>Asistent Edina Solak</i></p>
<p>Türkiye’de Okutulmakta Olan “Çağdaş Türk Ve Dünya Tarihi Dersi” Öğretim Programında Ve Ders Kitabında Balkanlar</p> <p><i>Yrd. Doç. Dr. Şahin Oruç, Yrd. Doç. Dr. Ferhat Ensar, Hüseyin Hilmi Aladağ</i></p>
<p>Problemet sintaksore në studimet gjuhësore të Selman Rizës</p> <p><i>Prof.Ass.Dr. Xheladin Zymberaj</i></p>

KÜLTÜR AKTARIMINDA KADINLAR: BOŞNAK KADINLARI (SAKARYA ÖRNEĞİ)

Yrd. Doç. Dr. Fatma FİDAN*

Yrd. Doç. Dr. Neşide YILDIRIM**

ÖZET

Toplumlar arasında sosyal ilişkilerin ve kurumların farklılığı, göç eden bireylerin toplumlar arası uyumunu etkiler. 1908 yılında Bosna'nın Avusturya-Macaristan imparatorluğuna dâhil olmasıyla Boşnakların bir kısmı Türkiye'ye göç ederek Adapazarı, Kocaeli, İzmir, Bursa ve Manisa gibi çeşitli merkezlere yerleşmişlerdir. Bu çalışmada Adapazarı'nda ikamet eden Boşnak ailelerin, özellikle kadınların kültürleşme sürecinde mevcut kültürlerini nasıl muhafaza ederek yeni nesillere aktardıkları, aynı zamanda göç edilen ülkenin kültürüne ne şekilde uyum sağladıkları, karşılıklı kültür alış-verişinde bulunmaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültür Nakli, Kadın, Boşnak Kadınları.

GİRİŞ

Bosna-Hersek'in 1463 yılında Türkler tarafından fethedilerek Osmanlı idaresi altına geçmesi ile Hıristiyanların zulüm ve adaletsizliklerinden bıkan Bosnalılar hızla Müslüman olmuşlardır. Müslüman olan bu Bosnalılara "Boşnak" denilmiştir. Boşnak kelimesinin anlamı: 'Bosniyak'= Bosnalı demektir ve ilk kez Fatih Sultan Mehmet'in söylediği bilinmektedir. Sırp-Hırvat ve Müslüman grupların bir arada yaşadığı Balkanların büyük bölümünde Müslümanlar yaşamakla beraber, sadece Bosna-Hersek'deki eski Osmanlı Devleti halklarından biri olan Müslümanlara "Boşnak" denilmektedir. Boşnakların ulus kültürlerinin iki temel ögesinden biri İslamiyet, diğeri ise Osmanlı kültür ve sanatlarıdır. Türkiye'ye göç edip burada yaşayan Boşnaklar dini inançlarına bağlı, çalışkan, devlet yönetimi ile barışık, saygılı uyumlu insanlardır. Gelenek ve göreneklere genel anlamda Türkiye'deki genel geçer kültürümüzle örtüşen olumlu anlamdadır. El sanatlarına ve müziğe yetenekli ve meraklıdırlar (<http://nedir.antoloji.com/bosnak/>).

* Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

** Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi

Boşnakların İslamiyet'i Türkler vasıtasıyla kabul etmesi, balkanlardaki Müslüman olmayan diğer toplulukların ve Vatikan gibi dini merkezlerin bu topluluğu, "Türk olarak nitelermelerine sebep olmuştur. İslamiyet'in kabulü sonucu, yeni dinin temel unsurlarıyla birlikte, Türk kültürünün de çeşitli kültür kalıpları Bosna-Hersek'e taşınmıştır. İslamlaşma Bosna kültürünü derinden etkilemiş, bunun sonucu olarak Boşnak toplum hayatı, folkloru ve edebiyatında yeni bir dönem başlamıştır. İslamlaşma ile birlikte Boşnak halk kültürünün beslendiği temel kaynak, Türk kültürünün dini-tasavvufi gelenekleri olmuştur (İyiylol, 2010).

Boşnaklar, Osmanlı İmparatorluğuna sadakatle hizmet etmişlerdir. İçlerinden Sokullu Mehmed Paşa, Hadım Sinan Paşa, Damad İbrahim Paşa, Kara Davut Paşa, Mostarlı Mustafa Paşa, Tiryaki Hasan Paşa ve Cezzar Ahmet Paşa gibi değerli devlet adamları yetişmiştir. Daha sonra Boşnakların topraklarında çeşitli yapılar inşa eden Osmanlı, Boşnak kültürünün çerçevesine katkıda bulunmuştur. Yönetimde de Boşnakların yer alması ile Boşnakların Anadolu'ya olan bağlılıkları ileri seviyelere ulaşmıştır. Günümüzde Boşnaklarda görülen birçok gelenek görenek aynı zamanda bir Osmanlı-Balkan karmasıdır.

Bosna-Hersek devletinin sınırları 1739 yılında Osmanlı-Avusturya arasında yapılan Belgrad antlaşması sonucu çizilmiş ve bu antlaşmayla Osmanlı İmparatorluğuna kalan bu topraklar, bugünkü Bosna-Hersek Devletinin sınırlarını oluşturmuştur (İyiylol, 2010'dan nakil Malcolm, 2002). Güney Slav halkından olan Boşnakların çoğunluğu Balkanlar'da Bosna-Hersek'te, Sırbistan ve Karadağ arasındaki Sancak bölgesinde yaşarlar. Ayrıca Hırvatistan, Slovenya, Almanya, ABD, Avusturya, İsveç, Kosova, Makedonya Cumhuriyeti ve Türkiye'de yaşayan Boşnaklar da vardır. Türkiye'de yaşayan Boşnakların bir kısmı 1908 yılında Bosna'nın Avusturya-Macaristan imparatorluğuna dâhil olmasıyla buraya göç edenlerdir. İlerleyen yıllarda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya'da rejim bunalımının başlamasıyla, bu sıkıntılardan kurtulmak için yine bir kısmı Türkiye'ye göç etmiştir (<http://www.turkcebilgi.com>). Ayrıca, 1960 lı yıllardan sonra da isteğe bağlı kısmi göçler gerçekleşmiştir. Eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne bağlı bir ülke iken 3 Mart 1992 de bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek'te farklı gruplar arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. İç savaşa yol açan bu çatışmalar 1995 yılına kadar devam etmiş, birçok kişinin ölümüne, sakat kalmasına veya dış ülkelere zorunlu olarak göç etmesine sebep olmuştur. 21 Kasım 1995 yılında Dayton Antlaşması ve 14 Aralık 1995'te Paris Antlaşması ile Bosna-Hersek Cumhuriyeti;

Boşnak-Hırvat Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'nden meydana gelmiş bir devlettir (Kenar, 2007).

Değişik toplumlarda sosyal ilişkilerin ve kurumların farklılığı, göç eden bireylerin toplumlar arası uyumunu etkiler. Sahip olunan eski ve yeni değerler bireyleri kısıtlayan ve sınırlayan unsurlar olarak kendini hissettirir. Ancak göç süreci bireyler aracılığıyla toplumsal değerlerin, geleneklerin ve yaşayışların aktarılmasına, öğretilmesine yardımcı olur. Balkanlar'dan farklı dönemlerde Türkiye'ye gerçekleşen göç, Boşnaklarla birlikte Boşnak geleneklerinin de gelmesine imkân vermiştir.

1992 yılındaki savaş da dâhil değişik dönemlerde Türkiye'ye göç eden Boşnaklar başta Adapazarı olmak üzere, Kocaeli, İzmir, Bursa ve Manisa gibi çeşitli merkezlere yerleşmişlerdir. Buralarda, hem kendi kültürlerini devam ettirmişler, hem içinde yaşadıkları ülkenin kültürüne uyum sağlamışlar hem de kendi kültürlerini göç ettikleri yerlerde yaşayan diğer gruplara aktarmışlardır. Bu çalışmada Adapazarı'nda ikamet eden Boşnak ailelerin, özellikle kadınların kültürleşme sürecinde mevcut kültürlerini nasıl muhafaza ederek yeni nesillere aktardıkları, aynı zamanda göç edilen ülkenin kültürüne ne şekilde uyum sağladıkları, karşılıklı kültür alış-verişinde bulunmaları, kadınların kültür aktarımındaki rolü ve hangi toplumsal değerleri aktardığı araştırılmıştır.

Aile-Kadın-Kültür

Kültür, bir milletin yaşayış tarzı, maddi ve manevi her şeyini içine alan değerler topluluğudur. Bir milletin dili, dini, gelenek ve görenekleri, sanat eserleri kültürün başta gelen unsurlarıdır.

Bireyin kendi kültürü içinde yaşadığını, kültürünse bireylerle yaşadığını; dolayısıyla toplumların her zaman beğendikleri görenek biçimlerini haklı çıkardıklarını anlamalıyız (Benedict, 2000:56). Özellikle kültürel unsurlarda kadınlarda görülen olağan dışı bir uyma ve uyumlandırma yeteneği vardır. Başkalarının kendilerini izlediğini bilen kadınlar, aynı durumda bulunan erkeklere göre daha fazla uyum davranışı göstermektedirler. Bu farklılık biyolojiye dayalı nedenlerden ziyade, kadın ve erkeğin sosyal rolleriyle ve sosyal beklentilerle açıklanmaktadır. Toplulukçu kültürlerde grup çıkarları bireylerin düşünce ve davranışlarını yönlendirir. Toplulukçu kültürlerin insanları, gruplarının onayını almayı bireyci kültürden insanlara göre daha fazla önemserler ve alamazlarsa da utanç duygusu yaşarlar (Kağıtçıbaşı, 1999:90).

Araştırmalar kadınların genellikle erkeklerden daha kolay ikna edilebildiğini ve sosyal etkiye daha fazla uyuma gösterdiğini ortaya koymuştur (Kağıtçıbaşı, 1999:206'dan Janis ve Field, 1959). Bunun nedenlerini, kadının ve erkeğin toplumsal rollerinin kültür tarafından farklı şekillerde tanımlanmasında aramak gerekir. Çünkü birçok toplumda kadından beklentiler; erkekten daha yumuşak başlı, daha az iddialı olması, kendine sunulanla yetinmesi şeklindedir. Teknolojik gelişme, kültürel değişme, küreselleşme, bilgi ve iletişim çağı, internet ağı gibi birçok dış etkene rağmen, ailenin bireyl-çocuğu-toplumu düzenleme ve denetleme işlevi hala sürmektedir (Pelizzon, 2009;376).

Araştırmanın Amacı: Kendi toplumlarına ait olan maddi ve manevi kültürel değerleri yeni yerleştikleri topluma aktarmada, bu toplumdaki kültürel etkileşim sonucu bazı değerlerin benimsenmesinde kadınların rolü önemlidir. Bu amaçla çalışmada Boşnak kadınların Türk toplumuna ve yaşadıkları sosyal çevreye olan etkisi incelenmiştir. Boşnak halkı, Adapazarı'nda ticari alanda ve sosyo-kültürel dokuda belirgin bir yere sahip olması nedeniyle etkin bir grup olarak algılanmaktadır. Kültürel etkileşim sürecinde kadınların rolünü ortaya koymak araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Ortak dini, tarihi ve sosyal bağları olan iki toplumun kültürel kaynaşmasını ve bu süreçte kadınların rolünü Sakarya'daki Boşnaklar örneği ile sergilemek hedeflenmiştir. Ayrıca kongrenin Bosna'da yapılıyor olması da belirleyici olmuştur.

Araştırmanın Önemi ve Literatürdeki Yeri: Boşnak halkı ile ilgili çalışmalar yapılmış olmakla birlikte Türk toplumu üzerindeki kültürel etkilerine yönelik bilgilerin eksikliği söz konusudur. Boşnak kadınların Sakarya'daki sosyo-kültürel etkilerinin araştırılmasıyla, bir örnek sunulmakta, araştırmanın veri toplama aracı olan sözlü tarih çalışmasında elde edilen bilgiler belge niteliği taşıdığı için literatüre doğrudan katkı yapmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi: Boşnak kadınların göç süreci ve sonrasındaki yaşamlarına, özellikle göç sonucunda değer aktarımındaki rollerine ilişkin bir bilgililik derecesine ulaşmamız gerekiyordu. Bu amaca en elverişli yöntem ise nitel araştırma yöntemleri olmaktadır. Araştırmada sözlü tarih yöntemi¹ kullanılmıştır. Diğer bir yöntem de odak grup görüşmesidir. Göç sürecini yaşayan kadınların yaşam öyküleri ve tanıklıkları araştırmanın temel veri kaynağını oluştursa da, Sakarya'daki Boşnak

¹ Araştırma sözlü tarih yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Mitchell, 1996). Sözlü tarih çalışması bu konuda yapılmış, ampirik ve teorik çalışmanın bulunmaması yazılı dokümanların yetersiz olması nedeniyle en uygun yöntem olarak belirlenmiştir.

dernekleri ve Boşnak aileleri ile de görüşülmüş, temel etkinlikleri ve toplantılarında bulunularak katılımcı gözlem yoluyla destekleyici ve güçlendirici verilere de ulaşılmıştır.

Araştırmanın Örneklemleri: Bosna' da doğmuş, belirli bir süre orada yaşamış, daha sonra Adapazarı'na göç etmiş ve araştırmanın yapıldığı dönemde 50 yaş üzeri kadınlar araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Örneklemin belirlenmesinde yaş ve Bosna'da doğup, belirli bir süre yaşama temel kriterdir. Araştırmanın örneklemini kartopu² yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

Bulgular ve Değerlendirme

Görüşülen kadınların anlatılarından bize yansıyan veriler derlenmiş, bir kısmı tablolaştırılarak, bir kısmı ise doğrudan sözel ifade olarak aktarılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Demografik Bilgiler

Aşağıdaki tabloda örnekleme katılanların demografik bilgileri verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Demografik Özellikler		N
YAŞ	51-55	5
	56-60	4
	61-65	5
	65-+	6
EĞİTİM	Okur -yazar	1
	İlkokul	14
	Ortaokul	3
	Üse	3
ÇOCUK SAYISI	1	1
	2	4
	3	6
	4	6
	5	2
	6	1
İKAMET BİÇİMİ	Köy	4
	İlçe	11
	Merkez	5

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi araştırmaya katılan kadınlar 50 ile 65 ve üzeri yaş grubundadır. Kadınların eğitim düzeyi incelendiğinde çoğunluğunun (14) ilkököl derecesine sahip olduğu, çocuk açısından ise 3 çocuk sahibi kadın grubunun ağırlıklı yer tuttuğu dikkat çekmektedir.

² Kartopu veya zincir örnekleme, araştırmacının problemline ilişkin olarak zengin bilgi kaynağı olabilecek birey veya durumların tespit edilmesinde özellikle etkilidir. Çalışma: "Bu konuda en çok bilgi sahibi kimler olabilir? Bu konuyla ilgili olarak kim veya kimlerle görüşmemi önerirsiniz?" (Patton, 1987:56) gibi sorularla başlar. Süreç ilerledikçe elde edilen isimler veya durumlar tıpkı bir kartopu gibi büyüyerek devam eder, bir süre sonra belirli isimler hep öne çıkmaya başlar.

Çalışma-Gelir -mülk

ÇALIŞMA DURUMU	Sayı
Hiç çalışmamış	4
Ücretli çalışmış	2
Kendi İşinde çalışmış	4
Allesinin işinde çalışmış	10
Toplam	20

Görüşme yapılan kadınların çalışma durumları incelendiğinde (2) kadın ücret karşılığında çalışmış, (4) kendi işinde çalışmış (tarım, hayvancılık, dikimevi...) 10 kadın da aileye ait bir işte çalışmıştır. Kadınların çoğunluğunun ücretli olmasa da çalıştıkları dikkat çekmektedir. Kadınlar, ev ve aile ilgili sorumlulukları yerine getirirken, özellikle ailenin işinde (kendi işyerleri) de faaliyet göstermiştir. Çalışma nedenleri incelendiğinde, gelir yetersizliği temel çalışma nedeni olmuştur. Aile işinde çalışanlar da ise işgücü ihtiyacı sonucu çalışmıştır. 11 kadın emeklilik hakkı kazanmıştır. Diğer kadınlar ise eşinin sosyal güvenlik imkânından yararlanmaktadır.

Göç Süreci ve Uyum Çabaları

Boşnaklar, yaşadıkları bölgeyi, evlerini ve tüm varlıklarını hatta yakınlarını bırakarak Türkiye'ye gelmişlerdir. Göç, gönüllü de olursa bireyler açısından sancılı bir süreçtir. Görüşülen kadınlar, göç edildiği zamanda yaş itibarıyla çok büyük olmamalarına rağmen yaşananları algılayabildiklerini, ancak vatani, evi, mülkü bırakıp gitmenin idrakine varamadıklarını belirtmişlerdir. Göç tarihi 1960'lı yıllar olduğu düşünüldüğünde ve teknolojinin gelişmediği göz önüne alındığında diğer ülkelerde nelerin olup bittiğinin bilinmemesinin verdiği bir belirsizlik de kendini göstermiştir. Yeni bir yere gitmenin telaşı, endişesi, ancak tanıdık ve bildik yere gitmenin rahatlığı ile Türkiye'ye gelinmiştir. Gelişler, daha çok tanıdıkların olduğu yerlere ve onların desteğine doğru olsa da en baştan bir yaşam kurmak zorlu bir süreç olmuştur.

"Her şeyi bırakıp gitmek, Türkiye'ye, asıl vatanımıza diyordu büyükler. Hiç unutmuyorum, geriye baka baka ayrıldık, az çok biliyorduk nereye geldiğimizi tanıdıklar vardı zaten" (K11).

Var olan düzeni tamamen bırakıp, yeni düzen kurma çabası özellikle kadınları etkilemiştir. Bıraktıkları düzene benzer bir yaşam alanı oluşturmaya çabalamışlar, yaşadıkları evin düzeni ve dış çevresini terk ettikleri yerlerin yerleşim tarzını aktararak oluşturmuşlardır. Buldukları çevrede yerleşim mekânını oluşturma biçimleriyle örnek teşkil etmişlerdir. Estetiğin daha önemsendiği, kendine özgü mekânlar oluşturarak model olmuşlardır.

Kadınlar, daha önceki sosyal yaşamlarıyla benzeşen yanları olsa da farklı bir sosyo-kültürel yapıyla karşı karşıya kalmışlardır. İçine geldikleri toplumu reddetmeden kendi yaşamlarını sürdürme çabası yeni anlamlandırılmış bir hayat ortaya koyma gereğini hissettirmiştir. Gündelik-pratik hayatın şekillendiricisi kadınlar olmuştur.

"Sadece coğrafi olarak yer değiştirmenin söz konusu olduğu düşünülse de aslında değişen ve değiştirilen yaşamın kendisidir" (K1).

Erkekler, iş kurma ve gelir elde edici faaliyetleri edinme ile yoğun bir meşgulliyete sahip olunca, sosyal dokuya uyum, ailenin birlik ve düzenin kurulması ve korunması kadınlara ait olan sorumluluklar olmuştur. Yeni yaşamın tasarlanması ve toplum içinde varlık kazanılmasını kadın gerçekleştirmiştir.

"Ben tanıştım önce komşularla ve çevreyle. Benim arkadaşlarımla alleleri görüşmeye başladılar.....hep Boşnakları araştırdım, soruşturdum. Kendim gidip buldum (K13)".

Yukarıdaki ifadede de anlaşıldığı üzere, kadınlar sosyalleşmenin kurucusu olmuşlardır. Gündelik hayatın çok değişmeyeceği düşüncesi illeri zamanlarda yeni bir yaşamın başlayacağı yargısına yerini bırakmıştır. Mekânsal farklılıktan ziyade asıl önemli olan toplumsal hayatın anlamı, içeriği ve işlerliğidir. Bu noktada kadınlar gündelik yaşamın ortak paydalarını keşfeden, birbirine yaklaştıran, yakınlaştıran, kaynaştıran aktör görevi görmüştür. Öne çıkan değerler ise, yemek kültürü, misafir ağırlama, mekânsal düzenleme ve aile içi roller olmuştur.

Kültürlerin değişme ve farklılaşma yolları, kendilerini ifade etme biçimleri, onları keşfeden bireylerin yaşamlarındaki işlevleri ve yaşamları şekillendirici etkisi geçişlilik göstermiştir. Kadınlar oynadıkları başat rol ile bireysel yaşam biçimlerinin ve yerel çeşitliliğin unsurları olmuş, kendi kültürlerini yeni katıldıkları toplumun kültürleriyle birleştirmiş ve kaynaştırmışlardır.

Kendini geldiği toplumla özdeşleştirmesinin bir aracı, kendini ve değerlerini kabul ettirmektir. Kültürel alışkanlıkların göreceliği var olabilmenin bireysel ilerleyişini başlatan ve sürdüren bir zemindir. Bu noktada Boşnak kadınlar farklılığı aynılık/benzerlik ile değiştirebilen aktörler olmuşlardır. Temel alışkanlıklarını ve kültürel değerlerini, vazgeçme yoluyla uyumlaştırma yerine öğretmek benzeşme yoluna gitmişlerdir. Bunun bilinçli ve katı bir tutumla gerçekleştiğini söylemek zordur. Bazı belirgin kültürel değerlerin onların yaşamının vazgeçilmez parçaları olarak anlam kazanmış oluşu ile hangi coğrafyada ve nasıl bir sosyo-kültürel düzlemde yer almasını önemsemeyen sürdürmüşlerdir.

"Pita olmadan davet verilmesini, cümbüşsüz evlenilmesini, misafirsiz sofraları düşünemiyorum" (K15).

"Halen içindeki yaşadıkları toplumun geleneklerine göre bir takım ilişkiler sürdürülse de muhakkak kendi değerleri de aynı anda varlık göstermektedir. Mevcut toplumun zorlayıcı kurallarını yerine getirmek, kendi alışkanlıklarımızı yerine getirmemek anlamına gelmez. Hepsi bir arada daha da güzel olmaktadır" (K17).

Bunun bilinçli ve katı bir tutumla gerçekleştiğini söylemek zordur. Kadının simgesel yeri sosyal açıdan okunabilir, anlamlandırılabilir sebep-sonuçlara indirgenemeyecek düzeyde ideal ve aslında bilinç dışı ısrarlı bir talebi işaret eder. Buradaki kadın bir konum sahibi olmaktan ziyade, iki toplumsal yapı arasındaki bağı kurarken üretilen bir sorumluluktur. Muğlak ve alışılmadık koşullar özne kadını üretmiştir. Özne kadın sosyo-kültürel dehası gündelik yaşam farklılıkları bağlamında yaşam inşasının sahibi olmuştur. Gündelik pratikle ilgili görevlerin kadının doğasına uygun olduğu için öncelikle kadın tarafından üstlenilmesi gerektiği yargısını hatırlatsa da tüm cinsiyetçi yargıların ötesinde anlaşılan bu çerçevede temellendirilemez bir varlık kazanıştır.

Aile, Kadın ve Roller

Aile yapısı, kadının toplumdaki ve ailedeki rolü incelendiğinde çok büyük farklar görülmektedir. Özellikle her iki ülkede de geniş aile yapısı belirleyici olmuş ve aynı yapıyı burada da sürdürebilmişlerdir. Göç eden aileler genellikle Boşnaklar olarak aynı coğrafyada yerleşmişler ve yaşam alanları oluşturmuşlardır. Kadınlar, hem aileyi bir arada tutan, hem de çok yönlü sorumluluk üstlenen bireyler olmuşlardır. İki tür kısıtlamayla karşılaşmışlardır: bir yandan yeni toplumun kural ve talepleri, diğer yandan getirilen kültürel öğeler ve değerler. Hem her ikisini uzlaştırmak, hem geçmişi koruyup aktarmak, hem de yeniye anlamak, benimsemek ve özümsemek kadın vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İçinde yaşadıkları toplumun çizdiği genel çerçevede kendi görenek ve gelenekleriyle yaşam sürdürmüşlerdir.

Zaman zaman kadının aleyhine evrildiğine dair oluşumlar kendini hissettirse de kadının bu süreçteki başat rolü ezelden beri süren yalın gerçekliktir. Boşnak kadını erkek tarafından biraz daha bastırılmıştır. Daha kısıtlayıcı ve yasaklayıcı döneme girilmiş ve başlangıçtaki düzen epey aleyhine işleyecek biçimde kurulmuştur. Tüm bunlar iyi niyetli girişimler de olsa, ailenin yeni yerdeki itibarı ve konumunun kurucusu ve koruyucusu olarak önemli bir göreve atanan kadın vasıtasıyla toplumsal gerçekliğe ulaşılmaya çalışılmıştır.

Aile ve aile bağlarının kurulmasına ilişkin kurallar aynen uygulanmıştır. Evlenme biçimleri yani, tanışarak ve görüşerek ya da tanıştırma biçimiyle evlenenlerin sayısı incelendiğinde "tanıştıranın" daha yaygın olduğu görülmektedir. Görüşme yapılan Örneklem grubunun 15'i tanıştırma, 5'i flört ederek evlendiklerini belirtmişlerdir. Tanıştırmaya vasıtasıyla evlenmenin daha çok tercih edilmesinin nedeni kendi kökeninden bireylerin tercih edilmesidir. Kız vermede özellikle babalar "kız evi naz evi" misali süreci uzatma eğilimi göstermişler, kızını değerli kılma isteği böyle bir davranış tarzının açıklanmasında öne sürülen bir gerekçe olmuştur. Babaların kızlarıyla da çok ve her konuyu rahatlıkla konuşması Türk toplumu ile uyumsuz bir alan olmuştur. İster kendi içlerinde (kendi topluluklarından) ister geldikleri yöredeki diğer topluluklarla evlilik gerçekleşsin düşünceler ve bu sürece ilişkin her bir etkinlik kendi geleneklerine göre olmaktadır. Evlilik sürecinde gelir düzeyi düşük de olsa tüm geleneklerin yerine getirilmesi zorunluluk halini almıştır. Çeyiz ve ev eşyaları ile ilgili olarak belirlenen standartlar uygulanmaktadır. Mesela takı, ev eşyası gibi.

Literatürde akraba evlilikleri, "çeşitli evlilik bağlarıyla akraba olan kimseler, özellikle de yeğenler arasındaki evlilik" olarak tanımlanmaktadır. Oğuzların Anadolu'ya geldikten sonra da egzogami yasasına uyduğunu, İslâmiyet'i kabul edip yerleşik hayata geçmiş olan Anadolu Türklerinin düğün âdetlerinde, eski göçebe hayatı devrine ait egzogami geleneklerinin izlerini, kızların düğün türkülerinde geçen "yad ellerden", "el oğlundan" yapılan şikayetlerden anlıyoruz. Dede Korkut Destanları'nda, Oğuz yiğitlerinin başka boy ve oymaklardan kız aramağa, kız görmeğe gittikleri anlatılır. Akraba evliliği yasağının geçerli olduğu ve henüz eski Türk geleneğinin bozulmadığı aile yapısı, Trakya ve Balkanlar'da görülür. Trakya ailesinde (Anadolu'dan gelip yerleşenler hariç) akraba evliliği yasağı, yedi kuşağa kadar çıkabiliyor. Hatta kan yakınlığı var diye, komşu kızı ile bile evlenilmeyen ve bu evliliği hoş görmeyenler vardır. Evlilik yasağı bazen 4-5 kuşağa kadar inmekle birlikte, bu kuşak arasındaki evlilikler daha ziyade Anadolu'daki akraba evliliklerinin aksine, anne soyundan gelen kızlarla yapılmaktadır. Baba soyundan, yani amca kızları ile bu tür evliliklere pek tesadüf edilmemektedir. Evlenmelerde genelde gençler karar verir, büyükler ilkönce akrabalık olup olmadığını araştırırlar. Akrabalık durumu ortaya çıkarsa, olay gençlere anlatılır ve vazgeçilir (Yıldırım, 2006). Akraba evliliğinin olmadığı, dıştan evlenme geleneği Boşnak ailesinde de vardır. Türkiye'de bazı gruplar arasında mevcut olan akraba evliliğinden, Boşnak kültürü etkilenmemiştir.

Göç eden kadınlarda medeni hal (evli, bekâr, nişanlı, dul, asker eşi vb.) açısından ayrımını ifade ve tanıma tarzları çok belirgin değildir. Eşlerin birbirine hitap biçimi incelendiğinde ise kadından erkeğe doğru saygı ve yüceltmeyi içeren bir hitap dikkat çekmektedir. Kadının, kendi itibarını yükseltmek için erkeğe içten içe derin sadakatle yaklaştığı gözlenmiştir.

Sosyal İlişkiler - Akrabalık Bağları

Göç sürecinde ve sonrasında yeni yaşam alanı oluşturulmasında kadına çok fazla sorumluluk yüklenmiştir. Özellikle çocuk eğitiminde ve sosyalleşme sürecinde hem kendi değerlerini aktarma ve hem de mevcut toplumun alışkanlıklarını çocuklara benimsetme zorunda kalmışlardır. Aile büyükleri kendi getirdikleri kültürlerini, çocuklar ise yeni kültürün değerlerini benimserken yaşanan çatışmaya ilişkin sorunu çözme sorumluluğu kadına verilmiş, bir bakıma çatışmanın hedefi kadınlar olmuştur. Bireyler kültür çatışmasını özellikle aile içinde yaşamıştır. Çatışmanın yükü ve çözme sorumluluğu kadına yüklenmiştir. Kadın kendi kültürü ve yeni kültür arasında geçiş, köprü vazifesi görmüştür.

Güçlü aile ve akrabalık bağları söz konusudur. Hem mutlu hem de acılı günlere katılmama büyük ayıp ve saygısızlık olarak değerlendirilmektedir. Kardeşler ve kardeş çocukları arasında ayırım söz konusu değildir. "Tebrik" olgusu belirli bir törensel olguyla birlikte yerine getirilmektedir. Evlenme ve çocuk sahibi olma belirli kaideleri içeren etkinliklerdir.

"Eşimin ailesi ile benim ailemin gelenekleri çok da uyuşmadı. Benim ailem çok yadırgadı bazı şeyleri. Evlendikten sonra beni akrabaya el öpmeye götürmedi eşimin tarafı, bir de yeni gelinliğimi anlamadım. Annem çok üzülmişti buna. Günler sürmesi gereken coşkuyu yaşatmadıkları, hısım akrabaya göstermedikleri için" (K12)

Gelenek-Görenekler ve Kaynaşma

Kadınların, kendiliğinden ve doğrudan bir biçimde yaratıcı ve biçimlendirici oluşu hiç de şaşırtıcı değildir. Geliş ve yerleşme şekli, kadının yeni toplumu algılama biçimine ve becerisine dayanıyordu. Göç sürecinin ilk anlarındaki benzeşen yaşam vaaadi aslında toplumsal dokularının farklılığını içermiyordu. Diğer yandan sadakatle bağlandıkları değerlerine biraz daha bağlılıkları arttı. Bu da sosyal düzlemde açığa vurulamayan çelişkileri ortaya çıkarıyor ve işaret ediyordu. Dolayısıyla toplumda kabulün gerçekleşmesi yönünde fırsatın yakalanması ve mevcut anlayışı günün ve

yeni toplumun koşullarına uyacak biçimde yenilemek gerekmiştir. Bir çizgi tutturup görece kolayca atlatmanın yollarını arayan kadınlar, toplumun hassas dengelere dayanan bir biçimiyle karşılaşmışlardır. Kadınlar, ilişkileri yeniden şekillendirecek tüm varlıklarıyla bu amaç doğrultusunda gerçeklik ne olursa olsun kaynaştırıcı ve birleştirici rolleri temel dayanak olmuş; bayramlaşma, doğum, düğün, sünnet, ölüm, giyim tarzı, yemek etkinlikleri ile kadınlığı yeniden kurarken hem kendini, hem de toplumu şekillendirmişlerdir.

"Boşnak halkı özelliğine kadınları, farklı gelenek-görenekleri benimseme de tamamen kabullenmez, bunun yerine kendi yaşamlarını diğer bireylere kabul ettirme gayretindedirler ki bunu da en güzel biçimde kadınlar yapar"
(K18)

Sosyal mirasın aktarılmasında Dil

Dil, en dolaysız kültür taşıyıcısıdır. Resim, müzik, mimari, folklor, tiyatro ve sinema eserleri, iletişimle ilgili gazete, radyo, televizyon, bilgisayar birer kültür taşıyıcısı konumundadır. Bunların hepsine kaynaklık eden dill kullanma biçimidir. Ziya Gökalp, dill kültürün temel unsuru sayar. Dil, kültürün temeli olduğuna göre, bir milletin dil ile ifade ettiği sözlü, yazılı her şey kültür kavramına girer. Sabahtan akşama kadar evde, sokakta, çarşıda, iş yerinde konuşan halk, farkında olmadan dil tarlasını eker, biçer. Aslında dili yaratan sosyal hayattır. Anne çocuğuna bir oyuncak verir: "bak sana bebek/otomobil getirdim" der. Böylece çocuk oyuncak bebek/otomobil ile beraber "bebek/otomobil" kelimesini öğrenir (Kaplan, 2004:151)

Boşnaklar kendi ana dillerini fazlaca önemser ve aile içinde ve yakınlarla kullanmayı tercih ederler. Genellikle konuşmalarının arasına hep birkaç kelime ve sözcük serpiştirirler. İşyerlerine bile Boşnakça isim verme dikkat edilen bir husustur.

Yerleşim- Mekân

Yerleşim birimleri ve mekânları incelendiğinde, 4'ü köylerde 16'sı ilçe ve şehir merkezinde yaşamaktadır. Köylerde yaşayanların buldukları çevreye etkisi daha fazla olurken, şehirlerde ise etkilenme ve ana kültüre uyum gerçekleşmiştir. Şehirlerde ana kültürün (kültürlenme) etkisinde kalıp, onun özelliklerini benimserken, köylerde kendi kültürlerini yaşatma ve yayma (kültürleme) imkânı bulmuşlardır. Törenler (düğün, bayram, cenaze, doğum), yemek, giyim ve aile içi ilişkiler etkili olmuştur. Kadınlar hem kendi kültürlerinin özelliklerini devam ettirme, hem de yeni kültürün özelliklerine uyum sağlama çabası göstermiş ve bu görev de

kadından beklenmiştir. Yani kadın aracılığıyla kültürleşme³ gerçekleşmiştir. Sonuç olarak göçle gelen Boşnak kadınları hem Boşnak kültürünün bir taşıyıcısı, hem göç edilen ülkenin ana kültürünün alıcısı hem de bu iki kültürü birleştirici, kaynaştırıcı rol oynamışlardır diyebiliriz.

Orada olmak istenir mi

Burada yaşıyor olmaktan memnun olduklarını ancak, geldikleri yerdeki tanıdık, akraba ve o çevreyi özlediklerini, belirli periyotlarla ziyaret etmek istediklerini belirtmişlerdir. Hasta ziyareti ve özel günlerde gidiş-gelişlerin yaygın olduğu ifade edilmiştir.

Kültürleşme Sürecl ve Genel Unsurlar

Çalışmada özellikle hangi kültür unsurlarının aktarıldığı ve hangi gruplara geçişin yapıldığı araştırılmıştır. Boşnak kadınlarının kültürel değerler üzerindeki etkisi incelendiğinde özellikle şu başlıklar altında etkileşimin olduğu görülmektedir.

Törenler

Evlilik töreni, kına gecesi, doğum, özel zamanlar Boşnaklarda eğlence ve söyleneceye dayalı biraz da şaşalı, yoğun dayanışmayı coşkuyu içeren etkinliklerdir. Kutlamalar aracılığıyla, kültürel kimliklerini ve aidiyetlerini sürdürmenin yanında çevrelerine örnek olmuşlardır.

Mutfak kültürü

Boşnakların zengin bir yemek kültürünün varlığı ve bunların özellikle misafir ağırlamada ve özel günlerde yapılmasının zorunlu oluşu, yemek kültürünü aynen devam ettirilmesinde etkili olmuştur. Diğer yandan buldukları çevrede de beğenilen ve öğrenilen değerler olarak kabul görmüştür.

³Kültürleşme (Enculturation), insanoğlunun çocuk veya ergin olarak kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşılaştığı bilinçli ve bilinç-dışı şartlandırmalar olarak tanımlanır. Doğumdan ölüme kadar, bireyle toplumun istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkilenmesi ve değiştirilmesidir.

Kültürleşme (Aculturation), insanların başka toplumlardan öğrendikleri, edindiği öğelerdir, yani farklı birey, grup ve toplumların belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesi sonunda her ikisinin de değişmesidir.

Kültürlenme (Culturation) Belli bir toplumun alt kültürlerinden ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süresi sonunda, asıl kültür ve alt kültürlerde bulunmayan yepyeni bir birleşime varılması, yeni bir kültür oluşmasıdır (Güvenç, 1991).

"Boşnak böreğimiz ve tatlılarımız komşularım tarafından çok sevildi, yapmayı öğrendiler benden".....kahve içme alışkanlığı yaygın olmayan komşularla çok sabah kahveleri yaptık".. (K11)

Giyim ve süslenme

Kadınların ailede, statüsüne uygun giyimleri ve süslenmeleri geleneksel olarak belirlenmiştir. Geleneğe aykırı veya gelenek dışı bir kıyafet giyilmesi pek mümkün değildir. Kadın veya genç kız, geleneğin belirlediği şekilde ve desende elbiseleri ve süsleri takmak zorundadır. Bu zorunluluk, bir yandan geleneğin, öte yandan geleneğin izin verdiği sınırlar içerisinde erkeğin isteğine göre şekillenmektedir. Geleneksel öğeler içeren bir giyim-kuşam örneği bize, ait olduğu toplulukla ilgili pek çok bilgi sunabilir.

Kıyafet, aksesuar ve süslenme yoluyla gönderilen sosyal mesajlar; sosyal statü, sosyal sınıf, gelir, meslek, etnik köken veya dini inanışla ilgili, tutum, medeni durum ve cinsiyet gibi özellikleri içerebilirler ve bu konularda doğru veya yanlış yorumlamalara yol açabilirler. Bu durum, kasıtlı olmasa bile bir "sosyal mesaj" olarak düşünülebilir (C:\Documents and Settings\x\Desktop\Reference_com-Encyclopedia-Clothing.htm).

Kıyafet ve süslerin statü ile olan ilişkisini, statü sahibi insanların belirli kıyafet ve süsleri kullanmak zorunda kalmaları olarak açıklayabiliriz. Geleneksel yapıda, aile içerisinde bayanların, belirli yaş gruplarında giymek durumunda olduğu kıyafetler gibi. Mesela Hanım ağa kıyafeti, gelin kıyafeti ve takıları, genç kız kıyafeti, evli kadın kıyafeti, eşi ölmüş veya askerde olan kadın kıyafeti vb.. Yani giysilerden oluşmuş bir bileşimin veya belli bir tarzın öne çıkarılmasının anlamı, kıyafeti taşıyanın kimliği, durumu, yer, topluluk, yaş, cinsiyet, hatta kıyafeti taşıyanın ve onu seyredenlerin ruh durumu kadar önemlidir (Yıldırım, 2008).

Giyim ve süslenme özellikle Boşnak kadınları için tutku halindedir. Giyim, kadınların hem statü kazanma, hem de iyi yaşamın aracı olarak kabul görmektedir.

"Oğlumun düğünü için üç ayrı giysi yaptırdım. Sadece ben değil akrabalar da yeni kıyafetler aldılar" (K20).

Görüldüğü gibi giyim ve estetik kaygılar gerçekten önemlidir.

EV ve ev dışı mekân

Diğer yandan Boşnak kadınları mekân düzenini çok fazla önemsemeyen bir çevreye yerleşim düzeni oluşturma ve estetik kaygıları önemseme konusunda yol gösterici olmuştur. Kadınların dantel ve el işi becerisinin yaygın olması, ilişki halinde olan kadınlara da örnek olmuştur. Yaşanılan iç mekânın (evin düzenlenmesi) ve dış mekânın (bahçenin) tertip ve düzeni kadınların önemsedikleri konular olmuştur.

***"Çok dikkatimi çekmişti, ve nedenini merak etmişim. Komşularımızın evlerinin dışı boyalı değildi.....ben bahçe duvarlarını ben kendim boyuyordum...diğerlerinin de heveslendiğini gördüm...bizim bahçeye oturmaya geliyorlardı, çok hoşlarına gidiyordu..ağaçlar.çiçekler.."* (K16).**

Bir değeri benimseme ve benimsetme kurucu diyaloglar dışında, ilgisi bulunan ve ilgisini çeken bir değer dizgesini kabulden ibarettir. Toplumsal ve tarihsel bağlar bir yana özellikle kadınlar kadınlık olgusu ile bir kültürel kaynaşma sürecini etkin kılmışlardır. Çünkü kadınlar toplumsal ilişkileri kurar ve düzenlerler. Boşnak kadınları da evle ilgili süreçler ve özellikle sosyal ilişkiye dayalı kurgularla yeni bir yaşam biçiminin varlığını mümkün kılmışlardır. Öz kimliklerini koruyarak, yer aldıkları toplumda yeni bir kimlik oluşturmuşlardır

SONUÇ

Kadınların tecrübeleri aslında tüm insanlık için kazançtır. Toplumsal eğilim biçimine gelmiş özel bir davranışı algılar, belirli nesnel parçalar aracılığıyla özgün ve tutarlı bir tavrı geliştirirler. Boşnak kadınları da göç sonrasında dâhil oldukları Türk toplumu içinde tanıtıcı, kaynaştırıcı ve öğretici rol üstlenmişlerdir. Boşnakların Türk toplumundaki varlık biçimi hem düşünce hem de eylem örüntülerinden ibarettir. Ortaya çıkan yaşam biçimleri ve alanları açısından ayrışik değerlerin gitgide benzeşmesi değil, hepsinin bütüncül kabulü, çeşitlemesi ve sonucudur. Yani Boşnaklar değerlerini aşındırarak var olmak yerine tüm değerlerinin bütününe içeren alternatiflerle yaşam biçimi ve alanı kurmuşlardır. Bu da birbirleriyle çatışan değil, uyuşan gelişimler biçiminde olmuştur.

Zihniyet birliği ve tarih birliği olsa da zaman içinde farklı değerlere sahip olan toplumların sentez ürünleri olarak ortaya çıkmaktadır. Boşnaklar kendi kültürel değerlerini korumuş ve dâhil oldukları toplumun özelliklerini de kabullenmişlerdir. Dikkat çekici olan, içinde yer aldıkları ve yaşamlarını kuşatan ve kapsayan toplum içinde değerlerini silikleştirmek yerine, belirginleştirerek tanıtmış olmalarıdır. Özellikle yaşam alanının (ev içi ve dışı mekân) düzenlenmesi, mutfak kültürü, törenler ve giyim-kuşamın ön plana çıkarak, katılan toplumun değerleri içine

yerleşmeye başlamıştır. Görüldüğü gibi sayılan genel özellikler, kadına ve kadının sorumluluğuna bırakılan alanlara ilişkin unsurlardır. O halde kadın, kültürü koruyucu, aktarıcı ve geliştirici bir aktördür.

KAYNAKÇA

BENEDICT, Ruth, (2000), Kültür Örüntüleri, Çev. Mustafa TOPAL, Öteki yay. 3. Baskı. Ankara.

BOCK, Gisele, (2004), Avrupa Tarihinde Kadınlar, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Literatür Yay. İstanbul.

COCKBURN, Cynthia, (2004), Mesafeyi Aşmak: Barış Mücadelesinde Kadınlar, Çev. Ebru KILIÇ, İletişim yay. İstanbul.

GÜVENÇ, Bozkurt (1991), İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul.

İYİYOL, Fatih, (2010), Boşnak Halk Kültüründe Türk Tekke-Tasavvuf Geleneğinin İzleri. Basılmamış doktora Tezi.

JANIS, I.L ve FIELD, P.B., (1959), Sex Differences in Personality Factors Related to Persuasibility, C.I. Hovland (Ed.) Communication and Persuasion (kitabında), New Haven, Conn:Yale.

KAGİTÇİBAŞI, Çiğdem, (1999), İnsan ve İnsanlar, Evrim Yay., İst.

KAPLAN, Mehmet, (2004), Kültür ve Dil, Dergah Yay, İst.

KENAR, Nesrin, (2007), "Bosna-Hersek Savaşı", Balkanlar El Kitabı II (Çağdaş Balkanlar). Haz. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C.2, KaraM-Vadi Yay., Ank.

MALCOLM, Noel, (2002), Bosnia A short History, Pan Book, London.

MITCHELL, R. K. (1996), Oral History and Expert Scripts: Demistifying the Entrepreneurial Experience, Journal of Management History, Vol. 2, No: 3, s50-67.

PATTON, M. Q., (1987), How to Use Qualitative Methods in Evaluation, Newbury Park, CA:Sage

PELIZZON, Sheila Margaret, (2009), Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme, Çev. İhsan Ercan Sadi, Cem Somel, İmge Yay. Ankara.

YILDIRIM, Neşide (2006), Ailenin Yapısı ve Problemleri, Yeşerim yayınevi.

-----, (2008), "Kadın Giyim ve Süslerinin Alleye Kazandırdığı Statü (İbecik Beldesi, Yeşildere ve Belevi Köyleri Örneği)", Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 271-291, Osmangazi Üni., Eskişehir.

C:\Documents and Settings\x\Desktop\Reference_com-Encyclopedia-Clothing.htm.

<http://www.turkcebilgi.com/bosnaklar/ansiklopedi/>.

<http://nedir.antoloji.com/bosnak/>.

Tablo 2: Sözlü Kaynaklar

	Adı Soyadı	Doğum Yeri	Mede Hali	Çocuk Sayısı	Eğitim Dur.	Mesleği	Göç Nedeni	Eşin Kökeni
K1	SA1	Novi Pazar	Evli	1	Lise	Ücretli çalışmış (emekli)	Siyasi nedenler	
K2	HÜ	Bosna	Evli	2	İlkokul	Çalışmamış	Yaşanan baskı	
K3	AA1	Pijelje	Boşanmış	3	İlkokul	Kendi işinde çalışmış (Emekli)	Baskılar	BOŞNAK
K4	SA2	Sarajevo	Evli	4	lise	Ücretli çalışmış (Emekli)	Bizlere yapılan baskı	
K5	SA3	Novi Pazar	Evli	4	İlkokul	Aile işinde çalışmış (emekli)	Allenin karan	
K6	HG	Novi Pazar	Evli	3	İlkokul	Aile işinde çalışmış (Emekli)	Türkiye'de daha rahat yaşam düşüncesi	BOŞNAK
K7	SA4	Sarajevo	Eşini kaybetmiş	3	İlse	Kendi işinde çalışmış	Baskılar	BOŞNAK
K8	CÜ	Bosna	Evli	5	İlkokul	Aile işinde çalışmış	Zorunluluk	BOŞNAK
K9	MAKB ULE	Novi Pazar	Evli	3	İlkokul	Aile işinde çalışmış	Aile üyelerinin daha önce gelmiş olması	
K10	AA2	Bosna	Evli	4	Okur-yazar	Aile işinde çalışmış	İmkansızlıklar	
K11	MA	Sarajevo	Evli	2	Orta okul	Çalışmamış	Yaşam şartlarının zorlaşması	BOŞNAK
K12	MELİN A	Sarajevo	Eşini kaybetmiş	4	İlkokul	Çalışmamış	Kovulduk	
K13	YA	Novi Pazar	Evli	4	İlkokul	Aile işinde çalışmış	Baskılar	
K14	AA3	Ravodış	Evli	5	İlkokul	Aile işinde çalışmış	Dışlanmışlık	
K15	EÜ	Sarajevo	Evli	3	İlkokul	Kendi işinde	Yaşanan	BOŞNAK

KÜLTÜR AKTARIMINDA KADINLAR: BOŞNAK KADINLARI
(SAKARYA ÖRNEĞİ)

						çalışmış (Emekli)	sıkıntılar	
K16	GÜ	Sarajevo	Eşini kaybetmiş	3	İlkokul	Alle İşinde Çalışmış (Emekli)	Zorlu koşullar	
K17	GA	Novi Pazar	Evli	2	İlkokul	Alle İşinde Çalışmış	Alle büyüklerinin karan	
K18	AÜ	Mitrovica	Evli	4	İlkokul	Çalışmamış (Emekli)	Yapılan eziyetler	
K19	AÇ	Novi Pazar	Evli	2	Orta okul	Kendi İşinde çalışmış (emekli)	Soykırım	BOŞNAK
K20	EÇ	Novi Pazar	Evli	6	Orta okul	Alle İşinde Çalışmış (Emekli)	Zorluklar, sıkıntılar	

KOSOVA BASIN-YAYIN HAYATINDA I. VE II. NESİL TÜRKÇE TELİF ESERLER VE MÜELLİFLERİ

Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI¹

Dr. Ergin JABLE²

Arş. Gör. Kaan YILMAZ³

ÖZET

Bu çalışmada 1455-1950 tarihleri arasındaki telif eserler, hem tarihi anlamda hem de türlerine göre sıralanarak Türkler ve Türkçe basın-yayın ele alınmış; Böylece Türkçenin Kosova'daki tarihi süreci telif eserlerle ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Balkan, telif, müellif.

Çeşitli Türk boylarının (Avarlar, Peçenekler, Kuman-Kıpçaklar, Hunlar, Ogurlar vb.) Balkanlardaki varlığı Osmanlı'dan çok daha önceye dayanmaktadır. Osmanlı Türklerinin 1353'te Rumeli'ye geçişleri ile başlayan Balkan hâkimiyeti 1912'ye kadar sürmüştür; bu süreçte oluşturulan birçok sözlü ve yazılı "dil yadigân" günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu dönemde Kosova halk edebiyatı sözlü gelenek halinde devam ederken Fakiri, Şemsi, Ferki, Pürderi, Savfeti, Murati, Fikri, Fetah, Yaşar Hafız, Şefki Sudanlı, Şeyhi vb. şahsiyetleri zikretmek gerekir. 19.-20. yy. başlarında yaşamış olan İbrahim Sipahi (1870-1903), Âşık Ferki mahlasıyla, gazeller, ilahiler, nazireler, tahmisler, sema, koşma ve maniler yazmıştır. (Çelik, 2008: 21)

Prizrenli Ömer Lütfi (1870-1928) son divan şilri temsilcisi olmasına rağmen, dini konuları içeren şiirler kaleme alan müelliflerdendir. (Kaya, 1992: 6-7)

Prizren doğumlu olan Âşık Çelebi, Meşâirü's-şu'ârâ adlı tezkiresinde: Mesti, Azmi, Lutfi, Nuhî, Hatifi, Priştinelî Mesihî, Bahari, Mümin, Nehari, Suzi, Sa'yi, Sücudi ve Şem'i'yi sayar. (Suroy, 2006: 193) Acize Baba, Mevlana Müderris Ali Efendi, Mehmet Tahir, Mustafa Çelebi, Niyazi, Süleyman Efendi ve Tecelli de telif eser sahibi şairlerdendir.

1912'de başlayan büyük Türk göçü II. Dünya Savaşı sonrası da devam eder. 1912-1951 döneminde Türkçe bu topraklarda neredeyse can çekişir hale gelmiş, dolayısı

¹ Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, csanli@sakarya.edu.tr

² Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, erginj@gmail.com

³ Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kaany@sakarya.edu.tr

ile bırakın telif eser vücuda getirmeyi, süreli yayın dahil yayımlanamamıştır. Bu dönem, Kosova'da Türk edebiyatının ve dolayısı ile telif eser vermenin en verimsiz dönemi olmuştur; ancak Kosova Türk edebiyatı bu dönemde sözlü edebiyat geleneği ile hayatliyetini devam ettirmiştir. Kosova'da Türkçe basın-yayın hayatı ancak 1951 yılında tekrar canlanacaktır.

Müellifler ve Eserleri:

Aziz Buş, 1917 Prizren doğumludur. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlar. Prizren Devlet Hastahanesi'nde memur olarak çalışır, 1970 yılında hayata gözlerini yumar. Tiyatrocu olan Buş, Prizren'de tiyatro geleneğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Genellikle komedi tarzında oyunlar yazan Buş'un bu oyunları maalesef kitaplaşmamıştır.

Yayımlanmamış Tiyatro Oyunları: Mukadderat, İki Ayağı Bir Pabuca, Bekri Mustafa Cennette, Şeytanın Balı, Çocuk Oyunu, Ciddi Anne, Tekinsiz Ev, Temizlik Öyküleri, Zamanın Birinde Olay, Büyük Hikâye, Altın Kolyeli Ceylan.

Hayrettin Volkan, 1923 Prizren doğumludur. İlkokulu bitirdikten sonra medreseye devam etmiştir. Babasının ölümü üzerine inşaat işlerinde çalışmaya başlar; daha sonra öğrenim görmek için Belgrad'a gider. 1941-1945 yılları arasında Yugoslav halk kurtuluş savaşına katılır. 1946 yılında Prizren'e belediye başkanı olur.

Anı Kitapları: Kanlı sabahın baharları (1986, Tan Yay., Priştine), Gül Goncası (1989, Tan Yay., Priştine)

İsa Şimşek, 1924 Prizren doğumludur. İlköğretimden sonra öğrenimine Üsküp'te devam eder. Öğretmen yetiştirme kursuna devam ettikten sonra Prizren'e döner. 1960-1968 yılları arasında "Mustafa Baki" İlköğretim Okulu'nda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak görevde bulunur. 1996 yılında vefat eder.

Süreya Yusuf, 1929 Köprülü doğumludur. Çocukluk yılları Üsküp'te geçen Yusuf, orta öğrenimini Üsküp Medresesi'nde tamamlar. Belgrad'a yüksek öğrenim için gitmiştir. Belgrad Üniversitesi, Şarkiyat Bölümü'nü bitirip Priştine'ye döner. Burada öğretmenlik yapmaya başlar. Meto Bayraktar İlkokulu'nda müdürlük yaparken, aynı zamanda Priştine Radyosu'nda çocuk yayınlarını hazırlamıştır. Üsküp'te Nikola Karev Öğretmen Okulu'nda Türk Dili ve Edebiyatı derslerine girmiş, 1963'te Prizren'e gelerek burada Yüksek Pedagoji Okulu'nda dersler vermiştir. 1973'te Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Şarkiyat Bölümü açılınca burada öğretim üyesi olarak uzun yıllar çalışmıştır. Doktora tezi "Prizren Türk Ağzının Özellikleri"dir.

Hikaye Kitapları: Ali Ağa (1974, Tan Yay., Priştine). **Tiyatro Oyunları:** Tiyatro Oyunları (1985, Tan yay., Priştine). **İnceleme Kitapları:** Dilimiz ve Biz (1972, Birlik Yay., Üsküp), Yugoslavya Türk Şiiri (1976, Tan Yay., Priştine), Dil Çalışmaları (1984, Tan Yay., Priştine).

Fahriye Çerkez, 1929Mitroviça doğumludur. Gençlik yılları 2. Dünya Savaşı'nın çetin ve amansız koşulları içinde geçer. Savaştan sonra ailesine olduğu kadar şiire de sarılır ama şiirlerini yayımlayamaz. Şiirleri diğer halkların dillerine çevrilmiş, birçok dergilerde olduğu gibi kitap olarak da yayımlanmıştır. Türkçe öğrenim görmediğinden ilk şiirlerini Sırpça-Hırvatça yazarak yayımlamıştır. Amatörce şiirler yazan Çerkez, kişisel duygularını dile getiren şiirler kaleme almıştır.

Şiir Kitapları: Sevdadır Her İşin Başı (1987 Tan Yay, Priştine), Sevdaya Koşanlar (1991 Tan Yay, Priştine).

Naim Şaban, 1933 Priştine doğumludur. Küçük yaşta annesini kaybeden Şaban, Türkçe eğitim olmadığı için Arnavutça eğitim alır. Lise öğrenimini yarıda bırakır. 1951'de Türkçe eğitimin serbest olmasından sonra 1953'ten itibaren öğretmenlik mesleğine başlar. Üsküp'te Türk dili öğretmenlik kursunu başarı ile tamamlar. 1960'ta askere alınır. Askerde hastalanan Şaban 8 Nisan 1961'de hayata gözlerini yumar. Şaban'ın şiirleri Birlik gazetesi ve Sevinç dergisinde yayımlanır.

Şiir Kitapları: Düşler (1966, Birlik Yay., Üsküp), Altın Balık (1988).

Nusret Dişo Ülkü, 1938 Prizren doğumlu olup liseyi bitirdikten sonra bir süre öğretmenlik yapmıştır. Sevinç ve Tomurcuk adlı çocuk dergilerinin yönetmenliğini yapar. 1979 da Priştine'ye gelir ve Tan gazetesinin kültür-sanat sayfalarını yönetir. Kuş adlı çocuk dergisinin yayımlanmasında önemli rol oynar. Kosova ve Makedonya arasında mekik dokuyan Ülkü, aynı zamanda çağdaş Makedonya Türk Edebiyatı içerisinde de sayılmalıdır.

Şiir Kitapları: Diyeceklerim (1965, Koço Raçin Yay., Üsküp), Üçgen (1966, Birlik Yay., Üsküp), Ozanlar Güncesi (1974, Birlik Yay., Üsküp), Tito Koçaklaması (1977, Tan Yay., Priştine), Deniz ve Ben (1983, Anadolu Sanat Yay., İstanbul), Kabıma Sığmıyorum (1994). **Çocuk Şiirleri:** Çocuklarla Ağaçlar (1963, Koço Raçin Yay., Üsküp), Çocukların Elleri (1965, Nova Makedonya Yay., Üsküp), Dereden tepeden (Toplu Şiirler, 1981, Birlik Yay., Üsküp), Tütü-tüü (1984, Birlik Yay, Üsküp), Çocuklar ve Büyük Çocuklar (1992, Birlik Yay., Üsküp). **Çocuk Hikayeleri:** Kara İsmet (1972, Birlik Yay., Üsküp), Üç Kedi (1974, İstanbul) **Monografik Çalışmaları:** Büyük Selçuklu Sultanları (2004, Dişo Kompani, Üsküp), Büyük

Osmanlı Sultanları (2004, Dişo Kompani, Üsküp), Dede Korkut Hikâyeleri (Dişo Kompani, Üsküp), Mevlana Celalattin'i Rumi (2004, Dişo Kompani, Üsküp).

Nimetullah Hafız (Prof. Dr.) , 1939 Prizren doğumlu olan Hafız, ilkokul ve liseyi Prizren'de tamamlar. Lise öğreniminden sonra Üsküp'te yayımlanmakta olan Birlik Gazetesi'nde gazeteciliğe başlar, sonra Priştine'ye dönerek, Bayraktar İlkokulu'nda Türkçe dersler verir. 1963'te Belgrad'a giderek yüksek öğrenime başlayan Hafız burada 2 yıl kalır, yüksek öğrenimini tamamlamadan Saraybosna'ya geçer, Şarkiyat Bölümü'ne kayıt olur; buradan mezun olur.

1974 yılında Priştine Üniversitesi Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümü'ne Öğretim üyesi olarak geçer. 1976 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde "Prizren Türk Halk Edebiyatı Metinleri ve Ağız Hususiyetleri" konulu teziyle Doktora unvanı alır. 1988-1989 Eğitim-Öğretim Yılında Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kurmuştur. Çevren, Bal-Tam Türklük Bilgisi dergilerinin editörlüğünü yürütmüştür. Pek çok derginin yazı kurullarında yer almıştır.

Şiir Kitapları: Günaydın, (1964, Üsküp), Ana Kucağı (1983, Birlik Yay., Üsküp).

İnceleme Kitapları: Yugoslavya Türk Şiirinde Atatürk (1983, Folklor Araştırmaları Kurumu, Ankara) , Yugoslavya Türk Edebiyatında Devrim Şiirleri, (1984, Birlik Yay., Üsküp), Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri (1985, Priştine Üni. Felsefe Fak. Yay., Priştine), Yugoslavya Türk Halk Şiirinde Tito (1985, Birlik yay., Üsküp), Aşık Ferki Hayatı ve Eserleri (1986, Esin Yay., Prizren), Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi, I,II,III (1988-1989, Ankara), Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi, I,II,III (1989, Kül.Bak. yay., Ankara), Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri (1989, Anadolu sanat Yay., İst.) Bulgaristan'da Türk Halk edebiyatı Metinleri, I,II (1990, Ankara).

Enver Baki, 1943 Priştine doğumludur. Yüksek Pedagoji mezunu olan Baki, kısa süre öğretmenlik yapmıştır. Çevren ve Kuş Dergilerinin de yayın kurulunda yer almıştır. Çocuk yaşta şiir ve tiyatro ilgisi olan Baki, Priştine Radyosu Çocuk tiyatrosunda da görev alır. Hikâye yazarı olan ve aynı zamanda şiir de yazan Baki'nin, Mutlu Baba (1974, Tan Yay.), Beş Kardeşler (1979, Tan Yay.), Baba Düşkünü (1988, Tan Yay.), Renkli Rüyalarda (1994, Tan Yay.) , Mutlu Çocuklar (1997, Belgrad), Salıncak Şiir Kitabı (2006, Gerçek Boncuk Yay., Priştine); Nusret Dişo Ülkü ile hazırladığı Tito Şiirli (1977, Tan Yay.) ve Şiir Antolojisi adlı telif eseri mevcuttur.

Hasan Mercan, 1943 Prizren doğumlu olan Mercan, ilköğrenimini bitirdikten sonra genç yaşta gazeteciliğe başlar. Burada çıkan Birlik gazetesinde çalışmaya başlar. Bu arada Üsküp Yüksek Pedagoji Okulu'nu bitirir. Mercan şiir, hikâye ve tiyatro oyunu yanı sıra çeviriler de yapar. Zamanla Kosova'nın en velud şair ve yazarlarından biri olur. **Şiir Kitapları:** Aynam (1967), Dağ Gelini (1970, Üsküp), Sarı Yusuf (1972, Üsküp), Resimlerde Dünya (1974, Üsküp), Mermere Kazılan (1975, Üsküp), Çağyel (1976, Novi Sad), Uzatılan Yaşam (1979, Priştine), Kızımın Günlüğü (7'den 70'e Tito Şiirleri, 1981, Tan Yay., Priştine), Güneş İzi (1983, Banya Luka), Ayrılık Aynası (1983, Krushevac), Unutulanlar (1983, İstanbul), Uzun İnce Bir Yoldayım (1988, İstanbul), Ak Yüzün Simgeleri (1990), Kız Kalesi (1998), Sevinç ve Düş (1997), Sangöl (1997), Hüzne Soyunmak (1999), Tuna Nehri Aksam Diyor (2000). **Hikaye Kitapları:** Korağa Sokağı (1966, Tan Yay., Priştine), Unutulmayan Günler (1979, İstanbul), Aldı da Bir Yağmur (1985, Birlik Yay., Üsküp), Sevinç Uzak Bir Düştü (2000), Kosova'da Hep Ayrılık Vardı (2004). **Romanları:** Yörük Osman (1972, Sesler Nesir Dizisi, Üsküp), Karanfil İsmail (1974), Az Gelir Bir Gökyüzü (1980), Köy Çocuğu (1981), Bir Çocuğun Günlüğü (1986), Namus Köprüsü (1987), Öbür Oda (1995, Tan Yay., Priştine), Şanlı Gezi (1999), Onur da Ağlar (2003). **Oyunları:** Maviş ile Memiş (1976), Okul Dünya Şen Dünya (1977), Çiçekli Ali (1978), Değirmende (1978), Yörük Osman (1979), Ben Rıza Ağa (1985), Namus Köprüsü (1987), Utanç Mavi (1990), Gümüş Su (1994), Deliler (1995), Gülüşü Çocuklara Verelim (1996). **Gazete Yazısı, Deneme ve Röportajları:** Çağlar Köprüsü (1980, Kayseri), Yaprak (1985, Tan Yay., Priştine), Doludizgin Yıllar (1996), Kosova'da Maziye Karışanlar (2001), Ata Dedik Türk Dedik (2002). **Antolojileri:** Bir Avuç Mavi (1988, Priştine), Barış Kuşları (1987), Can Gergefi (1999), Balkanlarda Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi (2000), Balkanlarda Türk Çocuk Edebiyatı: Bize de Gülüş Verin (2000), Balkanlarda Çağdaş Türk Hikâyeleri Antolojisi (2001).

Arif Bozacı, 1944 Priştine doğumlu olan Bozacı, Priştine'de ilk ve orta öğrenimini tamamlar. Yüksek Pedagoji Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olur. Tan Gazetesinde gazeteci olarak çalışmaya başlar. 1987 yılına kadar gazetede çalışır. Ailesi ile birlikte Almanya'ya göç eder. Şiirleri, Birlik ve Tan Gazeteleri ile Sesler, Sevinç, Tomurcuk, Çevren gibi dergilerde yayımlanmıştır.

Şiir Kitapları: İlk Yaz Sürgünü (1982, Tan yayınları, Priştine), Die Asche der Trene (Göz Yaşlarının Külü, 1996, Tiran, Almanca ve Arnavutça yayınlanır), Barred Butterfly (Tutsak Kelebek, 2004, İngilizce ve Arnavutça yayınlanır). **Çocuk Şiirleri:** Barış Kuşu (1975, Tan Yay., Priştine).

Ahmet S. İğciler, 1945 Prizren doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Prizren'de tamamladıktan sonra Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olur. 1967-1978 yılları arasında orta öğretim kurumlarında öğretmenlik yapar. 1967 de Prizren Belediye Meclisi'ne girer ve mütercim-tercüman olarak çalışmaya başlar. Yazıları, Sesler, Çevren, Politika, Tempo, Ekspres, Gündem dergileri ile Tan ve Birlik gazetelerinde yayınlanır. İğciler hikâye yazarı olmakla beraber şiir de kaleme almıştır. 2010'da Prizren'de vefat etmiştir.

Çocuk Hikayeleri: Erdoğan'ın Yaşantıları (1982, Tan Yay., Priştine), Ağlayan Bebek (1989, Tan Yay., Priştine), Keskingöz Öğretmen (1991, Tan Yay., Priştine). **Hikaye Kitapları:** Yüreksiz Adam (1984, Tan Yay., Priştine). **Şiir Kitapları:** Güzel Kentim (1994, Tan Yay., Priştine). **Monografi Çalışmaları:** Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri (2004, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği Yay., Prizren).

Şecaettin Koka, 1945 Prizren doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Prizren'de tamamladıktan sonra yüksek öğrenimini Priştine Yüksek Pedagoji Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamlar. 1967'de Üsküp'e giderek Birlik gazetesinde gazeteciliğe başlar. Daha sonra Priştine'ye gelerek Tan gazetesinde görev alır. 1999 yılında Prizren'de yayın hayatına başlayan Koka'nın Yeni Dönem gazetesinde de yazıları yayımlanır. Hikâye ve roman yazarı olan Koka'nın Sait Demo adıyla kaleme aldığı bir radyo oyunu da bulunmaktadır.

Hikaye Kitapları: Sıradan Adamlar (1983, Birlik Yay., Üsküp), Gönül Sancısı (2000, Yeni Dönem Yay., Prizren). **Romanları:** Karadüzen (1978, Tan Yay., Priştine). **Radyo Oyunu:** Sait Demo (1980).

Vahit Ergin, 1945 Prizren doğumlu olan Ergin, Yüksek İktisat Okulu'nu bitirir. Ergin edebiyatın çeşitli alanlarında eserler vermiştir. Sözlük çalışmaları da vardır. TDK'nin Türkçe Sözlük'ü temel olmak üzere, 20 yıllık bir çalışmadan sonra, sözlüğün 1. Türkçe-Sırpça bölümünü hazırlamıştır ki bu bölümde 30.000'e yakın sözcük bulunmaktadır. Sözlüğün yeni Sırpça-Türkçe bölümü ise henüz tamamlanmamıştır. Üzerinde hala çalışmalar yapan Vahit Ergin'in bu sözlüğünde 100.000'den çok sözcük yer alacaktır.

Şiir Kitapları: Milenyum Umutları (2000, Bay Yay., Prizren). **Romanları:** Kaderin Cilvesi (2001, Yeni Dönem Yay., Prizren). **Derleme Çalışmaları:** Hassas Terazî, (2001, Yeni Dönem Yay., Prizren). **Araştırma-İnceleme Kitapları:** Silsilename, (Şecere,2002, Yeni Dönem Yay., Prizren), Başkim Çabrat'ın Kimliği ve Sanatı (2007, Burak Yay., Prizren).

Tacide Hafız (Prof.Dr.) , 1946 Sarayova doğumludur. İlköğrenimini Mostar'da, Liseyi Saraybosna'da, Yüksek öğrenimini Saraybosna Üniversitesi, Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nde 1979 yılında tamamladı. Yüksek lisans öğrenimini 1982 yılında Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde "Hacı Ömer Lütfü ve Kosova'daki Sosyalistik Fikirlerin Yayılmasındaki Rolü" konulu tezi sunarak tamamladı. 1998 yılında "XV.-XX. yy. Arasında Prizren'de Klasik Şiir" adlı doktora tezi ile Doktor unvanını aldı. Aynı yıl Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne Doçent olarak atandı. Halen aynı üniversitede Prof. Dr. Olarak görev yapmaktadır. Prof. Dr. Nimetullah Hafız ile evli olan Tacide Hafız, Türk kökenli olmadığı halde eserlerini Türkçe veren bir yazardır.

Yunus Emre - Hayatı ve Eserleri, (Türkçe ve Sırpça), "Tan" Yayınları, Priştine, 1992; **Hacı Ömer Lutfi, Eserlerinden Seçmeler**, Birinci Baskı "Tan" Yayınları, Priştine, 1992; **Junus Emre, Zivot i djelo** (Türkçe ve Boşnakça), TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1.baskı, Ankara, 1993; **Junus Emre, Zivot i djelo** (Türkçe ve Boşnakça), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 1995; **Ömer Lutfi, Eserlerinden Seçmeler**, BALTAM, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2. baskı, Prizren 2002; **Ömer Lutfi'nin Divanı**, Ankara (baskıda); **Izabrane pripovjetke** (Hikâyelerden Seçmeler), Jalvac Ural, Prizren (baskıda).

Zeynel Abidin Kureyş, 1946 Prizren doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Prizren'de tamamladı. Beden Eğitimi Fakültesi'nden mezun oldu. 1970'li yıllarda ise Prizren'de öğretmenlik yaptı. Şiirler yazmıştır. Eserleri "Tan" gazetesinde ve dergilerde yayınlanmıştır.

Şiir Kitabı: "Tan" gazetesinde yayımlanmak üzereyken 1999 NATO müdahalesi sonucu yayımlanamadı.

Sadık Tanyol, 1946 Prizren doğumludur. İlkokulu ve öğretmen okulunu Prizren'de tamamladı. Mamuşa'da ilkokul öğretmenliği yaptı. Üsküp'te çıkan "Birlik" gazetesinin Prizren muhabirliğini 3 yıl süreyle yürüttü.

Şiir Kitabı: Akan Zamana Şiir (1991, Tan Yay., Priştine).

Mürteza Büşra 1946 da Priştine'de doğdu. İlkokul ve liseyi bitirdikten sonra, Yüksek Pedagoji Okulu'nda Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Bir süre öğretmenlik yaptı, Priştine Radyosunda gazeteci olarak çalıştı. Yazdığı şiirlerini "Sesler" , "Çevren", "Sevinç" ve " Tomurcuk" gibi dergilerde yayımladı, eserlerindeki insancıl konularla ilgiyi çekmiştir.

Şiir Kitabı: Sevgilerimde (1976, Tan Yay, Priştine).

Aluş Nuş, 1947 Prizren doğumlu olan Nuş, ilk ve orta öğrenimini Prizren'de tamamlar. 1964 de Priştine Radyosu solisti olur. Küçük yaştan itibaren Türk müziği ile ilgilenen Nuş'un TRT repertuarına girmiş besteleri vardır. 1995 yılında Türk Konservatuarı adlı bir dernek kurarak Prizren ve çevresinde müzik çalışmalarına devam etmektedir.

Şiir Kitapları: Cümbüş (1994, Tan Yay., Priştine), Bizden Kalan Hoş Sada (2007, Bay Yay., Prizren). **Tiyatro Oyunu:** Bayraklı Mahallesinde Cümbüş Var (1986). **Monografik İncelemeler:** Rumell Türküleri (1988, Tan Yay., Priştine).

Bayram İbrahim (Rogovalı), 1947 Prizren doğumludur. İlköğrenimini Prizren'de tamamladıktan sonra, Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. 1969 yılında yayın hayatına başlayan Tan Gazetesi'nin kurucularından olup, gazete kapanana kadar burada çalışmıştır. Küçük yaşta şiire eğilim gösteren Rogovalı'nın şiirleri, Birlik ve Tan gazetelerinde, Sesler, Çevren, Sevinç, Çiğ dergilerinde yayınlanır. Çocuk şiirleri Kuş, Türkçem, Filliz ve İnci dergilerinde yayınlanır. Ayrıca Türkiye'de yayınlanan Hisar, Güney, Türk Dili, Yelken, Yeni Sanat ve Ekin gibi dergilerde şiirleri yayınlanır.

Çocuk Şiirleri: Taş Çeşmesi (1991, Tan Yay., Priştine), Çocuklar Vadide (1997, Ders Kitapları ve Araçları Yayınlama Kurumu, Belgrad). **Şiir Kitapları:** Günçiçeği (1969, Sevinç Yay., Üsküp), Uygurluk Elması (1972, Sesler Yay., Üsküp), Yalnızlık Merdiveni (1974, Tan Yay., Priştine). **Antoloji:** Tople Ruke (Sıcak Eller) (İskender Muzbeg ile birlikte Kosova Türk Şairleri Antolojisi, Yedinstvo Yay., Priştine).

İskender Muzbeg (Şefikoğlu), 1947 Prizren doğumludur. İlkokulu ve Öğretmen okulunu Prizren'de bitirdikten sonra Priştine'ye giderek, burada Hukuk Fakültesi'nden mezun olur. Tan gazetesinin kurucularından olan Muzbeg Kosova Türk edebiyatının da önemli simalarındandır. 1969-1972 yılları arasında gazetecilik yapar. Halen Prizren'de avukat olarak çalışmaktadır. Küçük yaşta şiire başlayan Muzbeg, Sevinç, Tomurcuk, Bay, Çiğ, Esin, Sofra, Derya dergilerinin yanı sıra Tan ve Yeni Dönem gazetelerinde de yazı, şiir ve tercüme yayınlanmıştır. **Şiir Kitapları:** Yaşamak (1975, Tan Yay., Priştine), Gerçek (1983, Birlik Yay., Üsküp), Taşa Türküler (1987, Birlik Yay., Üsküp), Güneş Isıt Beni (1996, Bay yay., Prizren), Sülo (1998, Tan Yay., Priştine). **Çocuk Şiirleri:** Kaynak (1969, Birlik Yay., Üsküp). **Hikaye Kitapları:** Sevil (1974, Tan Yay., Priştine). **Roman:** Yanan Sevgiler (1970, Tan Gazetesi,

Tefrika, Priştine). **Antoloji:** Tople Ruke (1974, Yedinstvo Yay., Priştine, Kosova Çağdaş Türk Şiirinden Seçmeler, Bayram İbrahim Rogovalı ile birlikte).

Altay Suroy (Recepoğlu), 1949 Prizren doğumludur. İlköğretim ve liseyi Prizren'de tamamladıktan sonra Priştine Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girer ve buradan mezun olur. Tan gazetesinde gazetecilik yaptıktan sonra asıl mesleği hukukçuluğa başlar.

Şiir Kitapları: Yaya'73 (1974, tan Yay., Priştine), Dünden Yarına Şiirler (1987, Birlik yay., Üsküp), Masal Gibi Bir Hayat (1988, Prizren), Prizren Çeşmeleri Şiirler, Bilgiler, Belgeler-2003, Kosova Türk Yazarlar Birliği Yay., Prizren), Canlı Kitabeyiz Kosova'da (2004, Kosova Türk yazarlar Birliği Yay., Prizren). **Çocuk Şiirleri:** Köprü (1983, Birlik Yay., Üsküp). **Araştırma ve İnceleme Yazıları:** Prizrenli Suzi'nin 500.Yılı (2000, Kosova Türk Yazarlar Birliği Yay., Prizren), Kosova'da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek, (2001, T.C. Kül. Bak. Yay., Ankara), Belgrad Camileri (2004, Bay Yay., Prizren), Kosova'da Türkçe veya Kimlik Mücadelesi (2004, Kosova Türk Yazarlar Birliği Yay., Prizren), Kosova Türk Toplumunun ve Üyelerinin Hakları (2005, Sprint Yay., Prizren), Kosova'da Türk Olmak (2006, Sprint yay., Prizren), Kosova'nın Türk Dernekleri ve Kuruluşları (1951-2006), (2007, Sprint Yay., Prizren), Kosova'da Sultan Murad Türbesi (2007, KDTP Yay., Kosova).

Fikri Şişko, 1949 da Prizren'de doğan Şişko, ilk ve orta öğrenimini Prizren'de tamamladıktan sonra Priştine Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğrenimini tamamlar. Şiir ve hikayeler yazan Şişko'nun yazdıkları Çevren, Çiğ, Sesler, Derya, Sofra, Sevinç, Tomurcuk, Kuş, Turnalar ve Bay dergileri ile Birlik ve Tan gazetelerinde yayınlanmıştır. Ayrıca Şişko profesyonel anlamda resimle de uğraşmaktadır.

Şiir Kitapları: Filigran (1977), Utku (1980, FAN S. NOLI Yazın Klubü Yay., Prizren), Aynalar Dünyası (2007, Bakü). **Çocuk Şiirleri:** Sevda Verin Çocuklara (1989, Tan Yay., Priştine).

KAYNAKÇA

ALPARSLAN, Ali (2000), **Çağımızda Türk Şiirinin Coğrafi Sınırları**, Türkologlar Birliği Yayınları, N: 2, Prizren.

Balkanlar El Kitabı (2006), I, II, III Cilt, Kama ve Vadi Yayınları.

ÇELİK, S. Dilek Yalçın (2008), **Kosovada Çağdaş Türk Edebiyatı (1951-2008)**, Doğru Yol Türk Kültür ve Sanat Derneği Yayınları, Prizren.

HAFIZ, Nimetullah (1989), **Yugoslavya'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi 1-2-3**, Kültür Bakanlığı Yayınları N: 1026, Türk Dünyası Dizisi, Ankara.

HAYBER, Abdülkadir (2001), **Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı**, MEB Yayınları, İstanbul.

İSEN, Mustafa (2006), "Balkanlarda ve Diğer Komşu Ülkelerde Türkçe Edebiyat: Balkanlar", **Türk Edebiyatı Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KAYA, Fahri (1992), **Eski Yugoslavya'da Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi**, Cem Yayınları, İstanbul.

MERCAN, Hasan (2000), **Balkanlar'da Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi**, T.C. Başbakanlık Basımevi, Ankara.

SUROY, Altay (2001), "Yugoslavya Topraklarında Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkçe Edebiyat", **Kosova'da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Dünyası Dizisi N:74, Ankara.

ŞANLI, Cevdet; JABLE, Ergin (2007), "Kosova'da Türkçe ve Türkçe Süreli Yayın Hayatının Dünü ve Bugünü", **SAÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2007, Cilt: 9, Sayı: 1, s: 91-113, Sakarya.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (1997), Kültür Bakanlığı Yayınları, 7. Cilt, Ankara.

VIRMIÇA, Raif (1999) "Yugoslavya'da Yayın Hayatı", **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni**, TDK Yayınları, Ankara.

VAKUFNAMA KAO MJESTO SUSRETA RAZLIČITIH FUNKCIONALNIH STILOVA I PRIMJENA ODREDBI IZ VAKUFNAMA U DRUŠTVU

Mr. Edina Solak*

Sažetak

U obrazovnom sistemu, osobito u stručnim školama za kadije, učio se i način pisanja određene vrste administrativno-pravnoga dokumenta. Tako se, naprimjer, razlikuje stil i jezik općenito u fermanima i beratima, s jedne strane, i u drugim dokumentima koji nisu pisani u visokopozicioniranim državnim institucijama u Osmanskome carstvu. O tome se razvila čitava znanost vezana za korespodenciju i pisanje dopisa i različitih administrativno-pravnih dokumenata. Jedan od tih dokumenata jeste i vakufnama. Govoriću o primjenama odredbi iz takvog jednog dokumenta, koji je specifičan i po svome stilu pisanja. Rad ću podijeliti u dva dijela: prvi dio „Opće pravne odredbe i pravni principi u vakufnamama“, a drugi „Vakufname i vakufi u 18. i 19. stoljeću (do kraja osmanske uprave)“. U prvom dijelu su predstavljene različite vrste vakufa i načini njihovog reguliranja kroz vakufnamu, razmotreni su uslovi koji su propisani da bi uvakufljenje bilo validno i pokrenuta procedura pisanja vakufname kao pravnog akta, dok je drugi dio posvećen vakufima i vakufnamama 18. i 19. stoljeća. Vrijedan doprinos ovom pitanju predstavljaju istraživanja kroz sedamnaest svezaka Hronike Muhameda Enverije Kadića u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu gdje su pronađeni prepisi 32 sarajevske vakufname iz perioda koji obuhvataju ovi dijelovi rada.

Ključne riječi: strukturalne osobitosti, vakufnama, vakufi, funkcioniranje vakufa

* * *

U obrazovnom sistemu, osobito u stručnim školama za kadije, učio se i način pisanja određene vrste administrativno-pravnoga dokumenta. Tako se, naprimjer, razlikuje stil i jezik općenito u fermanima i beratima, s jedne strane, i u drugim dokumentima koji nisu pisani u visokopozicioniranim državnim institucijama u Osmanskome carstvu. O tome se razvila čitava znanost vezana za korespodenciju i pisanje dopisa i različitih administrativno-pravnih dokumenata. Jedan od tih

*Univerzitet u Zenici Pedagoški fakultet

dokumenata jeste i vakufnama. Ono na što trebamo obratiti pažnju kada gvpriamo o vakufnamama jesu i opće odredbe i pravni principi. U Osmanskom carstvu zloupotrebe u primjeni odredbi vakufname sankcionirao je kadija na osnovu pritužbi oštećene stranke, ili, pak, na zahtjev onih stanovnika koji su bili zainteresirani za ispravno funkcioniranje vakufa. Različite vrste vakufa funkcionirale su na različite načine. Svaki od tih načina reguliran je vakufnamom. Najznačajnija uloga vakufname zapravo leži u tome da je to temeljni dokument o funkcioniranju takvog vakufa i da se svi sporovi rješavaju pozivanjem na to da li je neka sporna odredba regulirana tekstom vakufname ili nije. Zanimljivo je i to da su kadije morale često vakufname uvoditi (prepisivati pa potom ovjeravati) u svoje sidžile - kadijske protokole dokumenata pravne naravi. Posao prepisa obavljao je poseban službenik (pisar) u mahkemi (sudnici), a njegov prepis nadgledali su kontrolori u vakufu i kontrolori u mahkemi (sudnici), dok je posao ovjere prepisa uz odgovarajuće potpise i pečate trebalo obaviti uz prisustvo svjedoka ovjere. Svjedoci ovjere predlagani su i od strane vakufa, i od strane mahkeme, ali su se tu gotovo u pravilu nalazili i najugledniji, najučeniji i najviđeniji stanovnici grada (svi su morali biti pismeni, intelektualno i duševno zdravi, punoljetni i razumjeti tekst vakufname). Svjedoci ovjere prepisa vakufnama nisu smjeli imati «sukob interesa» glede vakufskoga dobra. Važili su samo prepisi vakufnama koji su ovjereni, potpisani i prekontrolirani u mahkemi (sudnici), te su obavezno morali imati odgovarajuće potpise i pečate. To je isto važno i za službenike vakufa: i oni su morali na isti način imati ovjeren dokument kako bi isti bio pravno punovažan (sahih). Prepis se ponekad vršio i na zahtjev službenika vakufa, ako bi se desilo da određena vakufnama nestane u požaru ili bude ozbiljno oštećena u kakvoj nepogodi. Poseban problem predstavljale su uništene vakufname koje reguliraju pitanja javnih objekata (džamije, mostovi i sl.) u situacijama kad bi neprijateljska vojska izvršila prodor duboko na teritorij Bosne i spalila gotovo sve vakufske objekte.

Jedan od uslova da se može izvršiti validan postupak uvakufljenja i pokrenuti procedura pisanja vakufname jeste i poslovna sposobnost vakifa (legatora). Prema hanefijskoj pravnoj školi u šerijatskom pravu, poslovna sposobnost vakifa ne može se priznati prije nego on navršiti 15 godina starosti niti ako vakif nije sam vlasnik dobra koje se uvakufjava. Vakufsko pravo u šerijatsko-obligacionom kontekstu poznaje i principe podijeljenog svojinskog prava: jedno lice može biti vlasnik zemlje, a drugo vlasnik objekta. No, suglasnost vlasnika mora biti evidentna i evidentirana kroz službene akte. Vakufname kao zadužbinske povelje određuju i neka pravila o porijeklu imovine koja se uvakufjava: imovina ne smije biti nezakonito stečena, oteta, djelomično i privremeno uzurpirana, stečena od

nelegalnih poslova ili poslova koji su nedopušteni prema Islamskome etičkom i krivičnom pravu. Prezadužena osoba također ne može pokrenuti postupak uvakufljenja i pisanja vakufname dok ne izmiri svoje dugove.

Svaki vakuf može odrediti upravitelja (muteveliju), odnosno urediti pravila za kasnije izbore upravitelja. Vakufnamama se često i preciziraju ovlasti upravitelja (mutevelije). Rad upravitelja (mutevelije) u historiji vakufa imao je brojne pravne posljedice za vakuf, prije same intervencije sudske kancelarije u određenom gradu. Kadija može smijeniti upravitelja zbog pronevjere, ali štete koje nastanu zloupotrebom pravila vakufname često imaju i dugogodišnje ekonomske i druge posljedice za sami vakuf. Kad se ima na umu postupak kreditiranja trgovaca vakufskim sredstvima, treba znati da se takvi odnosi uspostavljaju samo u korist vakufa.

Inače, nije dozvoljen i kosi se sa temeljnom intencijom vakufa postupak kojim bi se vakuf želio uvakufiti za bogate. U skladu sa šerijatskim pravom, naime, vakuf se ne smije formirati samo za bogate, kako bi se bogatstvo raširilo i na ostale članove zajednice. Navedeni princip zapravo čini razliku između vakufa (zadužbine) u Osmanskom carstvu i, recimo, nekih vakufa (u smislu modernih fondacija) koji se formiraju u nekim današnjim muslimanskim državama, gdje su vakufi neka vrsta «klubova za zadržavanje bogatstva u određenim uskim krugovima». Dakle, svaka vakufnama koja bi hipotetički sadržavala stavku u kojoj je očita namjena da se sredstva vakufa usmjeravaju samo u korist bogatih, naprosto bi morala proći kroz postupak obaranja njenoga legitimiteta i legaliteta.

Pitanje prodaje vakufa vrlo je važno pitanje. Osnovno je pravilo «nema prodaje vakufa», što se često izrazito jasno naglašava u samom tekstu vakufname. U historiji šerijatskog prava spominje se da je Ebu Hanifa jednom prilikom dozvolio prodaju, ali imam Jusuf, njegov učenik, navodi da Ebu Hanife tada nije znao za Poslanikovu odredbu «da se vakuf ne smije ni prodati, ni pokloniti, niti naslijediti». Kao što možemo zaključiti iz uvodnih dijelova vakufname, institucija vakufa traži i nalazi svoje utemeljenje u prvom pravnom izvoru šerijatskoga prava, a to je kur'anski tekst. Odredba da se vakuf ne smije prodavati, otuđiti ili mu se promijeniti namjena temelji se na drugom izvoru šerijatskoga prava, a to je Poslanikova pozitivna pravna praksa i izgovorena tradicija (hadis). Katkada se koristio pravni princip «masleha-i 'āmm», koji zapravo označava neku vrstu javnog interesa. Međutim, u šerijatskom pravu razlika je u pojmu «javnog interesa» u sredinama gdje su sve muslimani, u sredinama gdje je stanovništvo mješovito i u sredinama gdje je vlast nemuslimanska, a u kasnije vrijeme i u sredinama gdje se

radi o sekularnim modelima vlasti. U rješavanju problema u vakufskom pravu koristi se i Instrument pravnoga «kiyasa» (analogije). Različita su pravila u tzv. «srf vakufima», gdje je sve precizirano u detalje i u «evladijet vakufima» (porodičnim vakufima), u kojima je zapravo vakuf vlasnik uvakufljenog dobra, a korisnik se određuje pravilima vakufname za evladijet vakufe.

Zakladna ustanova (vakuf) u evladijet vakufima ima pravo svojine na vakufsko dobro, a vakif (legator), dok je živ, i njegovi direktni potomci imaju pravo plodouživanja. Čim nestane direktnih potomaka, prihodi vakufa se u cijelosti troše u humanitarne svrhe ili svrhe za koje je vakuf namijenjen. Porodični vakufi nisu isto što i *fideokomisi*, jer je pravi vlasnik evladijet vakufa sama vakufska institucija, a potomci vakifa (legatora) – i to samo direktni, nisu vlasnici već samo plodouživatelji. Registracija vakufa naziva se *tesdžil* (= protokolisanje u kadijski protokol, *sidžil*), i nakon *tesdžila* vakif nema pravo opoziva vakufa, čak ni u evladijet vakufima.¹

U slučaju smrtne bolesti nije validan (sahih) vakuf kojim vakif (legator) želi uvakufiti svu imovinu, jer je to situacija kad mu je dozvoljeno, po šerijatskom pravu, uvakufiti samo 1/3 imovine. Ostala imovina ide nasljednicima testamentom.

Evladijet vakufe treba spomenuti i zbog sljedeće mogućnosti: kada vlasti u Carstvu smjenjuju odmetnute i neposlušne namjesnike ili druge ugledne bundžije, one često koriste mogućnost konfiskacije imovine neposlušnoga, te se događalo da neki namjesnik, kad vidi da će doći do konfiskacije, svoju imovinu uvakufi i napiše vakufnamu za evladijet vakuf, čime bi makar osigurao egzistenciju svojih prvih potomaka. Čak ni sultan nije mogao u tim situacijama posegnuti za njegovom imovinom – pošto je vakif smatran slovom Zakona: u šerijatskom pravu važilo je pravilo ŠARTUL-VAKIFI KE NASSIS-ŠARI'I (*Uslov vakifa / legatora isti je kao Tekst Vjerozakonodavca*). Uživatelji evladijet vakufa su podjednako i žene i muškarci.

Šikajet defteri potvrđuju slučajeve zloupotreba u upravljanju vakufima, u raznim dijelovima Carstva. U slučaju da se ne smijeni upravitelj (mutevelija), koji je imao velike ovlasti, bio bi smjenjivan lokalni kadija. Najviše je bilo zloupotreba sa vakufima koji su se sastojali od različitih zemljišnih parcela. No, ipak, unatoč brojnim nedaćama, dosta vakufa se uspijevalo sačuvati, a sa tradicijom uvakufijavanja ta institucija je jačala.

¹ Škaljić, Abdullah (1941:45-46) *Šerijatsko nasljedno pravo*, Državna štamparlja, Sarajevo.

U osnovne uzroke osiromašenja i propadanja vakufa ubrajaju se:²

neprijateljske operacije sa susjednih teritorija ili okupacija Bosne;

požari i druge nepogode;

uzurpacije i tzv. agrarne reforme;

nacionalizacija vakufa;

slabosti u organizaciji i upravljanju.

Od većih upada na teritorij Bosne navest ćemo sljedeće: upad ugarske vojske 1480. godine prema Sarajevu, kao i brojni upadi iste vojske do kraja 15. stoljeća; stradanja sarajevskih vakufa 1697. godine sa prodorom vojske Eugena Savojskog; period Velikog rata oko Banje Luke; upadi dalmatinskih uskoka sve do kraja 19. stoljeća itd. U požarima u 17. i 18. stoljeću izgorjelo je dosta vakufa od drveta, ali je većina obnovljena. Gazi Husrev-begov vakuf je dosta stradao u požarima 1831., 1852. i 1879. godine. Slično se dešavalo u Banjoj Luci, Mostaru, Tuzli i Travniku. Davanje vakufskog zemljišta pod zakup *mukatau* i *idžaretejn* na dugoročni period često je štetilo interesima vakufa, dok je jačao onaj koji je uzimao vakuf pod zakup. *Idžaretejn* je postupak davanja pod dugogodišnji zakup da bi se izbjeglo stalno licitiranje. Ovakav zakup je podrazumijevao dvije naknade (*idžaretejn*) prema vakufu, ali je zakupac često uzimao vakuf pod trajni zakup, a taj je zakup prelazio i na njegove potomke, što je značilo da su se drugi bogatili, dok je imovina samo pravno bila u posjedu vakufske uprave. Agrarne reforme oduzele su brojne zemljišne posjede i šume iz vlasništva vakufskih institucija, a nadoknada je ostala kao nešto oko čega se treba dogovoriti naknadno. No, vakuf je gradio i vlastite fondove kojima su se dodatno održavali vakufi. Takav je bio fond "mearif-i sanduka", fond za izgradnju obrazovnih institucija u okviru vakufa. Nacionalizacija je dodatno smanjila broj vakufa i uzurpirala brojne objekte koji su i danas ostali sporni u imovinsko-pravnim odnosima u Bosni i Hercegovini. Subjektivne slabosti nekada su se odnosile na nesavjesnu zloupotrebu određenih sitnih zanatlija u vrijeme rada JMO-a koji su izuzimali dio vakufskih sredstava i ulagali ih u fiktivne dionice Muslimanske trgovačke i obrtničke banke. Vakufima je nanijeta velika šteta, dok se neke od sarajevskih porodica bogate na osnovu ulaganja vakufskih sredstava u fiktivne akcije spomenutih banaka i sličnih institucija. Samo objektivna analiza može pokazati koliko su vakufi u to vrijeme oštećeni za račun sitne buržoazije koja je imala svoje predstavnike čak i u saborima islamske zajednice. Svi

² Vidi: Buljina, Halid (1983:155-162) „Osnovni uzroci osiromašenja i propadanja vakufa u Bosni i Hercegovini“, *Anall Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

spomenuti načini slabljenja vakufa, čini se, ostaju evidentni i danas u upravljanju sadašnjim vakufskim dobrima. Najpozitivniju ulogu u očuvanju vakufa dale su neke državne institucije koje su restaurirale određene objekte u okviru zaštite kulturnog naslijeđa, kao i ulaganja sredstava muslimanskog stanovništva u posebne fondove za održavanje postojećih velikih vakufa.

Kada je riječ o sprovođenju odredbi iz vakufnama, treba imati na umu sljedeće: u Osmanskom carstvu tekst vakufname se smatrao prvorazrednim pravnim aktom za uređenje temeljnih odnosa (imovinsko-pravnih i drugih) u korištenju, raspodjeli i upravljanju vakufskim dobrima. Brigom o vakufima država je kupovala socijalni mir i stabilnost na određenom teritoriju. Okupatorske trupe koje su kasnije došle prije svega su težile da se potkopa ekonomska osnova društvenog života muslimanskog stanovništva, čime bi se stekli uslovi za iseljavanje i mijenjanje demografske strukture stanovništva. Takve tendencije su više nego očite još od 19. stoljeća pa do današnjih dana. Brojne vakufname nestale su u požarima i nepogodama, ali i svjesno, ljudskom intervencijom. Ono što je važno napomenuti jeste sljedeće: autonomija muslimanskog stanovništva u vakufskim poslovima bila je zagantirana muslimanima u Bosni brojnim međunarodnim ugovorima i sporazumima, čime je uvijek bilo osnova da se institucija vakufa čuva u onom obliku kakav se omogućavao u određenom društvenom sistemu.

Vakufname i vakufi u 18. i u 19. stoljeću

(do kraja osmanske uprave)

Brojne vakufname iz 18. stoljeća prepisane su u bosanskim sidžilima iz tog perioda u izvornoj i u skraćenoj verziji. Hivzija Hasandedić, kad piše o vakufima u Hercegovini,³ navodi brojne vakufe u Mostaru (oko stotinjak), donoseći neke podatke o istima u 18. stoljeću: vakuf hadži Fatime kadune, kćerke Halila čelebije; vakuf Mehmedov iz Memi hodžine mahale; vakuf Salihov, vakuf Jusufov, vakuf Abdi dedin, vakuf Ahmeda Selamače, vakuf Mahmudov, vakuf Juzdoksana Ibrahima, vakuf Hatidžin, Vakuf Čerimin, vakuf stanovnika mahale Fatime kadun, vakuf Fatime Čauške iz Brankovca, vakuf Hasana Tomaševića, vakuf muhtara Ibrahima, vakuf Osmana Nove, vakuf Saliha Džikića, vakuf Hamidove žene, vakuf Fatime Gluščević, vakuf Fatime, kćeri Derviš Ahmedove iz Derviš-pašine mahale itd. U 19. stoljeću spominje se također velik broj vakufa u Mostaru. Na području grada Stoca bilježi se oko pedesetak vakufa, potom vakufi u Bileći, Ljubinju, Trebinju, Konjicu i

³ Vidi detaljnije: Hasandedić, Hivzija (1983:29-73) „Hercegovački vakufi i vakifi“, *Anall Gazl Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

ostalim mjestima u Hercegovini, uključujući i zapadnu Hercegovinu. Na području jugoistočne Bosne, prema publikaciji *Proračuni vakufa u BiH za g. 1889*, vidl se da je u to vrijeme na spomenutom području bilo oko tridesetak značajnijih vakufa.⁴ Također je bio značajan broj vakufa u jugozapadnoj Bosni,⁵ kao i na području sjeveroistočne Bosne.⁶ U literaturi su relativno dobro opisani i vakufi u Banjoj Luci, ali i vakufi u Sarajevu.

Budući da se u literaturi dosta posvećuje pažnje sarajevskim vakufnamama u 15. i 16. stoljeću i pokojoj sarajevskoj vakufnami početkom 17. stoljeća, mi ćemo u ovom radu spomenuti i neke sarajevske vakufname iz 18. stoljeća. Navedeni podaci o vakufnamama preuzeti su iz *Hronike* Muhameda Enverija Kadića *Tārih-i Enverī*.⁷ Navedene podatke ćemo spomenuti iz dva osnovna razloga: a) dosad se u našoj pravnoj i historiografskoj literaturi ne skreće posebno pažnja na vakufname iz kasnijeg perioda, osobito za 18. i 19. stoljeće, kada je također proces bio intenzivan proces urbanizacije gradova, a nije dovršen u 15., 16. ili 17. stoljeću; b) vakufname koje se navode kod Kadića vrlo su interesantne za proučavanje Institucije uvakufijavanja u periodu koji je prethodio pokretu za autonomiju Bosne (1831-1832) i govore o vrlo razvijenoj instituciji uvakufijavanja prije tzv. velikih reformi u Carstvu, što zapravo potvrđuje da je Sarajevo bilo vrlo razvijeno u punom smislu riječi i prije spomenutoga pokreta pod vođstvom Husein-kapetana Gradašćevića.

◊ Sarajevske vakufname iz 18. stoljeća koje je iz kadijskih protokola (sidžila) u svoju *Hroniku* prepisao Muhamed Enveri Kadić:

(V. Svezak)

Vakufnama hadži Abdi-age sina Alijina, 1115. h. g.

Vakufnama o obnovi dershane 1118. h. g. – preuzeta iz Kantamirijine zbirke

Vakufnama iz 1117. h. g.

Vakufnama hadži Abdi-age sina Alijina, 1122. h. g.

⁴ Vidi detaljnije: Trako, Sallh (1983:75-85) „Značajniji vakufi na području jugoistočne Bosne“, *Anall Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

⁵ Vidi: Spaho, Fehim Dž. (1983:87-94) „Vakufi i vakfii u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji“, *Anall Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

⁶ Vidi: Korkut, Halima (1983:95-101) „O vakufima u sjeveroistočnoj Bosni“, *Anall Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

⁷ Za velik broj podataka o vakufnamama zahvaljujem se kolegi Adnanu Kadriću, koji mi je jedan dio podataka ustupio, dok sam drugi dio podataka o vakufnamama iz kasnijeg perioda pretraživala u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, gdje se nalazi rukopis *Hronike* Muhameda Enverija Kadića, ali i sarajevski sidžili iz kojih je Muhamed Enveri Kadić prepisivao gore navedene vakufname.

Vakufnama hadži Mustafe sina Osmanova, iz mahale Husamudina, 1127. h.g.

Vakufnama Mustafa-efendije sina hadži Ahmedova iz mahale Bozadžizade hadži Hasana, 1130. h.g.

Vakufnama Ali-age sina Abdullaha iz Kalin hadži Alijine mahale, 1145. h.g.

Vakufnama (druga) Ali-age sina Abdullaha, iz Kalin hadži Alijine mahale, 1145. h.g.

(VI. Svezak)

Vakufnama hadži Salih-age sina Mustafina, iz mahale Jahja-paše, 1149. h.g.

(VII. Svezak)

Vakufnama, 1171. h.g.

Vakufnama Safije, kćerke Šaban-efendije, iz mahale hadži Idrisa, 1173. h.g.

Vakufnama Fatime, kćerke hadži Jusufa, iz mahale Pehlivana Oruča, 1176. h.g.

Vakufnama hadži Aiše, kćerke hadži Ibrahima, iz mahale Kebkebir, 1176. h.g.

Vakufnama Ahmeda, sina Husejnova, iz mahale Bahče-I Isa bega, 1176. h.g.

Vakufnama iz 1179. h.g.

(VIII. Svezak)

Vakufnama Džino-zade Mehmed-age, 1185. h. g.

Vakufnama kadije Ahmed-efendije, 1186. h.g.

(IX. Svezak)

Vakufnama Ismihan-hatun, bivše žene rhm. Sočozade hadži Ahmeda, 1187. h.g.

Vakufnama Morozadea (Morića) Ibrahim-age i njegovog mlađeg brata Pašo hadži Mehmed-age, 1187. h.g.

Vakufnama Fatime, kćerke hadži Jusufa, iz mahale Bozadžizade hadži Hasana 1188. h.g.

Vakufnama Fatime, kćerke Mahmud-efendije sina hadži Hamida, iz mahale Jahja-pašine, 1189. h.g.

Vakufnama hadži Hasana, sina Abdulkerimova, iz mahale Čekrči Muslihudina, 1189. h.g.

Vakufnama Sulejman-paše, sina Mursela, iz mahale hadži Baliija, 1189. h.g.

Vakufnama hadži Osmana, sina Abdullahova, 1190. h.g.

Vakufnama mula Saliha, sina Sejfullaha sina Ebu Bekira, iz mahale šejha Muslihudina, 1190. h.g.

(X. Svezak)

Vakufnama Kašo Saliha Bajrakdara, sina Salihova, 1192.h.g.

Vakufnama Ajše, kćeri hadži Muhameda sina Muhameda Uskopjevija, iz mahale šejha Feruha, 1192. h.g.

Vakufnama Safije, kćeri Ahmed-age, iz mahale Vekil-hardža, 1192. h.g.

Vakufnama Bešli hadži Mustafe, sina Abdullaha, iz Vekil-hardž mahale, 1193. h.g.

Vakufnama kadije Hajrizadea Mehmeda Seid-fendije, iz mahale Atik džamlje, 1193. h.g.

Vakufnama Jahjazadea Ahmed-efendije, 1194. h.g.

(XI. Svezak)

Vakufnama Čizmedži Mahmud-paše, sin Ismailova, iz mahale Sarača Hajdara, 1196. h.g.

Vakufnama Subaši-zadea (Subašića) hadži Mehmeda, sina hadži Ahmeda, iz mahale Kučuk-katiba, 1196. h.g. (uz dva dodatka na vakufnamu izvjesnog hadži Mehmeda iz 1196. h.g.

Vakufnama hadži Muharem-zadea Haseki hadži Osmana, iz Kebkebir mahale, 1197. h.g.

Vakufnama sejjida Mehmeda Emin-efendije, sina hafiza sejjlda Ahmed-efendije, iz mahale Bozadži-zade hadži Hasana, 1197. h.g.

Vakufnama vjenčane žene Hasaki hadži Osman-age iz Kebkebir mahale, kćerke Džino hadži Mehmed-age, 1197. h.g.

Vakufnama Mustafa-paše, sina Ahmedova, 1197. h.g.

Vakufnama imama i hatiba Mustafe, iz mahale Šejha Feruha, 1197. h.g.

Vakufnama spahije Omera, sina Ismallova, iz mahale Topal Ajnehan, 1199. h.g.

Vakufnama imama i hatiba Muzaferi-zade hadži Abdulkadir-efendije, sina Ahmedova, iz mahale Šejha Feruha, 1199. h.g.

(XII. Svezak)

Vakufnama Bozadži hadži Sulejmana, iz mahale kadije Bali-efendije, dućani oko Kolobara-hana itd., 1203. h.g.

Vakufnama hadži Mustafe, sina Ejubovog, iz mahale Hodža-zade hadži Ahmeda, 1200. h.g.

(XIII. Svezak)

Vakufnama (kraća od prethodne) Bozadži Hadži Sulejmana, iz mahale kadije Bali-efendije, 1203.h.g.

Vakufnama sarača hadži Ahmeda, sina Salihova, iz mahale Ajas-paše, 1203. h.g.

Vakufnama hadži Murat-zadea (Muratovića) Abdullah-age, sina Ibrahimova, iz mahale Atik-džamije, 1204. h.g.

Dvije *vakufname* Hajrizadea Mehmeda Seid-efendije, sina Derviš Ali-efendije, iz mahale Čekrkči Muslihudina, 1206. h.g.

Vakufnama Selima hodže, sina Ahmeda, iz mahale sarač Alije, 1208. h.g.

(XIV. Svezak)

Vakufnama Subašizadea (Subašića) hadži Mehmeda, iz mahale Kućuk-katiba, 1209. h.g.

Vakufnama Serdengečtija Abdullah-age, sin hadži Ibrahima sina hadži Murada, iz mahale Atik-džamije, 1209. h.g.

Vakufnama hadži Abdullaha, sina Hajdarova, iz mahale kadije Bali-efendije, 1211. h.g.

Vakufnama Fatime, kćerka Pašali hadži Mustafa-age, 1212. h.g.

Sve gore spomenute vakufname samo su dio vakufnama iz sarajevskih sidžila. U vakufnamama se bilježi šta se uvakufjava (dućan, njiva, bašča, dio kuće, trgovina, dio puta, voćnjak itd.), ko uvakufjava – porijeklo osobe koja uvakufjava, zatim se navodi način kako se vakufsko dobro treba koristiti, i na kraju stoje imena uglednih osoba u Sarajevu u 18. stoljeću, koje su prisustvovala činu uvakufjavanja i potvrdile da je vakufsko dobro koje se uvakufjava validno sa imovinsko-pravnoga aspekta. Sve prethodno spomenute vakufname pisane su na osmanskom turskom jeziku 18. stoljeća. Zanimljivo je da se među vakifima nalazi i izvjestan broj žena vakifa (legatora) koje su slobodno raspolagale svojom imovinom i odlučile jedan dio te imovine uvakufiti za opće dobro.

Dakako, navedene vakufname mogu vjerno, iako samo u ograničenom broju slučajeva, prikazati intenzitet urbanoga razvitka grada. Spomenute vakufname, za razliku od poznatih vakufnama s kraja 15. i iz 16. stoljeća koje tretiraju velike vakufe, uglavnom se temelje na privatnoj inicijativi građana. Vakifi jesu, gotovo u pravilu, ljudi iz grada: sarači, kazandžije, čizmedžije i druge zanatlije, zatim lokalni imami, hatibi, udovice, hadžije, trgovci i ostali vakifi iz gradskog sloja stanovništva. To zapravo govori o već razvijenom srednjem sloju stanovništva, trgovcima i zanatlijama, koji igraju značajnu ulogu u razvoju grada.

Početak 19. stoljeća u Bosni se nastavlja sa društvenom institucijom uvakufjavanja. Broj vakufnama koje bilježe sidžili također ukazuje na nastavak trenda uvakufjavanja srednjeg staleža stanovništva. Navest ćemo podatke o vakufnamama u Sarajevu s početka 19. stoljeća, sve do perioda javljanja pokreta za autonomiju Bosne (1831-1832) za vrijeme Gradašćevića, također iz *Hronike* Muhameda Enverija Kadića:

◊ Neke sarajevske vakufname u periodu od 1800. do pojave pokreta za autonomiju Bosne (1831-1832)

(XV. Svezak)

Vakufnama Hatidže hatun, kćerke Ahmeda, iz mahale Atik-džamlje, 1215. h.g.

Vakufnama hadži Fatime, kćerke Mehmed-age, iz mahale Husamudina, 1215. h.g.

Vakufnama Mula Mustafe, sina Ahmedova, u mahali Ivlakovali hadži Mehmeda, 1216. h.g.

Vakufnama o stanu koji pripada džamiji u mahali Bali-zade hadži Mehmeda, tj. Sunbul-mahali, 1216. h.g.

(XVI. Svezak)

Vakufnama hadži Ibrahim-age, sina Mustafe, iz Mahale Atik-džamije, 1217. h.g.

Vakufnama hadži Ahmeda, sina hadži Alije, iz mahale Ferhad-bega, 1218. h.g.

Vakufnama Kapozade hadži Abdullaha, iz mahale Ali-paše, 1218. h.g.

Vakufnama Mlačo hadži Mustafe, sina hadži Mehmeda, iz mahale Husamudina Pelteka, 1218. h.g.

Vakufnama Nefise, kćerke Abdullaha, iz mahale Kučuk-katiba, 1218. h.g.

Vakufnama Kešo Salih-age, 1220. h.g.

Vakufnama Bičakči hadži Mehmeda, sina Muharema, iz mahale hadži Isaa, 1220. h.g.

Vakufnama kazaza hadži Hasana, sina Abdullaha, iz mahale Halača Davuda, 1221. h.g.

(XVII. Svezak)

Vakufnama hadži Hatidže, kćeri hadži Sulejmana, iz mahale Ferhad-bega, 1222. h.g.

Vakufnama Hatidže, kćerke Mahmudove, iz mahale Kučuk-katiba, 1223. h.g.

Vakufnama hadži Hasan-age, sina Husejina sina Mehmeda, iz mahale Jahja-paše, 1224. h.g.

(XVIII. Svezak)

Vakufnama hadži Ahmed-efendije, sina Mustafe, iz mahale Šejha Feruha, 1227. h.g.

Vakufnama Atija-hanume, kćerke Mustafa-age, iz mahale Atik-džamije, 1227. h.g.

Vakufnama Mehmed-age, sina Abdullaha, iz mahale Mimara Sinana, 1227. h.g.

Vakufnama hadži Saliha, sina Alije, iz mahale Ilidža, 1228. h.g.

Vakufnama iz Sarajevskog kadiluka, Visoko – mahala Šerefudina, vakif: Fatima kćerka Ebu Bekir-efendije, 1228. h.g.

Vakufnama Mačkar hadži Husejna, sina Ibrahima, iz mahale Vojvode hatun, 1229. h.g.

Vakufnama Džino-zadea (Džinića) Mehmeda Baki-efendije, sin hadži Mehmed-age, iz Kebkebir mahale, 1229. h.g.

Vakufnama Haseki hadži Mehmeda Memiš-age, sina hadži Abdullaha, iz mahale Haseki Hatun, 1230. h.g.

Vakufnama Kjurekči-zade (Čurčića) Mehmed-age, sina Abdullah-bega, iz mahale Jahja-paše, 1230. h.g.

(XIX. Svezak)

Vakufnama Hatidže, kćerke Mustafine, iz mahale Kasab-zade hadži Ibrahima, 1232. h.g.

Vakufnama Umihane, kćerke Čizmedži Mehmed-paše, iz mahale Mimara Sinana, 1234. h.g.

(XX. Svezak)

Vakufnama Fatime, kćerke hadži Ibrahima, iz mahale Mula Arebi-atik, 1239. h.g.

Vakufnama Nefise, kćerke hadži Ahmeda sina hadži Husejina, iz mahale hadži Isaa, 1239. h.g.

Vakufnama sarača Husejina Alemdara, sina Osmanova, iz mahale Mehmed-bega, 1239. h.g.

Vakufnama Saliha Izet-efendije, sina Ismaila, iz mahale Halača Davuda, 1244. h.g.

(XXI. Svezak)

Vakufnama Fatime Tuti, kćerke Husejina Pehlivan-age, iz mahale Atik-džamije, 1246. h.g.

Vakufnama (druga) Fatime Tuti, kćerke Husejina Pehlivan-age, iz mahale Atik-džamije, 1246. h.g.

I u vakufnamama u periodu od 1800. do 1831. godine zapažamo određeni broj žena vakifa. Štaviše, zapaža se povećani broj vakufnama koje su dale sačiniti žene. Zapravo, vakufname, s jedne strane, potvrđuju da su i žene imale pravo raspolaganja vlastitom imovinom i mogle uvakufljivati istu u dobrotvorne svrhe, ali, s druge strane, povećan broj vakifa (legatora) žena može upućivati i na to da se radi o posljedici pogibije muškaraca u udaljenim krajevima Carstva, na što su skretali pažnju brojni lokalni bosanski plemići i stanovništvo, pozivajući čak i na bojkot mobilizacije bosanske vojske za rusko ratište.

Pokret za autonomiju Bosne pod vođstvom Husein-kapetana Gradaševića posljedica je ukupne situacije u regionu. Pojavio se u vrijeme pobuna i ustanaka u cijelom carstvu. Ta situacija se prelamala i preko Institucije vakufa. Vakufi i vakufname u Srbiji početkom 19. stoljeća doživljavaju istu sudbinu kao i Bošnjaci muslimani u tim krajevima. U toku Prvog srpskoga ustanka (1804-1813) imanja muslimana oduzeta su bez naknade, dok su vlasnici ili likvidirani ili iseljeni. Ustanici nisu nastojali potpisivati nikakve međunarodne akte jer im to nije odgovaralo, tako da ni imovina vakufa nije zaštićena. Vakufska dobra (džamije i slični objekti) se ili uništavaju ili se pretvaraju u ustanove druge namjene. Ono što nije oteto od vakufa na lokalnom nivou, preuzima država i dijeli ili prodaje srpskim zemljoposjednicima i trgovcima.⁸ Nakon Drugog srpskog ustanka (1815-1830) nastaje period srpsko-turskog dvovlašća, a potom i autonomna srpska država pod velikim pritiskom Rusije. Osmansko carstvo prepušta šest nahija na zapadu Srbije ustaničkoj vlasti, a Bošnjacima muslimanima i ostalom muslimanskom stanovništvu daje se ultimatum da napuste svoje domove, imovinu i vakufe. Jedan akt dodat članu V *Akermanske konvencije* (7. oktobra 1826) zabranjuje muslimanima izvan garnizona da prebivaju u Srbiji. Akermanska konvencija i Jedrenski ugovor (14. septembra 1829) obavezivali su osmanske vlasti da se brinu o vakufima. Visoka porta je opet 1. rebiul-ahira 1245 / 30. 09. 1829. Izdala hatt-i šerif koji potvrđuje akt Akermanske konvencije o iseljavanju muslimana iz Srbije, a zvanično i potvrdila 7. rebiul-evvela 1246 / 15. avgusta 1830. godine.⁹ Nalog za iseljavanje i prinudnu prodaju

⁸Usp. Nedeljković M., Branislav (1936) *Istorija baštinske svojine u novoj Srbiji od kraja 18. veka do 1931*, Beograd. Usp. prema: Karčić, Fikret (1983:141-154) „Međunarodnopravno regulisanje vakufskih pitanja u jugoslovenskim zemljama“, *Analī Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

⁹Karčić (1983:142).

muslimanske imovine, ili, ako je muslimani ne prodaju, da im se ista oduzme, predviđao je iseljavanje muslimana iz Srbije, izuzev Beograda, u roku od godinu dana, kao i to da u suprotnom niko neće odgovarati za njihovu sudbinu. Novi hatt-šerif od 7. novembra 1833. godine samo je na pet godina produžio rok za iseljavanje muslimana iz Srbije. Osmansko carstvo nije ništa učinilo da u međunarodnim ugovorima zaštiti vakufe kao zadužbine lokalnih muslimana, već su vakufi uništavani ili oduzimani kao državna svojina (eraz-i mirija), suprotno pozitivnom pravu u Osmanskome carstvu po kome je vakuf bio posebno zaštićen čak i od državne administracije. Zbog navedenih pojava u Bosni je, kako smo prethodno napomenuli, došlo do pobune 1831. i 1832. godine na čelu sa Gradaševićem, a jedna od stavki koja se prigovarala sultanu jeste i njegov "neislamski" odnos prema svetosti vakufa i imovine muslimana u Srbiji. Pošto su se aspiracije Srbije i Rusije kretale prema Bosni, stanovništvo i bosanski uglednici su se organizirali da zaštite vlastiti opstanak na svome matičnome prostoru. Međutim, osmanska vlast se obračunala sa pokretom za autonomiju, a odmazda je bila surova i ona je u znatnoj mjeri uništila tadašnje bosansko plemstvo i inteligenciju smaknućima po kratkom postupku – u prvim danima nakon sloma pokreta za autonomiju dnevno je znalo biti čak i po stotinjak pogubljenja najviđenijih ljudi iz Bosne. Mnogi od pogubljenih ljudi bili su upravitelji brojnih vakufskih dobara. Imovina, pa čak i evladijet vakufi, u ovom slučaju konfiskovana je i data nekim drugim ljudima koji su u većini slučajeva bili nesposobni za upravljanje tim vakufima, ili su bili odveć korumpirani mitom lokalnih osmanskih namjesnika da bi im uopće i bilo stalo do javnih ustanova kakvi su vakufi. Period pokreta za autonomiju Bosne (1831-1832), kao i period neposredno nakon njega, obilježen je pojavom ekonomske stagnacije i nesigurnosti, koja se odrazila i na vakufe. U periodu neposredno nakon krvavog gušenja «pobune» gotovo da nije moguće naći niti jedan slučaj značajnijeg uvakufijavanja. Uvakufijavanje ponovo otpočinje 2-3 godine nakon odmazde čije posljedice su se najjače osjetile u Sarajevu i Travniku.

Brojne uzurpacije vakufa iz tog perioda izazvale su nezadovoljstvo Bošnjaka muslimana, koje nije jenjavalo, budući da su posmatrali šta se istodobno dešava sa vakufima u susjednoj Srbiji. Naime, Državni sovjet u Srbiji je vakufe do 1836. godine smatrao državnom svojinom, da bi kasnije donio tzv. "turski ustav", 1838. godine, po kojem se **"vakufske zemlje, prinadležeće džamiji kojoj, ustupe mesnim crkvama"**.¹⁰ Sovjet Knjaževstva Serbskog potvrđuje ovu odluku još jednim aktom

¹⁰ Vidi: Nedeljković M., Branislav (1936) *Istorija baštinske svojine u novoj Srbiji od kraja 18. veka do 1931*, Beograd. Usp. prema: Karčić, Fikret (1983:141-154) „Međunarodnopravno regulisanje vakufskih pitanja u jugoslovenskim zemljama“, *Anall Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

iz 1839. godine gdje se izričito navodi da "svi vakufski" placevi imaju pripasti crkvama. Nakon 1862., odnosno 1865. godine, svo muslimansko stanovništvo je prema potpisanom protokolu u Kanlidži trebalo da se iseli iz Beograda, Užica, Sokola, Šapca, Smedereva i Kladova, a odšteta je iznosila 9 miliona groša koje je Srbija dala uz potporu Rusije. Srpska strana nije htjela čak ni da preuzme zaštitu džamija i džamijskih vakufa jer su smatrali da džamije štete "regulisanju varoši".¹¹ Otprilike u isto vrijeme Osmansko carstvo uvodi reforme u kojima daje šire ovlasti djelovanja nemuslimanskih zajednica u carstvu, tako da je to rezultiralo velikim brojem kršćanskih i hrišćanskih zadužbina, odnosno povećanom gradnjom crkava, manastira i konfesionalnih škola za kršćansku djecu. Dakle, Osmansko carstvo dopušta da se u susjednoj Srbiji vakufske zemlje i džamijski prostori ustupe «mesnim crkvama», a u Bosni se, uz posredovanje Rusije, počinju graditi crkve. Navedeni period istodobno označava i pojačani razvitak trgovine, esnafa, ali i općeg kulturnog života u Sarajevu, što se odrazilo i na povećan broj uvakufijavanja.

IZVORI

Kadić, Muhamed Enveri, Tarih-i Enveri, Gazi Husrev-begova biblioteka, 7301-7328.

LITERATURA

Buljina, Halid (1983:155-162) "Osnovni uzroci osiromašenja i propadanja vakufa u Bosni i Hercegovini", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

Hasandedić, Hivzija (1983:29-73) "Hercegovački vakufi i vakifi", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

Karčić, Fikret (1983:141-154) "Međunarodnopravno regulisanje vakufskih pitanja u jugoslovenskim zemljama", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

Korkut, Halima (1983:95-101) "O vakufima u sjeveroistočnoj Bosni", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

Kunter, HalimBaki (1936) "VakfiyelerinTarihveSosyalojiBakımından Önemi", *Ülkü Dergisi - VI*, Ankara.

Nedeljković M., Branislav (1936) Istorija baštinske svojine u novoj Srbiji od kraja 18. veka do 1931, Beograd.

¹¹Ibid.

Spaho, Fehim Dž. (1983:87-94) "Vakufi i vakifi u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

Trako, Salih (1983:75-85) "Značajniji vakufi na području jugoistočne Bosne", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga IX-X*, Sarajevo.

Škaljić, Abdullah (1941) *Šerijatsko nasljedno pravo*, Državna štamparija, Sarajevo.

SUMMARY

The Application of the Vakufnama Clauses in Society consists of two subchapters. The first, Functioning of the Vakuf as an Institution and the Vakufnama as a Legal Document until the End of the Ottoman Rule in Bosnia and Herzegovina (until the Congress of Berlin 1878), is divided into two parts. Part one, "General Legal Provisions and Legal Principles in Vakufnamas", and part two "Vakufnamas and Vakufs in the 18th and 19th Centuries (until the End of the Ottoman Rule)". Part one presents different vakuf types and the ways they were regulated through the vakufnama; conditions are studied as prescribed for the endowment to be valid and the procedure initiated for the writing of the vakufnama as a legal act. Part two is dedicated to the vakufs and vakufnamas in the 18th and 19th centuries. A valuable contribution to this issue are the researches into seventeen volumes of The Chronicle by Muhamed Enver Kadić in the Gazi Husrev-beg's library in Sarajevo, where transcripts of 32 Sarajevo vakufnamas were found from the period covered by these sections of the thesis.

Key words: Structural Features, vakufnama, vakuf, Functioning of Vakuf.

TÜRKİYE'DE OKUTULMakta OLAN "ÇAĞDAŞ TÜRK VE DÜNYA TARİHİ DERSİ" ÖĞRETİM PROGRAMINDA VE DERS KİTABINDA BALKANLAR

Yrd. Doç. Dr. Şahin ORUÇ¹

Yrd. Doç. Dr. Ferhat ENSAR²

Hüseyin Hilmi ALADAG³

ÖZET

Eğitim kurumlarında okutulmakta olan ders kitapları her ülkede olduğu gibi bizde de büyük öneme sahiptir. Özellikle tarih ders kitapları taşımış oldukları önem ve görevden dolayı şiddetli tartışmalara sebep olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Ülkemizde 2004 yılından itibaren değiştirilmeye başlanan ders programları ders kitaplarının da değiştirilmesini sağlamıştır. Değişen programlar ve ders kitapları içerisinde ortaöğretim tarih ders programları ve ders kitapları da vardır. Program değişiklikleriyle beraber ortaöğretim tarih kitapları arasına "Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi" de eklenmiştir. Dersin isminden de anlaşılacağı gibi merkezde yakın Türk tarihi olmak üzere yakın dünya tarihi ders kitabının içeriğini oluşturmuştur.

Osmanlı tarihiyle başlamak üzere Türk tarihinin önemli bir parçası olmuş olan Balkanlar, coğrafyası, tarihi, kültürü ve şuan ki durumuyla beraber Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders kitabının konuları içerisinde yer almaktadır. Balkanların dünya ve Türkiye açısından geçmişteki ve günümüzdeki önemi tartışılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla Balkanlar Türk tarih ders kitaplarında yeterli düzeyde ve istenilen tarzda yer alması gerekmektedir. Bu çalışmada da Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabında Balkanlara ne kadar ve ne tarzda yer verildiği araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Ders Kitabı, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi

GİRİŞ

Tarih öğretimi alanında en çok yapılan tartışmalardan biri ders kitaplarının içeriği ile ilgilidir. Bu tür tartışmalar tarih ders kitaplarına yüklenen görev ve bu kitapların etki alanlarından kaynaklanmaktadır. Tarih ders kitapları birçok ülkede olduğu gibi devletin resmi ideolojisini yansıtmaya hassasiyeti içerisinde yer almaktadır. Bu hassasiyet yanı sıra

¹Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sahinoruc44@hotmail.com

²Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, fensar@nigde.edu.tr

³Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Yük. Lisans Öğrencisi, hhilmiyaladag42@gmail.com

milli devletlerde toplumsal değerlerin yeni nesillere taşınmasında ve milletin devamlılığında en ciddi araçlar olarak görülmüştür.

Tarih ders kitapları uluslar arası boyutta da çok ciddi tartışmaların konusu olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Unesco tarafından dünyada barışı tesis etme maksatlı düzenlenen uluslar arası programlarda tarih ders kitapları ele alınmıştır.

Unesco savaşların nedeni olarak milletlerin birbirine karşı duymuş olduğu kin ve nefreti öne sürmekte ve bu kin ve nefretin yeni kuşaklara eğitim yoluyla; özellikle tarih ders kitapları vasıtasıyla nakledildiğini savunmaktadır (Ülken, 1955: 11-12). Unesco'nun yürüttüğü çalışmaların, ağırlıklı olarak ders kitaplarında düşmanlık ifade eden cümlelerin çıkarılması üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Safran ve Ata, 1996, s. 12-13).

Unesco'nun bu görüşü tamamen doğru değildir. Çünkü tarih ders kitapları tarihin mantığından dolayı var olan gerçekleri yazmak zorundadır. Eğer tarihte yaşanmış bir gerçek varsa tarih ders kitapların da var olması gerekir ki tarihi gerçekleri ifade etmek, ders kitaplarında yer vermek bir milletin çocuklarını başka bir milletin çocuklarına düşman etmek anlamına gelmez. Her ikisi birbirinden farklı durumlardır.

Nitekim toplumsal değer aktarımı ders kitapları aracılığıyla olmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde ve bizde hiçbir siyasi iktidarın veya resmi makamın, devletin resmi ideolojisinin dışında kalacak fikirlere, görüşlere, düşüncelere, kısaca farklı söylemlere, ders kitaplarında yer vermeleri beklenemez (Gelişli, 2006: 273). Dolayısıyla tarih ders kitaplarına her zaman büyük görevler düşmektedir. Bir milletin devamlılığının sağlanmasında, milli bilincin oluşmasında ve geleceğin inşasında tarih ders kitapları önemli vazifeler üstlenmektedir.

Tarih ders kitapları ülkemizde de toplumsal değerlerimizi, ideallerimizi ihtiva eder tarzda olmalıdır. Dünyada en eski ve en köklü geçmişe sahip olan bir millet olarak ders kitaplarımız tabiidir ki diğer milletlerin ders kitaplarından farklı olacaktır. Tarih boyunca yaşadığımız coğrafya, geçirdiğimiz evreler, tehlikeler, mutluluklar, hasretler vs ders kitaplarında yer almalıdır. Balkan coğrafyası ve burada yaşayanlar tarihimizin bir parçasıdır. Tarihimizden kopamaz ve ders kitaplarımız dışında kalması hatta tarih ders kitaplarında gereken yerin verilmemesi düşünülemez. Bu sebeple Türkiye'de şuan uygulanmakta olan ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders programında ve ders kitabında Balkanlara sınırlı da olsa yer verilmişti.

Tarih ders kitapları, tarih dersinin öğretim programının bir ürünüdür. Bütün derslerde olduğu gibi tarih dersinin de öncelikli olarak öğretim programı hazırlanır

ve bu program dâhilinde ders kitabı yazılır. Ders kitabı yazarları programa tam anlamıyla bağlı kalmak zorundadır. Programın belirlediği konu dışında herhangi bir konu yazılamaz ve programda var olan bir konuda eksik bırakılamaz. Dolayısıyla bu çalışmada da öncelikli olarak Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Programı ele alınarak içeriğinde "Balkanlar" la alakalı kazanım ve açıklamalar ortaya konmaya çalışılacaktır. Daha sonra söz konusu ders kitabı ele alınacaktır.

ÇAĞDAŞ TÜRK VE DÜNYA TARİHİ DERSİ PROGRAMI VE AMAÇLARI

Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programı haftada 4 ders saati esas alınarak hazırlanmıştır. Ders programında; Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları, Tarih Dersinin Genel Amaçları, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersinin Amaçları, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programının Temel Yaklaşımı, Tarihsel Düşünme Becerileri, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programının Uygulanması İle İlgili Açıklamalar, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programı, Ünite ve Süreleri, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programı ünite tabloları ve Ölçme ve Değerlendirme bölümleri yer almaktadır.

Bu bölümde Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersinin Amaçlarını vermek yerinde olacaktır.

Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersinin Amaçları (MEB, 2008:6)

- 1- 19. yüzyıldan günümüze kadar dünyada ve Türkiye'de meydana gelen gelişmelere ilişkin bilgi edinmelerini sağlamak.
- 2- Bu dönemde dünyada meydana gelen siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin Türkiye'ye etkilerini ve Türkiye'nin 20. yüzyılda dünya olaylarındaki rolünü anlamak.
- 3- Küreselleşen dünyada, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olayların çok boyutluluğunu ve karmaşıklığını, farklı bakış açılarıyla inceleyebilmek.
- 4- 21.yüzyılın gelişen ve değişen gereksinimlerine yanıt verebilecek ve geleceğe yönelik sağlam öngörülerde bulunabilecek beceriler geliştirmelerini sağlamak.
- 5- Millî tarih ve kültürümüz konusunda bilinçli ve duyarlı, aynı zamanda dünyadaki farklı kültürlerle etkileşimde bulunabilen, entelektüel ve sosyal becerilere sahip bireyler olarak yetişmelerini sağlamak.

Tablo 1: Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programı Üniteleri, Kazanım Sayıları, Süreleri ve Oranları

Ünite	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati	Oranı (%)
1. Ünite: 20. Yüzyıl Başlarında Dünya	8	28	19
2. Ünite: İkinci Dünya Savaşı	6	20	14
3. Ünite: Soğuk Savaş Dönemi	9	28	20
4. Ünite: Yumuşama Dönemi ve Sonrası	9	32	22
5. Ünite: Küreselleşen Dünya	10	36	25
Toplam	42	144	100

Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi öğretim programında ders 5 farklı üniteye ayrılmıştır. Yukarıda yer alan Tablo 1’de görüldüğü gibi ünitelerin içerdiği kazanım adetleri, ders saatleri ve oranı yüzde olarak verilmiştir.

Tablo 2: Ünitelerin Balkanlarla İlgili Kazanım ve Açıklamaları

Ünite	Kazanım	Açıklama
1. Ünite	8. Kazanım: 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının temel özelliklerini	Uluslararası gelişmeler çerçevesinde Milletler Cemiyetine giriş, Balkan Antantı, Montreux Sözleşmesi, Sadabat Paketi ve Hatay Meselesi ele alınacaktır.
3. Ünite	2. Kazanım: Doğu Bloku’nun kurulması ve sonrasındaki gelişmeleri kavrar. 7. Kazanım: Soğuk Savaş Döneminde Türk dış politikasının esaslarını açıklar.	Doğu Avrupa’da bazı devletlerin Sovyet güdümüne girmesi ve Almanya’nın ikiye ayrılmasına yer verilecektir. Sovyet Bloku’nun dışında Yugoslavya, Arnavutluk, Çin, Kuzey Kore ve Küba’da sosyalist ve komünist rejimlerin iktidara geldiği belirtilecektir. SSCB-Yugoslavya ve SSCB - Çin Halk Cumhuriyeti anlaşmazlığı, Macaristan ve Çekoslovakya ihtilalleri, SSCB’nin hâkimiyet politikasına karşı tepkiler çerçevesinde ele alınacaktır. Balkan Paketi ve Bağdat Paketi ele alınacaktır.
5. Ünite	5. Kazanım: Doğu Bloku’nun dağılmasından sonra Balkanlarda meydana gelen gelişmeleri kavrar. 8. Kazanım: Türk dış politikasındaki gelişmeleri kavrar.	Yugoslavya’nın dağılmasına, Bosna-Hersek sorununa, Kosova ve Arnavutluk’taki çatışmalara yer verilecektir. Avrupalı devletler, ABD ve Rusya Federasyonu’nun Balkanlarda izlediği politikaya yer verilecektir. Balkan ülkelerinin AB ve NATO ilişkileri ekonomik istikrar ve güvenlik arayışları çerçevesinde ele alınacaktır. Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri, Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu’da izlediği politikalar ve bu politikaların sonuçları ele alınacaktır. Türk ordusunun barış ve güvenliği sağlamak amacıyla Bosna Hersek, Kosova, Arnavutluk, Somali ve Afganistan’daki faaliyetleri ele alınacaktır.

Yukarıda yer alan tablo 2’de de görüldüğü gibi ders programının 1, 2 ve 5. ünitelerinde toplamda 5 kazanım Balkanlarla alakalıdır. Bunun yanı sıra 10 adet de açıklama mevcuttur. Program 42 kazanımı ihtiva ettiği için Balkanlarla alakalı kazanım adedinin 5 adet olması yetersizdir. Çünkü bu kazanımların sadece 5. ünite

yer alan 5. kazanım direk Balkanlarla alakalı olup diğer kazanımlar dolaylı olarak Balkanlarla ilgilidir. Nitekim bu durumu programda yer alan ve yukarıdaki tabloda da gösterdiğimiz açıklamalar sütunu bu durumu doğrulamaktadır.

Yüzlerce yıllık tarihimizin ve hala binlerce soydaşımızın yaşamış olduğu ve yaşadığı Balkanlarla alakalı olarak programda az yer verilmesi tabidir ki ders kitabına da bu şekilde yansiyacaktır.

ÇAĞDAŞ TÜRK VE DÜNYA TARİHİ DERS KİTABINDA "BALKANLAR"

Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı ile ilgili bilgi vermeden önce genel olarak ders kitapları hakkında şunları söyleyebiliriz:

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği'nde ders kitabını; "her tür ve derecedeki örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılacak olan, konuları öğretim programları doğrultusunda hazırlanmış, öğrenim amacı ile kullanılan basılı eser" olarak tanımlamaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı, 1995).

Ders kitabı, bir eğitim programında yer alan hedef, içerik, öğretme-öğrenme süreci ile ölçme değerlendirme boyutlarına uygun olarak hazırlanmış ve öğrenme amaçlı kullanılan basılı bir öğretim materyalidir (Demirel ve Kiroğlu, 2005, s. 9). Ders kitaplarını bilgilerin öğrencilere iletilmesinde en iyi kaynak ve birincil materyallerdir (Gökkaya, 2003: 11). Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, ders kitaplarının her zaman önemli bir eğitim aracı olduğu görülmektedir. Örneğin, Japonlardan bazıları, ders kitaplarını bir toprak parçası kadar değerli bulmuşlardır. Önceleri Japon öğretmenler, okulda derste iken deprem olduğunda, kurtarılması gereken öncelikler arasında kitapları da belirtmişlerdir (Demirel ve Kiroğlu, 2005: 3). Eğitim-öğretim hayatımızda bu denli öneme sahip ders kitapları ile ilgili olarak Millî Eğitim Bakanlığı ders kitapları yönetmeliği hazırlatmış ve bu yönetmeliğin ikinci bölümünde (14.06.2007-005623) ders kitaplarında aranacak nitelikleri şu şekilde belirtmiştir (MEB: 2007): Ders Kitapları;

a) Öğrencileri; millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerler bakımından besleyen; demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede yol gösteren ve bu değerlerle ilgili ders konularını sevdiren okuma metinlerini içerir.

b) Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri ile kitabın hitap ettiği eğitim kurumunun amaçlarına uygun olur.

- c) Atatürk İlke ve İnkılâpları ile ilgili konulara, öğretim programlarına ve Kurulca alınan kararlara uygun olur.
- d) Demokrasi ve insan hakları ile kültürel ve evrensel değerleri kapsar.
- e) Bilginin nasıl üretileceğine ilişkin vurgu yapar.
- f) Bilişim teknolojisinin etkin ve verimli kullanımını teşvik eder.
- g) Öğretim programının kazandırmayı amaçladığı değer, tutum ve yeterlikleri kapsar. Türk toplumunun sosyal, ahlaki, kültürel ve tarihi değerlerini geliştirerek yaşatır.
- h) Ön yargı ve normatif önermelerden uzak olarak konuyla ilgili farklı bakış açıları içerir.
- i) Kişi, kurum ve kuruluşları yıpratıcı unsurları taşımaz.
- j) Her türlü etkinlikte öğretmenin rehberliğinde öğrenciyi merkeze alır.
- k) Konuların hazırlanması ve düzenlenmesinde öğrencilerin ilgi, yetenek ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulur.

Yukarıda yer alan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi ders kitaplarının bir gelecek oluşturmamızdaki önemi ve etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla ders kitaplarımız toplumsal devamlılığımızı, milli birliğimizi devam ettirecek nitelikte ve gençlerimizde milli tarih bilinci oluşturacak tarzda olması gerekmektedir.

Tarih boyunca güçlü devletlerin ele geçirmek istedikleri ve bu ideal için daima kanşıklıklar çıkardıkları bir coğrafya olan Balkanlar, Türk Milleti içinde büyük öneme sahiptir. Bu sebeple okullarımızda okutulmakta olan tarih ders kitaplarında Balkan tarihi, Balkan coğrafyası, Balkan toplulukları vs özellikleri kayda değer oranda ve tarzda yer alması gerekmektedir. Orta öğretimde okutulmakta olan tarih ders kitapları içerisi içerisinde Balkanlara en çok yer verilmesi gereken ders kitabı Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabıdır. Nitekim araştırmamız kapsamında incelenen ders kitabı da budur.

Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabı hakkında genel olarak şunları söyleyebiliriz:

Milli Eğitim Bakanlığınca bir komisyon tarafından hazırlanan ders kitabı program gereği 5 üniteden oluşmakta olup; toplam 244 sayfadır. Birinci ünite, 8; ikinci ünite, 5; üçüncü ünite, 6; dördüncü ünite, 9 ve beşinci ünite, 10 olmak üzere toplam 38 ana konu bulunmaktadır.

Söz konusu konular ve Balkanlarla ilgili alt konu başlıkları aşağıda yer alan tablolarda gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3: Balkanlarla Alakalı Konu Başlıkları

Üniteler	Konu Başlıkları	Alt Başlıklar
1. Ünite	I. DÜNYA SAVAŞI VE SONUÇLARI ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	I. Dünya Savaşı Sonunda Yapılan Antlaşmalar Balkan Antantı
2. Ünite		
3. Ünite	SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE	Balkan Paktının Kurulması
4. Ünite	TÜRK DIŞ POLİTİKASI	Türk-Yunan İlişkileri
5. Ünite	YENİ OLUŞUM SÜRECİNDE BALKANLAR DEĞİŞEN DÜNYA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI	Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Dağılması. Arnavutluk'ta Demokratikleşme Süreci Balkanlar

Tablo 3'de de görüldüğü gibi ders kitabında Balkanlarla ilgili 6 ana konu ve 7 alt konu yer almaktadır. 1. Üniteye yer alan "Dünya Savaşı ve Sonuçları" ana başlığı altında yer alan konular içerisinde özellikle I. Dünya Savaşı sonunda Yunanistan'ın, Bulgaristan'ın sınırları ile alakalı bilgiler yer almaktadır. Ders kitabının 34 ve 35. sayfalarında yer alan ve yaklaşık bir sayfalık yer tutan "Balkan Antantı" konusu 1. Üniteye Balkanlarla alakalı en kapsamlı konudur.

2. Üniteye ise Balkanlarla direkt alakalı bir konu olmadığı halde dolaylı olarak birçok sayfada Balkanlardan söz edilmektedir. Burada dikkat çekici nokta Balkanlardan bahsedilirken daima güçlü devletlerin hedefinde ve bu devletlerin mücadele alanı olarak ifade edilmektedir. Bazı örnekler verecek olursak;

"1924 yılı sonunda İtalya, Arnavutluk'taki bir iç meseleyi fırsat bilerek ekonomik ve siyasi desteği ile Arnavutluk'u nüfuzu altına aldı. Bu durum Yugoslavya ile Yunanistan'ı korkuttu. Böylece İtalya, Arnavutluk vasıtasıyla Balkanlara doğru ikinci hamlesini de yapmış oldu." (Sayfa 45).

"Aynı zamanda SSCB'nin Alman hayat sahası içindeki Balkanlar ve Boğazlara doğru genişlemesi ve silahlanması, Almanya'nın çıkarlarına uygun değildi." (Sayfa 53).

"Churchill, Balkanlardaki İngiliz etkisinin sona ermesinden, savaş sonunda ABD'nin Avrupa'dan çekilmesinden sonra güçlü bir SSCB ile tek başına kalmaktan çekiniyordu." (Sayfa 59).

“İngiltere, 1941 yılı başlarında Hitler’in Balkan Harekâtı’na başlamasıyla Almanların Türkiye üzerinden Orta Doğu petrollerine ulaşmasından endişelendi.” (Sayfa 68).

“1943 başlarında İngiltere’nin Türkiye’yi savaşa dâhil etme konusunda ısrarcı olmasının iki sebebi vardı. Birincisi Almanya’yı etkisiz hale getirmek için Avrupa içlerine girmek zorunda olması, ikincisi ise savaş sonunda stratejik bir öneme sahip olan Balkanlarda oluşabilecek bir boşluğun SSCB tarafından doldurulmasından endişe duymasıydı.” (Sayfa 69).

3. Ünite de ise Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ana başlığının altında sadece bir paragraf olarak yer verilen “Balkan Paktının Kurulması” konu işlenmiştir. Soğuk savaş döneminde de birçok devletin mücadele sahası durumunda kalan Balkanlardan bu ünite de yeterince bahsedilmediğini ve Türkiye’nin bu dönemde Balkan politikasıyla alakalı bilgilere yer verilmediğini söyleyebiliriz.

4. Ünite Balkanlardan en az bahsedilen ünedir. Türk dış politikası ana başlığının altında yer alan Türk-Yunan ilişkileri özellikle Kıbrıs meselesi ile alakalı bilgileri içermektedir.

5. Ünite ise Balkanlardan en çok söz edilen ünedir. Çünkü kitap genelinde direk Balkanlarla alakalı tek ana konu “Yeni Oluşum Sürecinde Balkanlar” başlığıyla bu ünite de yer almaktadır. “Yeni Oluşum Sürecinde Balkanlar” konusu ders kitabında 6 sayfa olarak yer verilmiştir. Ayrıca “Değişen Dünya ve Türk Dış Politikası” ana konusu içerisinde “Balkanlar” alt başlığı ile verilen 1,5 sayfalık metinlerde oldukça önemlidir ve yerindedir.

Ünite de Balkanlarla ilgili bu bölümler ansiklopedik bilgilerin yanı sıra gazete haberleri, biyografi, özetlenmiş köşe yazıları, haritalar ve grafiklerle zenginleştirilmiştir; bu durum çok olumlu bir gelişmedir. Fakat yakın tarihimizde Balkanlarla ilgili önemli bilgilerin verildiği bu bölümün biraz daha genişletilmesi ve milli bilinç uyandıracak tarzda ele alınması daha etkili olacaktır. Nitekim genel olarak bu ünitenin çeşitli konularında Türkiye’nin Balkanlarda etkili bir dış politika izlediği vurgulanmış ama bu etkinin tarihi ve kültürel altyapısından bahsedilmemiştir. Yani ders kitabında Türkiye’nin Balkanlar üzerinde etkili olmasının ve olması gerektiğinin tarihi ve kültürel sebepleri daha geniş ve açık bir dille ifade edilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

İlköğretim ve Ortaöğretim alanında yapılan program değişikliği tarih derslerini de etkilemiştir. Ortaöğretim kademesinin 12. sınıflarına Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersi konmuş ve okutulmaya başlanmıştır. Dersin içeriği yakın dönem Türk ve

Dünya tarihi konularından oluşturulmuştu. Türk ve Dünya tarihinin hemen hemen her dönem önemli bir parçası olan Balkanlar da ders içeriğinde yerini almıştır.

Fakat Balkan coğrafyasının geçmiş tarihimizdeki yeri ve şuan ki Balkan Türklüğü ve önemi dikkate alındığında ders kitabının Balkanlar açısından oldukça yetersizdir. Ders programında Balkanlarla alakalı konulara az yer verilmesinin ders kitabına da yansımalarını ifade edebiliriz. Ayrıca ders kitabında Balkanlarla ilgili yer alan bilgilerin tamamına yakını Türk tarihi merkezli olmadığı için gençlerimiz üzerinde Balkanlarla alakalı tarih bilinci oluşturmada yetersiz kalacaktır. İlgili konularda Balkan coğrafyasının aynı zamanda bir Türk coğrafyası, Balkan tarihinin aynı zamanda bir Türk tarihi olduğu sıkça vurgulanmalıdır. Ders kitabında Balkanlarla ilgili konu adedi artırılarak; Balkan tarihinin büyük bir kısmının Osmanlı Tarihi olduğu dolayısıyla Türk tarihi olduğu gerçeği düşünülecek olursa Tarih bilinci oluşturmak maksadıyla Balkanların kültürel ve tarihsel değerleriyle Türk milletinin bir parçası olduğu da ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

DEMİREL, Ö. ve KIROĞLU, K. (2005). "Eğitim ve ders kitapları", **Konu alanı ders kitabı incelemesi**, Pegem A Yayınları, Ankara, ss. 1-11.

GELİŞLİ, Y. (2006). "Eğitimin İşlevleri". **Eğitim Bilimine Giriş**, Ed. Çağatay Özdemir, Ekinoks Yayınevi. Ankara, ss. 273.

GÖKKAYA, K (2003). "Sosyal Bilgilere Giriş". (Ed. Cemalettin Şahin), **Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu- Sosyal Bilgiler**, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, ss. 11

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI. (1995). **Ders Kitapları Yönetmeliği**. Ankara.

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2007). **Ders Kitapları Yönetmeliği**. Ankara.

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2008). **Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programı**. Ankara, ss. 6

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2009). **Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Kitabı**, Ankara, ss. 1-244.

SAFRAN, M. ve ATA, B. (1996) "Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar: Türkiye'de Tarih Kitaplarında Yunanlılara ilişkin Öğrenci Görüşleri" **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, Cilt 16, ss.11-26.

ÜLKEN, H. Ziya (1955). "Unesco ve Tarih Öğretimi", **Yeni Öğretmen Dergisi**, Sayı 19, ss. 11-12.

PROBLEMET SINTAKSORE NË STUDIMET GJUHËSORE TË SELMAN RIZËS

Prof.Ass.Dr.Xheladin Zymberaj

"Profesor Selman Riza dhe Albanologjia"

(Me rastin e 100 - vjetorit të lindjes)

Institucionet e larta akademike të arsimit dhe edukimit siç janë Fakulteti i Mësuesisë i Universitetit të Korçës dhe Fakulteti i Edukimit i Universitetit të Prishtinës, kur shënojnë përvjetorë të rëndësishëm siç është ky, me rastin e 100 - vjetorit të lindjes së Selman Rizës, të thuash, bëhen tempuj me ngjyrimë shenjtërie. Shkenctarët e mirëfilltë, qofshin fushash të ndryshme të kërkimtarisë, ata marrin cilësisht nisma të mbara. I tillë ishte edhe Prof. Selman Riza. Ata i preukupon vazhdimisht dhe gjithanshmërisht të kërkuarit të së vërtetës në gjirin e teorisë së njohjes. Dimensionet studimore të Prof. Selman Rizës gërmonin vazhdueshëm në thellimin e dijes, të njohjes, në fillim në lëmin e gramatikës, pastaj në teorinë e gjuhës duke shikuar atë jo vetëm në planin ngushtësisht mikrolinguistik (teoria e gjuhës të mos shihej si shkencë më vete dhe për vete) por edhe në atë makrolinguistik (teoria e gjuhës të gjurmohej edhe në raport me shkencat jogjuhësore) siç janë: sociolinguistika, psikolinguistika, etnolinguistika, teoria e komunikimit, pragmatika etj. Pragmatika studion gjuhën në raport me përdoruesin, pra është një mënyrë tjetër e vështrimit të gjuhës që lidhet me veprimin. Pikërisht me nocionin e veprimit lidhet edhe pasioni i Selman Rizës, i angazhimit për lirinë, për çlirimin. Pasioni i veprimit përshkohej nga aspekti perlokucionar i aktit të të folurit. Përpyekja e tij ishte vazhdimisht jo vetëm në kërkim të së vërtetës, por edhe në të thënë të saj. Kjo bëhej pikë shqetësimi, pikë pakënaqësie për kohën dhe për pasojë ai shpallet desident. Për t'u përballur më vonë me burgosje, internime, por kurrë pa u ndalur nga puna e tij prej shkencëtari.

Përveç çështjeve tjera të gjuhësisë, ai është marrë edhe me çështje studimore të sintaksës. Sipas tij "Kundranë e syntaksës asht pra ndërtimi i fjalisë së thjeshtë

dhe ai i fjalisë së përbamë¹. Të qenët dhe të bërët janë pikat mbështetëse mbi bazën e të cilave ai bën klasifikimin e fjalisë së thjeshtë. Pra, sipas tij: mendime genieje a esence dhe mendime bamjeje a fakti.

Me nocionin e parë shprehen fjali logjike, me të dytin fjali gramatikore. Ato dallojnë edhe për nga ndërtimi. Gjymtyrët themelore të një fjalie logjike janë tri: i përtukallxuemi a predikandumi (emri i sendit gjegjës), këpuja (gjymtyra themelore qendrore) dhe kallxuesi a predikati². Sipas tij, në një fjali logjike i përtukallxuemi dhe kallxuesi janë dy gjymtyrë themelore të skajshme, kurse këpuja, gjymtyra themelore qendrore p.sh.: Ai është i mëshirshëm (Vepra 2, fq.503).

Në gramatikat tona sot, këpuja trajtohet si pjesë e kallëzuesit emëror, pra është folja **jam** që në vetën e tretë njëjës del me formën **është** e cila në ndërtimet të tilla sintaksore dobësohet leksikalisht dhe përforcohet gramatikisht duke iu bashkëngjitur pjesës emërore si një tërësi. Autori, më tej, jep shembuj fjalish me zbrazëti eliptike të të cilat vihet re mungesa e foljes, por që plotësohet me komponente të tjera p.sh.: Pleqnija – ligështija. (Vepra 2, fq. 73). *Shtëpiza ime – liriza ime.* (Vepra 2 fq. 502). Fjalitë e këtilla edhe në mungesë të foljes stlistikisht janë të fuqishme dhe të efektshme. Edhe Naim Frashëri në disa vargje të poezisë së tij për t'i dhënë një karakteristike shprehësie kryefajlës, herë – herë, përdor kallëzuesin emëror pa këpujë:

Qielli është i qëruar,

I kulluar posi ari,

I gjetur e i qetuar,

Syri s'nginjetë së pari. (Lulet e verës fq. 91).

Në vijim Selman Riza thekson se gjymtyrët plotësore të një fjalie logjike janë të llojllojshme rrethana të kallëzuesit: *Gjithkush është zot në shtëpi të vet. Atëherë ai ishte ende i papërvojë.*

¹ ASHAK, Botime të veçanta XXVI, Seksioni i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Libri 13, Selman Riza, Vepra 2, Prishtinë, 1997, fq. 501.

² Vepra e cituar, fq. 502.

Selman Riza nuk e tumir konstatimin e gramatikave shkollore në të cilat kallëzuesi emëror shihet i ndërtuar nga dy pjesë: këpuja dhe pjesa emërore.

Sa i përket fjalisë gramatikore, ndërtimin e saj e sheh të përbërë nga dy gjymtyrët themelore: 1) ndën-ana a subjekti dhe 2) ana a "jektin". Subjektin e përban emëni i sendit gjegjësisht i vehtjes që ban diçka kurse "jektin" e përban ajo trajtë e cilësdo folje qoftë që shfaq këtë të bame diçka³. P.sh. *Mësuesi ndëgjonte*. (Vepra 2, fq. 505). *Dielli ndritshonte*. (Vepra 2, fq.505). Duke lexuar veprën e S. Rizës venerojmë se gjymtyrët e fjalisë gramatikore janë trajtuar jo vetëm në aspektin sintaksor, por edhe në atë stilistik. Te bërthamat kallëzuesore të këtyre fjalive mbizotërojnë elementet afektive me ngjyime të figurshme. Kallëzues të tillë marrin përmasa stilistike përmes veprimeve si: anasjella, figuracioni, përsëritja etj. P.sh. *Ka ardhë një letër*. (Vepra 2, fq.505). *Do të vijë parvera*. (vepra 2. fq.505). dhe sipas S. Rizës me qëllime theksimi të "jektit" mund të përmbysset njambasnjasi i rendit të rëndomtë⁴.

Përveç gjymtyrëve themelore, sipas autorit, fjalla gramatikore ka edhe gjymtyrët plotësore (të dyta) siç janë: rrethanat e llojllojshme, kundrana e drejtë kundrana e zhdrejtë (rrethorët, kundrina e drejtë dhe e zhdrejtë), p.sh.: *Ai ka fjetë gjatë*. *Libri asht mbi tryezë*. *Nalt tryezës rri vjerrtë një llambë*. *Nana do feminë e vet*. *I falemnderit asaj*. (Vepra 2, fq. 505). Selman Riza nga bashkëshkrimja e një fjalle gramatikore dhe e një

tjetre logjike ka ndërtuar fjalinë gramatikore – logjike, p.sh. Puna ban njerinë të lumtun. Nga shembulli i sipërhënuar shihet se katër janë gjymtyrët themelore të një fjalle gramatikore – logjike: **subjekti, jekti, objekti dhe predikati i objektit**. Krahasuar me sintaksën e shqipes së sotme, gjymtyra e katërt e fjalisë së mësipërme emërtohet si përcaktor kallëzuesor i kundrines, i cili mund të jetë edhe i kryefjalës. Dallimi qëndron në atë se në cilin zgjedhim përdoret folja kallëzues. Të tria llojet e fjalive: logjike, gramatikore dhe gramatikore-logjike, sipas tij, mund të jenë: shpalljore (dëftore), pyetjore (pyetësore), habitjore (urdhërore) dhe dëshirore⁵. Një klasifikim i fjalive sipas synimit të thënies.

Selman Riza fjalinë bashkë me ndërtimin dhe gjymtyrëzimin e saj e sheh si bazën e sintaksës. Kjo bazë do të kuptohet më mirë në qoftë se lexuesi arrin të depërtojë në brendësinë e marrëdhënieve ndërmjet të folurit, të menduarit dhe të ekzistuarit.

³ Vepra e cituar, fq. 504.

⁴ Vepra e cituar, fq. 505.

⁵ Vepra e cituar, fq. 505.

Në përvijimin e studimeve në këtë fushë S. Riza shkon edhe tutje njësisive të thjeshta sintaksore e mendore, duke ndërtuar tërësi më të mëdha njësisive të tilla siç është periudha të cilën ai e quan fjall e përbame, p.sh.: *I dhimbijn kambët dhe e ngiste kolla. Hecte sheshit kadalshëm poshtë nalt dhe shikonte dritaret.* (Vepra 2, fq.517). *Unë mblihdh, era zblidh! Unë grumbullo, era shpërndaj!* (Vepra 2, fq.517). *Ai shtëpinë e ka atje ku ndalet tramvaji. Kush guxon, fiton.* (Vepra 2, fq.520).

Rreth topikës së fjalëve në fjali

vendi i fjalëve në fjali dhe i fjalive në periudhë, jo vetëm në gjuhën shqipe, por edhe në gjuhë të tjera është në të mirë të studimeve filologjike. Në këtë pikë S. Riza thekson se rendi i fjalëve në fjali i gjegjet ndërtimit të elementeve mendore a koncepteve në vendin e shfaqur prej kësaj fjalie. Kjo do të thotë se modeli i ndërtimit të njësisive sintaksore bëhet sipas një rendi të caktuar. Është edhe konstatimi i Xhevat Lloshit se tashmë edhe sintaksa e gjuhës shqipe e ka pranuar se në krahasim me gjuhët e tjera, rendi i gjymtyrëve është më i lirë në shqipen, sepse ka një sistem të pasur trajtash morfologjike dhe përdorim të gjerë të parafjalëve⁶.

Prof. Selman Riza pohon se në gjuhën shqipe rendi është i rendomtë: **ndënanë** (kryefjalë), **anë** (kallëzues), kundranë (kundrinë), rrethanë (rrethanor), p.sh.: Frika ruan vneshtat. (Vepra 2, fq. 535). Ndeshim shembuj edhe me rend të përmbysur, i cili është rend paradalës, sepse përcaktuesi del para të përcaktuarit: " Sidoqoftë, si një fjaluer që është vepra e Bardhit në vetveti përban ndër ne **të parin** libër me një përmbajtje jo propagandistike fetare, por praktike gjuhësore"⁷.

Kemi të bëjmë këtu me anasjellën (inversionin) e mbiemrit që ka vlerë stilistike. Mbiemri që del para emrit merr ngjyrim vlerësues: " Në përmbyllje do të vërejmë se edhe Lukë Matrangës **ma të vjetrit** shkrimtar të toskënishtes dhe **ma të parit** dretëshkrues shkencuer të shqipes ..."⁸.

Anasjellën e ndeshim edhe te rendi i fjalive. Fjalja e nënrenditur del para fjalisë kryesore, p.sh.: *E njoha sa e pashë. Sa e pashë e njoha.* (Vepra 2, fq. 536).Sa i përket rendit të fjalive në periudhë mund të themi se nënrenditja krijon mundësi të gjera në këtë drejtim.

⁶ Xhevat Lloshi, Stilistika dhe pragmatika, Toena, Tiranë, 1999, fq.88.

⁷ ASHAK, Botimet të veçanta, 22, Seksioni i Gjuhësisë dhe Letërsisë, Libri 11, Selman Riza, Vepra 1, Prishtinë 1996, fq.278.

⁸ Vepra e cituar, fq.288.

Përfundim

Keto janë disa nga pikat mbështetëse tek te cilat Selman Riza kishte vënë shëstimet e tij kërkimore:

Dija,

Gnosologjia,

Veprimi dhe thellësia e gjykimit teorik,

Gjuha standarde e parë në gjirin e gjuhësisë moderne,.

Së fundi, ndërtimet sintaksore në veprën e S. Rizës nuk i shohim vetëm si model të shqipes së sotme letrare, një model të sintaksës së saj, sepse sintaksa e S. Rizës, të thuash, është një shëstim i sintaksës së shqipes së sotme, por edhe si një produkt i procesit të standardizimit të saj.

SALON 1: ESTERGON

ALTINCI OTURUM/ SESTO ZASJEDANJE

OTURUM BAŞKANI: YRD.DOÇ.DR. NEŞİDE YILDIRIM

Bosna- Hersek'te Boşnaklara Türkçe Öğretmek Amacıyla Yazılmış Türkçe-Boşnakça Sözlükler Üzerine

Yrd.Doç.Dr. Mustafa Şenel

Boşnak Halk Kültüründe Doğum Geçiş Ritüeli Üzerine Derleme, Tespit Ve Değerlendirmeler

Dr. Yusuf Ziya Sümbüllü

Popüler Kültür Endüstrisinin Kısacasındaki Balkanlar: Sevdalinka'nın Pop Müziğe Olan Alternatifliği

Sibel Akova, Dr. Kemal Gani Bayraktar

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bulgaristan'daki Türk İzleri

Dr. Ferhat Ensar, Dr. Şahin Oruç, Dr. Eyyup Coşkun

BOSNA- HERSEK'TE BOŞNAKLARA TÜRKÇE ÖĞRETMEK AMACIYLA YAZILMIŞ TÜRKÇE-BOŞNAKÇA SÖZLÜKLER ÜZERİNE

Yrd. Doç.Dr. Mustafa ŞENEL¹

ÖZET

İki dilli sözlükler, herhangi bir dildeki kelimelerin başka bir dildeki karşılıklarıyla verildiği, kaynaklardır. Yabancı dil öğrenmenin öneminin bugün çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasıyla, iki dilli sözlüklerin kaleme alınış sebeplerinden birisinin de yabancı dil öğrenmeyi kolaylaştırmak olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Tuzla Arhiv ve Saraybosna Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesi'nden alınan Türkçe - Boşnakça ve yabancılara Türkçe öğretmek amaçlı yazılmış kültür mirasımız olan 18 adet sözlük tanıtılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, Türkçe-Boşnakça Sözlük

Bosna-Hersek'teki Osmanlı dönemi 1463 ile 1878 yılları arasındadır. Osmanlı akınları, 1386'da başladıktan sonra Bosna Eyaleti 1463'de fethedilmiş, 1878'de yapılan Berlin Antlaşmasıyla Avusturya-Macaristan'a verinceye kadar dört yüz seneden fazla Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır. 1463 yılında, Fatih Sultan Mehmed o zaman Bosna Kraliyetinin merkezî olan Yayçe şehrini, II. Sultan Bayezid ise 1482 yılında Hersek bölgesini fethetmiştir. Bu fetihlerle Ortaçağ Bosna Kraliyeti çökmüştür. Bosna'da Osmanlılar tarafından fethedilmiş olan son şehir Bihaç'tır. Bihaç'ın fethi XVI. yüzyılın sonuna rastlar. Bu tarihler gösteriyor ki, Bosna-Hersek'in Osmanlı tarafından fethi aşağı yukarı 200 yıl sürmüştür (Začinović,2003:9). II. Sultan Abdülhamid (1876- 1909) 1878 yılında Bosna'dan çekilmiştir (Začinović,2003:14).

Türkler Bosna ülkesinin merkezinde eskiden aşağı yukarı Saraybosna'nın çevresinde bulunan Hodidyed ve Vrhbosna adlı yerlerde kalmışlardır. Osmanlı Devleti sınırlarına girmiş olan öteki Avrupa ellerinden farklı olarak Bosna , kendi ismini korumuş, ilk önce sancak ondan sonra beylerbeyliği, daha sonra eyalet ve Bosna vilâyeti olarak adlandırılmıştır (Začinović,2003:9).

Osmanlı hakimiyetle Bosna'ya Türk medeniyeti de gelmiştir. Özellikle Bosna şehirlerinin düzenlenmesinde bu özelliği görmek mümkündür. Bosna, Osmanlı Devletinin sınır bölgesi ve öteki Avrupa ülkelerine komşu bir ülke olduğundan

¹ Tuzla Üniversitesi ,Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bosna-Hersek, mustafasene1@hotmail.com

sürekli savaflara maruz kalırken, Osmanlı Devletine bađlı olarak kültürel ve ekonomik gelişmesini de devam ettirmiştir(Začinović,2003:9).

Bosna ve Bosnalılar Osmanlı hakimiyeti boyunca hem askerî hem de siyasî alanlarda çok önemli rol oynamıştır. Boşnaklar yüzyıllar boyunca Osmanlı Devletinin en yüksek makamlarına kadar yükselmişlerdir. Ortaçađ Bosna Kraliyetinin son hükümdarı olan Kral Styepan'ın ođlu İslâm dinini kabul ederek, Ahmed Hersekzâde adıyla Osmanlı Devletinin ilk sadrazamlarından birisi olmuştur. Padişahın yanında en yüksek unvan olan sadrazam görevini 3 sultan döneminde yapan ve bu görevde en uzun süre kalan Mehmed Paşa Sokoloviç – (Sokollu Mehmed Paşa) Bosnalıdır. Sözü geçen Ahmed Hersek-zâde ve Sokollu Mehmed Paşa dahil Osmanlı Sarayında 22 Boşnak, sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Osmanlı Devletinde Türk olmayan halklar arasında Boşnaklar en fazla Osmanlı Devletine bağlılığını gösteren topluluktur. Hattâ Boşnakçada İstanbul'a ikinci ad olarak "Carigrad" (sultan şehri) adı konmuştur (Začinović,2003:11).

Osmanlıların Bosna-Hersek'e gelişinden sonra şehirlerin gelişmesi sürecinde valiler pek çok bina yaptırmışlar ve vakıflar kurmuşlardır. Saraybosna'da, Gazi Hüsrev Beg birçok İnşaat yaptırmış: cami ve yanındaki saat kulesi, medrese, kütüphane, imaret, karvansarayı, bedesten, hammamı ve bu inşaatların etrafında Saraybosna'da büyük çarşı olan Başçarşı yer almıştır. Gazi Hüsrev Beg'in yaptırdığı inşaatlar ve kurduğu vakfı sayesinde Saraybosna, büyük ve önemli bir şehir olmuştur. Saraybosna'da Gazi Hüsrev Beg gibi, Bana Luka'da Ferhat Beg ve Mostar'da Kara Göz Beg'in aynı rol oynamışlardır: Bir sürü bina yaptırmışlar, vakıflar kurmuşlar ve bunlalarla şehirlerin gelişmesini sağlamışlardır. Bosna-Hersek'teki camiler, eski evler, çarşılar, medreseler, tekkeler, türbeler, hanlar ve hammamlar Osmanlı tarzında yapılmıştır. Bunların birçoğu güzelliği eşsiz olan eserler olmuştur: Mostar köprüsü ve Drina nehrindeki Sokollu Mehmet Paşa köprüsü gibi (Začinović,2003:11-12).

Eđitim hayatına gelince Osmanlı döneminde birçok eğitim kuruluşları, medreseler kurulmuştur. En meşhur olanları Sarybosna'daki Gazi Hüsrev Beg Medresesi, Tuzla'daki Behram Beg Medresesi ve Travnik'te Elçi İbrahim Paşa Medresesi'dir. Okullarda dersler Türkçe olarak verilmiştir. Gazi Hüsrev Beg 1537 yılında medresenin yanında kütüphaneyi de kurmuştur. Bu kütüphanede yüzlerce Türkçe, Arapça ve Farsça el yazma eseri saklanmaktadır. Osmanlı dönminde Boşnaklar eğitim almak için İstanbul'a da gitmiştir. Bosna-Hersek'te Osmanlı hakimiyetinde üç şark dili Türkçe, Arapça ve Farsça öğretilmiştir. Bu dillerde çeşitli alanlarda çok sayıdaki eser kaleme alınmıştır. Divan edebiyatında tanınan Boşnak şairler vardır (Začinović,2003:12).

Manzum eserler yanında bu dönemde Boşnaklar mensur eserleri de ortaya koymuşlardır. Felsefe ve siyasî alanlarında değerli eserleri Arapça olarak yazmışlardır.. XIX. yüzyılda yaşayan ve Gazi hüsrev Camilinde meşhur muvakkit olan Saraybosnalı Sallh Sıdkı *Târih-i Bosna* adlı büyük eseri Türkçe olarak ortaya koymuştur. Bu yazarların ana dili Boşnakça olduğu halde Türkçe ve öteki şark dillerini o kadar iyi derecede öğrenmişler ki bu dillerde çeşitli eserleri kaleme alabilmişlerdir. Kitapların istinsah edilmesi, ciltlenmesi, korunması ve saklanmasının Osmanlı döneminde ne kadar gelişmiş olduğunu şark dillerinde yazılmış eserler açık olarak gösteriyor. Bosna-Hersek'teki saklanan el yazma eserler Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesinde toplanmıştır(Začinović,2003:12-13)

Bunun yanısıra Bosna-Hersek'te Katolik tarikatı olan Fransisken tarikatına bağlı rahiplerin evlerinde Osmanlı arşivleri bulunmaktadır. Burada çok sayıda eser yıllarca saklanmıştır. Bosna-Hersek'te birkaç yerde bulunan bu evler ve içindeki kütüphaneler birer hazinedir. Daha sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde Saraybosna'da Milli Kütüphane yapılmıştır. Daha sonra Şarkiyat Enstitüsü kurulmuştur. Binlerce eser saklandığı bu kütüphanelerden, 1992 yılında bombalamalar sırasında Mayıs ayında Şarkiyat Enstitüsü, Ağustos ayında da Milli Kütüphane tamamen yıkılmış ve bütün eserler yanmıştır. Mostar'daki Hersek Arşivinde eskiden beri saklanan bir sürü el yazma eserin durumu şimdi belli değildir. Bunlara rağmen Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesinde ve Saraybosna Tarih Arşivinde bir sürü eser saklanmaktadır(Začinović,2003:13).

Türkler, Osmanlı Dönemi'nde gittikleri her yerde eğitim için uygun zemini ve mekânı kurmuşlardır. Medreseler, Osmanlı Dönemi'nde eğitimin temel direğidir, denilebilir. Ancak, Enderun ismiyle azınlık çocuklarının üst düzey yönetici olarak yetiştirildikleri bir eğitim kurumu ortaya çıkmıştır. Yalnızca erkeklere verilen İlkokul üstü eğitim, kendini çok da yenilemeden 19. yüzyılın sonlarına kadar basit düzeyde kalmıştır. Eğitimde ağırlıklı konu "din" olup nakil ve ezbere dayanmaktadır (Demir, 2010:8)

Yüzyıllarca üç kıtaya uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş ve Kırım'dan Kahire'ye, Bağdat'tan Bosna'ya gittikleri her yere kendi dil ve kültürlerini de götüren Türkler, buraları terk etmek durumunda kaldıklarında , kendilerinden silinmez izler bırakmışlardır. Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak Türkçe yazan şair ve yazar yetiştiren Bosna Hersek de bu kültür coğrafyamızın içerisindedir. Canlı, konuşma diline yakın sade ve samimi üsluplarıyla; sınır boylarında olmaları dolayısıyla gazâ ruhunu canlı tutmalarıyla; buldukları bölgeye ait gelenek ve

göreneklerle mahallî kültüre önem vermeleriyle bölge halkı ve sanatkârları, Türkçenin bayrağını yüzyıllarca o coğrafyada dalgalandırmışlardır (Çeltik 2000: 99-106, İsen 1997: 512-537, 565-570;)

Bu bildirimizde, Osmanlı döneminde Boşnaklara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış olan ve hemen hemen hepsi (1' i Tuzla Arhiv Kütüphanesinde) Gazi Hüsvrev Kütüphanesinde bulunan 18 Türkçe- Boşnakça sözlüğü tanıtmak istiyoruz. Sözlükçülük geleneği içerisinde değerlendirilmesi gereken bu çalışmalar Türkçenin yazıldıkları dönemdeki en önemli kaynaklarıdır.

Sözlük "Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser." (Türkçe Sözlük 2: 1338.), veya "Bir dilin bütün kelimelerini, deyimlerini veya bunların bir kısmını veya bir bilgi dalına ait terimleri tarif edip açıklayan, genel olarak alfabetik sıraya göre düzenlenmiş kitap." (Yeni Türk Ansiklopedisi, C.X. 3706), veya "Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren,bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı." (Aksan, 1982: 77) olarak tanımlanmaktadır.

Temelde sözlük ihtiyacını doğuran ve sözlükçülüğün bir dilbilim dalı olarak (Leksikoloji) gelişmesine sebep olan şey, mensup olduğu milletin konuştuğu veya yazdığı dilin kelime, deyim ve terimlerinin hepsini bilen bir kişinin olmamasıdır (İnce, 2002:176). Sözlükbilim, "Bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yolları gösteren dilbilim dalıdır." (Aksan, 1982: 71).

Türk sözlük biliminin temelleri şüphesiz Arap sözlükçülüğü kurallarına göre kaleme alınan Kâşgarlı Mahmûd'un *Divânu Lügâti't-Türk*'üne kadar uzanır. Kâşgarlı'nın *Divânü Lügâti't-Türk* adlı eseriyle başlayan Türk sözlükçülüğü "Türk boylarının geniş ülkelere yayılma ve yerleşik medeniyet kuruculuğunu benimsemeleriyle yeni yeni gelişme devreleri geçirmeğe mecbur olmuştur." (Caferoğlu, 1984: 187) Türk Sözlükçülüğünün en eski kaynağı olan *Divân*'dan *Kâmûs-ı Türkî*'ye kadarki dönemde yazılı olan gerek manzum gerekse sözlük tertibindeki bütün yazma ve basma eserler ya Farsça- Türkçe ya da Arapça- Türkçe olup, Arap sözlükçülük geleneğinde düzenlenmiştir (Ölmez, 1994: 88; Aksan 1998:115).

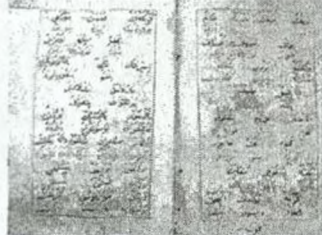
Kâşgarlı'nın *Divânu Lügâti't-Türk*'ü ile beraber en eski sözlüklerimiz arasında yer alan Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-Edebî*, Ebû Hayyân'ın *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-*

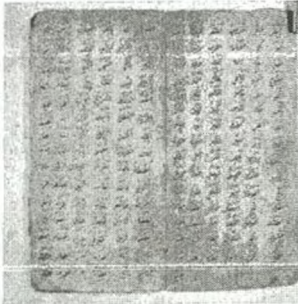
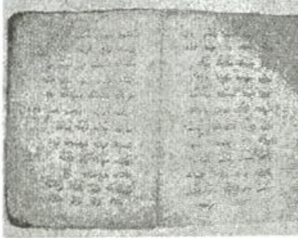
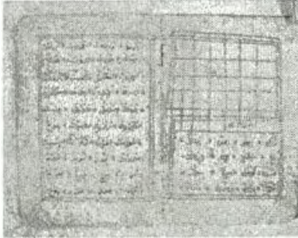
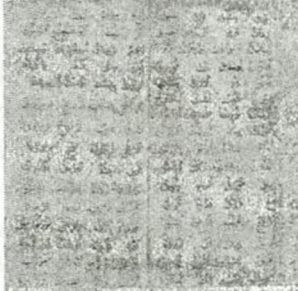
Etrâk'î ve İbnî Mühennâ'nın sözlüğü, bu sistemin güzel örnekleridir. Ülkütaşır'a göre bunu nedeni şudur: "Bu sisteme göre meydana getirilmiş olan sözlüklerin yazılma sebepleri arasında bazen siyasal etkilerin de bir rol oynadığını görüyoruz. Nitekim, Divanü Lûgat it-Türk'ün yazıldığı devirde, büyük Selçuklu İmparatorluğu İslâm dünyasında önemli bir nüfuza malikti. Bu zamanlarda Bağdat halifeleri Türklerle siyasal temaslarda buldukları gibi, Araplar için de Türk dilini öğrenmek birçok sebeplerle gerekli olmuştu. Yine bu siyasal zaruret, Türk egemenliğinin Suriye ve Mısır'da kuruluşu üzerine de duyulmuştu. Binaenaleyh, buralarda da Türkçeyi öğrenmek gerekiyordu. Bundan ötürüdür ki, Mısır'da Kölemenler devrinde bir takım Türkçe sözlükler meydana getirilmiş olduğu gibi, edebatly bakımından da pek çok önemli kitaplar yazılmıştır."(Ülkütaşır, 1948:45)

Türk sözlükçülüğünün gelişimi içinde son dönemlerde dikkate alınmaya başlayan, Divan edebiyatı içerisinde de "Divan şairleri manzum lûgat tertip etmek merakına da düşmüşlerdir. O kadar ki yalnız Arap ve Fars dillerine ait lûgatlerle kalmamışlar, Fransızca, Rumca, Ermenice lûgatler bile tertip etmişlerdir." (Levent, 1980: 636), denilerek önemsiz bir mahsul gibi görülen "manzum sözlükler" de vardır(İnce, 2002:177).

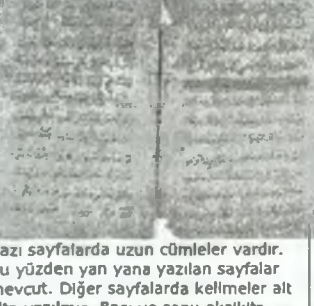
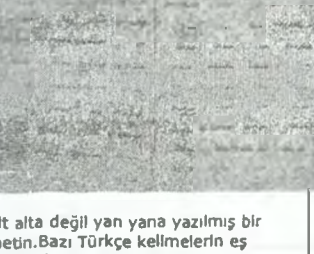
Türk dilinin çeşitli dönemlerinde kaleme alınan iki dilli veya açıklamalı sözlükler de Türk ve yabancı Türkologların ilgisini çeken önemli bir araştırma alanı olarak görülür. Kaleme alınan bu sözlükler sayesinde her iki milletin de birbirinin dilini öğrenmesi kolaylaşmış, ticarî ve siyasî ilişkilerde bu sözlükler birer araç olarak kullanılmıştır. Modern devlet teşkilâtında da durum böyledir. Ticarî, sosyal ve kültürel ilişkiler hangi milletlerle varsa, o alanda mutlaka iki dilli sözlükler de bulunmakta ve yayını artmaktadır. (Yavuzarslan,2004,186)

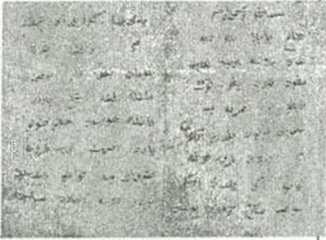
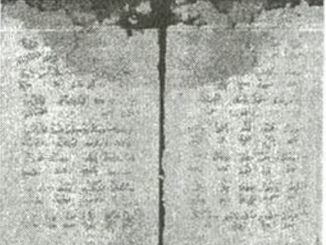

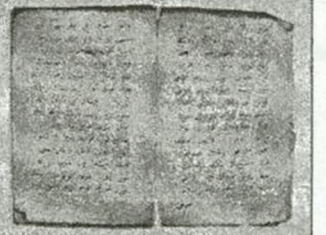
Yabancılarla Türkçeyi öğretmek için kaleme alınana manzum sözlüklerin yanında Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesinde rastladığımız sözlükler de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Lugat		1273/ 1857	Koleksiyon Tuzla Arhiv Kütüphanesi- No:10/10
	Başı eksik, sonu tamdır. Aralarda eksik sayfalar mevcuttur.		

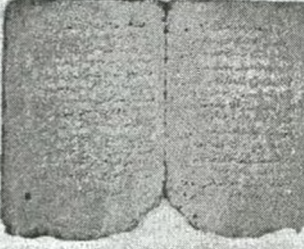
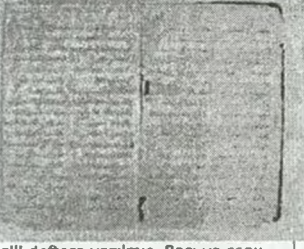
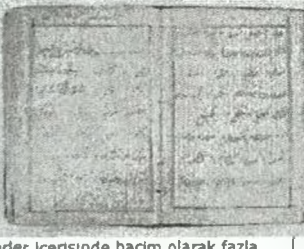
<p>Lugat R- 7793</p>	 <p>Za 5. satırdan sonra sadece Arapça-Türkçe sözlüğe dönmektedir.</p>	<p>19 yy.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">Genel Bilgiler</th> <th colspan="2">Özellikleri</th> <th>Notlar</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Arşiv Numarası</td> <td>R-7793</td> <td>Boyut (Dış-İç)</td> <td>170x105 mm.</td> <td rowspan="4">Arapça-Türkçe-Boşnakça sözlüktür.</td> </tr> <tr> <td>Eser Adı</td> <td>Lugat</td> <td>Yaprak</td> <td>5+3</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Satır</td> <td>13</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Yazı Türü</td> <td>Nestalik</td> </tr> </tbody> </table>	Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar	Arşiv Numarası	R-7793	Boyut (Dış-İç)	170x105 mm.	Arapça-Türkçe-Boşnakça sözlüktür.	Eser Adı	Lugat	Yaprak	5+3			Satır	13			Yazı Türü	Nestalik										
Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar																														
Arşiv Numarası	R-7793	Boyut (Dış-İç)	170x105 mm.	Arapça-Türkçe-Boşnakça sözlüktür.																														
Eser Adı	Lugat	Yaprak	5+3																															
		Satır	13																															
		Yazı Türü	Nestalik																															
<p>Lugat R- 7791</p>	 <p>Başı eksik sonu tamdır.</p>	<p>19 yy.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">Genel Bilgiler</th> <th colspan="2">Özellikleri</th> <th>Notlar</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Arşiv Numarası</td> <td>R-7791</td> <td>Boyut (Dış-İç)</td> <td>155x105 mm.</td> <td rowspan="4">Türkçe-Boşnakça sözlüktür.</td> </tr> <tr> <td>Eser Adı</td> <td>Lugat</td> <td>Yaprak</td> <td>30</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Satır</td> <td>10</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Yazı Türü</td> <td>Nestalik</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Kağıt türü</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar	Arşiv Numarası	R-7791	Boyut (Dış-İç)	155x105 mm.	Türkçe-Boşnakça sözlüktür.	Eser Adı	Lugat	Yaprak	30			Satır	10			Yazı Türü	Nestalik			Kağıt türü							
Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar																														
Arşiv Numarası	R-7791	Boyut (Dış-İç)	155x105 mm.	Türkçe-Boşnakça sözlüktür.																														
Eser Adı	Lugat	Yaprak	30																															
		Satır	10																															
		Yazı Türü	Nestalik																															
		Kağıt türü																																
<p>Lugat R- 7789</p>	 <p>Başı ve sonu tamdır.</p>	<p>1262 / 1846</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">Genel Bilgiler</th> <th colspan="2">Özellikleri</th> <th>Notlar</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Arşiv Numarası</td> <td>R-7789</td> <td>Boyut (Dış-İç)</td> <td>140x110 mm.</td> <td rowspan="4">Türkçe-Boşnakça sözlüktür.</td> </tr> <tr> <td>Eser Adı</td> <td>Lugat</td> <td>Yaprak</td> <td>31</td> </tr> <tr> <td>İstinsah Tarihi Hicri (1262 (1846) Miladi)</td> <td></td> <td>Satır</td> <td>10</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Yazı Türü</td> <td>Nestalik</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Kağıt türü</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar	Arşiv Numarası	R-7789	Boyut (Dış-İç)	140x110 mm.	Türkçe-Boşnakça sözlüktür.	Eser Adı	Lugat	Yaprak	31	İstinsah Tarihi Hicri (1262 (1846) Miladi)		Satır	10			Yazı Türü	Nestalik			Kağıt türü							
Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar																														
Arşiv Numarası	R-7789	Boyut (Dış-İç)	140x110 mm.	Türkçe-Boşnakça sözlüktür.																														
Eser Adı	Lugat	Yaprak	31																															
İstinsah Tarihi Hicri (1262 (1846) Miladi)		Satır	10																															
		Yazı Türü	Nestalik																															
		Kağıt türü																																
<p>Lugat R- 7744</p>	 <p>Başı ve sonu tamdır. Eİlf'den başlayıp ye'ye kadar tüm kelimeler harflere göre ayrılmıştır.</p>	<p>1322/1904</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">Genel Bilgiler</th> <th colspan="2">Özellikleri</th> <th>Notlar</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Arşiv Numarası</td> <td>R-7744</td> <td>Boyut (Dış-İç)</td> <td>170x105 mm.</td> <td rowspan="4">Türkçe-Boşnakça sözlüktür.</td> </tr> <tr> <td>Eser Adı</td> <td>Lugat</td> <td>Yaprak</td> <td>17</td> </tr> <tr> <td>Müstensih Mehmed b. Ömer Pehlivan</td> <td></td> <td>Satır</td> <td>16</td> </tr> <tr> <td>Konu Sözlükler</td> <td></td> <td>Yazı Türü</td> <td>Nestalik</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Kağıt türü</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>İstinsah Tarihi Hicri (1322 (1904) Miladi)</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar	Arşiv Numarası	R-7744	Boyut (Dış-İç)	170x105 mm.	Türkçe-Boşnakça sözlüktür.	Eser Adı	Lugat	Yaprak	17	Müstensih Mehmed b. Ömer Pehlivan		Satır	16	Konu Sözlükler		Yazı Türü	Nestalik			Kağıt türü			İstinsah Tarihi Hicri (1322 (1904) Miladi)				
Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar																														
Arşiv Numarası	R-7744	Boyut (Dış-İç)	170x105 mm.	Türkçe-Boşnakça sözlüktür.																														
Eser Adı	Lugat	Yaprak	17																															
Müstensih Mehmed b. Ömer Pehlivan		Satır	16																															
Konu Sözlükler		Yazı Türü	Nestalik																															
		Kağıt türü																																
İstinsah Tarihi Hicri (1322 (1904) Miladi)																																		

BOSNA- HERSEK'TE BOŞNAKLARA TÜRKÇE ÖĞRETMEK AMACIYLA
YAZILMIŞ TÜRKÇE-BOŞNAKÇA SÖZLÜKLER ÜZERİNE

<p>Lugat R- 7695 /1</p>		<p>Genel Bilgiler</p> <p>Arşiv Numarası R-7695/1 Eser Adı Lugat İstinsah Tarihi Hicri (1162 (1749 Miladi)</p>	<p>Özellikleri</p> <p>Boyut (Dış-İç) 150x105 mm. Yaprak 1-25 Satır 10-12 Yazı Talik-Nesih Türü</p>	<p>Notlar</p> <p>Türkçe-Boşnakça sözlüktür.</p>
<p>Başı eksik sonu tamdır.</p>		<p>1162/ 1748</p>		
<p>Kitâb Türki yât Dill R- 7695 /2</p>		<p>Genel Bilgiler</p> <p>Arşiv Numarası R-7695/2 Eser Adı Kitâb-ı Türkiyât Dill Koleksiyon Gazî Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları</p>	<p>Özellikleri</p> <p>Boyut (Dış-İç) 150x105 mm. Yaprak 27b-36 Satır 10-12 Yazı Talik-Nesih Kağıt türü</p>	<p>Notlar</p> <p>Türkçe-Boşnakça sözlüktür.</p>
<p>Başı tam sonu eksiktir.</p>				
<p>Lugat R- 6191</p>		<p>Genel Bilgiler</p> <p>Arşiv Numarası R-6191 Eser Adı Lugat</p>	<p>Özellikleri</p> <p>Boyut (Dış-İç) 205x140 mm. Yaprak 4 Satır 12 Yazı Harekell Türü Nesih</p>	<p>Notlar</p> <p>Türkçe-Boşnakça sözlüktür.</p>
<p>Başı ve sonu eksiktir.</p>				
<p>Lugat R- 6213</p>		<p>Genel Bilgiler</p> <p>Arşiv Numarası R-6213 Eser Adı Lugat</p>	<p>Özellikleri</p> <p>Boyut (Dış-İç) 225x155 mm. Yaprak 19 Satır 12 Yazı Harekell Türü Nesih</p>	<p>Notlar</p>
<p>Bazı sayfalarda uzun cümleler vardır. Bu yüzden yan yana yazılan sayfalar mevcut. Diğer sayfalarda kelimeler alt alta yazılmış. Başı ve sonu eksiktir.</p>				
<p>Lugat R- 3248</p>		<p>Genel Bilgiler</p> <p>Arşiv Numarası R-3248 Eser Adı Lugat</p>	<p>Özellikleri</p> <p>Boyut (Dış-İç) 250x185 mm. Yaprak 12 Satır 10 Yazı Nestallik Türü</p>	<p>Notlar</p>
<p>Alt alta değil yan yana yazılmış bir metin. Bazı Türkçe kelimelerin eş anlamlıları da mevcuttur. Başı ve sonu</p>				

	eksiktir. Sadece bazı harfle başlayan kelimeler mevcut.			
Lugat R- 2961 /2		19. yy. Genel Bilgiler Arşiv Numarası R-2961/2 Eser Adı Lugat	Özellikleri Boyut 185x115 mm. (Dış-İç) Yaprak 9-26 Satır 12 Yazı Harekeli Türü Nesih	Notlar
	Başı ve sonu eksiktir			
Lugat R- 4302 /2		Koleksiyon Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Mustafa b. El hacı İbrahim		
	Başı ve sonu eksiktir.Eserin tümünün ilk 4 satırı ortadan zarar görmüştür.			
Lugat R- 7715 /1		Koleksiyon Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 18 yaprak		
	Başı ve sonu tamdır. Elif'ten başlayıp ye'ye kadar kelimeler harf sırasına göre dizilmiştir.			
Lugat R- 7715 /2		Koleksiyon Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 23 yaprak		
	Başı ve sonu tamdır. Elif'ten başlayıp ye'ye kadar kelimeler harf sırasına göre dizilmiştir			
Lugat R- 9206		1188/1774 Bulunduğu Yer Bosna-Hersek Koleksiyon Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 34 yaprak		
	Başı eksik sonu tamdır.			

BOSNA- HERSEK'TE BOŞNAKLARA TÜRKÇE ÖĞRETMEK AMACIYLA
YAZILMIŞ TÜRKÇE-BOŞNAKÇA SÖZLÜKLER ÜZERİNE

<p>Lugat R- 9839</p>		<p>Bulunduğu Yer Bosna-Hersek Koleksiyon Gazi Hüseyin Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Müstensih: Halli b. Ahmad 20 yaprak 1196/ 1782</p>																						
<p>Lugat R- 1022 4</p>		<p>Bulunduğu Yer Bosna-Hersek Koleksiyon Gazi Hüseyin Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 95 yaprak Zalm Dizdareviç</p>																						
<p>Lugat R- 7156 /2</p>		<table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">Genel Bilgiler</th> <th colspan="2">Özellikleri</th> <th>Notlar</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Arşiv Numarası</td> <td>R-7156/2</td> <td>Boyut (Dış-İç)</td> <td>170x105 mm.</td> <td rowspan="4">Türkçe-Boşnakça sözlüktür.</td> </tr> <tr> <td>Eser Adı</td> <td>Lugat</td> <td>Yaprak</td> <td>40-77</td> </tr> <tr> <td></td> <td>1303/1885</td> <td>Satır</td> <td>8</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>Yazı Türü</td> <td>Nestalik</td> </tr> </tbody> </table>	Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar	Arşiv Numarası	R-7156/2	Boyut (Dış-İç)	170x105 mm.	Türkçe-Boşnakça sözlüktür.	Eser Adı	Lugat	Yaprak	40-77		1303/1885	Satır	8			Yazı Türü	Nestalik
Genel Bilgiler		Özellikleri		Notlar																				
Arşiv Numarası	R-7156/2	Boyut (Dış-İç)	170x105 mm.	Türkçe-Boşnakça sözlüktür.																				
Eser Adı	Lugat	Yaprak	40-77																					
	1303/1885	Satır	8																					
		Yazı Türü	Nestalik																					

Başı eksik sonu tamdır. Eser alt kısımdan biraz zarar görmüş ama okunmasına engel değildir.

Çizgili deftere yazılmış. Başı ve sonu eksiktir. Daha ziyade filleri içeren ,aralarda başka başka hikayelerin yer aldığı bir eserdir.

Eserler içerisinde hacim olarak fazla olup başı ve sonu tam olan bir eserdir. Büyük bir ihtimalle bütün eserlere kaynaklık eden bir eserden kopyalanmıştır.

18 yazma sözlük içerisinde aşağı yukarı bir ortaklık söz konusudur. Bir ana nüshadan değişik tarihlerde eksik veya fazla olarak kopyalanmış gibidir. Her sözlük içerisinde ortak ,eksik veya fazla olan kelimeler mevcuttur.Amacın bölge halkına Türkçe öğretmek olduğu yazılan metinlerden anlaşılmaktadır. Yazılış ve diziliş sırası anlamsal olarak yanyanadır ve ya devamında gelen satırdadır. Yani yanyana sıralanan ve devamında gelen satırlarda çoğu zaman bir bütünlük vardır.

Sana soylediğim oldı mı (1/5a/2)
Dahi olmadı (1/5a/5)
Olacakdur (1/5a/5)
Ertellemem ben (1/5a/9)

Što sam ti govorio bilo (1/5a/3)
Još ne bi (1/5a/6)
Biće / Bit će (1/5a/6)
Ne hitim ja (1/5a/10)

İşim yok (1/5a/9)	Posla nejmam / Posla nemam (1/5a/10)
İşledum (1/5a/9)	Uradih (1/5a/10)
Şimdi sefa sorayım (1/5a/11)	Jako sefaluk provodim (1/5a/12)

Bu durum günlük konuşma metinlerinin yanı sıra dini anlatımlarda da göze çarpmaktadır

Allahdan iste Allah virür(1/9a/5)	Od Boga işçi Bog daće(1/9a/6)
Andan istemeli (1/9a/7)	Od njega valja iskat(1/9a/8)
Gayrıdan istememeli (1/9a/7)	Od drugoga ne valja iskat(1/9a/8)
Başa her ne gelirse(1/9a/9)	Na glavu što god i dođe(1/9a/10)
Gayrıdan bilme(1/9a/9)	U drugoga neznaj(1/9a/10)

Tüm yazmalardaki kelimeleri tasnif etmek çalışmanın bir sonraki basamağını oluşturmaktadır. Tüm metinler tarafımızdan okunmuş, tasnif edilmiş, ortak, eksik veya farklı yazılımlar açısından daha sonra değerlendirilerek çok kısa bir zaman sonra kitap olarak yayımlanacaktır. Bazı kelime gruplarına örnek olması bakımından ilk okuduğumuz metin olan Tuzla Arhiv Kütüphanesi'nde bulunan nüshadan yola çıkacak olursak her birinde ortak olan kavramları şu başlıklarda toplayabiliriz:

1-OLUMSUZ FİİLER

Dinlememek (1/3a/9)	Nesluşat / Ne slušati (1/3a/10)
Vermem (1/4a/9)	Nedam / Ne dam (1/4a/10)
Alma (1/4a/11)	Ne uzmi (1/4a/12)
Sanma(1/9b/11)	Ne misli(1/9b/12)
Yaklaşma(1/16a/7)	Ne prikuči se(1/16a/8)

2- FİİLLER

Delmek (1/1/5)	Probit (1/1/6)
Kesmek (1/1/6)	Posijeç (1/1/8)
Tokmak (1/1/7)	Ufatit / Uhvatiti (1/1/8)
Kaçmak (1/1/9)	Bježat / Bježati (1/1/10)
Getür(1/16a/7)	Donesl(1/16a/8)

3- BİRLEŞİK FİİLER

Satın aldı (1/3b/11)	Kupi Kupio je (1/3b/12)
Hibe eyledi (1/3b/13)	Pokloni Poklonio je (1/3b/14)
Zahmet virdüm(1/12b/3)	Zar da ću(1/12b/4)
Fikir eylese(1/13b/5)	Misli(1/13b/6)

4-VÜCUT ORGANLARI

Bacak (1/5a/15)	Noga (1/5a/16)
-----------------	----------------

Zülûf (1/5b/13)	Solufa (1/5b/14)
Pazu(1/6a/9)	Mišić(1/6a/10)
Kol(1/6a/9)	Ud,lakat do šaka(1/6a/10)
Boğaz(1/6a/13)	Grlo(1/6a/14)
5-TARIMLA İLGİLİ KELİMELER	
Harman (1/4b/16)	Gumno (1/4b/17)
Hırman (1/6a/1)	Vrsaj(1/6a/2)
Çapa(1/9a/5)	Motika(1/9a/6)
6- SEBZE VE MEYVELER	
Sarmusak(1/9b/7)	Bijeli luk(1/9b/8)
Hıyar(1/9b/7)	Krastavac(1/9b/8)
Kavun(1/9b/7)	Dinja(1/9b/8)
Karbuz(1/9b/9)	Lubenica(1/9b/10)
7- HAYYVANLAR	
Kirpi(1/6b/13)	Jež(1/6b/14)
Kelebek(1/6b/13)	Leptir(1/6b/14)
Baykuş(1/7a/9)	Jehina(1/7a/10)
8- YİYECEK VE İÇECEKLER	
Un (1/4b/11)	mlivo (meljivo)(1/4b/14)
Yağ (1/5a/15)	Maslo (1/5a/16)
Süt (1/5a/15)	Mlijeko (1/5a/16)
Yoğurt (1/5a/15)	Kiselo mlijeko (1/5a/16)
9-GİYİM- KUŞAM	
Giyıl (1/1/11)	Haljina (1/1/12)
Etek(1/6b/7)	Skut(1/6b/8)
Gömlek(1/7a/3)	koşulja(1/7a/4)
10- İNSANLARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ	
Aksak (1/2a/3)	Hromo (1/2a/4)
Sağır (1/3a/1)	Gluho (1/3a/1)
Sarı sakallı(1/12b/5)	Žuta brada(1/12b/6)
Siyah gözlü(1/12b/7)	Crnih očiju(1/12b/8)
Şişman(1/12b/7)	drzmaga (drzmonja) (1/12b/8)
11- İNSANLARIN RUHSAL ÖZELLİKLERİ	
Aksi (1/4b/16)	Gladna (1/4b/17)
Nazik(1/6b/9)	Lijepo(1/6b/10)
Şenli(1/6b/9)	Veselo(1/6b/10)
Dargın(1/12b/7)	Ljut(1/12b/8)
12- EV-EVLE İLGİLİ PARÇALAR	
Dayak (1/2b/15)	Poduporanj (1/2b/16)

Dört koşeli (1/4a/5)	U četri čošeta (1/4a/6)
Kiriş ağacı (1/5a/1)	Grad (1/5a/1)
Kütük(1/6a/7)	Pan(j)(1/6a/8)
13- SAĞLIK VE HASTALIK	
Dirilük (1/2a/1)	Život (1/2a/2)
Hasta (1/2a/1)	Bolesna (1/2a/2)
İrin(1/6a/13)	Gnoj(1/6a/14)
Sıtma(1/8a/9)	Groznica(1/8a/10)
Uyuz(1/8a/9)	Svrab(1/8a/10)
14- AĞAÇLAR	
Dişi budak(dişbudak) (1/5b/14)	jasjen (jasen) (1/5b/15)
Kara sogüt ağacı(1/6a/11)	rakimovina (vrba)(1/6a/14)
15- MÜZİK ALETLERİ	
Zurna(1/9b/7)	Surla(1/9b/8)
Nağış(1/9b/7)	Vež(1/9b/8)
16- RÜZGAR ADLARI	
Lodos(1/6a/5)	Jug(1/6a/6)
Poyraz(1/6a/5)	Sjever(1/6a/6)
Kasırğa(1/6a/5)	Vihar (vihor)(1/6a/6)
17-GECE-GÜNDÜZ-MEVSİMLER	
Kış (1/3b/9)	Zima (1/3b/10)
Gece (1/13b/9)	Noć (1/13b/10)
Gündüz(1/13b/13)	Dan (1/13b/14)
18- TABİAT OLAYLARI	
Bulutlandı(1/8b/9)	Naoblači(1/8b/10)
Yağmur yağıyor(1/8b/11)	Kiša lije(1/8b/12)
Kuraklık(1/12b/9)	Suhoća(1/12b/10)
19-DİN	
Günah (1/2a/11)	Grijeh (1/2a/12)
Allahdan iste Allah virür(1/9a/5)	Od Boga išči Bog daće(1/9a/6)
Andan istemeli (1/9a/7)	Od njega valja iskat(1/9a/8)
Başka her ne gelirse(1/9a/9)	Na glavu što god l dođe(1/9a/10)
Gayndan bilme(1/9a/9)	U drugoga neznaj(1/9a/10)
Allah her şeyi bilür(1/9b/9)	Bog sve zna(1/9b/10)
Hem görür(1/9b/9)	Hem vidl(1/9b/10)
Biz bilmeyiz(1/9b/9)	MI neznamo(1/9b/10)
Allah birdür(1/10a/1)	Bog jedan(1/10a/2)
Gayrısı yokdur(1/10a/1)	Drugoga nema(1/10a/2)
Dünyada selamet vire(1/16b/1)	Na ovi svijet selamet da dade(1/16b/2)

20- GÜNLÜK EŞYALAR

Kilit (1/2a/7)	Katanac (1/2a/8)
Anahtar (1/2a/9)	Ključ (1/2a/10)
Elek (1/2a/11)	Sito (1/2a/12)
Kalbur (1/2a/11)	Rešeto (1/2a/12)
bıçkı 1/2b/2)	plla 1/2b/3)
Balta(1/9a/5)	Sikira(1/9a/6)

21- MESAFE-ÖLÇÜ-YÖN-ZAMAN

Alçak (1/2a/15)	Nisko (1/2a/16)
Yukarı (1/3a/13)	Gore (1/3a/14)
Aşa (1/3a/13)	Dole (1/3a/14)
Geniş (1/3a/15)	Prostrano (1/3a/16)
Az (1/3a/15)	Malo (1/3a/16)
Çok (1/3b/1)	Mlogo / Mnogo (1/3b/2)
Sonra (1/5a/7)	Poslije (1/5a/8)

22- BİTKİLER

Isırgan (1/2b/4)	Žara (1/2b/6)
Tiken (1/4a/3)	Trn (1/4a/4)
Tomurcuk(1/9b/1)	Pup (1/9b/1)

23-HAYVANLARLA İLGİLİ EŞYALAR

Yular (1/2b/11)	oglavina (1/2b/12)
Muh(1/7a/7)	Klinac(1/7a/8)
Tasma(1/7a/11)	Uže(1/7a/12)

24- MADENLER

İncü (1/3b/5)	Biser (1/3b/6)
Gümiş (1/3b/5)	Srebro (1/3b/6)
Altun (1/3b/7)	Zlato (1/3b/8)

25- GÜNLÜK KONUŞMALAR

Hoş geldin (1/4a/15)	Dobro došo / Dobro došao (1/4a/16)
Hoş bulduk (1/4a/15)	Dobro vas našo Dobro vas našao(1/4a/16)
Safa geldün (1/4b/1)	Lijepo došo/ Lijepo došao (1/4b/2)
Safa da buldun(m) (1/4b/1)	Lijepo vas našo /Lijepo vas našao (1/4b/2)
Otur (1/4b/1)	Sjedi (1/4b/2)
Sen otur (1/4b/3)	Ti sjedi (1/4b/4)
Ben oturdum(otururum) (1/4b/3)	Ja ću sjedit (1/4b/4)
Beş paraya(1/11b/15)	Po pet para(1/11b/16)
Niçin öyle bahalı(1/11b/15)	Jera tako skupa(skupo)

26- ASKERİ KAVRAMLAR

Ok(1/6b/15)	Strijela(1/6b/16)
-------------	-------------------

süngü (1/6b/15)

kopje (koplje)(1/6b/16)

Yay(1/6b/15)

Luk(1/6b/16)

Kiriş(1/6b/15)

Uzića (uzica)(1/6b/16)

Kavram ve kavram alanları derinlemesine ve daha fazla incelemeyle çeşitlendirilebilir. Metinlerin tamamına bakıldığında 1748 yılından başlayan ve farklı zaman aralıklarıyla 19.yy sonlarına kadar devam eden bir dönemin ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır.Kısa bir süre sonra kitap olarak çalışılacak konunun söz varlığı incelenirken, yabancılara Türkçe öğretimi alanına farklı bir bakış açısı getireceği kanaatindeyiz. Metinlerde sadece Türkçenin tarihi dönem içerisindeki gelişimi değil Boşnak dilinin de aynı dönem içerisindeki gelişimi paralel olarak incelenecektir.

KAYNAKLAR

AKSAN, Doğan. (1998), "Türklerde Sözlükçülük, Bugün Türkiye'de Sözlük".*Kebikeç*. Sayı 6, 115-118.

AKSAN, Doğan (1982) , Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yayınları, Ankara

CAFEROĞLU, Ahmet (1984), Türk Dili Tarihi I-II, Enderun Kitapevi, İstanbul,

ÇELTİK, Halil; (2000), "*Rumeli Şairlerinde Yöresel Kültür*",*Bilgi*, S.14, s.99-109
Ankara

DEMİR, Necati (2010), " *Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine Göre 1877-1912 Yılları Arasında Kosova'da Eğitim ve Öğretim Education in Kosovo Among 1877-1912 According to the Prime Ministry Ottoman Archives* ", *ZfWT* Vol. 2, No. 3 ,s.5-26

İNCE, Yılmaz(2002) , "*Manzum Sözlükler ve "Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'i Üzerine Bir Dil İncelemesi*".*Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* ,Cilt: 12, Sayı: 2, s. 175-182, Elazığ

İSEN, Mustafa, (1997), *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara

LEVENT, Agah. S. (1980) , *Divân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Meffhumlar)*, Enderun Kitapevi, İstanbul

ÖLMEZ, Mehmet. (1994), "*Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü*".*Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü*. Dil Demeği Yayınları, Ankara

Türkçe Sözlük (1998), I-II, TDK Yayınları, Ankara

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1948), "XI.Yüzyıldan Günümüze Kadar Yazılmış Başlıca Sözlüklerimiz". TDAY-Belleten. TDK Yay.,s.45-55 Ankara

YAVUZARSLAN, Paşa, (2004) "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-I Türkî'si" , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi , 44, 2, 185-202

Yeni Türk Ansiklopedisi (1985), I-XIII, C. X , Ötüken Yayınları İstanbul

ZACİNOVIĆ , Neira (2003) Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili, (Dış.Prof. Dr. Hamza Zülfikar ,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv,Sos.Bil.Enst.) , Ankara

BOŞNAK HALK KÜLTÜRÜNDE DOĞUM GEÇİŞ RİTÜELİ ÜZERİNE DERLEME, TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

Dr. Yusuf Ziya Sümbüllü*

ÖZET

Karadeniz ve Akdeniz'in kesiştiği stratejik bir noktada bulunan Balkan coğrafyasının kalbi konumunda olan, Güney Avrupa ve Balkan karakterinin birbirleriyle kaynaştığı karma bir kültür ve sosyal yapı sergileyen Bosna-Hersek'in üç kurucu halkından biri olan Boşnakların doğum merasimleri etrafında uygulanmış ve uygulana gelen adet, inanma, inanç ve ritüel ilgi çekici içeriği ile dikkate değerdir.

Kültürün barındırdıkları itibari ile taşıdığı bu tartışmasız önem, oldukça renkli ve çok dallı bir kompozisyona sahip olmakla birlikte, toplumsal etki oranı göz önüne alındığında en fazla insan yaşamının başlıca üç önemli dönemini ifade eden doğum-evlilik-ölüm geçiş merasimleri etrafında yoğunlaşır. Bu çalışmada Boşnak kültürü içerisinde apayrı bir konuma sahip olan doğum geçiş ritüeli üzerinde yapılan derleme, tespit ve değerlendirmeler bölümler halinde dikkatlere sunulacak, elde edilen sonuçlar üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğum, geçiş dönemi, hamile, bebek, gelenek

GİRİŞ

Bir toplumu diğer toplumlardan ayıran, o toplumu doğal gelişim ve değişim süreci ile kendine özgü şartlar etrafında şekillendiren maddi ve manevi değerler bütünü kültür olarak adlandırılır.¹ Örf, adet, inanç, inanma, gelenek, görenek, töre ve törenler bünyesinde yaşam alanı bulan, bu yönüyle de doğrudan ilgili toplumun ulusal hafızasından beslenen kültür, durağanlıktan uzak, dinamik bir yapıdır da.

Kültürün değişime veya dönüşüme açık ucunu ifade eden bu dinamik yapı, kültürün barındırdıkları ile sürekli güncellenmesi gereğini doğurmaktadır ki bu yaklaşım ilgili toplumun üyeleri için hiçbir şeyin var olana uyum ve onu korumak kadar önemli

*Yuzla Üniversitesi Felsefe Fakültesi Türk Dili ve Edeyatı Bölümü/Bosna-Hersek

¹Türkçe Sözlük, C.1,TDK, Yay., Ank., 1988, s.,

olmadığını açıkça ortaya koyar. Çünkü kültürel platformda her gevşeme ilgili grubun birliğini zayıflatır ve kültürel düzeyin varlığını, tehdit etme derecesinde tehlikeye sokar.²

Kültürün barındırdıkları itibari ile taşıdığı bu tartışmasız önem, oldukça renkli ve çok dallı bir kompozisyona sahip olmakla birlikte, toplumsal etki oranı göz önüne alındığında en fazla insan yaşamının başlıca üç önemli dönemini ifade eden doğum-evlilik-ölüm geçiş merasimleri etrafında yoğunlaşır. Kendi bünyeleri içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrılan bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, adet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem de kümelenir ki bunlar temsil ettikleri kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir nitelik taşımakla şahsına özgüdür.

Geçiş aşamalarının tamamında ortak amaç, kişinin bu "geçiş" dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden olabildiğince korumaktır. Böylece "geçiş" dönemlerinde kümelenen adetler, gelenekler, töreler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar, bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluşturur. Yalnız şunu da ifade etmek gerekir ki insanlığın bu dönemlerle ilgili düşünce, tasarım, tutum, davranış, işlem ve uygulamaları belirli bir ülkenin, bir halkın ya da bir etnik grubun coğrafyasından ve kültüründen gelen kimi yerel ayrımların, özelliklerin dışında ana çizgileriyle evrensel bir nitelik de taşımaktadır.³

Günümüzde de canlı olarak devam eden giriş merasimlerinin kaynağı mitolojilerdir. Mitolojiler insanlığın ilk dönemlerinde, onların maddi ve manevi hayatlarına ait kuralları içeren kanunlardır. Bu kanunlar, kutsal güçler tarafından konulduğuna inanıldığı için değiştirilemezler ve kutsaldırlar... Bunlar ne kadar çok aslına yakın şekilde yerine getirilirse, olağanüstü güçlere o kadar yakın olunacağına inanılır. İşte geniş merasimleri de mutlaka yerine getirilmesine inanılan bu kurallar çerçevesindedir.⁴

Bu açıklamalar ışığında çalışmamızda, Karadeniz ve Akdeniz'in kesiştiği stratejik bir noktada bulunan Balkan coğrafyasının kalbi konumunda olan, Güney Avrupa ve Balkan karakterinin birbirleriyle kaynaştığı karma bir kültür ve sosyal yapı

²B. Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*, Çev: Saadet Özkal, Kabaçık Yay., İst., 2000, s.34

³Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bak., Yay., Ank., 1995, s.131

⁴Bilge Seyidoğlu, "Manas Destanında Giriş Merasimleri" Yayına Hazırlayan: Emine Gürsoy-Naskali, Bozkırdan Bağmsızlığa Manas, TDK, Yay., Ank., 1995, s.1

sergileyen Bosna-Hersek'in üç kurucu halkından biri olan Boşnakların doğum merasimleri üzerinde durulacaktır.

Doğum

Çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak hamile kadını ve çevresindekileri birtakım adet, inanma ve pratiğe uymaya zorlayan, etrafında pek çok adet, inanma, dinsel ve büyüsel özlü işlemi barındırarak ritüel bir merasime dönüşmüş olan doğum, geçiş aşamalarından ilki ve en önemlisidir⁵

Bilindiği üzere, dünyaya gelen her çocuk, sadece anne ve babasını değil, aynı zamanda akrabaları ve komşuları da sevindirir. Çünkü her doğum ailenin akrabaların soyun ve sopun sayısını artırmaktadır ki bu yönüyle doğum, insan yaşamında hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir ki : "Çocuk, ailede ocağı tütürür" sözü de toplumların bu konudaki değer yargısını açığa vurmaktadır.⁶ Bu yaklaşım eşliğinde Bosna-Hersek'te doğuma ilişkin adet, inanma ve pratikler ana hatlarıyla doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olmak üzere üç temel aşamada karşımıza çıkmakta aşağıdaki şekildedir.

1. Doğum Öncesi

Doğum ritüelleri, öncesi, sırası ve sonrası uygulamalarıyla, bilinmeyen esrarengiz alemden gelen, o alemin sırları bilen ve o alemden yeni uzaklaştığı için hatıraları taze ⁷olan çocuğun korunup kollanması amacına hizmet etmektedir.

Doğum geçiş aşamasının ilk dilimi doğuma hazırlık safhasıdır. Bu bölüme ilişkin tespitleri ifade etmeden önce Boşnaklar arasında hamilelik süresince, zarar görmeye meyilli olduğu düşünülen anne adayının, yakın çevresi tarafından itina ile korunup kollandığını, onun sağlığına azami oranda dikkat edilmekte olduğunu belirtmekte de fayda görüyoruz.

Boşnaklar arasında: "Evinde çocuk olmayan insan saadet ne demek bilmez" diye bir atasözü vardır ki evlilik hayatının sağlıklı ve huzur içerisinde sürdürülebilirliğinin ön şartının çocuk sahibi olmakla ne denli bağlantılı olduğu bu atasözü ile en açık şekilde belirtilmiş olsa gerektir.

Çiftler açısından çocuklarının dünyaya gelecek olması tarifsiz güzellikte ve emsalsiz değerde büyük bir olaydır. Böylesi önemli bir gelişmenin başlangıç safhasından

⁵ Yusuf Ziya Sümbüllü, "Van Kültüründe Geçiş Merasimleri" I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Van Valiği Yay., İst., 2004, s.377

⁶ age., s.131

⁷ Seyidoğlu, age., s.2-3

başlamakla, doğumun gerçekleşeceği sürece kadar ki aralıkta muhataplar açısından bir dizi ön hazırlık ve muhtelif pratik de gün yüzüne çıkmaya başlar.

Çocuk sahibi olma isteği: "Meyvesiz bir ağaç, çiçeksiz bir gül" deyişiyle desteklenen ilk adımdır.⁸ Çocuk sahibi olmak istediği halde muhtelif sebepler nedeniyle bu amaca ulaşmakta problem yaşayan ebeveyn adayları açısından tıbbi, dinsel ve büyüsel bazı arayışlar da bu aşamada ortaya çıkmış olmaktadır. Doğum öncesi uygulamalara ilişkin bu yaklaşım ve uygulamalar aşağıdaki şu başlıklar altında ele alınabilir.

1.1 Çocuğu olmasını istediği halde çocuk sahibi olamayanlar ne gibi uygulamalara başvurmaktadır?

Modern tıbbın çaresiz kaldığı durumlar karşısında dahi çocuk sahibi olma isteğinden vazgeçmeyen anne baba adayları amaçlarına ulaşma yönündeki arayışlardan uzak durmamaktadır. Böylesi durumlar karşısında Boşnaklar bazı geleneksel uygulamalara başvurmakta ve sorunlarının çözümünde bu yaklaşımların kendilerine yardım edebileceğine inanmaktadırlar.

Öncelikle, çocuğu olmasını istediği halde çocuk sahibi olamayanlar mümkün olduğunca sadaka vermek ve yatır veya türbe türündeki yerleri ziyaret ederek temennilerde buldukları gibi efendiye de (hocaya) gılmektedirler. Efendiler bu problemleri öncelikle Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri sorunu olan kişinin yanında yüksek sesle okuyarak çözmeyi dener. Bu uygulamadan başka efendiler yine muska şeklinde oluşturdukları belirli ayetleri ilgili kişinin üzerinde taşımasını da tavsiye edebilmektedir. Aynı zamanda efendi tarafından belirlenen ayetler su ya da bal üstünde okunur. Bu bal veya su ise sorunu olan kişi tarafından efendinin belirttiği periyodik süreç içerisinde içilir veya yenilir. Boşnaklar arasında bahsi geçen problemin halli için çeşitli bitkilerden de faydalanılmaktadır ki bu bitkilerden bazıları şunlardır; *uva*, *cuper*, *kediotu* ve *ciğertaz otu*.⁹ Bahsedilen yaklaşımlar yanında çocuk isteyen kadınların, türbe ve yatır ziyareti yanında ağzı dualı insanların tavsiye ettiği bitki çaylarını içmek yanında, mevsimin ilk meyvesini dalından yemeleri halinde de çocuk sahibi olacağına inanılır.

⁸ Antun Hangel, *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek' te Müslimanların Hayat ve Adetleri)*, y. 1906, Sarajevo.

⁹ Halk ismi bitkiler için: *Arctostaphylos uva eris*, *Thymus serpyllum* ve *Marrubium vulgare*.

1.2 Ölü çocukların doğması

Oldukça zorlu ve uzun bir süreç gerektiren hamilelik dönemi açısından en trajik sonlardan birisi doğan çocuğun ölü olması olsa gerektir. Hamileliğin biyolojik güçlüğünden kaynaklanan ve ciddi özveri gerektiren hassas gelişim sürecini kazasız belasız mutlu sonla tamamlayanlar olduğu gibi büyük kederler yaşayan anne adayları da yok değildir.

Boşnaklar arasında çocukları ölü doğan kadınların kanlarının şekerli olduğuna bu yüzden de cadıların bu kadınların çocuklarını doğmadan önce öldürdüğüne inanılmaktadır. Bu problemin çözümü adına kadın ölü atın nalını almalı, bu nalı demirci gece yarısında bu naldan demir bir şerit yapmalı, hamile de bu demir şeritle kuşaklanmalı ve çocuk doğana kadar bu demir şeridi belinde taşımalıdır. Çocuğun doğumunu takiben bu demir kuşağı eğmesi gereken anne, daha sonra bunu çocuğun kırkı çıkana kadar yastığının altına koymalıdır.

Bahsi geçen problemin çözümü adına gerçekleştirilen üç uygulamadan daha bahsetmemiz faydalı olacaktır. Bu uygulamalardan biri çocuğu yaşamayan kadının gece camiye giderek caminin gasil hanesindeki tabutlardan birine ilişmiş bir başak çıkararak bir demirci ustasına bu başaktan gece yarısında bir halka yaptırması ve doğum gerçekleşene kadar bu halka şeklindeki başağı üzerinde taşınması, doğumdan sonra halka şeklindeki bu başağı bebeğin cibinliğine dikerek çocuğun kırkı çıkana kadar bunu muhafaza etmesidir. İkincisi ise bahsi geçen kadınların, dokuz dul kadından dokuz parça bez alarak bu bezlerden çocuk için bir gömlek dikmesidir. Üçüncü uygulamada ise hamilenin yastığının altına nal konulursa çocuğun doğumu hemen takiben ölmesinin engelleneceğine inanılır.

1.3 Çocuğun cinsiyetinin tayini için neler yapılmaktadır?

Bugün olduğu gibi eskiden de anne karnındaki çocuğun cinsiyeti merak edilmiştir. Hamile kadınlar da diğer insanlar gibi meraklarına galip olamadıklarından çocuklarının cinsiyetini öğrenmek için doğumu bekleyememiş ve doğumdan önce cinsiyete ilişkin bazı ön belirtiler arayışını sürdürmüşlerdir. Modern tıbbın avantajlarının hâkim olmadığı dönemlerde Boşnaklar arasında çocuğun cinsiyetinin öğrenilmesi adına geleneksel ritüellere müracaat edildiği görülmüştür.

Bu konuda Boşnaklar arasındaki en yaygın uygulama şöyledir. Genellikle, hamilenin annesi ya da kayınvalidesi, sinsice, hamilenin oturacağı şiltenin altının bir yanına bıçak bir yanına da makas koyar. Hamile odaya girerken annesi ya da kayınvalidesi: "Buşilteye sen otur" der. Kadın bıçak olan tarafa oturursa erkek, makas olan tarafa

oturursa kız çocuğu doğacağına inanılır. Ayrıca hamilenin hamilelik süresince çok et ve fasulye yerse erkek, sebze ve meyve yerse kız çocuk doğuracağı da düşünülür. Bu konudaki diğer yaklaşımlar ise şöyledir.

"Hamilenin üst dudağı ağırsa ve yüzünde lekeler olursa çocuğun kız olacağına inanılır." "Ekmeğin içine iğne koyulur. Hamileden bu ekmeği dikkatli şekilde ısırması istenir. Eğer iğnenin ucu ağza gelirse çocuk erkek diğer taraf gelirse kız olacağına inanılır."

"Kadın hamileliği döneminde güzelleşirse doğacak çocuğun kız olacağına, hamilenin karnının aşağı yönlü bir gelişim sergilemesi ise doğacak çocuğun erkek olacağına inanılır."

1.4 Doğacak çocuğun erkek olması için yapılan pratikler

Dünyaya ilk gelen çocuk, cinsiyetinden öte sağlıklı olup olmaması yönüyle daha fazla önem kazanmakla birlikte, ilgili toplumun üretim ilişkilerinin çocuğun cinsiyetine dönük beklentinin rengini belirleyecek olması da gözden uzak tutulması gerektir. Boşnaklar arasında mensup olunan üretim dairesi etkisi ile veya soyun devamını ifade eden duruşuyla olsa gerek kadın hamile kaldığında evde büyük bir mutluluk olur ama kadın ilk doğumunu yaptığında, özellikle, erkek çocuk doğdu ise daha büyük mutluluk duyulur. Doğacak ilk çocuğun erkek olması adına Boşnaklar arasında mevcut geleneksel yaklaşımlardan bazılarının şunlar olduğu tespit edilmiştir.

"Bir kadın sürekli kız çocuğu doğuruyorsa, bu kadın ile kocası kemerlerini değiştirir. Yani, kadın kocasının kemerini kendi çamaşırları arasına, kendi kemerini de kocasının çamaşırları arasına koyar."

"Kadın birkaç kız çocuğu doğurmuş ise son doğan bebeğin göbeği düştüğünde bu düşen göbek parçaları kesilerek horoza yedirilirse bir sonra doğacak çocuk erkek olur."

"Gelin kocasının evine geldiği ilk gün, damadın ailesinden birinin erkek çocuğu gelinin kucağına verilir"

"Gerdek gecesinde gelinin yatağına erkek çocuk bırakılır"

"Yemekten sonra sofradan kaşık, çatal ve bıçakların toplanması sırasında sofrada tesadüfen bir bıçak kalırsa gelinin erkek çocuk doğuracağına inanılır"

"Hamile ile birlikteyken korkunç şeylerden bahsedilmemelidir. Çünkü eğer hamile korkarsa doğacak çocuk tüm hayatı boyunca korkak olur."

"Hamile çocuğu güçsüz, kuvvetsiz ve sarı bir cilt ile doğmasını diye ölü görmemeli ve cenaze götürülen yol boyunca gezmemelidir."

"Hamileler insanlarla alay etmemelidir. Aksi halde şaşı ya da büyük burunlu çocuk doğurur."

" Tavşan hamile kadının önünden geçerse doğacak çocuğun mutsuz, bencil ve zenci olacağına inanılmış. Eğer tavşan kadının önünden yürümeye devam ediyorsa kadın hemen yolunu değiştirmelidir. Kadın böyle yaparsa doğacak çocuk zarar görmez."

" Hamile kadın haram yiyeceklerden yememelidir. Mesela: Bir kurt, bir koyunu ya da tavuğu parçalamış olsun. Durumun farkına varan insanlar kurt, yakaladığı hayvanı yiyemeden eğer o hayvanı onun elinden alırlarsa, o hayvanın etinden kendileri yese de hamileye vermemelidirler. Ayrıca hamile kadın, bir hayvanın bir köşesinden yediği meyveyi de yememelidir."

"Hamile hamileliği süresince kimsenin kusuru ile dalga geçmemelidir. Eğer böyle vara yoğa gülerse doğacak çocuğun sağlıklı olmayacağına inanılır"

"Siyah üzüm ve ayva ile nane ve ıhlamur çocuğun güzel olmasını sağlar."

"Hamilelik sırasında çok portakal, limon ve ayva yiyen kadının doğacak çocuğunun güzel olacağına inanılır"

"Tatlı yiyecekler yiyen hamilenin çocuğu güzel olur"

"Pekmez suyu içen hamilenin çocuğu güzel olur"

"Eskiden yılan veya tilki hamilenin önünden geçerse doğacak çocuğun sağlıklı olacağına hamilenin önünden tavşan geçerse doğacak çocuğun mutsuz olacağına inanılmış" "Hamilenin sakat veya çirkin adama bakmaması gerekir"

1.6 Yenidoğanın gelişi için hazırlıklar

Doğum zamanının yaklaşması ile birlikte hamile ve hamilenin çevresinde doğacak bebek için sıkı bir hazırlık devresi de başlamış olur. Bu süreç Boşnaklar arasında ana hatlarıyla şu şekildedir. Bebek için kırmızı rengin olmazsa olmaz olduğu diğer iki rengin isteğe bağlı olduğu üç renkli yünden sargı (kundak) yapılır. Bu kundağın mümkün olduğunca bebeği sarıp, onun bedenini kuşatıcı nitelikte olmasına dikkat

edilir. Çünkü uygun özellik taşımayan kundaklarla sarılan bebeklerin büyüyünce ayaklarının ve kollarının eğri büğrü olacağı düşünülür.

Doğacak çocuk için yapılan bir diğer ön hazırlık ise bebeğin başı için hazırlanan baş sargısı olarak da adlandırılabilir. Bebeğin başının güzel şekilli olması amacına dönük olarak iki parçalı olarak hazırlanan bu bez ile alın ve çene altına da kapsayacak şekilde baş sargısı yapmak ön görülür. Çocuk için elbise, çamaşır, çorap, yatak vb diğer hazırlıkların da doğumdan önce hazır hale getirilmesine özen gösterilir.

2. Doğum Sırası

Geniş katılımlı bir hazırlık safhasından sonra, sıra doğuma gelmiştir. Bu süreç içerisinde hamilenin dışarı çıkmamasına ve her an için doğum gerçekleşebilecek gibi tetikte bulunmasına dikkat edilir. Doğum olayı açısından stres unsuru olması adına doğum sancısı hem hamile hem de onun çevresindekileri kaygılandırmıyor değildir. Doğumun kolay ve az sancılı gerçekleşmesi adına, Boşnaklar arasında halk hekimliği eksenli bazı uygulamalara, bu aralıkta rastlandığı olur.

Boşnak halk kültürü içerisinde doğum tecrübesi olan kadın olarak da nitelendirilebilecek ebelere (ninecek)¹⁰ geleneksel yaşam dairesi içerisinde doktor kadar saygı gösterilmiş olduğunu ve çocuk sahiplerince muhtelif hediyeler verildiğini¹¹ sırası gelmişken belirtmek sağlıklı olacaktır. Boşnaklar arasında doğumun daha az sancılı ve kolay gerçekleşmesi adına başvuru bazı uygulamalardan bahsederek bu bölümü tamamlamak istiyoruz.

"Doğum sırasında bir hamilenin evinde yabancı bir kişi bulunursa doğumun zor olacağına inanılır."

"Şekerli su içirilmesi doğumu kolaylaştırır."

"Hamile Kur'an-ı Kerim üzerinden verilen suyu içerse doğumu kolay gerçekleşir."

"Hamile ateşe çok bakmamalıdır. Eğer ateşe çok bakarsa doğumu zor olur"

"Hamilenin yanında Kur'an-ı Kerim okunursa doğum kolay olur"

3. Doğum Sonrası

¹⁰ Ebe – boşnakça. ebeyka, ninecik – boşnakça'da babica (ç kelime- boşnakça'da tsolarak okunur). Boşnakça'ya Türkçe'den aynı anlamda geçmiştir.

¹¹ Zivnice Suha Köyü, rahmetli Çamdžić Fata'dan derlenmiştir.

"Hamilelik boyunca hamilenin üst dudağı büyüyorsa erkek çocuk doğuracak demektir."

"Hamilenin karnı tam yuvarlaksa doğacak çocuğun kız karın tam yuvarlak değilse çocuğun erkek olacağına inanılır"

"Hamilenin karnı sivri ise erkek çocuk olur."

"Hamilenin erkek çizmesi giymesi halinde çocuğunun erkek olacağına inanılır"

1.5 Doğacak çocuğun çirkin, sakat olmaması için ne gibi uygulamalar yapılmaktadır?

Çocuğun cinsiyeti konusunda yukarıda ifade edilen yaklaşım ve uygulamalardan çok daha büyük titizlikle etrafında kurallar dizil barındıran yaklaşım, doğacak çocuğun sağlığı ve bedensel diğer nitelikleri çevresinde karşımıza çıkar. Hamilelik dönemi içerisinde en hassas dönem olarak adlandırılabilen olan aşerme sürecinde de hamile bazı yiyecek ve içeceklerle karşı aşırı istek veya tikslenme duyar ki hamilenin bu beklentilerinin taviz verilmeksizin icrası da bahsedilen beklenti ile ilgilidir. Bu dönemde hamilenin beklentilerine cevap verilip verilmemesi doğacak çocuk üzerinde ciddi etki oluşturacağı Boşnaklar arasında da oldukça yaygın bir kanaattir.

Bilindiği gibi anne ve çocuk arasında hamileliğin başlangıcından itibaren kurulan bağlantı, hamileyi hamilelik süresince olabildiğince dikkate dayalı davranış kalıplarına uymaya zorlar. Çünkü inanışa göre, bebeğin fiziksel ve ruhsal yapısı anne karnında şekillenir ki hamile, ne doğarsa aşına onun kaşığına geleceğini bilerek bu süre içerisinde nasıl davranacağını bilmekle yükümlüdür.

Boşnaklar arasında doğacak çocuğun hamilenin en sevdiği kişiye benzeyeceğine dair inanış bulunduğu gibi ceninin anne karnındaki ilk hareketi sırasında, bebeğin annenin ilk baktığı kişiye benzeyeceğine de inanılır. Ayrıca anne karnında çok fazla hareket eden bebek, dünyaya büyük bir istekle gelecek, bu bebek bütün hayatı boyunca sevinçli ve neşeli olacaktır.

Hamile ve hamilenin etrafındakiler hamilelik süresince yeme, içme hususunda çok dikkatli olmak zorundadır. Her ne surette olursa olsun hamilenin yanında bir şeyler yiyip içen kişiler muhakkak suretle yiyip içtikleri şeylerden hamileye de ikram etmelidir. Aksi halde Boşnaklar, hamilenin negatif enerjisinin o kişiyi olumsuz etkileyerek şahsın gözünde arpacık çıkacağına inanır.

Boşnaklar arasında anne ve çocuk arasındaki mucizevi bağlantının en önemli göstergelerinden birisi de anne adayının hamileliği boyunca en fazla sevdiği ve itibar ettiği yiyeceğe doğacak çocuğunun da aynı oranda sevgi duyacağı konusundaki inançtır. Boşnaklar arasında tüm güncelliği ile yaşamaya devam eden bahsi geçen uygulamalar paralelindeki diğer yaklaşım ve pratikleri şu şekilde sıralayabiliriz.

"Hamilenin istediği bir şey, temin edilmez ise hamile hayatı boyunca bu şeye karşı hep istekli kalır."

"Hamile gizlice bir şey yerken, yediği şeyden yanlışlıkla üzerine dökerse, dökülen şeyin şekli ve rengi bebeğin bedeninde kara bir ben olur."

"Hamile her yemekten önce ellerini yıkamalıdır. Çünkü hamilenin tırnakların altında un varsa çocuğunu doğurduktan sonra başında kepek olur."

"Hamile çok sıcak yemek yerse, çocuğu çok kızgın/sinirli olur."

"Hamile ayva ve portakal yerse çocuğu çok güzel olur."

"Hamile ekşi yemek yerse, uzun saçlı bebek doğurur."

"Hamile kırık bardaktan su içerse ya da kırık tabaktan yemek yerse çocuğu kesik dudaklı doğar."

"Hamile tavşan eti yerse çocuk gözleri açık uyur."

"Hamile çok balık eti yerse çocuğu sümüklü olur."

"Hamile evin eşliğindeki ağaçları keserse çocuğu kesik dudaklı olur."

"Hamile evin eşliğinde sık sık durursa doğumu zor olur."

"Hamile alev seyrederse kızıl saçlı çocuk doğurur."

"Hamile tavuk yolarsa çocuğu kıllı olur."

"Hamile kediye dokunursa çocuğu kıllı olur"

"Hamile ip üzerinden geçerse doğurması zor olur ve çocuğunun boynu göbek bağı ile bağlanır."

"Hamile kovadan kovaya sıcak suyu dökerse çocuğu şaşı olur."

"Hamile ile birlikteyken korkunç şeylerden bahsedilmemelidir. Çünkü eğer hamile korkarsa doğacak çocuk tüm hayatı boyunca korkak olur."

"Hamile çocuğu güçsüz, kuvvetsiz ve sarı bir cilt ile doğmasını diye ölü görmemeli ve cenaze götürülen yol boyunca gezmemelidir."

"Hamileler insanlarla alay etmemelidir. Aksi halde şaşı ya da büyük burunlu çocuk doğurur."

" Tavşan hamile kadının önünden geçerse doğacak çocuğun mutsuz, bencil ve zenci olacağına inanılmış. Eğer tavşan kadının önünden yürümeye devam ediyorsa kadın hemen yolunu değiştirmelidir. Kadın böyle yaparsa doğacak çocuk zarar görmez."

" Hamile kadın haram yiyeceklerden yememelidir. Mesela: Bir kurt, bir koyunu ya da tavuğu parçalamış olsun. Durumun farkına varan insanlar kurt, yakaladığı hayvanı yiyemeden eğer o hayvanı onun elinden alırlarsa, o hayvanın etinden kendileri yese de hamileye vermemelidirler. Ayrıca hamile kadın, bir hayvanın bir köşesinden yediği meyveyi de yememelidir."

"Hamile hamileliği süresince kimsenin kusuru ile dalga geçmemelidir. Eğer böyle vara yoğa gülerse doğacak çocuğun sağlıklı olmayacağına inanılır"

"Siyah üzüm ve ayva ile nane ve ihlamur çocuğun güzel olmasını sağlar."

"Hamilelik sırasında çok portakal, limon ve ayva yiyen kadının doğacak çocuğunun güzel olacağına inanılır"

"Tatlı yiyecekler yiyen hamilenin çocuğu güzel olur"

"Pekmez suyu içen hamilenin çocuğu güzel olur"

"Eskiden yılan veya tilki hamilenin önünden geçerse doğacak çocuğun sağlıklı olacağına hamilenin önünden tavşan geçerse doğacak çocuğun mutsuz olacağına inanılmış" "Hamilenin sakat veya çirkin adama bakmaması gerekir"

1.6 Yenidoğanın gelişi için hazırlıklar

Doğum zamanının yaklaşması ile birlikte hamile ve hamilenin çevresinde doğacak bebek için sıkı bir hazırlık devresi de başlamış olur. Bu süreç Boşnaklar arasında ana hatlarıyla şu şekildedir. Bebek için kırmızı rengin olmazsa olmaz olduğu diğer iki rengin isteğe bağlı olduğu üç renkli yünden sargı (kundak) yapılır. Bu kundağın mümkün olduğunca bebeği sarıp, onun bedenini kuşatıcı nitelikte olmasına dikkat

edilir. Çünkü uygun özellik taşımayan kundaklarla sarılan bebeklerin büyüyünce ayaklarının ve kollarının eğri büğrü olacağı düşünülür.

Doğacak çocuk için yapılan bir diğer ön hazırlık ise bebeğin başı için hazırlanan baş sargısı olarak da adlandırılabilir bezdir. Bebeğin başının güzel şekilli olması amacına dönük olarak iki parçalı olarak hazırlanan bu bez ile alın ve çene altını da kapsayacak şekilde baş sargısı yapmak ön görülür. Çocuk için elbise, çamaşır, çorap, yatak vb diğer hazırlıkların da doğumdan önce hazır hale getirilmesine özen gösterilir.

2. Doğum Sırası

Geniş katılımlı bir hazırlık safhasından sonra, sıra doğuma gelmiştir. Bu süreç içerisinde hamilenin dışarı çıkmamasına ve her an için doğum gerçekleşebilecek gibi tetikte bulunmasına dikkat edilir. Doğum olayı açısından stres unsuru olması adına doğum sancısı hem hamile hem de onun çevresindekileri kaygılandırmıyor değildir. Doğumun kolay ve az sancılı gerçekleşmesi adına, Boşnaklar arasında halk hekimliği ekseni bazı uygulamalara, bu aralıkta rastlandığı olur.

Boşnak halk kültürü içerisinde doğum tecrübesi olan kadın olarak da nitelendirilebilecek ebelere (ninecek)¹⁰ geleneksel yaşam dairesi içerisinde doktor kadar saygı gösterilmiş olduğunu ve çocuk sahiplerince muhtelif hediyeler verildiğini¹¹ sırası gelmişken belirtmek sağlıklı olacaktır. Boşnaklar arasında doğumun daha az sancılı ve kolay gerçekleşmesi adına başvuru bazı uygulamalardan bahsederek bu bölümü tamamlamak istiyoruz.

"Doğum sırasında bir hamilenin evinde yabancı bir kişi bulunursa doğumun zor olacağına inanılır."

"Şekerli su içirilmesi doğumu kolaylaştırır."

"Hamile Kur'an-ı Kerim üzerinden verilen suyu içerse doğumu kolay gerçekleşir."

"Hamile ateşe çok bakmamalıdır. Eğer ateşe çok bakarsa doğumu zor olur"

"Hamilenin yanında Kur'an-ı Kerim okunursa doğum kolay olur"

3. Doğum Sonrası

¹⁰ Ebe – boşnakça. ebejka, nineck – boşnakça'da babica (ç kelime- boşnakça'da tsolarak okunur). Boşnakça'ya Türkçe'den aynı anlamda geçmiştir.

¹¹ Zvinice Suha Köyü, rahmetli Čamdžić Fata'dan derlenmiştir.

Doğum öncesi ve sonrası bir dizi inanma, adet, uygulama ve ritüeli takiben beklenen an gelmiş ve doğum olayı gerçekleşmiştir. Böylece hamilelik süreci tamamlanmış, loğusalık ve bebeklik dönemine girilmiştir. Anne ve çocuğu arasındaki en maddi bağlantı olan göbek bağına ilişkin aşağıdaki nakledeceğimiz uygulama ve davranış türü dikkate değerdir.

"Çocuk okula başlayana kadar göbek bağı evde saklamak adettendir. Bu bağ çocuk okula başladıktan sonra akar suya atılır. Çocuk büyüyünce başarılı ve bol rızıklı olsun diye." "Hamile kablo türü şeylerin üzerinden geçmemelidir. Geçerse çocuğun göbek bağına dolanıp boğulacağı düşünülür"

Doğum olayı gerçekleşir gerçekleşmez, bebek temizlenmiş, göbek bağı kesilip bağlanmış ki bebek kundaklanmış ve anneye teslim edilmiştir ki böylece doğum sonrası uygulamalar da başlamıştır.

3.1 Çocuğa ad Verme ve Akika Geleneği

Boşnaklar arasında doğumu takip eden birkaç gün içerisinde İslami geleneklere göre çocuğa ad verme yaygın bir gelenektir. Geleneksel ad verme ritüeli ana hatları ile şöyledir: Aile büyükleri öncülüğünde, çocuğun anne ve babasının da rızalığı eşliğinde hem telaffuz bakımından hem de anlamca bir değeri olan ve güzel bir isim tespit edilir.

Çocuklara isim verilirken din ulularının adları Boşnaklar arasında tercih sebebi olarak dünden bugüne güncelliğini korumuştur. Bununla birlikte çocuğa genellikle aileden veya yakın akrabalarından sevilen ve saygı duyulan kişilerin adları da konulur. Bazen de çocuk hangi ayda doğduysa o ayın adı da verilebilir. Mesela çocuk Ramazan ayında doğduysa, erkek için Ramiz; kız için Ramiza adı verilebilir. Eğer anne-baba çocuk için bir isim seçmemişse hoca bir kağıdı kırk parçaya bölüp her parçaya bir isim yazarak fesin içine atar ve karıştırır. Anne bu kağıtlardan birini çeker, hangi isim çıkarsa çocuğa bu isim verilir, hiç kimse de buna itiraz etmez. Çocukları doğumdan sonra fazla yaşamayan aileler, yeni doğan bebeklerine eğer erkek ise babanın adını koyarlar ve kurban keserler. Böylece onun da babası gibi yaşayarak, normal hayatının olacağına inanılır. Ayrıca, yine çocuğu fazla yaşamayan aileler, çocuklarına uzun ömürlü olmaları için kurt, arslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanların isimlerini de verirler ki bu isimleri genellikle Türkçeden alınmıştır.

Boşnaklar arasında isimleri kısaltarak söylemek erken dönemlerden beri var olan bir gelenektir. Mesela Abdullah'tan Avdo, Şemsuddin'den Şemso, Cernaluddin'dan

Cemal, Bayram'dan Bayro, Meyrem'den Meyra, Hanife'den Hana, vb. Bununla birlikte, asıl isimlerin yanında göbek adı verilmesi de Boşnaklar arasında yaygındır.

Çocuğa verilecek olan isim tespitini takiben yedinci gün çocuğun anne babasının evinde en yakın akrabalar ve arkadaşlar toplanır. Bu toplantıya hoca da davet edilir. Yıkanmış, temizlenmiş ve güzel elbiseler giydirilmiş olan çocuk, hocanın kucağına verilir. Çocuğu kucağına alan hoca, onu kibleye çevirdikten sonra, alçak sesle, sağ kulağa ezan ve sol kulağa kamet okur. Ezan ve kametin ardından hoca, ailenin çocuk için seçtiği isimle çocuğa üç kez seslenerek aileyi kutlayıp çocuk için sağlıklı dileklerinde bulunur. Çocuğa isim verildikten sonra çocuğun mutlu ve başarılı bir insan olması için mevlit okutularak misafirlerin katılımıyla yemeğe geçilir.¹²

Çocuğa isim verilmesini takiben genel olarak çocuğun doğumu vesilesiyle kesilen kurban olarak da adlandırılan akika da gerçekleştirilir. Genellikle erkek çocuk için iki kız çocuk için bir kurban kesilir. Adetlere göre kurbanın birinci parçası o günkü misafirler için hazırlanır, ikinci parçası komşulara ve üçüncü parçası fakirlere verilir. Akikanın gerçekleştirilmesinden sonra traş edilen erkek çocuğun saçının ağırlığı kadar altın veya gümüşü fakirlere vermek de Boşnaklar arasında uygulaması ile karşılaşılmış adetlerdendir.¹³

3.2 Lohusanın sütünün bol olması için ne yapılır?

Çocuğun dünyaya gelmesi ile birlikte beslenmede başlamış olur. Bazı annelerin sütü çocuğun beslenmesine yeterli olurken bazı annelerin sütü bu iş için yeter oranda olamamaktadır. Bu nedenle Boşnaklar arasında şöyle bir uygulama yapıldığı görülmüştür.

"Lohusanın sütünün bol olması için tencerenin su kaynayan yeri üzerinde ekmek ve tuzlu soğan yemek gerekir. Yani buhar üzerinde ekmek tuz ve soğan yenilirse lohusanın sütünün bol olacağına inanılır."

3.3 Çocuk görmeyele ilgili gelenekler

Doğumu takibeden günlerde eş dost hem aileyi tebrik etmek hem de çocuğu görmek ister. Çocuk elbisesi, para veya maşallah gibi hediyeler yanında bu ziyaret sırasında yiyecek ve içecek de getirildiği olur. Çocuğun gelecek yaşamında bereketli bir hayat yaşaması adına alınına para konulması da yaygın bir uygulamadır. Bu

¹² Enver Mulahalilović, Vjerski običaji muslimana u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek'te Müslimanlar'ın Dini Adetleri), y. 1988, s. 11, 12.

¹³ Lukavac Poljice Köyü, 72 yaşında Vuković Mevlja'dan derlenmiştir.

uygulamada meblağ bakımından liderlik dedededir, ardından diğer yakınlar güçleri oranınca bu uygulamaya katkı sağlar. Boşnaklar arasında ilk çocuk kız ise erkek komşuların lohusaya iki yumurta getirmesi şeklinde bir adet de vardır ki bunun anlamı ikinci çocuğun erkek olacağıdır. Eskiden çocuğun gelen kişilerin nazarından olumsuz etkilendiği düşünülerek bu ziyaret sadece birinci derece akrabalarla sınırlandırılırken sonraki dönemlerde ziyaretçi konusunda bu sınırlama ortadan kalmış görülmektedir.

Boşnaklar arasında eskiden uzaktan grup halinde gelen ziyaretçiler onuruna düzenlenen babine¹⁴ adı verilen büyük bir tören düzenlenmiştir. Babinede ziyarete gelenler için tatlı ve tuzlu geleneksel yemekler yapılmıştır. Bu törenler sayesinde kadın ve kocanın taraflarından olan kadınlar birbirleriyle tanışır, sohbet ederler, kahve içerler, yemekten sonra eğlenirlermiş.

3.4 Loğusalık

Doğumu takibeden 40 günlük süre gerek anne ve gerekse çocuk açısından zararlı etkilere açık olunan süreç-olarak düşünüldüğünden bu süreç dailinde loğusa ve çevresindekilerin tatbik etmesi gerekli görülen bir dizi uygulama ortaya çıkmış olur ki bu uygulamaların en dikkate değerisi kesin surette loğusa ve bebeğin yalnız bırakılmamasıdır.

Lohusalık döneminde anne bütün gününü bebeği ile geçirmeli, bebek annesinin sıcaklığını ve yakınlığını daima hissetmelidir. Anne, bebeğinden ayrıldığında birkaç dakikalığına bile olsa baş ucuna ayna ve kibrit kutusu koyar. Bunların bebeğin hayatını koruduğuna inanılır. Bu dönemde anne çok hassas bir ruh haline sahip olduğundan evinden hiç çıkmamalıdır; ancak aile, akraba veya komşular loğusa ziyaretine gelebilir. Eskiden de şimdilerde olduğu gibi kadınlar, karınlarını ve bellerini kundak bağı gibi bir kuşak ile sıkı sıkı sararlarmış. Bu kuşak daha çok pamuklu ve yünlü olduğundan böğrü ve karnı sıkıca sarmalarmış. Böylece kadının daha rahat hareket etmesi ve kısa sürede iyileşmesi sağlanırmış. Kırk gün süren lohusalık dönemlerinde kadınlar yeme içmelerine de dikkat etmek zorundadırlar.

Anne açısından büyük dikkat gerektiren bu dönem bebek söz konusu olunca çok daha katmerli bir tedbirler yığınınna dönüşüverir. Çünkü Boşnaklar arasındaki yaygın kanaate göre çocuğun ilerleyen yaşlarda ortaya çıkacak olan bedensel ve ruhsal özellikleri bu kırk günlük loğusalık süresi içerisinde şekillenmeye başlar.¹⁵ Mesela kırk günlük süre içerisinde, çocuk sessiz olup çok fazla ağlamazsa, bütün hayatı

¹⁴ Boşnakça babine < baba, babica'tan – tür. ebe, ninecik . babine- ebe töreni.

¹⁵ Zlvinice Šerici Köyü, 78 yaşında Beganović Fata' dan derlenmiştir.

boyunca sessiz sakin, fakat bu dönemde sürekli ağlarsa gelecekte kızgın ve çok konuşkan, 40 gün içerisinde az şey yerse ilerde de az, çok iştahlı ise ilerde de çok iştahlı olacağı düşünülür.

Bebeğin kırkı çıkana kadar saç ve tırnakları kesilmemelidir. 40 günlük süre sonunda kesilen saç ve tırnak rastgele bir yere atılmamalı temiz bir beze sarılarak ya saklanmalı veya uygun bir yere gömülmelidir. Hatta ilk kesilen saçın anne tarafından çocuk okula gidinceye kadar saklandığı ve çocuğun okula gittiği ilk gün akıllı olacağına ve her şeyi çok çabuk öğreneceği inancı ile akarsuya atıldığı da görülmüştür. Bu konuda Boşnaklar arasındaki diğer davranış modelleri ise şöyledir.

"Doğumu takibeden bir yıl içerisinde çocuğun saçını ve tırnağını kesmek uğursuzluktur" "Kesilen ilk saç ve tırnak közlenmiş ateşe atılmalıdır"

"Kesilen tırnak ve saçın nereye atılacağına çok dikkat etmek lazımdır. Pis ve tekin olmayan yere bunlar atılmamalıdır"

3.5 Kırklama ve bağışlama

Anne ve çevresindekiler 40 günlük hassas loğusalık sürecini kurallarına riayet ederek başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra hem anne hem de bebek açısından evden dışarı çıkmak için vakit gelmiş demektir.

Kırkıncı günün tamamında anne kendisini ve bebeğini dışarı çıkacak şekilde hazırladıktan sonra önce birinci derecedeki akrabalarını ardından komşularını ziyarete gider. Anne ve çocuğuna gittikleri tüm evlerden polog¹⁶ veya bağışlama adı verilen hediyeler verilir. Hatta bazıları bebek şişman ve tatlı olsun diye hediye olarak yumurta ve şeker de verebilir. Yani kati surette anne ve çocuk gittikleri evden eli boş çıkmamalıdır. Çünkü Boşnaklar arasında polog verilmeyen evi farelerin basacağına inanılır.

3.6 Beşik ve Ninni

Modern hayatla birlikte şeklen değişmekle birlikte fonksiyon ve muhteva itibari ile yaşamaya devam eden kültür değerlerinden birisi de beşiktir. Geleneksel Boşnak kültürü içerisinde zengin olsun fakir olsun bütün insanların hatıralarından izler taşıyan meşe ve kayın ağacından yapılan beşiklerle karşılaşmıştır. Bu beşikler açısından en önemli ortak payda bebeğin başı üzerine gelen yere Müslümanlık işareti olmak adına konulan ay ve yıldızdır.

¹⁶ Boşnakça polog > položiti- yatırmak, yani ilk defa bebek evinizde geldiğinde yatıran adlı bir hediyedir.

Doğumu takibeden bir hafta içerisinde adı da konulmuş olan çocuk artık beşiğe konulacak düzeye gelmiştir. Boşnaklar arasında bebeğin kendisini beşiğe koyacak ilk kişiye benzeyeceğine olan inanç, bu uygulama öncesi ciddi bir kişi tercihini de beraberinde getirir.

Aslında beşik ile birlikte birey olma adına mesafe de katetmiş olan bebek, bu noktadan ileriye anne, nine veya aileden başka bir kadının söyleyeceği ninnilere teslim olarak uyuyup büyüyecektir. Doğum kültürü açısından ve müzikal değeri açısından apayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar tafsilatlı bir zenginlik ile karşımıza çıkan Boşnak ninnilerinden bazı örneklerle bölümü devam ettirmek istiyoruz.

Allah, Allah, küçük bebeğim uyu.

Taşun taşun tanana

Annesi cici beşikte altın gömlekte salladı seni

Ve ipekli mahrama

Allah, Allah, Allah küçük bebeğim uyu.

Büyü, uyu küçücüğüm

*Uykusu aldattı uykusu tatlı olmuştü.¹⁷
söyler.¹⁸*

Küçük Meyrem şarkı

*Nine nine, beyaz güvercin dişi
beşikte*

Uyu bebeğim cicili

*Annesi ipekle kundakladı seni
beşikte*

Uyu bebeğim cicili

Küçük arılar balıyla emzirdi seni

Uyku sana sevimli

*Beyaz peri ipekle kundakladı seni¹⁹
seni²⁰*

Annesinden önce uykusu aldı

Uyu, uyu canım benim.

Çiçekleri toplayacaktı.

Bugün çalışkan oldun.

Küçük kediyi yıkayacaktı.

¹⁷ Lukavac Poljice Köyü, 51 yaşında Ćosić Safija' dan derlenmiştir.

¹⁸ Zvinice Suha Köyü, 51 yaşında Ćamdžić Besima' dan derlenmiştir.

¹⁹ Zvinice Suha Köyü, 45 yaşında Halilović Šefika' dan derlenmiştir.

²⁰ Zvinice Suha Köyü, 45 yaşında Halilović Šefika' dan derlenmiştir.

Uyu, uyu tatlım benim.

Tavşana otları toplayacaktı.

*Gözlerin yoruldu²¹
verecekti²²*

Ve tavuklara yiyecekler

3.7 Nazar

Doğum olayının tabiatından kaynaklanan bütün mutluluk kaynağı etmenler yanında oldukça zorlu bir süreci tamamlamaktan kaynaklanan zayıflık nedeniyle bebek ve anne açısından olumsuzluk taşıyan nazar adı verilen negatif güç de devreye girmektedir. Bu devre özellikle loğusa ve bebeğin kırkı çıkana kadar çok daha büyük bir hassasiyetle koruma dairesi içerisine alınmasını da zorunlu kılar.

Boşnaklar arasında bakıştan kaynaklanan olumsuzluk olarak ele alınan uroktan²³ bebeğin ve annenin korunmasına azami özen gösterilir ki Boşnaklar, birisi çocuğu görmeye geldiğinde, çocuk sebepsiz yere ağlamaya başlamışsa çocuğa urok (nazar) isabet etmiş ve görmeye gelen kişinin de nazarı değen bir kişi olduğunu düşünür. Eğer gerek bebek ve gerekse annede ziyareti takiben bir olumsuz davranış görülürse hemen lohusa kadının başına ilk bakıştan kaynaklanan olumsuz enerjiyi kıracağına ve negatifiği kendisine çekeceği düşünülen kırmızı renkte tülbent türünde bir mahrama kırk çıkana kadar bağlanır.

Bebeğin nazardan korunması adına anneye tatbik edilen türden bir uygulama yapılabileceği gibi kırmızı bir bez içerisinde hoca tarafından yazılmış nazar duasının bebeğin başucunda ziyaretçilerin bebeğe ilk bakışta dikkatlerini çekebilecek bir yere konulur. Böylece kötü nazarın etkisini yitireceği ve çocuğa zarar gelmeyeceğine inanılır. Bebeğin korunması adına yapılan uygulamalardan bir diğeri de çocuğun alnına kömür veya is sürülerek çocuğun bir nevi ziyaretçilere çirkin gösterilmeye çalışılmasıdır.

Loğusa ve bebeğin kırkı çıkana kadar, yalnız bırakılmaması, yalnız bırakılmaları gerekiyorsa da yastıkları altına makas veya bıçak gibi şeylerin konulmasına özen gösterilir ki bu şeylerin anne ve bebeği zarardan koruyacağına inanılır. Ayrıca loğusanın özellikle tekin olmadığı düşünülen akşam saatlerinden sonra bebeği ile dışarı çıkmamasına da Boşnaklar özen gösterir.

²¹

²²

²³ Boşnaklarda çocuğun nazardan zarar görmesine urok diyor.

Eğer tüm tedbirlere karşın bebek uroğun zararına maruz kalmış, sürekli ağlayan huzursuz bir hal almış ise çocuğun annesi kendi saçından iki örgü yaparak, (eğer annenin saçı örülecek uzunlukta değilse kemer veya tespih de kullanılabilir) bu örgü üzerinden bebeğini geçirerek : "Anne doğdu, anne tedavi etti. Çocuğuma nazar eden benim çocuğumdan kaçsın" diyerek bu problemi kendince tedavi etmeye çalışır.

Boşnaklar çocuğa kimin nazar ettiği bilirse çocuğun daha kolay tedavi edilebileceğine inandıklarından nazarı dokunan kişiye hissettirmeden ondan biraz tuz almakta, bu tuzu su içerisinde erittikten sonra tuzlu suyu bebeğin alına sürerek problemin define çalışmaktadırlar.

En çok kimlerin nazarı değer sorusunun cevabı Boşnaklarda mavi ya da yeşil gözlü insanları işaret eder. Ancak durum sadece bu olmayıp kötü göze sahip olduğuna inanılan her hangi bir kişinin de hayvanlara, bitkilere ve özellikle bebeklere nazarının degeceğine de inanılır. Boşnaklara göre dünyada her şey nazara gelebilir hatta nazar nedeniyle ineklerin sütü bile azalabilir. Bebek ve loğusa üzerinde mavi boncuk, kırmızı renkte bir bez parçası, renkli ipliklerden ağız dualı bir kadın tarafından dualarla örülmüş bir hamayıl bulundurmanın da nazar açısından koruyucu olabileceği de düşünülmektedir.²⁴

Yukarıda bahsi geçen nazardan korunma uygulamaları yanında Nas ve Felak sürelerinin loğusa ve bebek üzerine üç defa okunması veya hocaya müracaat edilmesi de uygulamaları ile karşılaşmış nazar karşıtı tutum ve davranışlar arasındadır. Boşnaklar arasında bebeği nazardan korumak için ninni ve masal formatındaki aşağıda örnekleri verilecek olan deyişlerle de karşılaşılabilir.

Annen doğurdu, annen iyileştirdi.

Ormanın üstüne yaprak gibi,

Suyun üstüne köpük gibi.

Beylerin üstüne altın gibi

*Nazarlar dökün!*²⁵

Uyku beşiğe, uykusuzluk beşiğin yanına gidin.

²⁴ Zvinice Suha köyü, 51 yaşında Čamdžić Besima' dan derlenmiştir.

²⁵ Antun Hangi, Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersekte Müslimanlar'ın Hayat ve Adetleri),y. 1906, s. 46.

İyllik beşiğe nazarlar beşiğin dışına gidin.

Nazarlar ormanlarda gezin.

Otları otlayın, yapraktan suyu için

Başlarınızın altına soğuk taşı koyun.

Yavrumu benim hiç yaralamayın.

Ayakların altında düşmanların olsun.²⁶

Uyku Ali'nin başına gider, nazar yanında ağlar.

Uyku beşiğine, nazar onun altına gider.

Nazara her gelen şey, nazarı kovan kadın, kurtar.

Nazar iki gözleri, bir gözü ateşli, iki gözü suludur.

Delik açan sulu gözü ateşli gözünü söndürür.²⁷

"Benim Ali'mde dokuz nazar var. Dokuzdan sekiz, sekizden yedi, yediden altı, altıdan beş, beşden dört, dörtten üç, üçten iki, ikiden bir, birden hiç bir yok. Bir olan masa bağırmadığında, koyun melemmediğinde, keçi melemmediğinde, tavuk gıdıklamadığında, horoz ötmediğinde, köpek havlanmadığında, yüksek yüksekliğine ve düz düzlüğüne gidin!"²⁸Bu bölümü şu iki davranış ve uygulama tespiti ile tamamlamak istiyoruz.

"Loğusa her sabah bebeğin bulunduğu yeri tebeşirle daire içerisine alır. Bu daireye cin veya şeytan gibi varlıkların giremeyeceği böylece bebeğin bu varlıkların zararından korunacağına inanılır"

"Loğusa ve bebeği ilk gören kişiler maşallah demelidir. Yoksa o kişilerin nazarı anne ve bebeği olumsuz etkiler"

²⁶ Antun Hagi, Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek'te Müslimanlar'ın Hayat ve Adetleri), y.1906, s.46

²⁷ Bu ismin yerinde her hangi çocuğun ismini koyabilir.

²⁸ Antun Hagi, Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek'te Müslimanlar'ın Hayat ve Adetleri), y.1906, s. 46

3.8 Kesme Arkadaşlık

Geleneksel Boşnak kültüründe bulunmakla birlikte günümüzde örneği görülmeyen "kesme arkadaşlık" adı verilen bir uygulamadan da konumuz gereği bahsetmeyi yararlı görüyoruz. Boşnaklar arasında "Kesme" sözü bebeğin saçlarının kesilmesi dolayısıyla kullanılmaktadır. Kesme arkadaş erkek ya da kadın, Müslüman, Hıristiyan ya da Çingene, zengin ya da fakir her hangi bir kişi olabilirmiş. Kesme arkadaşlığa giden süreç özetle şöyledir.

Doğumdan sonra çocuk hasta ise ve bedensel gelişim göstermiyorsa cuma ya da pazar günü sabahın erken saatinde, güneş doğmadan önce anneanne bebeği evin kapısının önüne getirip yoldan geçecek birini beklemeye başlar. Şahıs görününce anne yanında bulundurduğu makası bu kişiye vererek bebeğin saçını kesmesini ister. İşte bu teklifi kabul edip bebeğin saçını kesen kişi, o dakikadan itibaren bebeğin kesme arkadaşı olur ki bu kişi bebek ölene kadar onun yanında ve her türlü problemin çözümünde onun yoldaşı oluverir. Bebeğin kesilen saçları ise annesi tarafından balmumu ile evin bir köşesine yapıştırıldıktan sonra: "Bu duvarın üstüne koyduğum saçlar kadar çocuğum akıllı olsun"²⁹ der.

3.9 Sünnet

Hz. Muhammed'in sözü ve davranışı olarak da bilinen sünnet, Boşnaklar arasında kutsanan ve tatbikine azami itina gösterilen bir ritüeldir. "Berbo, berbe"³⁰ olarak adlandırılan sözüne güvenilir, dürüst insanlardan seçilen sünnetçiler Boşnaklar arasında saygı gören bir mesleki zümreyi de temsil etmiştir.

Genellikle çocuk altı aylık olduktan sonraki bir yıl içerisinde gerçekleştirilmesi uygun görülen sünnet töreni için ilk adım evin temizlenmesi ve düzenlenmesidir. Büyük bir itina ile hazırlanan sünnet yatağı da hazır olunca eş, dost, konu komşu belirlenen tarih için davet edilir. Davete icap edenler muhtelif hediyeler ile sünnet evindeki sazlı sözlü eğlencelere iştirak eder. Boşnaklar arasında nadiren de olsa sünnet düğünü için bir gün önceden helva yapılır, yapılan helva bakır sahanlarda törene gelen bütün misafirlere verilir hatta sünnetin daha kolay ve mutlu geçmesi için bazı yerlerde kurban kesildiği de olur. Sünnet çocuğunun giyiminden kuşamından ve sünnet sırasında gerçekleştirilecek eğlencelere varıncaya kadar mesul olan ve çocuğun ailesi ile akrabalık derecesinde bağlantı kuran kirveliğin de bulunduğu görülmüştür.

²⁹ Antun Hangi, *Život i običaj muslimana u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek'te Müslimanlar'ın Hayat ve adetleri)*, y. 1906, s. 40

³⁰ Berbo, brico – berber.

3.10 Çocukta İlkler

Dünyaya gelen her bireyin sağlıklı gelişim süreci içerisinde bir hayat sürmesi ve saç kestirme, diş çıkarma, yürüme, konuşma vb ilkleri biyolojik süresi içerisinde sorunsuz ve mutlu bir şekilde tecrübe etmesi ebeveynler açısından önemsenmektedir. Elbette büyük çoğunlukta çocuklar arasında ilkleri yaşama konusunda periyodik bir takvim işlerken, beslenme, çevresel veya anatomik bazı etkenler nedeniyle bu konularda zaman zaman alışılmışın dışında örneklerle de karşılaşmak olasıdır.

Bütün ebeveynler için olduğu gibi Boşnaklar arasında da ilkler büyük bir coşku ve mutluluk ile karşılanmakta, bu mutluluk eş, dost katılımıyla yemeli içmeli sazlı sözlü eğlencelerle katmerlenmektedir. Boşnak kültürü içerisinde yukarıdaki başlıklar arasında yer verdiğimiz sebepler dâhilinde olduğu düşünülmele birlikte ilkler konusunda yaşanan aksaklıklar veya muhtelif diğer yaklaşımlara ilişkin derleme notlarını naklederek bölümü tamamlamak istiyoruz.

"Zil içerisine döğülen su ezan okunurken vakti geldiği halde konuşması geciken çocuğa içirilirse çocuk konuşur."

"Çocuğa çingene kadın çantasında taşınan ekmekten veya başka bir yiyecekten yedirilirse çocuk çabuk konuşmaya çıkar"

"Erkek çocuklar güçlü olsun diye omuzundan, kız çocuklar ise güzel olsun diye kalçadan yıkanır."

"Çocuk saçını ilk kesen kişinin karakterini alır"

"Kesilen ilk saçın miktarınca altın karşılığı sadaka vermek çocuğun sağlıklı gelişimi için önemlidir"

"İlk diş düşünce bu diş evin çatısına atılır, kesilen ilk saç ise saklanır"

"Çocuk vaktinde diş çıkarsın diye annesi her sabah onun boynunu ve ensesini sıcak su ile yıkamalıdır"

"Çocuğun kesilen ilk saçını çocuk büyüdüğünde daha iyi duysun diye akar suya atılır"

"İlk dişin çıkması konu komşu ve akrabaların katıldığı bir yeme içme ortamı ile kutlanır"

"İlk Dişi takiben konu komşuya süt dağıtılır"

"Eskiden bu tür çocuklar için yastığının altına ustavljak adı verilen özel bir taş konulmuş."

SONUÇ

Tarih boyunca birbirinden farklı pek çok inanç ve kültür dairesi içerisinde yaşam alanı bulmuş olan Boşnak kültür ve medeniyeti, dâhil olduğu her medeniyet dairesinden benimseyebildiklerini özümseyerek gün geçtikçe büyümüş, zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir. Bu renkli tablonun en önemli şekillendiricisinin kanaatimizce inanç olduğu göz önüne alınırsa, kültür zenginliğinin kaynağı da daha belirgin hale gelebilir.

Giriş bölümünde kültürün en önemli göstergelerinden biri olduğunu ifade ettiğimiz geçiş aşamaları ve doğal olarak da doğum kültürü yukarıda bahsi geçen doğal değişim ve gelişim evresinden payına düşeni almış olsa gerektir. Yani; Boşnaklar arasında, geçiş ritüelleri adı altında icra edilen, İslamiyet öncesi inanç kültürüne ait pek çok ritüellin, zamanla İslâmi bir kimlik kazandığı veya bu daire içerisine sızarak ve kendine yepyeni bir yaşam alanı oluşturarak, varolmaya devam ettiği açıktır.

Kültürün uzun soluklu bir sürecin meyvesi olması, onu toplumsal hayatın vazgeçilmez bir değerine dönüştürür. Kültür öğelerinin korunup, kabul edilebilirlikleri oranınca yaşatılması ilgili toplumun birlik, bütünlük ve devamı adına da olmazsa olmazdır. Bu anlamda, Boşnak kültür ve medeniyetinin irdelenmesi ve kayıt altına alınmasının önemini bir kez daha vurgulamayı faydalı görüyoruz.

KAYNAKÇA

Taşan,A.Aziz,1979, Dünden Bugüne Merzifon, İstanbul, Merzifon Demeği Yayınları

Malinowski, B, 2000, Büyü, Bilim ve Din, Çev: Saadet Özkal, İstanbul, Kabalıcı Yayınları

Seyidoğlu, Bilge, 1995, "Manas Destanında Giriş Merasimleri", Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, Yayına Hazırlayan: Emine Gürsoy-Naskali, Ankara, TDK, Yay., s.1-7

Cangül, Elif, 2009, Merzifon Halk Kültürü, Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi, Basılmamış Bitirme Tezi

Roux, Jean -Paul, 1999, Altay Türklerinde Ölüm,Çev: Aykut Kazancıgil İstanbul, Kabalıcı Yayınları

Yetkin, M. Ali, 1998, Merzifon, Merzifon Belediyesi Yayınları

Bayram, Sadi, 2000, Tarihin Derinliklerinde Merzifon, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslar Arası Sempozyumu, Merzifon Vakfı Yay., s. 493

Örnek, Sedat Veyis, 1995, Türk Halk Bil., Ankara, Kültür Bak., Yayınları

Türkçe Sözlük, 1988, C.1, Ankara, TDK, Yayınları

Sümbüllü, Yusuf Ziya, 2004, Tıbbi ve Mistik Folklor Açısından Aşerme, Türkiyat Araş. Enstitüsü Dergisi, S. 23, s.133-145

Sümbüllü, Yusuf Ziya, 2004, Van Kültüründe Geçiş Merasimleri, I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, İstanbul, Van Valiği Yay., s.3

**POPÜLER KÜLTÜR ENDÜSTRİSİNİN KISKACINDAKİ BALKANLAR:
SEVDALINKA'NIN POP MÜZİĞE OLAN ALTERNATİFLİĞİ...**

Sibel AKOVA¹

Dr. Kemal Gani BAYRAKTAR²

"Müzik: acılar içinde yaşayan İnsana Tanrıların armağanıdır."

Platon...

ÖZET

Medya'nın yaygınlaşması, küreselleşen dünyamızda bireylerin yaşamlarına daha fazla nüfuz etmesi, beraberinde bireylerin algılama kalıplarını, gündelik yaşam ritimlerini, toplumsal, kültürel, siyasal, politik gibi birçok başat unsurun değişmesinde ve şekillenmesinde etkin rol oynaması, beraberinde kitle toplumu, kültür kuramı ve popüler kültür tariflerinin tartışılmasına neden olmuştur. Halk bunu istiyor bakış açısı ile savunulan ve kültürel dönüşüme ve dünya üzerinde standardizasyona kaynaklık eden, homojenleşmiş, çok küçük farklılıklar dışında birbirlerinin kopyaları durumuna gelen tüketim unsuru döngüsü içerisinde savrulan Kültür kavramının ülkemizde olduğu gibi, Balkan'larda da değişim ve dönüşüm gösterdiğini gözlemlemekteyiz.

Balkan topraklarında ve Türkiye dahil olmak üzere, dünyanın birçok farklı yerine dağılan Boşnak'ların, yaşamlarında büyük öneme sahip olan Sevdalinka müziği tariflenerek; tarihsel süreci içerisinde geçirdiği evreler çalışmamızın konusunu oluşturacaktır. Sevdalinka Türk ve Doğu kültürünün etkisinde yaşayan Müslüman, Ortodoks ve Katolik toplumlarca da kabul görmüş ve içselleştirilmiştir. Sevdalinka; Balkanlar'da yaşayan birçok farklı etnik kökene ve farklı inançlara sahip insanların ortak özelliği, ortak müziğidir. Müziğin yarattığı ambiyans, önyargıları ve farklılıkları minimize ediyor, sözün bittiği yerde, müzik başlar ve müziğin milliyeti yoktur, evrenselidir.

Bu çalışmanın amacı, beş asıra yakın Balkanlar'a hâkim olan Türkler'in sosyal ve kültürel bakımdan etkilediği bu topraklarda Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlar'daki beş yüzyıllık tarihi boyunca bıraktığı sayısız kültür mirası içerisinde

¹Maltepe Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Doktora Öğrencisi, (akova@izocam.com.tr)

² İzocam Ticaret ve Sanayi A.Ş. İTÜ, (bayraktar@izocam.com.tr)

şekillenen, tarihsel süreç içerisinde korunan, ancak günümüzde dönüşüme maruz kalan Kültürel değerlerinden biri olan Sevdalinka Felsefesini inceleyebilmek, tarihsel sürekliliğini anlatmak, günümüz Popüler akımlar ile olan ayakta kalma mücadelesine yakından bakabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Kültür, Popüler Kültür, Kültür Endüstrisi, Sevdalinka.

MÜZİK

Müzik kelimesi Apollon ve diğer tanrıların marifetini dile getiren "mosikeh" kelimesinden çıkmıştır. "Müs" adlı güzellik perilerinden geldiği söylenir. Müzik şölenlerle dinlenir, katılanlar ortak bir yaşam içinde olurlardı. Yaşamın diğer alanlarında da ortak yanları devam ederdi. Böylece birlikte dinledikleri, yarattıkları müzikle, yaşamın mantığını, düşüncesini geliştirir, bir üst aşamaya erdirtirlerdi. (Kaygısız, 2009:65.) Müzik; şiir, dans ve büyülücülükle doğayı ve düşünceleri egemenlik altına almanın bir yolu olarak algılanmakta idi. İnsanoğlunun yaşamı, hareketleri, düşünceleri değişip geliştikçe, müziğin içeriği de değişmiş, gelişmiş ve zenginleşmiştir. Bir önce üretilmiş olanı eleştirip, bir yandan geçmişli özümserken öte yandan yeniliklerin ışığını takip ederek, bir sentez oluşturdular ve hayatın rutin pratiklerinden etüdü ettikleri metaforları müzik ile harmanlayarak, deneyimleri ve bilgi birikimleri ile de zenginleştirmişlerdir.

Diğer bir görüşe göre; Müzik sözcüğü, eski Yunanca'dan gelir, "Muses" (Muses; Yunan mitolojisinde sanat tanrıları) şiiri, müziği ve dansı kavrayan geniş bir anlam taşır. Müzik bir sanat dalıdır, ancak temelinde, yani sesin oluşumundan, ritmine, armoniden kontrpuana kadar geniş bir yelpazede bir mantık ve belli bir ölçüde matematik içererek adeta bir bilim dalıdır da. (Çelebioğlu, 2008:10.) Müzik; insanlığın varoluşundan günümüze değin süregelen ve insanlık tarihi kadar eski bir sanat dalıdır. Müzik sanatının ilk olarak yazılı formata geçtiği aşama olarak kabul edilen yaprak notaların yazılı belgeler olarak kabul edildiği süreçten, insanoğlunun sürekli olarak farklılaşan ihtiyaç ve toplumsal yaşamlarının paralelinde uygarlık değişimlerinden müzik sanatını da eksik etmediklerini görmek mümkündür. Yaşamlarını mükemmelliğe taşımak isteyen insanoğlu yaşamsal süreçleri adına çaba gösterirken, birikimlerini müziksel öğretiler ile de desteklemektedirler.

Goehr, "müzik hakkında, daha az mazeretli ve daha az mesafeli ama aynı zamanda insani ilişkilerimizin sıradan ve saf olmayan durumuyla daha çok ayrılmaz bir biçimde bağlantılı bir bağlamda fikir yürütmek zorundayız." tezini ileri sürer. Müzik

parçalarını özerk müzik kalıpları olarak değil, belki de dünyanın geri kalanının içindeki (şu ve ya bu dereceye kadar, ancak her zaman bir dereceye kadar) seslere ait kalıplar olarak ve onların tarihselliklerini de göz ardı etmeden ve anlamlarının da (en az yapının kültürün bir fonksiyonu olduğu kadar) kültürün bir fonksiyonu olduğunu gözden kaçırmadan ele almak zorundayız. (Ridley, 2007:25.)

Teknik deyişle müzik, ses yüksekliği (diklik-perde), (incelik-kalınlık) ve tartım (ritim) bağıntıları içinde düzenlenmiş seslerin sanatıdır. Müzik, insan sesinin, insan kulağının ve de seslerin daha zengin, daha karmaşık biçimde düzenlenmesine olanak veren, dolayısıyla da insan sesinin ve insan kulağının daha iyi gelişmesini sağlayan müzik gereçleri (çalgıları) yapma becerilerinin bir gelişimidir. Ne var ki, müzik; salt insanların seslerin nasıl işlenebileceğine duydukları merakla gelişmezdi. En başından bu yana müzik, insanların coşkusal bir etkinliği, bu coşkulara dışsal bir biçim verme yolu olagelmıştır. (Finkelstein, 2000:10.)

İnsanoğlu ilk müzik örneği olarak fark edilen bağırmadan sonra, ritim unsurunun da varlığını saptamış, bu doğrultuda giderek ezgisel yapıyı kurmuş ve belirli süreçler içerisinde kaydedilen aşamalarla, bu iki ana unsuru birleştirerek farklı müzikler yaratmıştır. Farklı kültür ve coğrafyalara ait farklı karakterlerdeki müziklerin, siyasal, ekonomik ve sosyokültürel nedenlerle etkileşim göstermesi de belirli bir takım zaman süreçlerini de kapsamaktadır. (Tohumcu, 2006:9.)

Her ne kadar müzik, diğer sanatlarınkine özdeş olmamakla beraber, onlarınkine benzer bir tarihsel bilinç edinmiş olsa da, müzik ve diğer sanatların gelişimi arasındaki, çoğu zaman yapay ve uydurma paralellikler yaratan tarihsel-kültürel bağıntıları düzene koymak, bugün için bile yeterince sorunludur. Müziğin, yalnızca atipik tarihsel gelişiminden dolayı değil, aynı zamanda doğası, özü ve sorunları üzerine olan düşüncenin atipikliğinden dolayı ayrıksı olan geçmişi bugün hala bu sanat üzerinde bir ağırlık oluşturmaktadır. Bugün gerek müziğin, gerekse müzik düşüncesinin çalışmasını teşvik eden tarihsellik, herşeyden önce müziğin geleceğe aktarılmasını olanaklı kılan kültürel mekanizmaları kavramayı bilmelidir. (Fubini, 2006:40.) Müzik var olan kültürel ve alt kültürel kimlikler kadar çok sayıda biçimi olan bir şeyi içine sığdıramayacak kadar küçük bir sözcüktür. (Cook, 1999:19.)

Belli bir toplumda müzik olarak kabul edilen ifade kültürü, belli ses kaynakları kullanan ve onların titreşim sayısını mutabakatla belirleyen, yani sabitleyen bir düzenlemeye sahiptir. Yani, insanların algı sınırları içinde o topluma tanıdık/bildik gelen sesleri doğrudan doğruya bu sesler ya da aralarındaki ilişkilerden tanıyabileceği ve bu nedenle de belli seslerden oluştuğunu kabul ettikleri bir

dizgedir (Erol, 2009:12.) şeklinde müziğin varlık nedeni olarak kabul edilen sesi tariflememiz yanlış olmayacaktır.

Müziğin tarihi, "serüvenlerle dolu bir yolculuk, yoksunluklar macerasıdır." Kuşları çağıran ilk insanların şarkısı, ilk çobanların flütü, ilk avcılarının yayı, ilk gökgürültülerinde duyulan tanrıların ruhları, ilkel çokseslilik, klasik kontrpuan, tonal armoni, on iki sesli müzik, caz, rap, elektronik müzik ve bugünün sampling'li arasındaki tek benzerlik, gürültüleri şekillendirme, güzel olanı kaosun içinden çıkarma hayalidir. Bu ne bir ilerleme, ne de bir gerilemedir; daha ziyade sosyal düzendeki değişimlerin öncüsü olan bir gerilim, bir çeşit duydur. (Attali, 2005:22.)

Düşüncelerin anlaşılmasına hizmet eden bütünlük... Müziğin çeşitli devirlerinde bu ilke değişik yollardan ortaya konmuştur. Ancak bugün tartışmalarımız için temel olan yalnızca bir noktanın daha üzerinde durulmalıdır. Bir müziksel düşüncenin kaplayabileceği yerden söz edilmelidir. (Webem, 1998:25.)

KÜLTÜR TANIMI VE İŞLEVİ

Kültür, Raymond Williams'ın yakın günlerde belirttiği gibi, "İngiliz dilindeki anlamca en karmaşık iki üç sözcükten biridir." Bütünüyle aynı içerikte olmasa da, Onsekizinci Yüzyılda Civilization anlamında kullanımından günümüze dek Alman dilindeki Kültür sözcüğü için de aynı şey söz konusudur. Yirmi birinci yüzyıl entelektüelleri arasında kültür sözcüğünün çoklu anlamları ve bunların çelişkin sonuçları konusunda, Alman dilindeki Kültürden, Anglo-Amerikan culture dünyasına giren, sonra yeniden Alman kavramsal dünyasına dönen ve hangi anlam dünyasındakini yaşarsa yaşasın, her ikisini de kendine yabancı sayan Adorno kültürü çok anlamlı bir yaklaşımla ele alıp incelemiştir. (Jay, 2001:151.) Kültürün birçok tanımı vardır. Bir başka deyişle, kültür kavramı, farklı disiplinler tarafından farklı ve çok çeşitli şekillerde tanımlenen bir kavramdır.

İçinde bulunulan zamana, coğrafyaya göre değişik anlamlar yüklenen kavram ile ilgili birçok tanım bulunmakta ve bu tanımlar değişen sosyo-ekonomik, siyasal koşullara paralel olarak değişim göstermektedir. Konu ile ilgili Amerikalı iki antropolog, Alfred Kroeber-Clyde Kluchohn, 162 tanımlamada bulunmuşlardır. (Erdogan ve Alemdar, 2002:215.)

Kültürler soyut birimlerden oluşur: Çeşitli iletişim eylemlerinde, kuşaklara (nesillere), cinsiyete ve ilişkilere bağlı olarak farklı şekillerde gerçekleştirilebilir. Gerçekleşmeleri, sözlü, paradigmal, sözsüz ve ekstra sözel olabilen ve ilk etapta nasıl ve hangi araçlarla sorularını cevaplama imkanı veren davranışlarla olur. (Oksaar, 2008:36.)

Felsefe disiplininin, antropolojiye, tarihten iletişim bilimlerine değin pekçok disiplinde önemli adlandırılan, üzerinde düşünölen, tartışılan ve kuramlar oluşturulan Kültür kavramı toplumlar arasında farklılıklar göstererek, zamansal ve mekansal farklı kurgular içerisinde farklı anlamlar yüklenerek kullanılmış ve toplumlar oluşturan yapıda başat unsur olma özelliğini korumuştur.

Kültür'e bakışın, "egemenliğin ganimeti" olarak görönen ya da algılanan bir kültür anlayışına yol açmaktan alıkonulması için kültürün bir devamlılık olarak görölmemesi gerekliliğini söyleyen Benjamin, radikallerin bu konudaki yaklaşımlarını şu noktalardan eleştiriyor: radikallerin kültüre bakışları da Kültür'ü "Havcialem" devamlılık görünüminden çıkaramamaktadır. "Emancipation" için yararlı olan yeni değerdendirmelerden geçirilmedikçe; bunu yapabilecek bir ilgilenim biçimine geçilmedikçe bu yararsızlık sürecektir. (Benjamin, 2007:184.)Kültür savının iki dinamizmi mevcuttur. Biri değışim, diğeri ise; gelişimdir. Bu süreçler, kültürün kendi unsurları içerisindeki objelerin şekil ve içerik (nitelik ve nicelik) bazında değışim olgusunun uyumu, toplum-kültür ilişkisi, kültürü içe alma ve benliğe mal etme, sosyal bir zırh edimi gibi değeri etkilemek ve etkilenmek tarzındaki bir alışverişe elverişli şekle getirmektedir.

Artık kültür, endüstrinin sadece bir sektörü olmuştur. (Soykan, 2000:65.)Kültür ile kitle kültürü kavramları birbirini ikame eden bir duruma dönüşmüştür. Aynı zamanda; kitle kültürü kavramı, kitle toplumu kavramıyla bitişik bir kavramdır. Batılı Kapitalist toplumların 19. Yüzyılın sonundan itibaren, atomlaşmış bireylerden oluşan türdeş bir toplum haline geldiğini varsayan bu kavram, toplumsal grup ve sınıfların varlığını yok sayan bir kurama yaslanmaktadır. Böylelikle kitle kültürü kavramını kullananlar, çoğunlukla, yalnızca sanatı dışarda bırakarak, modern toplumlarda tek bir kültür olduğunu varsaymaktadırlar. (Özbek, 2008:89.) Aynılığın sürekliliği geçmişle olan ilişkiyi de düzenler. Kitle kültürü evresini liberalizmin geç evresinden ayıran yenilik, yeninin dışlanmasıdır. Tüketim belirdiği gibi, henüz denenmemiş olan her şeyi riskli bularak eler. (Adorno, 2009:65.)

POPÜLER KÜLTÜR VE POPÜLER MÜZİK

Popüler kültür, toplumun çoğunluğunun bir seçim söz konusu olmaksızın benimsediği ve kapitalist endüstri biçiminin dayattığı, tüketme eylemi ile temellenen bir kültürdür. "Popüler kültür, Kapitalizm tarafından sağlanan kültürel kaynaklar ile gündelik yaşam arasındaki ara kesimde üretilir." (Fiske, 1999:159.)

Popüler pratiklerin en yoğun olduğu zaman iş dışı zaman olarak biçimlendirilmiştir. İş zamanı bilinçli olarak popüler gözden ve ilgiden uzak tutulmaktadır. İş dışı zaman, kapitalizmde yeniden tanımlanarak; alışveriş yapma, lokantaya ve ticarileşmiş eğlence yerlerine gitme, piknik ve turizm faaliyetleri içine çöktürülmüştür. Böylece İnsanların iş dışı faaliyetleri de sermaye tarafından kolonileştirilmiştir. Yeme, içme, giyme, eğlenme ve dinlenme faaliyetleri kapitalist pazarın yoğun popüler baskıları ve kitle kültürü pratikleriyle "para harcama" faaliyetlerine dönüştürülmüştür. (Erdoğan ve Alemdar, 2005:80.)

Her olgu yaşam denilen kurguda birbirine belirli kıstas ve özellikleri ile birbirine bağlıdır. Müzik ile toplumsal yaşam, bilim, teknoloji...v.b. de birbirine bağlıdır. İlgili kavramlardan birinde yaşanan değişim, diğer olguları da etkilemekte, değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Nicelik nitelikli bir değişim, niteliksel değişimi de beraberinde getirmektedir. Ters durumun gerçekleşmesi de mümkündür. Süregelen gelişmeler, yeni oluşumlara yol açmaktadır. Yeni oluşumlar, eski savların içinden çıkmaları, onlardan türemiş olmalarına rağmen, onları red edermişçesine birbirlerine bağlı olma durumlarını yok sayarak, değişimin etkisi ile eskinin inkarı yolunu seçerler. Karşıtların mücadelesi de yeninin doğumuna sebep olur, her olgu karşıtı ile birlikte vardır ve birarada bulunur.

Kalıp ve klişeleri hemen her üretici kullanmasına rağmen ancak, çok küçük bir azınlık popüler olmayı başarır. Popüler olmanın kesin bir formülü yoktur ama üretirken sokak ve takvimin iyi ölçülüp biçilmesi buna göre üretilmesi gerekir. Zamanı yakalayamazsanız yaptığınız işin karşılığını alamazsınız. Dolaşıma girmeniz girebilmeniz, ulaşılabilir olmanız için hayatidir, büyük bir dağıtım ağının içinde hikayenizi anlatabilirsanız yaygınlaşmanız da o ölçüde kolaylaşır. Ürünün konuşulabilir ve uyarlanabilir olması popülerliğin en önemli belirleyendir. (Cantek, 2011:285.)

Adorno ve Horkheimer'a göre; değişik tüketim kalıplarına hitap eden, aynı malın farklı biçimlerde ve farklı fiyatlarla pazarlanması gibi yöntemlerle ayrımlar

vurgulanmakta ve genişletilmekte, böylece de herkese hitap edilebilmekte, kimse sistemin dışında kalmamaktadır. Artık herkes bir bütünün parçasıdır. Kültür Endüstrisi çağında düzen, bedenleri serbest bırakır ve ruhlara saldırır. Artık düzen "benim gibi düşün, ya da yok ol" demek yerine "benim gibi düşünmemekte serbestsin. Yaşamını ve tüm sana ait olanları da koruyabilirsin. Ancak o andan itibaren aramızda bir "yabancısin" demektir. (Dellaloğlu, 2003:26.)

Pop genel bir kültürel pradiğma haline gelmiş, aynı zamanda kitle küçük, özelleşmiş tüketici gruplarına dönüşmüştür, ancak bireysel tüketici eskiden olduğu gibi bir tercihte takılıp kalmamakta, o ana göre değişen ilgileriyle tercihleri sürekli olarak değişmektedir. (Behrens, 2011:177.)Pop çehre değiştirirken, kendi standardını, gerçek anlamda oluştururken yeni kaynaşımara kaçınılmaz olarak ulaşır. (Kahyaoğlu, 2010:266.)

Popüler Müzik, iktidar ile türlü şekillerde oynar. Radyoda dinlediğimiz, plaklarda çaldığımızda ve sahnede ve ya filmlerde icra edildiğini gördüğümüz şarkılar otoriteyi destekler, baskıya direnir, çatışmalara karışır ve toplum yaşamındaki çekişmeleri yüzlerce farklı yolda çözümler. Ancak enteresandır ki, popüler müzikteki en yaygın ve belki de en etkili politik momentler, genellikle önem vermediğimiz için kaçırdığımız momentlerdir. (William Washabaugh, 2006: 22.)

Müziksel eğlencenin müşterileri de, Popüler Müzik üretimini belirleyen aynı mekanizmanın nesnelere, hatta gerçekte ürünleridir. Boş zamanları, sadece kendi iş kapasitelerini yeniden üretebilmeye yarar. Bir amaç olmaktan çok, bir araç niteliğindedirler. (Slater, 1998:235.)Bu olgu, standartlaşmış ürünlerin ve sözde bireyselleşmenin artışını besleyen kurgular olma niteliğini taşımaktadır.

Günümüz küreselleşen dünyasında kültür ve eğlencenin birbirine karışıp iç içe geçmesi, yalnızca kültürün başkalaşmasına neden olmaz, aynı zamanda eğlencenin de entelektüelleşmesini neden olmaktadır.

SEVDALİNAK METAFORU

Bütün insanların anladığı ortak bir dil olmadığı gibi, bütün insanların aynı şekilde anlayıp duygulandığı ortak bir müzik de yoktur. Yalnız bir tek şey vardır; öbür güzel sanat dallarında olduğu gibi birçok insanın, hangi kültürden olursa olsun, yakın duygu ve zevkler alabileceği, kültürler üstü ortak konuları işleyen üstün müzik eserleri olabilir. (Tanrıkorur, 2009:21.) İşte bu noktada bahsi geçen üstün müzik olarak tariflenen metaforlardan biri de Sevdalinka'dır.

Sevdalinka en dar anlamıyla söz ve müzik folklorunun lirik-şiirsel ve ahenkli türlerin muhteşem bir karışımı olup merkezinde iki genç arasındaki aşkı 'sevdah' ile anlatmakta. Kökeni ve ilhamı aşktan gelmesiyle beraber bu şarkı sadece bu konuyla kalmaz. Sevdalinka kültürel, şehirli, belgesel, yerel ve özel unsurlarıyla kökü olan aşk duygusunu aşmıştır. Müzik ve söz geleneği içinde beş yüzyıl boyunca devamlılığını sürdüren Sevdalinka Boşnakların ruh kültürünün birçok biçiminin ve içeriğinin göstergesini teşkil etmiştir.(www.muammerketencoglu.com)Sevdalinka, Boşnaklar'ın yaşam felsefelerinin şekillenmesinde etkin bir rol oynamıştır.

Sevdalinka, "Moj brate u tuğjini, pisi nam kad ces doci (benim gurbet ellerdeki kardeşim, ne zaman geleceğini yaz -bildir- bize) şarkı sözlerinin melankolisini kalbinin derinliklerinde hissedebilmek, ciğerlerine mistik havasını teneffüs edebilmektir.

On yaşlarındaki bir çocuk 'Sevdah, babamın şarkı söylerken ağlamasıdır' yanıtı ile 'Sevdah ve Sevdalinkanedir' sorusunun en yalın, en masum, en içten ve aynı zamanda en doğru tanımını vermiştir. (www.institutsevdaha.ba)

'Sevdah' (sevda, karasevda) kelimesi Türk dilinde aşkın hasretini ve azabını ifade eder, kökü ise Arapçada 'sewdâ' kelimesinde bulunup 'siyah safra' anlamına gelir. Eski Arap ve Yunan doktorları, insan vücudunda bulunan temel dört öğelerden biri olan siyah safranın insanın duygusal hayatını etkilediğini, melankoli ve huzursuzluğu uyandırdığına inanıyorlardı. Bundan da Yunanca'daki 'melankoli' sözcüğü mecazî anlamıyla temel anlamın yansımasını oluşturur: melanhölos - siyah safra. İnsanın böyle bir halini uyandıran aşk için Türkçede bu iki kavram semantik olarak yakından ilişkindir. (www.muammerketencoglu.com)

Sevdah aşk acısının dayanılmaz noktasına erişildiğinde, ölüm ile eşit sayılabilecek aşk sarhoşluğu içerisinde kişinin kendini kaybedebildiği aşk duygusudur. Bu hüznün ve hezeyan, sevgiliye kavuşmanın imkansızlığında, mevcut birçok engelin varlığından kaynaklanmaktadır. Aşkın karşısında duran, aşılması güç zaman ve mekansal kurguda engel teşkil edilebilecek, toplumsal, bireysel, ailevi, geleneksel ya da duygusal birçok zorluk sözkonusu olabilir. "Sevdah" başkaları tarafından çektirilen acı -işkence- olabileceği gibi, sevdiğinin ulaşılmaz, aşkın ise beyhude olduğunun bilincinde olmak ile birlikte, mazosist bir aşk anlayışı ile, kişinin kendine

yaşattığı, acı ve hüzün ile harmanlanmış, duygusal varyasyonlardır.(www.institutsevdaha.ba) Kavuşmayı tam olarak yaşamadan, vedalaşmaların başladığı, tesellisiz duygusallığın ifadesidir. Anlamında barındırdığı; incelik, zarafet, hoşgörü, mahcubiyet, gurur, saygı, mütevazı duyguların, dürüst ve onurlu bir tavırla ayakta kalabilme çabası içerisindeki lakin yaşamakta olan, ruhların dansıdır. Umuttur Sevdalinka... Yanılgılardan, kayıplardan, avuntulardan örülmüş umutlardır, aşkın ve sevdanın en büyük yardımcısı, tükenmemesini sağlayan bir pınardır. Bir bakışın, bir duruşun, bir dokunuşun kelimeler ile ifade edilemediği anlarda, bir Sevdalinka ezgisi, kimi zaman insanın yüreğini deler, geçer; kimi zamanda geçmişte kalmış bir yarayı kanatır. Aynı hızla da, başka bir Sevdalinka ezgisi hayatın tüm güzelliklerini ve anlamlarını düşündürebilir bir insana... İnsana dair varolan tüm değerleri içinde barındıran, imgelere gömülü definedir. Müziğin ritmi ne kadar canlı, notalarının ivmesi ne kadar yüksek ise, anlamı o denli hüzün ve vuslat özlemi ile doludur.

Bosna eyaleti sınırları içinde, sözel ortam yaratıcılığında, bizzat yaşanan, gözlemlenilen olayların ve durumların söz ve ezgi birlikteliği içinde anlatıcısı olan metinlerdir Sevdalinka... (Yıldırım, 2003:8.) İlhamını aşktan alan Sevdalinka şarkıları, sadece aşk teması ile sınırlı kalmaz, iki gönünün sevdah'ını anlatmakla kalmaz, Balkan coğrafyasının sahip olduğu farklı dini inançların, çok çeşitli etnik grupların, farklı kültürel yapının yelpazesindeki estetiğin farkındalığını da içinde barındırır.Sevdalinka aşk içinde kaybolmaktır. Sevdalinka; "gözyaşdır"; kimi zaman hüzün ile akar, kimi zaman sevinç ile... Kimi zaman gidenin arkasından, kimi zaman geride kalan, kimi zamanda kavuşmanın ardından akan gözyaşının anlamını, yüceliğini, burukluğunu, mutluluğunu ve hüznünü ifade eder... İnsanı alıp, akıntıya kapılmış bir çiçek gibi bilinmeyen uzaklara götürür.

Sevdalinka Boşnaklar'ın kalbidir, kutsalıdır... Nereye gidersek gidelim, zaman ve mekansal tüm etkilerin dışında, metafizik kurguda, her an yanımızda taşıdığımız, en önemli duyumuzdur, "kalbimiz"dir, kişinin benliğinden soyutlayamadığı iç sesi, gerçeğidir, parçası ve ruhunun aynasıdır... Platonik aşkın ifadesizliğindeki gizem, vuslatın sevincidir. Kimi zaman derin bir susuştur...

Balkan şarkıları konusunda Gwendolyn Morgan'ın önermesindeki gibi, onu üreten halkın genel tutumlarını ve duyarlılıklarını yansıtan bir "sözlü gazete" biçimidir; dolayısıyla sıradan insana "görüşlerini, algılamalarını, geleneklerini, tarihi ve felsefi bakış açılarını kaydetme" olanağı sağlar. Osmanlıların 15. yüzyılın ortalarında Balkanlar'a gelmesiyle birlikte, Balkan şarkıları Slav gelenekleri ile Osmanlı İslam

değerlerinin özellikle de cinsiyet ilişkileri, kültür normları, toplumsal sorumluluklar ve emeller açısından bir araya gelişini yansıtmaya başladı. (Buturevic ve Schick, 2009: 82.)

Sevdalinka hayatın mozağıdır, yaşamın ritmi ve ahengidir. Aşkın, hasretin, sevginin, neşenin, melankolinin, özlemin, gurbet acısının, kısaca hayatın ritmidir. Sözleri; kurulabilecek tüm cümlelerden, söylenebilecek her kelimedenden daha değerli, uçsuz bucaksız okyanuslar kadar derin anlamlar barındıran, müziği; yağmurun sesi kadar huzurlu, insana yaşam veren kalbinin ritmi kadar yalın ve önemlidir. Boşnaklar kendileri için; dünya üzerinde eşi benzeri olmayan orijinal, otantik ve özgün bir müzik ritmini, "Sevdalinka" ile yorumlamışlardır. Boşnak kültürüne yücelik katan, Boşnaklar'ın kutsal değerlerinden biridir Sevdalinka. Her bir Sevdalinka şarkısı, kişinin iç dünyasına yaptığı bir seyahat gibidir, insan ruhunun estetiğini temsil eder, bilinçaltı gizeminin sorgulanması ve hatıraların canlılığını yitirmemesidir. Durgun suları hareketlendiren taş misali, Boşnaklar'ın yaşam çizgilerine ivme katar. Kimi zaman insanın içinden gelen birçok sesin karmaşası içinde, yüreğe en dominant etkiyi yaratan sestir. Boşnaklar Sevdalinka'yı yaşadıkları hiçbir şeyden ayırmamışlardır, onlar için Sevdalinka hayat kadar sonsuz, hayat kadar acı, hayat kadar büyüdü idi. Her bir şarkıda gökkuşağının farklı tonlarındaki harmoniyi algıladılar, her notasında hayatın o derin iç sızısını yaşadılar.

Sevdalinka "enerji" dir Boşnaklar'ı yaşama bağlayan... Boşnaklar'ın yaşam biçimidir, Boşnaklar'ın yaşamının, tarihi tanığıdır, nesiller boyu süregelen, her dinleyişte aynı heyecanı duymak, aynı coşkuyu paylaşmaktır. Zaman ve mekan kavramlarından bağımsız bir liriktir, kalplerde taşınan, ateşi hiçbir zaman sönmeyen... Sadece aşk şarkılarından ibaret değildir Sevdalinka... İnsana ve hayata dair, her duygunun dokunaklı anlatımıdır. İçinde bulunduğumuz auranın, insanın tabiat içerisindeki yaşam sürecinde; duygu ve hayal dünyasının rezonansı, öznel yapısının lirik izdüşümüdür, hayatın güzelliklerinin, acılarının ve hüznülerinin ifadesidir. Hayatın lirik olarak betimlenmesi, hayatın ve aşkın sorgulanması ve yorumlanmasıdır. Sevdalinka'nın güzelliği karşısında, hayatın rutinliğinde sarmalanmış, eksik kalan dinginliğin gizemi keşfedilir, bedenın birden durup, ruhun bedene yetişmesini bekleme sürecinde, sizinle birlikte bekleyen bir yol arkadaşısıdır. Şarkıların ait oldukları dönemlerde yeri doldurulamayacak ve vazgeçilemeyecek çok önemli işlevleri vardır. Şarkılar duygusal dayanışmayı üretirler, bireyi ilerlemenin cüretkarlığına karşı dirençli yaparlar ve onun tek başına değiştiremeyeceği şeylere

katlanmasına yardımcı olurlar. Şarkıların melodileri, tınısal ve ritmik özellikleriyle, doğrudan doğruya ya da medya aracılığıyla işitsel, sesi duyulan ve ya duyulmayan bir birlikteliği harekete geçirir ve bu birliktelik içinde işlevlerini gerçekleştirirler.(Wicke, 2006: 244.)

Kimi zaman Ja Proseta Sefteli Sokakom; şeftali bahçesinde şeftali toplayan sevdiğine seslenirken, onun kokusunu da; içinde, çok derinlerde bir yerlerde hissettirir Sevdalinka şarkıları... Kimi zamanda göç hezeyanını betimleyen Put Putuje Latif Aga* ile doğduğu topraklardan; hayatta kalabilmek ve dini inançlarını koruyabilmek adına; göç etmek durumunda kalan Latif Ağa'nın memleket özlemini betimlerken, Latif Ağa gibi, binlerce ailenin, kardeşlerinden, akrabalarından, doğdukları topraklardan ve sevdiklerinden ayrı düşmelerini, ömürlerinin sonuna kadar kalplerinin en derin noktasında yaşayacakları sızıyı, hiçbir zaman kapanmayacak, kabuğun altında her zaman kanayacak yaralarını ifade eder, doğup büyüdükları toprakları terk etmek durumunda kalarak, göç ederken, yeni yaşamlarında, geride bıraktıkları güzelliklerin yaşanabilirliği hakkındaki endişesini dile getirir. S'one Strane Plive, Gajtan Trava Raste* şarkısı ile, Kuzey Bosnadan, berrak suların ve ormanlarında; yeşil'in en güzel tonlarının uçuştığı pırl pırl Pliva ırmağı kenarından söylenen göç ve ayrılığa dair hasretin çığlığını hissettirir, imkansız uçurumların sınırsızlığında, doğduğu toprakların özlemini dile getirir. ³

Osmanlı'ya özgü; avlusu, çardaklı bahçesi, aşık penceresi, kapıcığı... v.s olan evlerden oluşan mahallelerin ve kent birimlerinin ortaya çıkması, Sevdalinka'nın konusunu ve fonunu oluşturmaya başlar. Bu dönemin, Osmanlı'nın Bosnaya gelişinden yaklaşık 50 yıl sonra, yani 16. yüzyıl başlarında ortaya çıkmaya başladığı varsayılır. "Bosna'nın sosyal- kültürel (sosyo-kültürel) yaşamında Bosna'nın Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'na ilhakına kadar yani (bir başka deyişle) 1878 yılına kadar, önemli bir değişiklik olmadı. Bu yüzden 16. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonlarına kadar olan dönem Sevdalinka'nın altın dönemi olarak kabul edilir." ("Bosna - Sancak'tan Mektup", 1998:2)Beş yüz yıldır süregelen bir geçmişe sahip olmak ile birlikte, orijini şehirler olarak bilinmesine karşın, halkın tüm kesimlerine yayılmış, dinlerini koruyabilmek ve sağ kalabilmek adına yaşanan göçler ile birlikte, kopan fırtınalar ve zamansız çıkan rüzgarlara rağmen; kalplerinde sevdah ateşi

³ Bir aşk ve sevgiliye duyulan özlemler betimleyen bir Sevdalinkadır. / Aj, ja prosetah sefteli sokakom... Doğdukları vatan topraklarından, yaşayabilmek ve dinlerini korumak adına zorunlu olarak ettikleri göçleri betimlemektedir. / Put putuje Latif Aga... Bir göç ve ayrılığa dair bir Sevdalinkadır. Kuzey Bosna'dan, berrak suların ve ormanlarında yeşil'in en güzel tonlarının uçuştığı pırl pırl Plive ırmağı kenarından söylenen bir sevdah türküsüdür. / S one strane Plive, gajtan trava raste. Plive'nin karşı tarafında, kaytan otlar biterken... Stari Aga - Hamid Ragipovic Besko / Stari Aga, klonuo od bola.

sönmeyen Sevdalinka servetinin mirasçıları olan ve dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan Boşnakların elçiliği sayesinde, şehir şarkıları olarak doğup, sınırlar ötesi bir olgu olarak tüm dünya ülke ve uluslarına yayılmıştır.

SEVDALİNKA FELSEFESİ VE BALKANLARI ETKİSİ ALTINA ALAN POPÜLER KÜLTÜRDEN FARKLI OLAN ALTERNATİF YÖNLERİ:

Çoğu müzik türü, yaşadığımız dönemde, bir meta karakteri taşımakta; müzik kullanım değerinden çok, değişim değeri olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçek ikilem, hafif müzik ile ciddi müzik arasında değil, piyasa yönelimli müzik ile böyle olmayan müzik arasındadır. Bugün Pazar yönelimli olmayan müzik, çoğu insan için kavranabilen ve tadına varılabilen bir müzik değilse, buna dayanarak, bu tür müziğin nesnel biçimde reaksiyoner olduğunu söylemek yanlış olur. Kuram gibi müzik de, kitlelerin var olan bilinç düzeylerinin ilerisini erek edinebilmelidir. (Dellaloğlu, 2007:90.)

Dünya haritasının şekillenmesinde, etkin rol oynayan Balkan'larda; birçok kültürün, birçok milletin, birçok dilin konuşulduğu, bir ve tek olan Yaradan'a farklı biçimde ibadet eden birçok farklı yapı ve özellikte kitlenin yaşadığı mistik Balkan Coğrafyasında savaşlar ve kavgalar eksik olmaz iken, Sevdalinka anlamını hiçbir zaman yitirmemiştir. Kan dökülmeden bir yüzyılın sonlandırılmadığı tarihsel süreç içerisinde, Sevdah ateşi hiç sönmemiş, Sevdalinka meşalesi nesilden nesile devredilmiştir. Bu öyle kutsal bir meşaledir ki, vatan toprağı kadar değerli, annenin yavrusuna olan sevgisi kadar saf, aşığın gözyaşları kadar berrak, yeni bir gelin kadar heyecanlı, bir aşığın; maşuğa bakışındaki kadar titrek, yarım kalan bir kavuşma kadar buruk, rüyalar kadar farklı ve renkli, yaşam kadar tutkulu, ibadet kadar içten ve susuz kalan, çorak toprakların, suya olan hasreti kadar anlamlı ve değerlidir.

Sevdalinka; günümüz Popüler Kültürün kisvesi altında şekillenen, her gün yeni bir pop starının doğduğu, starların ve starların şarkılarının çok sürede eskidiği ve unutulduğu, kalitenin günden güne azaldığı şarkılardan nitelik ve değer olarak kültür temsili niteliğini taşımaktadır.

Zaplakala šećer Đula! / Şeker Gülsüm açılmaya başladı.

Osman paše verna ljuba! / Osman Paşa onun ölümsüz aşkı idi.

Moj Osmane gdje si bio? / Osman'ım benim nerede idin?

Gdje si vojsku izgubio? / Ordunu nerede kaybettin? (Nerede bozguna uğradınız?)

Đulo mlada preudaj se! / Genç Gülsüm evlen.

Svom Osmanu ne nadaj se! / Osman'ından ümidini kes.

Düşman me je zarobio! / Düşman beni esir aldı.

Zauvjek nas rastavio!!! / Bizi sonsuza dek ayırdı... şeklinde örnekleyebileceğimiz Sevdalinka müziklerinin, ticari metalaşmadan uzak, yüzyıllık bir süredir varolduğu ve birbirine benzemeyen özgün çalışmalar olduğu, sözlerinin anlamlılığı ve tekdüze olmaması başat unsurlardır.

Funky G; grubunu örnekleyebileceğimiz; Sta ti mogu kad kad si takav gad, godinu ce srce boljeti, dogodine opet voljeti... (Bu denli mide bulandırıcı iken, senin için ne yapabilirim, kalbim sadece bu sene/ bir sene acır, seneye tekrar sever...) şarkısının sözlerinden; Popüler müzikteki kolay, basit söz dizimi, ticari nitelik kazanması, nesiller boyu devam edemeyeceği, özgün olmayan, moda ve akımlardan etkilenen bir tür olması gibi faktörleri ifade etmemiz yanlış olmayacaktır.

Medyanın kitleleri etkileme amaçlı varyasyonları ile ortaya çıkan Popüler Kültürde; zevkler, uğraşlar basit ve sıradan iken, olgulara ve olaylara karşı tutumları yüzeysel ve yozlaşma düzeyindedir. Hayat ise, daha az üretim ve daha çok tüketim ekseninde bağlamında yoğunlaşmıştır. Bu durum ise, mevcut kültür yapısının bozulmasına ve genç nesiller üzerinde popüler bir ahlak anlayışının doğmasına neden olmaktadır. Oysa ki; Sevdalinka felsefesi, değişen tüm koşullara rağmen, kültürün ahlaki yansımaları şeklinde bireylerin damarlarına işlemiş, nesiller boyu yaşatılması düstur edilmiş, bir kaynak, bir hazine niteliğinde bireylerin yaşamında varolagelmıştır.

Söz ve müzik folklorunun lirik-şiiresel ve ahenkli türlerin en muhteşem karışımlarından biri olan, Boşnaklar'ın sadece şarkılardan ibaret olarak değerlendirmedikleri, bir hayat tarzı olarak atfettikleri, Sevdalinka felsefesinin kuramsal çerçevede alternatif yönlerini şu şekilde irdelememiz mümkündür.

Türkiye'de yaşayan Boşnaklar için söylenen, iki kültür arasında kaybolmuşluk teriminin aksine, Osmanlı'dan bugüne uzanan tarihsel süreç içerisinde, hem kendi kültürlerini hem de Türk kültürünü yaşayarak ve yaşatarak yaşamlarını, kültürlerini ve duygu dünyalarını çeşitlendirdikleri ve zenginleştirdikleri düşüncesi daha gerçekçidir. Bu yönü ile alternatif bir tarz oluşturmaktadır.

Kimilerine göre ikinci kuşak "iki kültür arasında kalmış" ve "sorunlu" bir gençliktir. Kimileri ise; "kaybolmuş kuşak" diyerek daha şimdiden onları gözden çıkarmışlardır. Gerçekte ikinci kuşak ne odur ne de budur. İkinci kuşak üyeleri oldukça farklı yönelimler gösteren heterojen bir gençlik kümesidir. Alman Antropolog Schrader'a göre en fazla sorunlu kesim gruptaki çocuklarıdır. Çünkü bunların sosyalleşme süreci kesintiye uğramış ve üç farklı kültürün tesiri altında yetişmektedirler. (Canatan, 1990:40.)

Sevdalinka müziğinin yaygınlaşmasının nedeni; kültürel bir öge olduğu düşünülerek nesillerden nesillere aktarılır, "maddi" bir kaygı gütmemesi de diğer bir alternatif yönünü oluşturur.

Hulzinga'nın; yeni teknikler, kitlesel üretim ve pazara yönelik olma zorunluluğu ile birlikte, sanatçı hem dönemin doymak bilmez bir iştahla yenilik arayışı yüzünden "Snobizm" yapmak ve her an alışılmışın dışında bir şeyler bulmak; hem de metalaşmış bir sanat ürettiği için, kendisinin olağanüstü insan olduğunu söyleyen ölümlü insanların anlayabilecekleri ya da para verebilecekleri düzeyde bir anlatımın dışına çıkmamaya özen göstermek zorunda kalmıştır. Sanayi çağının sanatçısı metalaşmış yeni sanatsal üretim süreci içinde, ürettiği meta için gerekli olan Pazarın bir küçük modeli olan kendi ism'lerinin kamularını\müşteri topluluklarını kurup oluşturmadıkça kendi yenilikçiliğinin yolunda bile korkusuz yürüyemez söyleminin aksine Sevdalinka felsefesinde müziğin metalaşması gibi bir durum beşyüzyıllık tarihi süresince gözlemlenmemiştir, bu yönü ile de alternatif bir duruş sergilemektedir.

Sevdalinka; Boşnaklar'ın yaşam felsefesi şekline dönüştüğünden; herhangi bir sosyal sınıfa ait değildir, her yaş grubunda dinlenir, ilgili doktrin de bir başka alternatif yönünü oluşturur.

Adorno'ya göre; diğer sanatsal etkinliklerde olduğu gibi; insanların potansiyellerine olan ümidin ve yaşanan zamana göre daha özgürleştirici bir zamana olan inancın ürünü olması gereken ve estetikçe zengin yapıtların, sosyal sınıfların düzeyi arttıkça daha rahat anlaşılacağı ve anlam bulacağıdır. Kültür ve eğitim düzeyi arttıkça, müzik zevkinin gelişeceği yönündeki Adorno'nun görüşlerini Sevdalinka felsefesi alternatif bir sunum yapmaktadır.

Müziği metalaştırmadan, kamusal alana yayarak lirik tarzını ön plana çıkarması sebebiyle alternatif kavramının kapsamı içerisindedir.

20. yüzyılda ortaya çıkacak olan kültür endüstrinin ve dinlemedeki gerileyişin habercisi olmak istercesine, müzikteki organik totalizasyonun kırılıp dağıtılması anlamına gelebilecek leitmotif tekniklerine dönmüştür. Bu tekniklere dönüşün amaçlarından biri de Adorno'ya göre; reklamcılıktakine çok benzen bir tür "meta-işlevi" yüklenmektir. Müzik hatırlanmayı amaç edinmiştir, dikkatsiz ve savsak bir dinleyici için yazılmaya yönelmiştir. (Jay, 2001:173.) Sevdalinka felsefesi Adorno'nun yaklaşımları gibi; leitmotifler, müziksel alanda da ortaya çıkan ve bizim zamanımıza doğru artık otoriteryan kişiliklere varan ego zayıflamasına karşı; bir anlamda yaltaklanma ve bu gerilemenin sırtını sıvazlama görüşünün negatif diyalektiğinden farklı olarak lirik ve asil duyguların ön plana çıkması bakımından da alternatif bir duruş sergilediği gözlenebilmektedir.

Etnik kimliği güçlendirerek, yeni yetişen nesillerin de Sevdalinka felsefesi ile tanışarak, Boşnak kültürünün devamlılığının sağlanması konusunda alternatif bir yapıya sahiptir.

Adorno'ya göre; müziği onun dolaysız kullanımının içinde gerçekleştirilmekte olduğu kültürel yaşam ortamından ve onu gelip geçici sesler topluluğu biçiminde bir meta durumuna getiren bu süreç boyunca müzik basit dolaysız kullanım biçiminden ayrıldıkça kendi yabancılaşmasını ve insandan soyutlanışını da tamamlamış oluyordu. Bu yönü ile de Sevdalinka felsefesi Adorno'nun görüşlerinden farklı bir yapı ihtiva eder; Boşnakların kültürlerinin devamlılığının sağlanması konusunda başat görev üstlenir. Huizinga; müziğin Plato'ya göre; "acılar içinde yaşayan insana Tanrıların bir armağanı" oluşunu vurgular. Huizinga'ya göre müziğe bu yetkiyi kazandıran bir nokta daha vardır: müziğin yalnız olmayışı; müziğin dans ve şiir ile birlikte yaşanmasıdır. (Oskay, 2001:23.) Bu sebeple Boşnak toplumunun yaşamı; coşkusal, bilişimsel ve davranışsal düzeylerde bir bütünlük kazanabilmektedir.

SON SÖZ OLARAK;

Toplumsal etkilerin ve toplumsal kesimlerin tercihleriyle şekillenen müzik olgusu, teknolojinin gelişimi ve kolay ulaşılabılır olma niteliği ile, bir çığ gibi toplumlar arasında yayılmakta ve bireylerin yaşamlarına enjekte olmaktadır. Bu homojen ve gün geçtikçe etkisini daha da fazla gösteren durum, dünyanın her alanında olduğu gibi, Balkan topraklarında da yaygınlaşmaktadır. Popüler kültür ile şekillenmiş genç

nesillerin, medya ile olan ilişkileri, medyanın genç kuşakları ne yönde ve hangi yollar ile etkisi altına aldığı, sosyalleştirici vasıta olarak kurguladığı motifleri, zihinlerimizi, davranışlarımızı, tercihlerimizi ve sosyal çevremizi şekillendirme rolü üstlendiği günümüzde, Sevdalinka'nın Popüler Kültüre karşı varolma çabası irdelenmeye çalışılmıştır. Popüler kültürün etkisinde olan genç nesillerin popüler mitleri olmasına karşın, Sevdalinka kültürlerin şekillenmesine tanıklık eden bir yol arkadaşı olarak yüzyıllardır bir metafor olarak bireylerin yaşamında yer almaktadır.

Bu çalışmada; söz ve müzik folklorunun lirik-şirsel ve ahenkli türlerin en muhteşem karışımlarından biri olan, Boşnaklar'ın sadece şarkılardan ibaret olarak değerlendirmedikleri, bir hayat tarzı olarak atfettikleri, Sevdalinka felsefesi açıklanmaya çalışılmış, Sevdalinka'nın anlam ve değeri ifade edilmeye çalışılmıştır. Sevdalinka; yüzyıllar boyunca süren uzun bir süreçte farklı toplumsal tabakalar tarafından yaratılmış balad türünün en önemli lirik izdüşümüdür. Boşnakların sosyo-kültürel yaşamında, hayatın içinde yer alan tüm duyguları içerisinde barındıran, Boşnaklar'ın tarihine tanıklık eden ve aşkın, hasretin, sevginin, neşenin, melankollinin, özlemin, gurbet acısının ve yaşama dair tüm duygulara tercümanlık eden en güzel şarkılar bütünüdür. Bu bütünün içeriği ve tarihsel süreç içerisindeki serüveni aktarılmaya çalışılmıştır. Duygu dünyasındaki etkileri irdelenmeye çalışılmış, çok kültürlülük açısından Türk kültürüne katkıları araştırılmış ve Sevdalinka'nın Boşnak Diasporası açısından anlam ve önemi ifade edilmeye çalışılmıştır.

Çocukluğumda ailece dinlediğimiz, melodilerinde ben gülüp oynarken; annemin ve babamın gizlice gözyaşı akıttıklarını yıllar sonra fark ettiğim şarkılardır Sevdalinka şarkıları... Sevdah aşk acısının dayanılmaz bir noktaya eriştiğinde, ölüm hissi ile eşit sayılabilecek aşk sarhoşluğu içerisinde bireyin kendini kaybedebildiği aşk duygusudur. Bu duygu bireyin yaşamında o denli büyük duygu silsilesine neden olur ki, hiç bir Popüler akım ve onun vülgarize söylemleri, bireyin duygu dünyasında yaşadığı hazzın yerini tutamaz.

KAYNAKÇA:

Aaron Ridley, "Müzik Felsefesi, Tema ve Varyasyonlar", Çev: Bilge Aydın, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s:25.

Amila Buturevic – İrvin Cemil Schick, "Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s: 82.

Anton Webern, "Yeni Müziğe Doğru", Çev: Ali Bucak, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s:25.

Ayhan Erol, "Müzik Üzerine Düşünmek", Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2009, s:12.

"Bosna – Sancak'tan Mektup", Pendik Bosna Sancak Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayın Organı, Mart 1998, sayı: 2, s:2

Besim F. Dellaloğlu, "Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe", Cogito, Yapı Kredi Yayınları: Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı:36, İstanbul, 2003, s:26.

Besim F. Dellaloğlu, "Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum", Say Yayınları, İstanbul, 2007, s:90.

Cinuçen Tannkorur, "Müzik, Kültür, Dil", Dergah Yayınları, İstanbul, 2009, s:21.

Dursun Yıldırım, "Balkan Üçlemesi ve Tarih", Türkbilig Dergisi, Ankara, 2003, Sayı: 144, s. 8.

Els Oksaar, "Kültürlerarası İletişim Bağlamında Kültür Kuramı", Çev: Ayhan Selçuk, Çizgi Kitabevi, Ankara, 2008, s:36.

Emel Çelebioğlu, "Müzik Kuramı", Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s:10.

Enrico Fubini, "Müzikte Estetik", Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s:40.

İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar, "Öteki Kuram", Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2002, s:215.

İrfan Erdoğan, Korkmaz Alemdar, "Popüler Kültür ve İletişim", Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2005, s:80.

Jasques Attali, "Gürültüden Müziğe; Müziğin Ekonomi Politikası Üzerine", Çev: Gülüş Gülcügil Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s:22.

John Fiske, "Popüler Kültürü Anlamak", Çev: Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Ankara, 1999, s:159.

Kadir Canatan, "Göçmenlerin Kimlik Arayışı", Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990, s. 40.

Levent Cantek, "Şehre Göçen Eşek: Popüler Kültür, Mizah ve Tarih", İletişim Yayınları, 2011, s:285.

Martin Jay, "Adorno", Çev: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s:151.

Mehmet Kaygısız, "Müzik Tarihi: Başlangıcından Günümüze Müziğin Evrimi", Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s:65.

Meral Özbek, "Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski", İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s:89.

Nicholas Cook, "Müziğin ABC'si", Çev: Turan Doğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, s:19.

Orhan Kahyaoğlu, "Pop'tan Caz'a Müzikli Yolculuk", Everest Yayınları, İstanbul, 2010, s:266.

Ömer Naci Soykan, "Müziksel Dünya Ütopyasında Adorno İle Bir Yolculuk", Felsefe Dizisi, Bulut Yayınları, İstanbul, 2000, s:65.

Peter Wicke, "Mozart'tan Madonna'ya Popüler Müziğin Bir Kültür Tarihi", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s: 244.

Phil Slater, "Frankfurt Okulu", Çev: Ahmet Özden, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998, s:235.

Roger Behrens, "Adorno Sözlüğü", Çev: Mustafa Tüzel, Versus Kitap, İstanbul, 2011, s:177.

"Sevdalinka Hakkında Söylenenler", www.muammerketencoglu.com, E.T: 27.03.2011.

Sidney Finkelstein, "Müzik Neyi Anlatır?", Çev: M.Halim Spatar, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s:10.

Theodor W. Adorno, "Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi", Çev: Nihat Ülner-Mustafa Tüzel-Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s:65.

Ünsal Oskay, "Müzik ve Yabancılaşma; Aristo, Huizanga ve Adorno Açısından Bir Ön Çalışma", Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 23.

Walter Benjamin, "Estetize Edilmiş Yaşam: Sanat'tan Savaş ve Siyasete Alman Faşizminin Kuramları", Çev: Ünsal Oskay, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s:184.

William Washabaugh, "Flamenko, Tutku, Politika ve Popüler Kültür", Çev: Haluk Orhon, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s: 22.

www.institutsevdaha.ba, E.T: 27.03.2011., Çeviri makale yazarları tarafından yapılmıştır.

Z.Gonca Girgin Tohumcu, "Müziği Yazmak: Müzik Notasyonunun Tarih İçindeki Yolculuğu", Nota Yayıncılık, İstanbul, 2006, s:9.

EVLYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE BULGARİSTANDAKİ TÜRK İZLERİ

Dr. Ferhat Ensar¹

Dr. Şahin Oruç²

Dr. Eyyup Coşkun³

ÖZET

Komşu ülke Bulgaristan, tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Bu ülke toprakları yüzlerce yıl Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kalmıştır. Tarihimizin izlerini taşıyan bu topraklar üzerindeki kültürel miras, araştırmacılarımız tarafından dikkatle incelenmelidir. Bulgaristan kökeninin Türk olduğu, Orta Asya'dan Balkanlara gelip yerleştikleri ve 681 yılında Bulgaristan devletini kurdukları; 5. yüzyıl tarihçisi Priskos, Macar Arkeolog Gaza Feher, yine Macar filolog ve tarihçileri de; 1984 yılının sonuna kadar Bulgarların kökeninin Türk olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin, Dimitir Markovski, "Bulgarların Kısa Tarihsel Anlatı" isimli eserinde şöyle demektedir. Bulgarların kökenini Uzakdoğu'da Orta Asya bölgelerinde (Altaylar ve Minisin vadisi) aramak gerekiyor. Bunun ciddi dayanakları vardır. 4. yüzyılda Bulgarlar Kafkas dağlarının kuzey bölgelerinde, Gürcüler ve Ermeniler ile yakın komşu olarak barınıyorlardı. Bunlar eski Türk etnik grubuna mensup sayılıyor, dil bakımından Hunlar'a, Hazarlar'a ve Avarlar'a yakın bulunuyorlardı. Yüzyıllar boyunca Osmanlı İdaresinde kalan Bulgaristan, Türk kültürü ve medeniyeti etkisinde şekillenmiştir. Osmanlı hâkimiyetindeki Bulgarlar, Eflak ve Sırlar gibi özerk bir yapıya sahiptiler. Osmanlı idaresi sırasında Bulgarlara, yaşadıkları toprakların tabiatı gereği "Voynukluk" ve "Doğancılık" görevleri verilmekteydi. Buna karşılık "Avarız-ı Divaniye" ve "Tekâlif-i Örfiyye"den muaf tutulmuşlardı. Bulgarlar için özellikle "Voynuk" tabiri yaygın şekilde kullanılmıştır. Örnek olarak, Kanunnâme-i Osman'da "Voynuk"ların çalışma şartları, gelir ve vergi gibi hukukî durumları düzenlenmiştir (Ahmet Refik, 1989: 3-5). Seyahatnâme'de Evliya Çelebi'nin de yer yer "Voynuk" tabirini kullandığını görüyoruz. Türklere ait belgelerde Bulgar ifadesi ilk defa 1793 yılında Dağlıların isyanı üzerine, Buğdan taraflarına iltica eden Bulgarların memleketlerine iadesi için Buğdan Voyvodası Mihal'e yazılan hükümde zikredilmiştir (Ahmet Refik, 1989: 6).

¹ Niğde Üniversitesi

² Niğde Üniversitesi

³ Mustafa Kemal Üniversitesi

Bulgaristan'daki tarihî ve kültürel yapı üzerinde yapılacak çalışmalarda, son bir iki yüzyılda bu topraklarda ve tüm Balkanlar'da yapılan birçok savaş sonucunda tarihî ve kültürel yapıda önemli değişikliklerin gerçekleştiği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın söz konusu topraklarda kaybolmaya yüz tutmuş tarihî ve kültürel varlıkların tespit edilebilmesi ve 17. yüzyıldan sonra meydana gelen değişikliklerin ortaya çıkartılabilmesi açılarından yararlı olabileceği düşünülmüştür.

Seyahatnâme üzerinde yapılan çalışmalar, daha çok eserin bir bütün olarak yayımlanması doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda yapılabilecek bir çalışmanın yanında, araştırmacıların Seyahatnâme'den daha kolay yararlanabilecekleri ve eserden hareketle farklı bakış açılarının geliştirilebileceği çalışmalar da yapmak mümkündür. Bu düşünceden yola çıkarak hazırlanan "Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Bulgaristan'daki Türk İzleri" başlıklı yazıyla Bulgaristan'la ilgili konularda Seyahatnameden hareketle daha doyurucu açıklamaların yapılabileceği düşüncesi öne çıkmıştır. Bu itibarla, çalışmaya temel oluşturan metinler, dilnin daha anlaşılır ve günümüz Türkçesine daha yakın olmasından dolayı, Mümin Çevik'in hazırladığı "Tam Metin Seyahatname" adlı çalışmadan alınmıştır.

Evliya Çelebi, Bulgaristan'a gezip görme ve öğrenme arzusunun yanında, kendisine verilen birtakım görevleri de yerine getirmek üzere gitmiştir (Mehmed Tahir, 1983: 49; Ak, 1998: 426). Bu durum, Çelebi'ye gittiği yerlerin sosyal ve ekonomik şartlarını daha ayrıntılı bir biçimde tespit edebilme imkânını sağlamıştır. Evliya Çelebi, Bulgaristan coğrafyasında yolculuğuna devam ederken, eserinde gözlemlerinin yanında tarihî bilgileri de vermeyi ihmal etmemiştir. Hatta önemli gördüğü olaylarla ilgili olarak beyitler yazmış ve tarih düşürmüştür. Bu çerçevede Evliya Çelebi'nin Filibe şehri gözlemleri Osmanlı Devleti'nin duraklama çağına tesadüf eden bir dönemde, gerek bölgedeki sosyal-kültürel görünüşleri yansıtması gerekse geçmişin parlak dönemlerinden günümüze önemli bir geçişi dile getirmesi bakımlarından dikkate değer nitelikte görülmüş ve bu itibarla da aşağıya çıkartılmıştır. Nitekim, Alperen, Bacıyan-ı Rum veya Abdalan-ı Rum adıyla anılan Horasan erenlerinin Rumeli'ye geçişinde çok önemli yerlerden biri de Filibe, Sofya ve özellikle Deliorman yöresidir (Coşkun, Ensar, 2001: 12).

BÜYÜK ŞEHİR FİLİBE

Buna "Fillipopol" derler. Pol, şehir demektir. Ben Nemse kralına gittiğimde, bu Filibe şehrinin çok sordu ve onun dağlarında olan altın, gümüş, demir ve kurşun madenleri benim ülkemde olsa cihangir olurum diye, üzüntülerini bildirip can ve gönülden ah

çekti. Şehir, nice hükümdarın eline geçmiştir. Hüdavendigâr Gazi bizzat Edirne'yi fethettikten sonra, Lala Şahin Paşa'yı kalabalık bir askerle Filibe üzerine büyük kumandan tayin etti. Yedi yerden şehir kuşatılıp, Meriç nehrine köprüler yapıldı. Zorla ve kahren Şahin kılıcı ile Filibe kalesi fetholundu. Gerçi küçük kaledir, fakat o zamanın kuşatmasına göre zordu. Hala bir kaya üzerinde beşgen şeklinde kaya binadır.

Kale şehrin ortasında olmakla içinde imareten eser yoktur. Ancak bazı mahzenleri ve buğday anbarları vardır. İç il olduğundan cephaneye ve neferler lâzım değildir, Ancak mübarek bayramları ilan için iki şâhi topu vardır. Filibe nazırı Mehmed Ağa tarafından atılır. Mamur edilse şirin bir kale olur. Eski bir şehir olup, Rumeli eyaletinde ve Sofya sancağındadır. Hâkimi nazırdır.

Filibe'nin Hâkimleri: Evvela Peygamber şeriatı üzere hâkimi beş yüz akçe payesiyle mevleviyettir. İdaresi altında dokuz adet nahiye nâibleri hükmeder. Şehir içinde üç nâibi var. Üçü de mevleviyettir. Üç yüz altmış parça kasaba gibi han, cami, hamam, çarşı ve pazarlı köylerinden mollaya senede kırk Rum kesesi hâsil olur. İkinci hâkimi Filibe nazırdır. Nazır, iki yüz adam ile hüküm ve hükümet eder. Kendisine yüz kese hâsil olur. Üçüncü hâkimi şer-i şerif tarafından şeyhülislâmlardır. Dördüncü hâkimi nakibüleşraftır. Beşinci hâkimi sipahi kethüd yeridir. Çünkü bu şehir sipahi madenidir. Altıncı hâkimi yeniçeri serdandır. Çünkü yeniçerisi de çoktur. Yedinci hâkimi muhtesip, sekizincisi subaşı, dokuzuncusu köprübaşında bacdar, onuncu hâkimi köprübaşında gümrük emiridir. On birinci hâkimi padişah tarafından harac ağasıdır. On ikinci zabiti koru ağasıdır ki, padişah develerinin çayır, otluk ve çimenlikleri ile avlanacak ormanlarını korur. On üçüncü zabiti şehir içinde ayak naibidir ki, bütün çarşıda terazî tutup alış veriş edenlere hâkimdir. On dördüncü hâkimi kethüdasıdır. Amma kale ağası yoktur Böyle bir büyük şehirdir. Bu kadar naibi vardır.

Rumeli şehirlerinde on adet bender şehirlerinin ilki, ikinci hükümet merkezi olan Edirne'dir. Ondan sonra Selânik gelir. Sonra Serezdir. Sonra Yenişehir'dir. Sonra Sofya şehridir. Ondan sonra cennete benzeyen Belgrad şehri gelir. Sonra Budin gelir. Ondan sonra mamur şehir Bosna Saray'dır. Sonra acalıp şehir Üsküp Kalesi'dir. Ondan sonra bu Filibe şehri gelir ki, hepsinden şirin ve hepsinden bolluk bir büyük şehirdir. Her gün binlerce yük çözülür, bağlanır. Tüccar oğlu tüccar yeridir. Günden güne mamur olmaktadır. Allah kıyamete kadar Osmanlılar elinde mamur ede...

Filibe Şehrinin İmâr Durumu: Filiboz sahrasının ta ortasında, Meriç nehrinin güney kıyısında Çakılıtepe, Boztepe, Canbaz Tepesi, Saray Tepesi, Nöbet Tepesi,

Saat Tepesi, Pınarak Tepesi, Gözcü Tepesi, Valeli Tepesi adları verilen adı geçen dokuz tane yamrı yumru, boz boz kayalı dere ve tepeler arasında ve tepelerin zirvelerinde kat kat, boy boy, kâgır, bağlı bahçeli, altı üstlü hepsi kızıl kiremit ile örtülü büyük saraylar ile güzel evler vardır. Fakat tepeleri hep topraksız ve yalçın kayadır. Havası kışa yakın olup, temmuzda adı geçen tepeler üzerine dünyayı aydınlatan güneşin sıcaklığı tesir edince, sıcak, o kayalardan caddelere intikal edip şehir içi cehenneme döner. Tabiatı seven şehir halkı, Astamanika kasabasındaki Despot yaylasına çıkıp iki-üç ay hava alır. Amma kışın bu şehrin güzelliğine ve halkının hoş sohbetine doyum olmaz.

Mahalleleri: 23 İslam Mahallesi, 7 adet Latin, Sırp, Bulgar, Yahudi ve Rum mahallesi vardır. Frenk mahallesi yoktur. Yalnız bir mahalle Yahudisi var. Mahallelerinin başlıcaları: Saat mahallesi, Boztepe mahallesi, Canbaztepe mahallesi, Saray mahallesi, Nöbet mahallesi, Pınar mahallesi, Gözcü mahallesi, Valeli mahallesi, Eskicami mahallesi, Şahabeddin mahallesi, Karşı kasaba mahallesi ve diğerleridir. Sekiz bin altmış kadar saray ve başka evleri vardır. Filibe Nazın Celep Ahmed Paşa'nın sarayı meşhurdur.

Câmileri: Elli üç mihrap ibadet yeri vardır. Çarşı içinde kalabalık cemaate sahip Ulucami, Edirne Fatihi Gazi Hüdevendigâr Sultan Birinci Murad Han'ındır. Kârgir yapı büyük kubbelerle bezenmiş ve caminin içi çok süslenmiştir. Mihrab ve minberi eski usul olduğundan o kadar sanatlı değildir. Avizeleri yoktur. Sade ve güzel olup ruhaniyetli, aydınlık bir camidir. Kapıları üzerine tarih yazılmıştır. Kible kapısına altı ayak merdiven ile çıkılır. Sanat değeri yüksek bir minaresi var. Bütün kubbeleri mavi kurşunla kaplıdır. Vakıfları gayet çok olup, imamları ve hatipleri ve öteki hademeleri memnundur. Köprübaşında Şahabeddin Paşa Camii: Bu dahi çarşı içinde ve kalabalık yerde olmakla, gece ve gündüz kalabalık cemaati vardır. Caminin içi çok sanatlıdır. Mihrap ve minberi rengârenktir. Nazik bir yeşil çini ile yapılmış, uzun ve benzersiz, bir şerefeli bir minaresi var. Kible kapısı üzerinde celî yazı ile yazılmış tarihi şudur: "Takab bel yâ hadimülhısân". Ulucami'nin avlusu yok idi. Bunun ise güzel bir avlusu vardır. Kubbeleri hep kurşunludur. Şehrin içinde Yeşiloğlu Camii, İmaret Camii aydınlık ve mamurdur. Anberkadı Camii, yeni ve aydınlıktır. Kuru Ağası Camii de yenidir. Köprübaşı Câmii'nin cemaati çoktur. Debbağlarıçı Camii mesiredir. Uğraş Camii ulu dergâhtır. Bunlardan başka birçok mescitleri var. Medreselerinden Karagöz Paşa Medresesi, Şahabeddin Paşa Medresesi meşhurdur. Yedi adet Darülkurrası vardır. Ulucami'de Şeyhülkurra Gazazzâde, Kur'anı yedi okunuş tarzına göre öğretir. Şahabeddin Paşa Darülkurrası da günlük okutur. Yetmiş tane temiz çocuk mektebi vardır. Her camide, her mahallede birer çocuk

mektebinin bulunması zarurîdir. Evkaftan sene başında her çocuğa birer kat elbise verilir. Aşağı çarşıdaki Dede Mektebi'nin kapısı üzerindeki tarihi şöyledir:

Rûh-ı kudsî kasd idüp târîh ana,

Didi tarîhin Bekir (Hayrûn Cemil). Sene 893.

Hepsi on bir tane gönlü yaralı dervişler tekkesi var. Hepsisi de Halvetî celvetidir. Çoğu sanatkârları uzun saçlıdır. Kadirî, Gülşenî tekkeleri dahi var. Ancak Mevlevihanesi yoktur.

Hanları: Çarşı içinde Zâl Paşa Hanı, Dede Hanı, Şahabeddin Paşa Hanı civarındaki kervansarayı da onundur. Ortapazar Hanı, Tahtakale Hanı, köprü'nün karşı başında Varoş Hanı üçtür. Bunlar hep kurşun örtülüdür.

Hamamları: Hünkâr Hamamı kurşunludur. Binası gayet aydınlık olup, su ve havası güzeldir. Meriç Nehri kenarında Şahabeddin Paşa Hamamı'nın suyu güzeldir. Tahtakale Hamamı her zaman kalabalık, namlı hamamdır. Çelebikadı Hamamı, Yedi Hamam, Kadiasker Hamamı, köprü'nün öte başında ki Varoş Hamamı çiftedir. Herkese açık bu sekiz hamamdan başka, şehir içinde vilayet ayanının yüz altmış beş kadar husus saray hamamları vardır.

Çarşısı: Sekiz yüz seksen dükkândır. Köprübaşından ta Ulucami'ye varıncaya kadar bin altmış adım uzunluğunda bir caddedir ki, baştanbaşa büyük taşlarla eski usul üzere döşelidir. Bu ana caddenin iki tarafı kat kat büyük dükkânlarla süslü olup uzun bir çarşıdır. Tahtakale çarşısı da mamurdur. Balık pazarı, Beyazlar pazarı, Atlar pazarı gayet mamurdurlar. Kârgir binalı, sağlam kapılı mamur bir bedestanı var. Bütün memleketin kıymetli malları orada bulunur. Bir çarşı da karşı varoшта vardır ki, üç yüz dükkânlıdır. Şehir gayet büyük olmakla içme suları kâfi olmayıp, nice bin beygir temiz suyu Meriç nehrinden taşıyıp şehir halkı bunu kullanarak ihtiyaçlarını giderir. Şehir halkı eğlenceye düşkündür. Fakat bilginleri, şeyhleri, hatipleri gayet çoktur. Hele kadılar taifesi hesapsızdır. Deniz gibi bilginleri, nazik şairleri çoktur. Yanının hepsi hizmet erbabı ağalardır. Elvan çuhalarla libası fahire giyip dolaşırlar. Orta hâlli olan esnaf, hâline göre akça, gökçe; fakat temiz elbise giyer.

Filibe'nin Görülmeye Değer Eserleri: Evvela şehir içinde Saat Tepesi derler bir tepe vardır. Onun tepesinde göklere uzanmış minare gibi bir saat kulesi var, orada bir saat var. Öğle vaktinde iki nöbet vurur. Heybetli bir ses çıkarır. Sesi, Filibe'nin doğusunda ve batısında, bir konaklık yerde iştiliyor. Görülecek bir saat kulesidir. Meriç nehri üzerinde üç yüz adım uzunlukta ahşap bir köprü vardır ki, o da görülmeye değer. Bu şehir beşinci iklimin ortasında olup bağ ve bahçesi ve ak

akçesi gayet çöktür. Gayet güzel iş yeridir. Gazaz ve terzileri ustadırlar. Beyaz ve siyah, elvan ve rakik Şayak abası olur ki, sırf bu memlekete mahsustur. İmâret aşevlerinden Şahabeddin Paşa İmâreti köprübaşında olup bütün gelip geçene, miskinlere, zengin ve fakirlere gece gündüz cömertlik sofrası minnetsiz ve boldur. Ulucaml İmâreti bazen işler, amma her Ramazan gecesinde nimeti devamlıdır.

Mahsulleri: Şah has, beyaz pirinci olur. Bir çeşidi de kırmızı renkli olur. Amma lezzette Mısır diyarının Freskür, Menzile, Perembol ve Dimyat pirincinden fazla su götürüp, gayet leziz ve hoş yemesi olur. Cenab-ı Hak bu sahraya öyle bir bereket vermiştir ki, İstanbul'a Mısır'dan piriñ gelmesi Filibe pirinci kifayet eder.

Mesireleri: Köprünün karşı tarafındaki kasabada, Osmanlı padişâhının bin katar deve olan ahırları vardır. Her biri beş yüz adım üzerinde ahırlardır. İçinde çeşitli develikleri, mutbah ve hamamları vardır. O tarafta büyük harbiye meydanlarında, Filibe şehrinin iyi ata binen süvari, silahşör ve sipâhileri silahşörlük edip hünerlerini gösterirler. Pınarbaşı mesiresi, âriflerin toplandığı yerdir. Şehrin evlerinin pencereleri, hep kuzeydeki Filibe sahrasına bakar. Bu hakir saat kulesine çıkıp şehrin imâretlerini seyrettiğimde, on dokuz yerde kurşunlu bina gördüm. Gayet mamur, muazzam şehirdir.

Ziyaret Yerleri: Köprübaşında Gazi Şahabeddin Paşa Caminin avlusu önünde bir yüksek kubbe içinde gömülüdür. Gazi Hüdâvendigâr İmamı Behlül Efendi ayrıca ziyaretgâhtır. Bu şehirden kalkıp köprüyü geçerek batı yönünde bazen Meriç kenarına, bazen mâmur köyler içinde giderek Tatar Pazarcığı kasabasına geldik.

Tatar Pazarcığı Kasabası: Filibe sahrasının son batısında, Despot yaylası eteğine yakın bir verimli sahrada mamur bir kasabadır. Eskiden küçük bir köy idi. Fakat Süleyman Han zamanın da amansız Alman diyarlarına çok sefer olmakla bu yere imaret yapılması uygun görülüp meşhur ve Makbul İbrahim Paşa sadrâzam iken bu hâlde dahi mâmur edilerek kasaba olmuştur. Hala Rumeli eyaleti toprağında ve Filibe nazırı idaresinde üç yüz payesiyle şerif kazadır. Kadısına senelik adalet üzere yedi kese hasil olur. Nazıra dahi kırk kese gellir. Zira bütün piriñ çeltikliği nazırın idaresindedir. Sadece eski Murad Han arkının mahsulü vakıf olup, mütevellisinin bu sahrada Meriç nehrinin arkları vardır. Her biri sanki Halep veya Kandiye kalelerinin hendeğine benzer. Bütün halk, her sene adı geçen arkları temizleyip piriñ eker. Köylerinde yaşayan halk zengin ve mesutturlar. Sipahi kethüda yeri, yeniçeri serdarı, muhtesip ve subaşısı vardır. Müfti ve nakihli yoktur. Kasaba, hepsi on altı mahalleden ibaret olup, sekiz yüz yetmiş adet alçaklı yüksekli, kiremitli, bağlı, bahçeli evleri vardır. Geniş cadde üzerinde kurulmuş temiz bir kasaba olup gayet

emniyetli yerdir. Yirmi mihrap ve mabedi var. Sekizinde cuma namazı kılınır. Güzel camilerdir. Çarşı meydanında Hacı Caferağa Camii: Kible kapısı üzerindeki tarihi

Güfem in beyt vahiya târih,

Dilkeş ü dilfirib şüde in câ Sene 1034.

Gürcü Mehmed Paşa Hazinedarından Nazırağa Camii: Yeni yapılmış güzel bir camidir. Bütün imaretleri kurşunla örtülüdür. Şehrin meydanında ve pazar yerinde, kalabalık bir yerdedir. Yedi adet çocuk mektebi, iki yüz tane dükkânı, üç adet iç açıcı hamam, yedi adet dervişler tekkesi, bir yemek imareti, yedi adet tüccar hanı vardır.

Sultan Süleyman Han'ın Veziri Makbul İbrahim Paşa'nın Kervansarayı: Şehir içinde büyük bir kaledir ki, içinde iki bin adet deve alır develiği, üç bin adet at alır ahırı vardır. Aileleriyle gelen ayan ve büyükler için, yetmiş-seksen adet birkaç katlı harem evleri var. Gelip geçen vezirler ve vekillerin oturmaları için ayrıca altı üstü, içli dışlı salonları vardır. Zengin ve fakir tanı misafirleri için, büyük hanın iki tarafındaki yan sofalar üzerinde tam iki yüz ocaklı sofaları vardır. Duvarında alet ve silah asacak demir çengelleri ve at bağlayacak demir halkaları var. Yazlık meydanına "Görçenlik" derler büyük bir meydandır ki, üzeri göğe baş uzatmış ahşap kubbedir. Bu meydanın çevresinde, ocaksız yaz meydanı sofaları vardır. Dış avlusu dahi beyaz taş ile döşenmiş büyük bir meydandır ki, beş bin at alır. İstanbul'un Atmeydanına benzer. Bu avlunun tanı ortasında yuvarlak, ona on bir büyük havuz vardır, Bütün gelip geçenlerin hayvanları buradan sulanırlar. Avlunun bu tarafında büyük bir ziyaret imarethanesi var. Her sabah ve akşam, misafirlerin Müslüman ve kâfir olmasına bakılmaksızın, akşamdan sonra hizmetçiler Keykavus mutfağından her ocak başına birer bakır sini içinde birer tas buğday çorbası ve adam başına bir parça ekmek, birer mum, her at başına birer torba yeni verirler.

İlâ maşallah, hayır sahibi böylece vakfeylemiş. Allah rahmet eyleye. Akşamdan sonra kervansarayın mehterhanesi çalınıp demir kapıları kapatırlar. Sabahleyin yine mehterhane çalınıp, yolcular haberdar edildikten sonra kapıları açarlar. Bu kervansaray, her gece çeşit çeşit canlarla dolu benzersiz bir hanedir. Hanın dış avlusunun kuzey tarafı köşesinde, tahtadan yapılmış bir saat kulesi vardır. Beş vakti ve gece yarısını ilan eder. Allah bilir, hayır sahibi İbrahim Paşa makbul iken maktul olunca, bu han eksik kalmıştır. Çünkü demir kapısının üstünde şu tarih var:

Dualar eyleye ruhuna Atşân bânî didi târih.

Aişe Sultan kılıp lillah mâ-i câri

Gerçi muğlâk ve edasız vezirdir, fakat böyle yazılmıştır. Velhâsıl Rum, Acem ve Arap, tâ İsveç, Leh ve Çeh diyarlarında kırk yıldır dünya seyyahıyım, böyle kaleye benzer büyük han görmedim. Allah kıyamete kadar mâmur eyleye...

Bu şehrin su ve havası çok sıcak olduğundan, havası ağırdır. Çoğunlukla orta hâlli kadın ve erkekleri beyaz aba giyerler. Amma velî kimseleri vardır. Medhedilen Şayak abası ve Yörük ihrâmı meşhurdur. Halkının Çoğu Yörük taifesidir ki, temmuzda Despot yaylasına çıkarlar. Bunlar Rumeli eyaletinde yaşayan bir çeşit kavimdir. Ayrı lehçe ve ıstılahları vardır. İnşallah, yerî gelince yazılır.

Ziyaretleri: Gazi Hüdavendigâr bu şehirde bir Tatar kabilesi yerleştirdiği için, şehre Tatar Pazarcığı demişlerdir. Tatar Hüsâm ile Sofyalı Bâli Efendi'nin yetiştirmesi Şeyh Muhammed Hulvanî Tatar Pazarcıklı'dırlar. Yine burada, Müslüman mezarlığı içinde, babaları Şeyh Ömer civarında gömülüdürler. Buradan kalkarak bazen Meriç nehri kenarınca, bazen köyler içinde gidilip Despot yaylası yolunu sol tarafımızda bırakarak amansız İhtiman kasabasına geldik

İhtiman Kasabası: Gazi Hüdavendigâr asrında Lala Şahin Paşa tarafından savaşsız alındığından, "ahid" ve "eman" kelimesinden bozma olarak "İhtiman" demişler. Fethedilince, içindekiler Samako Kalesi'ne gittiler, Sonra yine Bulgarlar gelip almasınlar diye hisarı yıkılıp yerle bir edilerek öteki İmaretleriyle birlikte İslâm ülkesine katılmıştır. Hâlâ Rumeli eyaletinde Yörük beylerinin ocaklığıdır ki, etrafında on altı adet mâmur köyleri vardır. On altı parça köyü İhtiman ile beraber beyine has yazılmıştır. Bu haslar ile Rumeli valisinin livâsı altında davulunu döverek üç yüz cebeli yiğit ile sefere iştirak eder. Yüz elli akçelik şerit kazadır. Kadısına senelik üç kese hâsıl olur. Kethüda yerî, serdan, muhtesibi, voyvodası ve bacdarı vardır. Ocak beyisi, Gazi Mihaloğulları'na mensuptur. Bütün gelirleri beylerindir. Hepsî altı yüz adet evi olup kimi yüksek, kimi alçak, kullanışlı, küçük evlerdir. Yer yer bağ ve bahçeleri, akarsuları ve değirmenleri vardır. Camileri iki adet tekkesi, bir hamamı, yüz kadar eski yapı dükkânı ve üç tane hanı vardır. Büyük Bey Hanı: Kapısı dibindeki Gürcü Mehmed Paşa kethüdasının yaptırdığı can başışlayan hayat suyu çeşmenin tarihi şöyledir

*Kethüdây-ı sadr-ı İli ki odur,
Köprülü Pâşây-ı ferhunde likaa.
Ev Firâki, bir bedel târihidir,
Çeşme-i sâf-ı Mehmed Paşa. Sene 1070*

Bu güzel yer, her geçen gün biraz daha güzelleşmektedir. Bul-gar kızları pazarlarında poğaçâ, arpa vesair mal satarlar.

Buradan kalkıp, doğu yönündeki dere ve tepeleri geçerek Ormanlı köyüne geldik. Sofya sahrasında Müslüman köyüdür. Bir camii var. Bu yerde Sofya şehrinin bütün ayan ve eşrafı paşayı hediyelerle karşılamaya çıkıp, müsellim Ergani'li Ahmed Ağa büyük bir ziyafet çekti. Paşa dört adet köle, bir tavla küheylan at hediye verdi. Sonra sabahleyin büyük alay ile Rumeli eyaletinin vezirler merkezli olan Sofya şehrine girdik. Allah'ın büyüklüğü, ihtiyar ve fakir, genç ve zengin, geniş caddede el açıp dua edenin, kurbanlar kesenin haddi hesabı yok idi. Çünkü selefimiz Siyavuş Paşa sadrazamlıktan azledildiği zaman, mal ve mülkünü devlet zaptetmekle Sofya şehrine çıplak gelince çok zulüm etmiş. Paşa efendimiz Sofya sarayına dâhil olunca, yine müsellim Ahmed Ağa büyük dîvanda iki bin sahan nefis yemeklerle ziyafet çekip bütün vilayet ayanını doyurdu. Müsellime bir samur ve öteki dîvan üyelerine kanunları gereğince çeşit çeşit hil'atlar giydirildi. Mehterler çalınarak büyük ölçüde asaf divanı kuruldu, birkaç dava dinlenildi. Dua ve senalar ile herkes sevinip, "Allah'a hamdolsun, melek veziri gördük" diye sevinerek gittiler

KAYNAKÇA

Ahmet R. (1989). **Türk İdaresinde Bulgaristan**. Enderun Kitabevi. İkinci Baskı. İstanbul.

AK, M. (1999). "Evliya Çelebi" Maddesi. **Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ans.**, Yapı Kredi Yay. C. 1. İstanbul.

Bursalı Mehmed Tahir Efendi. (1975). **Osmanlı Müellifleri (1299-1915)**. C. III. Haz: İsmail

Özen. Meral Yay. İstanbul.

Coşkun, E., Ensar, F. (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bulgaristan'daki Bazı Kültür Merkezleri*. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 17.

KORKUD, R. (1986). **Bulgar Yönetimi ve Tarihi Yalan**. Türkiye Fikir Ajansı Yay. Ankara.

SALON 2: BİHAC BİRİNCİ OTURUM/PRVO ZASJEDANJE
OTURUM BAŞKANI: PROF.DR. A. KEMAL ÇELEBİ
Türk Medenî Hukuku'nda Yer Alan Kadın Haklarına Yönelik Hükümler <i>Yrd. Doç. Dr. Ayşe Arat</i>
Küreselleşme Kadın Yoksulluğu Ve Ayrımcılık <i>Prof.Dr. Z. Gönül Balkır</i>
AB E-Ticaret Direktifi, Ticarete Yeni Bir Yaklaşım <i>Yrd.Doç.Murat Tumay, Yrd.Doç.Dr.Ümit Süleyman Üstün</i>
Vergi Hukukunda Yer Alan İdari Başvurular <i>Yrd. Doç. Dr. Ümit Süleyman Üstün, Arş. Gör. Gülden Şişman</i>
Kontributi I A.V. Desnickajas Per Studimet Krahasimtare Te Shqipes <i>Prof. Dr. Sedat KUÇI</i>

TÜRK MEDENÎ HUKUKU'NDA YER ALAN KADIN HAKLARINA YÖNELİK HÜKÜMLER

Yrd. Doç. Dr. Ayşe ARAT¹

ÖZET

1926 yılında yürürlüğe giren 741 sayılı "Türk Kanunu Medenisi", kadın hakları bakımından çok önemli özellikler taşıyordu. Resmi şekilde yapılan, tek eşliliğin esas alındığı bir evlilik birliğinin kabul edilmesi, boşanmanın sıkı şartlara bağlanması ve mirastan eşit pay alma özellikle kanunun iktibas edildiği dönemde Türkiye'deki sosyal yapı göz önüne alındığında son derece önem taşıyan düzenlemelerden başlıcaları olarak sayılabilir. Ancak toplumsal değişim, geçen zamanla birlikte daha farklı ihtiyaçların doğmasına sebep olmuştur.

Kadınların çalışma yaşamına giderek daha çok katılmaları, eğitim düzeyinin yükselmesi, ülkenin ekonomik ve sosyal durumunun gelişmesi kadın haklarına yönelik taleplerin artmasını sağlamıştır. Türk Medenî Kanunu'nda 2002 yılında yapılan köklü değişiklikle bu talepler büyük oranda yeni kanuna yansıtılmıştır. Çalışmamızın konusunu 4721 sayılı Medenî Kanun'daki kadın haklarına yönelik bu düzenlemeler teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hakları, Medeni Hukuk

ABSTRACT

The 741 'Turkish Civil Law', which came into force in 1926, had very important features in terms of women's rights. It was one of the main regulations in terms of adoption of a legal and monogamous marital relationship, connecting the divorce to stringent requirements and receiving an equal share of inheritance given the social structure in Turkey of that time. However, social changes have given birth to different needs than the last time.

More and more women are participating in working life, their education level has increased, the country's economic and social status has developed and all these factors have led to an increased demand for women' rights. These demands largely

¹ Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Medenî Hukuk Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi,
aysena@selcuk.edu.tr

reflected in the new law with the radical change in the Turkish Civil Law in 2002. The subject of our study constitute of these arrangements for women's rights in Civil Law of 4721.

Key words: Women's rights, Turkish Civil Law

GİRİŞ

Türkiye'de kadın hakları, batıdaki gelişmelere paralel bir seyir izlemiştir. 19. yüzyıl Avrupa'sında kadınların elde ettiği haklar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadınların medenî ve siyasal hakları tartışılmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminde eğitim hakkı yönünde adımlar atılmış, 1917 yılındaki Hukuk-u Aile Kararnamesi ile evlenme ve boşanmaya ilişkin hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Ancak geleneksel sosyal yapı kadınların ikinci planda olmasını gerektirmektedir. İkinci Meşrutiyet ile birlikte kadının çalışma hayatına yavaş yavaş girdiği, eğitim ve medenî haklar bakımından bir takım adımların atıldığı görülmektedir. Bu durumun gerek milli mücadele, gerekse cumhuriyet döneminde kadın haklarına yönelik etkin çabaların ilk adımlar olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde ise 1926 yılında yürürlüğe giren Medenî Kanun kadınlara, evlenme, boşanma, miras konularında çok önemli haklar sunmuştur. Siyasal anlamda ise 1930 yılında kadınların belediye seçimlerine katılmalarına imkan veren Belediye Kanunu çıkarılmış, 1933 yılında muhtar olma hakkı ve 1934 yılında da seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.

Günümüz Türk toplumunda, eğitim düzeyinin yükselmesi, ekonomik ve sosyal seviyenin gelişmesine paralel olarak kadın haklarına bakış değişmiş ve kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik talepler artmıştır. Kanun koyucu 2002 yılında yürürlüğe giren yeni Medenî Kanun'da büyük ölçüde bu talepleri karşılamaya çalışmıştır.

GENEL OLARAK

Türk Hukuku'nda kadın hakları konusu, anayasal anlamda ifadesini bulan (AY. m. 10, 50), toplumun talepleri ve AB uyum süreci çerçevesinde güncelliğini koruyan bir konudur². Medenî Kanun dışında başta Ceza ve İş Kanunu olmak üzere genel kanunlarda, 4320 sayılı Ailenin Korunması Hakkında Kanun'da, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda, Nüfus Hizmetleri Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik'te bu konuya yönelik çeşitli düzenlemeler yer almaktadır. Konunun

² Moroğlu, Avrupa Birliği Antlaşmalarında, Yönergelerinde ve Avrupa Komisyonu Tavsiye Kararlarında Kadın-Erkek Eşitliği, <http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=2808> erişim tarihi: 05.03.2010.

kapsamını aşmamak için ayrıntılara girilmemiştir. Bununla birlikte söz konusu düzenlemelerdeki öne çıkan bazı hükümlere değinmekte yarar vardır. Ülkemiz için kanayan yara olan töre cinayetleri konusunda ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası getirilmesi (TCK. m. 82), bu çerçevede cezada indirim getiren düzenlemeden vazgeçilmesi, kadınlara iş hayatında eşit davranılmasına yönelik (İş K. m. 5) düzenlemeler, aile içi şiddete karşı kadın ve çocuğu koruyucu önlemler getiren 4320 sayılı özel kanunun çıkarılması, memurların doğum izinlerini artırmaya yönelik yeni hükümler (657 sayılı Kanun m. 104), Nüfus Hizmetleri Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik uyarınca ilgililerin talebi halinde aile kütüklerinde kişinin medenî halini belirten "dul, boşanmış, evliliği feshedildi ya da evliliği iptal edildi" ibareleri yerine 'Bekâr' kelimesi yazılabilmesi (m.138/c bendi) önemli düzenlemeler olarak sayılabilir.

Öte yandan uluslararası alanda Türkiye, 14 Ekim 1985'de Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW)'ne taraf olmuştur. Ancak o tarihte yürürlükte olan 1926 tarihli Medenî Kanun'un bir takım hükümleri, sözleşme hükümleri ile çeliştiği için bazı maddelere (m. 15, m. 16) çekince konulmuştur. Daha sonra bu çekinceler 1999 yılında kaldırılmıştır³.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, çok önemli bir adım olmakla birlikte, taraf devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmemeleri ve hakları ihlal edilen kadınların başvuruda bulunabilecekleri bir denetim mekanizması içermemesinden dolayı eleştirilmekteydi. Etkin bir denetim mekanizması oluşturulmasının gerekliliği uluslararası alanda sık sık gündeme getiriliyordu⁴. Denetim mekanizmasını sağlamak üzere 6 Ekim 1999'da CEDAW'a, "Ek İhtiyari Protokol" kabul edildi. Bu protokol ise 2002 yılında Türkiye tarafından onaylanmıştır.

YENİ MEDENÎ KANUN'DA YER ALAN KADIN HAKLARINA YÖNELİK HÜKÜMLER

Genel Olarak

Çalışmada, kanunun Alle Hukuku'na ilişkin ikinci kitabının, Evlilik Hukuku başlıklı birinci kısmında yer alan bu yöndeki başlıca hükümler değerlendirilmiştir. Medenî

³ Özdamar, s. 25. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Birleşmiş Milletler CEDAW komitesine sunulmak üzere hazırlanan, İkinci ve Üçüncü Birleştirilmiş Periyodik Türkiye Raporu, Ankara 1993. www.ksqm.gov.tr/Pdf/CEDAWrapor.doc erişim tarihi: 01.03.2011.

⁴ Özdamar, s.25.

hukuktaki kadın haklarına yönelik diğer hükümlere ise çalışmanın kapsamına bir sınırlama getirebilmek amacıyla burada yer verilmemiştir.

Evlenme Yaşı

Evlenme yaşı, Medenî Kanun (MK.)’da kadın ve erkekler için 17 olarak belirlenmiştir (MK. m. 124). Olağanüstü hallerde ise bu yaş sınırı 16’dır. Değişiklikten önce MK., erkek ve kadınlar için ayrı yaş sınırları getiriyor ve kadınlar için daha küçük yaşta (14-15 yaş) izin veriyordu. Kadınlar için daha küçük yaşlar öngörülmesinin sebebi, toplumsal yapı olarak açıklanmaktaydı. Aslında MK., 1926 yılında iktibas edildiğinde İsviçre’deki aslına uygun olarak yaş sınırı 17 olarak belirlenmişti. Ancak bu yaş sınırı, o zamanki toplumsal yapıda evliliklerin gayri resmi biçimde yapılmasına yol açtığından, 15.06.1938 yılında gerçekleştirilen değişiklikle düşürülmüştü⁵. 2000’li yıllarda eğitim düzeyinin, şehirleşmenin artması, kadınların artık daha geç yaşta evlenmelerini sağlamıştır. Medenî Kanun’da toplumsal gelişmelere paralel bir seyir izlemiştir.

Uluslar arası anlamda taraf olunan Kadınlara Karşı Her türlü Ayırıcılığın Önlenmesi Uluslar Arası Sözleşmesi (CEDAW)’nin 16. maddesinin a bendi gereğince, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerekmektedir.

Kadının Soyadı

Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır. Ancak isterse evlendirme memuruna, isterse daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuru ile kocasının soyadı önünde kendi soyadını da kullanabilir (MK. m. 187).

Boşanma halinde, evlenmeden önceki soyadını yeniden alır. Kadının, boşandığı kocasının soyadını kullanmakta menfaati varsa (yaptığı işte o isimle tanınmasında olduğu gibi) ve bunun kocaya bir zararı olmayacağı ispatlanırsa, kadının talebi üzerine hakim, onun, kocasının soyadını taşımasına karar verir (MK. m. 173/I).

Kadın, evlenmeden önce, daha önceki evliliğinden kaynaklanan soyadını taşıyorsa, boşanma esnasında hakimden bekârlık soyadını taşımasına izin verilmesini isteyebilir (MK. m. 173/II).

Kanunkoyucunun, eşitlik kuralını soyadı yönünden erkek lehine bozduğunu, kadına eşinin soyadıyla birlikte bekârlık soyadını da kullanabilme imkanı tanıyarak, bu eşitsizliği hafifletmeye çalıştığı söylenebilir⁶. Burada kanunkoyucu hem geleneksel

⁵ Öztan, Medeni, s. 154.

⁶ Öztan, s. 162.

anlayışı hem de aile birliğinin ortak bir adla temsilini sağlamak isteğini ortaya koymaktadır. Ancak günümüzde AB. ülkelerinde kadının soyadı evlenmekle değişmemekte, eşler isterlerse kadın veya erkeğin soyadını seçebilmekte, çocuk ise ya bu soyadı ya da babasının soyadını kullanmaktadır⁷. Şunu da belirtmek gerekir ki Türk Hukukunda eşlerin evlenme akdi yapılmadan önce kadının soyadını, aile soyadı olarak belirlemeleri konusunda herhangi bir engel bulunmamaktadır⁸.

Evlilik Birliği

Medenî kanun, evlenmeyle evlilik birliğinin kurulacağını, eşlerin birliğin mutluluğunu ve çocukların bakım, eğitim ve gözetimini sağlamak konusunda birlikte özen göstermekle yükümlü olduklarını düzenlemiştir (MK.m.185). Bu düzenleme hukukumuzda evlilik birliğinde eşlere eşit hak ve yükümlülükler getiren temel kural niteliği taşımaktadır.

Evlilik birliğinde kocaya üstünlük tanıyan hükümlere yeni Medenî Kanun'da yer verilmemiştir. Evin reisinin koca olduğu, velayet hakkının kullanılmasında bir anlaşmazlık çıkarsa babanın kararının üstün tutulacağı, evlilik birliğini kocanın temsil edeceğine dair hükümler kaldırılmıştır. Evlilik birliğinin temsili ve yönetimi eşlerin ortak sorumluluğu altındadır. Bu çerçevede eşler ortak konutu birlikte seçecekler, çocuğun adı, eğitimi gibi konularda birlikte karar vereceklerdir. Eğer bu konulara ilişkin bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa kanun koyucu, kocanın kararına üstünlük tanımak yerine hakime başvurulması yolunu tercih etmiştir. Hakim, eşleri yükümlülükleri konusunda uyararak onları uzlaştırmaya çalışır, gerekirse uzman kişilerden yardım isteyebilir.

Evlilik birliğinin yönetimi eşlerin ortak sorumluluğu altındadır. Eşler birliğin giderlerine, güçleri oranında emek ve malvarlıkları ile katılırlar (MK. m. 186). Evi geçindirme yükümlülüğü, eski MK.'nda olduğu gibi kocada değildir. Bu durum eşitlik ilkesinin bir sonucu olarak evi geçindirmenin tek başına kocanın sorumluluğunda bulunmadığının göstergesidir. Aynı zamanda kadının çoğu zaman göz ardı edilen, karşılıksız bırakılan emeğinin, evin giderleri bakımından bir katkı kabul edilmesidir⁹. Belirtilmelidir ki emek olarak ortaya konulan katkı ile malvarlığı olarak ortaya konulan katkı arasında hukuksal açıdan bir fark bulunmamaktadır¹⁰.

Evlilik Birliğinin Temsili

⁷ Özdamar, s.33.

⁸ Öztan, s.162.

⁹ Kılıçoğlu, 26.

¹⁰ Kılıçoğlu, 28.

Evlilik birliğinin temsili, doktrinde "birliğin ihtiyaclarını gidermek ve ortak yaşamın amaçlarını gerçekleştirmek üzere eşlerden birinin üçüncü kişilerle hukuki işlemlerde bulunması" olarak tanımlanmaktadır¹¹. Bu yetki her türlü hukuki işlemi, hukuki işlem benzeri fiilleri kapsarken şüphesiz haksız fiiller konusunu kapsamaz¹².

Medenî Kanun temsil konusunu, ortak yaşamın devamı süresince ailenin sürekli ihtiyacları için eşlere yetki vererek çözmüştür (MK. m. 188). Bu tür ihtiyaçlara yönelik işlemleri, eşlerden her biri, diğerinin rızası ve katılımı olmaksızın, tek başlarına yapabilirler. Sürekli ihtiyaçlar, ailenin ekonomik durumu, sosyal durumu ve yerleşik adetler göz önünde tutularak belirlenir. Ancak genel olarak giyecek, yiyecek, içecek, yakacak ve temizlik giderleri, çocukların temel eğitim ihtiyacları, temel sağlık giderleri sürekli ihtiyaç kavramına dahil kabul edilmektedir¹³.

Sürekli ihtiyacların dışındaki ihtiyaçlar için ise eşlerin birlikte hareket etmesi gerekir. Bu halde eşler, işlem yaptıkları üçüncü kişilere karşı müteselsilen sorumlu olurlar (MK. m. 189). Ancak kanun koyucu, istisnaen düzenlediği hallerde eşlerden birinin, sürekli ihtiyaçlar dışında, tek başına hareket edebilmesine imkan tanımıştır. Bu haller; eşlerden birinin diğerini yetkili kılması, hakimnin haklı sebeple eşlerden birini yetkili kılması, birliğin yararı bakımından gecikmesinde sakınca bulunan haller, eşin hastalığı, başka yerde bulunması veya benzer sebeplerle rızasının alınamaması durumlarıdır (MK. m. 188). Bu düzenlemelerle kanunkoyucu, Medenî Kanun'da değişiklikten önce evlilik birliğinin temsili kocaya bırakan ve yapılan tasarruflardan da sadece onu sorumlu tutan uygulamadan vazgeçmiştir (EMK. m. 154).

Eşler, birliği temsil yetkisi bulunmayan yani sürekli ihtiyaçlar dışında kalan işlemleri tek başlarına yaparlarsa, bu işlemlerden sadece kendisi sorumlu olur (MK. m. 189). Bununla birlikte eşlerden biri, birliği temsil yetkisini aşarsa veya bu yetkisini kullanmada yetersiz kalırsa, diğer eş hakimden temsil yetkisinin sınırlanmasını ya da kaldırılmasını isteyebilir (MK. m. 190). Değişiklikten önce koca, kadının evin sürekli ihtiyacları için tanınan yetkiyi kullanamaması halinde veya kötüye kullanması halinde bu yetkiyi sınırlayabiliyor, hatta kaldırabiliyordu (EMK. m. 156). Böylece kanundaki genel kadın-erkek eşitliği anlayışına uygun olarak evlilik birliğini temsil yetkisini sınırlama ya da kaldırma imkanı kocadan alınıp, hakime verilmiştir.

¹¹ Akintürk, 129.

¹² Öztan, 187.

¹³ Öztan, 188; Akintürk, 130.

Meslek Edinme

Medenî Kanun, eşlerden her birinin meslek veya iş seçiminde diğlerinden izin almak zorunda olmadığını düzenlemiştir (MK. m. 192). Bunun anlamı eşlerin meslek seçimi konusunda serbest olmaları ve birbirlerine müdahale edememeleridir¹⁴. Ancak elbette gerek meslek seçiminde gerekse mesleğin yürütülmesinde evlilik birliğinin huzur ve yararının göz önünde tutulması gereği de unutulmamalıdır.

90'lı yıllarda eski medenî kanunda yer alan ve kocanın izni ile kadının bir iş veya sanatla uğraşabileceğini düzenleyen 159 madde konusundaki tartışmalar, Anayasa Mahkemesi'nin bu hükmü Türkiye'nin taraf olduğu uluslar arası anlaşmalar çerçevesinde kadın erkek eşitliğine ilişkin evrensel ilkelere ters düştüğü gerekçesiyle iptal etmesi ile sonuçlanmıştır¹⁵. Anayasa mahkemesinin iptal kararından sonra Medenî Kanun da herhangi bir düzenleme yapılmamıştı. Yeni Medenî Kanun, getirdiği 192. madde ile eşlerin meslek edinmesinde izne gerek olmayacağını açıkça ortaya koymuştur.

Eşlerin Hukuki İşlemleri

Hukukumuzda, eşlerden her biri, diğeri ile ve üçüncü kişilerle yapacağı işlemler konusunda serbesttir (MK. m.195). Eşlerden birinin yaptığı hukuki işlemler, sözleşme serbestisi çerçevesinde kimsenin yani diğereşin veya hakimin izin ya da onayına bağlı değildir¹⁶. Bununla birlikte bu genel kuralın kanundan doğan istisnalarının bulunabileceği aynı hükümde belirtilmektedir.

Kanundan doğan istisnaları üç başlık altında toplamak mümkündür:

Aile Konutu İle İlgili İşlemler

Aile konutu, eşlerin birlikte seçip varsa çocuklarıyla beraber yaşadıkları konuttur¹⁷. Kanunumuz aile konutu ile ilgili işlemleri eşlerin ancak birlikte yapabileceğini düzenlemektedir (m. 194).

Eşler, aile konutu olarak kiralanana taşınmazda birbirlerinin açık rızası olmadan kira sözleşmesini feshedemezler¹⁸ (m.194). Kira sözleşmesi eşlerden biri tarafından

¹⁴ Akıntürk, 120.

¹⁵ AY Mahkemesi kararı ve ayrıntılı bilgi için bkz. Akıntürk, 120; Özdamar, 31.

¹⁶ Akıntürk, 125.

¹⁷ Akıntürk, 125.

¹⁸ Yeni borçlar kanunu da aile konutu başlığını taşıyan 349. madde ile kira konusunda aynı düzenlemeyi getirmektedir.

yapılmışsa diğer eş, kiralayana yapacağı bildirimle sözleşmenin tarafı haline gelir ve kiralayana karşı müteselsilen sorumlu olurlar.

Aile konutu eşlerden birine ait olsa bile diğer eşin açık rızası olmadan konutu devredemez veya konut üzerindeki hakları sınırlayamaz. Bu düzenlemeyle genellikle konutun sahibi olmayan eşin –ki bu çoğunlukla kadınlardır- menfaatlerini korumak adına getirilmiştir. Ayrıca konutun eşlerden birine ait olması durumunda, diğer eşin tapu kütüğünde, taşınmazın aile konutu olarak şerhini isteyebilmesine de imkan vermektedir. Böylece, aile konutu üzerinde hukuki işlem yapmak isteyen üçüncü kişilerin iyiniyet iddiaları bertaraf edilmiş olur¹⁹.

Kanunkoyucu, aile konutu ile ilgili yapılacak işlemler konusunda haksız olarak rıza vermeyen eş karşısında, diğer eşin menfaatlerini de koruyabilmek için ona, mahkemeye başvurma imkanı tanımıştır.(m.194).

Tasarruf Yetkisinin Sınırlanması

Ailenin ekonomik varlığının korunması veya evlilikten doğan mali yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla, eşlerden birinin isteği üzerine, hakim belirleyeceği malvarlığı değerlerine ilişkin tasarrufların ancak talepte bulunan eşin rızasıyla yapılabileceğine karar verebilir. Bu durum ayrılık veya boşanma niyetinde olan kocanın kadına nafaka ya da tazminat ödememek için mallarını başkasına devretmesinin önüne geçilmesini sağlamaya yönelik bir düzenlemedir²⁰. Hakim ayrıca durumun gerektirdiği önlemler çerçevesinde taşınmazlar üzerindeki tasarruf yetkisini kaldıran kararın re'sen tapu kütüğüne şerhine de kara vererek, eşlerin birbirlerinden mal kaçırmalarına karşı önlem almıştır²¹.

Paylı Mülkiyette Payın Devri

Yasal mal rejimi olan edinilmiş mallara katılma rejimi uyarınca aksi ispat edilene kadar bir eşin bütün malları edinilmiş mal kabul edilir. Bu mallar üzerinde eşler paylı mülkiyet hakkına sahiptirler (m.222). Ayrıca eşler evlilikleri süresince ortaklaşa mal edinmiş olabilirler. Bu mallar üzerinde de paylı mülkiyet söz konusu olur. Eşlerden birinin paylı mülkiyete konu teşkil eden bütün bu mallar üzerinde tasarruf edebilmesi için diğer eşin rızasını almasını gerekir. Ancak eşlerin paylı mülkiyete konu olan mallar üzerinde diğer eşin rızasına gerek olmadan da hukuki işlem yapabilmek konusunda anlaşmaları mümkündür. Böyle bir anlaşma geçerlidir (m. 223/II).

¹⁹ Akıntürk, 126.

²⁰ Akıntürk, 128.

²¹ Akıntürk, 128.

Mal Rejimi

Eşler istedikleri mal rejimini tercih etmede serbesttirler. Bir tercih yapılmamışsa yasal mal rejimi devreye girer. Toplumda sözleşme yapma konusuna olumlu gözle bakılmadığından bu yönde alışkanlık bulunmamaktadır. Kanun değişikliğinden önce Türkiye'de kabul edilen yasal mal rejimi mal ayrılığı idi. Mal ayrılığı, eşlerin her birinin evlilikten önce ve evlilik sırasında edindikleri malların kendi mal varlıklarında olmasını ve bu mallarda bağımsız yönetim, yararlanma ve tasarruf haklarına sahip olmayı esas alır. Ancak uygulamada bu sistem, evlilik hayatı boyunca elde edilen tüm malvarlığı değerlerinin koca üzerinde olması sebebiyle, kadının boşanma halinde bu mallarda hak elde edememesi sonucunu doğuruyordu. Kanunkoyucu değişiklikle birlikte kadınlar aleyhine olan bu durumun önüne geçmek için yasal mal rejimi olarak mal ayrılığı yerine edinilmiş mallara katılma rejimini seçmiştir. Bu rejim edinilmiş mallar ile eşlerden her birinin kişisel mallarını kapsar (MK. m. 218). Edinilmiş mal, her bir eşin mal rejiminin devamı süresince karşılığını vererek (çalışarak, tazminat ödemeleri ile, kişisel mal gelirleriyle) elde edilen değerlerdir (MK. m. 219). Kişisel mallar ise kanunla ya da sözleşme ile belirlenmiş olabilir. Kanuna göre kişisel mallar, kişisel eşyalar, karşılıksız elde edilen mal varlığı değerleri, manevi tazminat alacakları ve kişisel mallar yerine geçen değerlerdir. Sözleşmeye göre kişisel mallar ise eşlerin sözleşmeyle kişisel mal sayılacağını kabul ettikleri mallardır. Eşler edinilmiş mallar üzerinde paylı mülkiyete sahiptirler. Aksine anlaşma olmadığı sürece eşlerden biri diğerinin rızası olmadan bunlar üzerinde tasarrufta bulunamaz.

SONUÇ

Toplumların gelişmişlik ölçütlerinden biri de kadınların hukuki ve siyasal haklarının tanınması ve bunların fiilen uygulanabilirliğidir. Kağıt üzerinde kalan, uygulanmayan hakların bir anlam ifade etmeyeceği açıktır.

Türkiye'de, dünyadaki kadın hareketlerine paralel olarak Osmanlı imparatorluğunun son döneminde ve cumhuriyetle birlikte önemli gelişmeler sağlanmıştır. Fakat gelişen toplum yapısı sağlanan hakların yetersiz kalmasına yol açmış, ihtiyaçlara paralel olarak da kanunlarda değişiklik yapılması kaçınılmaz olmuştur. Bununla birlikte kadın hakları konusunda kaydedilen ilerlemede tek itici gücün toplumsal talepler olduğunu söylemek yanlış olur. AB kriterlerine uyum çabaları ve taraf olunan uluslararası anlaşmalar (CEDAW) bu yönde atılan adımlardaki diğer itici güçleri oluşturmaktadır. Ancak özellikle kadına karşı şiddet konusunda toplumda

istenilen noktaya gelinememiştir. Bununla birlikte var olan hukuki temellere rağmen uygulamada meydana gelen aksaklıkların eğitim aracılığıyla oluşturulacak toplumsal bilinçle aşılabileceğine şüphe yoktur.

KAYNAKÇA

Akıntürk, Turgut: Türk Medenî Hukuku, Aile Hukuku, 10. Baskı, İstanbul 2006.

Akyılmaz, Gül: İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü, Konya 2000.

Dural, Mustafa/ Ögüz, Tufan/ Gümüş, Alper: Türk Özel Hukuku, Cilt III, Aile Hukuku, İstanbul 2005.

Kılıçoğlu, Ahmet: Medenî Kanunumuzun Alle- Miras- Eşya hukukuna Getirdiği Yenilikler, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2004.

Kılıçoğlu, Ahmet: Türk Medeni Kanunu'nda Diğer Eşin Rızasına Bağlı Hukuksal İşlemler ve Yasal alım Hakkı, Ankara 2002.

Moroğlu, Nazan: Avrupa Birliği Antlaşmalarında, Yönergelerinde ve Avrupa Komisyonu Tavsiye Kararlarında Kadın-Erkek Eşitliği.

Öztañ, Bilge: Aile Hukuku, 5. Baskı, Ankara 2004.

Öztañ, Bilge: Medenî Hukuku, 33. Baskı, Ankara 2010 (Öztañ, Medeni).

Özdamar, Demet: Pozitif (Olumlu) Ayırıcılık Yönü ile Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Kadının Hukuki Konumuna İlişkin Son Gelişmeler, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, Yıl: 2006.

Şükran Şıpka: Aile Konutu ile İlgili İşlemlerde Diğer Eşin Rızası, 2 Baskı, İstanbul 2004.

Zeytin Zafer: Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi ve Tasfiyesi, Ankara 2005.

<http://www.turkhukuk sitesi.com/showthread.php?t=2808> erişim tarihi: 05.03.2010.

<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II3.pdf> erişim tarihi: 24.02.2011

KÜRESELLEŞME KADIN YOKSULLUĞU VE AYRIMCILIK

Prof. Dr. Z. Gönül BALKIR¹

ÖZET

Küreselleşme ve yapısal uyum politikaları, dünya nüfusu üzerinde yoksulluğu arttırırken; yoksulluğun kadınlaşması, olgusunu da beraberinde getirmiştir. Yapısal uyum politikaları başlığı altında az gelişmiş denilen ülkelere dayatılan politikaların, ortaya çıkardığı ekonomik ve toplumsal koşullar; yoksulluğu, genel olarak arttırmakta ve kadınları özel olarak etkilemektedir. Dünya ekonomisinin küreselleşmesiyle, işgücünün dolaşımı ve gelirler arasındaki uçurum derinleşirken; ortaya çıkan ayrımcılık kadın yoksulluğunu arttırmış, kadınlar ve kız çocukları ekonomik istismara açık hale gelmiş, çalışma yaşamındaki kadın ayrımcılığı; kadın emeğinin, istismarına yol açmıştır. Bugün dünyada, mutlak yoksulluk sınırının altında yaşamını sürdürmeye çalışan 1,3 milyar insanın %70'ini kadınlar oluşturmaktadır.

Küreselleşmeyle, çokuluslu sermaye grupları ve dünya ekonomisini biçimlendirmelerinin aracı olan Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların dayattığı koşullar, kadınların kitlesel bir biçimde tüm dünyada yoksullaşmasına neden olmaktadır. Enformel istihdam, çalışanları yoksulluk tuzağına sürüklerken, kadın çalışanlar becerilerini geliştirmek üzere gereksindikleri ekonomik güç ve zamandan yoksun kalmaktadırlar.

Küreselleşmeyle, ulusal sınırların piyasa açısından önemsizleşmesi; malların bütün dünyada serbestçe dolaşabilir hale gelmesi, bütün ülkelerin dış pazara eklenmesini, oradaki rekabet koşullarına ayak uydurmayı zorunlu kılıyor. Dünya piyasasında, satılacak malların fiyat rekabeti sağlamak; emek yoğun teknolojiler kullanan ülkelerde, büyük ölçüde maliyetlerinin düşürülmesini gerektiriyor. Maliyetlerin azaltılması için, ucuz emek sayılan kadın işgücü kullanımı artarken, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılık derinleşiyor.

Anahtar Kelimeler:küreselleşme, kadın yoksulluğu, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ayrımcılık.

¹ Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. goulbalkir@yahoo.com

GİRİŞ

Küreselleşme, toplumsal eşitsizlik ve yoksulluğu artırır, uluslararası ticaretle daha yüksek bir işgücü devrinin başlatırken; vasıf geçişkenliği düşük olan işgücü için zararlı sonuçlara neden olmaktadır. Küreselleşmenin yarattığı eşitsizlik, ulusal ve küresel düzeydeki tüm toplumsal ve küresel kaynakların adaletsiz dağılımıyla birlikte; dünya üzerindeki yoksulların daha fazla yoksullaşmasına yol açmaktadır. Yaşanan süreçten en fazla yoksul kadınlar etkilenmekte ve kadınların yoksullukları katlanarak artmaktadır. Bu çalışmada, küreselleşme, kadın yoksulluğu ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı ayrımcılık ve küreselleşmenin, kadın yoksulluğuyla ayrımcılığa etkisi üzerinde durulacaktır.

KÜRESELLEŞME VE KADIN YOKSULLUĞU

Küreselleşme, dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmesiyle, mal ticaretinin ve finansal sermaye akımlarının serbestleştirilmesidir (Yeldan, 2001: 13).

Küreselleşme süreci, kapitalist sistemin oluşum süreciyle birlikte süregelen bir süreç olarak; ekonomik, sosyal ve kültürel sistemlerle birlikte, ulusal devletin de dahil olduğu siyasal sistemi etkileyip dönüştürmektedir (Yüksel, 2003:13). Küresel ekonomi, küresel olan ile yerel ve ulusal olan arasındaki yeni bir iktidar ilişkisini; ilkinin, ikincisine egemen olduğu bir ilişki olarak tanımlamaktadır (Arslan, 2004: 167).

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ); küreselleşmeyi, ana teması altındaki düşüncenin, ekonomilerin ve toplumların süregiden bir şekilde entegre olduğu bir süreç olarak değerlendirmektedir. Küreselleşme; ticari serbestleşmenin, yatırım ve sermaye akışının ve teknolojik değişimin ivmesiyle yönetilen ülkelerde hızlı ekonomik entegrasyon olarak tanımlanabilir (Zengingönül, 2007: 14).

Ücretlerin sistematik olarak aşağıya çekilmesinin nesnel koşulları, artık ulusal ekonomilerin kapalı mekânları içinde işgücü piyasalarının esnekleşmesinde aranmaktadır ve son zamanlarda bu hedef, Dünya Bankası'nın yapısal uyum programlarının ana öğelerinden biri haline gelmiştir (Boratav: 27).

Küreselleşme ve Yoksulluk İlişkisi

Dünya ekonomisinin küreselleşmesi denilen olgu, çok uluslu büyük sermaye gruplarının artık ulusal sınırların engellerine çarpmadan hızla zenginleşmelerine, buna karşılık milyarlarca insanın ülke sınırlarından bağımsız olarak hızla yoksullaşmasına neden olmaktadır. Açlık, iç savaşlar, yerel çatışmalar, göçler, çevrenin geri

dönülmez bir şekilde tahrip edilmesi, bulaşıcı hastalıkların ve çocuk ölümlerinin artışı, küreselleşmenin ayrılmaz parçalarıdır.

Belirlenmiş ve öngörülmüş bir gelir veya tüketim seviyesinin altında kalan bireyler yoksul olarak nitelendirilir. Yoksulluk, ülkeler ve ülkelerin içinde buldukları bölgelerin gelişmişlik düzeylerine ve sahip oldukları demografik, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel niteliklere göre farklılıklar göstermektedir. Yoksulluğun genel nedeni, üretim yetersizliği ve bu yetersiz üretim sonucu elde edilen artı değerler ve bu değerlerin; bölgeler, sektörler ve bireyler arasında adil bir şekilde paylaşılabilmesidir. Yetersiz üretim ve bunun doğal sonucu olan adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz ve rant ekonomisi, doğal afetler, çalışmayacak durumda olan özürli sayısının fazla olması, bireyler arasındaki yetenek farklılıkları, miras yoluyla elde edilen gelirler, devlet teşvikleri, enflasyon, piyasada tekelleşme ve işsizlik gibi faktörler; yoksulluğu çoğaltan unsurlardır (Demiral vd.,2007).

Bugün milyonlarca insanın yoksulluk sınırında yaşıyor olmasının en büyük nedenlerinden biri de kaynakların yetersizliği yanında, mevcut kaynakların adil bir biçimde dağılmasını sağlayacak ekonomik kararların yetersizliğidir.

Küreselleşmenin Kadın Yoksulluğuna Etkisi

Yoksulluk kadınlar açısından kendini ağırlıklı istihdam ve eğitim alanındaki eşitsizlikler, yani büyük çoğunlukla çalışma yaşamına katılmaksızın ev kadını olarak yaşama, kendine ait geliri olmama, tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışma, kentlerde enformel sektörde, düşük ücretli, kaçak işçi olarak çalışma, eğitim imkanlarından yararlanamama, biçiminde ortaya koymaktadır. Bütün gelir gruplarında her dört kadından; en az üçünün, kişisel geliri yoktur. Bugün dünya yoksullarının %70'i, kadınlardan oluştuğu için; mevcut durum, yoksulluğun kadınlaşması olarak adlandırılmaktadır. Yoksulluğun özellikle gelişmekte olan ülkelerde giderek büyüyen bir sorun haline gelmesiyle birlikte, toplumdaki yoksul kesimlerin; büyük bir çoğunluğunun, kadınlar ve çocuklar tarafından oluşturulduğunu görmekteyiz.

Gelişmekte olan 41 ülkeden toplanan veriler, 1960'ların ortalarından beri, yoksulluğun kadınlar arasında daha hızlı arttığını göstermektedir. 1965-1970 ve 1988 arasındaki dönemde kırsal kesimde yoksulluk sınırının altında yaşayan erkek sayısı % 30 oranındayken; yoksulluk altındaki kadın sayısı % 47 artmış ve yoksul ülkelerde; yoksul kadınların payı, % 57'den % 60'a çıkmıştır. Yoksulluk, gelir ve

fiziki kaynakların yetersizliği yanında; aynı zamanda toplumsal mahrumiyet, güçsüzlük ve kaynakların dağılımındaki farklılıktan kaynaklanır. Yoksulluk konusu, sektörel ve ulusal düzeylerde olduğu gibi, hane halkı ve toplumsal cinsiyet gibi mikro düzeylerde de ele alınmaktadır (Toksöz ve diğerleri, 2001:25).

Tüm dünyada Kuzey'de ve Güney'de, Batı'da ve Doğu'da yoksulluk kadınlaşıyor. Yoksulluğun kadınlaşması; kadınların üretim kaynaklarına, sermayeye, mülkiyete ulaşamamaları ekonomik ve politik karar mekanizmalarında yer alamamaları, eğitim ve bilgi kaynaklarına, teknolojiye ulaşamamaları, iş piyasasında erkeklerle rekabet edememeleri, ucuz işgücü olarak kullanılmaları, hamile kalmaları, doğurmaları, doğurdıkları, çocuklarına, kocalarına, yaşlılarına ve hastalarına bakmak ve üstelikte bunlara evde bakmak zorunda kalmaları neden oluyor.

Küreselleşme ve çok uluslu sermaye gruplarının dünya ekonomisini biçimlendirmelerinin aracı olan Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların dayattığı koşullar, kadınların ikinci cins olma durumlarının kullanılması ve kadınların kitlesel bir biçimde tüm dünyada yoksullaşmasıyla sonuçlanıyor. Yapısal uyum politikaları başlığı altında az gelişmiş denilen ülkelere dayatılan politikaların ortaya çıkardığı ekonomik ve toplumsal koşullar yoksulluğu genel olarak artırıyor ve kadınları özel olarak etkiliyor (Es, 2007).

Türkiye'de aşırı düzeydeki yoksulluk oranı (günde 1 doların altında yaşayan nüfus) çok düşük, % 2'nin altında. Ancak yükselen yoksulluk sınırıyla birlikte, nüfusun %24'ünün günde 4.30 ABD dolarının altında yaşıyor olduğunun belirlenmesi, yoksulluk oranının çarpıcı biçimde arttığını ortaya koyuyor. Özellikle kırsal alanlarda ve büyük şehirlerin gecekondü bölgelerinde yaşayan kadınlar, Türkiye'nin ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerinden birini oluşturuyor.

KÜRESELLEŞMENİN KADIN EMEĞİNE ETKİSİ VE YOKSULLUK

Özellikle piyasanın liberalleşmesi ve tarım ürünlerinin ihracatının desteklenmesi ile birlikte bu alandaki istihdamda kadın emeğine ihtiyaç artmıştır. Dünya piyasalarında satılacak malların fiyat rekabeti önem kazanırken, fiyatları düşürebilmek, emek yoğun teknolojiler kullanan ülkelerde büyük ölçüde maliyetlerinin düşürülmesine bağlı kalmaktadır. Bu durum ucuz emek sayılan kadın işgücü kullanımını arttırmaktadır. Örneğin, Bangladeş'te; 1978 yılında, sadece 4 giysi fabrikası varken, 1995 yılında; 2.400 fabrikada, 1.2 milyon işçi istihdam edilmeye başlanmıştır. Ülkedeki ücretli çalışanların %70'ini barındıran bu sektörde; çalışanların % 90'ı, 25 yaşın altındaki kadınlardır. Bangladeş örnek olmakla birlikte diğer birçok ülkede de

ihracata yönelik üretim alanlarında kadınların sayısı ve payı oldukça yüksektir (Toksöz ve diğerleri, 2001:30).

Nüfusun önemli bir kısmını oluşturan ve emek piyasaları dışında vazgeçilmez bir üretim unsuru olan kadınların emek piyasalarındaki varlıkları tarihsel süreç boyunca erkeklerin gerisinde, ikincil işgücü statüsü ile sınırlı kalmıştır. Kadınların ikincil işgücü olarak işe alınmada, en son tercih edilen kişi olmaları ve aynı şekilde işten çıkışlarda en önce işten çıkarılmaları, büyük ölçüde toplumsal cinsiyet ayrımı ve geleneksel işbölümüne bağlıdır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde izlenen ekonomik politikalar sonucunda bir yandan kadınlar ücretli iş sektörüne daha fazla girerken, bir yandan da düşük ücretli, düzensiz, iş güvencesi ve sosyal güvenceden yoksun belirli süreli işlerde yoğunlaşmışlardır.

Kadınlar, dünyada ortalama olarak erkeklerin kazandığı gelirin üçte ikisini kazanmaktadır. Hemen her düzeyinde kadınlar erkeklerden daha az ücret almaktadır. Kadın ve erkek arasındaki ücret farkları, kadınların ücretli çalışma hayatında ne kadar haksızlığa uğradıklarının önemli göstergelerden birisidir.

Küreselleşmenin Yarattığı Enformel Sektör Ve Kadın Yoksulluğu

Küreselleşme sermayenin her ülkeye rahatça girmesini içeriyor; sermayenin buralardaki emek yoğun sektörlerle girmesi ve karın sanayileşmiş ülkelere geri dönmesi anlamına geliyor. Az gelişmiş ülkelerdeki en ucuz emek, kadın emeğidir.

Eğitim imkânlarından yoksunluk ve işgücü piyasasındaki ayrımcılık, gerek formal ve enformel ekonomide istihdam fırsatı oluşturulmasını, gerekse kadınların ücret düzeyi yüksek ve güvenceli istihdam biçimlerine erişimini engellemekte; kadınların tüm yasal korumaların dışında kalmalarına sebep olmaktadır.

Endüstrilerin, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yerleştirilmesi; enformel istihdamın artmasına yol açarken, ucuz ve esnek işgücü olarak çoğu zaman kadınlar tercih edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle ailelerin gelirlerinin azalması da kadınların işgücü piyasasına katılımlarını gerektirmiştir.

Küresel rekabet; güçlü refah devletlerinde bile, sosyal korumanın zayıflamasına neden olmuş; orta ve düşük gelir grupları giderek, yoksullaşmıştır. İşgücü piyasasının kuralılaşması ile kadınların ücretli çalışmaya katılımlarındaki artış arasında bir karşılık söz konusudur. İşgücü piyasasında kuralılaşma bir yandan kayıtdışı çalışma olarak enformelleşmeyi artırırken, diğer yandan da işgücü içinde

kadınların oranının artmasına neden olmuştur. Farklı ülkelerden sağlanan veriler, enformel sektördeki kadın çalışanların sayısının formel sektörden çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Özellikle ihracata yönelik üretim yapan büyük firmalar, işgücü maliyetlerini düşürmek için işi parçalara bölmekte ve merkezde yalnızca çekirdek işgücü barındırırken, işin büyük kısmını küçük atölyelerde ya da evlerde çalışan kadınlara yaptırmaktadırlar. Bu koşullarda kadınlar kayıt dışı olarak çalıştıkları için hiç bir yasal korumadan ve sosyal güvenlikten yararlanamamaktadırlar. Ayrıca ücretli imkânlarının sınırlılığı çok sayıda kadını kendi hesabına çalışmaya, yani kendi evinde küçük çaplı üretime veya ticarete yönlendirmektedir. Ancak bu tarz çalışma, genellikle maliyetleri zor karşılamaktadır. Dünya Bankası'na göre 1995'de Güney Kore'de çalışanların %43'ü sektörde yer alırken, Endonezya'da bu oran %79'a kadar çıkmaktadır. Tarım alanında giderek daha çok sayıda kadın işçi, düşük ücretle çalışmaya başlamaktadır (Toksöz ve diğerleri, 2001:22).

Kadınların işgücü piyasasına katılımlarındaki artış, daha çok sayıda kadının geleneksel olarak erkekler tarafından yapılan işlerde istihdam edilmesinin yanısıra, aynı zamanda işlerin geleneksel kadın istihdamının özelliklerini taşıyacak biçimde dönüştürülmesi anlamına da gelmektedir. Geleneksel kadın istihdamının özellikleri, verimlilik ve ücret düzeyi düşük, fazla beceri gerektirmeyen işlerde, atipik iş sözleşmeleriyle, güvencesiz çalışmadır. Bu nedenle, işgücü içinde kadınların oranının artması, geçmişte erkeklerin bağlı tutulduğu çalışma koşullarının kötüleşmesi anlamına da gelmektedir. Kadınların işgücüne katılımları arttığı ölçüde, cinsiyete dayalı ayrımcılık da artmaktadır. Kadın işgücünün istihdamı, bir enformelleşme biçimi haline gelmektedir.

Uluslar arası Çalışma Örgütü; kadınlar ve çalışma yaşamı ile ilgili bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Kadınlara daha fazla ve daha iyi iş sağlama uluslararası programı uygulamaya konurken; bir yandan da, kadın-erkek eşitliği, yoksulluk ve istihdam alanlarında kapasite geliştirme programları uygulamaya konulmaktadır. Bu program kadınların kaliteli işlere girebilmelerini, işverenle pazarlık güçlerinin artmasını ve özellikle enformel sektörde sosyal güvenliği sağlamayı amaçlamaktadır (Kalan, 2006: 428).

Türkiye'de Kadın Yoksulluğu Ve İstihdamı

Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru olarak kabul edilmekle birlikte, işgücüne katılım oranları düşüktür. Kanunlardaki eşitlikçi yapıya rağmen, kadının niteliksel gelişimini ve işgücü piyasasına girişini

sağlayacak gerekli mekanizmaların oluşmaması, kırdan kente göç olgusu nedeniyle kadınların tarım sektöründen kopmaları ve kentte özellikle enformal sektörde yer almaları veya işsiz konumuna gelmeleri bu düşüşün önemli nedenleri arasında yer almakta ve Türkiye'de kadın istihdamı temel sorun alanlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı; 1990 yılında %34.1 iken, 2004 yılında %25.4, 2007 yılı Nisan ayında %25.1 olarak gerçekleşmiştir. Kadınların istihdam oranı ise; 2007 yılı, Nisan ayı verilerine göre %22.7'dir. Yine 2007 yılı Nisan ayı verilerine göre, istihdam edilen kadınların; %47'si tarım, %14.04'ü sanayi, %38.3'ü hizmet sektöründe çalışmaktadır(KSGM,2007).

Kadınların işsizlik oranları, Türkiye genelinde; %10.3, kentte %17 ve kırsal alanda %4.1'dir. Kentsel alandaki kadın işgücüne katılım oranınının, kırsal alan kadın işgücüne katılım oranınının altında kalmasının nedeni kadınların kırsal alanlarda ücretsiz aile işçisi olarak çalışmasıdır. Kentte yaşayan en az lise mezunu olan genç kadın nüfusundaki işsizlik oranı %18.6 iken aynı durumda olan erkekler için bu oran %10.4'dür. Eğitimsiz ve donanımsız kadının yanında eğitilmiş ve genç kadın nüfusta da işsizlik oranlarının yüksek olması, kadın istihdamında yaşanan sorunlar ve kadın yoksulluğunun önemli bir göstergedir (KSGM,2007).

KADIN YOKSULLUĞUNDA TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞI

Eşitsizlik, en belirgin olarak gelir ve servet dağılımında kendini gösterir. Bugün dünyadaki yoksulların %70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Yoksulluğun feminizasyonu olarak tanımlanan bu durum, hem zengin hem de fakir ülkelerde mevcut olup çalışma yaşamında kadınların eşit olmayan durumunu ve ev içindeki düşük statülerini yansıtan bir göstergedir (Akin, 2007). Toplumsal Cinsiyet ayırımına dayanan işbölümü, kadınların olumsuz koşullarda, kimi zaman ücret bile ödemediği çalıştırılmasına yol açmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Ve Yoksulluk

Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğin sosyal kodlanarak belirlenen rollerini ve sorumluluklarını tanımlar. Biyolojik farktan ve farklılıklardan ötürü oluşmanın çok ötesinde toplumun kadın ve erkeği nasıl gördüğü nasıl algıladığı ve nasıl davranmasını istediğiyle ilgili bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet; toplumsal önekinden de anlaşıldığı üzere, doğal ve fizyolojik bir ayrıma değil toplumsal ve kültürel bir ayrıma işaret eder (Giddens, 2000;96).

Toplumsal cinsiyet rolü toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine getirmelerini beklediği cinsiyetle ilişkili bir grup beklentisidir. Cinsiyetin kültürel anlamları olarak

toplumsal cinsiyet rolü, kadınlığın ve erkekliğin sosyal ortamlarda ifade edilmesidir. Toplumsal cinsiyet erilik ve dişilik olarak nitelendirilen toplumsal ve kültürel kişilik özelliklerini tanımlamakta kullanılır. Bu tanımlamada duygusal olma, zayıf olma, pasif olma veya bağılı olma gibi özellikler kadına özgü özellikler olarak görülürken; güçlü ve cesur olma, hırslı saldırgan ve bağımsız olma gibi özellikler daha çok erkeğe özgü erilik özellikleri olarak görülür (Suğur, 2006;3).

Toplumsal cinsiyette eşitlik; fırsatları kullanma, kaynakların ayrılması ve kullanımında hizmetleri elde etmede bireyin cinsiyeti nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa uğramaması demektir. Toplumsal cinsiyette hakkaniyet, kadın ve erkeğin farklı gereksinimleri ve güçlerinin olduğu bu farklılıkların belirlenerek iki cinsiyet arasındaki dengeyi düzeltecek şekilde gerekenlerin yapılması anlamına gelmektedir. Biyolojik cinsiyetin tersine toplumsal cinsiyet farklılığı sosyalleşme süreci içinde oluşmaktadır. Toplumsal cinsiyet hem kadınların ve hem de erkeklerin yaşamını şekillendirir (Özvarış, 2007,7) .

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı; kadın işçinin işe alınmamasında, iş görüşmelerinde, daha çok iş duyuru ve iş ilanlarında ortaya çıkabiliyor (Bakırcı, 2006:362). Öte yandan, çalışan kadınlar, toplumsal anlayışın bir sonucu olarak her zaman evin ve çocukların bakımından öncelikle sorumludurlar. Tek başına yüklenilen bu sorumluluk, çalışan kadınlar için oldukça yıpratıcı bir sonuç yaratmaktadır (Canıklıoğlu, 2006:368).

Ayrımcılık Yoksulluk Ve Cedaw

Toplumsal cinsiyet düzeyindeki ayrımcılık, ekonomik kaynaklara ve eğitim olanaklarına erişim ve buna bağılı olarak işgücü piyasaları konumu vasıtasıyla yoksulluk üzerine etkileşim yaratmaktadır. Kadınların konumunu olumsuz yönde etkileyen en önemli etmen, hane halkı servetinin eşitsiz bölüşümüdür. Bu bölüşümün bir yansıması olarak kadınların toprak ve sermayeye erişimleri çok düşük düzeyde kalmaktadır.

İşgücü piyasasında ve çalışma ilişkilerinde gerçekleşen cinsiyet, yaş ve etnik köken yada göçmenlik temelinde yapılan ayrımcılık sonucunda; kadın çalışanlar, daha fazla yoksulluk ile karşı karşıya kalmaktadır. Kadın erkek ücretleri arasında, sektörlere göre değişen oranlarda; günlük, aylık ücret farkları ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kadın çalışanların yoksulluk oranı erkeklerden daha yüksek seyretmektedir (Öztürk ve Çetin, 2009: 2679). Özellikle Türkiye'de her 4 kadın çalışandan biri (%25) yoksul olmasına karşın, her 5 çalışan erkekten biri (%21) yoksuldur.

Birleşmiş Milletlerce 1979'da kabul edilen ve Türkiye'nin 1985 yılından bu yana taraf olduğu "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" olarak CEDAW, Birleşmiş Milletler bünyesinde yer alan altı tane temel insan hakları sözleşmesinden biridir(Özdamar, 2009: 96).CEDAW'ın, "Kadınlara karşı ayrımcılığın tanımı" başlıklı 1. maddesine göre; "Bu Sözleşmenin amacı bakımından kadınlara karşı ayrımcılık terimi; siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı her hangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama anlamına gelir." (CEDAW, m.1).

Küreselleşmenin yarattığı ayrımcılığı ve kadın yoksulluğuyla mücadele ve kadınlara karşı doğrudan veya dolaylı olarak yapılan ayrımcılığın her türünün önlenmesi için; bir uluslararası insan hakları sözleşmesi olan CEDAW, devletleri taahhüt altına almış ve kadınların ayrımcılıktan korunması için; hem devletlere ve hem de bireylere müştereken mücadele sorumluluğu yüklemiştir.

SONUÇ

Küreselleşmenin teşvik ettiği tam rekabet ortamındaki serbest dolaşım koşulları, kayıt dışı ekonomilerle, enformel iş gücü piyasalarını genişletirken; yaşamak ve geçinmek için gerekli gelirden yoksun olan kadınlar, düzensiz ve düşük de olsa gelir elde etmek için bu sektörde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Enformel sektörün en yoksullarını, düşük ücretle çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Bu kadınlar, eş zamanlı olarak aynı zamanda evlerinde de ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaya devam etmektedirler. Küreselleşme, kadın yoksulluğunu arttırmak yanında yarattığı gelir eşitsizliği ve olumsuz çalışma koşullarıyla; kadınların, az ücretle ve sosyal güvenceden yoksun çalıştırılmalarıyla da ayrımcılık yaratmaktadır.

Son olarak, küreselleşmenin yarattığı yoksulluk ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla mücadele de; bir uluslar arası insan hakkı sözleşmesi olan CEDAW'ın, kadınlara uygulanan her türlü ayrımcılığa karşı hukuksal bir koruma sağlamaya çalıştığını söylemeliyiz. Bugün, toplumsal uygulamalara baktığımızda; ülkemizde ve dünya da, her türlü yasal ve hukuksal düzenlemeye rağmen; ülkelerin gelişmişliklerine bağlı olarak, artıp azalan oranda; toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yaşandığını ve şimdilik bu mücadelenin, hiç bitmeyecek gibi görüldüğünü söylemek zorundayız.

KAYNAKLAR

AKIN, A. ve Demirel, S., (2003), "Toplumsal Cinsiyet Kavramı Ve Sağlığa Etkileri," **C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi**, 25 (4), Özel Eki, Erişim: 2.10.2007, www.cumhuriyet.edu.tr/ederqi/makale/494.pdf

AKKAYA, Yüksel (2003); "Küreselleşme, Sendikasızlaşma ve Yoksullaştırma", **Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, 14.Cilt 49.Sayı, Ankara.

ARSLAN, Hakan (2004), "Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu içinde Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı", Der. E. Ahmet Tonak, İmge Kitabevi, Ankara.

BAKIRCI, Kadriye, (2006), "Türk İş Hukukunda Kadın İşçilerin İnsan Hakları", **Ankara Barosu Hukuk Kurultayı**, 03-07 Ocak, Ankara.

BORATAV, Korkut, (2004)," Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?" Küreselleşme: Derleyen, E.Ahmet tarak ,İmge Kitabevi, Ankara.

CANIKLIOĞLU, Nurşen, (2006), "İş Hukukunda Ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Kadın", **Ankara Barosu Hukuk Kurultayı**, 03-07 Ocak, Ankara.

Demiral, Nalan, Evin, Hakan ve Demiral, Berkan, Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Küresel Yoksulluk (2007), **IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Küresel Yoksulluk Bildiriler Kitabı**, T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 19-21 Ekim, Çanakkale.

ES, Muharrem, (2007), "Kentsel Alanlarda Kadın Sorunları", Aralık, Erişim: 23.3.2011
www.yalova.edu.tr/ucgen3/userfiles/file/iibf/ceko/.../Muharrem%20Es.pdf

GİDDENS, A., Sosyoloji, (2006), Erişim: 2.10.2007
<http://www.birkok.net/dersnotlari/sosyoloji/cinsellik.htm>

GÜRBÜZ, Ahmet, (2008), Küreselleşme Olgusu Karşısında Nasıl Bir Hukuk Yaklaşımı İnsanlığa Çözüm Sunabilir, HFS A 18.

KALAN, İlknur, "Çalışma Hayatı, Hukuk Ve Kadın",**Ankara Barosu Hukuk Kurultayı**, 03-07 Ocak, Ankara.

KSGM, (2007), T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Stratejik Plan 2008-2012

ÖZDAMAR, Demet, (2009), **CEDAW Sözleşmesi**, Ankara.

Öztürk, M. ve Çetin, I.B., (2009), "Dünya'da ve Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar", **Journal of Yaşar University**, 3(11).

ÖZVARIŞ, Ş. B., (2007), "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Sağlık", **STED Sürekli Tıp Dergisi**, <http://www.ttb.org.tr/STED/2007/mart/kadin.pdf> Erişim: 2.10.2007

SUĞUR, S., (2006), "**Toplumsal Yaşamda Kadın**", Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

TOKSÖZ, Gülay Alev Özkazaç, Bedriye Poyraz, (2001), "Kadınlar kalkınma ve sosyal Adalet, **Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Ve Uygulama Merkezi**, Ankara.

YELDAN, Erinç (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul.

YÜKSEL, Mehmet, (2001), **Küreselleşme**, Ankara.

ZENGİNGÖNÜL, Oğul, (2007), **Küreselleşme**, İzmir.

AB E-TİCARET DİREKTİFİ, TİCARETE YENİ BİR YAKLAŞIM

Murat Tumay¹

Ümit Süleyman Üstün²

THE EU E-COMMERCE DIRECTIVE, A NEW APPROACH TO TRADE

ABSTRACT

This Article is exploring the EU E-Commerce Directive which aims to encourage and secure the e-commerce between the member states. The directive is aiming to establish trust of companies and consumers towards e-commerce by regulating fundamental rules to be applied to e-commerce procedures in the areas such as law, electronic communication, contacts and responsibility.

Key Words : E-Commerce, EU E-Commerce Directive, country of origin, commercial communication, E-contract.

ÖZET

Bu makale üye ülkeler arasında elektronik ticareti teşvik etmeyi ve güvenliğini sağlamayı hedefleyen AB E-Ticaret Direktifini incelemektedir. Direktif e-ticaret işlemlerinde uygulanacak hukuk, elektronik haberleşme ve sözleşmeler ile sorumluluk gibi temel konularda kurallar ihdas etmek sureti ile daha şeffaf bir sistem meydana getirerek işletme ve tüketicilerin elektronik ticarete güvenlerini inşa etmeyi hedef edinmektedir.

Anahtar Kelimeler : E-Ticaret, AB E-Ticaret Direktifi, Kaynak Ülke, Ticari İletişim, E-Sözleşme.

GİRİŞ

E-ticaret direktifi hazırlanması ihtiyacının kaynağı, Komisyonun 1997'deki bir haberleşmesine (komünikasyonuna) dayanmaktadır³. Direktifin önsözünden de

¹ Yrd. Doç. Dr. Murat Tumay Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1997'de mezun oldu. İngilterede Essex Üniversitesinde master, Leicester Üniversitesinde doktorasını tamamladı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Stajyer Hukukçu olarak çalıştı. Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre, İtalya, İspanya ve Çek Cumhuriyetinde Avrupa Birliği Hukuku ve İnsan Hakları Hukuku konularında araştırmalarda bulundu.

² Yrd. Doç. Dr. Ümit Süleyman Üstün, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Mali Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

anılaşılacağı üzere direktifin temel amacı üye devletler arasındaki farklı hukukî düzenlemeler ve hangi ulusal hukukî kuralların uygulanacağına dair belirsizlikten kaynaklanan bazı hukukî engeller nedeniyle yaygın bir şekilde yapılamayan üye devletler arasındaki e-ticaret işlemlerinin teşvik edilmesi ve güvence altına alınmasıdır³. Bu amaçlar ışığında Direktif, e-ticaret işlemlerinde uygulanacak hukuk, elektronik haberleşme ve sözleşmeler ile sorumluluk gibi temel konularda kurallar ihdas etmek suretiyle daha şeffaf bir sistem meydana getirerek işletme ve tüketicilerin elektronik ticarete güvenlerini inşa etmeyi hedef edinmektedir⁵. Direktif, bu hedefe iki temel politika ile ulaşmaya çalışmaktadır. Birincisi, elektronik ticaret hukukuna ilişkin temel yönleri uyumlaştırmak suretiyle farklı ulusal hukukların meydana getirdiği problemlere işaret etmektedir. İkinci politika olarak da, 'kaynak ülke' kuralını zorunlu bir kontrol modeli şeklinde tasarlayarak üye ülkeler arasında yasama ve uygulama yetkisini üye devlete vermektedir. Burada temel amaç, hukukî belirsizlikten kaynaklanan engelleri ortadan kaldırarak EC (Avrupa topluluğu) sözleşmesindeki ekonomik özgürlüklerin olabildiğince serbest bir şekilde kullanılmasına katkı sağlamaktır. Kısaca farklı üye devletlerde yerleşik olan taraflar arasında (firmalar ve tüketiciler) serbest bir elektronik ticaret imkânı ve hukukî netliği sağlamak için prensip olarak e-ticaret faaliyetlerinin bu tür ürün ve hizmet üretenlerin yerleşik bulunduğu üye ülkenin ilgili hukuk kurallarına tabi olmalarını öngörmektedir.

Avrupa Komisyonu baştan itibaren AB'de global rekabet ve istihdamı teşvik etmek için girişim kültürü ile sınırsız bir e-ticaretin kurulması gereğinin önemini kavramıştır⁶. Aynı zamanda tüketicilerin çıkarlarının da güvence altına alınması gereği önemli bir diğer konudur. Dolayısıyla tüketici ve işletmelerin çıkarları, e-ticaret direktifinin tüketiciler için özel kurallar düzenleyip düzenlememesi tartışmasını beraberinde getirmiştir. Ancak uzun tartışmalar sonrasında işletmelerin

³ Bkz: European Commission 'A European Initiative on Electronic Commerce' 15 April 1997 COM (97) 157.

⁴ Direktif önsözünün 5, 6 ve 8.cümlelerindeki ifadeler.

⁵ Ülkemizde hazırlanan ve 27.12.2010 tarihinde TBMM'ye sunulan "Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı"nda da direktife uygun olarak, bu güvenin sağlanması amaçlanmaktadır. Tasarın tam metnin bkz: <http://www.kgm.adalet.gov.tr/gg/etic.pdf>. Tasarının gerekçesinde bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: "Elektronik ticaretin yaygınlaştırılması, tüketicilerin ya da elektronik ortamda işlem yapan kişilerin güveninin sağlanmasına bağlıdır. Bu güvenin sağlanması için, elektronik ortamda şeffaflık ve erişilebilirlik şarttır. Bu nedenle, elektronik ticaretle uğraşanlar için güvenin ve şeffaflığın sağlanması amacıyla birtakım yükümlülüklerin getirilmesi öngörülmektedir". Bkz:

www.basbakanlik.gov.tr/Handlers/FileHandler.ashx?FileId=6593.

⁶ European Commission, Communication on Putting Services to Work, November 1996.

tüketicilerin elektronik ortama güvenleri sağlanmadan AB'de e-ticaretin gelişemeyeceğini anlaşıldı. Direktifin son şekli, özellikle 'kaynak ülke' kuralı ile bu kuralların istisnaları tüketiciler ile firmaların çıkarlarının dengelenmesini sağlamayı amaçlamıştır. 'Kaynak ülke' kuralı gereği, ürün ve hizmetler üretildikleri ülkenin kurallarına uydukları sürece diğer üye ülkeler tarafından kendi ulusal hukuk kurallarına uygun olmadıkları gerekçesi ile Pazar dışında bırakılamazlar. İş dünyası bu kuralın e-ticaretin gerçeklerine çok uygun olduğu düşüncesi ile 'kaynak ülke' kuralının güçlü bir şekilde desteklemişlerdir. Gerçekten de bir şirketin faaliyetleri kurulduğu ülkenin kanunları ile düzenlendiğinde, söz konusu şirketin uygulanacak kuralları bilmesi ve onlara uyması kolay olacaktır. Hâlbuki şirketlerin faaliyetleri, tüketicilerin ve hizmet veya ürünü satın alacak internet kullanıcılarının yerleşik olduğu her üye ülkenin kurallarına uygun düzenlenmesi gerekmiş olsaydı, şirketler birden fazla ülkenin hukuk rejimine uymak zorunda olmak gibi cesaret kırıcı bir durumla karşı karşıya olacaktı. Dolayısıyla birçok işletme, özellikle de küçük işletmeler e-ticaret içerisinde yer almaya cesaret edemeyeceklerdi. Bu durum da rekabet eksikliğine sebep olacağından piyasada e-ticaret faaliyetleri yüksek fiyatlandırılmasına yol açacaktı.

Diğer taraftan, tüketici savunucuları 'kaynak ülke' kuralının tüketicilerin zararına olacağı düşüncesi ile bu kurala karşı çıkmışlardır. AB'de tüketicilerin korunmasına yönelik birbirlerinden çok farklı birden fazla ulusal bakış açılarının olduğunu göz önüne alarak 'kaynak ülke' kuralının tüketiciler için bir risk olacağı ifade edilmiştir. Özellikle, şirketlerin bu konuda daha düşük standart koyan üye ülkelerde kurulmak suretiyle kalitenin düşüklüğüne sebep olacağı iddia edilmiştir. Bu gibi farklı düşünceler göz önünde bulundurularak, sonuç olarak direktif, işletmeler ve tüketiciler arasında dikkatlice sağlanan bir uyuma ortaya koymuştur. Direktif 'kaynak ülke' kuralını e-ticaretin önemli konularına (Bilgi Toplumu Hizmetleri hükmü) uygulamakla birlikte önemli istisnalar getirmek sureti ile de tüketicilerin endişelerini gidermeye çalışmıştır. Web sitelerinde ürün ve hizmetlerle ilgili verilen bilgi, reklam ve teklifler ilgili şahıs veya şirketin mukim bulunduğu üye ülkenin kurallarına uyacaktır. Aynı şekilde online olarak yapılan işlemler de satıcının bulunduğu yani işlemin kaynaklandığı ülke kurallarına uyularak yapılacaktır.

'Kaynak Ülke' Kuralının İstisnaları

İş çevreleri ve tüketiciler arasında bir orta yol bularak denge sağlamayı amaçlayan e-ticaret direktifi üye devletlerin belirlenen alanlarda elektronik hizmetlerde kısıtlamalar getirmesine imkan veren 'kaynak ülke' kuralının bazı istisnaları olabileceğini düzenlemiştir. Online hizmetlerin serbestçe dağıtımını üzerine önemli

engeller oluşturma potansiyeli olan bu istisnalar iş çevreleri arasında önemli endişelere sebep olmuştur.

Tüketici sözleşmeleri istisnası, hizmet ya da ürün alacak kişilerin (tüketicilerin) mukim bulunduğu ülke kurallarının uygulanmasını gerektirmektedir. Bu istisna, şirketlerin üye devletler sayısınca farklı ulusal hukuk düzenlemelerine uymalarını gerektireceğinden, iş çevrelerinin sınır ötesi e-ticaret imkânlarından yararlanma konusunda ihtiyatlı davranmalarına sebep olacaktır. Tüketici savunucuları bu istisnayı tüketicilerin üye devletin tüketici koruma kanunlarından yararlanmalarına vesile olacağı için sevinçle karşılamışlardır. Öte taraftan tüketicilerin kendi ülkelerinin kanunlarını diğer üye devletlerde icra ettirmeye çalışırken pratik zorluklarla karşılaşacakları ise aşikar bir konudur.

İstenilmeyen ticari iletişim (istenilmeyen, reklam amaçlı e-mailler vs.) istisnası da yine iş çevrelerinin bu alanda hizmet ya da ürün alacak kişinin yerleşik bulunduğu üye devlet kurallarına uymalarını gerektirmektedir. Ancak bu istisna direktifin daha geniş kapsamlı 'opt-out' dışlama konsepti içerisinde değerlendirilmelidir. Buna göre şirketler istenilmeyen ticari e-mailler gönderirken bu tür e-maillerin kendilerine gönderilmesini istemeyenlerin buldukları listeleri göz önünde bulundurarak listede ismi olanlara göndermemelidirler⁷.

Aslında bu istisnalar büyük ölçüde gereksiz görünmektedir. Zira, direktif zaten tüketicilerin korunması ve acil sağlık ve güvenlik konularında üye devletlerin bilgi toplumu hizmet sağlayıcılarına uymaları gereken daha kapsamlı kurallar koymasına imkan vermektedir. Bu siteme göre üye devletler direktifin şartlarından herhangi bir muafiyet durumunu Komisyona bildirmekle yükümlüdürler (Ramberg, Christina Hultmark, 2001). Ancak, Komisyon bu önlemlerin AB hukuku ile uyumlu olup olmadığını tespit etmekte özgürdür. Ancak, tüketicileri koruma amaçlı daha kapsamlı ve bağlayıcı kurallar koyan üye devletin sınırlarına diğer üye devletlerden gelen hizmetlere de bu kuralları uygulamasına izin verilip verilmeyeceği konusu açık

⁷ Avrupa Birliği'nin 12.07.2002 tarihli 2002/58/AT sayılı Direktifi, istenmeyen elektronik iletiler konusunda önceden izin alma yöntemini benimsemiştir. Kanun tasarı da buna uygundur. Esnaf ve tacirler hakkında ise bunların ticarî faaliyetlerine ilişkin haberleşme ihtiyacı dikkate alınarak bir istisna getirilmiş, ilk elektronik iletiden sonra bunu almayı reddetme hakkı tanınmıştır. (Bkz: ŞAHİN, 2011b: 47-48). Tasarı madde 6/1: "Ticarî elektronik iletiler, alıcılara ancak önceden onayları alınmak kaydıyla gönderilebilir. Bu onay, yazılı olarak veya her türlü elektronik iletişim araçlarıyla alınabilir" Madde 6/2: "Esnaf ve tacirlere önceden onay alınmaksızın ticarî elektronik iletiler gönderilebilir". Madde 8/1: "Alıcılar diledikleri zaman, hiçbir gerekçe belirtmeksizin ticarî elektronik iletileri almayı reddedebilir.

değildir. Direktif bilgi toplumu hizmetleri sağlama özgürlüğünü önlemeyi yasakladığından, Komisyon üye devletin kendi tüketici koruma kurallarını diğer üye devletlerden kaynaklı olarak gelen hizmetlere uygulayamayacağı görüşündedir. Büyük bir ihtimalle birçok üye devlet komisyonun bu yorumunun tüketiciler için yüksek standartlı koruma düzeyini tehlikeye düşürücü olacağını ifade edecektir. Dolayısıyla bu konuda üye devletlerarasında çıkabilecek sorunların çözümü mahkemelere kalabilecektir.

Önemli E-Ticaret Alanlarının Uyumlaştırılması

Direktif, 'kaynak ülke' kuralının uygulanması dışında, komisyonun özellikle farklı yasal düzenlemelerin serbest ürün ve hizmet hareketine engel olacağını düşündüğü alanlarda kuralları uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir.

Ticari İletişimler: E-ticaret faaliyetleri üzerinde büyük etkiye sahip olduğu söylenebilecek ticari haberleşme konusunda Direktif gevşek bir düzenleme yoluna gitmiştir. Bu yeni kurallar birçok üye ülkede ticari reklam konusundaki sıkı düzenlemelere terstir. Direktif bu ülkelerdeki bu tür düzenlemenin üzerinde olacaktır. Elektronik ticari haberleşmelerin serbestçe dolaşmasına izin vermek suretiyle direktif büyük bir ihtimalle reklam verenlerin online olmalarını teşvik edecektir⁸. Buna ek olarak, direktif normal yollarla reklam vermeleri yasaklanan mevzuata tabi eczacılık, doktorluk ve avukatlık gibi mesleklerde elektronik reklam vermeyi serbest bırakmaktadır.

E-Sözleşmeler: Direktif bütün AB'de elektronik sözleşmelerin kullanılmasına imkân vermektedir. Direktif e-ticaret için uygun olmayan el yazısı imza ve diğer yazılı doküman şartları gibi geleneksel sözleşme, formalitelerinin değiştirilmesini istemektedir⁹. Direktif, yine e-sözleşmelerin sırf e-sözleşme olma özellikleri nedeni ile ayrımcılığa uğramasını yasaklamaktadır. Her üye devlet direktifin gereklerini yerine getirmek için mevcut sözleşme hukuklarını nasıl değiştirecekleri konusunda serbest bırakılmıştır. Üye devletler gayrimenkulleri ve aile hukukunu ilgilendiren

⁸ Ülkemizdeki kanun tasarsının gerekçesinde de "Esnaf ve tacirlerin kendilerine gelen reklam amaçlı elektronik iletlerden haberdar olabilmeleri ticarî hayatın bir gereğidir. Bu nedenle, bu kimselere önceden izin alınmaksızın elektronik ileti gönderilebilecektir. Ancak, bu kimseler de İstedikleri zaman elektronik posta almayı reddetme imkânına sahiptirler" hükmü yer almaktadır.

⁹ Nitekim, Türkiye'de 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'a 2003 yılında yapılan bir değişiklik ile mesafeli sözleşmeler maddesi eklenmiştir. Bu hüküm ile, elektronik ortamda kurulan sözleşmeler, mesafeli sözleşme olarak tanımlanmıştır. Ayrıca 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu ile Borçlar Kanununda yapılan değişiklik ile, "Güvenli elektronik imza, elle atılan imza ile aynı ispat gücünü haizdir" hükmü getirilmiştir (ŞAHİN, 2011a: 44). Yapılan bu düzenlemelerle, direktifin gereklerine uyum sağlanmış olmaktadır.

veya noterin müdahalesini gerektiren sözleşmelerin e-sözleşme kapsamı dışında bırakabilirler.

Bilgi Toplumu Hizmetlerini Sağlayıcılarının Sorumluluğu: Direktif, bilgi toplumu hizmetlerini üretenlerin sorumluluğunu düzenleyen kurallara açıklık getirerek iş çevrelerinin sorumluluklarını daha iyi anlamalarına imkân vermektedir. Direktife göre üye devletler hukuka aykırı içerikten dolayı servis sağlayıcılarının sorumluluklarının sınırlarını belirleyecek standart kurallar koymalıdır. Genellikle servis sağlayıcı değil de söz konusu hukuka aykırı içeriği hazırlayan bundan sorumludur. Ancak servis sağlayıcı da bu tür bir içeriğin farkına vardığında bunu kaldırmak ya da ona erişimi engellemekle yükümlüdür.

Direktif online işlemlere tüketicilerin güvenlerini sağlamak için çeşitli bilgi ve şeffaflık sağlama şartları koymuştur. Ticari iletişimlerin kimin adına yapıldığı ve promosyonlar açıkça belirli olmalıdır. Yine online kullanıcıların alış-verişte buldukları şirkete dair bütün bilgilere sahip olmalarını sağlamak için servis sağlayıcıları gerekli bilgileri kendilerinden hizmet alan herkesin ulaşabileceği şekilde açıklamalıdır. Bu bilgiler şirketin adı, adresi, ürünlerin fiyatları ile mevcut promosyonları gibi bilgilerdir. Satıcılar bunlara ek olarak sözleşmeyi tamamlayacak aşamalar, sözleşmenin dosyalanıp-dosyalanmayacağı ve bunlara ulaşıp ulaşılamayacağı yanlışlıkların nasıl düzeltileceği ve işlem yapılabilecek hırsanlarla ilgili bilgileri de sağlamakla yükümlüdürler¹⁰.

¹⁰ Ülkemizdeki kanun tasarısının 3. Maddesinde bununla ilgili hüküm yer almaktadır: "(1) Hizmet sağlayıcı, elektronik iletişim araçlarıyla bir sözleşmenin yapılmasından önce;

a) Ticari ve mesleki faaliyetlerine ilişkin bir sicil numarası, böyle bir sicil numarası yoksa kendisinin tanınmasını sağlayacak diğer bilgileri,

b) Sözleşmenin kurulabilmesi için izlenecek teknik adımlara ilişkin bilgileri,

c) Sözleşme metninin sözleşmenin kurulmasından sonra, hizmet sağlayıcı tarafından saklanıp saklanmayacağı ile bu sözleşmeye alıcının erişiminin mümkün olup olmayacağı ve bu erişimin ne kadar süreyle sağlanacağına ilişkin bilgileri,

ç) Veri girişindeki hataların açık ve anlaşılır bir şekilde belirlenmesine ve düzeltilmesine ilişkin teknik araçlara ilişkin bilgileri,

d) Uygulanan gizlilik kuralları ve varsa alternatif uyumsuzluk çözüm mekanizmalarına ilişkin bilgileri,

sunar.

(2) Hizmet sağlayıcı, varsa mensubu olduğu meslek odası ile meslekle ilgili davranış kurallarını ve bunlara elektronik olarak ne şekilde ulaşabileceğini belirtir.

(3) Tarafların tüketici olmadığı hâllerde birinci ve ikinci fıkralardaki düzenlemelerin aksi kararlaştırılabilir.

(4) Hizmet sağlayıcı, sözleşme hükümlerinin ve genel işlem şartlarının, alıcı tarafından saklanmasına imkân sağlar.

SONUÇ

Direktif özellikle 'kaynak ülke' kuralını kabul etmekle e-ticaret alanında ortak pazarın kurulmasının temelini atmıştır. Ancak direktif kurallarının kapsamı ve uygulaması ile ilgili belirsizliğe sebep olan unsurlar da barındırmaktadır. Dolayısıyla uzun dönemde bu hükümler direktifin AB'de uyumlulaştırılmış bir e-ticaret pazarı oluşturma misyonunu engelleyebilir. Yine 'kaynak ülke' kuralının istisnaları ile istenmeyen ticari iletişimlere izin verilmiş olması üye devletlerin sınır ötesi e-ticaret işlemlerine sanal sınırlar koymaları riskini taşımaktadır, ki böyle bir sonuç direktifin temel hedeflerine ve prensiplerine aykırıdır.

KAYNAKÇA

E-Commerce Directive, http://ec.europa.eu/internal_market/e-commerce/directive_en.htm.

European Commission 'A European Initiative on Electronic Commerce' 15 April 1997 COM (97) 157.

European Commission, Communication on Putting Services to Work, November 1996.

<http://www.kgm.adalet.gov.tr/gg/etic.pdf>.

<http://www.basbakanlik.gov.tr/Handlers/FileHandler.ashx?FileId=6593>.

Ramberg, Christina Hultmark (2001) "The E-Commerce Directive and Formation of Contract in a Comparative Perspective," *Global Jurist Advances*: Vol. 1: Iss. 2.

Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee, COM (2003) 702 final, 21 November 2003.

ŞAHİN Tayfun, "Elektronik Ticarete Sözleşme Düzenlenmesi ve Konu Hakkındaki Kanun Tasarısı", *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, S. 87, Mart 2011, s. 43-48 (2011a).

ŞAHİN Tayfun, "E-Ticaret Ortamlarında Pazarlama ve Konu Hakkındaki Kanun Tasarısı", *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, S. 89, Mayıs 2011, s. 45-49 (2011b).

(5) Birinci ve ikinci fıkralar, münhasıran elektronik posta yoluyla veya benzeri bireysel iletişim araçlarıyla yapılan sözleşmelere uygulanmaz".

VERGİ HUKUKUNDA YER ALAN İDARİ BAŞVURULAR

Yrd. Doç. Dr. Ümit Süleyman ÜSTÜN¹

Arş. Gör. Gülden ŞİŞMAN²

ADMINISTRATIVE APPLICATIONS IN TAX LAW

ABSTRACT

Administrative Applications, a term used to express a wider range of applications. Administrative Applications, refers to applications made by people to public authorities of their admissions in the field of administrative functions. In addition to this, for reasons such as cancellation, modification or withdrawal of the administrative processes of the application administrative law which have made to the authorities have shown the law, is within the scope of the administrative applications.

Administrative applications are also included in the tax law. One of the important tax law administrative applications is about the resolution of tax disputes. Administrative applications are performing an important function by the resolution of tax disputes through the provision of administrative applications to the taxpayer, and the government in preventing the loss of money and time.

Key Words: Tax Law, Administrative Applications, Administrative Process.

ÖZET

İdari başvurular, oldukça geniş yelpazedeki başvuruları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. İdari başvurular genel olarak, kişilerin, menfaatleri bulunan ve idari işlev kapsamına giren konularda, kamusal makamlara yaptıkları başvuruların tümünü ifade eder. Ayrıca, idari işlemlerin iptali, değiştirilmesi veya geri alınması gibi nedenlerle, yasalara gösterdiği idari işleve sahip makamlara yapılan idare hukukuna ilişkin başvurular da idari başvurular kapsamı içinde yer almaktadır. Vergi hukukunda da idari başvurular yer almaktadır. Vergi hukukunda idari başvuruların başında, ortaya çıkan vergi uyumsuzluklarının çözümüne dair

¹ Selçuk Üniversitesi, Mali Hukuk Anabilim Dalı, sustun@selcuk.edu.tr

² Erciyes Üniversitesi, Mali Hukuk Anabilim Dalı, gulden_av@hotmail.com

başvurular gelmektedir. İdari başvurular vergi uyuşmazlıklarının idari aşamada çözümlenmesini sağlayarak hem mükellef, hem de devlet açısından para ve zaman kaybını engellemede önemli fonksiyon ifa etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Hukuku, İdari Başvurular, İdari İşlem.

1- GİRİŞ

İdari başvurular, oldukça geniş yelpazedeki başvuruları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. İdari başvurular genel olarak, kişilerin, menfaatleri bulunan ve idari işlev kapsamına giren konularda, kamusal makamlara yaptıkları başvuruların tümünü ifade eder. Ayrıca, idari işlemlerin iptali, değiştirilmesi veya geri alınması gibi nedenlerle, yasaların gösterdiği idari işleve sahip makamlara yapılan idare hukukuna ilişkin başvurular da idari başvurular kapsamı içinde yer almaktadır (YILDIRIM, 2006: 30).

Vergi hukukunun en yakın ilişki içinde olduğu hukuk dallarının başında idare hukuku gelmektedir. Öyle ki, bireysel bir vergi işlemi, tam anlamıyla bir idari işlem niteliğine sahiptir (ÖNCEL vd., 2009: 3). Bu bağlamda vergi hukukunda da idari başvurular yer almaktadır. Vergi hukukunda idari başvuruların başında, ortaya çıkan vergi uyuşmazlıklarının çözümüne dair başvurular gelmektedir. İdari başvurular vergi uyuşmazlıklarının idari aşamada çözümlenmesini sağlayarak hem mükellef, hem de devlet açısından para ve zaman kaybını engellemede önemli fonksiyon ifa etmektedir. Ayrıca, uyuşmazlıkların idari aşamada çözümlenmesi halinde mükellef hem ödeme, hem de süre konusunda bir takım kolaylıklar elde etmekte, devlet de alacağını kısa sürede tahsil etme imkanına kavuşmaktadır. İdare, uyuşmazlığın yargı yoluna intikal etmesi halinde hiç tahsil edemeyeceği ya da uzun bir süre sonra tahsil edebileceği alacağını daha kısa sürede tahsil etmektedir.

Bununla birlikte vergi hukukunda yer alan bir takım idari başvurular mükelleflerin sorumluluklarından doğmaktadır. Mükelleflerin bu idari başvuruları kanunda yer alan esaslar çerçevesinde ve süresinde yerine getirmeleri, vergilendirme sürecinin daha seri işlenmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, mükelleflerin sorumluluklarını yerine getirmemesi yüzünden ortaya çıkabilecek bir ceza ile karşı karşıya kalması da önlenmiş olmaktadır.

Vergi hukukunda yer alan idari başvuruların bir kısmı da kanunla tanınmış bir kolaylık ya da haktan mükelleflerin yararlanmak istemeleri halinde yapılan başvurulardır. Bu başvurular isteğe bağlı başvurular olup yapılmaması halinde her

hangi bir ceza öngörülmemiş olmakla beraber mükellefin bir kolaylık ya da haktan yararlanmasını engelleyebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Vergi Usul Kanunu'nda (VUK) yer alan idari başvuruları bir tasnife tabi tutmak ve bu başvuru yollarının usul ve esaslarını incelemektir. Bu çerçevede VUK'da yer alan, idari başvuru niteliğinde değerlendirilebilecek tüm hükümler ayrıntılı olarak irdelenecektir.

2- Genel Olarak İdari Başvuruların Tasnifi

İdari başvuruların sınıflandırılmasında birden fazla kriter kullanılmaktadır. Ancak bu başvuruların hukuk düzeninde doğurduğu sonuçlar göz önünde bulundurularak tasnifin dört açıdan yapılması yerinde olacaktır (YILDIRIM, 2006: 213).

İlk tasnif başvurma iradesi açısından yapılan tasniftir. Başvurma iradesi açısından idari başvurular *isteğe bağlı idari başvurular* ve *zorunlu idari başvurular* olmak üzere iki başlık altında toplanır. İsteğe bağlı idari başvurular da kendi içinde özel hukuk özneleri ve kamu hukuku özneleri açısından iki başlık altında incelenebilir. Kanun koyucu çoğu zaman idari başvuruları ilginin iradesine bırakmıştır. İlgililer istek ve şikâyetleri konusunda idareye ya da mahkemeye başvurmakta serbesttir. Özel hukuk öznelerine isteğe bağlı olarak tanınan idari başvuru haklarının kullanılmamasının iki türlü yaptırımından ya da hak kaybına yol açmasından bahsedilebilir: Birincisi, idari dava açma süresinin durmamasıdır. İkincisi, eğer yapılmayan isteğe bağlı idari başvuru, başvuru zamanı açısından herhangi bir idari işlem veya eylem yokken yapılan bir başvuru ise, bunun da sonucu doğal olarak idarenin herhangi bir işlem ya da eylem yapmaması olacaktır. Kamu görevlileri veya kamu tüzel kişilerinin idari makamlara yaptıkları isteğe bağlı idari başvuruların konusu; başvuru idari makamın bir idari işlem veya eylem yapmasının istenmesidir. Hangi kamu görevlisinin veya kamu tüzel kişisinin, hangi görev nedeniyle hangi idari makama isteğe bağlı idari başvuru yapabileceğini kanun koyucu belirler (YILDIRIM, 2006: 11, 112, 116).

Zorunlu idari başvurular İYUK md.13'de düzenlenmiş olan idari başvurulardır. Zorunlu idari başvurulara vergi hukukunda da yer verilmektedir. Dolayısıyla zorunlu idari başvuruları vergi kanunlarında yer alan örnekleri ile birlikte açıklamakta fayda vardır. Ayrıca başvurunun zorunlu olup olmadığının mükellefe bildirilmesi, muhtemel hak kayıplarının önlenmesi bakımından büyük önem arz etmektedir³.

³ "İşleme karşı nereye ve daha da önemlisi hangi süre içinde başvuruda bulunulabileceğinin; başvurunun zorunlu olup olmadığının bilinmesi, işlemin yöneldiği kişinin uğrayabileceği muhtemel mağduriyetleri için başında giderir". (AKYILMAZ, 2004: 256).

İkinci tasnif, idari başvuruların hukukî sonuç doğurup doğurmaması esas alınarak yapılan tasniftir. Bu sınıflamaya göre idari başvurular etkili ve etkisiz idari başvurular olmak üzere iki başlık altında incelenir. *Etkisiz idari başvurular* idareyi bir işlem ya da eylem yapmaya zorlama gücü olmayan başvurulardır. Bu başvuruyu alan idareyi bir eylem ya da işlem yapmaya zorlayacak bir makam olmadığı gibi, ilgilinin taleplerini yerine getirmeyen idareye karşı dava açma hakkı da mevcut değildir. *Etkili idari başvurular* ise kanunda düzenlenen bir hak ya da yetkiyi içeren başvurulardır. Dolayısıyla idarenin ilgiliye verdiği cevap neticesinde dava açılabilmektedir. Bu iki başvuruyu birbirinden ayıran temel fark; etkili idari başvuru sonrasında idarenin yaptığı işlem veya eylemin dava edilebilecek nitelikte olmasıdır (YILDIRIM, 2006: 69).

Üçüncü tasnif, yapıldıkları makama göre idari başvurulardır. Bu başvurular, beş başlık altında incelenebilir: İşlemi yapan makama başvuru, hiyerarşik başvuru, idari vesayet makamlarına başvuru, idari eylem başvuruları, disiplin hukukuna ilişkin kurullara yapılan başvurular. İdarenin daha önce yaptığı idari işlemde hakları veya menfaatleri olumsuz etkilenen ilgililerin, söz konusu işlemi yapan idareye başvurmaları, *işlemi yapan makama başvuru* (İstıtaf) olarak nitelendirilebilir⁴. Bu başvuru ile işlemin yapan idareden söz konusu işlemin iptali geri alınması ya da içeriğinin değiştirilmesi istenmektedir. *Hiyerarşik başvuru* ise, ilgilinin alt makam tarafından yapılan bir işlem ya da eylemin kaldırılmasını veya değiştirilmesini dava açmadan önce üst makamlardan istemesidir. *İdari vesayet makamlarına başvuru*, yerinden yönetim idarelerinin eylemlerinden dolayı vesayet makamlarına başvuru ile kamu hizmeti gören imtiyazlı şirketlerin kamu hizmetlerine ilişkin işlem ve eylemlerine karşı vesayet makamlarına yapılan başvuruları kapsamaktadır. İdarenin yapmış olduğu eylemden hakları zarar görenlerin yaptıkları başvurular ise, *idari eylem başvurularıdır*. Bu başvuru türüne doktrinde ön karar başvurusu da denmektedir. Makama başvuru yollarının sonuncusunu *disiplin hukukuna ilişkin kurullara yapılan başvurular* oluşturmaktadır (YILDIRIM, 2006: 77,88,95, 99).

Dördüncü tasnif, idari işlemlerin müracaat zamanına göre yapılır. Müracaat zamanına göre idari başvurular, iki başlık altında toplanabilir: Herhangi bir idari işlem veya eylem olmadan yapılan idari başvurular, idarenin işlemine veya eylemine karşı yapılan idari başvurular. *Herhangi bir idari işlem veya eylem olmadan yapılan idari başvurular*, idareye bir işlem yapması, yapmaması veya eylemde bulunması,

⁴ Vergi hukukunda hataların düzeltilmesine dair yapılan başvuru, İstıtaf başvurusuna (aynı mercie başvurmaya) karşılık gelmektedir (Bkz: ÖNCEL vd.,2009: 172).

kısaca idareyi harekete geçirmek için yapılan başvurulardır. *İdarenin bir işlem ya da eylemine karşı yapılan idari başvurular* ise, idarenin yaptığı bir işlem veya eylemin ilgilisi tarafından hukuka aykırı bulunmuş veya menfaatini zedelemiş olması nedeniyle idareye işlemin değiştirilmesi için yapılır (YILDIRIM, 2006: 70, 71). Bu durumda, işlem metninde başvuru yollarının gösterilmesi, hem kişilerin kendilerine tanınmış kanuni hakları kolaylıkla kullanmalarını sağlayacak, hem de muhtemel ortaya çıkabilecek sorunları en başta önleyecektir (AKYILMAZ, 2004: 255-256).

İdari başvuruların sınıflandırılmasında farklı bakış açıları kullanıldığından dolayı, herhangi bir idari başvuru birden fazla tasnif içinde adlandırılabilir. Bu çalışmada, vergi hukukunda yer alan idari başvurular yukarıdaki tasnifte yer alan idari başvurulardan bir ya da birden fazlası ile isimlendirilerek açıklanacaktır. Vergi hukukundaki başvurular inceleme kolaylığı sağlaması açısından zorunlu başvurular ve isteğe bağlı başvurular olmak üzere iki ana başlıkta ele alınacaktır:

3- Vergi Mevzuatında Yer Alan Zorunlu İdari Başvurular

Kanun koyucu bazı idari başvuruların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu idari başvurular ilgililer tarafından yapılmadığında bir hak kaybına uğrama söz konusu olacak ya da zaman zaman bir yükümlülük olarak ortaya çıkan bu başvuru yapılmadığında ilgililer ceza alacaktır. Zorunlu idari başvuruları dava açmak için zorunlu olan idari başvurular, bireyler veya özel girişim faaliyetleri için zorunlu olan idari başvurular, kamu görevlileri veya kamu tüzel kişileri için zorunlu olan idari başvurular olmak üzere üç başlık altında toplanabilir (YILDIRIM, 2006: 116).

Dava açmak için zorunlu olan idari başvurular, kanunlarda dava açmak için ön şart olarak düzenlenmiştir. İlgili idareye başvurup bir ön karar almadan dava açamayacaktır.

İdari eylemler nedeniyle hakları zarara uğrayanlar için zorunlu idari başvuru yolu düzenlenmişken, idari işlemlere karşı yapılacak başvuruların bir kısmı isteğe bağlı ve bir kısmı da zorunlu tutulmuştur. Bir idari işlemin tesisinden sonra eğer ki kanun ilgililiye o idari işleme karşı bir idari makama başvuru yolu göstermiş ise, bu halde ilgilinin o işleme karşı iptal davası açmadan kanunun gösterdiği idari makama başvurması, yani idari başvuru yolunu tüketmesi gerekmektedir (KARAVELİOĞLU, 2001: 72). Aksi takdirde "idari merci tecavüzü" gerçekleşecektir. Süresi içinde idareye başvurulmaması halinde de dava hakkı düşecektir (ÖZAY, 1996: 739). Gümrük vergilerinde yapılacak başvurular bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bireyler veya özel girişim faaliyetleri için zorunlu olan idari başvurular, kanunların özel hukuk öznelerine birtakım sorumluluklar yüklemesinden kaynaklanmaktadır

Kamu görevlileri veya kamu tüzel kişileri için zorunlu olan idari başvurular, hukuk kurallarının kamu görevlileri veya kamu tüzel kişilerine tanıdığı bağlı yetkilerden kaynaklanmaktadır. Kamu görevlileri veya kamu tüzel kişilerinin organlarında bulunan gerçek kişiler bu zorunlu başvuruları kendi ad ve hesaplarına yapmazlar; bunları yürüttükleri idari faaliyetin bir parçası olarak yaparlar (YILDIRIM, 2006: 125).

3.1-Bir İdari İşlem Ya Da Eylem Neticesinde, Dava Açmak İçin İşlemi Yapan İdari Makama Yapılan Zorunlu İdari Başvurular

İdari Yargılama Usulü Kanununun (İYUK) 13. maddesinde, idari eylemlerle ilgili olarak zorunlu başvuru hali düzenlenmiştir: "İdari eylemlerden hakları ihlal edilmiş olanların idari dava açmadan önce, bu eylemleri yazılı bildirim üzerine veya başka suretle öğrendikleri tarihten itibaren bir yıl ve her halde eylem tarihinden itibaren beş yıl içinde ilgili idareye başvurarak haklarının yerine getirilmesini istemeleri gereklidir. Bu isteklerin kısmen veya tamamen reddi halinde, bu konudaki işlemin tebliğini izleyen günden itibaren veya istek hakkında altmış gün içinde cevap verilmediği takdirde bu sürenin bittiği tarihten itibaren dava süresi içinde dava açılabilir".

İlgililer tarafından idari dava açılmadan önce, idari işlemin kaldırılması, geri alınması, değiştirilmesi veya yeni bir işlem yapılması üst makamdan, üst makam yoksa işlemi yapmış olan makamdan, idari dava açma süresi içinde istenebilir. Bu başvurma, işlemeye başlamış olan idari dava açma süresini durdurur (İYUK md. 11). Maddeye göre; idari dava açılmadan bu şekilde yapılan başvuru idari dava açma süresini durdurmaktadır. Vergilendirme sürecinde yer alan tarh, tahsil ve vergi cezası kesilmesi işlemleri birer idari işlemdir. Ancak bu idari işlemler neticesinde ilgilinin vergi mahkemesinde dava açmak için ön karar alması gerekli değildir.

İYUK md. 12 çerçevesinde "İlgililer haklarını ihlal eden bir idari işlem dolayısıyla Danıştaya ve idare ve vergi mahkemelerine doğrudan doğruya tam yargı davası veya iptal ve tam yargı davalarını birlikte açabilecekleri gibi, ilk önce iptal davası açarak bu davanın karara bağlanması üzerine, bu husustaki kararın veya kanun yollarına başvurulması halinde verilecek kararın tebliği veya bir işlemin icrası sebebiyle doğan zararlardan dolayı icra tarihinden itibaren dava süresi içinde tamyargı davası açabilirler. Bu halde de ilgililerin 11 nci madde uyarınca idareye başvurma hakları saklıdır".

İYUK md. 12 vergi mahkemelerinin vergi resim, harç vb. mali yükümlülüklerle ilgili tam yargı davalarına bakabileceklerini öngörmüş bulunmaktadır. 2576 sayılı Kanunun 6. Maddesi çerçevesinde vergi davalarının konusunu, genel bütçeye, il özel idareleri, belediye ve köylere ait vergi, resim ve harçlarla benzeri mali yükümlülükler ve bunlara ilişkin zam ve cezalar ile tarifeler dolayısıyla ortaya çıkacak uyuşmazlıklarla sayılan hususlarda 6183 sayılı kanunun uygulanmasından doğan uyuşmazlıklar oluşturur (AĞAR). Bu davalar arasında VUK md. 123/2den kaynaklanan davaları saymak mümkündür. Bu madde uyarınca, 30 günlük dava açma süresi içinde vergi hatasının düzeltilmesi isteğinde bulunan yükümlünün vergi dairesince verilen red cevabı üzerine, İYUK. md. 12 hükmüne dayanarak doğrudan doğruya veya iptal davası ile birlikte bir tam yargı davası açabilmesine engel bulunmamaktadır (YENİCE ve ESİN, 1983: 226).

Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki, vergi kanunlarında uyuşmazlıkların idari aşamada çözüm yolları öngörülmüş olmakla birlikte, bunlar mükellef açısından zorunlu idari başvurular olarak değerlendirilemezler.

3.2- Bireyler Veya Özel Girişim Faaliyetleri İçin Zorunlu Olan İdari Başvurular

3.2.1-Beyanname Yükümlülüğünün Yerine Getirilmesi

Türk vergi sisteminde bir takım istisnalar olmakla birlikte kural verginin mükellefin beyanı üzerine tarh edilmesidir.

Beyana dayanan tarhta, yükümlü ya da sorumlu vergi dairesine verginin matrahını ve vergilendirmeye imkân veren diğer bilgileri kapsayan ve beyanname denilen yazılı bir bildirimde bulunmaktadır. Beyannamenin şekli ve kapsamı genellikle o vergi ile ilgili özel kanunda doğrudan doğruya belirtilmekte veya özel kanun verilecek beyannamenin biçim ve içeriğinin belirleme konusunda, Maliye Bakanlığı'na yetki vermektedir. İlgili bakanlık da bu yetkisini tebliğler yayınlarak kullanmaktadır (KARAKOÇ, 2004: 267).

Beyannameye dayanan tarhta, vergi dairesi kendisine verilen beyanname üzerinden ve orada yer alan bilgilere göre tarh işlemini yapar. Bu usulde, vergilendirmenin temeli olan veriler hazır olarak vergi dairesine geldiği için vergi idaresine büyük bir kolaylık sağlanmaktadır (KANETİ,1986: 96).

Beyanname verme yükümlülüğüne ilişkin düzenlemeler değişik vergi mevzuatlarında yer almıştır. Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Veraset ve İntikal

Vergisi, Katma Değer Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Özel İletişim Vergisi beyana dayalı vergilerdir. Beyanname verme yükümlüğünün yerine getirilmesi, bireyler veya özel girişim faaliyetleri için zorunlu olan idari başvurular kapsamında yer almaktadır.

Zirai İşletmeler, Gelir Vergisi Kanunu (GVK) md. 54'de yazılı işletme büyüklüklerinin üstünde bulunan çiftçiler zirai işletmelerinin buldukları köy ve mahallelerin muhtarlıklarına başvurarak ekim sayım beyanında bulunmak zorundadırlar. Ekim ve sayım beyanı her yılın Kasım ayında yapılır. Maliye Bakanlığı iklim şartları bakımından özellik gösteren illerde beyan süresini değiştirebilir. Ekim ve sayım beyanları sözlü veya yazılı olabilir. Beyanlar, beyanı yapanlar tarafından imza veya mühürle tasdik edilir. Beyan varakaları iki nüsha olarak tanzim ve bir nüshası beyan süresinin sonundan itibaren 15 gün içinde ilgili vergi dairesine makbuz karşılığında teslim edilir (Vergi Usul Kanunu (VUK) md. 243). Ekim sayım beyanında bulunma da bireyler açısından zorunlu olan idari başvurulardır.

3.2.2-Bildirme İlişkin Yükümlülüklerin Yerine Getirilmesi

Vergi yükümlülerinin vergilendirme süreci için önem arz eden bir takım hususları vergi dairesine bildirme yükümlülükleri vardır. Bildirmede kural bildirmenin yazılı olması olmakla beraber defter tutma yükümlülüğü olmayan ve okuma yazması olmayanların bildirmesi sözlü yapmaları da mümkündür (KIZILOT vd., 2007: 99).

3.2.2.1- İşe Başlamayı Bildirme

VUK md. 153 gereği "Vergiye tabi ticaret ve sanat erbabı, serbest meslek erbabı, kollektif ve adi şirket ortakları ile komandit şirketlerin komandite ortakları, zirai kazanç elde eden gerçek kişiler bu faaliyetlerinden dolayı işe başladıklarını bağlı buldukları vergi dairesine bildirmek zorundadır".

Gerçek kişilerde işe başlama bildirimleri, işe başlama tarihinden itibaren 10 gün içinde kendilerince veya 1136 sayılı Avukatlık Kanununa göre ruhsat almış avukatlar veya 3568 sayılı kanuna göre yetki almış meslek mensuplarınca ilgili vergi dairesine yapılır (VUK md. 168). İşe başlamanın süresinde bildirilmemesi halinde vergi dairesi tarafından birinci derece usulsüzlük cezası kesilir (VUK md. 352).

3.2.2.2- İşi Bırakmayı Bildirme

VUK md. 160 gereği mükellefiyetin başlangıcında işe başlamayı bildirmek zorunda olan mükellefler, işi bıraktıklarında da bu hususu işi bırakma tarihinden itibaren 1 ay içinde ilgili vergi dairesine bildirmek zorundadırlar.

İş bırakan mükelleflerin işi bıraktıklarını, "İşe Başlama/İşi Bırakma Bildirimi" veya dilekçe ile vergi dairesine bildirmeleri gerekmektedir. İş bırakma halinde ödeme kaydedici cihazın vergi dairesindeki kaydının silinebilmesi için mükelleflerin iş bırakma tarihinden itibaren 30gün içinde yetkili servise başvurarak cihaz hafızasında kayıtlı bulunan bilgileri tespit ettirmesi, cihazın kullanıldığı döneme ilişkin mali hafıza raporlarını alması, tutanak hazırlanması ve ödeme kaydedici cihaz levhası ile birlikte servis tutanağının düzenlendiği tarihten itibaren 30 gün içerisinde ilgili vergi dairesine müracaat ederek kaydını silmesi gerekmektedir.

Mükelleflerin işi bıraktıklarını 1 ay içinde bildirmemeleri halinde vergi dairesince ikinci derece usulsüzlük cezası uygulanır.

Vergi Usul Kanununa göre ölüm, iş bırakma olarak kabul edilir. Ölüm halinde iş bırakma mirası reddetmemiş mirasçılar tarafından vergi dairesine bildirilmelidir. Mirasçılardan herhangi birinin ölümü bildirmesi yeterlidir (VUK md. 164). Ölüm bildiriminin süresinde yapılmaması halinde mirasçılar adına usulsüzlük cezası kesilmektedir.

3.2.2.3- Değişikliklerin Bildirilmesi

VUK md. 157 çerçevesinde mükellefler adres, iş veya işyerlerinde meydana gelen değişiklikleri, değişikliğin meydana geldiği tarihten itibaren 1 ay içerisinde dilekçeyle bağlı oldukları vergi dairesine bildirmek zorundadırlar. Değişikliklerin 1 ay içinde bildirilmemesi halinde vergi dairesince ikinci derece usulsüzlük cezası uygulanır (VUK md. 352).

a-Adres Değişikliklerinin Bildirilmesi

Adres değişikliği bir yerden diğer bir yere nakil suretiyle olabileceği gibi aynı yerdeki cadde, sokak veya kapı numarasının değişmesi şeklinde de olabilir.

Adres değişikliği vergi dairesi değişikliğini de gerektiriyor ise mükellefler ister yeni kayıt yaptıracakları vergi dairesine, isterlerse ayrıldıkları vergi dairesine 1 aylık süre içerisinde, dilekçeyle başvurabilirler.

Farklı vergi daireleri yetki alanı içinde ilave işyeri açılması veya adres değişikliği nedeniyle yeni mükellefiyet tesisi halinde ilk işe başlamada ibraz edilen belgeler yeni vergi dairesine ibraz edilmelidir.

b- İş Değişikliklerinin Bildirilmesi

Mükelleflerin işlerinde meydana gelen bazı değişiklikleri, değişikliğin meydana geldiği tarihten itibaren 1 aylık süre içerisinde, bir dilekçe ile vergi dairesine bildirmeleri gerekir.

Bildirilmesi zorunlu iş değişiklikleri şunlardır:

Yeni Bir Vergiye Tabi Olmayı Gerektiren Değişiklikler: Yeni bir vergiye tabi olmayı gerektiren değişikliğe örnek olarak, inşaat işiyle uğraşan bir kurumun sigortacılık yapmaya başlaması ve bundan dolayı kurumlar vergisi mükellefiyeti yanında Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi mükellefi de olması verilebilir.

Mükelleflikten Muafliğe Geçme:Mükelleflikten muafliğe geçmeye örnek olarak, ticari kazancı dolayısıyla gelir vergisine tabi olan kişinin, esnaf muafliğinin şartlarını sağlamasıyla gelir vergisinden muaf olması verilebilir.

Mükellefiyet Şeklinde Değişiklik: Mükellefiyet şeklinde değişikliğe örnek olarak, basit usulde vergilendirilen mükellefin belirlenen hadleri aşması nedeniyle gerçek usulde vergilendirilmeye başlanması verilebilir.

İşletmede Değişikliğin Bildirilmesi Mükellefler işyeri sayısında meydana gelen artış veya azalışları, bağlı buldukları vergi dairelerine, değişiklikten itibaren 1 aylık süre içerisinde dilekçe ile bildirmek zorundadırlar.

c- Bina ve Arazi Değişikliklerine İlişkin Bildirim

VUK md. 167-168/2 gereğince mükellefler, bina ve arazide vuku bulan yazılı değişiklikleri ve iratsız arsanın iratlı arsa veya iratlı arsanın iratsız arsa haline geldiğini vergi dairesine bildirmeye mecburdurlar.

Bina ve arazi değişikliklerinde bildirme, yeni inşaatla inşaatın bittiği ve kısmen kullanılmaya başlanılmışsa her kısmın kullanılmaya başlandığı ve diğer değişikliklerde tadili gerektiren halin vukuu tarihinden başlayarak iki ay içinde yapılır.

3.2.2.4- Yeni İnşaatların Kullanımına İlişkin Bildirim

VUK md. 166 gereği "mükellefler, şehir ve kasabalarda yeni inşa ettirdikleri binaları ve inşaat bitmeden kullanılmaya başlanan kısımlarını vergi dairesine bildirmeye mecburdurlar. Mevcut binalara yapılan ilaveler ve konulan sabit istihsal, asansör ve kalorifer tesisleri yeni inşaat hükmündedir.

3.2.2.5- Yeminli Mali Müşavirlerin Bildirim Yükümlülüğü

Bağlı oldukları meslek odasının çalışanlar listesine kayıtlı ve sürekli bilgi verme yükümlülüğü bulunan yeminli mali müşavirler,

- a) Mükellefler ile düzenlemiş oldukları "Tam Tasdik (Yıllık gelir veya kurumlar vergisi beyanname ve eklerinin tasdikli) Sözleşmeleri" ne ilişkin bilgileri,
- b) Mükellefler ile düzenlemiş oldukları diğer sözleşme bilgileri, (Kaıma Değer Vergisi İadesi, Özel Tüketim Vergisi, Ar-Ge İndirimi Tasdik Raporu v.s.)
- c) Yeminli mali müşavirin kimlik bilgileri, şirket veya ortaklık halinde faaliyette bulunuluyorsa şirketin veya ortaklığın bilgileri ile ortakların bilgileri,
- d) Yeminli mali müşavirin bürosunda veya yeminli mali müşavirlik şirketinin bürosunda çalışanlara ait bilgileri 213 sayılı Vergi Usul Kanununun 148, 149 ve mükerrer 257. maddeleri gereğince elektronik ortamda internet vergi dairesine ilgili tebliğ⁵ gereğince bildirim yükümlülükleri vardır.

3.2.3-Ödeme Kaydedici Cihazla İlgili Bildirimler

İlk defa işe başlayıp ödeme kaydedici cihaz kullanması gereken mükellefler işe başlama tarihinden itibaren 30 gün, kalkınmada öncelikli yörelerde 60 gün içinde ödeme kaydedici cihaz almak ve kullanmak zorundadır.

Ödeme kaydedici cihaz alan mükellefler, satın aldıkları cihazları iktisap tarihinden itibaren 15 gün içinde bağlı buldukları vergi dairesine bir dilekçeyle kaydettirmek zorundadır. (Dilekçenin ekinde alış faturası örneği, cihaz sicil numarası, cihazdan alınan bir fiş örneği ve gerekli bilgiler olmalıdır).

3.2.4-Vergi Tevkifatı Yapanların Bildirim Yükümlülüğü

GVK md. 94 gereğince vergi tevkifatı yapmaya mecbur olanlar bir ay içinde yaptıkları ödemeler veya tahakkuk ettirdikleri karlar ve iratlar ile bunlardan tevkif ettikleri vergileri ertesi ayın yirmi üçüncü günü akşamına kadar, ödeme veya tahakkukun yapıldığı yerin bağlı olduğu vergi dairesine bildirmeye mecburdurlar (GVK. md. 98).

⁵ Yeminli Mali Müşavirlerin Tasdik Sözleşmelerine İlişkin Bildirimlerinin Ve Sürekli Bilgi Verme Yükümlülüklerinin Elektronik Ortamda Yerine Getirilmesi Hakkında Genel Tebliğ (Sıra No: 1), Resmî Gazete (RG), S. 26779, T. 06.02.2008., www.yvdb.gov.tr (ET..09.09.2010).

Bu bildirim bireyler için zorunlu idari başvurulardandır.

Yukandaki bildirimler müracaat zamanı açısından kural olarak, idarenin herhangi bir işlem ya da eylemi olmadan yapılan başvurular kategorisine girmektedir. Ayrıca bunlar yine kural olarak, ilk idari işlemi yapan makama yapılan başvurular (istitaf) niteliğindedir. Çünkü kişi, kural olarak bağlı olduğu (ilk mükellefiyet tesis eden) vergi dairesine başvuruda bulunmaktadır.

3.3- Kamu Görevlileri Veya Kamu Tüzel Kişileri İçin Zorunlu Olan İdari Başvurular

Kamu hizmeti ifa eden kurum ve kuruluşlar dahil olmak üzere kamu, idare ve müesseselerine VUK md. 148-149 tarafından devamlı bilgi verme ödevi yüklenmiştir. Maliye Bakanlığı veya vergi dairesinden toplanan bilgiler çerçevesinde gerekiyorsa yükümlüler hakkında işlem başlatılabilir.

Bununla birlikte VUK. md. 150 gereği sulh yargıcı, icra, nüfus ve tapu memurları, konsoloslar, muhtarlar, banka, banker ve şirketler ile emanet kabul eden gerçek ve tüzel kişilere her ay öğrenmiş oldukları ölüm olaylarını ve intikalleri bertesi ayın on beşine kadar vergi dairesine bildirme ödevi verilmiştir.

VUK md. 245 gereğince, muhtar ve ihtiyar heyetleri ekim sayım beyanlarının beyanların doğruluğunu tahkik ederler. Muhtar ve ihtiyar heyetleri, hiç beyanda bulunmamış olanları beyanda bulunmaya, yanlış veya hakikate aykırı beyanda bulunmuş olanları beyanlarını düzeltmeye davet ederler. Buna rağmen beyanda bulunmayanların veya beyanlarını düzeltmeyenleri verilen sürenin sonundan başlayarak 15 gün içinde, mütalaaları ile birlikte ve yazılı olarak vergi dairesine bildirirler. Bu ihbar üzerine vergi dairesince yapılacak tahkikat neticesine göre işlem yapılır.

Kamu görevlilerine ya da kamu kurumlarına yüklenen bildirim yükümlülükleri de zorunlu idari başvurular sınıfındadır.

4-İsteğe Bağlı ve Etkili İdari Başvurular

Etkili idari başvurular yasalarda düzenlenen sübjektif bir kamusal hakkı veya yetkiyi içeren başvurular olup başvurunun içerdiği talep dilek veya şikayet yasalar tarafından güvence altına alınmıştır. Eğer idare söz konusu başvurunun içerdiği talep, dilek ve şikâyetleri açıkça veya zimnen reddederse yahut da kısmen kabul edip kısmen reddederse idarenin yapmış olduğu işlem davaya konu olabilir (YILDIRIM, 2006: 68).

Kanunlarımızda genelde ilgilinin isteği üzerine idareye başvurusu esas alınmıştır. İlgili, çoğu zaman idareye başvurmak veya idari dava açma yoluna gitmekte serbest bırakılmıştır. Ancak başvuru, kanunda düzenlenen süreler içinde olmalıdır. İdareye başvurulmaması halinde İdarenin işlemiyle başlayan idari dava açma süresi durmaz. Bu durum idarenin bir işlemi üzerine başvurularda gerçekleşir. İdarenin herhangi bir işlemi yokken yapılmayan başvurularda tabiidir ki talepte bulunulmadığı için idarenin herhangi bir işlem yapmaması sonucu doğacaktır.

4.1-Uzlaşma Talebi

Uzlaşma, mükelleflerin adlarına yapılan tarhiyatı yargıya intikal ettirmeden önce, vergi idaresi ile tahakkuk edecek vergi ve ceza hususunda anlaşmak için başvurabilecekleri idari bir çözüm yoludur. Kamu alacağının kısa sürede intikalini sağlayan uzlaşma yolu, aynı zamanda mükellefin yargı sürecinde katlanacağı maliyetleri ve bürokratik işlemleri de ortadan kaldırmakta, ayrıca yargı organlarının da yükünü hafifletmektedir (BİLİCİ, 2008: 113). Uzlaşma, idarenin takdir yetkisine sahip olduğu alanlardan biridir. Zaten uzlaşma özü itibariyle takdir yetkisinin varlığını zorunlu kılmaktadır (ÜSTÜN, 2007: 130-131).

Uzlaşma, tarhiyat öncesi ve tarhiyat sonrası uzlaşma olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarhiyat sonrası uzlaşma VUK'un ek 1. maddesinde düzenlenmiştir.

Tarhiyat öncesi uzlaşma ise, VUK'un ek 11. maddesinde düzenlenmiştir.

Uzlaşma talebi etkili bir idari işlemdir şöyle ki, başvuru halinde idare bu çerçevede işlem yapmak zorundadır. İsteğe bağlı bir idari başvurudur, ilgilinin uzlaşma talep etme konusunda yasal olarak bir zorunluluğu yoktur.

4.2-Hatanın Düzeltilmesi İstemi

Vergi hatalarının düzeltilmesi vergilendirme işlemi tesis eden idare ile yükümlü arasındaki uyumsuzlukların idari aşamada çözülme yolarından biridir.

VUK md. 121 çerçevesince idare tereddüt edilmeyen açık ve mutlak vergi hatalarının bulunması halinde düzeltmeyi herhangi bir talep olmadan kendiliğinden yapabilir. Ancak bunun dışındaki hallerde vergilendirme sürecinde yapılan hatanın düzeltilmesini isteyen ilgilinin idareye yazılı başvurusu gereklidir (VUK md. 122). Bu idari başvuru süreye bağlı bir başvuru olup ancak beş yıllık zaman aşımı süresi içinde yapılabilir (VUK md. 126). Mükellefin düzeltme talebi üzerine vergi dairesi talebi haklı görürse düzeltmeyi yapar ve düzeltme fişinin bir örneğini ilgiliye tebliğ eder.

Hata düzeltmede karar verme yetkisi vergi dairesi müdürüne aittir. Vergi idaresi mükellefin hata düzeltme başvurusuna altmış gün içinde cevap vermek zorundadır. Ancak bu süre içinde idare cevap vermezse İstek idare tarafından reddedilmiş sayılır.

Hata düzeltme başvurusu, başvurunun yapılma zamanına göre, iki ihtimal dahilinde incelenebilir. İlk ihtimal, dava açma süresi içinde hatanın düzeltilmesi başvurusunda bulunulması durumudur. Dava açma süresi içinde düzeltme talebine konu olan vergi hatası ilave tarhiyata ilişkin ise, tarh işleminin idari işlem vasfı nedeniyle ilgilinin ya düzeltme isteme ya da doğrudan dava açma konusunda seçimlik hakkı mevcuttur. Ancak ilgili düzeltme talep etmiş ve idareden ret cevabı almış ise kalan dava süresi içinde vergi mahkemesine başvurmak zorundadır⁶. Buradaki hata düzeltme başvurusu, etkili ve isteğe bağlı olup, aynı idari mercie başvuru (istitaf) niteliğindedir (ÖNCEL vd., 2009: 173).

Hata düzeltme başvurusundaki ikinci ihtimal ise, dava açma süresi geçtikten sonra fakat, 5 yıllık zamanaşımı süresi içinde hata düzeltme talebinde bulunulması halidir. VUK md. 124 gereğince, vergi mahkemesinde dava açma süresi geçtikten sonra yaptıkları düzeltme talepleri reddolunanlar, şikayet yolu ile Maliye Bakanlığı'na başvurabilirler.

Maliye Bakanlığı'na yapılan bu başvuru da idari başvuru olup etkili ve isteğe bağlı idari başvuru olarak isimlendirilebilir. Ancak buradaki başvuru artık, başvuru yapılan makam itibarıyla hiyerarşik başvuru niteliğindedir (ÖNCEL vd., 2009: 173). Bu durumda düzeltmeye Maliye Bakanlığı karar vermekle birlikte düzeltme işlemi yine ilgili vergi dairesi tarafından yapılacaktır. Bu madde gereğince il özel idare vergileri hakkında valiliğe ve belediye vergileri hakkında belediye başkanlığına müracaat edilir.

4.3-Cezalarda İndirim İstemi

VUK md. 376 hükmü gereğince "İkmalen, re'sen veya idarece tarh edilen vergi veya vergi farkını ve aşağıda gösterilen indirimlerden arta kalan vergi ziyayı, usulsüzlük ve özel usulsüzlük cezalarının mükellef veya vergi sorumlusu ihbarnamelerin tebliğ

⁶ VUK md. 11: "İlgililer tarafından idari dava açılmadan önce, idari işlemin kaldırılması, geri alınması, değiştirilmesi veya yeni bir işlem yapılması üst makamdan, üst makam yoksa işlemi yapmış olan makamdan, idari dava açma süresi içinde istenebilir. Bu başvurma, işlemeye başlamış olan idari dava açma süresini durdurur. Altmış gün içinde bir cevap verilmezse İstek reddedilmiş sayılır. İsteğin reddedilmesi veya reddedilmiş sayılması halinde dava açma süresi yeniden işlemeye başlar ve başvurma tarihine kadar geçmiş süre de hesaba katılır".

tarihinden itibaren otuz gün içinde ilgili vergi dairesine başvurarak vadesinde veya 6183 sayılı Kanunda belirtilen türden teminat göstererek vadenin bitmesinden itibaren üç ay içinde ödeyeceğini bildirirse:

- 1.Vergi ziyayı cezasından birinci defada yarısı, müteakiben kesilenlerde üçte biri,
2. Usulsüzlük veya özel usulsüzlük cezalarının üçte biri, indirilir.”

Cezalardan söz konusu indirimın yapılabilmesi için yükümlünün veya sorumlunun cezalara ilişkin ihbarnamenin tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde ilgili vergi dairesine başvurarak re’sen, ikmalen veya idarece tarh edilen vergi veya farkını ve indirimden arta kalan vergi cezasını ödeyeceğini bildirmesi gereklidir.

Cezalardan indim talebi ile yapılan başvuru isteğe ve süreye bağlı, etkili bir idari başvurudur.

4.4-Pişmanlık Hükümlerinden Yararlanmak İçin Yapılan Başvuru

Yükümlüler beyana dayalı vergilerde, işlemiş oldukları ve vergi kaybı sonucunu doğuran suçlardan pişmanlık duymaları halinde belli koşulları gerçekleştirerek suçluluktan kurtulabilirler (ÖNCEL vd., 2009: 221). Bu koşullar VUK md. 371’de şu şekilde düzenlenmiştir:

İlgilinin kanunda belirtilen bu haktan yararlanması için mutlaka idareye başvurması gereklidir. Bu başvuru etkili bir idari başvurudur, çünkü idare ilgiliye olumlu ya da olumsuz işlem yapmak zorundadır. Ancak bu başvuru aynı zamanda isteğe bağlı bir idari başvurudur. Dolayısıyla idareye bu konuda başvuru olmaması halinde idarenin herhangi bir işlem yapma zorunluluğu yoktur. Ayrıca VUK md. 371’de başvuru ile ilgili detaylı düzenleme yapılmıştır. Başvurunun geçerliliği için, bütün şartların yerine getirilmesi gerekmektedir.

4.5-Kamu Alacağıın Tecil İçin Yapılan Başvuru

Tecil müessesesi, vergi borcunu ortadan kaldıran bir neden olmayıp, vergi borçlarında iyiniyetli borçlunun vergi ödeme yeteneğinin korunması ve vergi kaynağının sürekliliğinin sağlanması amacını güden bir uygulamadır (KANETİ,1986: 378).

Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanununun (AATUHK) 48. maddesinde kamu borcunun vadesinde ödenmesi veya haczın tatbiki veyahut haczolunmuş malların paraya çevrilmesi kamu borçlusunu çok zor duruma düşürecekse, borçlu tarafından yazı ile istenmiş ve teminat gösterilmiş olmak şartıyla, alacaklı kamu

idaresince veya yetkili kılacağı makamlarca; kamu alacağının 36 ayı geçmemek üzere ve faiz alınarak tecil olunabileceği hükmü yer almaktadır. İdarenin tecil edip etmeme konusunda takdir yetkisi bulunmaktadır (ÜSTÜN,2007: 163).

Zor duruma düşen kamu borçluları, tecil kapsamında olan borçları için önce vergi dairelerinden alacakları örnek dilekçe ile tecilini talep ettikleri borç tutarına göre, Maliye Bakanlığı'na, Vergi Dairesi Başkanlıklarına veya Vergi Dairelerine başvuruda bulunmaları gerekecektir (TUNCER). Tecil edilecek borçların toplamı 50000 TL'yi aşmadığı takdirde teminat şartı aranmayacaktır (AATUHK md 48/2).

Kamu alacağının tecili için borçlunun vergi dairesine yapacağı başvuru etkili ve isteğe bağlı bir idari başvurudur. Talebin reddi halinde ilgili, yargı yoluna başvurabilecektir.

4.6- Zor Durum Nedeniyle Vergi Ödevine İlişkin Sürelerin Uzaması İçin Yapılan İdari Başvurular

VUK md. 17 gereği "Zor durumda bulunmaları hasebiyle vergi muamelelerine müteallik ödevleri süresi içinde yerine getiremeyecek olanlara, kanunî sürenin bir katını, kanunî sürenin bir aydan az olması halinde bir ayı geçmemek üzere, Maliye Bakanlığınca münasip bir mühlet verilebilir." Kanun zor durumu tanımladığı için hangi hallerin zor durum olarak kabul edileceği konusunda idarenin takdir yetkisi söz konusudur (ÜSTÜN, 2007: 140, 269-270).

Zor durum halinde mükellefin süre uzatımı için idareye başvurusu gerekmektedir ki, bu başvuru idarenin herhangi bir işlem ya da eylemi olmadan yapılan, isteğe bağlı, etkili idari başvurulardandır.

4.7- Mücbir Sebep Nedeniyle Vergi Ödevine İlişkin Sürelerin Uzaması İçin Yapılan İdari Başvurular

Mücbir sebep, bir hakkın kullanılmasını, bir borcun ya da ödevin yerine getirilmesini engelleyen önceden bilinmesi ve engellenmesi mümkün olmayan her türlü olaydır. Mücbir sebep tüm vergi ödevleri, hatta verginin ödenmesi yönünden uygulama alanı bulmaktadır (KARAKOÇ, 2004: 253).

VUK md. 15'de, mücbir sebeplerin varlığı halinde, bu sebepler ortadan kalkana kadar vergi ödevlerine ilişkin sürelerin işlemeyeceğini, buna karşılık tarh zamaşımının da işlemeyen süreler kadar uzayacağı belirtilmektedir.

Mücbir sebep herkes tarafından bilinen bir sebepten kaynaklanıyor ise mükellefin idareye başvuru yapmasına gerek yoktur. Ancak mücbir sebep sübjektif bir nedenden kaynaklanıyorsa mükellefin idareye başvuru yapması gerekmektedir.

4.8- Verginin Terkini İçin Yapılan İdari Başvuru

Vergi borçluluğunu sona erdiren nedenlerden biri olan terkin, vergi borcunun silinmesidir. Bazı şartların varlığı halinde vergi borçlarını bütün hukuki sonuçları ile ortadan kaldıran bir idari işlemdir (KARAKOÇ, 2004: 329). Terkin, sonuçları ağır olan bir takım nedenlerle zor durumda kalan yükümlüleri korumak amacı taşır (BULUTOĞLU, 1979: 426). Vergi kanunlarında çok çeşitli nedenlerin sonucu olarak terkinde yer verilmiştir. Bununla birlikte doğal afetler nedeniyle gerçekleştirilen terkinde, varlıkların ya da mahsullerin kaybı, terkin için bir sebep olarak ele alınmıştır (KIZILOTLU vd.,2007: 165).

VUK md. 115 hükmü gereğince, yangın, yer sarsıntısı, yer kayması, su basması, kuraklık, don, muzır hayvan ve haşarat istilası ve bunlara benzer afetler yüzünden;

a) Varlıklarının en az üçte birini kaybeden mükelleflerin bu afetlerin zarar verdiği gelir kaynakları ile ilgili bulunan vergi borçları ve vergi cezaları;

b) Mahsullerinin en az üçte birini kaybeden mükelleflerin, afete maruz arazi için zararın tahakkuk ettiği hasat ve devşirme zamanına tesadüf eden yıla ait olarak tahakkuk ettirilen Arazi Vergisi borçları ve vergi cezaları Maliye Bakanlığınca zararlı mütenasip olmak üzere, kısmen veya tamamen terkin olunur.

Mükellef, terkin için başvuruyu bağlı olduğu vergi dairesine yapacaktır.

AATUHK'un 105. maddesinde de yine aynı şekilde, doğal afetler nedeniyle terkinde yer verilmiştir. Ancak bu madde hükmü gereğince terkin yetkisi Bakanlar Kuruluna tanınmıştır. Ayrıca bu madde hükmünden yararlanabilmek için afetin vukuu tarihinden itibaren 6 ay içinde ilgili amme idaresine başvuru şartı getirilmiştir.

Terkin başvuruları, isteğe bağlı, etkili idari başvurulardır.

4.9- Emsal Bedelin Tespiti İçin Takdir Komisyonuna Yapılacak İdari Başvuru

VUK md. 267'ye göre, emsal bedeli, gerçek bedeli olmayan, veya bilinmeyen veyahut doğru olarak tespit edilemeyen bir malın, değerlendirme gününde satılması halinde emsaline nazaran haiz olacağı değerdir.

Aynı cins ve nevideki mallardan sıra ile değerlemenin yapılacağı ayda veya bir evvelki veya bir daha evvelki aylarda satış yapılmışsa, emsal bedeli bu satışların miktar ve tutarına göre mükellef tarafından çıkarılacak olan "Ortalama satış fiyatı" ile hesaplanır (Ortalama Fiyat Esası).

Ancak emsal bedeli belli edilecek malın, maliyet bedeli bilinir veya çıkarılması mümkün olursa, bu takdirde mükellef bu maliyet bedeline, toptan satışlar için %5, perakende satışlar için %10 ilave etmek suretiyle emsal bedelini bizzat belli eder (Maliyet Bedeli Esası).

Emsal bedel, ortalama fiyat esası veya maliyet bedeli esası ile tespit edilemez ise bu durumda emsal bedelleri ilgililerin müracaatı üzerine takdir komisyonunca takdir yolu ile belli edilir. İlgililerin takdir komisyonuna yapmış olduğu bu müracaat, etkili bir idari başvurudur. Takdir edilen bedellere mükelleflerin vergi mahkemesinde dava açma hakkı saklıdır.

4.10- Mevzi Tadilat ve Ferdi Tadilat Yapılmasına İlişkin İdari Başvuru

VUK md. 65'e göre, binaların gayrisafi iratlarında ve arazi ve arsaların kıymetlerinde 63. maddenin 1. bendinde yazılı nispette vuku bulan artma veya eksilme sebebiyle yapılacak tadilat, mevzii veya ferdi olur.

Bir şehir, kasaba veya köyün tamamında, mevcut bina ve arazi için yapılacak tadilat mevziidir. Münferit mükelleflerin arazisi veya binaları için yapılan tadilat ferdidir.

VUK'un 66. maddesi uyarınca, mevzii tadilat yapılabilmesi için ilgili bir veya birkaç mükellefin idareye başvurusu gerekmektedir. VUK'un 67. maddesi gereğince ferdi tadilat yapılabilmesi içinse ilgili mükellefin başvurusu gerekmektedir. Bu başvurular niteliği itibarıyla isteğe bağlı, etkili idari başvurulardır.

4.11- Amortisman Oranı Tespiti İçin Yapılan İdari Başvuru

V.U.K. 'nun 313. maddesine göre amortismanın konusunu; "İşletmede bir yıldan fazla kullanılan ve yıpranmaya, aşınmaya veya kıymetten düşmeye maruz bulunan gayri menkullerle 269 'uncu madde gereğince gayrimenkul gibi değerlendirilen iktisadi Kıymetlerin, alet, edevat, mefruşat, demirbaş ve sinema filmlerinin değerlendirilme esaslarına göre tespit edilen değerlerinin bu kanun hükümlerine göre yok edilmesi teşkil eder".

Menkul ve gayrimenkullerle, haklara, mükelleflerin başvurusu üzerine, Maliye Bakanlığı gerekirse ilgili Bakanlıklarında görüşünü alarak her işletme için işin

mahiyetine göre ayrı ayrı "fevkaladeamortisman" nispeti tespit eder ve mükellefler bu oranı kullanarak amortisman ayırabilirler. Bu işlemlerin yapılabilmesi için Maliye Bakanlığına başvuru şarttır. Kendiliğinden yapılamaz (ATEŞLİ). Bu başvuru da isteğe bağlı, etkili başvurudur.

4.12- Vergi İncelemesinin Vergi Dairesinde Yapılması İçin Yapılan İdari Başvuru

VUK md. 139 gereğince vergi incelemeleri, esas itibariyle incelemeye tabi olanın iş yerinde yapılır.

İş yerinin müsait olmaması, ölüm, işin terk edilmesi gibi zaruri sebeplerle incelemenin yerinde yapılması imkânsız olur veya mükellef ve vergi sorumluları isterlerse İnceleme dairede yapılabilir.

Vergi incelemesinin vergi dairesinde yapılmasını isteyen mükellefin idareye başvuruda bulunması gerekmekte olup bu başvuru etkili idari başvurudur.

4.13- Mükelleflerin Maliye Bakanlığı'ndan Görüş Talep Etmeleri

VUK md. 413 gereğince, "Mükellefler, Gelir İdaresi Başkanlığından veya bu hususta yetkili kıldığı makamlardan vergi durumları ve vergi uygulaması bakımından müphem ve tereddüdü mucip gördükleri hususlar hakkında yazı ile izahat isteyebilirler. Gelir İdaresi Başkanlığı, kendinden istenecek izahatı özelve ile cevaplandırabileceği gibi, aynı durumda olan tüm mükellefler bakımından uygulamaya yön vermek ve açıklık getirmek üzere sirküler de yayımlayabilir".

Mükelleflerin Gelir İdaresi Başkanlığından görüş taleplerine ilişkin başvuru, etkili ve isteğe bağlı bir idari başvurudur. Başkanlığın verdiği cevap asli bir idari işlem olarak kabul edilemez, bu cevaba karşı dava açılmaz. Mükellefin verilen cevaba uyma yükümlülüğü de bulunmamaktadır. Bununla birlikte kendisine verilmiş olan izahata göre hareket eden mükellefe, söz konusu izahat cezayı gerektirse bile ceza kesilmeyecek ve gecikine faizi de uygulanmayacaktır (VUK md. 369).

4.14-İhbar Üzerine Arama Yapılan Hallerde, İhbarın Asılsız Olduğu Anlaşırsa Mükellefin İhbarcının Kimliğini Öğrenmek İçin İdari Başvuru Yapması

VUK md.142'ye göre, "ihbar veya yapılan incelemeler dolayısıyla, bir mükellefin vergi kaçırdığına delalet eden emareler bulunursa, bu mükellef veya kaçakçılıkla ilgili görülen diğer şahıslar nezdinde ve bunların üzerinde arama yapılabilir.

İhbar üzerine yapılan aramada ihbar sabit olmazsa nezdinde arama yapılan kimse muhbirin adının bildirilmesini isteyebilir, bu takdirde, vergi dairesi muhbirin ismini bildirmeye mecburdur.”

Muhbirin adının bildirilmesine ilişkin mükellef tarafından yapılan başvuru etkili ve isteğe bağlı bir idari başvurudur.

5-SONUÇ

İdari başvurular, bir kanun hükmüne dayansın ya da dayanmasın idareye yapılan her türlü başvuruları kapsamaktadır. Bu tanım, idari başvuruların ne denli geniş bir perspektiften incelenebileceğini göstermeye yeterlidir.

İdari işlemlere karşı ya da ilgilinin yasalardan kaynaklanan kamusal bir hakkı nedeniyle idareye yapacağı idari başvurular, idareye yapmış olduğu işlemi yeniden gözden geçirme imkanı vererek, eğer işlemde bir yanlışlık varsa dava aşamasına gidilmeden düzeltmesini sağlamakta, aynı zamanda ilgilinin hakkını elde etme sürecini kısaltmaktadır. İlgili yasa ve yönetmeliklerde ne kadar çok idari başvuru yolu düzenlenirse, yargının iş yükü o kadar hafifleyecektir.

İdari başvurular sınıflandırılırken bu başvuruların hukuk düzeninde doğurduğu sonuçlar göz önünde bulundurularak dörtlü bir ayrıma gidilmiştir.

İdari uyuşmazlıkların idari yollarla çözümlenmesinin vergilendirme sürecini kısaltması ve devletin alacağını daha kısa sürede almasını sağlayan idari başvuruların usul ve esaslarının mükelleflerce bilinmesi, bir takım haklarının kayba uğramaması açısından çok önemlidir.

Kanun koyucu bazı idari başvuruların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu idari başvurular ilgililer tarafından yapılmadığında ya bir hak kaybına uğrama söz konusu olabilecek ya da zaman zaman bir yükümlülük olarak ortaya çıkan bu başvuru yapılmadığında ilgili kişi cezaya muhatap olabilecektir.

Dava açmak için zorunlu olan idari başvurular, kanunlarda dava açmak için ön şart olarak düzenlenmiştir. İlgili idareye başvurup bir ön karar almadan dava açamayacaktır. Vergi hukukunda vergi mahkemesinde dava açmak için zorunlu olan ya da dava açmanın ön şartı olan bir idari başvuru öngörülmemiştir.

Etkili idari başvurular yasalarda düzenlenen subjektif bir kamusal hakkı veya yetkiyi içeren başvurular olup başvuru sahibinin talebi yasalar tarafından güvence altına alınmıştır. Eğer idare söz konusu başvurunun içerdiği talep, dilek ve şikâyetleri

açıkça veya zimnen reddederse yahut da kısmen kabul edip kısmen reddederse idarenin yapmış olduğu işlem davaya konu olabilir.

Uzlaşma talebi, hatanın düzeltilmesi istemi, cezalarda indirim istemi, pişmanlık hükümlerinden yararlanmak için yapılan başvuru, tecil başvurusu gibi başvurular, isteğe bağlı etkili idari başvurulardır. Bu başvurular kanunda yer alan yasal bir hak çerçevesinde yapılmaktadır. İlgili bu hakkı kullanıp kullanmama serbestisine sahiptir. Dolayısıyla bu idari başvuru zorunlu olmayıp isteğe bağlı bir idari başvurudur. Ancak hak sahibi idareye başvuruda bulunmaz ise idarenin işlem yapma yükümlülüğü ortaya çıkmayacaktır.

İdari başvurular tüm mükelleflerce bilinmesi gereken başvurulardır. Çoğu zaman bir hakkın kullanılması şeklinde tezahür eden bu başvurular devlet açısından vergilendirme sürecinden daha çabuk sonuç alınmasını sağlamakta mükelleflerin ise kanun tarafından tanınan haklarını daha etkin kullanmalarını sağlamaktadır. Ancak idari başvurular konusunda yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olması ve mükelleflerin yeterince bu başvurular konusunda bilgilendirilmemesi idari başvuru yolunun etkin kullanımını engellemektedir.

KAYNAKÇA

AĞAR,Serkan Açar, "Vergi Davalarının Hukuki Niteliği",
<http://www.idare.gen.tr/agar-vergidavalari.htm>

AKYILMAZ, Bahtiyar, İdare Hukuku, Konya 2004.

ATEŞLİ, D.Erkan, Amortisman Uygulaması,
<http://archive.ismmmo.org.tr/malicozum/61MaliCozum/09-61>

BİLİCİ, Nurettin, Vergi Hukuku, Ankara 2008.

BULUTOĞLU, Kenan, Türk Vergi Sistemi, Ankara 1979.

KANETİ, Selim, Vergi Hukuku, İstanbul 1986.

KARAKOÇ, Yusuf, Genel Vergi Hukuku, Ankara 2004.

KARAVELİOĞLU, Celal, Değişiklik Açıklama ve En Son İçtihatlarla İdari Yargılama Usulü Kanunu, Cilt I, Kayseri 2001.

KIZILOT, Şükrü/ŞENYÜZ, Doğan/TAŞ, Metin/DÖNMEZ, Recai, Vergi Hukuku, Ankara 2007.

ÖNCEL, Mualla/KUMRULU, Ahmet/ÇAĞAN, Nami, Vergi Hukuku, Ankara 2009.

ÖZAY, İlhan, Günışığında Yönetim, İstanbul 1996.

TUNCER, Selahattin, Vergi Hukuku Açısından Tecil Ve Taksitlendirme, <http://www.muhasibetr.com>

ÜSTÜN, Ümit Süleyman, Türk Vergi Hukukunda İdarenin Takdir Yetkisi, Ankara 2007.

YENİCE, Kazım/ESİN, Yüksel, Açıklamalı-İçtihatlı-Notlu İdari Yargılama Usulü, Ankara 1983.

YILDIRIM, Ramazan, İdari Başvurular, Konya 2006.

<http://www.gib.gov.tr>

<http://www.ivdb.gov.tr>

KONTRIBUTI I A.V. DESNICKAJAS PER STUDIMET KRAHASIMTARE TE SHQIPES

Prof. Dr. Sedat KUÇI

A.V.Desnickaja, albanologe e njohur e shekullit XX kësaj teme ia kushtoi studimet: "Gjuha shqipe në historinë e gjuhësisë krahasimtare" dhe "Lidhjet e vjetra gjuhësore gjermano-shqiptare në dritën e problemeve të gjuhësisë areale indoevropiane".

1. Në studimin e parë me titull: "Gjuha shqipe në historinë e gjuhësisë krahasimtare"¹ A.V.Desnickaja analizon punimet shkencore të studiuesve të ndryshëm që trajtojnë temën e lidhjeve gjenetike të gjuhës shqipe me gjuhët e tjera në etapën e parë të zhvillimit të saj.

1.1. Komparativistët e shek. XIX, shkruan Desnickaja, kanë treguar një interesim të vogël për studimin e gjuhës shqipe për shkak se Shqipëria asokohe ishte nën sundimin e Perandorisë Osmane dhe vështirë depërtohej atje. Megjithatë, interesimi i komparativistëve u rrit më vonë nga shkaku se shqipja ishte e vetmja gjuhë e gjallë që kishte mbetur nga grupi "paleobalkanistik".

1.1.1. Ajo në këtë studim përmend studiues të ndryshëm të cilët janë marrë me shqyrtimin e lidhjeve të shqipes me gjuhët e ndryshme evropiane.

Së pari Desnickaja analizon punën e filozofit të njohur G.V. Lajbnic për të cilin thotë se që i pari që e filloi hulumtimin e lidhjeve të shqipes me gjuhët tjera evropiane. Ai në fillim të shekullit XVIII filloi të interesohet për gjuhën shqipe në kuadër të idesë së klasifikimit universal të gjuhëve të botës. Duke u bazuar në fjalorin latino-epirot të Frang Bardhit ai vërejtí shumë latinizma në gjuhën shqipe, si edhe ngjashmëri të disa fjalëve shqipe me gjuhë të ndryshme të Evropës (të gjuhëve gjermanike, sllave, kelte, të greqishtes, të armenishtes). Për ilustrim solli etimologjinë e këtyre fjalëve: shq. mish, armenisht mis, sllavisht massa, pastaj shq. det, greqisht $\nu \alpha \lambda \alpha \delta \alpha$ dhe të disa fjalëve të tjera shqipe, të cilat i krahason me disa gjuhë të tjera, në veçanti me gjuhët gjermanike.

¹ A.V. Desnickaja, Albanskij Jazyk v istorii sravnitel'nogo Jazykoznanija, në Balkanskaja filologija, Leningrad, 1970, f. 38-61.

Pastaj autorja e këtij studimi përmend misionarin italian Françesko Maria da Leçe i cili në vitin 1716 në Romë e botoi gramatikën e parë të shqipes me titull " Vështrime gramatikore".² Autori jep një pasqyrë të elementeve themelore të strukturës gramatikore të dialektit gegë të gjuhës shqipe.

A. V. Desnickaja bën përshkrimin e përmbajtjes së kësaj gramatike dhe thotë se kjo gramatikë ishte burimi i vetëm i të dhënave të plota e të besueshme për strukturën gramatikore të shqipes deri kah mesi i shek. XIX.

Diplomati anglez Martin Lik, vazhdon më tutje Desnickaja, në veprën e tij "Hulumtimet në Greqi" sjell një material të pasur gjuhësor.³ Duke analizuar gjuhët e pjesës jugore të Ballkanit, përveç greqishtes së re analizoi edhe gjuhën shqipe, bullgare e vllehe. M. Liku hartoi edhe fjalorin greqishte e re - shqip me më shumë se 2000 fjalë me përkthim në gjuhën angleze dhe një pasqyrë të shkurtër gramatikore të dialektit toskë të Shqipërisë Juglindore.

A. V. Desnickaja përmend edhe "Mitridatin" e J. Chr. Adelungut të botuar më 1809 të përpunuar nga I. S. Fater. Në pjesën ku flitet për gjuhët e Evropës, gjuhën shqipe dhe atë hungareze i ka futur në një grup, në grupin e "gjuhëve të përziera të Evropës Juglindore". Adelung, shkruan Desnickaja, nuk sheh mundësinë e lidhjes së afërisë midis shqipes dhe gjuhëve të tjera. Në mes tjerash ai thotë: "Nëse gjuha shqipe lirohet nga elementet gjermanike, sllave, romake, greke e turke, atëherë do të mbetet një material jo fort i madh, që sa di unë, nuk është i afërt me asnjë gjuhë që njihen".⁴

1.2. Aspekti ballkanistik i studimit është kaheerë prezent në hulumtimin e gjuhës shqipe. Themelues i studimeve paleoballkanistike, shkruan Desnickaja, është historiani J. Thunman. Problemet që i shtroi ai u bënë objekt i studimit shkencor në shek. XIX. Për ballkanistin Jernej Kopitar Desnickaja shkruante se ai pranonte ruajtjen e formës së vjetër të shqipes dhe thoshte se ajo mund të shërbejë si model për ndërtimin e formave të ngjashme në gjuhën rumune e bullgare. Kështu ajo sjell shembujt me të cilët ai shpjegoi prejardhjen e formave: - dakorumanisht omul, maqedonorumanisht omlu "njeriu" (ul, -lu nga lat. ille) dhe bullgarisht çovekot

²Osservazioni grammaticali nella lingua Albanese del P. Francesco Maria da Lecce. In Roma. Nella Stamperia della Sac. Cong. di Prop. Fede, 1716. Cituar sipas autores.

³ W.M. Leake. Researches in Greece. London, 1814.

⁴ Joh. Chr. Adelung. Mithridates oder allgemeine Sprachen-kunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten. Fortgesetzt und bearbeitet von Joh. Sev. Vater. III. Teil. Berlin, 1809, f.792. Cituar sipas autores.

(me nyjen - përemrin e sllavishtes -o-t) sipas tipit të gjuhës shqipe njerlu (me nyjen - u); bullgarisht zhenà - zhenata sipas tipit të shqipes grua - gruaaja. J. Kopitar mbështeti ndikimin e shqipes në rumanishte, bullgarishte, greqishte të re e serbishte. Për këtë arsye ai thoshte se gjuha shqipe ka një rëndësi të madhe në studimin e historisë së gjuhëve të Ballkanit. Kopitar përkrahte tezën për prejardhjen e shqiptarëve nga ilirët. Gjuhësisht e shpjegoi me nyjëtimin jo të afrikatizuar të mbylltoreve prapagjuhore latine në fjalët e huazuara si: shq. kikere (qiqër) nga lat. cicer, kepe (qepë) nga lat. cepa, pesk (peshk) nga lat. piscis etj.

Po ashtu, J. Kopitar, shkruan Desnickaja në këtë studim, mbështeti mendimin se dukuritë gramatikore si zëvendësimi i infinitivit me konstruktin e konjunktivit dhe formimi i kohës së ardhme me ndihmën e foljes dua, janë përhapur edhe në greqishten e re dhe serbishten.

Për J. Xyländerin Desnickaja shkruan se ai në fillim të shek. XIX botoi një studim me titull "Gjuha e albanëve, ose e shqiptarëve".⁵ Ai u mundua të bëjë një përmbledhje të literaturës ekzistuese për gjuhën shqipe dhe paraqiti mendimet e dijetarëve të ndryshëm rreth problemit të prejardhjes së shqiptarëve. Kontributi i tij, shkruan më tutje Desnickaja, është se ai në këtë vepër vërejti ekzistimin e metafonisë në formimin e temave të shumësive të disa emra psh. natë - net etj.

Për të shpjeguar lidhjet e afërta të shqipes me gjuhët tjera, si edhe përkatësinë e saj me gjuhët e familjes indoevropiane, vazhdon më tutje Desnickaja, Xyländer u mbështet në ngjashmëritë leksikore p.sh.: shq. njeri - sanskritisht nri, nara; shq. i madh - sanskr. mahat, lat. magnus; shq. dru - sanskr. druh; shq. valë - gjerm. Welle; shq. derë - gjerm. Tür etj.

Siç po shihet, Xyländeri më së shumti kujdes u kushtoi fjalëve që korrespondojnë midis shqipes e gjuhëve gjermanike dhe shqipes e Indishtes. Pa marrë parasysh mangësitë në punën e Xyländerit, rezultatet e arritura flasin qartë për përkatësinë e shqipes në familjen e gjuhëve indoevropiane. Ai kundërshtoi tezën për karakterin e perzier të shqipes, por pranoi ekzistimin e fjalëve të huaja, si rezultat i ndikimit të kontakteve të shqiptarëve me grekët, romakët, galët, gotët, sllavët, francezët, turqit gjatë historisë, konstaton Desnickaja. Komparativisti A. Shlejher⁶ i pari u mundua të bëjë shpjegimin e lidhjeve gjenetike të shqipes me gjuhët tjera. Ai shqipen e futi në grupin e njejtë me greqishten, duke u bazuar në krahasimin e disa

⁵ J. Ritter von Xyländer. Die Sprache der Albanesen oder Schkipetaren. Frankfurt am Main, 1835.

⁶ A. Schleicher. Linguistische Untersuchungen.II. Bonn, 1850. Cituar sipas autores.

formave të shqipes me greqishten e vjetër si: numërorët, mbaresat vetore të foljeve dhe përemrat tregues. Edhe pse këto krahasime nuk ishin të qëlluara, megjithatë A. Shlejher tregoi se edhe greqishtja, edhe shqipja kanë etimologji indoevropiane.

A. V. Desnickaja thotë se nëse nuk merret parasysh një pasqyrë e shkurtër e gramatikës së shqipes e shkruar nga Martin Liku në vitin 1814, mund të thuhet se asgjë e re nuk është bërë në studimin e gramatikës së shqipes në pjesën e parë të shek.XIX. Në vitin 1854, shkruan Desnickaja, u publikua vepra e J. G. Hahnit "Studime shqiptare"⁷ që shënoi pavarësinë e albanologjisë si shkencë e linguistikës historike.

Këtë vepër, vazhdon më tutje Desnickaja, autori e shkroi në tri pjesë. Në pjesën e parë, përveç materialeve për etnografinë, jetën politike e ekonomike të Shqipërisë, në një kaptinë të veçantë flet edhe për karakterin autokton të popullit shqiptar. Në pjesën e dytë sjell një pasqyrë të gramatikës së shqipes të dialektit toskë. Kjo gramatikë paraqet risi në ndriçimin e strukturës gramatikore të shqipes. Po ashtu bëhet edhe përshkrimi i sistemit tingullor dhe konstatimi i dukurive fonetike, që kanë rëndësi për historinë dhe dialektologjinë e shqipes. Po në këtë pjesë J.G. Hahni jep materiale frazeologjike dhe një përmbledhje të pasur të teksteve të folklorit. Në pjesën e tretë të veprës jepet fjalori shqip-gjermanisht me më shumë se 5000 fjalë me shpjegimin e bazës dialektore dhe përdorimin e tyre. Edhe në fushën e etimologjisë, vazhdon më tutje Desnickaja, Hahni është i suksesshëm. Fjalët si: Dalmatia, Dalmatae, Delminium dhe Delvinë, Delvinaki i shpjegon me temat e shqipes dele-, delm-. Po ashtu, ky shpjegoi edhe etimologjinë e fjalës Dardania nga fjala shqipe dardhë.

A. V. Desnickaja konstaton faktin se vepra e Hahnit shënoi fillimin e studimit shkencor të disiplnave albanologjike.

Studiuesi tjetër veprën e të cilit e analizon autorja është Franc Bopi, themeluesi i indoevropistikës, për të cilin shkruan se duke u bazuar në veprën e J.G. Hahnit, filloi të merret me lidhjet e afërisë së shqipes me gjuhët tjera. Kësaj çështjeje i kushtoi vëmendje edhe më herët në një shkrim të pabotuar për numërorët e shqipes. Qysh atëherë kishte bindjen se shqipja, edhe pse bënte pjesë në grupin e gjuhëve indoevropiane, megjithatë nuk kishte lidhje të ngushta me asnjërën nga ato. Kështu Bopi e kundërshtoi tezën e Shlejherit për lidhjen e ngushtë të shqipes me greqishten, përkatësisht prejardhjen e saj nga greqishtja. Franc Bopi vërejti se

⁷ J.G. Hahn. Vepra e cituar.

lidhja midis shqipes e gjuhëve i.e. të afërta me të më së miri shihet në mbaresat vetore. Ai shkruante:

"Veta e parë e shumësit në gegerishte, sipas Leçes, ka mbaresën - më, që i përgjigjet mbaresës në lituanishte e sllavishte, ndërsa nga greqishtja me mbaresat μες, μεν dallohet vetëm me mungesën e konsonantit të fundit, të rënë edhe në trajtat sekundare të sanskritit, ku është - ma në vend të - mas".⁸ Për herë të parë vërejtji rellkttet e aoristit sigmatik në trajtën e vetës së parë njejës të aoristit të foljeve të shqipes si: rashë, lashë, pashë, dhashë, thashë, qeshë.⁹ Ai bëri krahasimin dhe vërejtji ngjashmëri të foljes së shqipes me gjuhët tjera: shq. dha - sanskr. ada:t, greq. εδω; shq. dhamë - sanskr. ada:ma, greq. εδομεν.

Leksikut të shqipes, vazhdon më tutje Desnickaja, Franc Bopi nuk i kushtoi ndonjë kujdes të veçantë. Megjithatë, ai bëri disa shpjegime të suksesshme të etimologjisë së fjalëve si: shq. viç, vjet - sanskr. vatsā; shq. sonte (nga *só-nate) - gjerm. e vj. hi -naht; shq. ap - sanskr. ā:p; shq. vjehërr - sanskr. çvaçura; shq. ditë - sanskr. dina.

Një tjetër autor që përmend A. V. Desnickaja është G. Shtiri. Ai kishte publikuar më herët se Franc Bopi një artikull mbi përkatësinë e shqipes në familjen e gjuhëve indoevropiane.¹⁰ Artikulli i G. Shtirit, edhe pse i shkurtër, është mjaft përmbajtësor. Në te jepet analiza e numërorëve të shqipes dhe trajtat e foljes - jam të krahasuara me trajtat e gjuhëve të tjera indoevropiane. Për numërorët -qind dhe -mijë Shtiri me të drejtë konstaton se janë huazuar nga gjuha latine.

Në fund të këtij studimi A.V. Desnickaja thote së, duke u bazuar në rezultatet e hulumtimeve të Franc Bopit dhe G. Shtirit, mund të thuhet së përfundimisht u dëshmuua prejardhja Indoevropiane e gjuhës shqipe. Megjithatë, sipas mendimit të saj, ky ishte hapi i parë në studimet krahasimtare të gramatikës së shqipes.

2. Në studimin e dytë me titull "Lidhjet e vjetra gjuhësore gjermano-shqiptare në dritën e problemeve të gjuhësisë areale Indoevropiane"¹¹ A.V.Desnickaja analizon

⁸ Franz Bopp. Abhandl. Akad. Wiss. zu Berlin. Aus dem Jahre 1854. Berlin, 1855, f.468. Cituar sipas A.V. Desnickajas.

⁹ Franz Bopp. Vepra e cituar, f.467.

¹⁰ G. Stier. Ist die albanische Sprache eine indogermanische? Allgemeine Monatschrift für Wissenschaft und Literatur. Braunschweig, 1854. Cituar sipas autores.

¹¹ A.V. Desnickaja, Drevnie germano-albanske jazykovye svjazj v svete problem Indoevropskoj areal'noj lingvistiki, në Voprosy jazykoznanija, 6, Moskva, 1965, f. 24-43.

ngjashmëritë e shqipes e gjuhëve gjermanike në lëmin e etimologjisë, gramatikës e strukturës morfologjike.

2.1. Duke u bazuar në veprën e J. Pokornit¹² A.V. Desnickaja sjell këto ngjashmëri në fushën e etimologjisë:

- shq. barrë, - a f. (i.e. * bhornā:) - got., gjerm. e vjetër, islandishte e vj. barn "fëmijë", psh. shprehjet:

shq. me barrë - angl. e vj. beón mid bearne;

- shq. gegërisht bri , -ni (tema brin-) - (i.e.

* bhrno-) - suedisht (në dialekt) brind(e) (* bhrento), norv. bringe.

- shq. bun, -i m. (kasolle barinjsh) nga kjo folja buj, bunj (i.e. * bheu, * bhu:) - got. bauan, isl. e vjetër būa, gjerm.e vj., saks. e vj. būan (me kuptimin shq. buan), isl. e vj. bū, ang. e vj. bu;

- shq. dhi, -a f. (shq. e lashtë * diga:) - gjerm. e vj. ziga, i.e. * digh-;

- shq. gjalm, -i m., gjalmë, -a f. - gjerm. e vj. seil, saks. e vj. sēl, ang. e vj. sāl, i.e. * sē(i), * sei-;

- shq. halë, -a f., i.e. * skel-, got. skalja, isl. e vj. skel f., gjerm. e vj. scāla;

- shq. helm, -i m. (shumesi i singularizuar bëhet me umla- ut: helme < * halmi- < * skolmi-) - gjerm. e vj. scalmo (profit), skelmo m. (fajtor, kriminel), i.e. * (s) kel- (prej);

- shq. folja hedh - saks. e vj. skiotan, gjerm. e vj. skioßan, ang. e vj. scēotan;

- shq. gegërisht lā, tosk. lē - got., ang. e vj. lētan, saks. e vj. lātan, gjerm. e vj. lāzzan, isl. e vj. lāta;

- shq. (i) lehtë (i.e. * legäh-, * lengäh-) - got. leih-
ts, gjerm. e vj. līht (i), ang. e vj. leoht, isl. e vj. lettr;

¹² J. Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.I. Bern, 1959.

- shq. lesh, -i m. - holandisht vlies, gjerm. e kohës mesjetare, ang. e vj. flēos (lëkura e deles), i.e. * pleus- ;

- shq. miell, -i m. - gjerm. e vj. melo, ang. e vj. melu, i.e. * mel-;

- folja shqipe mund dhe emri mund, -i m. - gjerm. e vj. muntar, got. mundrei (qëllimi), i.e. * mendh- ;

- shq. geg. ra, rani m. tosk. rëndës, -l, gjerm. e vj. renne; - shq. re:, -ja f. gjerm. e vj. mesjetare rouh m. saks. e vj. rök, isl. e vj. reykr, pragjermanisht * rauki- < * rougi- ;

- shq. shparr, -i m. gjerm. e vj., saks. e vj. sparro m., gjerm. e kohës mesjetare sparre, isl. e vj. spari, sparri, gjerm. e vj. sper, ang. e vj. spere ;

- shq. shpreh (* spreg-sk-), gjerm. e vj. dhe e kohës mesjetare sprehan, saks. e vj., ang. e vj. sprēcan;

- shq. lapë, -a f., lapër, -ra, gjerm. e vj. lappo m., lappa f., saks. e vj. lappo m., gjerm. e sotme Lappen;

- shq. flakë, -a f., flakëroj, flakoj - gjerm. e kohës mesjetare vlackern, gjerm. e sotme flackern, ang. e vj. flacor;

- shq. flater, -ra f. fletë, -a f., flatroj, flutur, -a, fluturoj, fluroj - gjerm. e sotme flattern, fluttern, flotteren, anglisht flutter, flitter.

2.2. Sa u përket ngjashmërive në fushën e gramatikës, A.V. Desnickaja thotë se ato ekzistojnë si në ruajtjen e disa tipareve specifike të fleksionit të vjetër indoevropian, ashtu edhe në ngjashmërinë tipologjike të rindërtimit të tyre. Kjo më së miri vërehet në sistemin e foljes, që është sistem më i qëndrueshëm se sistemi i fleksionit emëror. Sistemi foljor, shkruan Desnickaja, ruan elementet e strukturës morfologjike të trashëguara nga gjendja e përgjithshme indoevropiane: i.e. * e: > shq. o, mbledh - mblodha, dredh - drodha, bredh - brodha, por edhe siell - solla.

2.2.1. Ngjashmëri të mëdha vërehen edhe në strukturën morfologjike të shqipes e gjuhëve gjermanike. Alternimi i zanoreve, që shfrytëzohet në morfologjinë e shqipes dhe gjuhëve gjermanike është mjaft i ngjashëm midis tyre.

Në eptimin emëror si në shqipe, ashtu edhe në gjuhët gjermanike, alternimi i zanoreve (metafonia) shërben për formimin e temave të shumës të emrave: shq. dash - deshë, natë - netë, gjerm. Gast - sh. Gäste, Nacht - sh. Nächte.

Alternimi i zanoreve në eptimin foljor ka një përdorim të gjerë në formimin e vetës, numrit dhe temave kohore :

shqipgjermanisht

njëjës

1. dal	marr	(ich) fahre (ich) nehme
2. del	merr	(du) fährst (du) nimmst
3. del	merr	(er) fährt (er) nimmt

shumës

1. dalim	marrim	(wir) fahren (wir) nehmen
2. delni, dilni	merrni, mirrni	(ihr) fahrt (ihr) nehmt
3. dalin	marrin	(sie) fahren (sie) nehmen

Për formimin e temave kohore A. V. Desnickaja sjell shembullin:

Imperfekti 1. nj. dilja etj.

Aoristi 1. nj. dolla

1. sh. duallmë etj.

Në fund A. V. Desnickaja konstaton se, materialet dhe faktet e gjuhës shqipe pak janë shfrytëzuar nga gramatika krahasimtare indoevropiane. Autorja thotë se shkakun për këtë nuk qendron vetëm në traditën e vonshme të shkrimit, por edhe në faktin se gjuha shqipe kishte një evolucion të bujshëm të strukturës gjuhësore.

3.

ULUSLARARASI

BALKANLARDA

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

sarı saltuk'tan gül bahaya